یادداشت

@kurdica

یادداشت

ڕەفیق حیلمی

سلێمانی ٢٠٠٣

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (٢٢٦)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە
ئازاد بەرزنجی

یادداشت

بابەت: یادداشت
نوسینی: ڕەفیق حیلمی
بەڕێوەبەری هونەری: شیروان تۆفیق
مۆنتاژی کۆمپیوتەری: سەیران عەبدولرەحمان
نوێکردنەوەی ڕێنوسو هەڵەچنی: نەورۆز حسێن
چاپی : سێیەم
تیراژ: ٥٠٠ دانە
ژمارەی سپاردن: ١٧٧ی ٢٠٠٣

www.sardam.net

دیارییە :

بۆ گیانی کوردێك کە تا مردن بۆ کورد ژیا ، بۆ گیانی ئەمیری بەئاما نجنەگەیشتو "جەلادەت عالی بەدرخان".

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سەرەتا:

لە ساڵی ١٩٣٤ لە موسڵ، مامۆستای ڕیازیاتی ئەعدادی بوم. دکتۆر "مەجید خدوری" ڕەفیقی زۆر خۆشەویستو بەنرخم کە دوایی وازی لە عێراق هێناو چوە ئەمەریکا، لەو ڕۆژەدا لە مەکتەبەکەی ئێمە مامۆستای "ئیجتماعیات" بو. هەردوکمان پێکەوە لە کۆمەڵی عیلمی موسڵیشا ئەندام بوین. لەژێر ناوی (المسئلة السورية)دا کتێبێکی نوسیبیەوەو دانەیەکی چاپکراوی بەدیاری بۆ ناردم. کە تێفکریم لە زۆر لاوە مەسەلەی سوریەو (فیصل)ی یەکەم لە مەسەلەی شێخ مەحمودو کوردستانی عێراق ئەچێت. منیش بە هۆی نزیکیم لە شێخ مەحمودو هەندێ لە ئینگلیزە کاربەدەستەکانی دەوری شێخ مەحمود، لە کاتی خۆیدا هەر بۆ یادداشت زۆر شتم لای خۆم (تەسجیل) کردبو و نوسیبومەوە. لەبەرئەمە کەوتمە سەر بیری نوسینەوەی مەسەلەی شێخ مەحمودو کوردستانی عێراق. بەڵام دیارە کە پێویستم بە گەلێ شتی تر هەبو. وەکو چەند کتێبێکی تایبەتی بە زمانە بێگانەکان" پرسیارو کۆڵینەوەیەکی وردو تەواو دەربارەی هەواڵو بەسەرهاتی کورد.

دۆستو برا کوردەکانی دەستم بۆ درێژکردن، درێغییان نەکردو کەمو زۆر یارمەتیان دام. لە برا عەرەبەکانیش هەندێکیان بە ڕاستی پیاوانە هاتنە پێشەوەو هەر کتێبێکی لای ئەوان دەس ئەکەوت بە خۆشیەوە بۆیان ئەناردم. لەوانە یارمەتی دکتۆر "مەجید خدوری" ناو براو و قەس سلیمان صائغو مامۆستا دەروێش مقدادیو دکتۆر فازیل حسێن لە برا عەرەبەکان"و مامۆستا ناجی عەباسو عەبدولقادر قەزازو فایەق کاکەمینی خوالێخۆشبو و کاک ئەدیب عارف (معاونی شورتەی دانیشتو)و ڕەئیس عەبدولواحیدو مامۆستا گیو کاک شاکر محرم لە برا کوردەکان. بە ڕاستی جێگەی سوپاسی تایبەتیە، بە هۆی کەڵکێکی بەنرخ کە لە ڕێی کۆڵینەوەی نوسراوە نایابە بەچاپکراوەکانیانەوە دەستم

ئەکەوت، ئەبێ سوپاسی ماموٚستایانی بەرزو خزمەتگوزار ئەمین زەکی بەگو ئەمیر جەلادەت بەدرخانو حوزنی موکریانی (خوایان لێ خوٚش بێ)و ماموٚستا مارف جیاوك[1] و دکتوٚر بلەچ شێرکوٚو مەلا جەمیل بەندی ڕوٚژبەیانی، کە هەریەکەو مێژونوسێکی ناودار یا نوسەرێکی بەنرخی کوردن بەیاد بکەینو لەبیرمان نەچێتەوە.

ئینجا من بە هوٚی ئەم یارمەتیو کەڵکوەرگرتنە بەنرخانەوە توانیم دەست بدەمە نوسینەوەی ئەم یادداشتە، کە لە زوٚر دەمێکەوە تا ئیمڕوٚ باسی بەشی زوٚربەی بەسەرهاتی کورد ئەکاو بە تایبەتی مێژوێکی تەواوی مەسەلەی شێخ مەحمودو کوردستانی عێراقە. نامەوێت خزمەتی ناهیدەی کچیشم بکەم بەژێر لێوەوە. ئەویش حەقی بە سەرمەوە هەیەو لە تەرجەمەی ئەو باسانەدا کە لە کتێبە ئینگلیزیەکان وەرم گرتوە، یارمەتی تەواوی داومو لەگەڵم ماندو بوە.

ئیتر وەکو هەمو جارێك ئەمجارەیش لە خوێنەرە بەڕێزەکان، تکام ئەوەیە کە لە کەمو کورتیم ببورنو هەر "زەڵلە"یەکی کە کردومە بە چاوی لێبوردن بە سەریدا بڕوٚنو بمبەخشن، بە مەبەستی چاکەو سەرمایەی کەمم.

بەغدا- بستان الخس
١/١٧/٤٦٩

ڕفیق حیلمی
٩٥٦/٧/٢٥

---

[1] لە (القضیة الکردیة)ی مارف بەگ کەڵکم وەرگرتوە.

١

شەڕە گەورەی یەکەم بڕایەوە، بەڵام دوای ئەوە لە ماوەیەکی پێنج ساڵدا نزیکەی سێیەکی شەڕکەرەکان بە وێنەی بەفری بەر هەتاو توانەوەو لەناوچون. بەڵێ لە دوای ئەوە کە بە وێنەی نەخۆشی "تاعون"و "ڕشانەوە"، لە هەمو کاتێکی ئەم شەڕە نامویارەکەدا هەزاران لاوی جوانو تازەپێگەیشتو لەناوچو و ئەوەندە ڕۆڵەی شیرین لەم سەرزەمینەدا بە تۆپو فڕۆکەو تفەنگ، واتە بە بەری شارستانیەتی و یا بەری زانستی فەن کوژرانو ئەنجن ئەنجن کران، کە نایەنە ژماردن. ئەمە جگە لەوانەی کە نران بە نیشانەوەو تیرباران کران و یا کران بە دارا، لە فڕۆکە کەوتنە خوارەوە، لە ئاگرا سوتان، یا لە ئاوی زەریاکانا خنکان. ئەوانەش کە بە هۆی ئەم شەڕە ناخێرەوە لە دەوری قاتوقڕی، لە برسا، یا لە بەر بێ دەرمانیو بێ دەسەڵاتی، بە نەخۆشی مردن، بخرێتە حسابەوە، ژمارەی فەوتاوەکانو لەناوچوەکان ئەکاتە "٣٤" ملیۆن[٢] ئینجا بەم جۆرە ئەم شەڕە گەورەیە دوای ئەوە کە ماڵ نەما شینی تێ نەخات، دوای ئەوە کە شارانی وەرگێڕا بە وێرانە، شاهانی کرد بە گەدا، بەڵێ دوای ئەمە کە دونیای کرد بە دۆزەخێکی بێ بن، ماوەی پێنج ساڵ ئاگری ئەم دۆزەخەی بە "ئێسك"ی بنیادەم خۆش کردوە، بۆ دەهرێك بە بێخی بەشەرا چوە خوارەوەو لەسەر زەمین قەبرستانێکی بێسنوری هێنایە ناو و بەم چەشنە بەڵگەیەکی گەورەی دایە دەس ئەوانەی کە لە ڕاستیو سەرەو خێری شارستانیەتی چەرخی بیستەم بەگومان بون، بەڵی دوای هەمو ئەمانە، ئینجا سوێندخۆرەکان لە "وەرسایل"وە لە مێژوی ١١ی تشرینی دوەمی ١٩١٨دا "شەرتەکانی ئاشتی"یان ئیمزا کردو دونیا هەناسەیەکی ڕەحەتی کێشا!..

---

[٢] بە پێی "ستاتستیك"ی "عصبە الامم"، لە شەڕی گەورەی یەکەمی گێتیدا ١٣ ملیۆن کەس بە شەڕ و ١٨ ملیۆنیش بە هۆی شەڕەوە لەناو چون. هەندێ (ستاتستیك)ی تریش ژمارەی فەوتاوەکان ئەگەیەنێتە (٣٤) ملیۆن. (الهلال– ساڵی ١٩٣٤).

٢

لە دوای موتارەکە[٣] وەزعو هەواڵی دەوڵەتی عوسمانی

لەبەرئەوەی کە بەشێکی زۆربەی کوردو کوردستانو بە تایبەتی وڵاتی کوردی عێراق، تا شەڕی گەورەی یەکەم بڕایەوە، لە ژێر حوکمی دەوڵەتی "عوسمانی"دا بو، بە پێویستی ئەزانین کە لە لایەن وەزعی ئەم دەوڵەتەوە لە دوای "موتارەکە" کەمێك بدوێین: پاش بڕانەوەی شەڕ و ئیمزاکردنی شەرتەکانی ئاشتی لەگەڵ تورکەکان لە "مندروس" لە مێژوی ١٩١٨دا، سوێندخۆرەکان لەشکریان ناردە "ئەستەموڵ" و داگیریان کرد. ئینجا ئێوە هەواڵی ئەستەموڵو دانیشتوەکانی بخەنە بەرچاو. بیرێك لەسەر لەشکرو زابتانو گەورەکانی تورك بکەنەوە کە لە ئەستەمول بون، مەبعوسە خوێنگەرمەکانو لاوانی نیشتمانپەروەری تورك، بوێژە بەرزەکانو ئەدیبە ناودارەکانی ئەو ڕۆژە بێننە بەرچاو کە دەسی قەڵەمیان (پێنوس) شکابو. بیرێ لەو تورکانە بکەنەوە کە بە زەلیلی کەوتبونە ژێر چنگی لەشکری سوێندخۆرەکانەوەو لە "پایتەخت"و ناوچەی وڵاتی خۆیاندا ببون بە دیل. ئەو تورکانە کە دەوڵەتەکەیان وای بەتەما کردبون لەگەڵ "ئەڵمان"ەکان پێکەوە لە شەڕا سەرکەون، بە "سنجاقی شەریف" گرەو لە ئینگلیز ببەنەوەو هەمو موسڵمانەکانی دونیای لێ ڕاست بکەنەوە، بەڵام ئەوا پایتەختە خۆشەویستو شیرینەکەیان لە لایەن دوژمنەکانەوە داگیر کرابو، سەر نەویو لوت شکاو کەوتبونە ژێر حوکمی "قەرەقوش"ی لەشکری سوێندخۆرەکان و بە تایبەتی لەشکری ئینگلیز. ئەوانە کە عەسکەر بون بە زابتانو ئامرەکانەوە لە ترسی ڕسوابون بەرگیان گوڕیبو یا خۆیان شاردبۆوە.

---

[٣] وازلێهێنان، بڕینەوەی شەڕ.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سـوێندخۆرەکان بەرامبـەر بـە تـورك، بـە "حیکمـەت" نەجوڵانـەوە فیـزی سەرکەوتن لـە شـەڕا پـەردەی بـە چـاوا هێنـابون. زیـاد لـە پێویسـت تورکـەکانیان تـەنگاو ئـەکردو تێگەیشـتوەکانیان ئێجگـار سـوكو بێقـەدر ئەهاتـە بەرچـاو. دەسدرێژی عەسکەرەکانی سوێندخۆرەکانو لادانیان لە شەرمو ئەدەب، وردەوردە تورکـە بێهێـزو مردوەکـانی زینـدو ئـەکردەوە. زابتـانو خوێنـدەوارە بـەرزەکانو مەبعوسە نیشتمانپەروەرەکان چارەیان نەماو لە یەکتری نزیك کەوتنەوە. بیریان لەم حاڵە کردەوە کە تیا بون. زانییان کە ئەم چەشنە ژیانە لە مردن چاتر نیە، لەبەرئەمە ئەوەنـدەی پـێ نەچـو خوێنگەرمـەکانو وڵاتپەرستەکان بڕیاریان دا کە ببزونەوە. ئەیانزانی کە ئەنجامی ئەم بزوتنەوەیە سامناکە، بەڵام چەشنی ژیانی ئـەو ڕۆژەشـیان تـامێکی تیـا نـەمابو. زۆری تورکـەکان ئاواتـەخوازی مـردن بـون. کەوابێ لـە مـردن بۆچ بترسـن؟ بە تایبـەتی مردنێك کە لـە ڕێـی شـەرەفو لـە ڕێـی ڕزگاری نیشتماندا بێ. ئەگەر هاتو نیشتمانەکەشیان بۆ ڕزگار نەکراو شـەرەفی خۆیان بۆ نەکڕایەوە بە مردن ڕێی ڕزگاری لە دیلیو سوکی نەبەسرابو.

میللـەتی تـورك ئەوەنـدەی خـوێن تیا مـابو کـە هەسـت بـەم بێشـەرەفیە بکـا، لـە مێـژوی ڕابـوردوی ئیلـهام وەرگـرێ، بـۆ ژیـانێکی بەشـەرەف یـا لـە ڕێـی ئـازادی قەومەکەیا لە خۆبەختکردن دوا نەکەوێو بەو خوێنەی کە لە ڕەگـەکانی عەسکەرە لاوەکانیا ماوەتەوە ئەم پەڵە پیسەی نوساوە بە ناوی تورکەوە، بیسڕێتەوەو پاکی بکاتەوە. ئیتر لەوەدا نـەمابو بیر لـە ئـەنجامی ئـەم بزوتنەوەیـە بکەنـەوە. نـازانم چە بزوتنەوەیـەکیش لـە دونیـادا ئـەنجامی لـە پێشـەوە زانـراوە؟ کـەی بـە "تـەگبیر"و ئـەقڵ، هـەمو کارێـك براوەتـە سـەر؟ کـام زانـای گـەورە هـەمو جارێـك دواڕۆژی بـۆ دەرکـەوتوە یـا بـە ئـەقڵو هۆشـی خـۆی لـە هـەمو کردەوەیـەکا سـەرکەوتوە؟ کـێ توانیویە ببێ بە دۆست کوننەدەی دواڕۆژی خۆی؟ ئایا بەشەر لەوانە بوایە کە بەبێ زیادو کەم فەرمانی ئایندەی، بەڵکو قەومانی دوای سانیەیەکی بزانێ، لـەو ڕۆژەوە دونیا دونیایە کەسێك چەوتی ڕوی لێ ئەدا یا شتێکی خراپی ئەکرد؟ دیارە نـەء؟ کەوابو ئـەو عیللـەتو هۆیانە کە ئەیهێنینـەوە، ئـەو هـەمو حسابە دورو درێـژە کە

ئەیکەین هەر بۆ ئەوەیە کە گوناهی کردەوەکانمان بخەینەوە سەر ئەستۆی خۆمان. هەروەکو ئەنجامی باشیەکانی هەندێ کردەوەمان ئەبەینەوە سەر ئەقڵو تەگبیری خۆمانو شانازی پێوە ئەکەین! ئەگینا ئەقڵو تەگبیر هەرچەند بۆ ڕێکخستنی "تەیار"ەکانی فیکرو "ڕوپێوەرگرتن"ی[٤] کردەوەکانمان کەڵکێکی گەورەی هەیەو ئەمە جێی ئینکار نیە" دیسانەوە ناتوانین بڵێین کە هەمو کردەوەیەکی دوای لێکدانەوەو بەکارهێنانی ئەقڵو تەگبیر، ئەنجامی باشی لێ پەیدا ئەبێ. هەروەکو بە پێچەوانەی ئەمانە ناشتوانین بڵێین کە هەمو کردەوەیەکی کوتوپڕو بێ لێکدانەوەی دور درێژ، ئەنجامەکەی خراپەو هەمو "بزێوی"یەك و "سەرچڵی"یەك ناگاتە سەرو هەر ژێر ئەکەوێ.

ئینجا لەبەر ئەمەیە کە تورکەکان لە ئەستەموڵ، دوای ئەمە، چارەیان نەماو کردەوەی ناشیرینو ناڕەوای عەسکەرەکانی سوێندخۆرەکان زێفی لێ سەندنو غەدرو ناهەقی کاربەدەستەکانیان کاری کردە مێشكو جەرگیان. گەیشتبونە پلەیەکی زیندەگانی زەلیلی ئەوتۆی کە ئیتر بۆ ڕزگاربون لەوە پەنایان ئەبردە بەر مردن. کاتی لێکدانەوەی دورو درێژیان نەبو، جڵەوی تەگبیر لەدەس دەرچوبو. خۆیان دابو بە دەم لافاوی حادیساتەوە. شکی تیا نیە کە ئەوانەی بەم جۆرە ئەجوڵێنەوە، و بەبێ لێکدانەوەیەکی مەنتقی ئەبزونەوەو ئەکەونە هەنگاو هاویشتن، کە هاتو بە هەڵکەوت سەرکەوتنو ڕێگەیان بڕی، لە هەنگامەی ئازادیو سەربەخۆییدا بۆ هەمو کردەوە شێتانەکانی خۆیان تەفسیرێك ئەدۆزنەوەو ئەنجامی باشی هەمو کردەوەیەکیان ئەدەنە پاڵ فەلسەفە یا مەنتقێك، ئینجا نوسەرو بوێژەکان، و مێژونوسە دوڕوەکان ئەکەونە ستایشو سەناخوانی سەرکەوتوەکانو باسی نیشتمانپەروەری ئەوانە، کە تا دوێنێ بو بەبێ ئەقڵیو سەرچڵی ناویان ئەبردنو گەلێجاریش بە بێمروەتانە دوژمنایەتی میللەتەکەیان یا خیانەتو ناپاکیان ئەدانە پاڵ.

---

[٤] ڕوپێ وەرگرتن: توجیه

دوای بڕانەوەی شەڕی گەورەو ژێرکەوتنی هێزەکانی تورکو داگیرکرانی بەشە ماوەکانی وڵاتی (عوسمانی) لە لایەن لەشکرانی سوێندخۆرەکانەوە، لە دوای موتارەکەو بڕانەوەی شەڕ" بزوتنەوەی تورکەکانو لە سەرەوە دەسبەخۆ ئامادەکردنیان بۆ شەڕێکی تر لەگەڵ هەمو سوێندخۆرەکان، بە تاقی تەنیاو بێ یارمەتی دۆستێکی تایبەتیو جێی باوەڕ، لەم جۆرە بزوتنەوە شێتانەیە کە لە سەرەوە باسمان کردو لەگەڵ ئەقڵو مەنتیقا ڕێناکەوێت. بەڵام زەلیلیو کوێرەوەری میللەت، سوکو سەلیمی لەشکرە ژێرکەوتوەکەی دەوڵەتی عوسمانی گەیشتبوە بیناقاقە. لەبەرئەمە پەنایان بردە بەر مردن. ئینجا فریشتەی تالع، هیوا بڕاوەکانی بەئامانج گەیاند. ئەوسایە بزوتنەوەکەیان لە دونیادا بو بە داستان..

* * *

٣

مستەفا کەمال لە "ئەنادوڵ"

وتمان کە لە دوای موتارەکە، خەڵقی ئەستەموڵ زۆر لە تەنگاویدا بون. لەبەر ئەمە کە بڕیاریان دا بە بزوتنەوە لە بزوتنەوە بەولاوە چارەیەکیان نەمابو. ئنجا خوێندەوارە منەوەرەکانو نیشتمانپەروەرەکان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە بۆ بزوتنەوەکەیان "ئەنادۆڵ" بکەن بە ناوچەو شۆڕش لەوێوە هەڵگیرسێنن. ئەم فیکرەش لە چەند سەرێکەوە بەجێ بو. چونکە ئەستەموڵ لە لایەن لەشکری سوێندخۆرەکانەوە داگیرکرابو، شۆڕشی تیا نەئەکرا. بونی عەسکەری چەند دەوڵەتێکی دوژمن لە ئەستەموڵدا، سەفیرەکانی حکومەتە بێگانەکانو گەلی (ئەقەلیات)ی غەیرە تورك، زەلیلیو بێهیوایی ئەو تورکە بێ چەكو بێدەسەڵاتانە کە لە ئەستەموڵدا بون هەر یەکە بەرهەڵستێکی گرنگ بو لە ڕێی سەرگرتنی ئەم بزوتنەوەیەدا. لەم دەوری بێ هیواییو لێکدانەوە بێ سودەدا پزیسکێکی ناکاو دڵی نیشتمانپەروەرەکانی ڕون کردەوە. حکومەتی ئەستەموڵ، یەکێك لە زابتە خوێنگەرمەکانی هێنایە پێشەوە کە لە ژێرەوە هاوپەیمانیان بو، بیری لە

ڕزگارکردنی قەومەکەی ئەکردەوە لەژێر چنگی سوێندخۆرە دوژمنەکانی تورك.
ئەم زابتە خوێنگەرمە نیشتمانپەروەرە، "مستەفا کەمال" بو. حکومەتی ئەستەموڵ بە هەڵە چو و مستەفا کەمالی کرد بە "موفەتیشی گشتی" لەشکرەکانی تورك لە ئەنادۆڵ.

بە پێی ئەم "وەزیفە"یە کۆکردنەوەو ڕێکخستنی هەمو لەشکرەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە (ئەنادۆڵ) کەوتبوە ئەستۆی "مستەفا کەمال"ەوە. لەبەرئەوە دیارە کە زۆر بە دڵو بە گیان بەڵێنی دا بچێتە ئەنادۆڵو لە ۱٥ی مایسی ۱۹۱۹ ئەستەموڵی بەجێهێشتو چوە سەر ئیشی خۆی°. هەر کە گەیشتە ئەنادۆڵ زابتەکانو گەورەکانی لەشکری تاقی کردەوە. بە دزیەوە لەگەڵ سەردارەکانیان کەوتە قسەو باس مەرامی دڵی خۆی تێگەیاندن. هەمویان بە خوێنێکی گەرمو گیانێکی پاكو خاوێنەوە نیشتمانپەرستی خۆیان بۆ دەرخست. وا دیار بو کە لەمانە گەلێکیان ئاواتەخوازی بزوتنەوەن و بەرەو پیری مردن ئەچنو مستەفا کەمالیش بە دڵ باوەڕی پێکردن.

لەبەرئەمە پێش هەمو شتێك بۆ پێشدەمگرتنو ڕاوەستاندنی لەشکری یۆنان، لەگەڵ "نورەدین پاشا" ڕێکەوت. دوای ئەمە چوە "ئەرزروم". زابتەکانی چاوپێکەوت، گفتوگۆی ڕێکخستنو ژیاندنەوەی لەشکرەکانی خۆیانی لەگەڵ کردنو بڕیار درا کە سەرلەنوێ مەشقی عەسکەری بە لەشکرەکانیان بکەن. بەڵام حکومەتی ئەستەموڵ کە لەژێر چاودێری موراقەبەی سوێندخۆرەکاندا بو لەم کردەوانە کەوتە ترسەوەو دەسبەجێ "مستەفا کەمال" داوا کرایەوە بۆ ئەستەموڵ. ئنجا مستەفا کەمال دوای گفتوگۆو بەستنی پەیمان لەگەڵ سەرکردەو

° لە پێش دەرچونی "مستەفا کەمال" لە ئەستەموڵ بە نۆ ڕۆژ، واتە لە ٦ی مایسی ۱۹۱۹، وەنیزەلۆسی سیاسی بەناوبانگی یۆنان، لە دوای گەلێك کۆششو تەقەلا، گەورەکانی حکومەتە سوێندخۆرەکانی "ویلسنو لوئید جورجو کلیمانسۆ" ئیقناع کرد، کە لە "موئتەمەری ئاشتی"دا لە پاریس بڕیاری داگیرکردنی ئەزمیر بدەن لە لایەن لەشکری یۆنانەوە. لەسەر ئەمە لەشکری یۆنان لە ڕۆژی دەرچونی مستەفا کەمال لە ئەستەموڵ ۱٥ مایس ۱۹۱۹، چوە ئەزمیرەوەو داگیری کرد. (سيرة مصطفى كمال و تاريخ الحركة التركية الوطنية).

گەورەکانی لەشکر، بڕیاری دا کە نەچێتەوە ئەستەموڵو بەرامبەر بە حکومەتی "خەلیفە" یاخی بو.

پاش یاخیبونی "مستەفا کەمال"، دوابەدوا لە ئەرزی ڕۆم (ئەرزروم)و سیواس، دو جار کۆمەڵ بەسترا. لەم کۆمەڵانەدا گەلێك لە ئەندامەکانی "مەجلیس مەبعوسانی" ئەستەمولێش حازر بون. ئەمانە بڕیاریان دا کە حکومەتی ئەستەموڵ بە حکومەتێکی شەرعی نەناسن و لەبەرئەوەی کە ئەم حکومەتە لەژێر نوزی سوێندخۆرە دوژمنو بێگانەکاندایە لە ڕاست فەرمایشەکانیا سەرپێچی بکەن. بۆ ئەمەش بە پێویست زانرا کە لە ئەنادۆڵ سەرلەنوێ دەست بکرێت بە کۆکردنەوەی مەجلیسێکی تازەو هەڵبژاردنی نوێنەرەکانی خەڵقی ئەنادۆڵ بۆ ئەم مەجلیسە تازەیە (حوزەیران ١٩١٩).

لەولای تریشەوە هەر لەم سەردەمەدا لە ئەستەمولێش بزوتنەوەیەکی زۆر بە سام ڕوی دا و حکومەتی ئەستەمولْ بە تەواوی کەوتە ئەندێشەوە. ئەو ئەندامانەی "مەجلیسی مەبعوسان" کە لە ئەستەمولدا بون، هەولیان زۆر خراپ ئەهاتە بەرچاو. لە وەزع، گەلێك بەترسو بەشك بون. لەبەرئەمە ئەوانیش بە پێویستیان زانی کە بیرێك لە دواڕۆژ بکەنەوەو ئەنجامی ولاتەکەیان بخەنە بەرچاو. لە ٢٠ی کانونی دوەمی ١٩٢٠ کۆبونەوەو لە دوای "موزاکەرە"یەکی دورو درێژ لەژێر ناوی (میساقی میللی تورك) بڕیارێکیان دا و مەجلیسیان بلاو کردەوە. بە پێی بەندی یەکەمی ئەم میساقە مێژوییە دەوڵەتی عوسمانی دەستی لە هەمو ئەو جێگانە هەڵگرت کە بەشی زۆری دانیشتوەکانی "عارەب"نو چۆنیەتی ئیدارەو بەڕێوەبردنی ئەم ولاتانەی بۆ عەرەبەکان خۆیان ئەهێشتەوە.

لە بەندی ٣هەمی ئەم "میساق"ەشدا باسی قاعیدەو ئوسولی ئیدارەیەکیان ئەکرد کە قەومە کەمەکانی (ئەقەلیات) لە ولاتی تورکا ئەمێنێتەوە پێی ئەبەن بەڕێوە، بە شەرتێك کە لە ولاتە بێگانەکاندا لە لایەن دەوڵەتە غەیرە موسڵمانەکانەوە، موسڵمانەکانیش بە پێی ئەم قاعیدەو ئوسوڵە ئیدارە بکرێن.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بەڵام لەم میساقەدا کوردو کوردستان ناوی نەبو و کرابو بەژێر لێوەوە. وا دیارە تورکەکان لە لایەن دین‌و زمان‌و ڕەوشت‌و تەقالیدەوە کوردو تورکیان بە یەك دائەناو تەفاوتێکیان لە بەینی ئەم دو قەومەدا نەئەبینی. هەرچی وەکو "ئەرمەن"ەکانە، تورك تەنیا لە وڵاتەکانی "قارس"و "باتوم"و "ئەردهان"دا، دانیان بە بونیان دا ئەنا، سەرەڕای ئەمەش وەکو باوەڕیان نەبێ بەوە کە ئەرمەنەکانی ئەم وڵاتەش بیانەوێ لە تورك جیا ببنەوە" لە بەندی پێنجەمی میساقەکەیاندا بە شەرتیان دائەنا کە لە دواڕۆژا لە ئەرمەنەکانی خۆیان بپرسرێت، کە ئایا مەیلی جیابونەوەیان لە تورك هەیە یا نە؟

ئەم کارەی "مەجلیسی مەبعوسانی" ئەستەموڵ لە لایەکەوە، بە گەرمی ئیشکردنی "مستەفا کەمال" لە ئەنادۆڵ‌و بڵاوبونەوەی ناوی‌و ڕۆژبەڕۆژ زیادبونی هێزو دەسەڵاتی لە لایەکی ترەوە، بە تەواوی حکومەتی خەلیفەی ئەستەموڵی بێهێزو بێنرخ کردو ئەهالی وردەوردە ڕویان لەم حکومەتە وەرگێڕا، کە لە ژێر دەستێکی سوك‌و سەلیمی هێزی سوێندخۆرەکاندا بو لە ئەستەموڵ. هەمو شتێك وای دەرئەخست کە جوڵانەوەی "مستەفا کەمال" ببێ بە هۆی ژیانەوەی میللەتی تورك‌و لە هەمو لایەکەوە دەست بکەن بە جوڵانەوەو سەربەرزکردنەوەو لایەنگیری "مستەفا کەمال".

ئەم حاڵ‌و ڕەوشتە هەروەکو حکومەتی ئەستەموڵی خستبوە ئەندێشەوەو سەرەتای بێهێزی‌و بەرەو لەناوچونی بو. هێزی سوێندخۆرەکانیش لە تەنگاوکردنی حکومەتی خەلیفەو هاندانی بۆ سەر "مستەفا کەمال" دوا نەئەکەوتن. ئەیانویست کە ئەستەموڵ، دەسبەجێ لەشکر بنێرێتە سەر "مستەفا کەمال"و تا ئاژاوەی پەرەی نەسەندوەو نەکەوتۆتە هەمو لایەك، بەهەر جۆرێك بێ "مستەفا کەمال" تەمێ بکا یا لەناوی بدا.

خۆیشیان واتە حکومەتەکانی سوێندخۆرەکان لەژێر کوماندەی ژەنەراڵ "ملن"دا هێزێکی تریان ناردە ئەستەموڵ‌و بە تەواوی خستیانە ژێر حوکمی عەسکەری‌و نفوزیانەوە (١٦ی مارتی ١٩٢٠). دوای ئەمە حکومەتی

"مەدەنی"شیان خستە ژێر دەسیانو بە بەرچاوی "خەلیفە"وە لە گەورە گەورەکانی عەسکەریو مەدەنی "٦٦" کەسیان گرتو زۆریان لەمانە بە دیلی ناردە "مالتە". ئەوانەی کە لە ئەندامانی کۆمەڵی "ئیتیحادو تەرەقی"ی حزبی حکومەتی پێشوی ئەستەموڵ بونو لە دوای "موتارەکە"ش لە ئەستەموڵ مابونەوە لە یەکەم داگیرکرانی پێشودا بە دیلی ڕەوانەی "مالتە" کرابون. ئنجا کە کاروانی دوەمی تورکە دیلەکان گەیشتە مالتە، لەگەڵ ئەوانەی پێشو یەکیان گرتەوەو مەینەتی دیلیو کەساسییان نایە لاوەو کەمێك گەشانەوە.

وەزارەتی "فەرید پاشای زاوا"و مستەفا کەمال

دوای ئەمە کە "ژەنەراڵ ملن" بە خۆیو لەشکریەوە هاتە ئەستەمولەوە، مەجلیسی مەبعوسانی عوسمانی لە ١٩ی مارتی ١٩٣٠دا بە ڕەسمی کۆبونەوەو بڕیاریان دا کە لەبەرئەوەی دیارە ماوەی ئیشکردنیان بۆ نەماوەتەوە مەجلیس بە یەکجاری بڵاو بکەنەوە. لە ئەندامانی ئەم مەجلیسە ئەوانەی نەکەوتنە چنگ هێزی سوێندخۆرەکانو دەرباز بون، ڕایان کردە ئەنادۆڵو خۆیان گەیاندە "مستەفا کەمال".

بەمجۆرە خوێن گەرمەکانو نیشتمانپەرستەکانی تورك هیوایەکی گەورەیان پەیا کردو چونە بارێکی ترەوە. "مستەفا کەمال"یش بەمە هێزی کەوتە زیادیو خوێنێکی تازە لە ڕەگەکانی لەشیا هاتە گەڕ. لەم کاتەدا لەناو حکومەتی ئەستەمولیشا کردەوەیەکی نیشتمانپەروەرانە ڕوی دا. "عەلی ڕەزا پاشا"ی سەدر ئەعزەم[٦] بەرامبەر بە کردەوەی سەربەخۆو نابەجێی هێزی سوێندخۆرەکان خۆی پێ نەگیراو بە چەشنێکی ئازایانەو پیاوانە هاتە پێشەوەو داوای لە خەلیفە کرد کە لە ڕیئاسەتی حکومەت ئازادی بکا. "سوڵتان وحیدەدین"ی خەلیفەی ئەو ڕۆژە کە بە تەواوی ڕیشی دابوە دەس سوێندخۆرەکان، دەسبەجێ تکاکەی "عەلی ڕەزا پاشا"ی قبوڵو لە ڕیئاسەت عەفوی کرد، (٣٠ نیسان ١٩٢٠). لە جێی ئەو داوا لە "فەرید پاشا"ی داماد کرا بۆ دامەزراندنی وەزارەتی تازە.

---

[٦] تا دوایی‌هاتنی دەوری سەڵتەنەت لە تورکیا، ڕەئیس وزەرا پێی ئەوترا (سەدر ئەعزەم).

بەم ڕەنگە لەژێر سەرەکوەزیری "فەرید"دا حکومەتێکی بێ خوێنو دوژمنی نیشتمانپەروەرەکان هاتە ناو کە بۆ هەمو فرمانێکی "وحیدەدین" ئامادە بێو هەرگیز نەتوانێ لە ئاستی سفارشەکانی هێزی سوێندخۆرەکاندا سەرپێچی بکا.

یەکەم کردەوەی "فەرید پاشا" ئەوەبو، کە لەشکرێك ڕێك بخا بۆ سەر "مستەفا کەمال". بەلاّم فەرید ئەیویست کە ئەم کردەوەیە، بە "ناڕەوا" نەدرێتە قەلّەمو نەبێتە هۆی پڕوپاگەندە دەربارەی حکومەت لە لایەن ئەوانەوە کە لایەنگیری "مستەفا کەمال" ئەکەن یا ڕقیان لە سوێندخۆرەکانەو حکومەتی ئەستەموڵ بە (دەسنێژ)ی ئەوان ئەژمێرن. لەبەرئەمە "فتوا"ی بە شێخلئیسلامی وەزارەتی خۆی[٧] دەرهێناو بلاّوی کردەوە، کە بە پێی ئەم فتوایە تەمێکردنو لەناوبردنی "مستەفا کەمال" بە واجب دانرابو (١١ی نیسان ١٩٢٠)، ئنجا لەشکرەکە ڕەوانە کرایە ئەنادۆڵ.

لەملای تریشەوە حکومەتی ئەستەموڵ لەژێر سەرەکی "مستەفا پاشا"ی کوردا "مستەفا یامولّکی" مەجلیسی عەسکەری داناو لە پاشەملە دەسکرا بە موحاکەمەی مستەفا کەمالو نیشتمانپەروەرەکان. لە دو لاوە، واتە بە هێزو بە یاسا (قانون)ێك کە لە ژێر تەئسیری سیاسەتا بو، دەست کرا بە شکاندنی مەعنەویاتی نیشتمانپەرستەکانو ترساندنی چاویان. هێزی لەشکری خەلیفە لە ئەنادۆڵو (قانونی) دیوانی عورفی لە ئەستەموڵ هەردوکیان کەوتبونە تەقەلای کوژاندنەوەی ئەم ئاگرەو هەر دو هێزەکە بە چەكو بە پارەی سوێندخۆرەکان هاتبوە ناو، کەوتنە وێزەی ئەوانە کە بە سوکی ڕام نەئەبون یا سەریان لەبەر ناحەقیو غەدری ناڕەسەنەکانی نیشتمانو هێزی داگیرکەری بێگانەدا نەئەچەمانەوە. بە تایبەتی ئەوانەی کەوتنە بەردەسی "دیوانی عورفی"، کەس بە جەستەیان نەبێ. هەندێکیان هەر بە تەواوی لەناوبرانو لە ٢٠ی مایس ١٩٢٠ هەر

---

[٧] شێخلئیسلامی ئەو ڕۆژە "دری زادە عەبدوڵلا ئەفەندی" بو.

ئـەم دیوانـە لـە پاشـەملە حـوکمی خنکانـدنی "مسـتەفا کـەمال"و گـەلێك لـە ناودارەکانی تری تورکی دا[٨].

* * *

[٨] وەکو "فوئاد پاشا"ی لیواو "قەرە واصف بەگ"ی میر ئالاّو "مستەفا فەوزی پاشای فەریق"و "دکتۆر عەدنان"و "حسێن فەوزی"ی وەزیری بەحریەی پێشو.. (سیرة مصطفی کمال و الحرکة الترکیة الوطنیة في الاناضول).

٤

لەم كاتەدا ئەستەمولْ لە ڕوی ئەم سیاسەتو كردەوانەوە سامێكی گەورەی لیْ نیشتبوو خەڵقەكەی ماتەمینی دایگرتبون، "پەیمانی سەڤەر– Sevre"یش لە لایەن سوێندخۆرەكانەوە بە سانی دەوڵەتە داماوەكانو لە شەڕا ژێركەوتوەكانی تر، بە "حكومەتی عوسمانی"یش ئیمزا كرا (١٠ی ئەغستۆس ١٩٢٠). ئەم پەیمانە كە بڕبڕەی پشتی توركیای پیْ شكا، لە لایەن سەربەخۆیی ولاْتی كوردو ئازادی قەومی كوردەوە سیْ بەندی تیْ خرابو، كە ئەمەش لە ئەنجامی تەقەلای "شەریف پاشا"ی سیاسی كوردەوە پێكهاتبو. چونكە شەریف پاشا، هەرچەند بە هۆی تەقەلای ئینگلیزەكانەوە لە لای هێزی فەرەنسزەكان لە سوریە، مەزبەتەی "شێخ مەحمود"و كوردەكانی عێراقی پیْ نەگەیشتبو و نوێنەرەكانی "شێخ مەحمود" لە حەڵەب مابونەوەو ڕێیان نەدرابو كە بچنە پاریسەوە، دیسانەوە كوردەكانی توركیاو كۆمەڵە سیاسیەكانی كوردی ئەستەمولْ توانیبویان بە ناوی خۆیانو هەمو كوردەوە "وەكالەتنامە" بۆ "شەریف پاشا" بنێرنو بیكەن بە نوێنەری خۆیان لەلای "موئتەمەری ئاشتی".

ئنجا "شەریف پاشا" دەربارەی "داوا"كانیو "حقوقی"ی قەومی كوردەوە، بە مێژوی ٢٢ی مارتی ١٩١٩و لە ژێر ناوی (Memorandum Sur Les revendications du Kurde peuple)دا "موزەكەرە= یادداشت"ێكی بە فەرەنسزی پێشكەشی "موئتەمەر" كرد. جگە لەمە لەم ڕێیەدا هەولْو تەقەلایەكی باشی دا كە بو بە هۆی ئەوە سیْ بەندەكەی باسی سەربەخۆیی كوردو كوردستان بخرێتە پەیمانی "سەڤەر"ەوە[9].

[9] ئەو سیْ بەندە كە لە لایەن ئیستقلالی كوردستانەوە خرابوە پەیمانی Sevreوە، بەندەكانی ٦٢،٦٣،٦٤ی بەشی سێهەمی پەیمانەكە بو و ئەمە كوردیەكەیەتی:

بەندی– ٦٢

کومیسیۆنێك کە لە ئەستەموڵ، لە سێ ئەندامو لە لایەن دەوڵەتەکانی بەریتانیا، فرانسەو ئیتالیاوە دانرابێت، لە دوا مێژوی بەجێهێنانی ئەم پەیمانە بە شەش مانگ موختاریێتیەکی ناوچەیی (Local) ئامادە ئەکا بۆ ئەو جێگایانەی کە ئەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی "فورات"و "جنوبی غەربی" سنورێك کە لە دواییدا ئەکێشرێت بۆ ئەرمەنستانو شیمالی سنورێك کە تورکیا لە سوریەو "میزۆپۆتامیا" جیا ئەکاتەوەو نەژادی کوردی تیا زاڵ بێ، بە پێی "تەعلیمات"ێك کە لە بەندی "2,3-11-21"دا دراوە. لە کاتێکا کە لە لایەن هەندێ "مەسائیل"ەوە لە "ئارا"دا پێکهاتن سەرنەگرێت، ئەندامەکانی کومیسیۆن هەر یەکە ئەبێ دەنگ لە حکومەتی خۆی بگێڕرێتەوە. ئەم جۆرە پێکهاتنە پێویستە ڕێ بدا بە دەرخستنی ئەوە کە نەژادە کەمەکانی (ئەقلیات) "قەومیو مەزهەبی وەکو نەستوریەکان" (Les Assyor- Gbaldeense)و ئەوانی تر کە لەم هەرێمەدا ئەژین بە تەواوی دڵنیا بن کە لەژێر باڵی ئەمینیو پارێزگاریدا ئەبن. بۆ ئەم مەبەستە کومیسیونێك لە ئەندامانی بەریتانیاو فەرەنسەو ئیتالیاو ئێرانو کورد ئەگەڕێت بۆ پشکنینو "بڕیاردان"ی ڕاستکردنەوە، کە ئەگەر پێویست بو بکرێت لەو سنورانەدا کە بە پێی ئەم پەیمانە بۆ تورکیا دانراوەو ئەنوسێت بە سنوری "ئێران"ەوە.

"بەند-٦٣"

حکومەتی عوسمانی لەم سەعاتەوە گفت ئەدا کە لە مێژوی ڕاسپێری پێوتن بە خۆی، تا سێ مانگ بەڵێنی بەجێهێنانی ئەو بڕیارانە بدا کە لە لایەن ئەو کومیسیۆنەوە ڕائەسپێررێت کە لە بەندی ٦٢ی سەرەوەدا باس کرا.

"بەند-٦٤"

ئەگەر لە ماوەی ساڵێك دوای مێژوی دەسپێکران بە بەجێهێنانی ئەم پەیمانە، لەو هەرێمانەدا کە لە (بەند-٦٢) ناو براوە، قەومی کورد موراجەعەت بەو (کۆمەڵی ئەقوام- عصبة الامم) بکەنو تێیان بگەیەنن کە بەشی زۆری کوردە دانیشتوەکانی ئەم هەرێمە ئەیانەوێت لە تورکیا جیا ببنەوەو سەربەخۆ (موستەقل) بنو لە حاڵێکا کە کۆمەڵی ئەقوام لەم باوەڕەدا بێ کە کوردەکان هەڵدەگرن سەربەخۆییان بدرێتیو ڕاسپێری ئەمە بکا. تورکیا هەر لە ئێستەوە بەڵێن ئەدا بەم ڕاسپێریەو بە دانی ئیستقلال بە قەومی کوردو بە دەسهەڵگرتن لە هەمو حقوقو (تەقالید- عنعنات)ێکی کە بەسەر ئەم هەرێمانەوە هەیەتی. ئەم هاتنەخوارەوەیەی حکومەتی عوسمانی لە حقوقو تەقالیدی خۆی بە دوروو درێژی، لە "موزاکەرات- گفتوگۆ"ێکی تایبەتیداو لە بەینی هێزی سوێندخۆرەکانو تورکیادا باس ئەکرێت. دوای ئەم هاتنەخوارەوەیەش (تنازل) کە باسکرا، هیچ جۆرە بەرهەڵسەتیەك ناخرێتە پێشەوە بەرامبەر بە مەیلی کوردەکانی ولایەتی

٥

ئەمە هەنگاوی گەورە بو کە بەرەو ئیستقلال‌و سەربەخۆیی کوردستان هاوێژرا. بەڵام داخەکەم کورد لەم هەلە هیچی دەس نەکەوت. چونکە گێژەڵۆکەی سیاسەتی ئەو ڕۆژە هەروەکو گەڵێ دەوڵەتی لە بناغەوە هەڵکەندو ڕوخاندنی لە دارو پەردوی ئەو دەوڵەتانەش بناغەی هەندێ حکومەتی تازەی دامەزراند.

بەڵام لەناو گێژەڵوکەیەکی وا توندو ناکاوا، خۆڕاگرتن‌و لە دارو پەردوی بیناکانی ئەڕوخا ئازایانەو بە گورجی بناغەی حکومەتێکی تازە دامەزراندن کارێکی سوك نەبو. بەڵکو ئەم کارە گرنگ‌و ڕەنجاویە پێویستی بە چاوکراوەیی‌و گورجی‌و ڕاپەڕینێکی ئازایانە بو، پیاوی ڕاست‌و فامیدەو زرنگ‌و سیاسی نیشتمانپەروەری پێئەویست. ئەوانەی خەواڵو بون‌و زو چاویان نەکردەوە، ئەوانەی بە گورجی نەهاتنە دەس‌و هۆشیان نەهاتەوە بە بەرداو لە دەورووپشتی خۆیان نەڕوانی" نەیانزانی کە لە ناو تەپوتۆزی ئەو گێژەڵوکەیەدا چی ڕوئەدا؟ یا چاك‌و خراپە لەوێدا بەدی بکەن. لەبەرئەمە پێیان نەکرا خۆیان لە شەڕو لە خراپە بپارێزن. کاتێ کە گێژەڵوکەش نەماو بەسەرچو، ئەوان چاویان کردەوە، ڕوانیان کە ناونیشانی چاکە نەماوە، هەرچی شتێك باش‌و بە کەڵك بێ لە ناو وشیارەکان‌و چاوکراوەکاندا بەش کراوە، بۆ خەواڵوەکان‌و کەمتەرخەمەکانیش لە زنجیری دیلی بەولاوە شتێك نەماوە، ئەم زنجیرەش دوای ئەوە کە بە سوکی‌و ئاسانی کرایە ئەستۆیان هەر لەقەفرتێیەکی کردیان، زیاتر بو بە هۆی توندی‌و "گرێکوێرە"ی کەوتنی زنجیرەکەی گەردنیان و گەیشتە پلە (ڕادە)یەکی وا کە ئیتر جێی باوەڕ نەبێ، لە ئەستۆیان بێتە دەرەوە. یەکێ لەو قەومە خەواڵوو کەمتەرخەم‌و چارەڕەشانە، داخەکەم قەومی کورد بو.

موسڵ لە لایەن خستنی بەشی کوردستانی موسڵ بۆ سەر کوردستانی تورکیا و ئەو حکومەتی کوردە کە لێی دروست ئەکرێت..

* * *

٦

"مستەفا کەمال"و نیشتمانپەروەرەکانی تورك بە موعاهەدەی سەڤەر نەشلەژان و لە هاتنی لەشکری خەلیفەش نەسڵەمینەوە. دامەزراندنی دیوانی عورفیو دارو فەلاقەکەشی چاوی لاوە خوێنگەرمەکانی ئەستەمولی نەشکاندو نەیبەزاندن. ئەو هێزەش کە فەرید پاشا ناردبویە سەر ئەنادۆلو لەژێر سەرەکی "ئەحمەد ئەنزاور پاشا"ی چەرکەسدا بو، لە لایەن هێزەکانی "مستەفا کەمال"ەوە خراپ شکاو تەفرو تونا کرا. "فەرید پاشا"ش بە شکانی ئەم هێزە لە کەشوفش کەوتو خەڵقی ئەنادۆلی بۆ هەڵنەگێڕرایەوە. لەبەرئەمە لەلای سوێندخۆرەکان نرخێکی نەماو لەچاو کەوت. ئنجا هێزەکانی ئیحتلال کەوتنە سەر سەودایەکی تر. بیریان لە بەکارهێنانی سیاسەتێکی تازە کردەوە. "فەرید پاشا" دور خرایەوەو لە ژێر سەرەك وەزیری "صدارت" (تۆفیق پاشا)دا وەزارەتێکی تر دانرا. ئەندامەکانی ئەم وەزارەتە لە پیاوە ناودارە هێمنو لەسەرخۆکانی ئەو دەورە بون. لەم ڕووەوە لە هەردولا (ئەستەمولو مستەفا کەمال) بۆ ماوەیەکی کەم هیوای ڕێکەوتنو ئاشتی پەیا بو..

لێرەدا "مستەفا کەمال" لە ئەنادۆلدا لەگەڵ زیندوکردنەوەو ڕێکخستنی هێزەکانی تورك بەجێ بێڵینو بگەڕێینەوە سەر مەسەلەی کوردو کوردستان..

* * *

٧

پەیمانی یەکێتی لە بەینی ئەمارەتەکانی کوردو "سوڵتان سەلیم"ی عوسمانیو ئەنجامی ئەم یەکێتیە:

لە دوای ئەمە کە ئەمارەتەکانی کورد بە هۆی تەقەلا و کۆششێکی زۆری زانای کورد "ئیدریسی بەتلیسی"یەوە چونە ژێر فرمانی "سوڵتان سەلیم"ی یەکەم[١٠] و دوای ئەوە کە بە پێی "موعاهەدە"یەك کە بە تەگبیری "ئیدریسی بەتلیسی" لە بەینی "یاوز" و ئەمیرەکانی کوردا کرابو، بەڵێ لە دوای ئەمە کە کوردستان تەنیا لە سیاسەتی دەرەوەدا یەکیەتی لەگەڵ تورکدا قبوڵ کردبوو بە دەوڵەتی عوسمانیەوە نوسابو، هەمو ئەمیرەکانی کورد بە خۆیان و لەشکرەکانیانەوە لایەنی سوڵتان سەلیمیان گرت و لەگەڵ "ئیسماعیل سەفەوی" شای ئێران کەوتنە شەڕەوە. ئەمە بو بە هۆی سەرکەوتنی سەلیم لە شەڕی مەشهوری "چاڵدێران"و شکانی لەشکرەکانی "شا ئیسماعیل سەفەوی" بە جۆرێکی وا کە داستانی ئەم شەڕە گرنگ و سامناکە کە لە لاپەڕەکانی مێژوی عوسمانیدا جێیەکی تایبەت داگیر ئەکا و میللەتی تورك تا ئیمڕۆ شانازی پێوە ئەکەن.

لەو ڕۆژەوە، ئەو کوردانەی کە لە کارەساتە گرنگەکانی گێتیدا خاوەنی گەلێ تەجرەبە و "بیرەوەری"ن و توشی هەمو جۆرە تەنگ و چەڵەمەیەك هاتون و بارەها قۆرتی گەورەگەورەیان هاتوەتە ڕێ، خوێنیان ڕژاوە و خوێنیان ڕژاندوە، دەس لەناو دەسی برا تورکەکانیاندا لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، لە ڕێی شان و شەرەفی "دەوڵەتی عوسمانی" لە خۆبەختکردن دوا نەکەوتون و سەری مویەك لاری و سەرپێچییان لێ دەرنەکەوت. بە ماڵ و بە چەك و بە خوێن یارمەتی تورکیان دا. هیچ گومانی تیا نیە کە لەو قەبرانەی کوژراوەکانی لەشکری عوسمانیدا کە لە ئەفریقا و عەرەبستان، یا لە ئەوروپا لە بەردەمی "بورج" و "بارو"ەکانی "ڤیانە"دا ناوبەناو بەرچاو ئەکەوێت، ئێسکی گەلێ لاوی کوردیش بوە بە ژێر خاکەوە. بەڵام تورکەکان ئەوەیان لەبیر چۆوە، کە قەومی کورد بەرلەوەی لەگەڵ تورکدا یەك بگرێتەوە تامی سەربەخۆیی و ئازادیی چەشتبو، بە خۆشی و سەربەستی ژیابو، نەیئەزانی کە "دیل"ی چیە؟ جگە لەمەش خاوێنی و دڵپاکی گەورەو

---

[١٠] لە سوڵتانەکانی عوسمانیەو کوڕی سوڵتان بایەزیدی دوەمە، پادشایەکی بە زەبرو زەنگ و خوێنڕێژ بو، لەبەر ئەمە بە "یاوز سوڵتان سەلیم" ناوی دەرکردبو.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

تێگەیشتوانی کورد نەئەبوە هۆی ڕەزامەندی تورك و باوەڕکردنیان بە کورد. بەڵکو هەتا ئەمیرەکان زیاتر لە پێناوی ئەواندا خۆیان بەخت کردو خوێنیان بۆ ڕشتن زیاتر لە چاویاندا سوك بون و زۆرتر بون بە ژێردەست و کەوتنە تەنگانەوە. لە جیاتی ئەمە کە بە چاوێکی ستایش بنوارنە ئەم ئەمیرانەو قەدریان بگرن، نرخێك بدەن بە برایەتیان" ڕێی پێگەیشتنیان لێ نەگرن و ماوەی بوژانەوەو پێشکەوتنی تەواویان بدەنێ. بەڵێ لە جیاتی ئەمانە کەوتنە دەستێوەردانی ئیدارەی ناوەکی ئەمارەتەکانیان و خەریکی ئەوە بون کە ناکۆکی بخەنە ناویانەوەو بیانکەن بە گژ یەکدا.

بۆ ئەم مەبەستەیان بە هەمو جۆرێك تێکۆشان، لە هیچ شتێك پارێزیان نەکرد. بە شورەییان نەزانی کە برا لە برا بەربدەن و کوڕ لە باوکی هەڵگێڕنەوە. لەناوبردنی ئەمارەتەکانی کورد، مەبەستی بەرو دوایان بو. لەبەرئەوە لەسەر سیاسەتی "ماکیاڤیلی" ڕۆیشتن و نرخیان نەدا بە هیچ دەستورێکی تر. ئەم سیاسەتە لە بنچینەدا لە زەمانی سوڵتان سلێمانی کوڕی "یاوز"ەوە دەسی پێکرد کە پێیان ئەوت "قانونی". ئەو سوڵتانە کە قەومی تورك خۆیانی پێوە هەڵئەکێشن و لە ڕیزی پادشا گەورەکاندا ئەیژمێرن، یەکێك بو لەوانە کە لە خوێنڕژاندن چەشکەی وەرئەگرت. هەروەکو بە هاندانی ژنە بێگانەکەی و بە بیانوی ئەوە کە چاوی لە جێی باوکیەتی، کوڕی گەورەو خۆشەویستی خۆی و وەلی عەهدی سەڵتەنەتی عوسمانی بە بەرچاوی خۆیەوە بە "جەلاد"ەکان بە خنکاندن دا[١١]، هەر ڕۆژە بە جۆرێك فیتنەی ئەخستە ناو ئەمیرەکانی کوردەوە. لە ئەنجامی هەڵگیرساندنی هەمو فیتنەیەکدا ئەبو بە لایەنگیری ئەو ئەمیرە کە بێهێزو کەمدەسەلات ئەهاتە بەرچاوی و بەمجۆرە یەکلەدوای یەك ئەمیرە گەورەو بەهێزەکانی ئەشکاندو ئەفەوتاندو ئەچوە خوێنی ناحەقی کوردە بێگوناهەکانەوە. کوردەکان بەمە تەمێخواردو نەئەبون و هۆشیان نەئەهاتەوە بە

[١١] قادینلر سلطنتی (ئەحمەد ڕەفیق).

بەردا. لەبەرئەمە سوڵتانەکانی دوای (قانون)یش توانیان لەسەر ئەم سیاسەتە بڕۆن‌و یەکەیەکە ئەمارەتەکانی کورد لەناو بدەن.

بە تایبەتی سوڵتان مەحمودی دوەم لەم سیاسەتەدا بە تەواوی شوڵی لێ هەڵکێشاو بە ئاشکرا کەوتە سەر بیری لەناوبردنی کوردەکانەوە، لەبەرئەمە لە دولاوە "بۆتان‌و ڕەواندز" لە ١٨٧٠ی میلاد هەڵسانە سەرپێ. بەڵام لە ئەنجامی ئەم دو شۆڕشە گەورەیەدا هەر لە ڕوی هەندێ ناپاکی ناوخۆی کوردەکانەوە ئەم دو ئەمارەتە گەورەو بەهێزەش بە تەواوی لەناو دران‌و لە ساڵی ١٨٤٧دا ئیتر هیچ ئەمارەتێکی کورد لە ناوا نەمابوو هەمو وڵاتی کوردستان ڕاستەوڕاست کەوتبوە ژێر حوکمی تورکەوە[١٢].

* * *

٨

لە دوای مێژوی باسکراو (١٨٤٧) تورکەکان دیسانەوە دەسیان هەڵنەگرتبوو بەبێ ئۆقرە بۆ لەناودانی عەقیدەو ئایین‌و زمان‌و تەقالیدو ڕەوشت‌و خوی چاکی کورد تێکۆشان‌و خەریکی فەوتاندنی بون. بەڵام ئەم سیاسەتە لە دواییداو لە هەنگامی پەیابونی "حزبی ئیتیحادو تەرەقی" ڕەنگێکی ئاشکراتری وەرگرت. چونکە ئەم حزبە سیاسەتی "تورانی" بۆ خۆی کردبو بە "ئاین"و بە پێی ئەم "بەرنامج"ە لە وڵاتی عوسمانیدا غەیرەتورکی بە خاوەنحەق نەئەناسی.

لەگەڵ ئەمەشدا کە هاتنە سەر حوکم لە پێشەوە خۆیان لە کوردەکان نزیک خستەوەو دورخراوەکانی زەمانی "عەبدولحەمید"یان گێڕایەوە تورکیاو ڕێیان دا کە لە ئەستەمول کۆمەڵێکی کوردی دابمەزرێنن. بەڵام –وەکو لە جێی خۆیدا باسی ئەکەین– ئەمە تا ماوەیەکی کەم دەوامی کردو دوای ئەوە کەوتنەوە سەودای پاکردنەوەی وڵات لەوانە کە لە نەژادی تورک نەبون. بە بیری خۆیان ئەیانویست دەوڵەتێکی تازە لە نەژادی خاوێنی تورک دروست بکەنەوەو وشەی

---

[١٢] القضية الكردية (دکتور بلەچ شیرکۆ).

عوسمانی بەسەر زمانەوە نەیەڵن. ئنجا دوژمنایەتی بەینی کوردو تورك كە لە ڕوی سیاسەتی سوڵتانەکانی عوسمانیو لە دەوری "سلێمانی قانونی"یەوە دەس پێ ئەکا، لە ١٩٠٨ واتە لە دوای گەیشتنی کۆمەڵی ئیتیحادو تەرەقی بە ناوچەی حوکمو هاتنی ئەندامە لاسارەکانی ئەم کۆمەڵە بۆ سەر کار، بە تەواوی کەوتە ڕوو سیاسەتی "تورانێتی" هەروەکو بو بە هۆی ناسازیو ناکۆکی بەینی تورکو هەمو قەومە غەیرەتورکەکانی تر، لە ئەنجامدا بو بە هۆی بێهێزیو لاوازی دەوڵەتی عوسمانی و تەفروتونابونو لەناوچونی گەورەو سەرکردەکانی کۆمەڵەکەش.

* * *

٩

کوردستانی جنوب لە دواڕۆژەکانی شەڕی گێتیی یەکەمدا

حکومەتی ئینگلیز لە ساڵی ١٩١٤ واتە لە سەرەتای شەڕی گەورەدا لە جنوبی عێراقەوە دەستی کرد بە پەلاماردان بۆ سەر سنوری عێراقو لە ١٩١٥دا "بەسرە"و دوای ئەمە لە ١٩١٧دا ولایەتی "بەغدا"ی داگیر کرد. لە دوایەمین ساڵی ئەم شەڕەدا ئیتر پێی نابوە ولایەتی "موسڵ"ەوە. لەم دەورەدا لە ڕوی خراپەو زوڵمو کردەوەی نارەوای کاربەدەستەکانی حکومەتی عوسمانی و ناڕاستیو ناپاکی بەشی زۆربەی مەئمورەکانی عەسکەریو مەدەنیەوە خەڵق بە جارێ ڕویان لە حکومەت وەرگێڕابو. جگە لەمەش بە ناوی (ئیعاشە)ی لەشکرەوە هەرچی خواردەمەنیو ئازوقەی فەقیرو هەژار هەبو —بە تایبەتی هی دێهاتیو لادێییە بەسەزمانەکان بە بێ دواییهاتن و هەر ڕۆژە بە ناوێکەوە، واتە جارێ بە ناوی "موبایەعە"و گاهێك بە ناوی "ئیعانە"وە زەوتو تالان ئەکرا. بەشی زۆری ئەمانە ئەدزراو لەناو کاربەدەستو گەورە بێمروەتو ناپاکەکاندا بەش ئەکراو بەشێکی زۆر کەمی ئەگەیشتە عەمارەکانی میری کە ئەدرا بە عەسکەرەکانی لەشکر یا بە ژنو ماڵو منداڵی مەئمورەکانو ئەو زابتانە، کە خۆیان لە سنورەکاندا سنگیان ئەنا بە گوللەوە. دیارە ئەمەش کەڵکێکی ئەوتۆی نەئەگرتو

چە ئەهالی‌و چە عەسکەرەکانی لەشکر ڕۆژبەڕۆژ ئەکەوتنە حاڵێکی خراپترەوەو برسیترو ڕوت‌و قوتتر ئەبون‌و ئینسانی زۆر دڵڕەقیش بەزەیی پێیاندا ئەهاتەوە.

قینی تەبیعەتیش بو بە سەربار" لەم ساڵەدا کە بە هۆی شەڕەوە چاندنی تۆوی دەغڵ‌و دان‌و کاروباری فەلاحەت‌و جوتیاری بە دەس پڕوپیرێژن‌و پیرەمێردە بێهێزەکانەوە مابو، بارانیش چوە بەست و هەروەکو خەڵقەکە بە چاوپێکەوتنی یەك لەسەر یەکی دەردو بەلا ڕاهاتبون‌و دڵیان ڕەق ببو، دڵی ڕەقی تەبیعەتیش نەئەهاتە جۆش و هیچ نەبێ بۆ ڕزگارکردنی هەژارە بێتاوانەکان لە برسێتی‌و نەخۆشی، فرمێسکێکی نەئەڕژاند. بە ڕادەیەك کەوا ئەهات بە بیرا ئەم کەونە دڵۆپە ئاوێکی تیا نەبێ.

بەم ڕەنگە بێڕەحمی‌و بەزەیی پیانەهاتنەوەی تەبیعەت بە فەقیرو هەژارا لە لایەك‌و ناپاکی‌و زەبروزەنگی کاربەدەستە خوانەناسەکان لە لایەکی ترەوە بون بە هۆی قات‌و قڕییەکی بێ دادو ماڵ وێرانکەر. بە جۆرێك کە هۆقەیەك ئاردی تێکەڵ‌و پڕ لە خاك‌وخۆڵ چوە "لیرە"یەك. بە قەدرایی چەند کانگێك بێجگە لە ئەوانەی کە دەوڵەمەندو دەسەڵاتدار بون یا لە حکومەت مەواجب‌و ئازوقەیان وەرئەگرت ئەودوای ئەهالی کەوتنە سەغلەتی‌و تەنگانەیەکی واوە کە ئیتر مەپرسە. بۆ خواردن، ئاردە برنج، مێژوی ڕەش، "تو"ی وشك تەواو بوو دەست نەئەکەوت.

ئینجا کەوتنە ئاردی بەڕو خواردن. "پەمودانە"ش، بو بە خواردنی دەوری هەرە نەگبەتی‌و لێقەوماوی فەقیرو هەژاری لیوای سلێمانی. دیارە کە ئەم حاڵە بو بە هۆی داهاتنی گەلێ جۆر نەخۆشی. لە کاتێکا کە خواردەمەنی بەڵکو هەتا نانی وشك‌و پاقلەی کولاویش ببو بە دەرمان‌و تەنیا خواپێداوەکان —ئەویش بە دەگمەن— دەسیان ئەکەوت، دەرمان، دەسیش بکەوتایە لەوانە نەبو بێتەوە بە بیرا یا چواری وا هەبوبێ کە بتوانی بیکڕێت.

لەبەرئەمە هەمو نەخۆشیەك نامزەدی مردن بو. خۆزگە زوش ئەمردن و پێشئەوەی کە ببن بە مەینەتی دونیا، لەبەر چاو پاك ئەبونەوە. بەلام ئەم نەخۆشانە کە بەشی زۆربەیان هیچ دەردێکیان نەبو" لە ڕوی خواردنی خراپ‌و

نەرمەی تۆپیوی هەندێ باڵندەو مریشكو كەڵەشێرەوە یا لەبەر خواردنی ئاردە بەڕو، یان تـوی وشكو پەمودانـەوە، پـێش مردنیـان بـە ماوەیـەكی تـەواو ڕەشو وشك ئەبونـەوە، ئنجا دەموچاوو دەستو پێیـان ئەئاوسا، و قژی سـەرو ڕیشو سمێڵـی چـڵكنو ئـاڵۆزاوی بـە یەكاچـویان بـە ڕوی ئاوساوو چاوی بەقوڵاچـویانا ئەهاتە خوارەوە. نـەك نێرینە بەڵكو ژنە كەساسـەكانو كچە جوانكیلەكانیش كە ڕوتو قوت مابونەوە، لەشیان بۆ دانەئەپۆشراو بە تـەنگ شـەرمەوە نـەمابون. ئنجا سـەرەتای زسـتان دەركـەوت بـەڵام زسـتانێكی سـەختو بـە پێچـەوانەی فەسـڵی دەغلّو دان زسـتانێكی ئێجگـار ساردو سـۆڵەو بـە باران. ئیتر ئەوانـەی كـە خـوا پارویەك نانیشی دابونیّو بە كولەمـەرگی سكیان تێرئەكرد، لەبەر هـاوارو نـوزەی بێهێـزو دەنگـی پاڕانـەوەی ژنو منـاڵو پیرەمێـردە نەخۆشـەكانی دەسـتو پـیّ ئاوسـاو، كـە لـەژێر بـارانو ڕەشـەباو سـەرمای زەمهـەریری شـەوانی زسـتانا لـە كۆڵانەكانەوە ئەهاتە بەرگوێ، ئارامی لیّ ئەبڕاو بەبێ دەسـەڵات دەسی ئەكرد بە گریان.

بەمەش هەر شوكور، بەڵام ڕۆژ نەبو كە شارێكی وەكو سلێمانی، لە برسا یا لەبەر نەخۆشی كە ئەویش هەر لە ڕوی برسیەتیەوە بو لە دە كەس كەمتری لیّ بمرێت. ئەم ژمارەیە بەلای كەمیەوەیە، ئەگینا گەلێ ڕۆژی وا هەبو كە زیاتریشی لیّ بمرێت. ئیتر شاردنەوەی "نەرمە"ی مردوەكان لە تـەوانای بەلەدیەدا نـەما. بە تایبەتی دوای ئەوەی كە لەبەر زۆری تێپەڕبونی نەرمەی[١٣] مردو بە كۆڵانەكاندا زراو زەندەقی زیندوەكان چو، ئنجا كاتی بەلادا نەچونو نەشاردنەوەی نەرمەی مردوەكان دەسی پێكرد. ئیتر پیاوم ئەویست كە ڕوبكاتە مزگەوتە ڕوخاوێك، بە چەپەرو لاكۆڵانێكدا تێپەڕێت، یا سەر بكا بە كەلاوەیەكاو چاو بە ژورێكی چۆڵو تاریكو بۆگەنا بگێڕێت. بێگومان لە هەمو هەنگاوێكدا نەرمەیەكی ڕوتو قوتو ئاوسـاو و شـینهەڵگەڕاوی بەرچـاو ئەكـەوت كـە بنیـادەمی ئەترسـاندو ئەیسـڵەماندەوە. چـاونوقاندنو ڕاكـردن لـەم دیمەنـە خەفەتپژێنەرانـە كـەڵكی

---

[١٣] نەرمە= لاشە= جەنازە.

تایبەت ترین بنکەی کتیبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

نەئەگرت، بە خۆشاردنەوەو دورکەوتنەوە ڕزگاری لەم وێنە پڕ لە عیبرەتانە، کە کزەی لە جەرگ ئەهێناو دڵی هەڵئەقرچاند، چنگ نەئەکەوت.

ڕەوشت و خوی بەرز نەوی ببو، دڵسۆزیو داوێنپاکی لە بەشی زۆری خەڵق هەڵگیرابو. بە کورتی سروشتی پاك لە قاموسی بەشەرا نەمابو و سڕابۆوە. داوێنپیسیو کەمتەرخەمی لە ناموسدا، گەیشتبوە ڕادەیەکی وا قەت نەیبینی. هەر لەم دەورەدا لە ئێرانیشەوە پۆل پۆل خەڵق بە سواڵکردنو هەڵاتویی خۆیان ئەگەیاندە سلێمانیو لەمانە بەشێکیان بە فرۆشتنی لەشیان ئەچون بەڕێوەو تا ماوەیەکی تریش بە کولەمەرگی ژیان.

لە خەڵقی شارەکەش ئەوانەی کە دەوڵەمەند نەبون یا هۆی ژیانیان بە دەسەوە نەبو، یا لەوانە نەبون کە بێنە بازاڕی بێشەرمیو کاسبی بە لەشیانەوە بکەن، وردەوردە بە وێنەیەکی وا جگەربڕ توانەوەو بە ناخی عەرزا چونە خوارەوە کە هەرگیزاو هەرگیز لەبیر نەچێتەوە.

*　　*　　*

١٠

نەتەوەی شێخ مەحمودو چەشنی ژیانی

شێخ مەحمود کوڕی شێخ سەعیدی حەفیدی خوالێخۆشبو "کاك ئەحمەدی شێخ"ە. مێژوی ئەم خانەوادەیە بە تایبەتی لە دەوری حکومەتی "بابە"و نزیکەی ١٥٠ ساڵ لەمەوبەربەرەوە دەست پێئەکات. کاك ئەحمەدی شێخ }ع{ کوڕی "شێخ مارفی نودێ"یە.

ئەم زاتە مورشیدو گەورەی تەریقەی قادری بو و بە خواناسیو خواپەرستیو پیاوچاکی ناوی دەرکردبو. لەبەرئەوە ئەهالی وڵاتی کوردستان بە چاوێکی حورمەتو پەرستشەوە تەماشایان ئەکردو زۆریان خۆش ئەویست. بە ڕادەیەك کە گەلێکیانو بە تایبەتی خەڵقی دێهاتو عەشیرەتەکان "کەشفو کەرامەت"ی ئەگێڕنەوەو سوێند بەسەری ئەخۆن. مەرقەدی "کاك ئەحمەد" کە لە شاری

سلێمانیەوە بوە بە زیارەتگای زۆربەی ئەهالی. لەبەر ئەمە نەتەوەی کاک ئەحمەد }ع{ لە مەقامی دینی باپیرە گەورەیان بەهرەیەکی گەورەیان وەرگرتووەو لە ڕیزی نەتەوە پیرۆزەکانا ئەژمێرریێن. لەبەرئەمە لە کوردستاندا ناوو شۆرەتێکی گەورەو تەواویان پەیا کردوە.. و ئەم خۆشەویستی و پەرستشە لە کاک ئەحمەدی شێخەوە بۆ کوڕو کوڕەزاکانی بە تایبەتی بۆ شێخ مستەفای نەقیب و شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمود مابۆوە. بلیمەتی شێخ مەحمود هەر لە منداڵیەوە دەرکەوتبوو ناوبانگی بەناو دێهات و عەشیرەتەکانی کوردا بڵاو ببۆوە. لەبەرئەوە کە لە بنچینەوە بە بزێوی و گورجی و ئازایی هاتبوە پێشەوە لە ناوو شۆرەتی باپیری و نفوزی دینی خانەوادەکەی گەلێ سودمەند ببو و گەیشتبوە پلەیەکی بەرزی سەرکردەیی. ئیتر بەرەبەرە هاتە ناوەوە، تا لە دونیای سیاسەتیشدا کەم و زۆر ناسراو ناوی هاتە سەر زمان. هێشتا لاوێکی تازە پێگەیشتو بو کە جارێك چو بە گژ عەشیرەتی گەورەی (جاف)و جارێکیش بە گژ عەشیرەتی هەرە دڕو ئازای"هەمەوەند"دا.

بە کورتی چە لە ڕوی ئازایی و لەشکرگێڕی و چە بە هۆی نفوزی دینی باو و باپیریەوە نفوزی دینی و دنیایی "شێخ مەحمود" تا ئەهات لە پەرەسەندنداو ئەستێرەی بەختی ڕۆژبەڕۆژ لە بڵندی و بەرزبونەوەدا بو.

جگە لەمەش "سوڵتان عەبدولحەمید"ی دوەمی عوسمانی بە پێی ڕەوشت و سیاسەتێك کە کردبوی بە پیشەو لە سەری ئەڕۆیشت "شێخ سەعید"ی حەفیدی کاك ئەحمەدی داواکردبوە ئەستەموڵ، شێخ سەعید جگە لە هەندێ خزم و کەسوکارو دەستەو دائیرە "شێخ مەحمود"ی کوڕیشی لەگەڵ خۆی بردبو. بەم چەشنە "شێخ مەحمود" لە دەوری مناڵیدا بەینێکیش میوانی پادشای عوسمانی ببو، و لە کۆشك و "سەرای سەڵتەنەت" یا چاوی بەسەر ژیانێکی بەرزی ئەرستۆکراتی و پڕ لە دەبدەبەدا هەڵێنابو.

"سوڵتان عەبدولحەمید" هەروەکو لە دورەوەو بە ناوو شۆرەتیا کاك ئەحمەدی خۆش ویستبو، وا دیارە کە بە چونی "شێخ سەعیدی حەفید" بۆ ئەستەموڵ

ئەوەندەی تر کەوتبوە سەر بیری نزیکخستنەوەی ئەم خانەوادەیە لە خۆی. لەبەرئەمە پێش گەڕانەوەیان بۆ سلێمانی هەر یەکە لە دەستەو دائیرەی "شێخ سەعید"ی بە موچەو بەرات گەیاندبو. جگە لەمەش شفرەی موخابەراتی "سری" دابو بە "شێخ سەعید" کە لە کاتی تەنگانەو پێویستدا بتوانێت بە تەلەگراف موخابەرەی لەگەڵ بکا. ئەمە گەورەترین نەوازشێك بو کە سوڵتانێکی عوسمانی وەکو "عەبدولحەمید" لەگەڵ ڕەعیەتێکی خۆی کردبوی. هەروەکو بەڵگەیەکی گەورە بو بۆ جێمەقامی بەرزی حەفیدی کاك ئەحمەد لە لای پادشا. لەبەرئەمە ئەو موتەسەریف و سەرەك لەشکرانە کە لە سلێمانی بون یا بۆی ئەنێرران بێگومان لە قارو غەزەبی شێخ سەعید خۆیان ئەپاراست و ئەکەوتنە ژێر نفوزیەوە. هەندێك لەمانە ئەگەیشتنە ڕادەیەکی ئەوتۆ کە بێ پرس و ڕای حەفید پەنجە نەکەن بە ئاوا.

ئنجا شکی تیا نیە کە تاقمی مەئمورە بچوکەکان ئەبون بە بازیچەیەکی شێخان و بەشی ڕەشۆکی ئەهالی بۆ قازانج و مەرامی کاری خۆیان بەبێ موچەو بەرات ئەچونە ڕیزی نۆکەرو خزمەتکارانەوە. بەڵام دەستەی "توجار" و ئاغاکان دوژمنی ئەم خانەوادەیە بون و لە ژێرەوە "شیر"یان لێ ئەسون.

چرای بەختی کێ تا سەر بە گەشی ماوەتەوە؟ جێ و مەقامی بەرز هەروەکو بۆ عەبدولحەمید تاسەر نەبو، بەختی ئەم خانەوادەیەش کەوتە کزی. لە تورکیا کە شۆڕشی ١٩٠٨ ڕوی داو لەشکری "مەحمود شەوکەت پاشا[١٤]" لە "سەلانیك"ەوە هاتە سەر سوڵتان عەبدولحەمیدو ئەستەموڵی گرت، عەبدولحەمید لەسەر تەختی پادشایی لابراو نێررایە "سەلانیك". ئنجا کۆمەڵی یەکێتی و سەرکەوتن هاتنە سەر ئیش و حکومەتیان گرتە دەس. دوای ئەمە بۆ قایمکردنی جێی خۆیان لە هەمو لایەکی وڵاتی عوسمانیدا بە تایبەتی لەوانەی کە ناحەزی دەستەو دائیرەی "عەبدولحەمید" بون، خەڵقیان کۆئەکردەوەو لقی کۆمەڵی ئیتیحادو تەرەقی‌یان لێ دروست ئەکرد. شکی تیا نیە، کە سەرگرتنی ئەم لقانەی ئیتیحادو تەرەقی لە

---

[١٤] تورکە شۆڕشگێڕەکان بەم لەشکرەیان ئەوت (حرکت أردوسی).

ولایەتە دورەکاندا، لە بێهێزکردن‌و تەفروتوناکردنی ئەوانەدا بو، کە سەر بە "عەبدولحەمید" بون.

لقی ئیتیحادو تەرەقیی سلێمانیش کە بە تایبەتی لە ناحەزانی خانەوادەی "شێخ سەعید"، واتە لە توجارەکان‌و هەندێ لەو "زابت"انە هاتبوە ناو کە تازە لە "مەکتەبی حەربیە" دەرچوبون‌و مەیلی ئازادیی‌و بەربەرەکانی خاوەن نفوزەکانیان ئەکرد. لەبەرئەمە لەگەڵ بەرەی شێخان کەوتنە دوژمنایەتیی‌و دەسیان کرد بە هاندانی حکومەت لە عاستیانا. ئنجا زۆری پێ نەچو کە بە "کەین‌و بەین"ی لقی کۆمەڵ‌و ئەو کاربەدەستانەی کە لە کۆمەڵدا ئەندام بون، بیانویان بۆ دۆزینەوەو شێخ سەعیدی حەفیدو هەندێ کەسوکارو دەستەو دائیرەی لەگەڵ "شێخ مەحمود"ی قارەمانی ئەم باسە لەژێر چاودێری هێزێکی زۆربەی حکومەتیدا نێررانە موسڵ. لە موسڵ تا بەینێك بە ئاسودەیی ڕایانبوارد. لە هەمو کاتێکا بە هیوای ئەوە بون کە دەور بگۆڕرێت‌و بگەڕێنەوە سلێمانی. نەیانئەزانی کە بەختی شوم ڕۆژی ڕەشتری بۆ ئامادە کردون‌و جارێ گەلێ داماویی‌و مەینەتی تریان لە پێشەوەیە.

کاربەدەستەکانی ئیتیحادو تەرەقی لە موسڵ بۆ هەلێك ئەگەڕان کە بیکەن بە بیانو بۆ لەناوبردنی "شێخ سەعید". لەبەرئەمە لە سەرەتای هاتنیانەوە لەوە ئەکۆشان دڵی خەڵقی موسڵیان لێ کرمێ بکەن، وەکو ئەڵێن گەلێ شتی درۆو ناڕەواشیان بۆ هەڵئەبەستن‌و بەناو خەڵقا بڵاویان ئەکردەوە. شومیی‌و سیا چارەیی خۆشیان ڕۆژی نەگبەتی لێ نزیك ئەخستنەوە. زۆری پێ نەچو دەربارەی ئەم غەریب‌و لێقەوماوانە لە شاری موسڵدا فیتنەیەکی گەورە هەڵگیرسا..

*　　*　　*

١١

فیتنەی موسڵ

و

کوژرانی شێخ سەعیدی حەفیدو شێخ ئەحمەدی کوڕی

لە ساڵی ١٣٢٦ی هجری (ڕێکەوتی ١٩٠٨ی میلادی) ڕۆژی دوەمی جەژنی قوربان[١٥]، شێخ مەحمودو شێخ ئەحمەدی برای و بەها ئەفەندی[١٦] ناوێکی هاوڕێیان لە ماڵی "مستەفا بەگی قائیمقامی عەسکەری" میوان ئەبن. ماڵی ئەم "مستەفا بەگ"ە بەسەر مەیدانی "باب الطوب"دا ئەڕوانێت کە لەو دەورەدا بە جەژنان ناوچەیەکی سەیران و کۆبونەوە ئەبێت. لەبەرئەمە کە لە ماڵی "مستەفا بەگ" دێنە دەرەوە بەو مەیدانەدا تێئەپەڕن. بە قسە بەها ئەفەندی سەرخۆش ئەبێ و توانج ئەگرێتە ئافرەتێك لە سەیرکەرەکان. بەڵام ئافرەت دەس ئەکا بە هاوارو قیژە. لەسەر ئەمە هەندێ لە سەیرکەرەکانی خەڵقی موسڵ لە سەری دێنە جواب. لەگەڵ "بەها" لێیان ئەبێتە مشتومڕو ئەیانەوێت بیکوژن. ئنجا "شێخ ئەحمەد"و هاوڕێکانیشی شەڕیان ئەبێ بە "لوت"ەوەو کار ئەگاتە خەنجەرو دەمانچە. چەند کەسێك لەو ناوەدا بریندار ئەبێت. ئەهالی موسڵ وردە ئەوروژێن و شولی لێ هەڵئەبڕن و عەشاماتێکی زۆر لە دەوری "شێخ ئەحمەد"و هاوڕێکانی کۆئەبنەوەو تەنگاویان ئەکەن. لەم کاتەدا هەندێ جەندەرمەی کورد کە لەو ناوەدا ئەبن فریایان ئەکەون. دەوریەی "هێستر سوار"یش کە زۆریان کورد ئەبن دێن بە سەرا.

شەڕ قورس ئەبێ و لە هەردولا گەلێ کەس ئەکوژرێت و بریندار ئەبێ. خەڵقەکە بەمە زیاتر گڕ ئەگرن و بەشی زۆری ئەهالی دەس ئەدەنە سیلاح و دەوری جەندەرمەکان ئەدەن. کە ئەبێ بە شەڕ جەندەرمەکان پەنا ئەبەنە بەر سەرا. بۆ

---

[١٥] بە پێی وتەی مامۆستا "عەبدولمونعیم غولامی" کە لە "الضحايا الثلاث"دا ئەگێڕێتەوەو خۆی بە دیارەوە بوە ئەم کارەساتە لە ڕۆژی دوەمی جەژنی قورباندا ڕوی داوەو دو ڕۆژ دەوامی کردوە. تاهیر عمری لە "مقدرات العراق السياسية"کەیدا ئەڵێت کە ئەم هەڵلایە ڕۆژی یەکەمی جەژن ڕوی داوەو سێ شەو و سێ ڕۆژ دەوامی کردوە.

[١٦] بەها ئەفەندی لەو ڕۆژەدا لە موسڵ باشکاتبی "ڕێژی= ئینحصار" ئەبێ. کوڕی عەبدوڵلا ئەفەندی حاجی ئیبراهیم ئەفەندی خەڵقی "کفری"یە.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سبەینێ ئەهالی دەس هەڵناگرن و بە تفەنگەوە ڕوئەکەنە سەراو داوای جەندرمەکان لە والی ئەکەن کە تۆڵەیان لێ بکەنەوە. دیارە کە والی جەندەرمەکان نادا بە دەستەوە. ئنجا داوای شێخ ئەحمەدو هاوڕێکانی لێ ئەکەن. ئەو وەختە والی[١٧] لە جیاتی ئەوە کە تەگبیرێك بکا بۆ کوژاندنەوەی ئەم ئاگرەو نواندنی زەبری حکومەت، بە خەڵقەکە ئەڵێت: *"ئەوان لێرە نین، بچن خۆتان بیاندۆزنەوە!"* . ئنجا عەشاماتەکە هەڵئەکوتنە سەر ماڵی "شێخ سەعید"[١٨] و دەوری ئەدەن. والی لەم ساتەدا جارێکی تریش نەوت ئەکا بەسەر ئاگرا. لە جیاتی تەگبیری ئەوە بکا کە ئەم عەشاماتە بڵاو ببنەوەو فیتنە تا زوە بکوژێتەوە، سێ کەس لە ناودارەکانی خەڵقی موسڵ هەڵئەبژێرێت[١٩] و ئەیاننێرێت بە شوێن "شێخ سەعید"و بە ناوی پاراستنی لە "دەرەك" داوای ئەکاتە لای خۆی. شێخ سەعید بەمانە باوەڕ ئەکاو لەگەڵیان ڕوئەکاتە سەرای حکومەت. بە ناوی پارێزگاریەوە دەستەیەك عەسکەریشیان لە تەکا ئەبێ. لەگەڵ ئەمەشا کە ئەگەنە بەردەمی سەرا بە ئەمری "تابور ئاغاسی"[٢٠] دەرگای سەرا دائەخرێت و شێخ سەعید لە دەرەوە ئەمێنێتەوە.

---

[١٧] والی ی ئەو ڕۆژەی موسڵ "فەریق زەکی پاشا"ی خەڵقی حەڵەب ئەبێ، کە خۆشی یەکێك بوە لە ئەندامەکانی "حیزبی ئیتیحادو تەرەقی".

[١٨] "شێخ سەعید"و کوڕەکانی لە خانویەکی "محەمەد پاشای سابونچی" ئەبن لە جادەی سەراو بەرامبەر مەکتەبی ئەعدادی کۆن کە ئیمڕۆ بوە بە "سانەوی شەرقیە"، بەڵام دەس و پێوەندەکانیان لە "خان"ێکی نزیك بە خانوەکەی "شێخ سەعید" ئەبن کە هەر هی "محەمەد پاشا" ئەبێ.

[١٩] ئەو سێ کەسە "ڕەشید ئەفەندی عومەری"و "شێخ ئیبراهیم ڕۆمی"و "عەلی ئەفەندی" ئیمامی مزگەوتی "نەبی شیت" ئەبن.

[٢٠] ئەو دەمە بە "قوماندانی تابور" واتە بە ئامر فەوجی (ژاندارمە= جەندەرمە)یان ئەوت "طابور آغاسي". ئەم تابور ئاغاسیە لە زابتە جەندەرمەکان دائەنرا کە ڕوتبەی "بینباشی= مقدم"ی هەبێ. لەو دەورەدا تابور ئاغاسی واجباتی مودیری پۆلیسی ئەم زەمانەی ئەبینی. ئنجا تابور ئاغاسیی موسڵی ئەو ڕۆژە "تۆفیق بەگ"ی باوکی "ئەحمەد بەگ" ئەبێ. "تۆفیق بەگ" لەناو موسڵیەکاندا بە "دارەکە بێنە" مەشهورە. ئەحمەد بەگی کوڕی لە دەوری ئیحتیلالی "سلێمانی"دا بو بە "مودیری ناحیە"، دوای ئەوە بو بە ئەندامی "مەجلیسی تەئسیسی"و لە دوای ئەمانەش

لەم کاتەدا یەکێك لە ناو عەشاماتەکەوە بەردێکی گەورە ئەکێشێت بە مێشکی شێخ سەعیداو ئەیکوژێت.

دوای ئەمەش چەند کەسێکی تر هەڵئەکەوتنە سەر تاقە پیاوەکەی شێخ کە لەگەڵی ئەبێ و قورئانی بۆ هەڵئەگرێت، ئەو بێگوناهەش بە خەنجەر دائەپاچن و ئەیکوژن. بەمەش هەرا نابڕێتەوە. عەشامات ئنجا بائەدەنەوە سەرماڵی "شێخ سەعید". ئەوانەی لەوێ ئەبن شێرانە بەرەنگاری ئەم دڕندەو وەحشیانە ئەبن. بەلاَم لە ئەنجامدا "شێخ ئەحمەد"یش ئەکوژرێت. دوای ئەمە ڕوئەکەنە ئەو "خان"ە کە پیاوەکانی شێخ سەعیدی لێ ئەبێ. دەرگای خان ئەشکێنن و ئەچنە ژورەوە هەچ پیاوێکی لێ ئەبێ ئەیانکوژن. بەها ئەفەندی مایەفیتنە هەر لە ڕۆژی یەکەمی ئەم ئاشوبەیەوە خۆی شاردبۆوەو ڕزگار ببو.

بەلاَم ئەوەی جێی لێکدانەوەیە، نەبونی باسی "شێخ مەحمود"ە. لەم هەمو کارەساتەدا چۆن ناوی لە ناودا نیە؟ من خۆم لێم بیستوە کە ئەو لەم کارەساتەدا نەبوە. بەلاَم چۆن و لەبەر چی؟ مامۆستا غولاَمی لە "الضحايا"دا ئەڵێت: کە شێخ مەحمودیش لە ماڵی "مستەفا بەگ" بوە. بەلاَم دوای ئەوە نە لە هەراکەی "باب الطوب"و هەرای بەر دەرگای سەرا کە باوکی تیا ئەکوژرێت و نە لە هەڵلاَی وروژمهێنانی عەشاماتەکە بۆ سەر ماڵی شێخ سەعیدو کوژرانی "شێخ ئەحمەد"ی برایدا ناوی "شێخ مەحمود" نیە. ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێت کە وەکو خۆم لێم بیستبو لەم کارەساتەدا ئەوی تیا نەبوبێت. خاوەنی "مقدرات العراق السياسية" کە وا دیارە لە شێخەکانی زۆر بەقین بوەو بە تایبەتی دەربارەی "شێخ مەحمود" لە زماندرێژی خۆی نەپاراستوە، ئەو هەرزەکاریە کە لە "بەها"وە بەرامبەر بە ئافرەتێك ڕویداوە ئەیداتە پاڵ "شێخ مەحمود".

بەلاَم دیارە کە کارێکی وا منالاَنە لە بلیمەتێکی وەکو شێخ مەحمودەوە زۆر دورە، ئەو شێخ مەحمودە کە هەر لە منالێیەوە چاوی بڕیبوە گەورەیی و سەودای

دو جار بو بە موتەسەڕیف. ئێستە لە ئیشی حکومەتا نیەو لە بەغدا لە گەڕەکی "ئەعزەمیە" دائەنیشێت.

زەعامەتی لە کەللەدا بو. ئەوەش بخەینە لاوە. ئەی چۆن باوەڕ بکەین کە ئەوێك خۆی بوبێت بە هۆی ئاگری فیتنەیەك، باوك و براکانی لەناو ئەو ئاگرەدا بەجیٚ بێڵێت و خۆی بشارێتەوە؟ بەڵیٚ وەکو مامۆستا "غولامی" ئەڵێت جێی تیٚ ئەچیٚ کە شێخ مەحمود لە پێش هەڵلاکەی ماڵەوە چوبێتە ماڵی "خدر هەمەوەند"[21] و لە کاتی هەڵلاکەدا نەیتوانیبێت و یا نەیانهێشتبێت بگەڕێتەوە لای براکانی. بەلام هەرگیزاو هەرگیز ئەوە بە بیردا نایەت کە قارەمانێکی وەکو ئەو لە کاتی هەڵلاکەدا بۆ دەرکردنی سەری خۆی ڕایکردبێتە ماڵی "مەحمود خدر" و خۆی شاردبێتەوە[22]، چونکە شێخ مەحمود لە هەمو دەورێکی ژیانیدا بە ئازایی ناوی ڕۆیشتوەو لە مەیدانی هەمو کارەساتەکاندا بە جوامێری و نەترس و نەبەز ناسراوە، بەلام ڕاستی هەرچیەك بێت ئەبیٚ بەم جۆرە وەحشیانەیە دواییهاتنی ئەم کارەساتە خوێنینە لە مێژوی شاری بەناوبانگی موسڵدا لاپەڕەیەکی ڕەش و هەرە چڵکنی وای داگیرکردوە، کە قەت لەبیر نەچێتەوە..

* * *

١٢

گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی

دەنگی کوژرانی شێخ سەعیدی حەفیدو شێخ ئەحمەدی کوڕی لە موسڵ لە هەمو لایەکی عێراقداو بەڵکو لە سەراپای خاکی "عوسمانی"دا کارێکی ئێجگار بەسۆزی کردە سەر خەڵق و بە تایبەتی سەر خەڵقی سلێمانی و کەرکوك و

[21] ئەم "خدر هەمەوەند"ە کە مامۆستا "منعم" باس ئەکا ئەبیٚ "مەحمود خدری هەمەوەند" بیٚ کە لەو دەمەدا لە موسڵ بینباشی جەندەرمە بو.

[22] بە وتەی "مامۆستا عەبدولمونعیم غولامی"، شێخ مەحمود لە کاتی وروژمهێنانی ئەهالی بۆ سەر ماڵی "شێخ سەعید" و کوشتنی "شێخ ئەحمەد"ی برای، لە ماڵی "خدر هەمەوەند" ئەبیٚ. دوای هەڵلاکە لەوێوە ئەچێتە ماڵی "حاجی محەمەد چەلەبی جادر" و ئەوان لە ماڵی خۆیانەوە ئەیگەیەننە "سەرای حکومەت". (کتێبی الضحایا الثلاث).

شارەکانی تری کوردستان. عەشایرو بە تایبەتی عەشیرەتی ئازاو بەجەرگی هەمەوەند خەریکی ئەوە بون کە شۆڕشێك بنێنەوە. لەبەر ئەمە حکومەتی موسڵ ترسی لێ نیشتو شێخ مەحمودو دائیرەکەی ڕاگیرکردو نەیهێشت لە موسڵ بچنە دەرەوە. عەشایرەکە بەمەیان زانی ویستیان جارێ حکومەت هێمن بێتەوەو بە هۆی گەورەکانی کەرکوکەوە داوای بەردانی "شێخ مەحمود"و براکانیان کرد. وایان لە حکومەت گەیاند کە ئەگەر ئەمانە بەرنەدرێن و نەگەڕێنەوە سلێمانی، عەشایر هەڵئەکوتنە سەر موسڵ و تۆڵەی شێخ سەعیدو شێخ ئەحمەد لە ئەهالی ئەکەنەوە. لەسەر ئەمە ولایەت بڕیاری دا بە بەردانی "شێخ مەحمود"و براکانی و ناردنەوەیان. لەو ڕۆژانەدا ئەهالی شارەکانی هەولێرو کەرکوك بە جارێ هاتبونە خرۆش. عەشایری دەوری کەرکوك و سلێمانی ئارامیان لێ هەڵگیرابو. ژن و پیاوو گەورەو بچوك لەم کارەساتە ئەدوان. باسی تر نەمابو.

کوژرانی "شەهیدی کورد" بەسەر هەمو زمانێکەوە بو. لە هەمو لایەك بوێژەکان بە کوردی و تورکی و فارسی گەلێك شیعری شین و لاوانەوەی زۆر بەکوڵ و تینیان هەڵبەستبو و قوتابیان و منالان لەبەریان کردبو و بە سۆزەوە بۆ یەکتریان ئەخوێندەوە. عەشایرو ئەهالی خەریکی خۆئامادەکردن بون، کە بچن بە پیر "شێخ مەحمود"ەوە. بە ڕاستی کارەساتی کەربەلا تازە ببۆوە. خەڵقی موسڵ ببون بە زەندیق. ئیتر یەکێك نەبو دانی خێریان پیا بنێت. کاتێ کە پەیامی نزیکبونەوەی شێخەکان لە کەرکوکدا بڵاو بۆوە، ئەو شەوە تا بەیانی زۆر کەس خەوی لێ نەکەوت. عەشایری دەوری کەرکوکیش ئۆقرەیان لێ بڕابو. ژن، پیاو، کوڕ، کچ، گەورەو منال، ئەفەندی، مەلا، شێخی تەریقەت، دەروێش، کاسبی ناوبازاڕ، مەئموری حکومەت، دەستە دەستە لە هاتوچودا بون. هەزاران بەیاخ و دەف ئامادە کرابو. خۆم لەو ڕۆژەدا لە کەرکوك قوتابی حوجرەی مەلا تەقی بوم. پێم نابوە ساڵی "دە"یەم. مامۆستاکەمان شاعیر بو. "مرثیە"یەکی دورو درێژی تورکی پێ لەبەر کردبوم. پێش گەشتنی شێخەکان بۆ هەزاران کەسم خوێندبۆوە. ئەو ڕۆژەی شێخ مەحمود گەیشتە کەرکوك سەرپاکی ئەهالی و زۆربەی عەشایر هەر لە

سفيدەی بەيانەوە بە پێيان‌و بە سواری کەوتنەڕێ‌و تا ماوەيەکی چەند سەعاتی چون بە پيريانەوە. ئاوازی "ألله أكبر!"و گرمەی تەپڵ‌و دەف تێکەڵ بە هاڕەی گريان‌و شيوەن بو.

بە ڕاستی ديمەنی ئەو دەشتە لەو ڕۆژەدا وێنەيەك بو لە مەحشەر. تەکيەی شێخ عەلی تاڵەبانی‌و خانەقای سەيد ئەحمەد ئەم ميوانانەيان بەش کرد. "شێخ مەحمود" چوە تەکيەو شێخ قادری برای‌و ئەوانی تر لە خانەقا مانەوە. کە شێخ مەحمود گەيشتە کەرکوك عەشاير دوبارە خرۆشان‌و کەوتنەوە سەر بيری ئەوە، کە شۆڕشێك هەڵگيرسێنن. لەم حەلەدا ڕەشيد پاشا کرا بە واليی موسڵ. لەوێ تەنيا ڕۆژێك مايەوەو خۆی گەياندە کەرکوك. دڵی شێخ مەحمودی دايەوەو بە هێزێکی گەورەوە لەگەڵ خۆی برديەوە سلێمانی.

هاتنی "ڕەشيد پاشا" بۆ ئەو ڕۆژە بەکەڵك هات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە بە گەڕانەوەی بۆ موسڵ دەستی کرد بە گرتنی ئەوانەی دەستيان لە کوشتنی شێخ سەعيددا هەبو و زۆری بە حەپس‌و بە خنکاندن مەحکوم کردن[٢٣]. ديسانەوە ناوبەناو گەلێ کارەساتی بچوك‌و گەورە ڕوی داو هەرێمی سلێمانی‌و کەرکوك لەو ڕۆژەوە لە شۆڕش‌و ئاشوب ڕزگاری هەر نەبو.

* * *

دوای گەڕانەوەی "شێخ مەحمود" بۆ سلێمانی

دوای ئەمە، کە شێخان گەڕانەوە سلێمانی، بە ماوەيەکی کەم لە "کفری" باوکی بەها ئەفەندی کوژرا. ڕاسپێری ئەم کوشتنە ئەدرێتە پاڵ "شێخ مەحمود". لەسەر ئەوە لە پاشملە حوکمی سێ ساڵ حەپسی ئەدرێت بە سەرا. بەڵام "شێخ مەحمود" خۆی نادا بە دەستەوەو هەر لە دەوروپشتی سلێمانی‌و لە دێهاتەکانی

[٢٣] بۆ باسی کردەوەکانی "ڕەشيد پاشا"و ناوی ئەوانە کە گرتنی يا بە حەپس يا بە خنکاندن حوکمی دان بۆ تێگەيشتنی ئەم باسە بە دورو درێژی ئەنجامی کردەوەکانی "ڕەشيد پاشا" کتێبی "الضحايا الثلاث"ی مامۆستا عەبدولمونعيم قەلامی بخوێننەوە.

@kurdica

خۆیا ئەمێنێتەوە. حکومەتیش بە ڕاستی شوێنی ناکەوێت و بەم خۆدەرنەخستنەی و نەهاتنی بۆ ناوشار چاوی لێ ئەپۆشێ و لێی ئەگەڕێت. لەگەڵ ئەمەشدا نفوذی "شێخ مەحمود" ڕۆژبەڕۆژ بەرەو زیادیو ئەستێرەی بەختی سەرلەنوێ لە سەرکەوتنو "بروز"دا بو. لەبەر ئەمە حکومەت وردەوردە شکی لێ پەیا ئەکردو ترسی ئەوەی لێ هەبو، کە بە هۆی عەشایرەوە کەینو بەینێك ڕێك بخاو تۆڵەی کارەساتی موسڵ بسێنێتەوە..

*　　*　*

١٣

شەڕی گەورەی گێتیی یەکەم و شێخ مەحمود

وەکو ئەیزانین شەڕی گێتی یەکەم لە ڕێی وەلیعەهدی "ئاوستریا=نەمسەو مەجارستان"وە هەڵگیرسا. ئەم وەلیعەهدە کە خۆی و ژنەکەی بۆ زیارەت چوبونە سربستان- یوغوسلافیا لەوێ لە لایەن ئەوانەوە کوژرا، کە دوژمنی ئاوستریا و مەجارستان بون و بەربەرەکانی سیاسەتی ئەو دەوڵەتەیان ئەکرد لە سربستاندا.

ئنجا بە کوژرانی وەلیعەهد، حکومەتی ئەوستریا و مەجارستان لەگەڵ سربستان کەوتە شەڕەوە ١٩١٤وە ئەم شەڕە وردەوردە پەرەی سەندو نزیکەی هەمو دنیای گرتەوە. کە حکومەتی عوسمانی تێکەڵ بەم شەڕە بو، شەڕ کەوتە عێراقیشەوە کە بەشێك بو لە وڵاتی عوسمانی. ئینگلیزەکان لە بەسرەوە دەسیان پێکردو یەك لە دوای یەك عەمارە، کوت و بەغدا=بەغدادیان گرت و لە ساڵی ١٩١٨دا گەیشتنە کەرکوك. بەڵام پێش ئەوەی کە بگەنە سنوری لیوای کوت، سوارەی عەشایری کوردو عەرەب لە "شعیبە"دا یەك دو شەڕیان لەگەڵ ئینگلیزەکان کردبو. "شێخ مەحمود" لەم شەڕانەدا بە خۆی و لەشکرێکی هەزار سوارەی کوردەوە یارمەتی لەشکری تورکی دابو. "ڕەشید پاشا"ی خەڵقی سلێمانی کۆنە موتەسەڕیفی "منتفك"و چەند پیاوێکی ناوداری تری کورد لە شەڕی "شعیبە"دا کوژرابون. چە لەم شەڕانەداو چە لە شەڕی هێزەکانی تورك لەگەڵ ڕوسەکان لە دەوری پێنجوێندا شێخ مەحمود ئازایی خۆی نواندبو و ڕوسەکانی لە سنوری عێراق دور خستبۆوەو کردبونی بە دیوی ئێراندا.

بەم چەشنە لە دوا ڕۆژەکانی شەڕی گێتی یەکەمدا ناوبانگی "شێخ مەحمود" زۆر ڕۆیشتبو و گەلێ کەس ناسیبوی. بەڵام لەم شەڕی تورك و ڕوسەدا تورکەکان جارێکی تر شێخ مەحمودیان "زیز" کرد. سەرکردەی لەشکری تورك دوای ئەمە کە لە شەڕەکەدا بە یارمەتی "شێخ مەحمود"و هێزە عەشایرەکەی کورد سەرکەوتبو و ڕوسەکانی شکاندبو و تا ناو خاکی ئێران بەرەودوای نابون، بە

بیانوی تالآنەوە کوردەکانی گونابار کردو چەند سەرکۆمارێکی نا بە شەستتیرەوە. شێخ مەحمود لەسەر ئەمە چو بە گژ سەرکردەی لەشکری تورکەکانداو بە خۆیو هێزەکانی کوردەوە گەڕایەوە سنوری سلێمانی. دوای ئەمە تورکەکانیش دوبارە توشی هەڵمەتی ڕوسەکان هاتنو خۆیان پێ نەگیرا. ئیتر هەر ئەمە بوو سنوری عێراق لەم لایەوە بەبێ پاراستن مایەوە. کە "شێخ مەحمود" گەڕایەوە سنور، نەهاتە سلێمانی. لە دێهاتەکانی خۆیداو لە دەرەوەی شار مایەوە.

ئەمە تورکەکانی خستبوە ئەندێشەوە، بەڵام لەو ڕۆژەدا زۆر بێهێز کەوتبونو نەیانئەویست دەرگای سەرئێشەیەکی تریش بۆ خۆیان بکەنەوە. لەولای تریشەوە لە ٧ی نیسانی ٩١٨ لەژێر سەرەکی ژەنەراڵ مارشاڵدا هێزێکی ئینگلیز گەیشتە کەرکوك. شێخ مەحمود لەگەڵ تورکەکان بە تەواوی تێك چوبو و هیوای هیچی پێیان نەمابو. لەبەرئەوە ویستی کە پێش گەیشتنی ئینگلیزەکان بە سلێمانی لە کاتو هەل کەڵك وەربگرێو دوای ئەوە کە لەگەڵ پیاوە ناسراوەکانی ئەو دەمەی سلێمانیدا پێکهات، نامەیەکی بە دزیەوە ناردە کەرکوك بۆ "ویلسن"و گەورەی هێزەکانی ئینگلیز. لەم نامەیەدا داوای ئەوەی لێ ئەکرد کە بڕیار بدەن بە دامەزراندنی حکومەتێکی کورد لە ناوچەی سلێمانی لەگەڵ هەندێ قەولو بڕی ترو ئیمتیازات. خۆشی واتە شێخ مەحمود بڕیاری ئەوەی ئەدا کە بە ناوی ئینگلیزەکانەوەو لەژێر چاودێری ئەواندا سەرەکیی ئەم حکومەتە بکا.

"ویلسون" وەڵامی شێخ مەحمود ئەداتەوەو خەریك ئەبێ کە لەم لایەنەوە بەیانێك بڵاو بکاتەوە[٢٤]. لەم حەلەداو دوای بەجێهێشتنی کەرکوك بە چەند ڕۆژێك لەشکری تورك گەڕایەوە کەرکوك. باسی نامەکەی "شێخ مەحمود" کە بە هۆی یەکێك لە گەورەکانی خەڵقی کەرکوکەوە نێررابو، ئەگا بە سەرلەشکری تورکەکان. لەسەر ئەمە ڕاسپێری ئەدا بە "مستەفا بەگی" قائیمقامی عەسکەریو سەرکردەی

---

[٢٤] Loyalties Mesopotamia Voleume 11.1919-1920 A personal Historical Record. By Sir Arnold T. Wilson. M. P.

لەشکری تورك لە سلێمانی. مستەفا بەگ بە فێڵ و بە بیانوی هەندێ باس و تەگبیرەوە "شێخ مەحمود"ی داوا کردە لای خۆی و دەسبەجێ گرتی و لەژێر چاودێری هێزێکی گەورەدا ناردیە کەرکوك. شێخ مەحمود لەوێ خرایە بەندیخانەوە و لە دوای موحاکەمەیەکی عەسکەری سەرزاری و لەسەر ڕاسپێری تایبەتی سەرلەشکری گشتی هەمو هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە عێراق، بە خنکاندن مەحکوم کرا. بەڵام ئەمجارەش لە مردن ڕزگاری بو. چونکە تورکەکان لە پێش هەمو شتێکا لە خنکاندنی شێخ مەحمود دودڵ بون. بیریان لە دواڕۆژ، واتە لە ڕۆژی ڕەش و تەنگانە ئەکردەوە. هەرچەند کشانەوەی ئینگلیزیان لە کەرکوك ئەدایە پاڵ شکستی لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان لە جەبهەی فەرانسەو بە تەمای ئەوە بون کە لەشکرەکانی ئینگلیز وردە وردە نەك هەر لە کەرکوك، بەڵکو لە هەمو عێراق بکشێتەوە، دیسانەوە نەیانئەویست کە زۆر شوێن خەیاڵ بکەن و هەمو پێشهاتێك بنێن بەلاوە. لەوە ئەترسان کە چەرخ بە بارێکی ترا وەرگەڕێ و خۆیان (واتە تورکەکان) جارێکی تریش بێئەوەی گەڕانەوەی لە دوا بێ، بکشێنەوە و لە عێراق بچنە دەرەوە.

ئنجا لە ڕۆژێکی وا ڕەشدا دور نەبو کە بە بیانوی تۆڵەسەندنەوەی خنکاندنی "شێخ مەحمود" عەشایری کورد شوێن لەشکری شکستەی تورك بکەون و شپرزەیان بکەن. لەگەڵ ئەمەشدا لە تورکەکان بەدور نەبو، کە دوای هەندێ منجەمنج و هێنان و بردن، لە ناکاو "شێخ مەحمود" بخنکێنن. بەڵام بەخت یارمەتی داو عەلی ئیحسان پاشا کە تازە هاتبوە جێی خەلیل پاشا و ببو بە سەرلەشکری ئۆردوی شەشەم لە عێراق، کەوتە سەر بیری ئەوە، کە لە ڕۆژێکی وادا لە "شێخ مەحمود" ئیستفادە بکا. چونکە ئەم عەلی ئیحسان پاشایە کە یەکێك بو لە سەرلەشکرە گەورەو هەرە ناودارەکانی تورك و لە ئێراندا بەرامبەر بە ڕوسەکان چەند شەڕێکی گەلێ ئازایانەی کردبو، لە دەوری بێهێزی و شکستی لەشکرەکانی تورکدا نێررایە عێراق. لە سەری پێویست بو بە هۆش و بە سیاسەت بجوڵێتەوە. لەبەرئەمە لە موسڵەوە شێخ مەحمودی داوا کردە لای خۆی.

لەوێ زۆر دڵنەوایی کردو ئاشتی کردەوە. مەبەستی ئەوە بو کە لەو ڕۆژەدا تا خۆی بە لەشکرەوە بەرامبەر بە ئینگلیزەکان خەریك ئەبێ "شێخ مەحمود" لە هەرێمی سلێمانیدا بە عەشایری کوردەوە تەنیشتی چرپی (خۆرهەڵات) هێزەکانی تورك بپارێزێت و سلێمانی نەدا بە دەستەوە تاوەکو لە کاتی پێویستیشا بتوانێت بە خۆیو عەشایری کوردەوە یارمەتی لەشکرەکانی تورك بدا. لەبەرئەمە دوای میواندارییەکی باشو نەوازشێکی زۆرو خەڵاتو بەرات، کردی بە "قائیدی ملیس= سەرلەشکری مەدەنی" و بە ڕاسپێریو تەعلیماتێکەوە کە پێویست بێ نادریەوە سلێمانی. بۆ ئەم کارەو ڕێکخستنی هێزی عەشایر، پێشەکی ٥٠٠٠ لیرەیەك ئاڵتونی عوسمانیشی دایە[٢٥]. جگە لەمە "عەلی ئیحسان" ئەمری دا بە سەرلەشکری تورك لە سلێمانی کە هەر چەكو سیلاحێك کە بتوانیتو بە "شێخ مەحمود" پێویست بێ بیداتێ. ئنجا دوای ئەمانە هەمویو لەسەر ئەم قەولو بڕە لەگەڵ "عەلی ئیحسان پاشا"، شێخ مەحمود لە تشرینی دوەمی ١٩١٨دا گەڕایەوە سلێمانیو دەسی کرد بە ڕێکخستنی ئەو کارانەی کە پێی سپێررابو.

هاتنەوەی ئینگلیزەکان بۆ کەرکوك

جاری یەکەم کە ئینگلیزەکان هاتبونە کەرکوكو گرتبویان، شێخ مەحمود ئەوەی بە بیرا نەهاتبو کە جارێکی تر تورکەکان بگەڕێنەوە کەرکوكو بیگرنەوە. لەبەرئەوە وەکو لە سەرەوە وتبومان نامەیەکی ناردبو بۆ "ویلسن". لەم نامەیەدا جگە لە ئەوانەی کە باسمان کردبو ئەیوت: کوردەکان سەرکەوتنی ئینگلیزیان زۆر پێ خۆشەو هیوایان وایە کە لە حوکمی تورك ڕزگاریان ببێو لە ژێر باڵی حکومەتی ئینگلیزا بحەسێنەوەو بە سانی عەرەبەکان بکەونە خۆشیو تکای ئەوەی لێکردن کە ئیتر بە هیچ کلۆجێك ڕێی ئەوە نەدەن کە تورکەکان بگەڕێنەوە ئەم وڵاتە. هەر لەو ڕۆژانەدا ڕەئیسەکانی هەمەوەندیش نامەیان بۆ ئینگلیزەکان نوسیبوو ئەیانوت کە ئامادەن بۆ یارمەتی لەشکری ئینگلیز لە ڕێی

---

[٢٥] تأريخ الوزارات العراقية. مامۆستا (عبدالرزاق حسنی).

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

پێشکەشکردنی حەیواناتو دەغڵەوە. چونکە لەو حەلەدا بە ڕاستی گۆشتو نان باشترین دیاریەك بو کە ئاتاجی بن. بەڵام گەڕانەوەی تورکەکان بۆ کەرکوك بو بە هۆی تێکچونی هەمو شتێك. "شێخ مەحمود" وەکو گێڕامانەوە لە سلێمانی گیراو نێررایە کەرکوك. گەلێ لەوانەی کە لە ناردنی نامەکەی پێشودا هاوبیری بون خرانە بەندیخانەوە یا جەریمە کران. هەندێکیشیان ڕایان کردو سلێمانییان بەجێهێشت. هەمەوەندەکانیش لەو ڕۆژەوە لە ئینگلیزەکان هەڵگەڕانەوەو بون بە دوژمنیانو بەم چەشنە دوای گرتنی کەرکوك بە چەند ڕۆژێك گەڕانەوەی ئینگلیزەکانو کشانەوەی لەشکرەکانیان لەوێ، بو بە هۆی گەلێك خراپە بۆ خەڵقی ئەو ناوە. بە تایبەتی "شێخ مەحمود"و کوردەکان بەمە کە کەوتبونە داوێکی گەورەوە.

ئینگلیزەکان خۆشیان ئەو ناوو شورەتەی هەیانبو بەم کشانەوەیە دایان ناو بە چەشنی هەمەوەندەکان گەلێ کەسی تریشیان لێ هەڵگەڕایەوە. دەنگیش وابو کە لە جەبهەکانی تری شەڕا و بە تایبەتی لە فەڕەنسە لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان بەرامبەر بە ئەڵمانەکان خراپ شکاونو کشاونەتەوە. لەبەرئەمە وا ئەهات بە بیرا کە لەشکری ئینگلیزیش لە عێراق بکشێتەوەو بچێتە جەبهەکانی تر. ئینگلیزەکان بۆیان دەرکەوت بەم کشانەوەیە ناویان زڕاو لە کوردستانو عێراقدا نرخێکیان نەما. لەوەش کەوتنە ترسەوە کە لە هەمو لایەکەوە لێیان ڕاست ببنەوەو شۆڕشو ئاژاوەیەکی گەورەی گشتی بخەنە ناوەوە. لەبەرئەمە بڕیاریان دا کە خۆیان کۆ بکەنەوەو بۆ کڕینەوەی ناوو ئیعتباریان بە هەر جۆرێك بێ کەرکوك بگرنەوە. ئنجا لەم ڕۆژانەدا بو کە سوێندخۆرەکان (موتارەکە)یان بڵاو کردەوەو شەڕ وەستا. بەڵام هێزەکانی ئینگلیز لە کاتێکا کە لە جەبهەکانی ترا شەڕ وەستاو ترسیان نەمابو، لە جەبهەی عێراقدا ویستیان لە کات کەڵك وەرگرنو لە هەنگامەی موزاکەراتی ئاشتیدا لەشکرەکانیان لە جەبهەکانی شەڕا –بە تایبەتی لە ولایەتی موسڵدا– هەنگاوێك زیاتر لە پێشەوە بێ.

لەبەرئەمە هەڵیان کوتایە سەر کەرکوكو هەولێرو بێ شەڕ گرتنیان. لە دوای ئەمە دەسبەجێ دەسیان کرد بە کۆکردنەوەی ئەو دەغڵو دانو مەڕو ماڵاتە، کە

لەشکرەکانی تورك کۆیان کردبۆوەو نەگەیشتبونە سەر خواردنی. "عەلی ئیحسان پاشا" کە بڵاوکرانەوەی کوتوپڕی موتارەکەی نەهاتبو بە بیرا، فەوجە عەسکەرەکەی سلێمانی لەوێ هێشتبوەو نەیکێشابۆوە موسڵ. بەمە ئەو فەوجەی لە لەشکرەکەی خۆی پچڕاندبوو دوری خستبۆوە. چونکە بە تەمای ئەوە نەبو کە بەو زوانە ئینگلیزەکان بگەڕێنەوە کەرکوك و بیگرنەوە. لە سەرێکی تریشەوە بە هیوای "شێخ مەحمود" بوو کە لە لای خۆرهەڵات واتە لە لای سلێمانیەوەو بە هێزی عەشایر هەڕەشە لە هێزەکانی ئینگلیز بکاو ماوەیان نەدا بێنە پێشەوە. ئەگەر ئەمەیش نەکا یا پێی نەکرێت ئەوەندەی لێ ڕائەپەرمو کە ئەم تەنیشتەیان لێ بگرێت و سلێمانی لە گرتن بپارێزێت. بەمجۆرە ئەیویست کە تا ئەنجامی گرتن و جێهێشتنی یەکلەدوایەکی کەرکوك لە لایەن هێزەکانی تورك و ئینگلیزەوە دوایی دێت و وەزع لەسەر قەرارێك ئەوەستێت و بە لایەکدا ساغ ئەبێتەوە، هەرێمی سلێمانی بە دەس تورکەوە بێت و دەس ئینگلیزەکان نەکەوێت. هەر لەم ڕۆژانەدا بو کە بە هیوای تازەکردنەوەی دۆستایەتی لەگەڵ "شێخ مەحمود" عینوانی "نەقیب"ی بۆ وەرگیراو بو بە "شێخ مەحمودی نەقیب"، بەڵام وەکو لەمەوبەر وتمان لە ناکاو و لە ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨دا "موتارەکە-هودنە" بڵاو کرایەوە. ئیتر "عەلی ئیحسان پاشا" چاری نەماو بە تەلەگراف ئەمری دا بە موتەسەڕیفی سلێمانی کە ئیدارەی لیواکە بداتە دەس "شێخ مەحمود"و خۆی بگەیەنێتە موسڵ.

"شێخ مەحمود" بەمجۆرە بو بە موتەسەڕیفی سلێمانی و جارێ بە ناوی حکومەتی عوسمانیەوە ئیدارەی گرتە دەست. موتەسەڕیفی تورکەکان لەو ڕۆژەدا لە سلێمانی "عەلی ڕەزا بەگ" ناوێکی خەڵقی "قۆنیە" بو. لەگەڵ ئەو پیاوانەی میری کە تورك و یا غەیرەکورد بون، سلێمانیان بەجێهێشت و چونە موسڵ. فەوجە عەسکەرەکەی تورك لە ژێر سەرەکی ساڵح بەگی "تابور ئاغاسی"دا هەندێ جەندەرمە هێشتا لە سلێمانی بون. بەڵام کە حاڵ گەیشتە ئەم ڕادەیە "شێخ مەحمود" جارێکی تر دەسی لە تورکەکان شت و هیوای گەڕانەوەی پێیان نەما.

لەبەرئەمە دەسی لە ڕێکخستنی ئەو هێزە (هێزی میلیس) هەڵگرت و کەوتەوە سەر سەوداکەی پێشوی. ئەمجارەش بیری لەوە کردەوە کە بەرامبەر بە هەندێ قەول و بڕو ئیمتیازات، سلێمانی تەسلیم بە ئینگلیزەکان بکا، بەڵام نامەی ئەمجارەی بە عیززەت تۆپچی (عیززەتی فاتە) و بە ئەحمەد فائق (فایەقی تاپۆ)دا ڕاستەوڕاست ناردە کفری.

بەرامبەر بەو ئیمتیازاتە کە بۆ خۆی و بۆ کورد بە شەرتی دانابو، ئینگلیزەکانی داوا کردە سلێمانی. ئینگلیزەکان کە تەرتیباتی "عەلی ئیحسان پاشا" لەگەڵ شێخ مەحمود ئاگادار بون، ئەمەیان لێ ڕانەئەپەرمو و بە تەما نەبون کە تا کاتی خۆی نەبێت بێنە سلێمانیەوە. لەبەرئەوە ئەم نامەیەی "شێخ مەحمود"یان پێ خۆش بو و ناردیان بۆ (ویلسن). خۆیشیان وەڵامی (بەڵێن)یان بۆ ناردەوە و داوایان لێ کرد کە چاوەڕوانی ئەمری "ویلسن"ی حاکمی عام بکا..

١٤

هاتنی مێجەر نوئێل بۆ سلێمانی

نامەی ئەمجارەی "شێخ مەحمود" لە لایەن ئینگلیزەکانی کفرییەوە نێررا بۆ "ویلسن"ی حاکمی عامی عێراق. لەبەرئەمە ناردی بە شوێن "میجەر نوئیل"دا کە یەکێك بو لە زابتە ئینگلیزەکانی شارەزا بە هەرێمی کوردستان. بە ڕاسپێری تایبەتی و بە ناوی خۆیەوە ناردی بۆ سلێمانی. نوئیل لەگەڵ هەیئەتێکی بچوك[٢٦] و بە ڕێی چیاکانی بەینی کفری و چەمچەماڵدا هاتە "داریکەلی"[٢٧] کاتێ باسی هاتنی "نوئیل" بۆ "داریکەلی" لە سلێمانی بلاو بۆوە، ئەو فەوجە عەسکەرەی تورك کە لە

---

[٢٦] ئەم هەیئەتە من بزانم "میجەر نوئیل" و دوکتۆرێك و موهەندیسێك و چەند نەفەرێکی ئینگلیز بون، چێشتکەرێك و چەند خزمەتکارێکیشیان لە تەکا بو. بەڵام ئەڵێن کە "میجەر دانلیس"یشیان لەگەڵ بوە.

[٢٧] دێیەکی "شێخ مەحمود"ە لە ماوەی نیو سەعاتێکدا ئەکەوێتە لای ڕاستی تاسلوجە لەسەر ڕێی چەمچەماڵ و سلێمانی.

سلێمانی مابۆوە هەر کوردێکی تیابو فەوجەکەیان بەجێهێشتو بەرگی کوردییان لەبەر کرد. ئەوانەی کە ئەشترسان خۆیان شاردەوە. تورکەکانو ئەوانی غەیرەکورد بون شڵەژابونو نەیانئەزانی چی بکەن.

"شێخ مەحمود" لە پیاوماقوڵە ناسراوەکانی هەمەجۆرەی ئەو دەورەی سلێمانی مەجلیسێکی لە ماڵی خۆیدا گرتو تێی گەیاندن کە هەیئەتێکی ئینگلیز بەڕێوەنو دێنە سلێمانی. لێی داواکردن کە لەناو خۆیاندا چەند کەسێك هەڵبژێرن کە بچن بە پیریانەوە. دوای مشتومڕو مقۆمقۆیەکی کەم هەیئەت ڕێکخراو بە سواری وڵاخ چون بە پیر ئینگلیزەکانەوە. ئینگلیزەکان لە پێشەوە نەیانویست بێنە ناو سلێمانی. لە مانەوەی فەوجەکەی تورك لە سلێمانی مەترسییان هەبو. چونکە ئەوان هێزێکیان لەگەڵ خۆیاندا نەهانیبو. بە تەما بون شێخ مەحمود لە داریکەلی بیانبینێ. بەڵام "شێخ مەحمود" کە هەیئەتەکەی ناردو دڵنیا کران، هاتنە سلێمانی..

۱۵

حوکمداری کوردستان

"میجەر نوئێل" کە بەم جۆرە بە ئاسانی و بەبێ دەنگو تەقە هاتە سلێمانی دەسبەجێو بە یارمەتی شێخ مەحمود دەسکرا بە ناردنی عەسکەرەکانی تورك بۆ لای "عەلی ئیحسان پاشا" لە موسڵ[۲۸] دوای ئەمە بە پێی ئەو ڕاسپێرییە کە لە "ویلسن"ی وەرگرتبو، "میجەر نوئێل" ڕۆژی یەکەمی تشرینی دوەمی ۱۹۱۸ لەبەر دەرگای سەرا کۆبونەوەیەکی گەورەی ڕێکخست کە عولەماو ئەشرافو ساداتو تاجرەکانو ڕەئیسەکانی عەشایرو لە هەمو دەستەکانی تری ئەهالی تیابو. بە ناوی نوێنەری دەوڵەتی بەریتانیا لە عێراق (واتە بە ناوی حاکمی عام)و

[۲۸] عەمارەکانی خواردەمەنیو ئازوقەو ئەو چەكو سیلاحانەی کە لە عەماردا بو یا بە دەس عەسکەرەکانەوە بو لە لایەن "شێخ مەحمود"ەوە لێیان وەرگیرا.

به فارسی وتارێکی دورو درێژی خوێندەوە[29] و هەر لەم وتارەدا بڵاوی کردەوە کە "شێخ مەحمود" لە لایەن حاکمی عامی عێراقەوە بە "حوکمداری کوردستان" ناسراوە.

نوئێل و لە پشت ئەوەوە "ویلسن"، ئەیانویست کە لە نفوزی "شێخ مەحمود" کەڵك وەرگرن و لەم هەرێمەدا هێزێکی عەسکەری نفوزی ئینگلیز جێگیر بێ و بە هۆی "شێخ مەحمود"ەوە سیاسەتی حکومەتی بریتانیا ببەن بەڕێوە.. هەر ئەو ڕۆژە بۆ ئێوارە لە ماڵی "شێخ مەحمود" ئەهالی و گەورەکان کۆکرانەوە و "بەیعەت" بە "حوکمدار" کرا. خۆم (نوسەری ئەم یادداشتە) لەگەڵ ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە لەم بەیعەتەدا حازر بوین. جگە لەمە بڕیار درا کە نوئێل لە شارەکانی تری کوردستانا (کوردستانی عێراق) دەس بکا بە تەشکیلات و بۆ ڕێکخستن و یەکخستنی ئەو شارانە لەگەڵ کوردستانی تازە چی پێویست بێ بیکا. مانگی ١٥٠٠٠ ڕوپیە مەواجب بۆ حوکمدار بڕایەوە[30]. لە سلێمانیدا تەشکیلاتێکی وەکو تەشکیلاتەکەی پێشوی لیوا دامەزرا. "سەید عومەر"ی مامی شێخ مەحمود کرا بە موتەسەڕیف و حاجی سەید حەسەنی مامی دوەمی بو بە حاکم یا (ڕەئیسی شەرع). شێخ قادری برایشی بو بە "سەرداری لەشکر". "سەید عەلی بسم الله"ش بێبەش نەکرابو و بوبو بە قۆمیسەر. بەمجۆرە بەشی زۆربەی خزم و کەسوکاری

---

[29] میجەر نوئێل فارسی و فەرنسزی زۆر باش ئەزانی. لە (ئێران)دا زۆر مابۆوە. (ویلسن) لەناو هەزاران لەو "زابت"انە کە لە ڕێی سیاسەتەوە خزمەتی بریتانیای گەورەیان کردبو لە "لەچمەن" و "سۆن" و "نوئێل" زۆر ڕەزامەندی پیشان ئەداو گەلێك ستایشیان ئەکا. ئەڵێت سەرگورشتە سامناکەکانی نوئێل "موخاتەرات و یا موجازەفاتی" کتێبێکی زۆر گەورە پڕ ئەکاتەوە و ئەڵێت: خۆزگە ڕۆژێك لە ڕۆژان ئەنوسرایەوە. بە لای "ویلسن"ەوە ئازایی و زرنگی و کارئازمودەیی ئەم سێ زابتە ئێجگار جێی سوپاسە و شارەزایی "لەچمەن" لە وڵاتی عەرەبدا (عێراق) و هی "سۆن" لە کوردستان و هی "نوئێل" لە خاکی ئێراندا وەکو یەك بەنرخ و بەکەڵك بوە بۆ بەریتانیای گەورە.

[30] بە پێی واتەی هەندێ لە ئینگلیزەکان "شێخ مەحمود" کرابو بە نوێنەری (ممثل) هێزەکانی بەریتانیا لە کوردستان.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

حوکمدارو دەستەو دائیرەی شێخان هەر یەکە بە جۆرێكو بە پێی حاڵ، کارێكو یا مەواجبێکیان بۆ ڕێکخرابو و دامەزرابون.

"مێجەر نوئێل" خۆی ناوی "حاکمی سیاسی"ی لێ نرا. لە بینای (مەکتەبی ئەعدادی) زەمانی تورکەکاندا دائەنیشت. لە سنور بەدەر مەنگو هێمنو شارەزا بە ئادابو هەڵسانو دانیشتنی کوردەواری بو. بێ ئەندازە حورمەتی حوکمداری ئەگرتو بۆ خۆی "کاتب"ێکی بچوكو یا خزمەکارێکیشی بەبێ ئەمرو ڕەزامەندی شێخ مەحمود دانەئەنا. لەو دەورەدا سلێمانی خرۆشابو.

سوارەیەکی زۆربەی عەشایر، لادێییەکی زۆرو خەڵقی دەوروپشت، دێهاتییەکانی شێخ مەحمود دوابەدواو لە هەمو لایەکەوە ڕویان کردبوە ئەم شارە بچوکە. کۆڵانەکان، چایخانەکانو قەیسەریو بازاڕ، ماڵی گەورەکانی سلێمانیو دەوڵەمەندەکان "جمە"ی ئەهات. برنجو گەنمی عەمباری میری کە لە تورکەکان مابۆوە، هەر زەخیرەیەك کە لە عەمباری دێهاتەکانی "شێخ مەحمود"دا هەبو ئەکرا بە پلاوو چێشتو لە چێشتخانەی حوکمدارەوە ئەچوە ورگی ئەم عەشاماتەوە. لەولای تریشەوە میجەر نوئێل خەریکی چارەسازی گرانیو برسیەتی بو، پەیتا پەیتا عەمارەکانی کەرکوك و لە بەغداوە شەکرو چاو ئاردی سپی ئەگەیاندە سلێمانی و بە خۆڕایی بەسەر فەقیرو هەژارو مەئمورەکاندا دابەشی ئەکرد. ئەم شتانە لەو کاتەدا لە سلێمانی قات بو و دەس نەئەکەوت. لەبەرئەوە هەرچی کە لە فەقیرو هەژارەکانو مەئمورەکان ئەمایەوە، بە هۆی ڕەئیسی شارەوە (بەلەدیە) ئەیخستە بازاڕەوەو بە نرخێکی کەم ئەفرۆشرا. بەم تەرحە خەڵقی شارو دێهاتەکان، فەقیرو هەژارو لێقەوماوەکان کەوتنە خۆشیو کەمێك بوژانەوە، "نوئێل" هەر بەمەوە نەوێستا، بەڵکو ڕوپیەو بانکنۆتو قەدەرێکی زۆر لیرەی تورکی ئاڵتونیشی ڕژاندە سلێمانیو بەبێ دەسپێوەلەرزین بەسەر ڕەئیس عەشیرەتەکانو دەستەو دائیرەی حوکمدارا بڵاوی کردەوە.

ئنجا مەپرسە، نۆکەرو خزمەتکار، کارەکەرانو دایەن، مامانو کەنیزەك سەریان بەرز کردەوەو خۆیان "گیف" کرد. هەر یەکە بە ناوێکەوە موچەو بەراتو

مەواجبیان بۆ بڕایەوە. نۆکەر بە خەنجەرو دەمانچەوە، دایەن و کەنیزەکان بە هارەی خشڵ هەیاسەو لاگیرەی زێڕینەوە کەوتنە کەشوفش. شەرواڵ و مرادخانی و چەفتەو مشکی سورمەو ئاوریشمی دەستەی شێخان و دەس و پێوەند، دیمەنێکی تری دابو بە سلێمانی. لە دوای دەوری ڕوت و قوتی و برسیەتیەکی جوانی و خۆشبەختی -هەرچەندە بەخیلی پێبردنیشی تیا هەبو- دیسانەوە جێی سوپاس بو. چونکە هیچ نەبێ یادی هەژارە ڕوت و قوت و وشکهەڵاتوەکان و (تەرم)ە ئاوساوو شین هەڵگەڕاوەکانی مردوی ناو مزگەوت و کەلاوەو لاکۆڵانەکانی دوێنێی لەبیر ئەبردەوەو هیوای ژیانی تازە ئەکردەوە. بەڵام وەکو کورد ئەڵێت: دەستەو دایەرەی نەفام بەمە بەرەو یاخیبون ئەڕۆیشتن و لە وزە ئەچونە دەرەوە. حوکمداری کوردستانیش بە پێی هەوا ئەچو بەڕێوە. بە ڕۆژ لەگەڵ تاقمێك نۆکەرو دەستەو دایەرە ڕوی ئەکردە دەشتی کانێسکان و بە سەیرو گاڵتەو گەپەوە ڕایئەبوارد. بە هیوای ئەوە بو کە کات تاسەر بەم چەشنە بچێت بەڕێوە. خوا بە قودرەتی خۆی کوردستانی گەورەی بۆ دروست بکاو ئەویش (تاج)ی حوکمداری بنێتە سەر "سەر"!!.

*　　*　　*

١٦

شێخ مەحمودو "کونفرانسی ئاشتی"

تەنیا شتێکی باش کە بۆ کوردستان کرا، ئەوە بو کە "شێخ مەحمود" مەزبەتەیەکی بە ئەهالی و عەشایری ئەم هەرێمە مۆر کرد، کە بە پێی ئەمە شەریف پاشای کوردی دانیشتوی پاریس کرا بە نوێنەری کوردەکان لە کونفرانسی ئاشتی‌دا بۆ داواکردنی حقوقی قەومی کورد. نوسین و ڕێکخستنی مەزبەتەکە لە پێشەوە لە ماڵی حوکمدار پێکهات. بێجگە لە حوکمدارو چەند ڕەئیس عەشیرەتێکی ناودار هەندێ لە خوێندەوارە تێگەیشتوەکان و "میجەر نوئێل" و ئینگلیزێکی تریش لەوێ بون کە داخەکەم ناوەکەیم نەنوسیوەو لە بیریشم

نەماوە. من خۆم نوسەری مەزبەتەو نامە تایبەتیەکە بوم کە نێررا بۆ "شەریف پاشا". ئەمانە بە ڕەشید کابان[٣١] و سەید ئەحمەدی بەرزنجی[٣٢]دا ڕەوانەی پاریس کرا. ئەمە کردەوەی سیاسی بەرو دوای "شێخ مەحمود" بو لە لای کونفرانسی ئاشتی بۆ کوردو کوردستان، بەڵام داخەکەم وەکو لە دواییدا باسی ئەکەین ئەمیش جێی خۆی نەگرتو ئەنجامێکی نەبەخشی. چونکە ئەم هەیئەتە نەیتوانی بچێتە پاریسو نامەو مەزبەتەکە بە "شەریف پاشا" نەگەیشت..

* * *

١٧

لە دەوری یەکەمی حوکمداریی شێخ مەحمودا هەواڵی سلێمانی

"شێخ مەحمود" دوای ئەوەی کە بو بە حوکمداری کوردستان کەوتە وەستاوێکی گرنگەوە، لە کاروباری حکومەتدا کەم تەجرەبەو لە مەیدانی سیاسەتدا بێکەس بو. ئازایی و بێ ترسی و کەمتەرخەمی خۆشی لەو هۆیانە بون، کە بە هەڵەی بەرن. لەبەرئەمە ئەستێرەی بەختی زو ڕوی کردە کزی. چونکە ڕێو شوێنێك کە لە هەڵسوڕاندنی کاروباری عەشایریدا لەسەری ڕۆیشتبو بۆ تەگبیرو ڕای ئیشی حکومەت بەکەڵك نەئەهات. ئەوانەی کە ئەیانتوانی لە حوکمدار نزیك ببنەوە لەم بابەتە بون: دەسو پێوەندی نەفامو نەخوێندەوار، دەوروپشتی

---

[٣١] ڕەشید زەکی کابان خەڵقی سلێمانی‌یە. لە دەوری عوسمانی‌دا یوزباشی و لە مەکتەبی "ڕوشدیەی عەسکەری"دا مامۆستای ڕیازیاتمان بو. لەم دەوری دواییەدا منیش لەگەڵ مامۆستا ڕەشید زەکی لە "ئەعدادی موڵکی" مامۆستای زمانی فەرەنسزی بوم.

[٣٢] سەید ئەحمەدی بەرزنجەییش لە پێشدا لە مەکتەبی ئیبتیدائی موعەلیم بو. لەم دەورەدا ببو بە کاتبی تایبەتی شێخ مەحمود. لە دەوری حوکمداری دوەمی "شێخ مەحمود"دا بو بە مودیری ئەمنی گشتی و لە دوای ئەوە لە حکومەتی عێراقدا بو بە مودیر، دوای ئەوە بە قائیمقام، ئنجا لە ئیشی حکومەت دەرچو و کرا بە نائیبی سلێمانی.

چاوبرسی و دوای تالآن کەوتو، نۆکەری خەنجەرلەپشتو عەشایری تفەنگ لەشان. هەرچەند لە بەغداوە هەتا لە تورکیاوە هەندێ لە زابتە کوردەکان هاتبونەوە سلێمانی و لەو سەرو دەمەدا هەندێ خوێنەواری باش و نیشتمانپەروەر لەوێ بون و ئەیانویست کە دەسلەناودەس تێبکۆشن و یارمەتی حوکمدار بدەن، بەلآم ڕێکەوتنی تاقمی دەوروپشتی حوکمدارو ئەمانەی تر نەئەگونجا و تاقمی یەکەم لە بەینی حوکمدارو تاقمی دوەمدا لە خەنجەرو دەمانچە دیوارێکی دروست کردبو.

ئەگەر حوکمدار خۆی بیویستایە، ئەم دیوارەی ئەڕوخاندو لە زابتەکان و منەوەرەکان نزیك ئەکەوتەوە. بەلآم وەکو وتبومان، نەترسان لە دواڕۆژو ئازایی و کەمتەرخەمی خۆی لە لایەکەوە، گرێیەکی نەقسی کە بەرامبەر بە زابت و منەوەر پەیای کردبو لە لایەکی ترەوە بەرهەڵستی ئەوە بو کە شەقێك لە دیواری خەنجەرو دەمانچەکە هەڵداو بیڕوخێنێ و خۆی بگەیەنێتە خوێنەوارە باشەکان. لەناو منەوەرەکان و زابتە کوردەکاندا بە ڕاستی هی باش و نیشتمانپەروەر هەبو و هەمویان لەوانە نەبون کە "شێخ مەحمود" لێیان بسڵەمێتەوە، بەلآم وەکو وتمان گرێیەکی نەفسی لەودیو دیواری خەنجەرو دەمانچەکەوە "شێخ مەحمود"ی ڕاگرتبوو وەستاندبوی و بەرهەڵستیەکی هەرە گرنگی نزیکبونەوەی بو لە زابتەکان. ئەمەش گرێیەکی تازە نەبو. بەڵکو لەو ڕۆژەدا پەیابو کە لقی کۆمەڵی ئیتیحادو تەرەقی لە سلێمانی دامەزرابو.

ئەو کۆمەڵە کە بەشی زۆربەی لەم چەشنە زابتانە بو کە ببون بە هۆی دەرپەڕاندنی نەوەی "کاك ئەحمەد" لە سلێمانی. ئەو دەرپەڕینە کە بە کوژرانی "شێخ سەعید"ی باوکی "شێخ مەحمود"و "شێخ ئەحمەد"ی برای، دوایی هاتبو و ببو بە هۆی نوشوستی و دەربەدەری و کەساسی و ماڵ وێرانییان.. دەس و پێوەندە نەفامەکان ئەمەیان چاك ئەزانی و بۆ مەرامی کارو قازانجی خۆیان باش کەڵکیان لێ وەرئەگرت. ساتێك لە هاندانی حوکمدار دوا نەئەکەوتن و بە وەستایی (منەوەر) و زابتەکانیان لەبەرچاو

ئەخستو سوك ئەكرد. عیزەتی فاتەو فایەقی تاپۆ كە توانیبویان لە "شێخ مەحمود" نزیك بكەونەوەو تا بەینێك "كاتم"ی ئەسراری بون، زو لێی جیابونەوەو لە ئینگلیزەكان نزیك كەوتنەوە، فایەق ئەیویست خزمەتی كورد بكا. زۆری تریش بەتەما بون كە تاسەر لەگەڵ شێخ مەحمود بنو بەبێ درۆ یارمەتی بدەن. بەڵام داخەكەم ئاواتەكان نەچوە سەر!!..

"میجەر نوئێل" بۆ ڕێكخستنی كاروباری شارەكانی ترو بڵاوكردنەوەی نفوزی شێخ مەحمود تا ڕەواندز چو و بۆ یەكخستنی ئەم شارانە لەگەڵ حكومەتی سلێمانی كوردستان تەقەلایەكی زۆری دا. بەڵام كە گەڕایەوە سلێمانی "شێخ مەحمود"ی لە وێنەیەكی تازەدا هاتە بەرچاو. وای بۆ دەركەوت كە لە هەوایەكی ترایەو خەریكە لە ڕێ لائەدا. لەگەڵ ئەمەیشدا نەیدایە ڕوی. ئینگلیزێكی زۆر شارەزا بە هەواڵی كورد بو. تا لە سلێمانی مایەوە، ماوەی بەدەركەوتنی كەمو كورتی نەدا. هەوڵی ئەوەی ئەدا كە چەوتی كرا ڕاستی بكاتەوە. مەبەستی بیانوگرتن نەبو. بەڵكو ئەیویست "شێخ مەحمود" پێبگەیەنێتو بۆ حوكمداری دواڕۆژ بە ڕاستی ئامادەی بكا. زەمان بە دڵی نوئێل بچوایە بەڕێوە، شكم لەوەدا نیە كە بناغەی "كوردستانی گەورە"ی دائەمەزراند.. بە ئەمری شێخ مەحمود، من لە تەرجەمەدا یارمەتیم ئەدا[٣٣] و شەوان دەرسی كوردیم پێ ئەوت. لە دوای دەرس لەگەڵم ئەكەوتە باسی كوردستانەوە. هەر لەو ڕۆژەوە لە خەیاڵی گەشتێكدا بو بۆ كوردستانی توركیا. ئەیویست لە لایەن كوردە ناودارەكانی

---

[٣٣] وەكو وتبومان "نوئێل" كە هاتە سلێمانی لە دكتۆرێكو موهەندیسێك بەولاوە كەسی لەگەڵ نەبو. هەرچەند فارسی ئەزانی، بەڵام پێویستی بە كوردیزانێك هەبو كە زمانێكی بێگانەش بزانێ. لەبەر ئەوە كە لەو دەورەدا ئینگلیزیزان لە سلێمانیدا نەبو و من فەرنسزیم ئەزانی "شێخ مەحمود" ئەمری كرد كە من یارمەتی بدەم. جگە لە نوسینو تەرجەمە دەرسی كوردیشم پێ ئەوت.

كوردیكا
@kurdica

تورکیاوه شارەزایی پەیا بکا. باسی "بەدرخانی"یەکان و کوڕەکانی "جەمیل پاشا"و بابانەکانی ئەستەموڵی ئەپرسی.

وەکو بۆم دەرئەکەوت ئەو لە من شارەزاتر بو. لەگەڵ ئەمەشا هەر ئەیپرسی. بەڵام لەم باسانە من سودم زیاتربو. لە دڵیا بو کە لەگەڵ خۆی بمبا بۆ تورکیا بۆئەوەی لەگەڵ کوردەکانی ئەوێ، لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکان و گەورەکانیان بۆ داوای کورد تێبکۆشێت و بۆ حکومەتی کوردستانی "شێخ مەحمود" پشتیوان و لایەنگیر بدۆزێتەوە. لەبەرئەمە خۆی لە شێخ مەحمود زیز نەئەکرد و نەیئەویست دەسی لێ بەر بدا.

بەم ڕەنگەو بەم سیاسەتە نەرم و زرنگانەیە، توانی تا ماوەیەکی باش کولونیل ویلسنی حاکمی عام لە "شێخ مەحمود" نەتۆرێنێ. من بزانم لە لایەن ئامانجەکانی خۆیەوە دەربارەی کوردستانی دواڕۆژ، بە دزییەوە تەقریریشی بۆ ئەنوسی. بەڵام شارەکانی وەکو کەرکوك و کفری و هەندێ لە ڕەئیسە کوردەکانی تر نەیانویست بێنە ژێر حوکمی "شێخ مەحمود"ەوە. ئەویش ئەمەی لە ئینگلیزەکان ئەناسی و باوەڕی پێیان نەمابو. بە کورتیەکەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیز ڕێنەئەکەوت و متمانەی پێنەئەکردن. لەبەرئەمە تەقەلای نوئێل کەڵکی نەگرت و ناکۆکی کەوتە بەینی ویلسن و شێخ مەحمودەوە. ویلسن هەر لە بنچینەدا بە چاوێکی باش تەماشای "شێخ مەحمود"ی نەئەکرد و ئەیویست دوایی بە حوکمی بدا. ئنجا بڕیاری دا کە ڕاستەوڕاست دەس لە کاری حکومەتی سلێمانیەوە بدا. لەبەرئەمە نوئێلی بانگ کرد و لەژێر سەرەکیی خۆیدا –سەرەکی ویلسن– لەچمەن و سۆن و گۆردەن واکەریشی کۆکردەوەو دوای گفتوگۆیەکی دورو درێژ، هەر بە ڕەزای خۆی، میجەر نوئیل لە موستەشاری شێخ مەحمود دەسی هەڵگرت و بڕیار درا کە "میجەر سۆن" لە جێی ئەو بکرێت بە موستەشار یا بە حاکمی سیاسی[٣٤] "نوئێل"یش بە ئامانجی خۆی گەیشت و

---

[٣٤] Loyalties Mesopotamia W-11.Arnold Wilson.

لـە لایـەن حکومـەتی بـەریتانیاوە واجبێکـی تـری پـێ سـپێرراو نێررایـە کوردستانی تورکیا..

*   *   *

١٨

گەشتی مێجەر نوئێل‌و "فایەق"ی تاپۆ[٣٥] لە تورکیا

پێش ڕۆیشتنی "نوئێل" بۆ تورکیا بە مانگێك من نەخۆش کەوتبوم‌و زۆر لە دەرەکدا بوم. نوئێل ڕایسپاردبو هەمو ڕۆژێك دو جار دوکتۆرە ئینگلیزەکە ئەهاتە لام‌و دەرمانی ئەدامێ یا دەرزی لێ ئەدام. لەبەرئەوە لەوانە نەبوم کە ئەم گەشتە لەگەڵ من بکا. ئنجا ڕۆژێکیان نوئێل خۆی دوکتۆرەکەی هێنایە ماڵەوەو ڕایسپارد کە ئاگای لێم بێ‌و باش چاوێریم بکا. دوای ئەوە فایەقی لەگەڵ خۆی هەڵگرت‌و بەڕێی ڕەواندزو موسڵدا چوە تورکیا. (شوبات ١٩١٩).

بەرنامەجی نوئێل وەك من ئەیزانم ئەمە بو، کە چاوی بە کوردەکانی تورکیا‌و بە تایبەتی بە گەورە نیشتمانپەروەرەکان بکەوێت‌و ئەوەیان بیر بخاتەوە، کە بەریتانیا لە تێکەڵبونی بە شەڕی گێتی مەبەسی ئەوە بوە کە قەومە بچوکە بێ دەسەلات‌و ژێردەستەکان، لەژێر چنگی دەوڵەتە بێگانەکانی گەورەو بەهێز دەربێنێ‌و حەقی ژیان‌و قەومی‌یان بداتە دەس خۆیان و ئەیویست کە لەگەڵ ئەو گەورە نیشتمانپەروەرانەی کوردا لە لایەن کوردستانەوە بدوێ، لە بیروباوەڕیان تێبگا و ئەگەر ڕێبکەوێ هەوڵ بۆ دامەزراندنی کوردستانی گەورە بدرێت‌و بەرنامەجێك بۆ ئەم کارە ڕێك بخرێت. لەو حەلەدا زۆر جێگەی تورکیا، تەنانەت ئەستەموڵیش لە ژێر چنگی هێزی سوێندخۆرەکاندا بو. لەبەرئەمە نوئێل‌و فایەق بەبێ ترس چونە خاکی تورەکەوەو بە بەرچاوی خەڵقەوە کەوتبونە ناو کوردەکانەوە. لە لایەن کۆمەڵەکانی سیاسی کوردیشەوە "ئەمیر جەلادەت بەدرخان"و دو کوردی تریش گەیشتنە ئەو ناوەو لەگەڵ نوئێل‌و فایەق یەکیان

[٣٥] فایەقی تاپۆ "ئەحمەد فایەق بەگ"ە کە لە دەوری "عوسمانی"دا ئەندامی مەحکەمە بو لە سلێمانی. بەینێکیش لە بەغدا مودیری تاپۆ بو. کوڕی تۆفیق ئەفەندی خەڵقی سلێمانی‌و خوشکەزای حاجی ڕەشیدی "ڕێوی"یە. لەم دواییەدا ڕەئیس مەحکەمەی کەرکوك بو. چەند ساڵێك ئەبێ مردوە.

گرتەوە. هەر لەم کاتەدا کە ئەمان بەناو کوردەکانی "خەرپوت=خرپوط"و دیاربەکرو ئەو ناوەدا ئەسوڕانەوەو بۆ کوردو کوردستان گفتوگۆیان ئەکرد، "مستەفا کەمال"ی موفەتیشی گشتی لەشکرەکانی تورکیش لە لایەن حکومەتی خەلیفەوە بانگ کرایەوە ئەستەموڵ. حکومەتی خەلیفە لە ئەستەموڵ کە "بازیچە"یەك بو بە دەس هێزەکانی سوێندخۆرەکانەوە لە هەواڵی ئەو ڕۆژەی ئەستەموڵ کەوتبوە ترسەوە.

مەجلیسی مەبعوسان بڵاوەی لێ ئەکردو لە خەلیفە یاخی ئەبو، زابتەکانو خوێندەوارە بەرزەکان کەوتبونە کەینو بەینو ڕایانئەکردە ئەنادۆڵ بۆ لای "مستەفا کەمال". سەدری ئەعزەم (صدر أعظم= ڕەئیسی وزەرا) لە عاست دەسدرێژیو کردەوەکانی هێزی سوێندخۆرەکانا لە ئەستەموڵ، ئازانە خۆی ئەکێشایەوەو ئیستیقالەی ئەکرد. بەڵام لەولای تریشەوە بە ڕاسپێری سوێندخۆرەکان حکومەتی ئەستەموڵ لە ترسی ئەوە کە شۆڕشێك بنێتەوە "مستەفا کەمالی" داوا ئەکردەوە "ناوچە"، لەشکری یۆنان هەڵمەتی ئەبردە سەر "ئیزمیر"و داگیری ئەکردو بە تەمای ئەوە بو کە تا "ئەدەنە= اطنە"و "ئەنقەرە" نەوەستێتو بیانگرێت. واتە تورکیا بە ڕاستی لە دەرەکدا بو و کەوتبوە لەقەفرتێ! ئیتر دواڕۆژی وڵاتو نامەی بەختی میللەتی تورك بە دەس "مستەفا کەمال"ەوە بو.

ئەگەر "مستەفا کەمال" لەوانە نەبوایە کە زۆران لەگەڵ چارەنوس ئەگرنو ملی بۆ قەوماو بنەواندایە" نەکردایەو بگەڕایەوە ئەستەموڵ، و ئەنادۆڵی بەجێ بهێشتایە، لەوانە بو بڵێین کە مێژو ناوی "ئەتاتورك"ی نەئەبیستو زۆر نەبو کە لە ئاسیای بچوکدا لە جێی "جمهوریەتی تورك"ی ئیمڕۆ دەوڵەتێکی گەورەو سەربەخۆی کورد دابمەزرێتو خەیاڵاتی نوئێلو نیشتمانپەروەرەکانی کورد بێتەدی و تەقەلاکانی کۆمەڵە سیاسیەکان کوردو شەریف پاشا کە لە لای کونفرانسی ئاشتی درابو، بە فیڕۆ نەڕواو پەیمانی سەڤەر بچێتە سەر. ئەو حەلە دیارە کە مێژو بە چەشنێکی تر ئەنوسرا. دێت بە بیریشدا کە بڵێین ئەی تورك چی

لێ ئەهاتو بۆ چە لایەك ئەچون؟ بەلاَم بۆچی ئەوەمان لەبیر ئەچێتەوە کە ئەوان لە خۆرهـەلاَتی دورەوە عەشـیرەتێکی چوارسـەد سـواری بـونو هـەلاَتبونو خۆیـان هاویشـتبوە ئـەم ولاَتـەوە، وردە وردە ببـون بـە میراتخـۆری "سـەلجوقی"یـەکانو جێنشـینیان. ئنجـا لـە دوای حـوکمێکی خوێنـاوی ٦٠٠ سـاڵی بـۆچ نەئـەکرا کـە بکشـێنەوە ناوچـەیەکی بچـوكو ئـەمارەتێکی سـەربەخۆیان بـۆ دابمـەزرێنرێت؟ ئەمارەتێکی وا کە بەشی ئەمیرێکی وەکو "وەحیدەدین" بکاو سەرو زیادی بێ.

بەلاَم بۆچی ئەمەندە شوێن خەیاڵ بکەوین؟ با بگەڕێینەوە سەر ئەوەی کە بو واتە بگەڕێینەوە سەر واقعو حەقیقەت "مستەفا کەمال" سەری بۆ ئەمری خەلیفە نەچەماندەوەو نەگەڕایەوە ئەستەموڵ. دەسـی لـە هـەمو "ڕوتبـەو نیشـان"ەکـانی هـەڵگرتو لـە ئـەنادۆڵ مایـەوە. بۆ ئەمـە بەرامبـەر بـە خەلیفـە سەرپێچـی کـرد، کـە وەکـو خەلیفـە نەکەوێتـە ژێـر چنگـی هێـزی سـوێندخۆرەکانەوە. بۆیـە مایـەوە کـە بتوانێـت بەربـەرەکانی سـوێندخۆرەکان بکـا. ڕێ لـە لەشـکرەکانی یۆنـان بگرێـت. ولاَتو بەئـەنجام ئەسـتەمولیش لـەژێر چـنگی دوژمـن بێنێتـە دەرەوەو لـە دیلـیو زەلیلی ڕزگاری بکا. بەڵێ بۆ ئەمە لە ئەنادۆڵ مایەوە کە شەرەفی تورك بکڕێتـەوەو ببێ بە قارەمانی ڕزگاری تورکیای تازە..

"مستەفا کـەمال" ئەمـەی بە شـێتانە نـەکردبو. چـونکە لـە ئەنادۆڵدا خـۆی بـە تـەنیا نـەبو، هێزەکـانی تـورك لـە دیاربـەکر دەسـبەجێ چـوبونە ژێـر فرمانیـەوە، لەبەرئـەوە ئـەمری دا بـە "کـەنعان" بـەگی سـەرەکی ئـەرکانی جەبهـەی دیاربـەکر بـۆ گرتنی نوئێلو فایەقو هاوڕێکانیانو دەستەیەك سـەربازیان شـوێن خـرا. بـەلاَم بـە یارمـەتی کوردەکـانی ئـەو نـاوە، ئەمانـە لـە دەرەك ڕزگاریـان بـو خۆیـان گـەیانـدە حەلەبو لە دوای حەلەب چونە ئەستەموڵ.

* * *

نایەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

١٩
سلێمانی دوای ڕۆیشتنی نوئێل

دوای ئەمە کە نوئێل چوە کوردستانی تورکیا وردەوردە ئینگلیزەکان دەستەو دائیرەیەکی هەمو جۆرەیان ڕژاندە سلێمانی. ئەمانە عەجەمو هندیو عەرەبو ئەفغانی، گاورو جولەکەو ئەرمەنی، بە کورتی ڕەگەزو تیرە نەمابو کە تیایانا نەبێ. دایەرەکان چە هی حاکمی سیاسی،چە هی عەسکەریو ماڵیو گومرگو ئەوانی تر هەر یەکە معاونو یا مشاورێکی ئینگلیزی چوە سەر. هندی مێزەر سپی، هندۆکی ڕیش هەڵبەسراوو لولدراو، سیکی ڕەشو قاچ باریك بە هەمو ژورەکاندا بلاو بونەوە. چاپی دەس (تایپڕایتەر) بە تەقو هوڕەوە کەوتەر کار. ئنجا لە لایەکەوە دەستەو دائیرەی تاقمی شێخانو خزمەکارانی خەنجەرو دەمانچە لە پشت، لەولای ترەوە لە (سەین)ەوە بگرە تا فەڕاشو چێشتکەر، دەستەو دائیرەی ئینگلیزەکانو تەنانەت هی هندۆکە سمێڵ بابڕو ڕیش لولەکان" ئەوان بە چەكو سیلاحی نەفامیو عەشایەری ئەمان بە زمانی بەدو دوڕوییو لە پاشملە چاڵ بۆ هەڵکەندن، کەوتنە ویزەی خەڵقی سلێمانییەوە. لەمەش جێ داخ تر ئەوەبو کە هەندێ ناڕەسەنو پەسمایە لە ئەهلی شارەکەش ببون بە پۆلیسو نۆکەری ئینگلیزەکان و شانازییان بە جاسوسییەوە ئەکرد. میللەتی بەسەزمان کە هێشتا کارەساتی شەڕی گەورەو دەردی نەخۆشیو برسیەتی لەبەرچاو بو و لە بیری نەچوبۆوەو بە هیوای ئەوە بو کە بەینێك ئاسودە بێو بێ غەم بژی بەم جۆرە کەوتە حاڵێکەوە کە حەسرەت بۆ ڕۆژانی ڕابردوی بکێشێت.

من تازە لە نەخۆشی هەڵسابوم. ژنان ئەیانوت "ئەسپەك" داویەتە سەرم. هێزو تەواناى ئیشکردنم نەبو. بەرامبەر بەم وەزعەش زۆر بێ حەوسەڵە بوبوم. بڕیارم دا کە بچمە کەرکوك بۆ لای مامەکانم. گرینهاوسی وەکیلی نوئیلم چاو پێکەوت. وتی "کەپتەن بیل" ئەیەوێ بتبینێ. "کەپتەن بیل" معاونی حاکم بو و تازە هاتبوە سلێمانی. هێشتا نەمئەناسی. کە چومە لایو خۆم پێ ناسی، بە فەرەنسزی وتی:

ئەمەوێت فارسی بخوێنم. ئەبێ تۆ پێم بخوێنی دیار بو کە وەکو شارەزا قسەی لەگەڵ ئەکردم. بەڵام ویستم تێی بگەیەنم کە نەخۆشمو تەوانای ئەوەم نیە. زۆرم لەگەڵ خەریك بو، ئنجا بە ناچاری بڕیارم دا کە پێی بخوێنم. من وام ئەزانی کە فێری قسەکردنی ئەکەم. کەچی کتێبی "گلستان"ی لەبەردەمدا بو. ئەیویست (گلستان) بخوێنیت. ئەمە کارێکی بە ڕاستی گرنگ بو. سەعدی، "گلستان"ی بۆ ئەوانە نەنوسیبو کە تازە فێری فارسی ئەبن. بە فەرەنسزی یەکێکی وەکو منیش ئینگلیزێك چۆن تێی ئەگەیشت؟ ویستم بیری بیل بگۆڕمو لە ڕێی قسەکردنەوەو لە سەر تەریقەی بەرلیچ پێی بخوێنم. نەچو بە دڵیدا. ناچار یەك دو دێڕێکم لە گلستان پێ خوێند. هیوای ئەوەم نەبو کە "بیل"م ڕازی کردبێ. بەڵام دوای دەرسەکە زۆر کەیفی هەبو و بە گەرمەوە تکای دەرسی سبەینێی لێ کردم. بە ڕاستی ئەو ڕۆژە زۆر ماندو بوم. ئەوەندە هەیە کە ئەمزانی لە پێشەوە غەمی دەرسەکان بخۆمو ئامادەی بکەم بارم سوك ئەبێ. جگە لەمەش ئەمە کەڵکی خۆمی تیا هەبو. بە فەرەنسزی قسەم ئەکردو زیاتر پێی ڕائەهاتم. بیل فەرەنسزی زۆر باش ئەزانی بەڵام من کە لە مەکتەبی ئەعدادی موعەلیمی فەرەنسزی بوم هەرچەند لە خوێندنەوەو تێگەیشتنو گرامەردا خراپ نەبوم، بەڵام لە قسەکردندا ئەوەندەم پراتیك نەبو.

دوای ئەم دەرسە چومە ئەو ژورەی کە نوێڵ بۆ منی دانابو. ڕوانیم پڕ بو لە هندۆك. ژورەکانی تریش هەر بەو جۆرە. ژێر پێپلیکانەکانی سەربازیش کورسیو مێزی لێ دانرابوو هندۆکێكو یا ئاسورییەکی هەر لێ بو. کەوابو جێی دانیشتنم نەبو. ڕاست چومەماڵەوە. ئێوارە بە خزمەت "شێخ مەحمود" گەیشتمو ئەمانەم تێگەیاند. "سەید ئەحمەدی بەرزنجی" لە لا بو. وتی *زۆرباشە دەرسی پێ بڵێ. بەشکو بتوانێت بیکەی بە "خاکەناز"* [٣٦] ئەمە مانای ڕالێبونی "شێخ مەحمود" بو. بەڵام زۆری پێ نەچو لەم مامۆستایەتیە سارد بومەوە. چونکە دوای چەند ڕۆژێك

---

[٣٦] "سەید ئەحمەد" بۆ سوحبەت بە "بیل"ی ئەوت بێڵ. ئەمیش دیارە بە کوردی لەگەڵ (خاکەناز)دا خزمە.

دیاربو کە قوتابییەکەم بە چاوێکی تر تەماشام ئەکا. ئەیویست وەکو لەگەڵ هندۆکە قاچ باریکەکان لەگەڵم بجوڵێتەوە. چەند جارێك دڵی شکاندم. فیزێکی ئێجگار زلی هەبو. بە تەما بو منیش ڕابێنێت و نەرمم بکا. لەوە زیز ئەبو کە من وەکو هندۆك و ئاسوریەکان ناکەم، بەڵکو خۆم بە شتێك وە یا بە ئینسانێك ئەزانم. من جارێ خۆم گرتبوو چاوم لە هەندێ شتی ئەپۆشی. بۆ هەلێکی وا ئەگەڕام کە بەجێ بێت و هەڵبگرێت. ئەم هەلە ئەو هێنایە پێشەوە. ڕۆژێك دیسانەوە دەرسم پێ ئەوت "میرانی قادر بەگ"و "ڕەشید بەگ"ی برای و ڕەئیسەکانی تری خۆشناوەتی (شەقلاوە) کە هاتبونە لای "شێخ مەحمود"، سەری ئینگلیزەکانیشیان داو هاتنە لای "بیل". چاییان بۆ هات و خواردیانەوە. پیاڵەکانیان بە دەستەوە ما. جێگەیەك و یا مێزێك نەبو لەسەری دابنێن. چونکە لەو ڕۆژەدا هێشتا مێزو کورسی و ئەسبابی تەواو نەبو. فەڕاشەکەی "بیل"یش بە ئیشی بیل چوبوە دەرەوە. ئنجا قوتابی‌یەکەم ئەمری بە من کرد کە پیاڵەکانیان لێ وەرگرم. ئەگەر ئەو ئەمری نەکردایە لەوانە بو خۆم بە ناوی میوانداریەوە لە دەسیان وەرگرم و لە لایەکەوە دایان بنێم. بەڵام بە ئەمر پێم نەنگ بو ئەم کارە سوکە بەجێ بێنم. جگە لەوەش لە کردەوەی بیل دەمێك بو دڵشکاو بوم. لەبەرئەوە وەڵامم نەدایەوە و لە جێی خۆم نەجولامەوە. ئەمجارەیش پێی وتمەوە، دیسانەوە چرکەم نەکرد. وا دیار بو میوانەکان شتێك تێگەیشتن. ئاوریان دایەوەو پیاڵەکانیان لە پەنجەرەکەی پشت سەریانەوە دانا.

بەڵام بیل ڕەنگێکی هانی و ڕەنگێکی برد. من لەو خراپتر. هێشتا نەخۆشیم مابو. زۆریش پەست ببوم. باش بو میوانەکان زو هەڵسان و ڕۆیشتن. بیل، دوای چەند سانیەیەك پیشخواردنەوەو لێکدانەوە وتی: *بۆچی وەڵامت نەدامەوە؟* وتم *ئەتەوێت وەڵامی ڕاستت پێ بڵێم؟* وتی: *ئادەی*. وتم: *من دەرس بە تۆ ئەڵێم و تۆ قوتابی منی لەبەرئەوە تێناگەم چۆن ئەمرێکی وام پێ ئەکەی؟* کە وەڵامم نەدایەوە *ئەبو بە وەڵامی بژمێری*. لە سەرو سیمای تێگەیشتم کە ئەم قسانەم کاری تێکردوە. بە هەلم ژمارد. ویستم بە تەواوی لەگەڵی ببڕمەوە. ئنجا وتم: *ئەگەر ئەم*

قسانەم بە حەق نازانی ئەبێ بە فەڕاشم دابنێیت. کەوابو تکام ئەمەیە لەم فەڕاشییە ئازادم بکەی. لەسەر ئەم قسانەم تۆزێك وێستاو بێدەنگ بو، ئنجا لە ناکاو هەڵسایە سەر پێ و بە ڕویەکی خۆش و دەمێکی بە زەردەخەنەوە دەسی گوشیم. منیش سوپاسم کردو چومە ماڵەوە. لە وەختێکا کە نوئێل لە سلێمانی بو من هەستم بە فیزو کیبری ئینگلیزەکان نەکردبو، چونکە ئەو زۆر دڵی ڕائەگرتم و بە چاوێکی بەرزو بەڕێزەوە تەماشای ئەکردم. چەند ڕۆژێك پاش ئەم ڕوداوە، بیل ناردی بە شوێنما و گەلێ دڵنەوایی کردم.

ئنجا پێی وتم کە ئەبێ بۆ گەشتێك لەناو عەشیرەکانی سلێمانی و هەولێرو کەرکوکدا ئامادە بمو لەگەڵی بچم. لەبەرئەوە کە دوای خەریکبون و نەوازشێکی زۆر بەڵێنی چونم لەگەڵ دابو، ئەمجارە گەلێك دڵی ڕائەگرتم و ئەیویست کە هێمنم بکاتەوەو ڕابردوم لەبیر بچێتەوە. بە تەواوی بە چاوی هاوڕێیەکی بەڕێز لەگەڵم ئەجولایەوە. لەم گەشتەدا نەخشەیەکی تەقریبی هەرێمی عەشایرەکانی ئەکێشا و جێی ڕێی هەمو عەشیرەتێك و دێهاتەکانی لەسەر ئەم نەخشەیە دەرئەخست. ڕەگەزو بنچینەی ئەم عەشیرەتانە باوباپیرو کوڕو کوڕەزای گەورەکان و سەرکردەکانیان، خزمایەتی و کەسایەتی بەینی عەشیرەتێك و ئەوانی تر، ژمارەی سوارەو پیادەی هەر یەکە لەمانەی ئەپرسی و ئەیکۆڵیەوە. لە دوژمنایەتی و ناکۆکی، لە هۆی ئەم دوژمنایەتیە، لە پلەی نفوزی دەسڕۆیشتنی هەمو ئاغا و بەگ و سەرکۆمارێك، لە چۆنیەتی بەینی ئەمانەو "شێخ مەحمود" ئەگەڕاو زۆر بە وەستایانە لەسەر وەلامەکانی ئەم پرسیارانە ئەوێستا و باش ئەیکۆڵیەوە. تفەنگەکانی ئەپشکنین، لە چەشنیان و تازەو کۆنییان ورد ئەبۆوەو هەندێجار تاقیشی ئەکردنەوە.

لە جلوبەرگی ئاغا و نۆکەرەکان، لە هی منداڵیان ئەفکری و بۆی بلوایە سەیرێکی ناو ماڵ و تروتفاقی ئەکردن. سەرنجی ئەدایە وڵاخی بەرزەیان و ماڵاتیان و پلەی هێزو دەسەڵاتی شەڕو چەشنی ژیان و ڕابواردنی کاتی ئاشتیانی، یەکە بە یەکە لای خۆی ئەنوسی. لە هەمو سەیرتر ئەوەبو کە بە چەشنە ئیستفتایەکی وەکو

یاری منالآن ئەوانەی کە بۆنی ناحەزی "شێخ مەحمود"ی لیٚ ئەکردن ئەبون بە ئاغا وەیا کوێخاو ڕەئیس. کەسێکیش بەرامبەر بەم یارییە منالآنەیە سەری بەرز نەئەکردەوەو دەنگی لێوە نەئەهات.

من لەم هەمو پرسین و کۆڵینەوەو چەنەکوتانەدا تەرجەمەم لەسەر بوو پێم بڕابو. لە هێزی چەنەو نەقەسی درێژی "بیل"، لە قسەی پڕوپوچ و بێتامی لادێیی و عەشایرەکان چەنەو مێشکم ماندو بێهێز ئەبو دڵم ئەگوشرا. لەگەڵ ئەمەیشا خۆم سڵ نەئەکردو لەم جۆرە پرسینەوەو لێکۆڵینەوانە مەیلی لە شت گەیشتن و تێوردبونەوەم تیا پەیا ئەبو. بیل جگە لە من کابرایەکی تری لەگەڵ خۆی هێنابو. بە قسە "کاتب"ی بو. بەلاٚم نەك شتێکی پیٚ بنوسرێت، بەڵکو نەمدی کە جارێك قسەیەکیشی لەگەڵ بکا. دوای بەینێك –هەرچەند باوەڕیشم نەکرد– وایان تێگەیاندم کە جاسوسی بوە بە سەرمەوە. لە پاش ئەم گەشتە دورو درێژە گەڕاینەوە سلێمانی. پێی ناوێت بڵێم کە ئەو کۆڵینەوەو ئیحصایە کە بیل کردبوی خەزنەیەکی زانیاری گەلیٚ بەنرخ و بەکەڵك بو بۆ کاربەدەستی حکومەتێکی سیاسی..

*　　*　　*

٢٠

شێخ مەحمود و دەستەو دائیرەی چییان ئەکرد؟

وەکو لە پێشەوە باسمان کردبو "شێخ مەحمود" هەروەکو بۆ داڕشتنی بناغەیەکی باش و بەهێز بۆ ئەم حکومەتە تازەیە تەقەلایەکی تەواوو بە کەڵکی نەئەدا" هیچ نەبیٚ بۆ پاراستنی جیٚ و ناوچەی نەفسی خۆشی کردەوەیەکی ئەوتۆی دیار نەبو. نە تەشکیلاتێکی ئیداری ڕێکوپێك، نە دانانی نیزامێك و ڕێگەیەکی تایبەتی بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەت!.. لەبەرئەمە ئینگلیزەکان ئەو ناوچەو دائیرانە، کە پەیوەستی بە کاروبارو مەسڵەحەتی خۆیانەوە ڕاستەوڕاست بە کەیفی خۆیان و پێویستی مەسڵەحەت یان پیاوی خۆیان بە

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سەرەوە دانابوو هەڵیان ئەسوڕاند. دەستەو دائیرەی حوکمداریش لەو شتانەدا کە ئینگلیز خۆیان تێنەئەگەیاندو یا لەو دائیرانەدا کە پیاوی خۆیان بە سەرەوە دانەنابو، بە هەوەسی خۆیان و پێویستی قازانج و یا مەرامیان، دەسدرێژییان ئەکرد. دیارە کە ئەمانیش لە لایەن ئینگلیزو کاربەدەستەکانی سەر بە ئینگلیزەکانەوە چاویان لێ ئەپۆشراو توشی هیچ جۆرە بەرهەڵستەتیەك نەئەبون.

حوکمدار خۆی بە خەلات و بەرات چەند ڕئیسێکی عەشایری لە خۆی نزیك خستبۆوەو بە بڕینەوەی مەواجب بۆ چەند کەسێکی تر بە نفوزو ناودار، هەندێ دۆست و لایەنگیری پەیدا کردبو. وا بە تەمابو کە دۆستی و پەیوەستەگی ئەم ڕەئیسانە تاسەر بێ و کەڵکێکی لێ وەرگرێت. دوای بەینێك کە ئینگلیزەکان بە تەواوی دامەزران و جێی خۆیان گرت و شارەزایی تەواویان دەربارەی عەشایرو خەڵقی تری وڵاتەکە پەیدا کردو بە تایبەتی کە لە تەبیاتی "شێخ مەحمود" باش شارەزا بون و بۆیان دەرکەوت کە زۆر بە تەنگ دواڕۆژەوە نیەو هەر بۆ ئەو ڕۆژە ئەژی کە تیایەتی" جگە لەمانە هەمو، دوای ئەوە کە نوئێل ڕۆیشتە تورکیا و "شێخ مەحمود" لە ڕابەرو ڕێپیشاندەرێکی وەکو ئەو هێمن و بە هۆش و لایەنگیری خۆی دور کەوتەوەو لە ئیدارەو بەڕێوەبردنی کاروباردا کەموکورتیەکان دەرکەوت و دەنگی ناڕەزایی لەملاو ئەولا بەرز بۆوە، ئینگلیزەکان هاتنە سەر پاشو، چاوەڕوانی ئەوە بون کە چەپۆکێك بوەشێنن و دوایی بە حوکمی شێخ بدەن. "شێخ مەحمود"یش کە دەنگی ناڕەزایی مقۆمقۆی خەڵقی ئەبیستەوەو بە تایبەتی کە دەوروپشتە نەفامەکانی لە جیاتی ئەوە بۆ ڕاستکردنەوەی چەوتیەکان یارمەتی بدەن و لە ڕێی قازانجی خۆیان و گەورەکەیاندا، لە هەندێ دەسدرێژی و بەدزمانی خۆیان بکێشینەوە. ئەوەندەی تر شوڵیان لێ هەڵئەبڕی و ئەچون بە قینا و سەرەڕای ئەمەش بۆ دەمکوتکردنی خەڵقەکەو نواندنی هەیبەتی خۆیان (حوکمدار)یان هان ئەداو ئەبون بە هۆی زیادبونی شێواندن و ئاڵۆزاوی.

لە لایەکی تریشەوە ئینگلیزەکان لە "ڕو"دا لەژێر سەرەکی "شێخ قادر"ی برای حوکمدارو لە ڕاستیدا لەژێر چاودێری و فرمانی "میجەر دانلیس" خەریکی

ڕێکخستنی هێزێکی سوارەو پیادە بون. لەبەر ئەمە پێویستیان هەبو بە ژمارەیەکی زۆر لە زابتە کوردەکان و لەو کاتەدا بە چاك و خراپ هەر زابتێك لە سلێمانی دا بو وەریان ئەگرتە ئەم تەشکیلاتەوە. زابتەکان کە بە هۆی هاندانی دەوروپشتی خۆخۆرو دەسوپێوەندە لە دڵدا لە حوکمدار زویر بون و یا لێی دور کەوتبونەوە، ئەمەیان بە هەل زانی و بەشی زۆریان چونە تەشکیلاتەکەوە. واتە بون بە ژێر دەسی دانلیس! بەمجۆرە گەلێك لە زابتە خوێندەوارەکان لە ناوا نەمان و بەرچاوی نۆکەرو "کاسەلێس"ەکان پا بۆوە. جێی ئەمانە لە لای حوکمدار بە هەندێ بەقاڵ و چەقاڵی[37] ناو بازاڕ پڕ کرایەوە. جگە لەمەش ئەوانەی کە دەسمایەیەکی باشیان نەبو یا کاروکاسبیەکی سەربەخۆو ئازادیان بۆ هەڵنەئەسوڕاو یا لەبەر بێ بازاڕی دوکانەکانیان دائەخست، خەنجەرێکیان لە پشت ئەبەست و بەبێ ئەرك ئەچونە ڕیزی نۆکەرانەوە.

"تایەر ئەفەندی فەرخە" کە لە دەوری تورکەکاندا تەحسیلدار (جابی) بو لەو دەورەدا کرابو بە مودیری پۆلیس. ئەم کابرایە کە لە کوێرە خەتێك بەولاوە سەرمایەی زانیاری نەبو، (خوا لێی خۆش بێ) ئێجگار فیزێکی زلی هەبو و قین لە سکیش بو. لەبەرئەمە ئەویش بە قەدەر حاڵ و لە ڕوی نەفامیەوە بۆ تێکدانی دەزگاو دوکانی حکومەتی "شێخ مەحمود" خەریك بو. خەڵقیش هێشتا ئەوەندە شارەزای ئینگلیز نەبوبون. لەبەرئەمە کاتی دەسوەشاندنی "میجەر سۆن" هاتبو. ئنجا وردەوردە دەستی کرد بە بیانوگرتن و دەسدرێژی و کەوتە تەگبیری بڵاوکردنەوەی دەستەودایەرەی حوکمدار!!.

* * *

[37] من لێرەدا تکای لێبوردنی ئەوانە ئەکەم کە شانازی بە کاسی خۆیانەوە ئەکەن و بۆ پارویێك نان و یا بۆ فێزو دەسدرێژی خەنجەر لە پشت نابەستن و نۆکەری کەس ناکەن. ئەبێ بزانن کە من خۆم شانازی بەو خزمانەوە ئەکەم کە بەقاڵن و نینۆکێکی ئەمان بەو خزمانەم ناگۆڕمەوە کە لافی توجاری و گەورەیی لێ ئەدەن و یا پیاوی میرین و بۆ قازانجێکی حەرام و ناحەق و یا بۆ یارمەتیەکی بێفەڕ هەزار مەرایی و.. لەبەر کاربەدەستێکی حکومەتدا ئەکەن.

٢١

سەفەری من بۆ کۆیە لەگەڵ کەپتەن بیل

لەم دەورەدا بو کە "کەپتەن بیل" کرا بە حاکمی کۆیە. ئەمجارەش زۆرم لەگەڵ خەریکبو کە لەگەڵی بچم. منیش هەوڵم دا کە نەچم. بەڵام کەڵکی نەبو و لێم نەگەڕاو بە زمانی شیرین تەفرەی دام. ئنجا چوموو پرسی "شێخ مەحمود"م کرد. دیارە، کە تەگەرەی تێنەداو بەڵکو پێی خۆش بو یەکێکی وەکو من کە سەر بە خۆی بوموو متمانەی پیٚ ئەکردم لەگەڵ ئینگلیزەکان بم. بە تایبەتی منیش لە هیچ کاتێکا نەمئەویست لە خۆمەوە یا بیٚ پرسی "شێخ مەحمود" شتێك بکەم. چونکە خۆم بە یەکێك لە جیٚ باوەڕەکانی ئەو ئەزانیو حەزم بە سەرکەوتنی ئەکرد. ئنجا کە زانیم "شێخ مەحمود" پێی خۆشە لە مێژوی ٢٠ی شوباتی ١٩١٩ لە ڕودا بە (معاونی Assistant)و لە ڕاستیدا بە تەرجەمان (Drogman) لەگەڵ بیل چومە کۆیە، ئەو زستانە ساردو سەرماو بارانو لیتەیەکی بێداد بو. بێوچان باران ئەباری. بە سواری وڵاخ لە سلێمانیەوە تا کۆیە نەفەسێك بیٚ باران نەبوینو ئاو بە لەشی خۆمانو وڵاخەکانمانا هەروەکو پلوسك ئەهاتە خوارەوە.. من کە لە بنچینەدا زۆر ساردو هێمن نەخوڵقاومو ڕەنگە درۆ نەکەم، کە بڵێم ئەوەندەش فێری مەراییو دوڕویی نەبوم، بە تایبەتی لەبەرئەوەی کە بۆ جاری یەکەم لەگەڵ ئینگلیزێکی زۆر هێمنو لەسەرخۆو شارەزا بە هەڵسانو دانیشتنی کوردەوارییو عەشایری، واتە لەگەڵ یەکێکی جەنتلمانی وەکو نوئێل ئاشناییم پەیا کردبو، لە تڕوفیزی بیل زۆر پەست ئەبوم. نەمئەزانی "مێچگە مێچگە"ی لە بەرا بکەمو زمانم وەرنەئەسوڕا، کە وەکو خەڵقەکەی تر پێی بڵێم "ساحێب!" ئەمانە هەموی تەبیاتی ئەم ئینگلیزە ئیستیعماریەی توند ئەکردو بۆی بلوایە لە ئەستۆی ئەدام. کەچی وەکو کورد ئەڵێت: *"لێشم بوبو بە موی لوتو لێم نەئەبۆوە"* .

لەگەڵ ئەمەشدا بیل لەم سەفەرەدا لە چاو جارەکانی پێشو گەلێك گۆڕابو و باش ببو و تا ئەیتوانی ئەیویست دڵم ڕابگرێت. بەڵام جارجار مشتومڕێکمان هەر

ئەبو و کەمو زۆر ساردی ئەکەوتە بەینەوە. بیل لە دوای هەمو ساردیەك یا مشتومڕێك ئەیڕوانی من لە جیاتی ئەوەی عوزری بۆ بهێنمەوە وە یا لەو شتانەو کردەوانە لابدەم کە ئەوی پێ تورە ئەبێ، وەکو من بە عەنقەست وام کردبێت و بۆ جیابونەوە لە بیانو بگەڕێم ئەوە کە ئەهات بە بیرا، "بیل"یش ڕێی جیابونەوەی نەئەدامو هەر جارە بە جۆرێك ئاشتی ئەکردمەوە. بەڵام من ئیتر لە ئەنجامی ئەم چەشنە هاوڕێیەتیە کەوتبومە ئەندێشەوەو ئەترسام کە جارێکیان بگاتە تینیو توشی داوێکم بکا. خواوڕاستان دوای گەیشتنمان بە کۆیە تا بەینێك زۆر دڵی ڕائەگرتمو بە تەواوی خاوی کردبومەوەو یا ئەو خاوبوبۆوە. منیش لەم دەورەدا تا توانیم خزمەتی خەڵقم کردو هەر بە هۆی "بیل"ەوە چاکەم بۆ گەلێ کەس بو. بەم تەرحە لەگەڵ هەندێ دۆستو پیاوانی بەنرخ، گەلێك خۆشم ڕابواردو لەلای ئەهالیو ئەو دو سێ ئینگلیزەش کە لە کۆیە بون بە قەدرو بەڕێز بوم.

بیل دوژمنی دانیشتنو وەستان بو. بێوچان ئیشی ئەکرد، وە یا بە سەرپشتی ولاخەوە بو. بەناو هەمو دێهاتو عەشایرەکانی کۆیەو ڕانیەو ڕەواندزدا ئەسوڕایەوە. دیارە کە ئەبو منیشی لەگەڵ بم. ئەو هەر خەریکی پرسینو نوسی بو، من هەر خەریکی تەرجەمەو چەنەتەقاندن بوم. وەنەبێ ئیشی نوسینم نەبوبێ، بەڵکو دو چەندانەی قسەش نامەی ئەوم بۆ ئەمو ئەوو ڕەئیسەکانو هی خەڵقیشم بۆ بیل تەرجەمە ئەکرد. ئەو خۆی نامەکانی بە فەرەنسزی ئەنوسیو من بۆم ئەکرد بە کوردیو یا فارسی. ئەوانەی لە ئەهالیو عەشایریشەوە بۆی ئەهات ئەمگۆڕی بە فەرەنسزی. ئنجا وەرە سەیرانی ئەم نامەو عەریزە سەیر سەیرو عەجیبانە کە ئەتوانم بڵێم شتی ئەوتۆی تیا هەبو لە قوتوی هیچ عەتارێکدا نەبێ. لەسەر ئەمانەوە ئنجا ئیشوکاری دائیرەو حکومەتی کۆیە. لەو ڕۆژەدا تەشکیلاتی ئیدارەی کۆیە لە تەشکیلاتی قەزای ئیمڕۆ ئەچو. بەڵام بە قائیمقامی قەزایان ئەوت "حاکمی شار". ناوی قازی "حاکمی شەرع"و هی مودیری شورتە (مودیری پۆلیس) بو. حاکمی شار معاونیشی هەبو کە پێیان ئەوت نائیبی حاکمی شار.

لەم تەشیکلاتە لە ئیدارەی کاروباری حکومەت زیاتر مەبەس بەشکردنی نفوزو مەنسەبی حکومەت بو لە بەینی خانەوادە ناودارەکاندا.

لە کۆیەش زیاتر لە خانوادەکانی تر خانوادەی "غفوری"و "حەویزی" هەیە. ئنجا سەرەکی خانەوادەی "غفوری" کە "حەماغای" هەرە ناوداری دەوری خۆی بو کرابو بە حاکمی شار. "جەمیل ئاغای حەوێزی"ش بە نائیبی حاکم. مەلا ئەفەندی جەلی زادەش کە یەکێك بو لە زانا بەرزو ناودارەکانی ئەو دەورە، حاکمی شەرع (واتە قازی) بو.

فەتاح ئاغای عەبدوڵڵا ئاغای حەوێزی ڕەئیسی بەلەدیەو مەلا ئەحمەد ئاغا مودیری پۆلیسی‌یان بەرکەوتبو. "حەمەغای" خوالێخۆشبو کە لەو ڕۆژەدا پیرێکی بەساڵداچو بو لەبەر شوێن‌و مەقامی بەڕێزی ئەم ناوەی لیٚ نرابو. ئەگینا لەوانە نەبو کە لە ڕێی حکومەتەوە لە ناوو شۆرەت‌و یا لە قازانج‌و نفوز بگەڕێت. ناوو شۆرەتی خۆی بەسی بو. چاوی لە ماڵی دونیاشەوە نەبو. چونکە ئەوەندەی هەبو کە حاتەمیی پێوە ئەکردو خەرجی ڕۆژێکی دیوەخانەکەی لە مەعاشی مانگێکی "حاکمی شار!" پتر نەبوبێت کەمتر نەبو. لەولای تریشەوە تەشکیلاتی سیاسی ئینگلیزەکان هەمو کاروباری قەزاکەو هەرێمی کۆیەی گرتبوە ژێر چنگ‌و بۆ ئیدارەی شارو یا "قەزا" شتێکی ئەوتۆ نەمابۆوە.

"جەمیل ئاغای حەوێزی"[٣٨] کە هێشتا نەچوبوە ساڵەوە لە کاروباری عەشایری‌و کوردەواریدا بە ڕاستی نائیبی "حەمەئاغا" بو. ڕەنجی نەئەخستە سەر شانی حەماغا. ڕانیەش لەو دەورەدا قەزا بو و قائیمقامی لیٚ دانرابو. بەڵام لە لایەنی ئیدارەی گشتیەوە بەسرابو بە حکومەتی سیاسیەوە لە کۆیە. کەچی لەگەڵ ئیدارەی شاردا هیچ پەیوەسەگی نەبوو قائیمقام لە ڕانیەدا یەکێك بو وەکو حاکمی شار لە کۆیە. لەبەرئەمە حکومەتی سیاسی کۆیە کاروبارێکی زۆری هەبو و باری گرانی ئەم هەمو کارە دوای "کەپتەن بیل"و

[٣٨] "جەمیل ئاغا" دوایی ببو بە ئەندامی مەجلیسی تەئسیسی ئینجا کە فەیسەڵی یەکەم بو بە مەلیکی عێراقی "جەمیل ئاغا"ش بو بە نائیب.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

معاونە ئینگلیزەکەی ئەکەوتە سەرشانی من. لەگەڵ ئەمەشدا زۆر سوپاسی ئەو هەڵکەوتە ئەکەم کە بۆم ڕێکەوتبو. چونکە لە زۆر لاوە کەڵکێکی تەواوم وەرئەگرت. ڕەنجی شەوو ڕۆژو تەقەلای بێسنور پوختو قاڵی کردبوم. ئەو دەمە، دەورێکی تایبەتی بو لە ژیانما، کە لەناو لاپەڕەکانیا جارجارە چەند دێڕێکی عەنتیکەو "کۆمیك"یش هەڵئەکەوتو ئەمنوسیەوە: ڕۆژێك لەناو عەشایر لە دیوەخانی ڕەئیسێکدا میوان بوین. بیل قەندەکەی (پایپ) گرت بە دەمیەوە. شخارتە نەبو. ئاغا لە کورەی ئاگرەکەی بەردەمی پشکۆیەکی بە مەقاش هەڵگرتو بۆی ڕاگرت کە قەندەکەی دابگیرێنێت. بیل وتی Thank you! . ئاغا دەسی بردە پاشەوەو ڕوی کردە من، وتی: *ئەڵێ چی؟* وتم: *ئەڵێ سوپاست ئەکەم*. دوبارە ئاگرەکەی بۆ بردەوە پێشەوە. ئنجا بیل ڕوی تێکردم، وتی *کێس کیل دی*[٣٩]؟ "بیل"یشم تێگەیاند. بەڵام ئەم پرسین و وەڵامە وا بە سوکیو زو نەبڕایەوەو دوایی نەهات. بەڵکو چەند جارێك دوبارە کرایەوە تاوەکو من توانیم ڕێی بدۆزمەوەو لە پرسینەوەیان ڕزگارم بێ!..

بیل غەزەبێکی خوا بو و لە کەس نەئەچو

من لەگەڵ بیل پێکەوە لە ژورێکا دائەنیشتم. ڕۆژێك کابرایەك کە زمانی ئینگلیزی ئەزانی بۆ ئیشێکی خۆی هاتە لای ڕاستەوڕاست ڕوی تێکردو بە ئینگلیزی دەسی کرد بە قسەکردن لەگەڵی. بەڵام بیل وەڵامی ئەوی نەدایەوە. بە منی وت کە پێی بڵێم قسە لەگەڵ من بکاو من لە بیل بگەیەنم. کە ئەمەم بە کابرا وت، پێی وتم: *تۆ ئینگلیزی نازانیو من خۆم کە ئینگلیزی بزانم، بۆچی ڕاستەوڕاست تێی نەگەیەنمو بە تۆ بڵێمو بۆی بکەی بە فەرەنسزی؟ بە چیش بزانم کە باشی تێئەگەیەنی؟* ئەم قسانەم لە (بیل) گەیاند. بەڵام خۆی وا تورە کرد کە کابرا واقی وڕما. بیل ئەیوت: *پێی بڵێ ئەو حەقی بەسەر ئەم قسانەوە*

---

[٣٩] Qu'est- ce Qu,il dit? کێس کیل دی؟ بە فرنسزی واتە "ئەڵێ چی؟".

نیە. ئەوەی لەسەرە کە قسەی خۆی بە تۆ بڵێت. تۆ من تێبگەیەنی یا نە ئەوە من باشتری ئەزانم. ئەگەر وای ناوێت با بڕواوو نەوێستێت لەبەرچاوم! ئنجا کابرا بە ناچاری قسەکانی خۆی لە من گەیاندو من بۆم تەرجەمە کرد بە فەرەنسزی.

*   *   *

٢٢

شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود لەناو عەشایردا

نفوزی "شێخ مەحمود" لە سەرەتاوە هەر تایبەتی سلێمانی نەبو. لە کاتێکا کە "ویلسن" دوای گفتوگۆ لەگەڵ ڕەئیس عەشیرەتەکان و ناودارو ناسراوەکانی ئەهالی لە ١ی تشرینی دوەمی ١٩١٨ بە ناوی حکومەتی بەریتانیاوە "شێخ مەحمود"ی کردبو بە "حوکمدار"، جگە لە بەشێکی "جاف"ەکان و "بابەکر سەلیم ئاغا" لە پشدەر کە ئەوانیش هەر لە ژێرەوە دۆستی ڕاستەوڕاستی ئینگلیز بون، ئەو دوای خەڵقەکەو عەشایر بڕیارو بەڵێنی تەواویان دابو کە لەگەڵ "شێخ مەحمود" بە ڕاستی بجوڵێنەوەو لاری لە "فرمان"یا نەکەن و بە ناوی ٤٠ گەورەو ڕەئیسی کوردەوە لە سلێمانی مەزبەتەیەکیان پێشکەشی "کۆلۆنەل ویلسن"ی حاکمی عام کردبو. لەناو ئەم ڕەئیسانەدا گەلێك لە ڕەئیسەکانی ئێرانیش هەبو. ئەمانە لەژێر حوکمی "شێخ مەحمود" داوای یەکخستنی کوردستانی ئێران و عێراقیان ئەکرد. چە ڕەئیسەکانی کوردی عێراق و چە هی ئێران هەر لە بنچینەوە دۆستی "شێخ مەحمود" بون. ئەمجارە بەم بۆنەیەوە پەیمانی دۆستایەتی و یەکێتییان لەگەڵ تازە کردبۆوە. لەبەرئەمە بەجێهێنانی ئەو سیاسەتە کە دوای بەینێکی کەم بە "سۆن" سپێررابو کارێکی ئەوەندە سوك نەبو. واتە "سۆن" کە لە ١٩١٩دا هاتە سلێمانی و دەسی کرد بە شەڕفرۆشتن بە "شێخ مەحمود"، تێگەیشت کەوا بە ئاسانی گرەوی لێ ناباتەوەو ئەسپەردەکانی "ویلسن"ی بە بەبێ

ڕەنجێکی گەورە بۆ ناچێتە سەر. بەڵکو لەم کارە گرنگەدا توشی گەلێ بەرهەڵست ئەبێ و قورتی گەورە گەورەی دێتە ڕێ!!.

"شێخ ئەمین"ی سندۆلان

یەکەم تێکۆشانی ئینگلیزەکان بۆ شکاندنی نفوزی "شێخ مەحمود" لە ڕانیەوە دەسی پێکرد. تەقەلای ئینگلیزەکان لەم لایەنەوە هەرچەند بە ئەنجام گەیشت و مەبەسیان هاتەجێ، بەلاّم ئەمە زۆر بە گران کەوتە سەریان. هەمومان بە داخەوە ئەیزانین کە لە پێش داهاتنی مەجلیسەکانی "نیابی"و "ئەعیان" دا ئینگلیزە کاربەدەستەکان، گەورەو ڕەئیسەکانیان بە پارەو مەواجب و یا بە هەندێ شتی تری وەکو ئەمانە فریو ئەداو ئەیانکردن بە دۆست و لایەنگیری خۆیان. لەبەرئەمە لەگەڵ "شێخ مەحمود" تێك نەچوبون و متمانەیان پێ ئەکرد، پارەو خەلاّتی زۆریان بەسەر خزم و دەسوپێوەندیا بلاّو ئەکردەوە. بۆ هەندێکیشیان بە ناوی وەزیفەوە "مەواجب"یان بڕیبۆوە. "شێخ ئەمینی" سندولان کە بە خزمایەتی ئەگەیشتە "شێخ مەحمود" یەکێك بو لەمانە. کرابو بە قائیمقامی ڕانیەو مەواجبێکی گەورەی ئەدرایە. جگە لەمە بە ناوی ٢٠ پۆلیسەوە مانگی ٤٠٠ ڕوپیەی تریشی وەرئەگرت کە ئەبو هیچ نەبێ ئەمە بەسەر نۆکەرەکانی خۆیدا بەش بکا. بەلاّم "شێخ ئەمین" ئەمەی نەئەکردو پارەکەی بە هی خۆی دائەنا. لەگەڵ ئەمەیشدا مانگەو مانگ قائیمەی ٢٠ پۆلیسی ڕێك ئەخست و ئەیدا بە حکومەت.

ئینگلیزەکان دیارە کە ئەمەیان ئەزانی، بەلاّم خۆیان تێ نەئەگەیاندو چاویان لە زۆر شتی تری وا ئەپۆشی. ئنجا لە کاتێکدا کە هاتنە سەر ئەوە نفوزی "شێخ مەحمود" کەم بکەنەوە، بە بیانوی ئەم تەرحە شتانەوە کەوتنە وێزەی دەستەو دائیرەکەی و چاویان لە هەرچیەك پۆشیبو خستیانە ڕو. خەڵقیان لێ هان ئەدان و دوژمنیان لێ ڕاست ئەکردنەوە.

من لەگەڵ "بیل"دا بۆ تەحقیقات، چوبوینە ڕانیە. کەپتەن "بارکر" ناو معاونێکی ئینگلیزیشمان لەگەڵ بو. "شێخ ئەمین" خۆی پێش گەیشتنی ئێمە، ڕانیەی بەجێی هێشتبو و چوبوە "سندولان" کە دێیەکەی خۆی بو[٤٠]. لەبەرئەمە بیل ویستی لە هەل کەڵك وەرگرێت بۆ لابردنی "شێخ ئەمین" لە قائیمقامیەتی تەگبیرێك ڕێك بخا. ئنجا ئەم لابردنەی قائیمقام لەو ڕۆژەدا بە سوکی پێك نەئەهات. چونکە پێویستی فرمانی حوکمدار بو. ئێمە لە ڕانیە لە ماڵی "فەتاح بەگ"[٤١] میوان بوین. دوای ئەمە نامە نوسرا بۆ هەمو ڕەئیس عەشیرەتەکانی قەزای ڕانیە. واتە بۆ ڕەئیسەکانی مەنگوڕو مامش‌و بلْباس‌و ئاکویان‌و پشدەرو ناودەشت‌و بەم ڕەنگە لە جێیەکی وەکو ڕانیەدا نزیکەی چوارسەد سوارێك کۆکرایەوە. "حەسەن ئاغای" کوڕی بایز پاشای بەناوبانگی ڕەئیسی مەنگوڕ، "غەفور خانی" ناودەشت‌و "مەمەندە سور"و "باڵوڵ ئاغا"و "سواراغا" لەناو ئەم ئاغایانەدا بون. "فەتاح بەگ"ی خانەخوێمان کە لەوانە بو بە لاچونی شێخ ئەمین خۆی بکەن بە قائیمقام، ئەوەندەی تر ببو بە "حەتەم"و میوانداریيەکی ئێجگار پوختەو چاوتێرانەی ئەکرد.

بیل ئەیویست ئەم ئاغاو ڕەئیسانە بڕیاری ئەوە بدەن کە شێخ ئەمین پیاوی قائیمقامی نیەو بۆ ئەم کارە دەس نادا و مەبەزتەیەك ڕێك بخەن‌و مۆری بکەن کە بە دەس "بیل"ەوە ببێت بە بەڵگەی ناڕەزایی ئەهالی‌و عەشایرەکە بۆ لابردنی شێخ ئەمین لە قائیمقامی. بەلام ئەم مەزبەتەیە نەنوسراو لە ماوەی ئەم ٣ ڕۆژەدا "بیل"و "بارکر" هەر تەقەلایەکیان بۆ ئەم مەبەسە سەری نەگرت‌و شتێکیان بۆ نەکرا. گەرمترین بیانوگرو (سەرپێچیکەر) لە نوسینی ئەم مەزبەتەیەدا "غەفور خانی" ناودەشت بو. زۆر ئازایانە وەلامی ئینگلیزەکانی

---

[٤٠] دێیەکە لە بەینی "میرزا ڕۆستەم"و "قەلادزە"یە. کەوتۆتە سەر ڕۆخی زێی کۆیە.

[٤١] "فەتاح بەگ" لاوێکی تازەپێگەیشوی خەڵقی سلێمانی بو و هاتبوە ئەو ناوە. دوایی بە وریایی‌و چاوتێری‌و میوانداری بو بە گەورەو یەکەپیاوی ڕانیەو باوی لە ئاغایانی پشدەر سەندبو. ئەم لاوە زرنگ‌و بە جەوهەرە دوای چەند ساڵێك بە هاندانی ئینگلیزەکان بەکوشت چو.

ئەدایەوەو گیروگرفتی ئەخستە تێکۆشین و تەقەلاکانیانەوە. بە زمانێکی ڕاست و ڕەوان و بە ئسلوبێکی ئاگرین ئەهاتە جواب و پێی ئەوتن: "ئێمە سوێندخۆری شێخ مەحمودین و بە حوکمداری خۆمان ناسیوە. ئێوەش ئەمە ئەزانن و خۆتان ڕاتان لەسەر بوە لەبەرئەمە شێخ ئەمین چاك بێ یا خراپ، ئێمە ناتوانین بڕیاری لابردنی بدەین و بۆ ئێمە شیرین نیە کە بە مەزبەتە داوای هەڵگرتنی بکەین. چونکە ئەم کارەمان ئەبێتە هۆی دڵگیری حوکمدار لە ئێمە. جگە لەمەش لە ڕاستیدا ئێمە هیچ خراپەیەکمان لە شێخ ئەمین نەدیوە. ئەگەر کارێکی خراپ و ناڕەوای کردوە، ئێوە حوکمدار ئاگادار بکەن! لەوانەیە کە حوکمدار خۆی هەڵی بگرێت و کردەوەیەکی بێ جێ لە ئێمەوە ڕونەدا".

لەولای تریشەوە غەفور خان یەکە یەکە چاوی بە ڕەئیسەکانی تر ئەکەوت و بە هەمو هێزیەوە هەوڵی ئەدا تەفرە نەخۆن و مەزبەتەکە مۆر نەکەن. بە ئاغاکانی ئەوت "نەم ئەگوت باوەڕ بەم ئینگلیزانە ناکرێت و هەندەی پێ ناچێت کە بۆ تێکدانی ئەم ئەساسە هەوڵ ئەدەن و دودڵی و ناکۆکی ئەخەنە ناومانەوە. یەکلەدوایەك لە باڵمان ئەدەن. ئەوا قسەکانم دەرکەوت! وەرن مەردی خودا بن با ئیسباتی مەردایەتی خۆ بکەین، تاکو پێمان نەڵێن ئەو کوردانە قەول و شەرەفیان نیە. وەحشین و ئەحمەقن و تەنیا بۆ پول و قازانجی خۆیان تێدەکۆشن. وەرن با ڕوبەڕویان بوەستین و پشتی "شێخ مەحمود" بۆ ئەم کافرانە بەرنەدەین".

من، بۆ جاری یەکەم خۆم پێ نەگیراو بە پێچەوانەی واجباتێك کە لەسەرم بو جولامەوە. واتە لەگەڵ ئەمەدا کە لە ویستاوێکی (وەزع) ناسکداو لە ترس و دەرەکەوە نزیك بوم، دیسانەوە دەورێکی وەکو دەورەکەی "غەفور خان"م تەمسیل کرد. لە کاتێکدا کە "بیل" و "بارکر" لە وەستانی ڕەئیسەکان بەرامبەر بەم بیرە تێگەیشتن و بۆیان دەرکەوت کە نایانەوێت مەزبەتەکە مۆرکەن، ویستیان کە بە تەنیاو یەکە یەکە ڕەئیسەکان ببینن و گفتوگۆیان لەگەڵ بکەن. لەمە مەبەسیان ئەوە بو کە هیچ نەبێ هەندێکیان تەفرە بدەن و

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بەلای خۆیاندا ڕایانکێشن و بەم جۆرە دو بەرەکیەتی بخەنە ناویانەوە. بۆ ئەمەیش یارمەتیان لە من داوا کرد. ئەیانویست کە من لە پێشەوە هەندێکیان بە جیاجیا ببینیم و تێیان بگەیەنم کە ئەم ڕەوشتەیان بەرامبەر بە ئینگلیزەکان جوان نیەو ئەنجامی بۆ خۆیان خراپ ئەبێ و بەمجۆرە وایان لێ بکەم کە پێشئەوەی یەکە یەکە بچنە لای بیل کەم و زۆر لە بیری خۆیان بێنە خوارەوە. بەڵام من لەبەر هەرچیەك هەیە بە پێچەوانەی ئەمە جوڵامەوە وام لێکردن کە مل بۆ ئەم چاوپێکەوتنە جیاوازە نەدەن. داخەکەم لە دوای ئەم هەمو تەقەلا بێسودە، بیل توانی بە هۆی حاکمی سیاسیی سلێمانیەوە[٤٢] تەلەگرافێك بە شێخ مەحمود بنوسێت کە ڕەئیسەکان سەرپێچی نەکەن و بڕیاری لابردنی "شێخ ئەمین" بدەن، ئنجا دوای ئەمە بڵاوەیان لێکردو هەر کەسە گەڕایەوە جێی خۆی. دیارە لەوەشدا شك نیە کە کردەوەکەی من لە بیل نەشاررابۆوەو پێیان گەیاندبو..

---

[٤٢] حاکمی سیاسی سلێمانی "میجەر سۆن" خۆی بو کە شکاندنی نفوزی شێخ مەحمودی پێ سپێررابو و "بیل"یش لەسەر ڕاسپێری ئەو (واتە ڕاسپێری سۆن) خەریکی لابردنی "شێخ ئەمین" بو.

٢٤

وێنەیەکی تر لە کردەوەکانی ئینگلیز بۆ شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود[1]

---

[1] سەرەتای بەشی دوهەم

دوێنێ بەشی یەکەمی ئەم "یادداشت"ە لەچاپ دەرچو. ئیمڕۆ بەشی دوەمی ئەخەمە ژێر چاپەوە. ئەمەوێت باسەکان یەکلەدوایەکو بە زنجیرە بگاتە خوێنەرە بەڕێزەکان. واتە ماوە نەکەوێتە بەینی بەشێكو ئەوی ترەوە. چونکە هەندێ بەرهەڵست نەبوایە هەمو بەشەکانم بە جارێك لەچاپ ئەدا. بەڵام ئەمە نەگونجا. کەوابو هەوڵی ئەوە ئەدەم کە ماوە نەکەوێتە بەینیانەوەو دوابەدواو بە زنجیرە لەچاپ بدرێن. ئنجا لێرەدا تکای ئەوەم هەیە کە خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان هەروەکو فێری لێبوردنو چاوپۆشینیان کردوم، ئەمجارە ئەوەندەش لێم ڕاوەستن تاوەکو لێ ئەبمەوە. زو حوکم بەسەر بیروباوەڕو ئیتیجاهمدا نەدەن. چونکە بە نوسینەوەی بەرگی دوەمی "شیعرو ئەدەبیاتی کوردی" وام بۆ دەرکەوت کە هەندێ لەوانەی باسم کردبون زۆر بەدڵیان نەبو. ئەوان مافیان بە دەسەوەیە. هەمو کەسێك دڵی بە ستایشی زیادلەسنور خۆش ئەبێ. بەڵام من لام وایە کە ستایشێکی بەو جۆرە، خزمی "تانوت"ە. ئەوەش لەوێ بێ کە باسکراوەکان کوڕو کەسی خۆمن. لەبەرئەمە ستایشی زیاد ئەبو بە هۆی خۆهەڵکێشان!. ئنجا بێینەوە سەرباس: لەم یادداشتەدا. دیسانەوە بە پێی جێو شوێن لە ڕەخنە لام نەداوە. بەڵام ئەوەم لەبەر چاوە کە هەمو خوێنەرەکان لە یەك "زاویە"وە لەم ڕەخنانە ورد نابنەوە. بۆیە تا توانیومە هەوڵم داوە کە خوێنەرە بەڕێزەکان لە زاویەیەکدا کۆ بکەمەوەو یا بیانخەمە ویستاوێکەوە کە لە زاویەی عیبرەت وەرگرتنەوە بڕواننە ڕەخنەکان. جگە لەمەش لە سنوری ئەدەبو زمانپاکی نەچومە دەرەوە. چونکە مەبەس ئەوە نیە کەموکورتی ئەمو ئەو بخرێتە ڕو. بەڵکو ئەبێ لەوە بگەڕێین کە هۆی بەسەرهاتەکانمان بزانینو دەردەکانی کۆمەڵایەتیمان لێ ون نەبێو نەشارێتەوە! تکای ئەوەش دوبارە ئەکەمەوە کە لە هەڵەکانی خۆشم ببورنو باش بزانن کە لافی ئەوانە لێ نادەم کەوا ئەزانن بە هەڵە ناچن.

..ئیتر یەزدان لەگەڵ ڕاستەکانو پشتیوانی قەومی کورد بێ!.

بەغدا

بستان الخس

١/١٧/٤٦٩

ڕەفیق حیلمی

کەپتەن بیل بە هەمو مانای وشە ئینگلیزیەکی ئیستعماری بو و هەروەکو لەمەوپێش باسمان کردبو تۆندە تەبیاتی و بێڕەزایی لە ئەندازە چوبوە دەرەوە. کە لە ڕانیە گەڕاینەوە دەسبەجێ داوای "ئەحمەد نوری" کرد کە لەو ڕۆژەدا موفەتیشی پۆستەو تەلەگراف بو و لە بەغداوە بۆ تەفتیش هاتبوە کۆیە. پێشئەوەی بچینە ڕانیە هاتبوشە لای بیل و سەری لێ دابو. ناردم بە شوێن "ئەحمەد ئەفەندی"دا، بەڵام نەمئەزانی بیل بۆچی داوای ئەکا؟ ئەوەندەی پێ نەچو "ئەحمەد نوری" پەیدابو. ویستم کە خوڵقی بکەم دابنیشێت. بەڵام بیل ماوەی ئەوەی نەدا. هەتا وەڵامی سەلاوەکەشی نەدایەوە.

پێی وتم: *"لێی بپرسە کە ئێمە چوبوینە ڕانیەو لێرە نەبوین تەلەگرافی بۆ شێخ مەحمود نوسیوە؟"* کە لە ئەحمەد نوریم پرسی وتی: *"بەڵێ نوسیمە!"*. منیش بە "بیل"م وت. ئەوسایە بیل، بە لەهجەیەکی زۆر بێمانەوە ڕوی تێکردو وتی: *"مانای چی کە من لێرە حاکم بم، تۆ بۆ ئیش‌وکارێکی ئێرە بۆ "شێخ مەحمود" ئەنوسی؟ ئەتەوێ "شێخ مەحمود" تۆ بکا بە قائیمقام؟ "شێخ مەحمود" کێیە؟ و چۆن ئەتوانێت دەس بۆ ئیدارەی ئێرە درێژ بکا؟"*.

لە وەڵامی ئەم پرسیارانەدا ئەحمەد نوری وتی: *"ئێمە شێخ مەحمودمان نەکرد بە حوکمدار، ئێوە خۆتان کردتان و داواتان لێ کردین کە بە حوکمداری خۆمانی بناسین. ئێستە ئەگەر بیرتان گۆڕیەوەو پەشیمان بونەوە مافی (حەقی) گلەییتان لە ئێمە نیە! من بیستم کە ڕانیە بێ قائیمقام ماوەتەوە، ئنجا لەبەرئەوە کە شێخ مەحمود ڕەفیقی مناڵیمە، ویستم خۆمی بیر بخەمەوە کە ئەگەر بتوانێت من بکا بە قائیمقام. ئنجا ئەگەر ئەمە شتێکی خراپی تیا هەیە وا پەشیمان بومەوە"*. دیارە کە ئەم وشانە شتێکی وای تیا نیە کە ببێتە هۆی توندبون و توڕەیی. کەچی بیل لە باتی ئەوەی سارد بێتەوەو لە سەری نەڕوا، بە هەمو هێزیەوە دەسی کرد بە شێڕاندن و پێی وت: *"ئەبێ هەر ئێستە لە کۆیە بچیتە دەرەوە، و تا موسڵ ڕانەوەستی!"* ئەحمەد نوری وتی: *باشە ئەڕۆم!* بیل وتی: *ئەبێ هەر ئێستە لێرەوە*

١٩٥٦/٩/٦

بکەویتە *ڕێ!* کە ئەحمەد نوری وتی: *خۆ ئەبێ وڵاخێك پەیدا بکەم.* ئنجا (بیل) بە هەمو هێزیەوە قیڕاندنی وتی: *"ئەم لاقانەت بۆچیە؟ ئەبی بە پێ بڕۆی!* بەڵام من بێئەوەی بیل ئاگای لێ بێ وام کرد کە ئەحمەد نوری بە شێنەیی و لەسەرخۆ کاروباری ڕێك بخاو بگەڕێتەوە بەغدا. ئەم تەرزە کردەوانەی بیل زۆر کاری کردە سەر من و بە هەمو جۆرێك ئەمویست ڕۆژێك زوتر لێی جیا بمەوە. لەبەرئەمە دوای چەند ڕۆژێك کە ویستی من بە قائیمقامی بچمە ڕانیە، بە "نەء!" وەڵامم دایەوە: "سەعید فەوزی" کە بە "باشکاتب" ناوی دەرکردوە ئاگای لەمە هەیە. هەتا بیل وتی: *کەپتەن بارکر ئەکەین بە حاکمی سیاسی ڕانیەو لە هەڵسوڕاندنی کاروبارا یارمەتیت ئەداو نایەڵیت کە توشی گێرەو کێشە ببیت.* وتم: *من ترسم لەوە نیە کە ئەم کارەم پێ نەکرێت. بەڵام دڵم بە (وەزیفە)وە نیەو ئەگەر ئەتەوێت سوپاست بکەم ئیزنم بدە با بگەڕێمەوە سلێمانی.* ئیتر وەڵامی نەدامەوەو بێدەنگ بو.

* * *

٢٥

دەرکەوتنی سەرەتای شۆڕشی شێخ مەحمود

"شێخ مەحمود" لە هەواڵ گەیشتبو و لە ئینگلیزەکان سارد ببۆوە. ئیتر هیوای هیچی پێیان نەمابو. لەبەرئەمە ئەویش لە ژێرەوە خەریکی ئەو ڕەئیسانە بو کە ئەیتوانی لەگەڵیان ڕێکەوێت. لەولای تریشەوە ئەوانەی متمانەی پێ ئەکردن بە دزیەوە ئەیناردن بۆ ئەملاو ئەولای عێراق. نەبزی گەورەکان و ڕەئیسەکانی تاقی ئەکردەوە. لە ناحەزەکانی ئینگلیز ئەگەڕا. ئەیویست بزانێت کە بیری خەڵقی شارەکانی تر چۆنە بەرامبەر بە ئینگلیز. حاکمەکانی ئینگلیز لە هەمو لایەکدا دوژمنیان بۆ خۆیان پەیا کردبو. هەر ساتە نە ساتێك یەکێکیان ئەکوژرا. لە ڕوی دەستەو دایەرەی خراپ و نەخوێندەوارو جاسوسانی بێ غیرەت و بێ شەرەفەوە هەر کەسێکی تۆزێك فامیدەو تێگەیشتو و کەم و زۆر خوێنگەرم و

خاوەن غیرەت هەبو، هەمویان لە حکومەت هەڵگێڕابوٚوە. ئەم داخ لە دڵانە لە هەمو لایەك بەبێ ترس و لێكدانەوەی دواڕوٚژ كەوتبونە سەرو پوٚتەڵاكی ئینگلیز.

لە زوٚربەی شارەكانی عێراقدا بە دزیەوە "كوٚمەڵ" ڕێك خرابو و ڕوٚژبەڕوٚژ لە زیادبون و پەرەسەندنا بو. گەلێك لەوانەی كە پێیان خوٚش بو تورك لە عێراق دەرچوبون و وایان ئەزانی كە ئینگلیزەكان ڕزگاركەری قەومە بچوكە بێدەسەڵاتەكانن لەژێر چنگی دەوڵەتە گەورەكان و بوٚئەوە هاتون كە ئاسایش بخەنە وڵاتەوە و برسیەتی نەیەڵن، ڕاستی و ماف (حەق) بڵاو بكەنەوە" وردەوردە بیریان گوٚڕیبو و بایان دابوٚوە. واتە ببونەوە بە "تورك خوا"[٢]. و بە هەمو جوٚرێك پڕوپاگەندەیان بوٚ تورك ئەكرد. ئەمە گەیشتبوە ڕادەیەكی وا كە ئیتر زوٚر كەس نەیانئەوێرا باسی كوردایەتی بكەن. چونكە لە لایەنی توركخواكانەوە بە ئینگلیز ئەدرانە قەڵەم. یا بە خائین و جاسوس دائەنران.

"مێجەر سوٚن"ی حاكمی تازەی سلێمانی كە ماوەیەك پێش شەڕی گەورە بە خوٚگوٚڕین و بەرگی "خەفیە"وە هاتبوە كوردستان[٣] و بە یەكێك لە هەرە شارەزاكانی هەواڵی كوردستان ئەژمێررا، –داخەكەم– لە ڕوی فیز و تڕزلی خوٚی و مەرایی و دوڕویی زوٚربەی خەڵقەوە وردەوردە جڵەوی حوكمی لەدەس دەرئەچو و لە

[٢] كوٚلوٚنێل ویلسن خوٚی ئەڵێت: *"توركەكان* (مەبەسی ویلسن لەو توركانەیە كە لەژێر سەرەكی ئوزدەمیر واتە "عەلی شەفیق بەگی" چەركەسی میسریدا هاتبونە ڕەواندز) *وایان ئەبردە مێشكی كوردەكانەوە كە ئینگلیز و مەئمورەكانی ئینگلیز بە چەشنی ڕوسەكان لەگەڵیان ئەجوڵێنەوە و بە دەردێكیان ئەبەن كە لە دواڕوٚژا دەس و پێی (عەرەب)ەكان و (كلدانی)یەكان ماچ بكەن.* ئنجا لە دوای ئەمەوە ئەڵێت (ویلسن ئەڵێت): *داخەكەم كردەوەی (زابت)ە ئینگلیزەكانیش لەو ڕوٚژانەداو سیاسەتێك كە لە سەری ئەڕوٚیشتن وای لە كوردەكان كردبو كە ئەم واتانەی تورك بە ڕاست بزانن.*
Loyalties Mesopotamia 1917-1920 P. 131.

[٣] "مێجەرسوٚن" لەم گەشتی كوردستانەدا زوٚرتر لە سلێمانی و هەڵەبجەدا مابوٚوە. زمانی كوردی بە تەواوی فێر ببو. جگە لە كتێبەكەی **To Mesopotania and Kurdistan in Disguise**، كتێبێكی قەواعدی (گرامەر) كوردیشی نوسیبوٚوە. ویلسن وەكو لە بەشی یەكەمی ئەم یادداشتەدا باسمان كردبو، زوٚر سەنای مێجەرسوٚن ئەكا و ئەڵێت لە "فقە"ی "مەزهەبی شیعە"دا شارەزایی تەواوی بوە.

تایبەت ترین بنكەی كتێبی كوردی
كوردیكا
@kurdica

دەسوەشاندن‌و حەپس‌و جەریمەکردن بەولاوە ڕێگەیەکی ئیدارەی بۆ نەمابۆوە. لەبەرئەمە گەلێ کەسی کردبو بە دوژمنی خۆی، وەکی تریش بە بۆنەی جادەکردنەوەو ڕێگا دروستکردن، ژمارەیەکی زۆر کوردو عەرەب‌و عەجەمی لەژێر دەسی عەزیز خان ناوێکی "فەیلی"دا کۆکردبوۆوەو بە ناوی "موهەندیس"و "موراقبی کرێکار"ەوە خستبونیە هەر چوارلای شاری سلێمانی. "عەزیز خان" کە نەخوێندەوارێکی تڕزل‌و توش بو، چاوی بەری عەرزی نەئەبینی‌و لە دوای سۆن هەر خۆی حساب بو!..

لە ناو موراقیبەکانیشا هی وای تیابو کە ناوی خۆی بە زەحمەت ئەنوسی. ئەمانە ڕێگەکانیان ڕاست ئەکردەوەو ڕێکیان ئەخست‌و یا لەسەر جۆگەو شیوو ئاوەڕۆی کەندو کۆسپی شاخەکاندا پردیان دروست ئەکرد. لەم ڕێگایانەدا دراوێکی ئێجگار زۆر خەرج کرا. بەڵام بەشی زۆربەی ئەم دراوە کە بە لێشاو لە سندوقی میری دەرئەچو لە ڕێی وەکیلەکانیەوە ئەچوە خزمەت "عەزیز خان"و لەوێشەوە بەرەو ژور ئەبۆوە. وەکو ئەمانبیستەوە ئەچوە گیرفانی "میجەر سۆن"ی حاکمی بێ شەریکی هەرێمی سلێمانی. سۆن بەمەشەوە نەئەوەستا. لەوە ئەچو کە بیەوێت کردەوەکانی لە خەڵق بشارێتەوە. لەبەرئەوە لە تێگەیشتوەکان‌و نیشتمانپەروەرەکان ببو بە قەرەقوش‌و بە چەشنی ئیدارەی ئەو لە میسر (مصر) سلێمانی ئەبرد بەڕێوە[٤].

---

[٤] ڕۆژ نەبو لەسەر تەرسی ولاّخ چەند لادێییەك جەریمە نەکرێت. کە سۆن بە بازاڕا بڕۆیشتایە ئەبو خاوەن دوکان‌و کڕیارەکان بە جارێ ڕاست بنەوە لە "سلاّو"یا بوەستن. ڕێبوار خۆی لاداو ڕێی بۆ چۆڵ کا. پۆلیسێك لەرزێکی لێ بهاتایەو یا جاسوسێك نەخۆش بکەوتایە، بە گەورەو بچوکەوە ئەبو بچنە ماڵەکەی هەواڵی بپرسن‌و دوعای خێری بۆ بکەن.. حەییوم ئەفەندی جولەکە بە منالی لەگەڵ من قوتابی بو. کوڕی کابرایەکی حەماڵی گومرك‌و یا خەرار درو بو. لەم دەورەدا ببو بە قۆمیسەری ناوچە "مەئموری مەرکەز". جارێکیان توشی لەرزوتا هات. گەورەو بچوکی سلێمانی پۆل پۆل ڕێی گەڕەکی جولەکانیان ئەدایە بەر بۆ هەواڵ پرسینی. ڕۆژێکیان من‌و "ماجد مستەفا"ش بۆ سەیر چوین‌و لە ڕێگە توشی گەلێك لەو پیاوانە هاتین کە خۆیان زۆر بە زل ئەزانی‌و لە تاو "حەییوم ئەفەندی" قەراریان نەبوو ئاگایان لە خۆیان نەمابو!..

خەڵق شکی تیا نیە کە لە ڕودا دەنگیان نەئەکردو لێویان بەرلێو نەئەنا. بەڵام لە تاقمی دوڕو و مونافیقەکان بەولاوە کەس نەمابو کە لەم حاڵە وەڕس نەبێ. شاری سلێمانی لە ژێرەوە وەکو مەنجەڵی سەر ئاگر قوڵپی ئەدا. لەبەرئەمە کە سۆن کەوتە شەڕفرۆشتن بە "شێخ مەحمود"و ویستی سەری پێ نەوی نێت، "شێخ مەحمود" توانی بە گورجی بێتە دەس و شۆڕشێك بنێتەوە!!..

* * *

٢٦

چونی من بۆ ڕەواندز لەگەڵ بیل

من لە گەشتێکی هەولێردا لەبەرچاوی یەك دو حاکمی تری ئینگلیز لەگەڵ "بیل" خراپ تێك چوبومو بەرامبەر بەم حاکمە بەفیزە هەندێ قسەی ڕەقم کردبو. لەبەرئەمە کەوتبومە ئەندێشەوەو دوای گەڕانەوەم بۆ کویە نەچوبومە دائیرە. بۆ سبەینێ بیل ناردی بە شوێنما. کە چومە لای تکای ئەوەم لێ ئەکرد کە ئیتر لێم خۆش بێت و ئیزنم بدا بگەڕێمەوە سلێمانی. بەڵام بیل زۆر بە هێمنی و لەسەرخۆ وەڵامی دامەوە. وتی: *"من زۆری پێ ناچێت عێراق بەجێ بێڵم و ئەگەڕێمەوە لەندەن. لەبەرئەوە نامەوێت لەم دواییەدا بە زویری لێم جیا بیتەوە. سبەینێش ئەبێ بچمە ڕەواندز. کراوم بە وەکیلی حاکمی ئەوێ. نزیکەی ١٥ ڕۆژێکم پێ ئەچێت. ئەمجارەش لەگەڵم وەرە. ئنجا کە گەڕاینەوەو هات و پێت خۆش بو پێکەوە تا بەغداش ئەچین. لەوێ چەند ڕۆژێك لەسەر حسابی من (واتە حسابی بیل) ڕائەبوێریت و ئەحەسێیتەوە. دوای ئەوە من ئەگەڕێمەوە لەندەن. تۆش ئەوساکە خۆت چونت ویست وا بکە!"* لە دوای ئەم قسانە وەرگەڕایەوەو وتی: *"بەڵام نامەوێت کە جارێکی تر قسەم لەگەڵ کردیت وەکو لە هەولێر کردت و*

وەڵامم بدەیتەوە°." دوای چەند ڕۆژێك بە یەكەوە چوینە ڕەواندز. لە ڕێگە لە "باتاس" لامان داو لای "عەبدوڵڵا پاشا"ی باوكی "سەعید بەگ"ی باوكی "ئیسماعیل بەگ" میوان بوینو شەوێكی خۆشمان لەژێر خێوەتە نایابەكەیا ڕابوارد. "ئیسماعیل بەگ" لەو دەمەدا تازە پێئەگەیشتو ئەو شەوە لە باتاس بە هۆی "یەحیا موخلس بەگ"ەوە یەكتریمان ناسی.

"ئیسماعیل بەگ" پیاوی لە پێشەوە ناردبو و لە ڕەواندز لە ماڵی خۆیا جێگەی بۆ ڕێك خستبوم، لەو ڕۆژەدا لە گەڵی عەلی بەگەوەو بە بەر تاڤگە شیرینەكەی بێخاڵدا ئەچوینە ڕەواندز لە بەردەمی ئەم تاڤگەیەدا ماوەی سەعاتێك حەساینەوەو نانمان خوارد. ئەو شیعرانەی كە لەژێر ناوی (وطن= نیشتمان)و بە توركی نوسیومەتەوە زادەی ئیلهامی ئەو تاڤگە سیحراویو دڵڕفێنەیە.

دوای گەیشتنمان بە ڕەواندز ئەوەندەی پێنەچوبو بەیانیەك تازە گەیشتبومە دائیرە. فنجانێك قاوەم لە بەردەما بو، هێشتا نەمخواردبۆوە كە بیل هاتە ژورەوە، هەر لە پشت ئەوەوە بڵاوكەرەوەی بەرید، تەلەگرافێكی هێناو دایە دەستی. بە خوێندنەوەی تەلەگرافەكە ڕەنگی بزڕكاو كەمێك كەوتە لێكدانەوە. دوایی ڕویكردە منو وتی:

تۆ شارەزای عەشیرەتی (دزڵێ) هەی؟ وتم: *نە!* ئنجا تەلەگرافەكەی بۆ درێژ كردم. ئەم تەلگرافە بە ئینگلیزی نوسرابو. بەڵام من ئەوەندەم ئینگلیزی ئەزانی كە تەلگرافێكی وا تێبگەم. ئەمە كوردیەكەی بو: *"دوێنێ عەشیرەتی دزڵی بە بیانوی زیارەتی كاك ئەحمەدی شێخەوە هاتنە سلێمانی. حكومەت ویستی ڕێگەیان نەدا، بەڵام بە زۆر هاتنە شارەوە. ئینگلیزەكان گیراون. فیكری "شێخ مەحمود" نازانرێت. مەندوبی سامی ئەم بەیانییە بە فڕۆكە تا نزیك سلێمانی چوەو بۆ*

° وەكو لە سەرەوە باسم كردبو لە هەولێر لەبەرچاوی حاكمەكانی هەولێرو موسڵ لەسەر قسەیەكی بێفەڕ دەمار گرتمیو لە وەڵامدا وتم: *چاوت بكەرەوە! من خزمەكاری باوكت نیم!*
Ouverz Les Yeux! Je Ne suis pas serviteur de votre pere!.

شۆڕشــگێڕەکان بەیاننامــەیکی خســتۆتە خــوارەوەو داوای چــاوپێکەوتنی لــێ کردون. لە ئەنجامی ئاگادارتان ئەکەین" ..

٢٧

شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمودو ئەنجامی

لە کاتێکا کە ئینگلیزەکان لە هەمو لایەکدا بۆ شکاندنی نفوزو دەسەڵاتی شێخ مەحمود خەریك بونو بە پارەو خەڵاتو دەم شیرین کردنو تەفرەدان، دەستەو دائیرەیان بۆ خۆیان پەیا ئەکردو هەتا بۆ ئەوە تێئەکۆشان کە لەناو لایەنگیرەکانی "شێخ مەحمود" ئەوانەی بتوانن لێی دور بخەنەوەو لێی هەڵگێڕنەوە" لەولای ترەوە "شێخ مەحمود"یش لەگەڵ هەندێ ئاغاو ڕەئیسو سەرکارو کوێخاو بەڵکو لەگەڵ تاقمێك لە زابتانو منەوەرەکانیش خەریك بو و لە بەستنی گرێی ڕێکەوتن لەگەڵیان دوا نەکەوتبو. "کەریم بەگ فەتاح بەگ"ی ڕەئیسی "هەمەوەند"و "عەباسی مەحمود ئاغا"ی ڕەئیسی پشتدەرو "مەحمود خان"ی گەورەی دزڵی لەناو سوێندخۆرەکانی شێخ مەحمودا بون. ناڕەوایی زۆری شارەکانی (عێراق)و زۆربەی عەشایر لە ئینگلیز، هێزی ئەدا بە دڵی حوکمدارو لەم کاتەدا هەڵگیرسانی شۆڕشی کوردەکانی (گۆیان) بە تەواوی "شێخ مەحمود"ی خستە سەر بیری هەڵگیرساندنی شۆڕش[٦].

لەبەر ئەمە بە دزییەوە ڕایسپارد کە "مەحمود خانی دزڵی" بە بیانوی زیارەتی "کاك ئەحمەد"ەوە بێتە سلێمانیو بیگرێت. مەحمود خان بە ٣٠٠ کەسێکی

---

[٦] گۆیان ناوی عەشیرەتێکی کوردە لە زاخۆ. ئەم عەشیرەتە زۆر زاڵ بون بەسەر ئەو عیسایییانەدا کە لەناویانا ئەژیانو هەروەکو دیل (عەبد) ئەیانکڕینو ئەیانفرۆشتن. "کەپتان بعسن"ی حاکمی سیاسی زاخۆ بۆ هاندانی قەشەکانی ئەو ناوە ویستی ناکۆکی بخاتە ناو ڕەئیسەکانی ئەم عەشیرەتە ئازایەوە کە بتوانێت عیسایییەکان لەژێر حوکمیان بێنێتە دەرەوە. لە تۆڵەی ئەمەدا لە ٤ی نیسانی ١٩١٩ لە نزیك دێی "بیجۆ" کە لە "بللو" وە ئەچو بۆ "مەرگە" توشی بونو کوشتیانو بەم ڕەنگە شۆڕشێکی چەند مانگییان نایەوە. ئەمە یەکەم هەڵمەتی کوردی عێراق بو بۆ سەر حاکمە سیاسیەکانی ئینگلیزو بو بە هۆی ئەوەی کە لە هەمو لایەکی عێراقەوەو بە تایبەتی لە کوردستاندا ئەوانەی لە ئینگلیز ناڕەزا بونو قورساییان کەوتبوە سەر شەرمیان لە ئینگلیز نەمێنێتو یەکە یەکە لێیان ڕاست بنەوەو بیانکوژنو یا شۆڕش بنێنەوە.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

چەکدارەوەو لە ٢١ی مایس هاتە سلێمانیو گرتی. تا "مەحمود خان" نزیك شار ئەبێتەوە مێجەر سۆن لە شتێك ئاگادار نابێت. لەبەر ئەمە کە لە ناکاو بە هاتنی (مەحمود خان) ئەزانێت تەنگاو ئەبێو ئەیەوێت بەو هێزە کە لە ژێر فرمانی "دانلیس"دایە ڕێیان لێ بگرێتو ماوەیان نەدا بێنە ناو شارەوە (٢٣ مایس). هێزەکەی دانلیس ٢٠٠٠ پیادەو ٤٠٠ سوار بون. بەڵام لە دوای چەند تەقەیەكو کوژرانی ڕەشید ئەفەندی ملازم (ڕەشیدی عاسیە خان)و دو زابت صفی، ئینگلیز شکانو بڵاوەیان لێ کردو بەشی زۆربەی نەفەرەکانی تر کە کورد بون لەگەڵ هێزەکەی مەحمود خان بون بە یەك. مێجەر دانلیس خۆشی بەدیل گیرا. ئنجا "مەحمود خان" بە خۆیو هێزەکەیەوە هاتە ناو شارەوەو گرتی. هەر لەم ڕۆژەدا کاروانێکی عەسکەری کە چەكو سیلاحێکی زۆریان پێ بو و لە کەرکوکەوە ئەهاتنە سلێمانی لە لایەن کوردەکانەوە شپرزە کرانو ڕوت کرانەوە. پێش ئەوەی کە "مەحمود خان" بگاتە ناوشار، سۆن داوای لە شێخ مەحمود کرد کە سلێمانی لە لەشکرەکەی مەحمود خان بپارێزێتو نەیەڵێت بێنە شارەوە، بەڵام "شێخ مەحمود" وتی: *نەکراوە بە عادەت ڕێ لەوانە بگیرێت کە دێن بۆ زیارەتی کاك ئەحمەد*. دوای گیرانی سلێمانی لە لایەن کوردەکانەوە "شێخ مەحمود بە بیانوی پارێزگارییان لە دەسدرێژی کوردەکان، ئینگلیزەکانی کۆکردەوەو لە "دەبۆ"کەی توند کردن.

سۆن، پێش گەیشتنی مەحمود خان بۆ ناو شار "گرینهاوس"ی کرد بە وەکیلو خۆی بە سەیارە گەیاندە کەرکوك (٢١ی مایس ١٩١٩). پێش ئەم هەرایە خەتی کەرکوك بڕابو. لەبەرئەمە هەواڵی شۆڕشو گرتنی سلێمانی لە ڕێی هەڵەبجەو خانەقینەوەو دوای دو ڕۆژ ئەگاتە بەغدا. ویلسن بە فڕۆکە هاتە سلێمانیو بەسەر دەبۆکەوە گەڕاو مەنشورێکیشی بۆ شێخ مەحمود خستە خوارەوە. لەم مەنشورەدا داوای ئەوەی لێ ئەکرد کە بۆ چاوپێکەوتنی ویلسنو گفتوگۆ بچێتە بەغدا. شێخ مەحمود بە واستەی ئینگلیزەکانەوە کە لە دەبۆکە گیرابون، هەندێ شەرتی دانا بۆ ئەم چاوپێکەوتنە کە دەسی نەدا بۆ ویلسن. دوای

ئەمە ویلسن چوە هەڵەبجە. حاكمی ئەویش لە لایەن "هەورامی"یەكانەوە گیرابو. ویلسن نەیتوانی یارمەتی ئەم حاكمە بدا. بەڵام دوای بەینێك بە یارمەتی "خانم"ی وەسمان پاشاوە لە دیلی ڕزگاری بو و خۆی گەیاندە خانەقین. "خانم"یش لە پاداشتی ئەم خزمەتەدا بو بە "خان بەهادر".

شێخ مەحمود كە ئیدارەی سلێمانی بە تەواوی گرتە دەس، جگە لە هێزەكەی "مەحمود خانی دزلی" بەشێكی زۆری عەشایرو هەمو پۆلیسەكانی سلێمانیو هێزە مەشق دیتوەكانی (نیزامی مودەڕەب) میجەر دانلیس چونە ژێر فرمانیەوە. ئینگلیزەكانی كەركوكو میجەرسۆن لە ئەندێشەدا بون. لەبەرئەمە بە پەلەپەلو بۆ بەربەستدانەوەی ئەم شۆڕشە ئەمر درا بە گەورەی ئینگلیزەكان لە كەركوك كە هەر هێزێك لەوێدا هەیە لە ژێر پاراستنی تانك (دەبابە)و فڕۆكەدا بنێرێتە چەمچەماڵ. جگە لەمە هەر لە كەركوكدا دەسكرا بە كۆكردنەوەی هێزێكی گەورەترو ڕێكوپێكتر ئەو هێزەی كە نێررایە چەمچەماڵ بە پێچەوانەی ئەمرێك كە وەری گرتبو، بێئەوەی كە چاوەڕوانی هێزەكانی تر بكا كە لە كەركوكەوە ئەنێررێتو لەبەرئەوە كە بە سوك دێتە بەرچاوی بێوچان هەڵمەت ئەباتە سەر هێزەكەی شێخ مەحمودو لە تاسلوجەدا بە یەكا ئەچن[٧]. هێزەكەی "شێخ مەحمود" زۆر بە سوكی هێزی ئینگلیزەكان شپرزەو تەفرو تونا ئەكەن و تا دەربەندی بازیان پێش ئەكەون. دوای ئەمە لە دەربەند ئەكەونە قایمكاریو دامەزران. ئینگلیزەكانی كەركوك لەم ئەنجامە كەوتنە ترسێكی گەورەوە. چونكە ئەیانزانی كە شكستێكی بەم جۆرەی هێزی ئینگلیز بەرامبەر بە هێزی "شێخ مەحمود" ئەبێتە هۆی زڕانی شۆرەتیانو سەربەرزكردنەوەی گەلێك لە كوردەكان. ئەوەش لەوێ بێ كە دەنگ وا بڵاو ئەكرایەوە ئیتر ئینگلیزەكان لەوەدان دەس لە كوردستان هەڵگرنو لێی بچنە دەرەوە.

لەم كاتانەشدا وەك لەمەوبەر باسمان كردبو گەلێ لە عەشایرەكانی كورد لە حكومەتی ئێران یاخی بونو بڕیاریان دا بە یەكخستنی كوردەكانی ئێرانو

---

[٧] لە كتێبی Loyahes Mesopotamiaی ویلسن.

عێراق و دامەزراندنی کوردستانی گەورە لەژێر حوکمی "شێخ مەحمود". ئەویش زانرابو کە حکومەتی بەریتانیا لە دوای موتارەکە بە ماوەیەکی کەم، واتە لەم ڕۆژانەدا نەیئەویست هێزەکانی لە ناوچەکانی شەڕ کشاونەتەوە دوبارە بیانگێڕێتەوە هەندێ ناوچەی شەڕی تازە. چونکە ئەمە چ لە لایەن سیاسەت و چ لە لایەنی ئابوری‌یەوە لەگەڵ مەسڵەحەتی دەوڵەت ڕێك نەئەکەوت و یەکی نەئەگرتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا شکی تیا نیە کە بۆ کڕینەوەی ناو و شۆرەتی بەریتانیای گەورە پێویست بو لە کوردستان و عێراقدا شتێك هەر بکەن و هێزو نفوزی خۆیان بنوێنن. لەوە ئەترسان کە خۆگرتن و هێمنی بۆیان ببێتە هۆی پەشیمانی و پەرەسەندنی شۆڕش. لەبەرئەمە کەوتنە خۆیان و لەگەڵ ئەم هەمو بەرهەڵستانە کە لە ڕێیانا بو، قائیدی گشتی ئینگلیز لە عێراق ئەمری دا بە "ژەنەراڵ فرایزەر" کە زۆر بە پەلە "فیرقەی هەژدەمینی" لەشکری ئینگلیز لە موسڵەوە بگەیەنێتە بەرامبەر "شێخ مەحمود" و ساتێ زوتر هێزی دەوڵەتی بەریتانیا بە کوردەکان بنوێنێت. لەولای تریشەوە بۆ پێشگرتن و بەرهەڵستی ڕاستبونەوەی کوردەکانی خانەقین و کفری و سنوری ئێران لەو ناوەو ڕێگەپێنەدانیان بۆ یەککرتنەوە لەگەڵ هێزەکانی "شێخ مەحمود"، فرقەیەك عەسکەری پیادەشیان لەژێر سەرکردەیی "کۆلۆنیل بۆدی" ناردە دەوری خانەقین[٨].

دەربەند درابۆ ئەڵێت: دوای گیرانی سلێمانی و دانلیس و زابتە ئینگلیزەکانی تر لە سلێمانی و هەڵەبجەو پێشئەوەی کە بەغدا دەسبکا بە ڕێکخستنی هێزە گەورەکان و ناردنی بۆ سەر شێخ مەحمود، لە کەرکوکەوە لە ٢٣ی مایس (کۆلۆنیل بریدجس d.d.o Bredjes) بە هێزێکی گەڕۆکەوە کە دو (ڕەعیلی میرزا قادر) (سەرتیپە)یەك لە فەوجی "مهربانـاس"و دو دەبابە لە لایەکەوەو "کەپتەن لۆنگریك"ی معاونی حاکمی سیاسی کەرکوك بە خۆی و "لیڤی"یەکانیەوە لە لایەکی ترەوە گەیشتنە تاسلوجە. ئەمانە بەیانی ڕۆژی ٢٥ی مانگ لە لایەن هێزی

---

[٨] ئەمە وەکو ویلسن (لە بەرگی دوەمی کتێبەکەیا J. Mesopotamia) ئەیگێڕێتەوە.

کوردەکانەوە دەورە دران. بەلاّم "لیڤی"یەکانی "لۆنگریك" کە هەمو کورد بون خۆیان هاویشتە ناو هێزی کوردەکانەوەو لەگەڵیان بون بە یەك. ئنجا "کۆلۆنیل بردیجس" بە ڕەنجێکی زۆرو زەرەرو شپرزەیەکی تاڵو سەخت، کشایەوە دەربەندی بازیان. دو دەبابەشی لێ بەجێما بۆ کوردەکان. تا ئەم کاتە دەنگی شۆڕش گەیشتە ناوچەی هێزەکانی ئینگلیز لە "بێجی". لێرەشەوە مەفرەزەیەك عەسکەرو ١٦ شەستتیری "لویس" لەژێر فرمانی "کۆلۆنیل کندی"، بە سواری ئۆتۆمبیلو زۆر بە پەلە نێررا بە هاواری "بریدجس"ەوە. بە یارمەتی ئەم هێزەو لەژێر پاراستنی ئاگری شەستتیرا هێزەکەی "بریدجس" توانی کە بە سواری ئوتومبیل خۆی ڕزگارکاو لە دەربەندەوە ڕابکاتە چەمچەماڵ. لەگەڵ ئەمەشا دو تانکی دەبابەی تریان بەجێما بە نەفەرەکانیەوە[٩] بە دیل گیران. گەلێکیشیان کوژراوو بریندار لێکەوت. جگە لە بەشێکی زۆربەی چەكو سیلاحیان کە بۆیان دەرنەچو، ئەویش بۆ کوردەکان مایەوە و یا شکاو لەناوچو. ملازم "پۆل" لە کەتیبەی ٣٢ی مزراقدار لەناو کوژراوەکانو "کەپتەن جیشۆلم"و "ملازم دیکسن" لەناو بریندارەکانا بون. لە زابت صەفو ئەفراد (جندی)ی ئینگلیزیش ٨ کوژراوو ١٢ بریندارو ١٤ فەوتاو هەبو. تۆمسنو دو نەفەری تریش دوای شەڕێکی ئازایانە بە خۆیانو شەستتیرو ڕەشاشەکانیانەوە کەس نەیزانی لە چ لایەکەوە بون بە ژێر خاکەوە.

بریدجس لە چەمچەماڵ خەریکی ئەوە بو عەسکەرە تەفرو توناکەی کۆبکاتەوە. لەم کاتەدا لە کەرکوکەوە بە ئوتومۆبیل کاروانێکی تر گەیشتە چەمچەماڵ. ئەم کاروانە هێزە تازەکەی ئینگلیز بو کە لەژێر سەرەکی –قیادە– تومسن Tomson هاتبو. بریدجس نێررایەوە کەرکوكو هێزەکەی لەگەڵ هێزی تومسن کرا بە یەكو خرانە ژێر سەرەکی "کولۆنیل مان – Man" کە ئەویش بە مەفرەزەیەکی شەستتیرەوە تازە گەیشتبوە چەمچەماڵ.

---

[٩] نەفەرەکانی بەسەر تانقەکانەوە بون.

"شێخ مەحمود" فرمانی دا بە شێخ قادری برای کە دەسبەجێ بە خۆی و بە ٥٠٠ سواری کوردەوە بچێتە "بنە" کە ئەکەوێتە ٤ میل ئەولای باکوری چەمچەماڵ. ئەم هێزەی "شێخ قادر" بۆ ئەوە بو کە ڕێی هاتوچۆی بەینی چەمچەماڵ و کەرکوك ببڕێت و پشتی ئەو هێزانە بگرێت کە لە چەمچەماڵەوە ڕوئەکاتە دەربەندی بازیان. شێخ مەحمود خۆشی لە دەربەنددا کەوتە خۆئامادەکردن و هەڵکەندنی "سوپەر" بۆ لەشکرەکەی. هێزەکەی ئینگلیز، لە چەمچەماڵ لە لایەن لەشکری کوردەوە گەمارۆ درابو.

لە ٢٠ی مایس کاروانێکی چەك و خواردەمەنی لەژێر چاودێری و پاراستنی هێزێکی ئینگلیزا ویستی بگاتە فریای گەمارۆدراوکانی چەمچەماڵ. بەڵام لە ماوەی ٢٤ میل بەولای کەرکوکەوەو لەناو شاخەکانا توشی هەڵمەتی کوردەکان هات و هەمویان تالان و سەرئەنگرێ کران. هێزێکی لەژێر سەرەکی "میجەر فەرزر"، ١٧ میل لەملای کەرکوکەوە لە نزیك قەرەهەنجیر لە لایەن هێزی "مەحمود خانی دزلێ"یەوە ٣ ڕۆژ گەمارۆ دران. ئەم هێزەی "فەرزر" بەرابەرێکی بە ڕاستی ئازانەی کرد بەڵام لە ئەنجامدا توشی گەلێ دەردیسەری و ڕەنج هات و کوشتارێکی زۆری دا. لەم کاتەدا فڕۆکەکانی ئینگلیز "بنە"یان دایە بەر "نارنجەك- بۆمبا" و چەند کەسێکیان لە کوردەکان کوشت. شێخ مەحمود بۆ پشکنینی دەوروپشت قۆڵێکی کەشافەی تا نزیك کەرکوك نارد. ئینگلیزەکان ئەترسان کە ئەو عەشایرەی تا ئەم کاتە تێکەڵ بە شۆڕش نەببون لەگەڵ هێزەکانی "شێخ مەحمود" ڕێکەون و بێن بە یەك. باوەڕیان بەوەش نەبو کە جافەکان تا سەر لە "شێخ مەحمود" دور بمێننەوە.

بە ڕاستی ئیتر ئینگلیزەکان کەوتبونە "دەرەك"ەوە. لەبەرئەمە ئەمر درا بە ژەنەراڵ فریزەر کە بە فیرقەی هەژدەهەمەوە بگاتە کۆڕی شەڕ. لەولای تریشەوە جەنراڵ ساندەرس لە هەولێرو ئاڵتون کۆپرییەوە تا کەرکوك و چەمچەماڵ چاودێری ڕێگەکانی پێ سپێررابو. جگە لەمەش ئەبو مەشق بە لەشکرەکانی کەرکوك و فێری شەڕی ناو شاخەکانیان بکا. لەم حەلەدا "شێخ مەحمود" بە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

خۆیو هێزەکانیەوە لە دەربەندی بازیاندا کە لە خۆرهەلاتی چەمچەماڵەوە ١٢ میل دورەو یەکێکە لە دەربەندە مێژوییینەکانی ڕیزە شاخەکانی قەرەداغ، چاوەڕوانی لەشکرەکەی ئینگلیزی ئەکرد. جەنرال فرایزەریش هێزەکانی لە چەمچەماڵدا کۆکردبۆوەو لە ١٧ی حوزەیران خۆی ئامادە کردبو کە پەلاماری هێزەکانی شێخ مەحمود بدا. دەربەندی بازیان کە لەشکری هەردولا خۆیان ئامادە کردبو، لەوێدا هەڵمەت بەرنە سەر یەکتری –ڕێگەیەکی تاقانەی تێپەڕبونە لەم ڕیزە شاخانەوە. ئەم شاخانە، چەشنی زنجیرە دیوارێکی بەردەلانیە کە لە ڕوی زەریاوە ٤٠٠٠ پێو لە "بنکە–قاعدە"ی دەربەندەکەوە ١٠٠٠ پێ بەرزە.

لە زەمانی کۆنا پێشی دەربەندی بازیان بە دیوارێکی بەرد چنرابو و تەنیا دەرگایەك خرابوە ئەم دیوارەوە. ئیمرۆش ئەو دیوارە نەماوە، بەلام جێگەکەی دیارە. لەم دەربەندەوە کە بە لەشکری شێخ مەحود تەنرابۆوەو گیرابو، تێپەڕین بۆ لەشکرەکەی ئینگلیز، شتێکی ئاسان نەبو. "شێخ مەحمود"یش ئەوەی بە بیرا نەئەهات کە لە لایەکی ترەوە بتوانن لە دەربەندەوە تێپەڕنو هەڵمەتیان بەرنە سەر. چونکە لە زەمانی ئاسوریەکانەوە تا ئەو ڕۆژە هەر لەشکرێکی دوژمن ڕوی کردبێتە ئەم وڵاتە (واتە وڵاتی کوردستان– زامۆئا)، تا لە شەڕی ئەم دەربەندە "دەربەندی بازیان– بابیت" سەرنەکەوتبێ نەیتوانیوە پێ بنێتە ئەودیوی شاخەکانەوە. بەلام بە ڕابەریی موشیری حەمەی سلێمان یەکێك لە ڕەئیسە بەگزادەکانی هەمەوەند کە ساردیو ناکۆکی لەگەڵ "شێخ مەحمود" هەبو، بەشێك لە لەشکرەکەی ئینگلیز بەیانیەك پێش هەتاو کەوتنو لە ڕێگەیەکەوە کە بە بیری کەسا نەهاتبێ، لەلای ڕاستی دەربەندەوە بە شاخەکانا سەرکەوت. لە سفیدەی بەیاناو لە کاتێکا کە شێخ مەحمود لەبەردەمی دەربەندەوە بە تەمابو هەڵمەت بەرنە سەری، لە پشتەوە دەورەیان دا.

ئنجا لەشکرەکەی بەردەمی دەربەند لەمدیوەوەو بە تۆپو شەستتیر تاوی دایە سەر دەربەندو بەمجۆرە "شێخ مەحمود"و لەشکرەکەی کەوتنە بەینی دو ئاگرەوە. ئەوانەی لە ڕێگەی شاخەکانەوە چوبونە ئەودیوی دەربەند لەشکرێکی لە

هەمو تیرەی تێکەڵ بون. جگە لە سیك‌و گورگە، بەشێکیشیان لەوانە بون کە پێیان ئەڵێن کاجنیس. ئەمانەی دوایی لە مەغۆڵەکانی "بورما"ن‌و بە شیروەشاندن شۆرەتیان سەندوە.

بەرامبەر بە لەشکرێکی وا زۆربەو پڕ بە چەکی ئینگلیز، "شێخ مەحمود"ی قارەمان بە لەشکرێکی بچوکی کوردەوە –کە چەکی تازەیان دو سێ شەست تیری کۆنی ئەڵمانی بو –وەکو شێر وەستاو شەڕێکی بە ڕاستی ئازانەی کرد، بەڵام ئاگری تۆپە گەورەکانی ئینگلیز زۆر بەتین بو و لەژێر پاراستنی ئاگری بێئەمانی ئەم تۆپانەدا لەشکرەکەیان گەیشتە ناو جەرگی دەربەند. ئیتر دو لەشکر، کوردو ئینگلیز تەواو لە یەکتر نزیك بونەوە. ماوەی شەڕی چەکی ئاگرین نەمابو. دەستەویەخە چون بە یەکا.

گورگە بە کێردە تیژو درێژەکانیان کۆکریس‌و کاجنیسەکانی نەوەی مەغۆل بە شیرە پان‌و قورسەکانیان، کوردەکانیش بە خەنجەری سوك‌و تیژو بە جەوهەرەوە کەوتنە قەڵاچۆی یەکتری. ئنجا داخەکەم –لەم کاتەدا کە لە خاکی کوردستانا کارەساتی کەربەلا تازە ئەکرایەوە، "شێخ مەحمود"ی قارەمانی کورد لە دو لاوە بریندار کراو لە ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە. ئیتر بەمە لەشکری کورد جڵەوی تەگبیری لەدەس دەرچو و شپرزە بو و لەشکری سیك‌و گورگە بەسەر کوردا زاڵ بو. لە لەشکری کورد ٤٨ کوژراوو ژمارەیەکی زۆر بریندار لەو ناوەدا کەوتبو. ئەوانەی بەدیلیش گیران ١٢٠ کەسێك ئەبون.

"حاجی سەید حەسەن"ی مامی شێخ مەحمودو تایەری فەرخە (تاهیر ئەفەندی مودیری پۆلیسی شێخ مەحمود) لەناو کوژراوەکانا بون.. "حەمەی نێرگەلە"ی پیاوماقوڵی شێخ وایزانی کە شێخ مەحمود کوژراوە. لەبەرئەمە سواری ئەسپەکەی شێخ بو و ڕایکردو بەمجۆرە لە "دیلی"ی ڕزگاری بو. "شێخ مەحمود" دوای بریندارى کشایەوە ژێر بەردێ‌و لەوێدا لێی کەوت[١٠].

[١٠] ئەم بەردە تا ئیمڕۆ ماوەو ئەوانەی لە دەربەندەوە بۆ دیوی تاسلوجە تێئەپەڕن تۆزێك لەلای ڕاستی ڕێگەکەوە ئەو بەردە ئەبینن کە پێی ئەڵێن بەردەکەی "شێخ مەحمود".

ئینگلیزەکان و دیسانەوە بە هۆی موشیر ئاغاوە شێخ مەحمودیان ناسیەوە[١١] و خستیانە سەیارەیەکەوە، ئنجا لەژێر پارێزگاری هێزێکی گەورەدا دەسبەجێ ناردیانە بەغدا.

ژەنەراڵ فرایزەر دوای ئەم سەرکەوتنە گەورەیە کە بە بیریا نەهاتبو، کەوتە غەمی ئینگلیزە گیراوەکانی سلێمانی و بۆ دەرهێنانیان لە بەندیخانە بە پەلە هێزێکی سواری خستە ڕێ. ئەم هێزە پێش گەیشتنی باسی شکستی "شێخ مەحمود" خۆی گەیاندە سلێمانی و ئینگلیزەکانی لە بەند دەرهانی. ئەم گیراوانە نزیکەی ١٠ هەفتە دو مانگ و نیو لە بەندیخانەی سلێمانیدا مابونەوە[١٢].

* * *

٢٨

لە کاتی شەڕی (دەربەند)دا، هەواڵی ڕەواندز

کە دەنگی شۆڕشی "شێخ مەحمود" لە ڕەواندزو لەناو عەشایرا بلاو بۆوە، گەلێ کەس پێی خۆش بو. بە تایبەتی ئەوانەی کە لە ئینگلیزەکان ناڕەزا بون و لە کردەوەی دەس و پێوەندەکانیان وەڕز بوبون. ئیتر هەرچیت ئەبینی چەکی لە خۆی ئەداو لە ڕودا خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد. خۆ دێهاتی و عەشایرەکە باسی هەر

---

[١١] (کردەوەی "موشیر" کارەساتی "دەرەبندی تەرمۆپیل" ئەخاتەوە یاد)، من کە ئەم باسەم نوسیبۆوە، هەرئەوەندە "تەعلیق"م لەسەر "موشیر ئاغا" دابو. بەلام کە ئەم ڕاپۆرەم خوێندەوە تەعلیقە جوانەکەی "حسێن فەوزی بەگی" موقەدەم (دوایی بو بە حسێن فەوزی پاشای ڕەئیسی ئەرکانی جەیشی عێراق) کەوتە بەرچاوم، وا لە ژێرەوە ئەینوسم: ئەڵێن کە لەشکری ئێران ئەچێتە سەر یونانستان و لە "تەسالیا" ئەگاتە بەردەمی دەربەندی تەرمۆپیل، لە "ئوینداس"ی قارەمانی ئەسپارتە بە ٣٠٠ کەسەوە دێت و ڕێی پێئەگرێت گوێ ناداتە هەڕەشەو گوڕەشەی "شای ئێران". بەلام "ئەفیالت– Afialt"ی ئەسپارتەیی ڕێی پیشانی لەشکری ئێران داو لە دەربەندەکە کردنی بەودیوا.

[١٢] ڕاپۆری باسکراو لە ١٩٢٦دا لە ژمارە ٢ی ساڵی ٣، گۆڤاری عەسکەری وەزارەتی دیفاعی عێراق بلاو کرابۆوە.

ناكرێت، ئەوەی دو پیاوی هەبو ئەیكرد بە چوار، چەكی پێ هەڵئەگرتن و شانازی پێوە ئەكردن. زۆر لەمانە ئۆقرەیان لێ هەڵگیرابو. بە تەمابون شۆڕشەكەی "شێخ مەحمود" پەرە بسێنێت، بتەنێتەوە، بگاتە ئەمدیوی "زێ". چاوەڕێ بون كە لەشكری شێخ مەحمود نزیك بكەوێتەوە و بەری "كۆیە" بگرێتەوە تاوەكو ئەمانیش لە عاستی خۆیانەوە ڕاست بنەوە، دەس بدەنە چەك و شۆڕشێ بگێڕن. هەر لەبەر ئەم مەبەسەش زۆریان لەمانە باسی سەیر سەیریان هەڵ ئەبەست و بڵاویان ئەكردەوە. شتی ئەوتۆیان ڕێك ئەخست كە ئینسان سەری تیا سوڕئەما. هەرچی كارەسات و ڕوداوی ڕاست و درۆ هەیە یا بیسراوە، ئەوەندەی تریشیان لە خۆیانەوە ئەنایە سەرو ئەیانگێڕایەوە. بە قسەی ئەوان ئەمانە هەموی لەو ڕۆژەدا لە "تاسڵوجە"، یا لە دەربەندی بازیان لە بەینی هێزەكانی ئینگلیزو شێخ مەحمودا ڕوی ئەداو ئەهاتە دی، مێژو، كارەساتە گرنگەكانی "پلۆپۆتەز"و "تەرمۆپیل"ی دوبارە ئەكردەوە. بەڵام ئەوەش جێی ئینكار نیە كە ئەم ئەفسانەو خەرافاتە كارێكی بەتینیشی هەبوو تەزویەكی خۆش و گەرمی ئەهێنا بە گیانی كوردەكانا. ترو فیزی جاسوسەكانی ئینگلیزو كردەوەی بێشەرمانەی دەستەو دائیرەكەشیان خەڵقی ئەوەندە ڕەنجاندبو كە لە ڕێی نەفەسێك ئازادی و ماوەیەك ژیانی سەربەخۆییدا، ئەنجام چی ئەبێ ببێ خۆیان بهاونە ئاگرەوە.

بۆ ئەم حاڵە وەنەبێ هاندەری مادییش نەبێ. عەماری حكومەت لە ڕەواندز هەمو تەرحە زەخیرەیەكی تیا هەبو. تاڵانی عەمبارێكی وا لەو ڕۆژەدا بۆ دێهاتی و عەشایر شتێكی كەم نەبو. نەفسی شاری ڕەواندز تەنیا دو ئینگلیزی لێ بو. "بیل"و ملازمێكی معاونی. هێزی ئینگلیز لە كوردە بەكرێگیراوەكان پێكهاتبو ١٥٠ تا ٢٠٠ نەفەرێك ئەبو كە ئەمە لە ژێر سەرەكی "نوری باویل" ئاغا دابو. بە ڕۆژ معاونەكەی "بیل" مەشقی پێ ئەكردن. كات بەرەو هاوین ئەچو لەبەر ئەمە ڕەواندز لەم حەلەدا "جمە"ی ئەهات، پڕ بو لەو عەشایرەی كە ڕویان كردبوە كوێستانەكانی توركیا و ئێران. زۆری ئاغاكانی ئەم عەشایرە كۆچ و باریان ڕەوانە كردبو خۆیان بە "سەڵتی"و بە چەن تفەنگچیەكەوە مابونەوە. شكی تیا نەبو كە

چاوەڕێی ئەنجامی هەراکەی "شێخ مەحمود" بون. خامی سپیو شەکری بلوری عەمارەکەی میریو فیشەكو جەباخانەی عەسکەرەکان "پی٣"ی بەستبونەوە. بیل لە وەستاوێکی ئێجگار گرنگو سامناکدا بو. بە وەستایی بزوتەوە، لە ماوەی دو ڕۆژا پڕ بە گونیەك بانکنۆتی گەیاندە ڕەواندز. لەسەر دەسی خۆمدا ئەم لێشاوە ڕوپیەیەی بەسەر ئەوانەدا بڵاو کردەوە کە لە ڕەواندز چاوەڕوانی تاڵان بون. بەمە تاڵانی لەبیربردنەوەو چاوبەرەوژێری کردن[١٣]. ئنجا دوای ئەمە کە ئەوان بەرودوا ڕەواندزیان بەجێ هێشتو ڕوەو کوێستان ڕۆیشتن، بیل پیاوە ناسراوەکانی ڕەواندزی لە ماڵی خۆیا کۆکردەوەو ویستی لە لایەن بیروباوەڕیانەوە بەرامبەر بە "شێخ مەحمود"و شۆڕشەکەی گفتوگۆیان لەگەڵ بکا. مەبەسی ئەوە بو بزانێت کە ئەگەر هاتو دەستەیەك لە هێزەکانی شێخ مەحمود لە زێی کویە بپەڕێتەوە یا بێتو شێخ مەحمود جواب بۆ عەشایری ڕەواندز بنێرێتو داوای یارمەتی یا تێکەڵبون بە شۆڕشەکەیان لێ بکا بە قسەی ئەکەنو شوێنی ئەکەون یان نە؟

جگە لەمەش لێی پرسین کە ئاخۆ بە لای ئەوانەوە ئەم کارەی شێخ مەحمود یاخیبونە لە ئینگلیز، کارێکی ڕاستو باشو بەجێیە یان نەء؟و لەوە گەیشتون کە مەبەسی تەماعەو کەڵکی تایبەتی خۆیو بەس. باویل ئاغای یەکە دەمڕاستو قسەلەڕوی ڕەواندز[١٤] کە لەگەڵ نەخوێندەواریو نەشارەزایی بە شارستانیەتی، لە هەواڵی دونیای تەماعدا زۆر زرنگو وریا بو بە جۆرێکی وا کە بۆ کەسێکی خۆی

---

[١٣] ئەوی جێی سەیرو عیبرەتە ئەوەیە کە ئەم ڕەئیسو سەرەکانەی بانگ ئەکرد وای تێئەگەیاندن کە بە پێی سەرو ژمارەی پیاوو سواری چەکدار مەواجبیان بۆ ئەبڕێتەوەو یا قەرزو سلفەیان ئەداتێ. ئنجا یەکێکیان لەوانە نەبون کە دواڕۆژ لێك بدەنەوەو هەرچییان بۆ ئەوساتە بە مایەی قازانجو وەرگرتنی مەواجبو یا سلفەی زیاتر ئەزانێ بێئەوەی قەترەیەك ئاوی شەرمو حەیا بە ناوچەوانیانا بێتە خوارەوە ئەیانوتو دەفتەری حسابیان مۆر ئەکردو ئەچونە دەرەوە.

[١٤] باویل ئاغا لە پیاوە ناسراوە دەمڕاستەکانی ڕەواندزو باوکی نوری ئەفەندی (نوری باویل)ی ڕەئیسی هێزەکەی ڕەواندز بو. ئەم بنەماڵەیە لە بنچینەوە دوژمنی بنەماڵەی ئیسماعیل بەگو سەعید بەگی باوکی ئیسماعیل بەگ بونو هەردوکیان (ئیسماعیل بەگو سەعید بەگ) بە دەستی ئەم بنەماڵەیەو نوری باویل کوژران. باویل ئاغا داخەکەم هەندێ چاکەشی بە سەرمەوە هەبو.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بناسێت‌و یا نرخی وشە بزانێت ڕەوا نەبێت هاتە جواب‌و هەندێ قسەی پڕوپوچی هەڵڕشت. من لە باتی ئەوە کە ئەم وشە بێتامانە بۆ بیل تەرجەمە بکەم بە ناوی ئەوەی کە کوردێك بومو بە لامەوە وشەکانی ئەو لە سنوری چونەدەرەوەیەکی ئێجگار ناشایستە بو نەك تەنیا بەرامبەر بە "شێخ مەحمود" بەڵکو بەرامبەر بە هەمو قەومی کورد، خۆم پێ نەگیراو زۆر بە توندی ڕوم تێکردو جوان شتمەوە. بیل بە توندی‌و تورەیی منا تێگەیشت کە وشەکانی باویل ئاغا لایەنگیری "شێخ مەحمود"ی تیا نیەو زۆرباش بە مەرامی خۆیەتی. لەبەر ئەمەو بۆ هاندانی باویل ئاغاو ڕەئیسەکانی تر ئەویش خۆی لە من تورە کردو پێی وتم: *"من تۆم بۆ تەرجەمانی هێناوەتە ناو ئەم مەجلیسە، نەك بۆ خۆتێکەڵاوکردن‌و شەڕ. یا لایەنگیری ئەم‌و ئەو. ئەبێ هەرچی ئەڵێن بەبێ زیادو کەم لە منی بگەیەنی. ئنجا پێم بڵێ! بزانم باویل ئاغا وتی چی؟"* من وەڵامی (بیل)م نەدایەوەو هەڵسامە سەرپێ. ڕوم کردە باویل ئاغاو ئەوانی ترو بە پێی تێگەیشتن‌و بیروباوەڕی ئەو ڕۆژەی خۆم چیم بە باش ئەزانی زۆر بێ توێکڵ‌و ئازانە پێم وتن‌و لە مەجلیسەکە هاتمە دەرەوە.

لێرەدا مەردایەتی‌و جوامێری "غەفور خان"ی "یەندزە"م بیر کەوتەوە کە لە ڕانیە بەرامبەر بە ئینگلیزەکان نواندبوی. ئەویش وەکو باویل ئاغا ڕەئیسێکی کورد بو. بەڵام داخەکەم باویل ئاغا ئازایی‌و جوامێری خۆی لە سوکی "شێخ مەحمودا" ئەبینی. هەرچی وەکو "غەفور خان" بو لەو باوەڕەدا بو کە سوکی شێخ مەحمود مایەی سوکی هەمو گەورەکانی کوردە. باوەڕی بەوە نەبو کە ئەو ئینگلیزەی بە سوکی تەماشای شێخ مەحمود بکا بتوانێت بە چاوێکی بەڕێز بڕوانێتە گەورەیەکی تر. من کە لە ماڵی حاکمی سیاسی ڕەواندز واتە لە ماڵی بیل لە باویل ئاغا تورە بومو هاتمە دەرەوە ئیتر ئەو ڕۆژە نەگەڕامەوە دایەرە. سبەینێش لە چون خۆم دواخست تاوەکو بیل خۆی ناردی بە شوێنما. کە چوم ڕوانیم بیل ڕوی خۆشەو ئەوەی پێوە دیار نیە کە لێم تورە بێ‌و یا شتێکی لە دڵدا مابێ! دوای ڕۆژباش‌و خواردنەوەی قاوە ڕوی تێکردم‌و وتی: *"من لە کردەوەکەی*

دوێنێی تۆ نەڕەنجاوم. ئەزانم تۆ حەقت بە دەستەو ئەبێ وا بیت. سبەینێش ئەچمە (هەولێر) چاوم بە "سەید تەها" [١٥] *بکەوێت، ئەمەوێت تۆیشم لەگەڵ بی بۆ ئەم گفتوگۆیە"*. من بێئەوەی بیانویەك بێنمەوە ڕاستەوڕاست پێم وت کە بۆ هیچ لایەك ناچم و ئەمەوێت ئیتر بەس بێت و ئیزنم بدەی کە بگەڕێمەوە سلێمانی. دوای ئەمانەش وتم *ئەگەر بێت و ئەمجارە ئیزنم نەدەی بڕیارم داوە کە بەبێ ئیزنی تۆ بگەڕێمەوە*. لەسەر ئەمە بێدەنگ بو و نقەی لە خۆی بڕی. بۆ سبەینێ مەعاشی ئەو مانگەو چەند ڕوپیەیەك تا کەرکوك خەرجی ڕێگەی بۆ دانام و خۆی چوە هەولێر..

لەوەدا شکم نیە کە خوێنەرە خۆشەویستەکانم لە کردەوەکانی من، بە تایبەتی لەوەدا سەریان سوڕ ئەمێنێ کە ئینگلیزێکی (ئیستعماری)ی وەکو (بیل) چۆن و لەبەرچی تا ئەم ڕادەیە لە هەڵەشەیی و سەرکێشی من چاوی ئەپۆشی و هەمو جارێکیش خۆی ئاشتی ئەکردمەوە. بەڵام ئەمەوێت عەرزیان بکەم کە جارێ لە پێش هەمو شتێکا ئەوانەی تا ئێستە باسم کردو گێڕامەوە نەك زیادیم پێوە نابێ بەڵکو لەبەر هەندێ هۆی ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی تۆزێکم لە پانی و درێژییان قارس کردوەو بەشێکم لە تانوپۆیان پچڕیوەتەوە. ئنجا بیل لەگەڵ ئەمەشا بۆچی لە یەخەم نەئەبۆوەو لەگەڵ تورەیی و کەم گورچوییەی خۆی چۆن ئەو هەمو لاساری و مانگرتن و هەڵەشەیی و ناهەمواریانەی منی ئەخواردەوەو لەبیر خۆی ئەبردەوەو یا لە ڕودا چاوی لێ ئەپۆشی؟ ئەمە هەرچەند بەلای منیشەوە سەیر بو و تێی نەئەگەیشتم، بەڵکو گەلێ جار ئەکەوتمە ترسەوەو وام ئەزانی کە ئیتر لەوانە نیە لێم ببورێ و تۆڵەم لێ ئەکاتەوە دیسانەوە ئەگەر بە هەڵە نەچوبم بۆ ئەم نەفەسدرێژی و لێبوردن و چاوپۆشینە هەندێ هۆم بە بیرا دێ کە ئەگەر بە تەواویش وا نەبێ ڕەنگە بەشێکی "لە ڕاستی" هەر تیابێ. من هەر لە یەکەم

---

[١٥] "سەید تەها"ی شەمدینان. دوای شەڕی شێخ مەحمودو نێررانی بۆ دەرەوەی عێراق بەینێك کرا بە حاکمی ڕەواندز. لە کاتی شۆڕشەکەی "شێخ مەحمودا" بە تەمای ئەوە بو کە بیکەن بە حاکمی کوردستان.

ڕۆژەوە نەمویستبو لەگەڵ ئینگلیزەکان ئیش بکەم، وەك خەڵقەکەی تر بۆ وەزیفە عەریزەم نەدابو و ناوی خۆم لە دەفتەری داواکەرانی ئیشدا نەنوسی بو. کە نوئیل بە نامەیەك داوای کردمە دیوانەکەی خۆی‌و پێی وتم منیش وەکو مەئمورەکانی تر ئیشێك یا وەزیفەیەك وەرگرم، لەبەرچاوی عیزەت‌و فایەق بە "نەء" وەڵامم دایەوە. بۆ یارمەتی تا ماوەیەکی کەمیش تا "شێخ مەحمود" ئەمری پێ نەکردم ملم نەدا، ئەویش بەبێ مەعاش. دوایی کە دەس کرایەوە بە تەشکیلاتی مەکتەبەکان بە هۆی ئەوەی کە من لە دەوری تورکەکانا مامۆستای زمانی فەرەنسزی‌و وەکیلی مودیری مەکتەبی ئەعدادی بوم، لەسەر داوای خۆم کرام بە مامۆستای "ڕیازیات"[١٦]، بەڵام وەکو لە پێشا باسم کردبو لە کاروباری دائیرەو ئیشی تەرجەمەدا یارمەتی نوئیلم ئەدا. دوایی دەرسی کوردی‌م پێ ئەوت تا نەخۆش کەوت‌و ئەویش چوە کوردستانی تورکیا.

ئنجا دوای نەخۆشیەکەم بوم بە مامۆستای فارسی کەپتەن بیل‌و ئیتر لە یەخەم نەبۆوە. جگە لەمانە بیل ئەوەندە تورەو تڕزڵ بو دەماری پیاوەتیشی هەبو. لە کاتی هێمنی‌و شێنەییدا ڕوی خۆش ئەبوو مەیلی چاکەی ئەبزوت. ڕەوشتی ئازانەی لاخۆش بو. چارەی پیاوی دوڕوی نەئەویست. ئەیویست بە چاوی گەورە تەماشای بکرێت، بەڵام نەك بە موونافیقی‌و دوڕویی‌و درۆ. بەڵکو لەکاتی دڵەوەو لە ڕوی خۆشەویستیەوەو لە حاڵێکا کە هەست بەوە بکا بە ڕاستی بە گەورەی ئەزانێت. کە لاساریی لە من ئەبینی ئەیبردەوە سەر سافیلکەیی‌و کەم تەجرەبەیی. وەکی تریش بە لاوێکی ڕاست‌و بێ ڕیا و زرنگ هاتبومە بەرچاوی. هیوای ئەوەی لێ ئەکردم کە دوای هەندێ تەجرەبەو مەشقێکی سیاسی یارمەتێدەرێکی باشم لێ بهێنێتە ناو و بە کەڵکی خۆی‌و حکومەتی ئەو ڕۆژە بێم. چونکە لەو ڕۆژەدا نەك خوێنەواری باش‌و تەواو هەتا خوێنەواری وەکو منیش کەم بو. لەبەرئەوە بە

---

[١٦] لە زەمانی تورکەکانا لە پۆلی یەکەمەوە تا پۆلی دوامینی ئەعدادی زمانی فەرەنسزی ئەخوێنرا. کە ئینگلیزەکان هاتن ئەعدادی نەما، کرا بە ئیبتیدائی‌و لە جیاتی فەرەنسزی دیسان هەر لە پۆلی یەکەمەوە دەسکرا بە خوێندنی ئینگلیزی.

زۆری مەزانن، کە دەسخستنی یەکێکی وەکو من بە لایانەوە مەبەس نەبوبێ. جگە لەمانە هەموی، من ئەتوانم بڵێم کە سروشت و ڕەوشتم لەوانە بو کە هەمو کوردێکی ئەو دەورە بە چاوێکی خۆشەویستی و بەڕێز تەماشام بکەن، چونکە هەرچی دەورێکی "بیل" هەیە ئەو کاتە بە لامەوە سوك ئەبو، کە یارمەتی لێقەوماوێکی کوردم پێ ئەدا. جاری وا هەبو ڕاستەوڕاست چاکەم بە خۆی ئەکرد. گەلێجاریش هەر بە هۆی ئەوە کە نزیك بە "بیل" بوم نفوزی خۆم ئەخستە کارەوەو ئەمو ئەوم بە ئامانج ئەگەیاند. ئەم کردەوانەشم –کە لە دوای جیابونەوەم لە بیل بە ماوەیەکی زۆر بۆم دەرکەوت لە لایەن "بیل"ەوە لەژێر "تێبین"دا بوە–. بەبێ ئەوەی کە بۆ خۆم قازانجێکم لێ دەسکەوتبێ و یا بە تەمای پاداشتێك بم، یەکێك بوە لەو هۆیانە کە نرخی منی لای بیل زیاد کردوەو چاوی لە گەلێك کەمو کورتی ترم پۆشیوە.. ئنجا بە کورتی بە ڕەوشت و خوی بە وێڵ و کردەوەی پیاوانە توانیبوم وا لە بیل بکەم کە بە چاوێکی باش و بەڕێز تەماشام بکاو لەبەر ئەمە بو کە تا بە تەواوی هیوای ڕێکەوتنی لێ نەبڕیم و ڕەنجێکی زۆری بێسودی لەگەڵ نەدام دەسی هەڵنەگرت و لێم نەبۆوە..

لەم شۆڕشەدا بەهەڵەچونی "شێخ مەحمود"

"شێخ مەحمود" لەم شۆڕشەدا ئازانە هاتبوە دەس بەجەرگی و قارەمانیی خۆی دەرخستبو. بەڵام داخەکەم لە تەگبیرو ڕادا یارمەتیدەری باش و دڵسۆزی نەبو و یا ئەوانەی بە "تەگبیرکەر"ی دائەنان بە هەڵەیان ئەبرد. "ڕێ"شی تێ ئەچێت کە لەبەر شپرزەیی و بە بیری کات لەدەسنەدان، بە "پەلە" کەوتبێتە شەڕەوە. سەرکەوتنی هێزی شێخ مەحمود لە "تاسڵوجە"و تەفروتونا بونی هێزە "سوك"ەکەی ئینگلیزیش بەو گورجیەی کە باسمان کرد لەوانە بو کە ببێتە هۆی بە هەڵەچون و کەمتەرخەمی لە لایەن لێکدانەوەی ئەنجامی دواڕۆژو بیرکردنەوەیەکی تەواو دەربارەی ڕوبەڕو–وەستان لەگەڵ لەشکرێکی زۆربەی نیزامی و ئاشنا بە "فنون"ی شەڕ.

ئەگینا بهاتایە کە دوای شکانی هێزە بچوکەکەی ئینگلیز لە تاسڵوجە، شێخ مەحمود لە جیاتی ئەوە کە هێزەکانی خۆی هەمو لە دەربەند دابمەزرێنێت و چاوەڕوانی هێزی گەورەو پڕ چەکی ئینگلیز بکا کە کەوتبوە ڕێ، دەسبەجێ ئەو هێزەی لای خۆی بکردایە بە چەند بەشێکەوەو هەر یەکە لەم بەشانەی لەژێر سەرەکی زابتێکی نیشتمانپەروەری کوردو چاودێری و یارمەتی یەکێك لە ڕەئیس عەشیرەتەکانی وەکو "کەریم بەگی فەتاح بەگ" و یا "مەحمود خانی دزڵی"دا بناردایە هەرێمێك لە هەرێمەکانی عەشایری کە ئەم ڕەئیسە شارەزای بو و یا تێکەڵی لەگەڵیا هەبو، بە تایبەتی –ئەگەر دوای ئەوە کە هێزێکی هەڵبژاردەو تێکەڵ لە چەند عەشیرەتێك و بەشێك لە عەسکەرە نیزامییەکەی لەژێر سەرەکی دو–سێ زابتی ئازاو چەند ڕەئیسێکی عەشایردا لە زێی کۆیە بپەڕاندایەوەو ئنجا خۆشی بە دوای هێزەکەیەوە بکشایەتەوە شاخەکانی سورداش و بە شەڕی چەتە ئینگلیزەکانی شپرزەو ماندو بکردایە، دور نەبو کە شۆڕشەکەی بە ئاسانی بتەنێتەوەو پەرە بسێنێت و لە ماوەیەکی زۆر کەمدا ئاگرەکەی هەمو کوردستانی عێراق بگرێتەوە. چونکە ئەو حاڵەی کە لە ڕەواندزدا ئەبینرا لە هەمو کوردستاندا هەبو. کەسێکی ئەوتۆ نەمابو کە لە ئینگلیزەکان دڵگیر نەبێ یا حەز بە نوشوستییان نەکا. بەڵام دیارە کە چەند خەفیەو موناقفێك و پولپەرست و وڵاتفرۆشە ناڕەسەنەکان لەم ژمارەیەدا نین و نەمانهێناونەتە ڕیزەوە..

٢٩

دوای ڕۆیشتنی بیل بۆ هەولێر
من و ڕەواندز

دوای ڕۆیشتنی بیل بۆ هەولێر، من لە ڕەواندزا وەکو دەسبەسەر مابومەوەو لە ماڵ نەئەهاتمە دەرەوە. "سەید تەها" لەم کاتەدا تەواو لە ڕودا بو. دەنگ وابو کە ئینگلیزەکان بیکەن بە جێنشینی شێخ مەحمود. بیل بۆ ئەوە چوبوە لای کە لەگەڵ ئینگلیزەکانی هەولێر گفتوگۆو تەگبیری بەربەرەکانی شێخ مەحمودی پێ بکەن و

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لە نفوزی "سەید تەها" بۆ سەرنەکەوتنی شێخ مەحمودو سەرنەگرتنی تەقەلای شۆڕشنانەوەی لە بەری کۆیەو هەولێرو ڕەواندز کەڵك وەربگرن. من کە لە دەوروپشتی خۆم ڕوانی، دیم کە حاڵی کورد بەرەو خراپە ئەڕواو سیاسەتی ئینگلیز لە سەرگرتن و سەرکەوتنایە. ڕەئیس و ئاغاکانی لە ڕەواندز بون و ئەوانەی کە بەرەو کوێستان ئەچون و لەوێ مابونەوە، هەمویان بە پارەو فیشەك و هەندێ دیاری و خەڵات دەمشیرین کرابون و یا مەواجبیان بۆ بڕابۆوە. هێزەکەی میری ڕەواندز لەژێر سەرەکی "نوری باویل" لەگەڵ ئینگلیزەکان بو. لە هەولێریش جارێ بە ناوی "سەید تەها"وە کە بە تەمای حوکمداری بو و ئەوەندەی تر نفوزی پەیا کردبو و ببو بە جێی هیوای دواڕۆژو جارێ بە ناوی مەندوبی سامییەوە بەیاننامەیەکی (مەنشور) کوردی و یا فارسیان بڵاو ئەکردەوە. بەمجۆرە پڕوپاگەندەو سیاسەتەو بە چەند کۆبونەوەیەك لە بەینی ئینگلیزەکان و سەید تەها لە لایەکەوەو لە بەینی سەید تەهاو ڕەئیسەکان و ئاغاکانی کوردا لە لایەکی ترەوە، ئەوانەی بە بەرتیل و دەمشیرینکردن چاریان نەکرابو، بە هەڕەشەی بێدەنگ و تەنگاوکردن بیریان پێ گۆڕابو و ڕویان پێ وەرگێڕرابو. لەبەر ئەمەو بە تایبەتی لە شاری هەولێرو بەشێکی شاری کەرکوك پڕوپاگەندەیەکی تەواو دەربارەی "شێخ مەحمود" دەسی پێکردبو.

ئنجا هەروەکو ئەستێرەی بەختی شێخ مەحمود ڕوی کردبوە کزی و لوتی لاوانی وڵاتپەروەر هاتبوە نەویبون، منیش لە عاستی خۆمەوە کەوتبومە گێژاوێکی بێبنی لێکدانەوەو سەعاتی دەرەکم دەسی کردبو بە لێدان! خانوەکەم لەناو باخێکا کەوتبوە دەرەوەی خۆراوای شاری ڕەواندزو بە تاقی تەنیا منی تیابوم. لەو ڕۆژانەدا بە ناوی پاسەوانی و خزمەتەوە "نوری باویل" نەفەرێکی بە تفەنگەوە بۆ ناردبوم. شەوان ئەهاتە ژورەکەم و ڕاست و درۆ هەندێ باس و هەواڵی شەڕی شێخ مەحمودو دەنگ و باسی ناوبازاڕو خەڵقی شارەکەی بۆ ئەگێڕامەوە. بە قسەی ئەو شێخ مەحمود ڕو لە سەرکەوتن و پێشکەوتن بو. لە ڕاستیشدا شێخ مەحمود یەك دو جار هەڵمەتی بردبوە سەر هێزەکانی پێشەوەی ئینگلیزو لە

دەرەوەی شەقامی گشتی و لاڕێوە دەستە سوارێکی تا سنوری کەرکوك ناردبو و هەواڵی لەشکری ئینگلیزی تاقی کردبوّوە. نەفەرەکەی کە "نوری باویل" بۆی ناردبوم بە لامەوە جێی باوەڕ نەبو و من شکم لێ ئەکرد. بەڵام ئەو خۆی زۆر بە کوردخواو لایەنگیری شێخ مەحمود پیشان ئەداو بە دڵ خزنەتی ئەکردم. دیوی دەرەوەی باش ئەهاتە بەرچاو و پیاوانە لەگەڵم ئەجولایەوە. وردە وردە لەگەڵی ڕاهاتبوم و خەریك بوم متمانەی پێ بکەم. لەگەڵ ئەمەشا کە شەوێکیان پێی وتم ئامادەیە بە خۆی و تفەنگەکەیەوە هەڵێت و لە ڕێی چیاکانەوە بمگەیەنێتە لەشکرەکەی شێخ مەحمود باوەڕم پێ نەکرد. لەوە ئەترسام ئەمە فێڵێکی ڕێکخراو بێ لە لایەن نوری باویل و معاونە ئینگلیزەکەوە بۆ تێگەیشتن لە بیری من و یا بۆ لەناودانم لە چیاکانا!..

گیرانم لە ڕەواندزو ڕەوانەکرانم بۆ بەندیخانەی کۆیە

من خۆم بۆ هەلێك ئەگەڕام کە بتوانم بەبێ قۆرت و بەرهەڵست بگەڕێمەوە سلێمانی. چونکە ئەو ڕۆژە کە هێزەکانی ئینگلیزو شێخ مەحمود لە بەینی ڕێگەی کەرکوك و سلێمانیدا خەریکی بەیەکاچون بون لەو ڕێگەیەوە نەمئەتوانی بگەڕێمەوەو ئینگلیزەکانیش ئەمەیان نەئەهێشت. لە لاڕێشەوە واتە بە چیاکانا گەڕانەوەم پێویستی بە یارمەتی هەندێ کەس بو کە ئەمیش دوای نەرمکرانی ڕەئیسەکانی ڕەواندزو سەرەك عەشیرەتەکان لە لایەن ئینگلیزەکانەوە شتێکی سوك و ئاسان نەبو. وەکو وتبوم لە نەفەرەکەی "نوری باویل"یش دڵنیا نەبوم. بەڵام بەیانی ئەو شەوە کە نەفەرەکە بیری ڕاکردنی تاقی کردبومەوە معاونەکەی "بیل" بە ناوی پارێزگاریەوە چوار سوار عەسکەری "لیڤی" ناردو ئەمری پێکردم کە لەگەڵیان بگەڕێمەوە کۆیە. ئەو ڕۆژەی گەیشتینە کۆیە شەو لە ماڵی خۆما نوستم. چونکە لەوێ خانوەکەم چۆڵ نەکردبو و نۆکەرێك و "شەفیق"ی برام کە لە تورکیا زابت بو و بە سەردان هاتبۆوە لە کۆیە چاوەڕێیان ئەکردم. بەیانی هێشتا شەبەقی نەدابو لە دەرگا درا. نۆکەرەکە دەرگای کردەوە. من خەواڵو بوم کە

عەریفێکی ئینگلیزو پۆلیسێك هاتن‌و لەناو جێ هانیمیانە دەرەوە دوای خۆگۆڕین بردمیانە سەرا. هێشتا کەس نەهاتبوە سەرا.

بەندیخانە لەو ڕۆژەدا لەناو "سەرا"کە بو. ئینگلیزەکەی لەگەڵم بو دەرگای بەندیخانەکەی بە "وەردیان" کردەوەو منیان خستە ژورەوە. ئەوانەی کە لەوێ گیرابون ئەیانناسیم‌و چاکەم بۆ هەندێکیان ببو. بە جارێ ڕاست بونەوەو بە حەپەساوی‌و بە چاوێکی ڕێزەوە "بەرەوپیری"یان کردم. بە وێنەی دەرویش‌و مورید کە لە دەوری مورشیدیان ئەناڵێن، دەوریان دام‌و کش‌و مات دانیشتن. من کەوتمە خۆش‌و چۆنی لەگەڵیان‌و بە ڕویەکی خۆش‌و دەمێکی بە خەندەوە کەوتمە گفتوگۆو دڵخۆشی دانەوەیان‌و نەمهێشت دڵتەنگ بن‌و ماتەمینی دایان بگرێت.

وەکی تریش هەوڵی ئەوەم دا کە لە "کەپتەن ڕاندەل"ی حاکمی سیاسی هۆی گیرانم بزانم، بەڵام کەڵکێکی نەبو. بۆ "حەماغا"ی حاکمی شارو جەمیل ئاغای نائبی حاکم یەك دو کاغەزم نوسی‌و داوام لێکردن کە لە "ڕاندەل" بپرسن‌و هیچ نەبێ بزانن بۆچی خراومەتە بەندیخانەوە سودێکی نەبەخشی‌و وەڵامێکیان نەدامەوە.. ئەوەش دیار نەبو کە ئینگلزیەکان بەتەما بن شتێکم لێ بپرسن‌و یا بمخەنە ژێر "موحاکەمە"وە. بەڵام داخەکەم لەناو ئەم هاوڕێ تازانەدا تەنیا چەن سەعاتێك مامەوە. دوای ئەوە کە "ڕاندەل"ی حاکمی سیاسی هاتە سەراو پێی زانی کە خراومەتە بەندیخانەی گونابارە "عادی"یەکانەوە دەسبەجێ ئەمری دا ژورێکیان بۆ چۆڵ کردم‌و بە ناوی "گوناباری سیاسی"یەوە بە تەنیا خرامە ئەو ژورەوە. کە ڕوانیم، گیراوەکانی بەندیخانە ئەوەندەی بە گیرانم خەفەتیان خواردبو ئەوەندەش بە جیابونەوەم لەوان پێی تێك چون‌و خەفەتبارو پەست بون. وا دیار بو کە ئەوان نیازیان وابو ئەم هەلە لەدەس نەدەن‌و تا لە ناویانا بمێنمەوە بەهەر جۆرێکی بۆیان بکرێت‌و بلوێت‌و دڵم ڕابگرن‌و بملاوێننەوە. ئنجا پەستی ئەوە بون کە ئەم هەلەیان لە دەس ئەچوو جیابونەوەم لەوان لەم پیاوەتی‌و خزمەتە بێبەشی ئەکردن. ڕەنگە باوەڕ نەفەرمون کە ئەم جۆرە لێکدانەوەیەو بیری چاکەو پیاوەتیە لە پۆلی گوناباری عادی‌یەکانا هەبێ‌و یا هەستی پێ بکەن. بەڵام من لەوەدا گومانم

نیە کە ئەو هەستو بیرو باوەڕە پیرۆزانە کە لە کۆمەڵە (مجتمع) بەرزەکانا وردە وردە ئەشارێتەوە لەم چەشنە کۆمەڵانەو جێگە تاریکانەداو لە دڵو گیانی ئەم جۆرە مەخلوقە دواکەوتو گونابارانەدا هێشتا ماوەو ئەبینرێت. لەبەرئەمە ئەگەر ڕاستتان ئەوێت من لەگەڵ ئەوەشا کە لە تاریکیو بۆگەنی ئەو بەندیخانە تەنگو ناخۆشەدا، لە تەنیشت ئەو گیراوە چڵکنو ئەسپێونە بەسەزمانانەدا لەوانە نەبو بتوانم بخوێنمەوەو یا بنوسمو یا بە دڵی خۆم بخۆمو بخۆمەوەو یا حەلێکی بێدەنگو بێ قرەم دەسکەوێت کە تیا بنومو کەمێك بحەسێمەوە، دیسانەوە لە کانگای دەرونما هەستم بەوە کرد کە لە هەندێ هاودەمو هاوڕێی گیانی جیا ئەکرێمەوە کە بە هەستێکی پاكو بێ غەشی ئینسانی وەحشەتی بەندیخانەکەیان لەبیر ئەبردمەوە!!..

* * *

٣٠

کە گواستمەوە ژورە تایبەتیەکە کابرایەکیان هێناو لەبەر ژورەکەما ڕایانوەستاند. ئەمە پاسەوانم بو و بە ڕۆژانە گیرابو. هێشتا کورتەكو دەرپێی نەگۆڕیبو. چونکە لەو ڕۆژەدا هەرای ئینگلیزو شێخ مەحمود لە دەربەندا نەبڕابۆوەو بە گەرمی دەوامی ئەکرد. لەبەر ئەمە هەرچی پۆلیسێك کە لە شاری کۆیە بو نێررابونە سەر بوارەکانی زێ کە بەرهەڵستی پەرینەوەی هێزەکانی "شێخ مەحمود" بکەنو ماوەی ئەوە نەدەن کە شۆڕش بکەوێتە دیوی هەرێمی کۆیە. ئنجا بۆ کاروباری دایەرەکانی حکومەتو پارێزگاری ناوشار، لە بێ ئیشەکانی ئەهالی هەندێ کەسیان بە کرێ گرتبو. پاسەوانەکەی من یەکێك بو لەوانە. تفەنگێکی کۆنو چوار فیشەكو چەند قەوانێکی هەڵگرتبو. ئەوەشیان پێ سپاردبو کە ڕێگەی کەس نەدا بێتە لامو یا قسەم لەگەڵ بکا. واتە یاسای ئیختلاتیان لێ کردبوم. بەڵام کابرا لە یاسای ئیختیلات تێنەگەیشتبو. وای زانیبو کە ئەبێ لە ژورەکەی خۆما لەگەڵ وەردیانی بەندیخانەکەش، هەتا لەگەڵ

پاسەوانەکە خۆی نابێ قسە بکەم. من ئاگام لەمە نەبو. لەبەرئەوە بێ پەروا داوام لە وەردیانەکە کرد بنێرێتە ماڵەوە بۆ دەستێك پێخەف (نوێن)و تاقمی چاو جگەرەو هەندێ کتێبو کاغەز. کابرای پاسەوان وتی: "ئەفەندی قسە مەکە!" کە وتم بۆچی؟ وتی: پێت ئەڵێم قسە مەکە! من پێکەنیمو روم کردە وەردیانەکە کە قسەکەم تەواو کەم. ئەوسا بە لولەی تفەنگەکەی نایە سەر سنگم وتی: لەوە زیاتر قسە بکەی ئەمرم پێیە بتکوژم! ئەو حەلە نقەم لە خۆم بڕیو لە ژورە چۆڵو هۆڵەکەدا دەسم کرد بە هاتوچۆ. وەردیانە ڕیشسپیەکی وریا و کاردیدە بو چوبوە لای مەلا ئەحمەد ئاغای مودیری پۆلیس. نەفەرێکی زیرەكو مەشق پێکراوی میری هانیو کابرای کرێگرتەیان دەس پێوەنا و لە دەرەك ڕزگارم بو. ئەو شتانەش کە پێویستم بو بۆم هاتو جارێ پاڵێکم لێدایەوە.

دوای چەند ڕۆژێك لە ڕوی نەجولانەوەو بێهەتاویو ڕتوبەتی ژورەکەمو لەبەر خەمباریو سەغڵەتیو دڵتەنگی کەمێك بێتاقەت ببومو هەستم بە نەخۆشی ئەکرد. لەبەرئەوە نامەیەکم بۆ ڕاندەل نوسیو داوای پزیشکێکم لێ کرد. دو ڕۆژ چاوەڕوانی دکتۆر بوم بەڵام هیچ دیار نەبو.

من لە ماوەی ئەم گیرانەما کە شەڕی "شێخ مەحمود"و ئینگلیز جارێ لە دەربەند بە توندیو گەرمی دەوامی ئەکرد هەر ساتە بە جۆرێك لەگەڵم ئەجولانەوەو هەردەمە چەشنە کردەوەیەکم ئەبینی. ڕۆژی وا ئەبو پاسەوانەکەم چاوی ئەپۆشیو هەندێ دۆستو هاوڕێ ئەهاتنە لامو لەبەر دەرگاکەوە خۆشو چلۆنییان لەگەڵ ئەکردمو هەندێ باسو هەواڵیان بە پەلەپەلو یا بە ڕەموز تێئەگەیاندم. جاری واش ئەبو کە بە دو ڕۆژ کەسێکم نەئەبینی، پاسەوانەکەیان ئەگۆڕیمو یا یەك دوانێکیان لێ زیاد ئەکرد. بۆ دەس بە ئاوگەیاندن کەسم لەگەڵ نەئەهات. کەچی هەندێجار ڕایانئەگرتم تا سێ چوار نەفەریان بە تفەنگەوە ئامادە ئەکردو ئەیان ناردە دەورو پشتی ئاودەسخانەکان. ئیتر وای لێهاتبو کە بە ڕەوشتی پاسەوانو پۆلیسەکانما ئەمزانی لە دەرەوەو ناو بازاریش چ باسە؟ واتە بە پێی هێمنی پۆلیسەکانو یا توندیو توشییان لەگەڵم، بۆم دەرئەکەوت کە ئەو

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ڕۆژە باسی سەرکەوتنی هێزەکانی ئینگلیز لە ناوایە یا هی "شێخ مەحمود". هەر ڕۆژێك دەنگی شکستی هێزی ئینگلیز لەناوا بوایە من ئەکەوتمە خۆشیەوە. لە چاو پۆلیس و پاسەوانەکانا بەرز ئەبومەوە. بە دەورما ئەهاتن. چاو قاوەیان بۆ ئەهێنام. ڕێی هاتوچۆی پرسیاریان ئەدا. چاویان لە کردەوەکانم ئەپۆشی. شەوان ڕێی "گۆرانیبێژ"یان ئەدا کە ئەهاتنە لام و گۆرانییان ئەوت. لە حەوشی سەرادا کورسی دائەنراو مەجلیس ئەگیراو ئەبو بە بەزم و هەرا.

بە پێچەوانەی ئەمە کە هەواڵی شکستی هێزەکانی "شێخ مەحمود"یش لە ناوا بوایە ئەو پاسەوانە ڕوخۆشانە دور ئەکەوتنەوەو یا دور ئەخرانەوەو هەندێ پۆلیس و پاسەوانی وام لێ پەیا ئەبو کە لە ڕوی گرژو تڕوفیزی کەرانە بەولاوە شتێکیان نەئەزانی. ئەمانە خۆیان گیف ئەکردو لێم ئەبون بە "عەنتەر". بەم چەشنە هەر خۆشی و دڵشادیەك کە ڕۆژێ لەوەپێش دیبوم و ڕامبواردبو لە بن دانیان دەرئەهێنام و لە بیریان ئەبردمەوە.

دەنگ وابو کە ئەو فیرقە عەسکەرەی بە پەلەپەل داواکرابو[١٧] لەگەڵ "جەنراڵ فرایزەر" لە کەرکوکەوە پەیتاپەیتا ڕوی کردبوە ناوچەی شەڕو لە "١٨ی حوزەیرانی ١٩١٨" گەیشتبونە بەردەمی لەشکرەکانی "شێخ مەحمود". خەڵقی کویە بەشی زۆریان حەزیان بە سەرکەوتنی شێخ مەحمود ئەکرد. بە تایبەتی لاوەکان و کاسبی ناو بازاڕو بەشی ڕەشۆکی. بەڵام دەستەی لاوەکان و خوێنەوارەکان هەر بە جارێ گڕیان لێ ئەبۆوەو کارەبایەکی نیشتمانپەروەری ڕەگەکانی لەشیانی هێنابوە لەرینەوە. دەنگی سەرکەوتنی لەشکری "شێخ مەحمود" و هەواڵی قارەمانی پاڵەوانی کوردیان بۆ یەکتر ئەگێڕایەوەو شانازییان پێوە ئەکرد. بە کورتی خەڵق هاتبونە سەرپێ! ترسیان لە جاسوس و خەفیە نەمابو. شەوان پاش بانگی شێوان هەندێ کەس ئەهاتنە لام. وەکو لە سەرەوە باسم کردبو لە حەوشی "سەرا"کەدا جێگەیان ڕائەخست، کورسییان دائەنا و

[١٧] فیرقەی هەژدەمینی ئینگلیز لە موسڵەوە داواکرابو کە بچێتە سەر"شێخ مەحمود"، بەڵام لەناو خەڵقا دەنگ وابو کە ئەم فیرقەیە لە هندستانەوە نێرراوە..

ئەڵقەمان ئەبەست. هەندێ شەو پاسەوانەکانیش چاویان ئەپۆشی و گۆرانیبێژی دەنگخۆش ئەهاتن و بەزمیان بۆ ئەگرتین. بەڵام داخەکەم ئەم بەزم و خۆشیە تاسەر نەبو!..

* * *

۳۱

"سدیق ئەفەندی" ناو کابرایەکی هندی هەبو. ئەمە لای ئینگلیزەکان موحاسب بو. من بە پیاوێکی زۆر بێ غیرەت و پەسمایەم ئەهاتە بەرچاو. هەتا بە جاسوسم ئەزانی و لەبەر ئەمە زۆر بە چاوێکی سوك تەماشام ئەکرد. پێش ئەوە کە بچمە ڕەواندز جارجار لە دایەرە ئەهاتە لام و یا لە دیواخانەکانا توشی ئەبوم ڕوم نەئەدایە و خۆم تێنەئەگەیاند. بەڵام لە بەرۆکم نەئەبۆوە و بە جۆرێکی وەستایانە باسی ئینگلیزەکانی ئەهێنایە پێشەوە و دەماری ئەگرتم. منیش لەگەڵ ئەوەدا کە ئەمزانی بۆ ئەوە ئەگەڕێت لە بیروباوەڕی من بگا دیسانەوە خۆم پێنەئەگیرا و ئەوەی جاسوسێك بۆی ئەگەڕێت پێشکەشم ئەکرد. جگە لەمە سدیق ئەفەندی خۆشیم بێبەش نەئەکرد و چیم پێ ڕەوا ئەبینی ئەمکرد بە سەرباری. ئەو خۆی بە زۆڵە ئینگلیزێك دائەنا و بەرامبەر بە خەڵق ترۆفیزێکی ئێجگار زلی هەبوو بە لای لوتەوە قسەی لەگەڵ ئەکردن. لەبەر ئەمە هەرچەند لە ڕودا نەیئەوێرا نقە بکا و بە تەواوی سەرکوێرو شپرزەم کردبو، بەڵام لە دڵا زۆرم لێ پڕ بو و بۆ هەلێك ئەگەڕا کە وەکو مار پێمەوە داو تۆڵەم لێ بسێنێتەوە.

لە کاتێکا کە من بە هۆی هاتوچۆی لاوەکانی کۆیەوە شەوان لە حەوشی سەرا بە بەزم و گۆرانی و "لاوك و قەتار"ەوە ڕامئەبوارد ڕۆژێك لە پڕا قەدەغەی هاتوچۆم لێ کرایەوە و چوار پاسەوانی تازەی تفەنگبەدەسم بە سەرەوە دانراو لەو ڕۆژەوە بۆ دەس بە ئاوگەیاندنیش بە تەنیا ڕێیان نەئەدام و بە دیارمەوە ئەوەستان. ئیتر کەس لێی نەئەپرسیمەوە و هاتوچۆکەر پێیان بڕی و چاوم بە کەس نەئەکەوت. ئێوارەیەك پێش تەواوبونی دەوامی دایەرەکان بە چەند دەقیقەیەك "سدیق

ئەفەندی" دەرکەوت و دوای هەواڵپرسین وتی: *"زۆرم پێ ئەوتی کە دەربارەی ئینگلیز زمانت بپارێزە. چونکە بێ ڕەزان و ئەمانیان بۆ نیە*"[١٨]. *بەلام بە قسەت نەئەکردم. ئەوا توش بویت"* . وتم چیم کردوە کە توش بم؟

وتی: *"ئاوا ئاگات لە خۆتە؟ دیارە نازانی کە دوای گەڕانەوەت، لە (ڕەواندز گەڵ کردەوەی بێجێ و خیانەت و ناپاکی تۆیان بۆ دەرکەوتوە. لەبەرئەمە نازانم کارت بە چی ئەگا و دوارۆژت چۆن ئەبێ؟ خوا بکا هەر "ئیعدام نەکرێیت!"* . ئەمەی وت و ئیتر نەوەستا وەکو لە شتێك بترسێت بە گورجی لێم دور کەوتەوە..

بە ڕاستی لەم قسانە کەوتمە ئەندێشەیەکی گەورەوە. نامەیەکی "حاجی نەوڕەس ئەفەندی"م هاتەوە بە بیرا کە پێش چەند ڕۆژێك لە ڕەواندزەوە بۆی ناردبوم. لە ناو پیاوە ناودارەکانی ڕەواندز یەکەمین کەس کە ببو بە دۆست و ئاشنام و بە زرنگی و وریایی، خۆی لە من هێنابوە پێشەوە. ئەم کابرایە لە پیاوەکانی میری دەوری عوسمانی بو. دیواخانێکی کراوە و بە نان و قاوەی هەبوو لەگەڵ کاربەدەست حکومەتی هەمو دەورێکا وەکو یەك دۆستایەتی ئەگرت و زۆرباش ئەچو بەڕێوە. لەبەرئەوە یەکێك بو لە ناسراوەکانی دەوری خۆی و جێگەی هیوای لێقەوماوان و پەنای ئەوانە بو، کە ئیشیان ئەکەوتە لای کاربەدەستەکانی میری. لەگەڵ ئەمەشا کە چوبوە ساڵەوە دیسانەوە بە چەشنی لاوێکی هەرزەکار بەگوڕ بو. ئەیزانی چۆن ئەژی. قازانجی خۆی لە هەمو دەورێکا پاراستبو و لە کاربەدەستەکانی دەوری عوسمانی و دوای ئەوان، هی ئینگلیزەکان و بەینێکیش هینی تورکەکانی دەوری مستەفا کەمال نزیك کەوتبۆوە. کە لە ڕەواندز بۆ ماوەیەکی کەم "عەلی شەفیق" بەگی میسری بە تاقمێك عەسکەری تورکەوە هاتبوە ڕەواندزو لەژێر ناوی "ئۆزدەمیر پاشا!"دا لەو ناوەدا بە ناوی مستەفا کەمالەوە دەسی کرد بە هەڵسوڕاندنی کاروباری حکومەت و پڕوپاگەندە بۆ تورکەکان.

---

[١٨] سدیق ئەفەندی لەگەڵ من بە فارسی قسەی ئەکرد.

"حاجی نەوڕەس ئەفەندی" لەویش خۆی نزیك خستبۆوەو ببو بە کلیلی ئەقڵی. منیش کە لەگەڵ "کەپتەن بیل" چومە ڕەواندز زۆر خۆی تێهەڵئەسومو گەڵێ جار خواوناخوا نانم لەسەر سفرەو سینی ئەوا خواردبو. ئەویش لە دۆستایەتی من کەڵکی وەرئەگرتو لە لای کەپتەن بیل هەندێجار کاروباریم ڕاپەڕاندبو. لە جێبەجێکردنی ئیشوکاری میوانو ئەمو ئەویشا یارمەتیم ئەداو مافم بە سەریەوە هەبو. لەبەر ئەمە کە هاتمەوە کۆیەو لە بەندیخانەدا بوم نامەیەکم لێ وەرگرتبو. لە نامەکەیدا ئەیوت: *"دوای ڕۆیشتنت بۆ کۆیە معاونی حاکمی سیاسی کەوتە پرسینو کۆڵینەوە. چەند ناکەسێکی سپڵە زمانیان بە خراپە لە تۆ خستە کار. چا بوکە معاون لە منیشی پرسیو بیریم گۆڕی. بە هۆی کوڕەکانیشمەوە لەگەڵ خزمو دۆستان وامان کرد کە ئەوانیش زمان بگۆڕنو هەر بەم تەرحە نەماهێشت کەسی تریش لە چاکە بەولاوە شتێکت دەربارە بڵێت"*.

من لە ڕاستیدا کە ئەم نامەیەم وەرگرتبو ئەوەندە نرخم نەدابو بە قسەکانی حاجی نەوڕەسو لێی ورد نەبوبومەوە. وام ئەزانی کە تەنیا بیل خۆی لێم زیزەو ئەیەوێت عەزیەتم بدا. واتە لە نامەکەی حاجی نەوڕەس وام بە بیرا هاتبو کە ئەیەوێت بڵێم کابرایەکی بەوەفایەو مافی چاکەم ئەداتەوە. بەڵام قسەکانی میستەر سدیق بو بە هۆی ئەوەی کە بیر لە نامەکەی حاجی نەوڕەس بکەمەوە. جارێك ئەموت باشە ئەوا ئەو ئەڵێت بیری معاونم گۆڕیو نەمهێشت لە لایەکی تریشەوە لە چاکە بەولاوە شتێك بڵێن. ئەی ئەمەی سدیق ئەفەندی چیە؟و کامیان ڕاست ئەکەن؟ تۆ بڵێی حاجی نەوڕەس بە تەواوی ئاگای لە باسەکە نەبێو شتێکی وام بۆ ڕێکخرابێ کە مەترسی لە ئەنجامی بکرێت؟ بەمجۆرە پێچو دو، هێنانو بردنو بە لێکدانەوەی دورو درێژو بیرکردنەوە لە هەزاران قسەو باسی ڕابردوو بە هەستانو دانیشتنی تا ئەو ساتەم ئەمویست کە لە لایەن گوناباریو یا بێ گوناهی خۆمەوە لەسەر بڕیارێك بوەستم، بەڵام سودێکی نەبوو هەر بیرێکی ئەمکردەوە پێشئەوەی بیگەیەنم بە ئەنجامێك بە بیرو خەیاڵێکی تازە پەردەیەکی ئەهات بە سەراو لە بیرم ئەچۆوە یا لێم ئەشێواو تێکەڵ بە بیرە تازەکە ئەبو.

دنیا بەرەبەرە تاریك ئەبو و شەو داهات. دڵم ئەوەندەی تر گیرابو. دوای خەیاڵاتێکی دورو درێژو پەرش و بڵاو ئەو شەوە بە برسێتی لەناو جێگەکەما ڕاکشام و نازانم چۆن و کەی خەوم لێ کەوتبو. نزیك بەیان خەبەرم بۆوە و دوبارە کەوتمەوە زەریای بێ بنی خەیاڵاتەوە. ڕابوردوم وەکو شریتێکی سینەما هاتەوە بەرچاو. سلێمانی، خزمان، دۆست و ناسیاوان، ماڵ و ژنەکەم (ئەوسایە هیشتا مناڵم نەبو) هەمو شتێکم دوابەدوای یەك، بە تیژیی و لە پشت پەردەیەکی تەمەوە بە بەرچاوا ئەهات و ئەڕۆیشت. دەربارەی گەلێ کەس کەوتمە شکەوە. زۆر لە دۆستەکانم وەکو دوژمن هاتە بەرچاو. پەریم لێ بو بە جنۆکە و مەلائیکەم لێ بو بە شەیتان. دارو بەردم کرد بە جاسوس، باوەڕم بە چاکە و بە ڕاستی و بە خێر نەما. هەمو شتێك لە چاوما بو بە خراپە، بە شەڕ! و هەمو کەسێکم لێ بو بە مایەی فیتنە و هەوێنی فەسادی. لاوێکی کەم تەجرەبە بوم. لە مردن ئەوەندە باکم نەبو. خەفەتی ئەوەم ئەخوارد کە دونیا بە شەڕو خراپ داگیر کرابێ. لەوە دڵتەنگ ئەبوم و ماتەمینی ئەیگرتم کە ئەوانەی بە سوکم ئەهاتنە بەرچاو بتوانن سەرکەون و بە فەوتاندنی من بڕوا بە هەستی خۆیان بکەن و لەشکری شەڕو خراپەیان پێ بەهێز ببێ!..

ئنجا کە تاریکی شەو بەسەر چو و سپێدەی بەیان گێتی ڕون کردەوە ئەو کتێبەی لە تەنیشت جێگەکەمەوە بو گرتم بە دەسەوە و لە سەر گازی پشت کەوتمەوە خوێندنەوە. کتێبەکە تورکی بو. سەعید فەوزیی شاعیری خەڵقی سلێمانی و مودیری "ڕێژی=ئینحسار"ی کۆیە لەگەڵ چەند کتێبێکی تری تورکی بۆی ناردبومە بەندیخانەکەم. حەکایەتێکی دورو درێژ بو. باسی کەشتی (سەفینە)یەکی ئەکرد کە لە ئەنجامی گێژاو و گەرداوێکی زەریادا نوقوم بوبو. بەسەرهاتی دوای نوقومبونی کەشتیەکە و هەواڵی چەند نەفەرێك لە سوارەکانی کە بەسەر کەشتیەکەوە ئەگێڕایەوە. ئەمانە کە بە دیمەن ڕزگاریان ببو ڕۆژەها بەسەر پارچە تەختەیەکەوە لەگەڵ بەخت زۆرانیان گرتبو. دەردی برسیەتی و تینوەتیان کێشابو. بە بریندار و نەخۆشی لەژێر لێزمەی تۆف و بارانی بەهارا

@kurdica

تەقەلای ئەوەیان دابو کە خۆیان بگرن، ئەو پارچە تەختەیە بەرنەدەن و نەکەونە زەریاکەوە. بەرامبەر بە زیندەوەرو دوڕندەکانی زەریا بە دەس و بە قاچ، بە دان و بە نینۆك بەرەبەرەکانێیان کردبو و هەزاران قۆرت و بەدبەختی و تەنگ و چەڵەمەیان هاتبوە ڕێ.. من پێش ئەو شەوە ناخۆشە بەشێکی زۆری ئەم کتێبەم خوێندبۆوە.. بەڵام دو ڕۆژ بو لە تەنیشت جێگەکەمەوە دامنابو و بۆم نەکرابو تەواوی بکەم. ئەوا ئەم بەیانیە دەسم کردبۆوە بە خوێندنەوەی. نازانم ئەنجامی کابراکانی سەر ئەم پارچە تەختەیە بەچی ئەگات؟ لەگەڵ ئەمەشا ئەنجامی خۆم بەست بە ئەنجامی ئەوانەوە.

وتم ئەگەر بێت و ئەمانە لەم زەریایەدا لە دوای ئەم هەمو کارەساتە هەزار چەشن و گرنگە ڕزگاریان ببێ و بگەڕێنەوە دونیای ژیان و خۆشی، دور نیە منیش لەم ڕۆژە تاڵ و ناخۆشەو لەم بێ هیوایی و دەردەك و ئازارە ڕزگار ببم. زۆر بێ وەرەو خەمبارو پەشۆکاو بوم. ئەبەد ئەوەندە بێ ئۆقرەییم بە خۆمەوە نەدیوە. لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵم ئەدا کە کتێبەکە بخوێنمەوەو تێی بگەم. ئەنجامی ئەو بەسەزمانانەی سەر پارچە تەختەکە بزانم. چونکە ئەنجامەکەی ئەوان بە لامەوە ئەنجامی خۆم بو و ئەو ئەنجامەم کردبو بە "فاڵ"ی بەختم.. دیارە کە ئەمتوانی ڕاستەوڕاست دوایی حەکایەتەکە بخوێنمەوەو لە ئەنجام بگەم. بەڵام وام پێ خۆش ئەهات کە لە وێنەیەکی تەبیعیدا بگەمە ئەو ئەنجامە. لە دوای سەبرو خۆگرتن، واتە لە دوای ڕەنجی خوێندنەوەی هەمو کتێبەکە فاڵی بەختم دەرکەوێ و بیدۆزمەوە. وتبوم کە لەسەر گازی پشت ڕاکشابوم و ئەمخوێندەوە. ئنجا سەرم کەوتبوە لای دەرگای ژورەکەم. واتە لە پشتی سەرمەوە چاوم لە حەوشی سەرا بو. جارجار بە بێ مەبەس ئەمڕوانیە ناو حەوشەکە.. ئەوە چیە؟ بەم بەیانییە زوە ئەو ئینگلیزە تەپلەبەسەرە کێیەو چی ئەکا لە سەرا؟ ئەو پۆلیسەی لەگەڵیەتی چیە؟ لەم کاتەدا کە کەس نەهاتوەتە سەرا، یاساوڵەکانیش (نۆبەچی) هێشتا لە خەوان، ئەوان لە چی ئەگەڕێن؟ ئەوا ڕویان کردە ژورەکەی منیش. ئاخۆ بۆ لای من دێن و یا ئەچن بە لای بەندیخانەکەی تەنیشت

ژورەکەمەوە؟ تەواو نزیك بونەوە. بەخوا ڕاست ڕوەو ژورەکەی من هاتن. یاخوا خێر بێ! ئەوا بە ژور سەرمەوە وەستان! با هەڵسم بزانم چیان ئەوێت؟

دڵم دەسی کرد بە گورپەگورپ و ڕەنگم سور هەڵگەڕا. خۆم هەستم بەوە ئەکرد کە خوێن وروژمی بردە سەرو مێشکم. لەشم گەرم داگیرسا. هەناسەم سوارو دەنگم گرپو. ئیتر لە نەخۆشێك جیا نەئەکرامەوە. کابرای ئینگلیز دوای ڕۆژباشێکی ساردو سڕ وتی: *"ئا سنگت بکەرەوە!"* سنگم لە خۆیەوە کرابۆوە. چونکە هاوین بو و تاقە فانیلەیەکی تەنکم لەبەرا بو. سەماعەکەی نا بە سنگمەوە، دوای ئەوە بە پشتمو ناو شانمەوە. من لەم کاتەدا دوبارە بیری سلێمانیم کردەوە. وتم ئاخۆ ژن و کەسوکارەکەم ئەزانن ئێستە من لە کام لاو لە چیدام؟ ئایا ئەزانن کەوا ئەمبەنە پای قەنارە؟.. چونکە من ئەمزانی کە پیشەی ئینگلیز وایە لە پێش شەبەقا گونابار ئەخنکێنن. لە پێش خنکاندنیشا ئەبێ پزیشك (تەبیب) گونابار ببینێ و لە ساغو سەلیمی و هەواڵی بەدەنی تێبگا. چونکە من لەژێر تەئسیری ئەو وشانەدا کە لە "میستەر سدیق"م بیستبو و یا لە نامەکەی "حاجی نەوڕەس ئەفەندی"دا خوێندبومەوە" لە زیادکرانی پاسەوانەکانمو لە پێڕینی هاتوچۆکەران، سەرەڕای ئەمانە هەموی بە هۆی خەیاڵاتی تێکەڵو پێکەڵی شەوو نەنوستن و لە ڕوی بێهۆشی و گێژو وێژی و لێکدانەوەی زۆرو زەبەندە، لەو وشانە کە ترس و ئەندێشەیەکی گەورەو کوتوپڕی خستبوە دڵمەوەو دابومی بە دەم لافاوێکی خەیاڵاتی ڕەش و ناخۆش و هیوابڕەوە مانام لە هاتنی ئەم پزیشکە (دکتور) بەو جۆرە لێکدابۆوە.. ئەوەم لە بیر نەبو کە پێش چەند ڕۆژێك خۆم بە نامەیەك لە "ڕاندەل"ی حاکمی سیاسی داوای پزیشکم کردبو و ئەمە لەسەر ئەو نامەیەو بە ئەمری ڕاندەل بۆ تەماشاکردن و دەرمان کردنم هاتبو. واتە من بە خوت و خۆڕایی کەوتبومە زەریایەکی بێ سنوری ئەندێشەوە.

دکتۆرەکە هەندێ دەرمانی بۆ نوسیم و یەك دو جۆرە خواردنی تایبەتی بۆ دانام. جگە لەمانە ڕێی دا کە کتێب و کاغەزو قەڵەم و ئەو شتانەی کە بە دزیەوە بۆم ئەهات لێم قەدەغە نەکرێت. ڕاشی سپارد کە لەبەر ڕتوبەت لە عەردی نەنوم و

قەرەوێڵەیەکم بۆ دابنێن. دوای ئەمە ئیتر تا بەینێك کەوتمە ئاسودەییەوەو سەرم ڕەحەت بو و زۆری کاتم بە خوێندنەوەو نوسینەوە ئەبردە سەر.. لەو ڕۆژانەدا من زۆر شتم بە تورکی ئەنوسی. چونکە لە دەوری عوسمانیدا ئێمە بە تورکی ئەمانخوێند. منیش بە تایبەتی لە زمانی تورکیدا لە پێشکەوتوەکانی قوتابیانی پۆلەکەی خۆم بوم. ئەو ڕۆژە دوای ڕۆیشتنی دکتۆرە ئینگلیزەکە لە ژێر تەئسیرێکی مەعنەوی لە ستایشی یەزداندا قەسیدەیەکی تورکیم دانابو کە "مسودە"کەی لەسەر کاغەزە بۆرو ئەستورەکانی دەوری ئینگلیز نوسراوە، لەگەڵ هەندێ شیعرو نوسینی تر هێشتا لەناو کاغەزەکانی ئەو دەمەدا لە لامە. قەسیدەکەش لەگەڵ بەشێك لە شیعرە تورکیەکانم لە ساڵی ١٩٢٤ لەژێر ناوی "شعرلرم!" لە چاپخانەی "نەجاح" لە بەغدا لەچاپ دراوە..[١٩]

٣٢

عەبدوڵلا ئاغای حاجی تایەر ئاغای حەوێزی

عەبدوڵلا (عبداللە)غا یەکێك بو لە پیاوە ناودارەکانی کۆیە لە نەوەی "حەوێزی"یەکان و باوکی فەتاح ئاغایە کە لەو ڕۆژەدا ڕەئیسی شار (بەلەدیە) بو. عەبدوڵلاغا تورکەکانی خۆش ئەویست. وەکی تریش سەر بە شێخ مەحمود بو.

ئینگلیزەکان چارەیان نەئەویست دەمڕاستو کەمێکیش بزێوو زماندرێژ بو. لەگەڵ ئاغاکانی کۆیە هەمویان، تەنانەت لەگەڵ خزمەکانی خۆشی ناکۆك بو. بەڵام لەگەڵ منا دۆستایەتیو هاتوچۆی هەبو. دەنگی ئەوە کە ڕێی تێ ئەچێ من ئیعدام بکرێم بەوێش گەیشتبو. لەبەر ئەمە بیستم کە بڕیاری دەربازکردنی داوم. هەرچەند بە تەواوی بۆم دەرنەکەوت کە ئەمە ڕاستە یا درۆ، بەڵام ئەوەندە ئەزانم

---

[١٩] دوایەمین (بەیت)ی ئەو (قەسیدە) تورکیە ئەمەیە:

اولما سەیدی فکرمی تحدیدە باعث محبسم؟

شمدی تا عرش مجیدە بلکە چیقشدی سسم!

کە کارێکی وا لە عەبدوللاغاوە دور نەبو. چونکە ئازاو سەرچڵو دڵ بە گۆبەندەوە بو. شەوی دوای هاتنی دوکتۆرە ئینگلیزەکە، بە دزیەوە پیاوی عەبدوڵلاغا هات وتی:

لە نیوەشەودا وڵاخو سوارم بۆ دێتە ئێر دیواری سەرا. پۆلیسەکانیش تەمێ کراون کە چاوم لێ بپۆشن تا خۆم بگەیەنمە لای سوارەکانو لەگەڵیان بڕۆمو ئەوان ئەمبەنە لای شێخ مەحمود. من ئەم تەگبیرەم بەدڵ نەبو. چونکە لە سەرێکەوە ئەوەندە ترسم نەمابو و تا ماوەیەك ئەمین ببومەوە. لە سەرێکی تریشەوە باوەڕم بە کەس نەمابو. ئەوەندەی کە پێش توشبونم خۆشباوەڕو بێترس بوم دوای توشی داوبونم کەمباوەڕو دڵپیسو ئاڵۆزاوم لێ پەیا ببو. چ جای ئەوە کە لە حاڵێکا ئەمە ڕاستیش بێ من لەوەدا شکم هەبو کە سەربگرێت. ئەم بێباوەڕیو ملنەدانەی من خێریشی تیابو. ئەگینا بێتو شەوێك پێشتر ڕێی وام بخرایەتە بەر لەوانە بو کە ئاگریش بێ، خۆمی تێ فڕێ بدەم. چونکە وانەکانی میستەر سدیق وای پەشۆکاندبوم کە نەمئەزانی چی بکەم. بەڵام بە هاتنی دوکتۆرە ئینگلیزەکە بەو ڕەوشتەیان لەگەڵم لە دوای ئەم هاتنە هاتبومەوە سەر خۆمو هیوای ڕزگاریم تازە ببۆوە.. وەڵامی پیاوەکەی عەبدوڵلائاغام دایەوەو تکام لێکرد کە لەم بیرە واز بێنن. پێم وتم کە من ئەم کارە بە باش نازانمو هۆیەکی وا نابینم کە پێویست بە ڕاکردنو خۆشاردنەوە بکا. لەوەدا دڵنیام کە شتێکی وام نەکردوەو لێم دەرنەکەوتوە کە ببێتە هۆی ترسی عەبدوڵلاغاو دۆستانی تر..

ڕۆژم بە ئەنگوست ئەژماردو چاوەڕوانی پێشکەوتنی شێخ مەحمودو پەرینەوەی هێزەکانی بوم بۆ ئەمبەری "زێ" واتە بۆ دیوی کۆیە. وام ئەزانی کە تا شێخ مەحمود بە تەواوی سەرنەکەوێتو شۆڕش هەرێمی کۆیەو هەرێمەکانی تر هەموی نەگرێتەوەو ئینگلیز وڵاتی کوردستان بەجێ نەیەڵن من هەر لە بەندیخانەدا ئەمێنمەوە یا لە پڕێکا لەناو ئەدرێم. نەمئەزانی کە لەمەدا بە هەڵەچومو ڕزگاری من –داخەکەم– بەسراوە بە گیرۆدەیی شێخ مەحمودەوە. لەبەرئەمە کە بەیانی ڕۆژی دوامین هەینی مانگی حوزەیرانی ١٩١٩ جارچی لە

بازاڕی کۆیە جاڕی داو کوژانەوەو بڕانەوەی شۆڕشی شێخ مەحمود بلاو کرایەوەو ئەم پەیامە کوشندەو جگەربڕە بە من گەیشت گێتی بە جارێ لەبەرچاوم تاریك بو و لە دو سەرەوە ماتەمینی دایگرتم. گرفتاری قارەمانی کوردو فەوتانی خۆم!.. ئنجا ڕۆژی دوەمی ئەم جاڕدانە واتە بەیانی ڕۆژی شەمە حاکمی سیاسی کۆیە لە سەرا کۆڕی مەجلیسی بەستو بەشێکی زۆربەی خەڵقی شارەکە پوڵ پوڵ بۆ چاو ڕونی و پیرۆزیادی ڕاندەل ڕویان کردە سەرا. من لەبەر خۆمەوە ئەگریامو بۆ ئەنجامی ڕەشی حوکمداری کوردستانو بۆ کەساسیو سیاچارەیی خۆم فرمێسکی گەرمم ئەڕژاند. بۆ ئەو ڕۆژە ئەنجامی شێخ مەحمود ئەنجامی کوردو کوردستان بو. لەم لایەشەوە کۆستکەوتوی لێقەوماوی قەومی کورد بوم. بەڵام چیم لەدەس ئەهات؟! هەر ئەوەم پێ کرا کە دەرگای ژورەکەم داخەمو تا زەماوەندی سەرنگونی لەشکری کورد تەواو بو لەسەر لەپ بۆی بکەومو گوێکانم بئاخنم..

* * *

٣٣

بەربونم لە بەندیخانە

هەرچەند تا لە بەندیخانەدا بوم ڕێی ئەوەیان ئەدا کە خواردنم بۆ بێتو چاو قاوەیان بۆ لێ ئەنام. کاغەزو کتێبو شتی ترم بۆ ئەهاتو جارجارە لە ژورێکی تایبەتیدا ئاویان بۆ دائەنامو خۆم ئەششتو بەرگم ئەگۆڕی. بەڵام ڕێی ئەوەیان نەئەدا کە تاقمی تەراشو یا دەلاك بێتە بەندیخانەکەمەوە. لەبەرئەوە ئەو ماوەیە کە لەوێ مامەوە تەراشی گوێزانم نەئەکرد. بەڵام لە دوای گیرانی شێخ مەحمود بە برینداریو ڕەوانەکرانی بۆ بەغداو لە کاتێکا کە من هیوای بەربونو ڕزگاریم نەمابو محەمەد ئەفەندی کەرکوکی کاتبی تایبەتی ڕاندەل هاتە لامو موژدەی دامێ کە حاکمی سیاسیو معاونەکەیو حاکمی شار، کۆبونەوەو خەریکی ئەوەن کە بڕیاری بەردانی من بدەن. جگە لەمە ناردیو دەلاکێکیان هێناو بە پارەی ئەو

محەمەد ئەفەندی سەرو ڕیشیان تاشیم. دوای ئەمە ناسیاوان ڕویان کردە بەندیخانەکە. پۆل پۆل ئەهاتن‌و موژدەی بەربونیان ئەدامێ‌و چاو ڕونیان لێ ئەکردم. ئەوەندەی پێ نەچو "کەپتەن ڕاندل" ناردی بە شوێنما. تەلگرافێکی بیل کە بۆ ئەو نوسرابو و پەندو نەسیحەتی بۆ من تیابو بۆی خوێندمەوەو هەندێکم بەسەرا هات. ئنجا پێی وتم ئەتوانی بچیتە ماڵی خۆت.. ئەوەشتان بیر خەمەوە کە من شەوی پێشوتر لە کاتێکا دوا لاپەڕەکانی حەکایەتەکەم ئەخوێندەوە، لە ڕزگاربونی کابراکانی سەر پارچە تەختەکەی ناو زەریا و لە گەڕانەوەیان بۆ دونیای ژیان‌و خۆشی‌و لە گەیشتنەوەیان بە ماڵ‌و مناڵیان بە ساغی‌و شادی زەردەخەنەیەکی ناهومێدی لێوەکانی قڵیشاندبومەوەو بەزەییم بە خۆما هاتبۆوە کە ئەنجامی ڕەشی خۆم بە ئەنجامی ئەو بەئامانج گەیشتوانەوە بەستبو.

* * *

٣٤

موحاکەمەی شێخ مەحمود لە بەغدا

و

نێررانی بۆ ئەنداممان

من هەرچەند لە بەندیخانە دەرچوم بەڵام لە بەند ڕزگارم نەبو و ڕێی ئەوەم نەدرا کە بگەڕێمەوە سلێمانی‌و یا کەرکوك. ماوەی دو مانگ زیاتر لە کۆیە لەژێر تێبینی موراقەبە حکومەتا مامەوە. لەم حەڵەدا "شێخ مەحمود" لە بەغدا برینەکانی دەرمان ئەکراو لەگەڵ شێخ "حەمە غەریب"ی زاوایا لە بەندیخانەو یا لە نەخۆشخانە چاوەڕوانی موحاکەمە بو. لەولای تریشەوە زابتە کوردە بەدیلگیراوەکانی وەکو قادر ئەفەندی قەرەداخی و عیزەتی تۆپچی و قالەی ئایشەخان و ڕەشید جەودەت و ڕەشیدی غەفور و ئەدهەم ئەفەندی و عەلی یاوەری ساڵەح سلێمانی و گەلێکی تر لە بەندیخانەی بەغدا فێری "خشتی کاڵ بڕین" ئەکران. لێرەدا پێویستە بڵێین کە ئەوانەی لە بابەت ئەم زابتە کوردانەوە هەندێ

درۆ و دەلەسەیان هەڵئەبەستو باسی دودڵیو ناڕاستیو ناپاکی ئەمانەیان ئەکرد بەرامبەر بە "شێخ مەحمود"، خۆیان ناڕاستو ناپاك بونو مەبەسیان پەلاویکردنی ناوی زابتەکان بو و بە تایبەتی مەبەسیان ئەوە بو کە دوبەرەکێتی بخەنە ناوەوەو یەکێتی کورد بپسێننو گرەو لە "شێخ مەحمود" بەرنەوە. بە وشەیەکی ڕاستو بیٚ گریٚ لە ڕوی موونافیقیو یا لە ڕوی نەفامیەوە خزمەتی ئینگلیزو سەرکەوتنی هێزەکانی ئینگلیزیان ئەکرد. ئەگینا ئەبو بزانن کە ئەم زابتانە لەژێر هیچ زۆرێکا شەڕیان بۆ شێخ مەحمود نەئەکردو بەرامبەر بە لەشکری ئینگلیز نەوەستابون. ئەگەر وا نەبوایە دوای ئەوە کە بەدیل گیران نەئەخرانە بەندیخانەی بەغداوەو لەویٚ ڕۆژی هەزاران خشتی کاڵیان پیٚ نەئەبڕا. با بڵێین لە پێشەوە بە ناچاریو لەبەر هەندیٚ هۆو شوێن، شێخ مەحمود کەوتبونو چوبونە کۆڕی شەڕەوە، بەلام لە کاتێکا کە هێزە گەورەکانی ئینگلیز گەیشتبوە بەرامبەر "شێخ مەحمود" ئەوان بە ئاسانی ئەیانتوانی لێی جیابنەوەو بە خۆیانو هێزەکەیانەوە ڕوبکەنە لەشکری ئینگلیزو لەگەڵیان ببن بە یەك. یا لە ناوچەی شەڕ بچنە دەرەوەو بدەنە کێوەکانو شەڕی چەتە بکەنو تا لێیان ئەبورن خۆیان نەدەن بە دەسەوە.. ئەوە جیٚی گومان نیە کە لە هەمو کاتێکاو لە ناو هەمو کۆمەڵێکا مرۆڤی ناڕاستو ناپاك هەیەو لە هەمو قەومێکا هی وا هەڵکەوتوە کە لە عاستی قەومی خۆیو نیشتمانیا دودڵیو ناپاکی کردبیٚ، بەلام من لەوەدا شکم نیە کە ئەو زابتانەی لەگەڵ "شێخ مەحمود" بون هەمویان بە تایبەتی لەو ڕۆژەدا بە خوێنێکی گەرمو بیرو باوەڕێکی پاکی نیشتمانپەروەرانەوە خۆیان خستبوە ئاگری شەڕەوەو هەر ڕەنجو ئازارێکی سەخت کە توشی ببونو ئەو تاڵیو ناخۆشیە کە لە بەندیخانەکەی بەغدایا چەشتبویان تۆڵەیەکی گیانی نیشتمانپەروەریان بو!..

بۆ موحاکەمەی شێخ مەحمودو شێخ حەمە غەریب، لە بەغدا مەحکەمەیەکی عەسکەری واتە "دیوانی عورفی" دانرا. حاکمەکانی ئەم دیوانە هەمویان ئینگلیز بون. حوکمداری کورد ئەم شتانەی درابوە پاڵ:

١-ڕاستبونەوەی بە چەك بەرامبەر بە بەریتانیای گەورەو ڕژاندنی خوێنێکی زۆرو بونە هۆی زەرەرێکی زۆربە.

٢-داگرتنی بەیاخی بەریتانیای گەورەو دڕاندنیو لە جێی ئەو هەڵکردنی بەیاخی کوردستان!.

"شێخ مەحمود" لە پێش هەمو شتێکا ڕەخنەی لەوە گرتبو کە هەیئەتی ئەم مەحکەمەیە یا ئەم "دیوانە عورفی"یە هەموی لە ئینگلیز، واتە لە دوژمنە خاوەن داواکانی ڕێکخراوە. جگە لەمەش ملی نەدا کە بە "ڕەوان" واتە مەحامی بگرێت کە بەرامبەر بە مەحکەمە قسەی بۆ بکاو لە سەری بکاتەوە. چونکە نەیئەویست کە بەم جۆرە دان بە مافی مەحکەمەدا بنێ بۆ ئەم موحاکەمەیە. خۆی بە گوناباری دانەئەنا. بەرامبەر بە کردەوەی ئینگلیزو بێ قەولیانو لە ڕێی پاراستنی وڵاتو سەندنەوەی حەقی شەرعی کوردا ڕاست بونەوەو بەگژ ئینگلیزاچونی لەسەر خۆی بە واجب ئەژماردو لەم خوێن ڕژاندنانەدا نەك خۆی، بەڵکو ئینگلیزەکانی بە موجرمو گوناباری ئەزانی..

بەڵام دیوانی عورفی ئەمانەی نەبیستو بە ڕاستو درۆ "شێخ مەحمود"ی موحاکەمە کردو حوکمی دا بە خنکاندنی. لە سلێمانییەوە یا بە ناوی شایەت تاقمێك لە پیاوە ناسراوەکان ڕێك خرابو و بە زۆر یا بە خواهش لەم موحاکەمەیەدا حازر بون. ئەمانە کە لەگەڵ "کەپتەن بۆند"ی حاکمی سیاسی چەمچەماڵ نێرابونەوە بەغدا، ناوەکانیان لە خوارەوەیە:

١-حاجی مەلا سەعیدی کەرکوکی.

٢-عیزەت بەگی وەسمان پاشای جاف.

٣-شێخ نەجیبی قەرەداغ.

٤-عەونی ئەفەندی یوزباشی کوڕی (حاجی گورون).

٥-حەمەد بەگی قادر پاشا.

٦-حاجی ئاغای حەسەن ئاغا.

٧-میرزا فەرەجی حاجی شەریف.

"شێخ مەحمود" لە دوای ئەم هەمو کارەساتە گرنگو سامناکەش ورەی بەرنەدابو و نەپەشۆکابو. برینداریو بەدیلگیرانو "دیوانی عورفی"ی ئینگلیز نەیشلەژاندبو و بە وێنەی پلنگێکی ناو قەفەس لە هەلمەتبردنو چەپۆکداهێنان ئەگەڕا. بەرامبەر بە دیوانی عورفی ڕەوشتو گفتوگۆی بێ گرێو ئازانە، لە عاست شایەتەکانا سروشتی مەردانەو دلێرانە بو، لە نیگاکانیا بەرامبەر بە شایەتەکان وا ئەخوێنرایەوە کە نرخێکیان ناداتێو بە سوك دێنە بەرچاوی. داخی ئەوەی ئەخوارد کە لە لای بێگانە کورد شایەتی لێ بدا. ماتەمنیی ئەوە گرتبوی کە کۆتەو زنجیری ئینگلیز پەکی خستبو و نەیئەتوانی بیانپلیشێنێتەوە! لەبەرئەمە کە دیوان، حوکمی خنکاندنی دا بە سەرا بە زەردەخەنەیەکەوە تێی ڕوانین کە پڕ بو لە مانا!و ستەم!..

بەریتانیای گەورە! ئەم حوکمە گرانەی لەبەر دو هۆ دابو بەسەر "شێخ مەحمود". یەکەم بۆ نواندنی (هەیبەت)و گەورەیی بەریتانیا. دوەم بۆ ئەوە کە هاتو حوکمەکەی دیوانی عورفییان گۆڕی بە گرتنی "شێخ مەحمود" لە بەندیخانەداو یا بە ناردنی بۆ دەرەوەی عێراق، ئەمە بکەن بە بەلگەیەکی لێبوردنی خۆیانو چاوپۆشینیان بەرامبەر بە گوناباران. هەندێکیش ئەیانوت ڕێی تێ ئەچێت کە ئینگلیزەکان ئەوەیان لەبەر چاو بو بێ کە کوردەکان بەرامبەر بە دیلەکانی دەبو پیاوانە جولابونەوەو نەك ئەوەی کارێکی ناشایستەیان دەربارە بکەنو یا عەزیەتیان بدەن، بەلکو لە لایەن خواردنو جێو ڕێوە بە وێنەی (دیل)ەکانی حکومەتێکی شارستانی لەگەلیان جولابونەوەو ماوەی بێ "وێل"یو کردەوەی ناڕەوایان نەدابو[٢٠]. هەرچەند ئەم هۆیانە لەوانەیە کە بێت بە بیرا، بەلام

[٢٠] ئەو ئینگلیزانە کە دوای گرتنی سلێمانی بە هێزەکەی "مەحمود خانی دزلی" لە "دەبۆ"کەدا گیرابون بە ئەمری "شێخ مەحمود" چاوێرییەکی باشیان ئەکرا، جگە لەمە بەهۆی ئەوە کە "شێخ قادری" حەفید" سوپاسالاری لەشکری کوردو هاوڕێی "دانلیس" بو لە مالی خۆیانەوەو بە ئەمری "حەپسەخانی ڕەحمەتی" گەلێجار نانو خواردنێکی زۆرو پوختەو تایبەتی بۆ ئینگلیزەکان ئەنێرایە دەبۆو پێخەفی پاكو خاوێنو هەر شتێکی تر کە پێویستیان بو لێیان درێغو یا قەدەغە نەئەکرا..

ئەوە بە بیری کەسا نەهاتبو کە "شێخ مەحمود" بۆ ڕۆژی خۆی ئەبێ بمێنێت. چونکە ئینگلیز وا بە ئاسانی هیوایان لێ نەئەبڕی. بە تەما بون کە ئەمجارەش بە گژیانا چو، نۆرەیەکی تر هەر بێتە سەر (ڕێ)و بۆ سیاسەتی خۆیان لەم وڵاتەدا کەڵکی لێ وەرگرن. لەبەرئەمە لەندەن پەنجەی بۆ حوکمەکەی "دیوانی عەسکەری" درێژ کرد. لە پێشەوە گۆڕی بە (بەندی) دە ساڵ. دوای ئەوە لەگەڵ "شیح حەمە غەریب" زاوایا ناردیە جەزیرەی ئەندامان (Andaman).

ویلسونی حاکمی عام لەم کاتە گرنگەشا بە شوێن "شێخ مەحمود"ەوە بو. ئەیویست کە دوایی بە ژیانی بداو لەناوی بەرێ. بەرهەڵستی ئەو بو کە حکومەتی بەریتانیا لە شێخ مەحمود ببورێتو بە دورخستنەوەی لە عێراق لێی بگەڕێ. ئەوە کە میجەرسونی زۆر بە دڵا چوبو و بە حاکمێکی بێهاوتای دائەنا بە هیچ کلۆجێك چارەی شێخ مەحمودی نەئەویستو بەتەما بو لەم هەلەدا بیفەوتێنێ. بەڵام کە حکومەتی بەریتانیا وەکو وتمان لەبەر گەلێ مەبەس بڕیاری دا بە هێشتنەوەی شێخ مەحمودو دیوانی عەسکەری حوکمەکەی خنکاندنی گوڕی بە دورخستنەوەی لە عێراق" ویلسون بە ڕەسمی ڕەخنەی لەمە گرتو وتی: "مانەوەی شێخ مەحمود بە زیندویی هیوایەکە بۆ دۆستەکانیو ترسێکی گەورەیە بۆ دوژمنەکانی. ئەوان (دۆستەکانی) بە هیوای گەڕانەوە، لە کردەوەی خۆیان لانادەن، ئەمانی تریش (دوژمنەکانی) لە ترسی گەڕانەوەی شێخ مەحمود ئۆقرە ناگرنو ناسرەون. بە کورتیەکەی تا شێخ مەحمود زیندو بێ ئاسایش ناکەوێتە کوردستانەوە" بەڵام لەگەڵ ئەم دوژمنایەتییە پڕ لە قینە (ویلسن) دانیشی ئەنا بە ئازاییو نەبەزی شێخ مەحموداو بە زمانێکی سەناخوانی باسی غیرەتی قەومیو گیانی بەرزی نیشتمانی ئەم قارەمانە کوردە ئەکاو ئەڵێت: *"لە نەخۆشخانەی بەغدا چومە لای، بە وێنەیەکی ئێجگار بە کوڵو تینو ئازانە ئەیوت* (واتا شێخ مەحمود ئەیوت): *نەك مەحکەمەی عەسکەری ئینگلیز، بەڵکو هیچ مەحکەمەیەك خاوەن حەق نیە کە موحاکەمەی بکا. چونکە ئەو بە پێی حەقێکی شەرعی کە لە لایەن دەوڵەتە سوێندخۆرەکانەوە دانی پیا نراوەو ناسراوە، شەڕی لەگەڵ ئینگلیز*

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

کردوەو لە ڕێی کوردو کوردستانا خۆی بەخت کردوەو ئەیکا" . دوای ئەمەش هەر ویلیسن ئەڵێ: *"شێخ مەحمود دوانزە مادەکەی (ئەبێ چواردە بێ) ویلسونی ڕەئیس جمهوری ئەمریکای بیرخستەوەو بۆی خوێندەوە. ئنجا بازیبەندەکەی قۆڵی کردەوەو لەناو ئەوەدا بەرگێکی قورئانی دەرهێنا و پیشانی دام کە تەرجەمەکەی کوردی مادەکانی ویلسون و تەرجەمەی بەیانەکەی ئینگلیزی و فەرەنسزی تیا نوسرابو کە لە لایەن حقوقی قەومە بچوکەکانەوە بە یەکەوەو لە ١٩١٨دا بڵاو کرابۆوە."*[٢١]

ئەم قسانەی ویلسونی حاکمی عێراقی عام کە دوژمنێکی بێڕەزاو بێئامانی شێخ مەحود بو، گەواهێکی هەرە گەورەیەو بەسە بۆ دەمکوتکردنی هەندێ لەوانەی کە لە ڕوی کین و یا نەفامی و نەشارەزاییەوە قسەی پڕوپوچیان بڵاو ئەکردەوە لە بابەت شۆڕشەکانی کوردەوە یا وایان ئەزانی کە شێخ مەحمود کوتەکێك بو بە دەس ئینگلیزەوە.

ئینگلیزەکان دوای گرتنی شێخ مەحمودو ناردنی بۆ بەغدا هێزێکی سوارییان لە سلێمانیدا داناو تا بەینێك خەریکی گرتنی ئەو ڕەئیسانە بو کە شوێن شێخ مەحمود کەوتبون و گەلێکیشیان جەریمە کردن. پاش ئەمە دائیرەی مەندوبی سامی لە بەغداو لایەنی عەسکەری زۆریان هەوڵ دا بۆ کردنەوەی ڕێگەی خانەقین و کۆیەو کەرکوك و ڕاکێشانی خەتی ئاسن بۆ وڵاتەکانی کورد. بەڵام کورتی ماوەی ئابوری و بێهێزی ئەو ڕۆژەی دەوڵەتی بەریتانیا بەرهەڵستێکی گەورە بو بۆ پێکنەهاتنی ئەم مەبەسە. بەشێکی گەورەی ئەم کارە هەتا ئیمڕۆش دوا کەوتوەو بە ئەنجام نەگەیشتوە..

من لە کویە لەم ڕۆژانەدا ڕێیان دام کە بگەڕێمەوە سلێمانی. ئەو ڕۆژەی گەیشتمە (کەرکوك) ئەوانەی کە بۆ شایەتی دەربارەی "شێخ مەحمود" چوبونە بەغدا گەڕانەوەو لەوێ توشیان بوم. هەلێکی زۆرباش بو. چومە لای حاجی "مەلا

---

[٢١] Mesopotamia 1917-1920.

سەعیدی" خزمم و بە هۆی ئەوەوە لەگەڵ کۆمەڵێ لە شایەتەکان –بێ ئەوەی پرس بە کەپتەن بۆند بکەین گەڕامەوە سلێمانی.

لە ڕێگەی کەرکوک –سلێمانی لە قەرەهەنجیرەوە تا تەیناڵ ناوبەناو پێ‌وشوێنی شەڕ بەرچاو ئەکەوت. لە دەربەندی بازیانیشەوە تا نزیك شاری سلێمانی ئەمبەرو ئەوبەری ڕێگاکان خێوەت و بارەگای لێ هەڵدرابو و دەشت‌ودەر بە لەشکری ئینگلیز واتە بە هندی و سیك و گورگە تەنرابو..

* * *

٣٥

لەشکری یۆنان تاو ئەداتە سەر خاکی تورك

وەکو لەمەوپێش باسمان کردبو[٢٢] حکومەتی یۆنان بە هۆی تێکۆشانی "وەنیزە لۆس"ی سەرەکوەزیرەوە بڕیاری بە دەوڵەتە سوێندخۆرەکان دەرهێنابو بۆ داگیرکردنی خاکی تورك و لەبەرئەمە دەسی کرد بە کۆکردنەوەو ڕێکخستنی لەشکرەکانی و لە ١٥ی مایس–١٩١٩دا ئەزمیری داگیر کرد. ئنجا خەریکی خۆئامادەکردن بو کە تاو بداتە سەر شارەکانی تر. لەشکری تورك تازە لە شەڕی گشتی دەرچوبو. لە هەمو سەرێکەوە برسی و ماندو و بێهێز کەوتبو. هەستی بە گەلێك کەموکورتی و ناتەواوی ئەکرد. لە ڕێی ئەوەدا نەبو کە لە ڕوی لەشکرێکی تازەو ڕێکوپێکدا بوەستێت. بە تایبەتی کە لەشکرێك پڕ چەك بێ و مەشقی کردبێ. لەشکری یۆنان کە بۆ شەڕێکی گەورەو داگیرکردنی وڵاتی قەومێکی ئازاو شەڕکەری وەکو تورك پێکەوە نرابو بە چەکی تەواو چەکپۆش کرابو و مەشقێکی تەواوی چاوپێکەوتبو. لەبەرئەمە حکومەتی یۆنان و بە تایبەتی "وەنیزە لۆس"ی سەرەکوەزیر ئەم بڕیارە بێجێ و ناڕەوایەی سوێندخۆرەکانی ئەو ڕۆژەی بە هەلێکی هەڵکەوتو ژماردبو و کەوتبوە سەودای داگیرکردنی وڵاتی دوژمنی دیرێکی واتە وڵاتی تورك!.

---

[٢٢] بڕوانەرە داوێنی لاپەڕەکانی ئەوەڵی بەشی یەکەمی ئەم بەرگە.

لەبەرئەمە "نورەدین پاشا" کە تا ماوەیەك بەرهەڵستی ئەم لەشکرەی یۆنانی پێ سپێررابو هەندێ هێزی گورج و سوکەڵەی ڕێکخست و لەژێر سەرەکی چەند زابتێکی لاوی خوێنگەرم و نیشتمانپەروەرداو بە شەڕی چەتە ماوەیەکی باش بەرەبەرەکانی لەشکرە گەورەو بەهێزەکەی یۆنانی کردو ڕێی لێ بردنە بەست. "مستەفا کەمال" لەم کاتەدا لەگەڵ هاوڕێکانی پێکەوە شەو و ڕۆژ لە تەقەلای ئەوەدا بون کە لەشکرەکانی تورك سەرلەنوێ ڕێك بخەنەوە، مەشقیان پێ بکەن، کەموکورتییان نەیەڵن و گیانێکی تازەیان بکەنەوە بە بەرا. واتە لەوە ئەکۆشان کە ئەم لەشکرە برسی و ڕوت و ماندوە زیندو بکەنەوە. یۆنانیەکان بەمەیان ئەزانی. لەبەرئەوە ئەیانویست تا زوەو پێشئەوەی تورکەکان بکەونە خۆیان و لەشکرەکانیان کۆبکەنەوە بگەنە ناوچەی وڵاتی تورك و شپرزەیان بکەن و ماوەی سەربەرزکردنەوەیان نەدەن.

ئنجا لەم ڕۆژانەدا کە "شێخ مەحمود" لەگەڵ لەشکری ئینگلیز لە دەربەندی بازیاندا بەیەکا چوبون لەولاوە یۆنانیەکان لە "بەسارابیا"وە لەشکرێکی تری زوربەیان گەیاندە ئەزمیر. جگە لەمە بڕیاریان دا بە کۆکردنەوەی ١٢٥ هەزار نەفەری تازەو فێرکردنی چەکبازی‌یان بە مەبەسی داگیرکردنی ئەو دوای شارەکان کە بە دەس تورکەوە مابو. لە کاتێکا کە لە "ئەنادۆڵ= ئاسیای بچوك"دا هەواڵ بەم جۆرە بو لە ناوچەی ئەستەمولدا دەوڵەتە سوێندخۆرەکان وەکو بەرلەمە وتبومان "پەیمانی سەڤەر Sevre"یان لە ١٠ی مانگی ئەغستۆس (١٩٢٠ ئاب) بە حکومەتی "فەرید پاشای زاوا" ئیمزا کرد[٢٣]. ئەم پەیمانە کە بەندەکانی دەربارەی دامەزراندنی کوردستانی گەورەو سەربەخۆی میللەتی ئەرمەنی تێخرابو –ئەگەر سەری بگرتایە– بڕبڕەی پشتی دەوڵەتی تورکی پێ ئەشکا و لەوەدا نەئەما جارێکی تر زیندو بێتەوەو سەری بەرز کاتەوە. بەڵام "مستەفا کەمال"و

---

[٢٣] ئەم پەیمانە لە ١١ی مایسی ١٩٢٠دا بلاو کرابۆوە لە ١٠ی ئەغستۆسی ١٩٢٠ بە نوێنەرەکانی حکومەتی تورکی ئەستەمول واتە بە "هادی پاشا"ی فەریق و سەرەکی دەستەی ئەرکانی حەرب و "ڕەشاد خالس بەگ"ی موستەشاری خارجیەو بە "ڕەزا تۆفیق بەگ"ی شاعیرو فەیلەسوفی تورك ئیمزا کرا..

هاوپەیمانەکانی خاوەنی میساقی میللی هەر وەك بەرامبەر بە لەشکری یۆنان دەسیان کردبو بە خۆئامادەکردن، ئەو لەشکرەشیان بە تەواوی شێواندو تەفروتونا کرد کە لە ئەستەموڵ لە لایەن خەلیفەوە نێررابوە سەریان. پەیمانی سەڤەری ناوبراویش‌و ئیمزاکردنی ئەم پەیمانە لە لایەن نوێنەرەکانی حکومەتی ئەستەموڵەوە تاقمی کەمالیەکانی نەپەشۆکاندو لە کردەوەی خۆیانی نەخست. واتە لە ڕێکخستنی لەشکرەکانی تورك لە ئەنادۆڵ دوانەکەوتن‌و سارد نەبونەوە. شکانی لەشکرەکەی خەلیفە لە لایەن هێزەکانی "مستەفا کەمال"ەوە بو بە هۆی کەوتنی وەزارەتی "فەرید پاشا".

"وەنیزە لوس"ی سەرەکوەزیری یۆنان کە یەکێك بو لە سیاسیە بلیمەتەکانی ئەو دەورەی ئەوروپا و دوژمنی هەرە گەورەی میللەتی تورك، دەسوبرد کەوتە وێزەی گەورەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان‌و داوای ئەوەی لێ کردن کە تا شۆڕشی "مستەفا کەمال" بە تەواوی پەرەی نەسەندوەو نەگەیشتوە تەپڵەیەکی دەرەك، ڕێ بدەن بە پێشکەوتنی هێزەکانی یۆنان، بە داگیرکردنی ئەو شارانەی کە ئەکەوێتە سەر ڕێگە ئاسنەکانی "ئەزمیر"و "ئەفیون قەرە حەسار".

لەم لاشەوە لەشکرەکانی مستەفا کەمال دوای شکاندنی هێزەکەی ئەنزاور پاشا واتە هێزی خەلیفە، بەرەبەرە لە زیندوبونەوەدا بو و نزیك بە شاری ئەستەموڵ کەوتبۆوە. لەبەرئەمە گەورەکانی سوێندخۆرەکان لە عاست "وەنیزە لۆس"دا نەرم بون‌و بەڵێنیان دایە کە بەرهەڵستی نەکەن. ئینگلیزەکان لەمە زیاتر چونە پێشەوەو بە پارەو بە چەك یارمەتیشیان دا. بەڵام وەکو لە دواییدا باسی ئەکەین لەشکری یۆنان ئەم کارە گرنگەی پێ نەبرایە سەر. ئەو خەوە خۆشەی کە بینیبوی نەهاتە دی‌و بە ئامانجی خۆی‌و سوێندخۆرەکان کە لە پشتەوە هانیان ئەدا نەگەیشت. لەبەرئەمە گەورەکانی سوێندخۆرەکان وردە وردە ڕویان لە حکومەتی "خەلیفە" وەرگێڕاو پشتیان تێ کرد. لەولای تریشەوە هیوایان ئەوەندە بە هێزەکانی یۆنان نەما و هاتبونە سەر ئەوەی کە بیر لە ئەنجامی لەشکرە

یاخیەکانی تورکی ئەنادۆڵ بکەنەوەو بە ناچاری تا ماوەیەکیش ڕویان کردە "مستەفا کەمال"ی دوژمنیانو دەسی دۆسایەتییان بۆ درێژ کرد.

* * *

٣٦

کەوتنی وەزارتی "وەنیزە لوس" لە یۆنانو سەرکەوتنی کەمالیەکانی تورکیا لە دونیای سیاسەتا:

لەو سەرودەمەدا کە "وەنیزە لوس" لە ڕێکخستنی تەگبیری داگیرکردنی خاکی تورکا بو لە "یۆنانستان"دا ئاژاوەیەك پەیا بو. ئەلەکسەندەر= ئەسکەندەری مەلیکی یۆنان مرد. لە هەڵبژاردنی ئینتیخاباتی تازەدا حزبی مەلیك قوستەنتین سەرکەوتو وەزارەتی "وەنیزە لۆس" کورسی حکومەتی بەجێ هێشت. ئیتر هەوای سیاسەتیش گۆڕاو ئەو ڕێو شوێنو سیاسەتە کە "وەنیزە لۆس" لە سەری ئەڕۆیشت باوی نەما. چ ئەم کارەستانەی سەرەوەو چ ڕێنەکەوتنی گەورەکانی سوێندخۆرەکان لەسەر سیاسەتێکی تایبەتیو بێ فروفێڵ لەناو خۆیانا بو بە هۆی ئەوەی کە سەرەکوەزیری فەرەنسەو وەزیری دەرەوەی ئیتالیا بچنە لەندەنو لەگەڵ لوئید جۆرجی سەرەکوەزیری بەریتانیا بکەونە گفتوگۆو باسی هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سەڤەرو دواییدان بە (مەسەلەی خۆراوا= المسئلة الشرقیة). لۆئید جۆرج کە بە دوژمنایەتی تورك ناوی دەرکردبو نرخێکی نەدا بە قسەکانی ئەم دو وەزیرەو داوای لێکردن کە ماوەی بدەن تا ئاژاوەی ناوەکی حکومەتی یۆنان بەسەر ئەچێو ئەنجامی دەرئەکەوێت. دیارە کە لەمەش مەبەسی کات دەسخستنو بەجێنەهێنانی بیرەکەیان بو. سەرەڕای ئەمە بە پێچەوانەی ئامانجی فەرەنسەو ئیتالیا، بە سەرکەوتنی حزبەکەی لە هەڵبژاردندا قوستەنتینی مەلیکی پێشوی یۆنان هاتەوە سەر تەختو کاری یەکەمی ئەوە بو کە بڕیاری دا لەسەر ڕێو شوێنی (وینزە لوس) بڕواو بەربەرەکانی لەگەڵ کەمالیەکانا بکا!..

@kurdica

* * *

لەشکری مەلیك قوستەنتینیش بەرامبەر بە لەشکرەکانی مستەفا کەمال خۆی ڕانەگرت و شکاو گەڕایەوە دەورو پشتی بورسە. ئەوسا کە جارێك لە پاریس و جارێکیشیان لە لەندەن و دوابەدوای‌یەك دو کۆبونەوە کرا. کۆبونەوەی لەندەن لە ٢١ی شوبات ١٩٢١ لە کۆشکە دێریکییەکەی سەن جەیمسداو لەژێر سەرۆکی "لۆئید جۆرج"ی سەرەکوەزیری بەرتیانیادا بو. لەم کۆبونەوەیەدا نوێنەری مستەفا کەمال لەگەڵ نوێنەری حکومەتی ئەستەمولّ بە یەکەوە دانیشتن. دەربارەی پەیمانی سەڤەرو خواستەکانی تورك و یۆنانەوە دورو درێژ باس و گفتوگۆ کرا[٢٤]، بەلاّم ئەمیش ئەنجامێکی نەبو. حکومەتی یۆنان بڕیاری دا کە لەسەر شەڕ بڕواو دەسی کردەوە بە خۆکۆکردنەوە..

دەستەی نوێنەرەکانی مستەفا کەمال واتە نوێنەرەکانی حکومەتی ئەنقەرە لەژێر سەرەکی بەکر سامی بەگی وەزیری دەرەوەدا چوبونە لەندەن. ئەمانە هەر لەوێ چ بە دزیەوەو چ بە ئاشکرا لەگەڵ نوێنەرەکانی فەرەنسە کەوتبونە گفتوگۆی ڕێکەوتن و کەم و زۆر لە یەك نزیك ببونەوە. "بەکر سامی" لە فەرەنسزەکانا هەستی بە نەرمی و لاگیری خۆیان کردبو و هیوای ڕێکەوتنی تەواوی پێیان هەبو و ئەگەر بە واتەکانی یەکێك لە نوێنەرەکانی تورك باوەڕ بکرێت، هەر لە لەندەن لەگەڵ فەرەنسزەکانا گەلاّلەی پەیمانێکی دوبەدویان کردبو. لەبەرئەمە کە لە لەندەن گەڕانەوە جارێ چونە پاریس. مەبەسیان ئەوە بو کە پێش ئەوەی بچنەوە ولاّتی خۆیان نەبزی حکومەتی فەرەنسە تاقی بکەنەوەو ئەگەر بۆیان کرا لەگەڵیان ڕێکەون.

* * *

وەکو وتمان تورکەکانی ئەنقەرە لەم چونەیان بۆ پاریس هیوای ڕێکەوتن و بەستنی پەیمانێکی ئاشتیان ئەکردو بەتەما بون کە بە ئاشتی و بەبێ شەڕ "کلیکیا" بە فەرەنسزەکان چۆڵ بکەن. کە گەیشتنە پاریس زۆر بە گەرمەوە بەرەو

[٢٤] لە جێی خۆیا بە درێژی باسی ئەم گفتوگۆیە ئەکەین.

پیری کران و بۆ ڕێ پیشاندان و شارەزایی "کۆلۆنەل موگان" ناوێکیان خرایە تەك. ئەم کابرایە زۆر بە دڵ ڕابەری ئەکردن و بە هۆی ئەوەی "بەکر سامی" بەگ و هاوڕێکانی لە سیاسی و عەسکەرە گەورەکانی فەرەنسە زۆر کەسیان چاوپێکەوت و لە لایەن بیری خۆیانەوە گفتوگۆیان لەگەڵ کردن. لە دوای ئەمە هەلی ئەوەشیان دەسکەوت کە وەزیری دەرەوەی فەرەنسە ببینن و دەربارەی "کلیکیا"و چۆڵکردنی لە لایەن لەشکرەکانی فەرنسەوە بە ئاشتی و بێ شەڕو بەهەر جۆرێك کە حکومەتی فەرەنسە بە باشی بزانێت گفتوگۆی لەگەڵا بکەن. لەم چاوپێکەوتنەدا بەکر سامی و هاوڕێکانی لەتەك "بریان"ی وەزیری دەرەوەی فەرەنسە لەسەر ئەم بەندانەی خوارەوە ڕێکەوتن:

١-وەزارەتی دەرەوەی فەرەنسە بە تەلگراف "مەندوبی سامی" فەرەنسە لە سوریە ئاگادار بکا لەوەی کە لەگەڵ تورکەکانی ئەنقەرە نزیك بە یەك بونەوەو ڕێکەوتون.

٢-لە پەیمانی ئەم ڕێکەوتنەدا ئەو جێگانە دەربخرێت کە فەرەنسە بەڵێنی دانەوەی ئەدا بە تورك و لە ماوەی مانگێکدا لە لایەن هێزەکانی فەرەنسەوە چۆڵ ئەکرێت بۆ ئەوەی کە هێزەکانی "مستەفا کەمال" بچێتەوە ناوی.

٣-دوای ئەمانە تورکەکان لە لایەنی خۆیانەوە دەس ئەکەن بە بەجێهێنانی ئەو مەرجانە شەرت کە بەشێکە لەو بەندانەی لەگەڵ فەرەنسزەکان لەسەری ڕێکەوتون. فەرەنسزەکان لەسەر ئەم بڕیارە بۆ کشانەوەی هێزەکانیان لە "کلیکیا" ڕێڕەویەکیان (خطە) داناو لەمە مەندوبی سامی فەرەنسەیان لە سوریە ئاگادار کرد. بەکر سامی بەگیش بە تەلەگراف ئاگایی دا بە حکومەتی ئەنقەرە. بەلام ئەنقەرە[25] بە شفرە وەلامی دایەوە. لەم شفرەیەدا ئەیوت: یۆنانەکان بۆ شەڕ خۆیان ئامادە ئەکەن و لە بەکر سامی داوای ئەکرد ئەم باسە بخاتە بەرچاوی

---

[25] شفرە ئەو تەلەگرافەیە کە لە جیاتی پیت بە ژمارە ئەنوسرێت، ئەم ژمارانە بە نهێنی پیتەکانی بەرامبەری دائەنرێت بۆ ئەمە کە هەر ئەوانەی ئەینوسن و ئەوی بۆی ئەنوسرێت بتوانێت لەگەڵ پیتەکان بەرابەری بکا و مانای بزانێت.

فەرەنسزەکان و بەم هۆیەوە هەوڵ بدا کە لە بابەت هەندێ چەك و فیشەك و یارمەتی ترەوە بۆ لەشکرە تازەکانی کەمالیەکان بەندێك بخرێتە ئەو پەیمانەوە کە لەسەری ڕێك ئەکەون جگە لەمە هەر لەو تەلگرافە شفرەیەدا ئەنقەرە بەکر سامی لەوە ئاگاداری ئەکرد کە "گوتاریس"ی وەزیری جەنگی یۆنان چۆتە لەندەن و تەقەلای ئەوە ئەدا کە بۆ لەشکرەکانی یۆنان چەك و سیلاحی تازە وەرگرێت. ئەو لەشکرانە کە تازە ڕێکخرابو و بۆئەوە خۆی ئامادە ئەکرد کە سەرلەنوێ هەڵمەت بەرێتەوە سەر خاکی تورکەکان.

بە واتەی شفرەکەو بە پێی ئەو زانیارییە کە بە ئەنقەرە گەیشتبو، لەندەنیش بۆ ئەمە بەڵێنی دابو بە یۆنان. لەمەش وا دەرئەکەوێت کە هێزە چەتەکانی مستەفا کەمال هەروەکو بەرامبەر بە لەشکرەکانی یۆنان شەڕی ئەکرد و ڕێی پێشکەوتنی لێ ئەبردنە بەست لە لایەکی تریشەوە لە تورکیا و بەرامبەر بە هێزەکانی فەرەنسە لە هەڵمەت بردن و پەلاماردان نەکەوتبوو تەنگی بەوانیش هەڵچنیبو.

لەسەر ئەم تەلەگرافە ئەنقەرە "بەکر سامی"و هاوڕێکانی دوبارە ئەچنەوە لای "موسیو بریان– Brecellamt" ی وەزیری دەرەوەی فەرەنسەو لە لایەن ڕاسپێریەکانی ئەنقەرەوە ئەکەونە گفتوگۆ. بەڵام لەم ڕێیەدا توشی گەلێ گیروگرفت و قۆرت ئەبن. بریان ئەم خواستانەی ئەنقەرەی زۆر بە گرنگ دێتە بەرچاو. بە لای "بریان"ەوە لەو ڕۆژەدا فەرەنسە بە هیچ کلۆجێك لە تەوانایا نابێ کە چەك بە لەشکری "مستەفا کەمال" بدا یا بفرۆشێ.. "بەکر سامی" ڕێگەی ڕزگار بون لەم قۆترە ئەدۆزێتەوە. بە "بریان" ئەڵێت: *"لە ئێوەمان ناوێت چەکمان بۆ بنێرن و یا پێمان بفرۆشن. بەڵکو ئەمانەوێت ئەو لەشکرانەی لە "کلیکیا" یان ئەکشێنە دواوە چەکەکانیان بەجێی بێڵن و بەبێ چەك بکشێنەوە. واتە ڕێی ئەوە بدەن کە تورکەکان بە سوکە شەڕێکی وەکو گاڵتە ڕوتیان بکەنەوە"*. چونکە سوێندخۆرەکانی تری فەرەنسە نەیانئەویست تورکەکان "چەك"یان دەسکەوێ و ئەبو ئەم مەبەسە بە فێڵ بڕێتە سەر! لەسەر ئەمە بریان داوای یەك دو ڕۆژ مۆڵەتی کرد. بەکر سامی و بریان لەسەر ئەوە ڕێکەوتبون کە هات و حکومەتی فەرەنسە

بڕیاری بەجێهێشتنی چەکەکانی دا لە کلیکیا، لە کاتی کشانەوەی لەشکرەکانیان لەشکری "مستەفا کەمال" شوێنیان بکەوێت و لە دوزای شەڕێکی درۆو ڕێکخراو فەرەنسزەکان ئەو چەکەی پێیان بێت بیدەن بە دەسەوەو بە چەشنی هەڵاتو لە سنوری کلیکیا بچنە دەرەوەو خۆیان بگەیەننە ڕۆخەکانی زەریای سپی واتە بۆ لای کەشتییەکانی فەرەنسە.

تورکەکان ڕۆژی دوەم بۆ دوا وەڵامی فەرەنسە چونەوە لای بریان. پێی وتن کە دوای دو ڕۆژی تر واتە لە ٢٤ی مارت ١٩٢١دا ڕەئیسی جەمهور خۆی ئامادە ئەبێ کە چاوی بە بەکر سامی و هاوڕێکانی بکەوێ و گفتوگۆیان لەگەڵ بکا. لەو ڕۆژەدا تورکەکان بە ڕابەری "کۆڵۆنیل موگان" چونە "سەرای ئەلیزە". لە دەرگای دەرەوەی ئەم سەرایەدا یاوەرەکانی ڕەئیس بەرەو پیریان کردن و گەیاندیاننە ژوری چاوەڕێ. ئەودەمە تورکەکان هێشتا کڵاوی میریان نەگۆڕیبو و فێستیان لەسەر ئەکرد. بە پێی ڕەوشتی فەرەنگ پێش ئەوەی بچنە ژوری "سەرەك جمهور" فێستەکانیان پێ داکەندن. تورکەکان کە بە تەمای ئەوە بون لەم چاوپێکەوتنە کەڵکێك وەرگرن و بە ئامانجی خۆیان بگەن بە "نەنگی"یان دانەنا کە سەر ڕوت کەن و بەو جۆرە بچنە ژورەوە. بەڵام لە هەنگاوی یەکەما بۆیان دەرکەوت کە سەرەك جمهور لەو بیرەدا نیە دڵ بدا بە خواستەکانیان و ملی ڕێکەوتن بدا. لە ناوەڕاستی ژورەکەیا بە پێوە ڕاوەستابو و چاوەڕوانی ئەکردن کە ئەمە بەڵگەی کەمتەرخەمی و بەکەمتەماشاکردن بو بەرامبەر بە تورکەکان. جگە لەمە کە سەرەك–میواندار پێشکەشی سەرەك جمهوریان ئەکا بە ساردیکەوەو بە گرژی دەسیان ئەگوشێت و بە فیز نواندنێکەوە ئەگەڕێتەوە جێگەکەی خۆی. ئەو شوێنەی تورکەکانی لێ ئەوەستن نزیکەی پێنج مەتر لە کورسی سەرەك جمهورەوە دور ئەبێ. هەر لەو شوێنە ئەمینەوەو بانگیان ناکاتە پێشەوە. دوای ئەمە کە سەرتاپا خوار چاوێکی بە مانایان پیا ئەگێڕێت و لێیان ورد ئەبێتەوە ئەوسا داوایان لێ ئەکا کە دانیشن. بەمەش دڵی ئاو ناخواتەوە ئنجا ڕویان تێئەکا و ئەڵێ: *"زۆر شتێکی سەیرە کە ئێوە بە هیوای ڕێکەوتن لەگەڵمان هاتونە*

ئێرە. کەچی کە لەگەڵتان ڕێکەوتین و بڕوامان پێکردن و فرمانمان دا بە کشانەوەی هێزەکانمان لە (کلیکیا)" هێزەکانی ئێوەو یا چەتەکانتان تازە کەوتونە هەڵمەت بردن بۆ سەر لەشکرەکانمان و تا ئەم سەعاتە گوللەیان پێوە ئەنێن! ئەمەتا پەیمانی ئێوە؟ بە ڕاستی ئەمە کارێکی زۆر ناڕەوایەو جێی داخە!"، "بەکر سامی" لە وەڵامدا ئەڵێ: *لەبەر تێکچونی ڕێگەوبان و پچڕان و یا نەبونی تەلگراف لە هەندێ شوێن و بە تایبەتی لە ڕوی شێواوی و ئاژاوەی ئەو ناوانە بە هۆی شەڕی چەتەوە لەم سەرودەمەدا لەوانەیە کە حکومەتی تورك بۆی نەکرابێت کە ئاگایی ڕێکەوتنی ئێمە بە هەمو ئەوانە بگەیەنێت کە ئەبێ شەڕ بوەستێنن! بەڵام ئەوا ئێمە خۆمان "*واتە بەکر سامی و هاوڕێکانی" *ئەگەڕێینەوە بۆ (ئەنقەرە)و ئەوی پێویست بێ بۆ ئەم مەبەسە جێبەجێی ئەکەین*[٢٦].

"میلران"ی سەرەك جمهور واتەکانی "بەکر سامی" ئەبڕێت و پێی ئەڵێت *"ئەم وشە بێکەڵکانە چ سودێکی هەیە؟ ئێمە لامان وایە کە ئەنقەرە لە پەیمانەکانی بەینی ئێمە ئاگادارە. بەڵام نایەوێت کە ئەو مەرجانەی لەسەر تورکە بەجێی بێنێت. کە ئەمەش تا ئێستە نەبوە بە دەستورو ئێمەش چاوی لێ ناپۆشین!"*. لەم بابەتەوە زۆر قسە ئەکرێت و گفتوگۆ درێژ ئەبێتەوە. "میلران" لە بەرزەوە ئەفڕێت و لە پشتی لوتەوە تورکەکان ئەدوێنێ! بەڵام ئەوان بۆ مەرامی کاری خۆیان و گەیشتن بە ئامانج چاو لەم فیزو خۆنواندنە ئەپۆشن و بە خوێنساردی لەگەڵی ئەجوڵێنەوە. لە دوای هەمو شتێك "بەکر سامی" ڕو ئەکاتە میلران و ئەڵێت: *"ئەم پەیمانی ڕێکەوتنە هەر وەکو بۆ تورك بە کەڵکە و میللەتی تورکی پێ ئاشت ئەکرێتەوە بۆ فەرەنسزەکانیش ئەوەندە بەکەڵکە. لەبەرئەمە وا ئەزانین کە ئەبێ ئێوەش و حکومەتی فەرەنسە پێتان خۆش بێ کە سەربگرێت! ئەوەش*

---

[٢٦] ئەم ڕازو گلەیی و فێڵ و فەرەجە کە لە وشەو کردەوەکانی "میلران"و "بەکر سامی"یا ئەبینرێت بە لای ئێمەوە هەر لە پێویستی ڕێکەوتنەکە خۆیەتی و هەر لە پێشەوە لەسەر ئەوە یەکیان گرتبو کە بە جۆرێکی وا تەمسیلی چەکەکانیان بدەن بە دەس تورکەوەو بەرامبەر بە یۆنانەکانی کوتەکی دەسی ئینگلیز بەهێزیان بکەن. ر. ح.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

دوبارە ئەکەمەوە کە دواکەوتنی بەجێهێنانی مەرجەکانی ئەم پەیمانە لە لایەن حکومەتی تورکەوە بەڵگەی بێباوەڕی نیە لە عاست پەیماندا و ناڕاستی ئێمە ناگەیەنێ! بەڵکو ئەمە ئەبێ لە ڕوی شتێکەوە بێ کە ئێمە لەم ساتەدا نازانین چیە؟ لەگەڵ ئەمەشا لە ئێمەوە ئاشکرایە و ئەبی خاوەن فەخامەتیش باوەڕ بکا کە هەمو مەرجەکانی ئەم پەیمانە لە لایەن حکومەتی تورکەوە ئیمرۆش نەهاتبێتە جێ سبەینێ هەر دێتە جێ! ئنجا بۆیە بە پێویستی ئەزانم کە بە فەخامەتتان بڵێم: "حکومەتی ئەنقەرە هیوای ئەوەتان لێ ئەکا کە فرمان بدەن بە هێزەکانی کلیکیا کە لەم گەڕانەوەیەدا بۆ سوریە چەکەکانیان بەجێ بێڵن و بیدەن بە دەسەوە!".

سەرەك جمهور وا دەرئەکەوێ کە ئەم وشانەی بەدڵ نەبێ. چونکە لەم باسە لائەدا و ئەکەوێتە باسێکی ترەوە. ئیتر تورکەکان بۆ ئەو ساتە هیوا ئەبڕن و خاو ئەبنەوە. سەرەك جمهور هەست بەمە ئەکا و بۆئەوەی دوایی بە گفتوگۆ بدا ڕاس ئەبێتەوە سەرپێ. "بەکر سامی" و هاوڕێکانیشی هەڵئەستنە پێیان و بێئەوەی شتێك بڵێن دەسی میلران ئەگوشن و بە ڕویەکی ترشەوە ئەچنە دەرەوە..

* * *

ئەنجامی تەقەلای بەکر سامی و ڕێکەوتنی لەگەڵ فرەنسە و ئیتالیا

کۆڵۆنەل مۆگان لە دەرەوە چاوەڕوانی بەکر سامی و هاوڕێکانی بو. بە ڕوی گرژیانا بۆی دەرکەوت کە لە لای سەرەك جمهور بە مەرام نەگەیشتون. لەبەرئەمە دەسی کرد بە دڵنەواییان و بردیە مێشکیانەوە کە بەشی زۆری ناودارەکانی فەرەنسە و عەسکەرە گەورەکانی لاگیری ئەوانن و ئەیانەوێت یارمەتی تورك بدەن. وای لێ کردن کە هیوا نەبڕن و لەسەر کۆشش و تەقەلای خۆیان بڕۆن. جگە لەمە لەگەڵیان چوە لای گەلێك لە پیاوەکانی سیاسی و گەورەکانی عەسکەری فەرەنسە و ناسیاوی پێ کردن. چە بە هۆی ئەم پیاوە ناسراوانەوە کە کاریان لە سیاسەتی فەرەنسە ئەکرد و چە بە ڕابەری و یارمەتی بە ڕاستی کۆڵۆنەل موگانەوە– خاوەن

دەسمایە گەورەکان‌و ئیستعماریەکانی لیٚ دەرچیٚ کە دوژمنی خویٚنینی تورکی کەمالی بون- توانییان ئەو دوای گەورەکانی شارستانی‌و عەسکەری حکومەتی فەرەنسەو بە تایبەتی حزبی ئیشتراکی بکەن بەلاگیری خۆیان‌و بەم چەشنە تەقەلا و خویٚنساردی‌و نەبەزینە حکومەتی فرەنسەیان بۆ هاتە سەر ڕیٚ‌و بە مەرامی حکومەتی (ئەنقەرە) گریٚی ڕیٚکەوتنیان لەگەلٚ بەست. ئنجا دوای ئەوە کە هەشت ڕۆژ لە پاریس مابونەوە فەرەنسەیان بەجیٚهیٚشت‌و چونە ئیتالیا. (٣ نیسان ١٩٢١).

* * *

ئەمان، واتە بەکر سامی‌و هاوڕیٚکانی لە ئیتالیا توشی گیروگرفت نەبون. کۆنت سفۆرزای وەزیری دەرەوەی ئیتالیا هەر لە کۆبونەوەکەی لەندەن‌و پاریسدا لەگەلٚ تورکەکان وەکو دۆست جولاٚبوٚوەو یارمەتی دابون. لەبەرئەمە بەکر سامی‌و هاوڕیٚکانی دوای ئەوە کە گریٚی ڕیٚکەوتنیان لەگەلٚ فەرەنسە بەست، هاتبونە ئیتالیا‌و هیوایان ئەوە بو کە لەگەلٚیان ڕیٚکەون‌و وەجبەیەك چەك‌و فیشەك لەمانیش وەرگرن یا بکرن. کۆنت سفورزا بە پیٚچەوانەی فەرەنسە زۆر بە ئاسانی لەگەلٚیان ڕیٚکەوت‌و بڕیاری دا کە هەر چەکیٚك بە لەشکرە تازەکانی تورك پیٚویست بیٚ پیٚیان بفرۆشریٚت. بەم جۆرە تاقمی بەکر سامی لە فەرەنسەو ئیتالیادا بە ئامانجی خۆیان گەیشتن‌و بەم کەلٚکە گەورانە کە لە خوارەوەدا ئەیژمیٚرین بناغەی تورکیای تازەیان بەهیٚز کرد:

١-جیابونەوەی فەرەنسەو ئیتالیا لە سیاسەتی ئینگلیز کە دەربارەی تورك‌و یۆنان لەسەری ئەڕۆیشتن.

٢-دەرچونی لەشکرەکانی فەرەنسە لە چەند ولایەتیٚکی داگیرکراوی تورك‌و بەجیٚهیٚشتنی ئەم ولایەتانە بۆ لەشکرەکانی مستەفا کەمال.

٣-بەجیٚهیٚشتنی چەکەکانی لەشکری فەرەنسە لە کلیکیا بۆ لەشکری مستەفا کەمال بەبیٚ پول‌و پارە.

٤-یارمەتی سیاسیو ئەدەبی ئیتالیا بۆ تورکیای تازەو فرۆشتنی چەکی جەنگی بە حکومەتی مستەفا کەمال[٢٧].

لە سروشتدا کەڵکی هەرە گەورەی دو ڕێکەوتنەکانی سەرەوە بۆ تورکەکان ئەمەیە کە تا ئەو ڕۆژە بەشێکی زۆری هێزەکانی مستەفا کەمال لە "کلیکیا"و "ئەنتالیا= انطالیا" بەرامبەر بە هێزەکانی فەرەنسەو ئیتالیا دانرابو و لەم ناوەدا شەڕی ئەکرد. لەبەرئەوە بەردەمی هێزەکانی یۆنان لەشکرێکی ئەوتۆی تورکی لێ نەبو و لەم کاتەدا ڕێکەوتنی تورکو فەرەنسەو تورکو ئیتالیا سەری نەگرتایە لەوانەبو کە لەشکرەکانی یۆنان بەبێ ئەرکێکی گەورە پێشکەوێو بگاتە ئەو شارانەی کە بریارو بەڵێنی گرتنی دابو. بەڵام بە کشانەوەی لەشکرەکانی فرەنسەو ئیتالیا، مستەفا کەمال توانی لەشکرەکانی خۆی لەم دو لایە بکێشێتەوەو هەمو قورساییەکەی بخاتە سەر لەشکری یۆنانو بە هۆی گوێزانەوەی ئەم لەشکرانەی تورک بۆ لای خۆراوا کە چەکە تازەکانی لەشکری فەرەنسەو ئیتالیای بە دەسەوە بو یۆنانەکان یەکلەدوای‌یەك لە شەڕی دوەمی "این اونو"و لە شەڕەکانی سەکاریاو دوملو پینااردا توشی شکستێکی گەورە هاتنو کوشتارێکی زۆریان لێ کراو دیلێکی زۆریان لێ گیرا. ئەوانەش کە لە کوشتنو یا لە دیلی ڕزگاریان بو بە وێنەیەکی سەرگەردان تەفروتونا بونو یا لە خاکی تورک کرانە دەرەوەو فڕێدرانە زەریای سپیەوە!..

*　　*　*

٣٧

باسی مەسەلەی کورد لە ئەستەموڵ

---

[٢٧] بەشێکی ئەم باسەی سەرەوە لە خاتراتی مستەفا کەمالەدین پاشای سەفیری تورك لە "بەرلین" کورت کراوەتەوە.

لە بەشی یەکەمدا وتبومان کە شێخ مەحمودی حوکمداری کوردستان بە ڕەشید زەکی کابان‌و سەید ئەحمەدی بەرزنجی‌دا نامەیەك‌و مەزبەتەیەکی نارد بۆ شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەڵقی سلێمانی دانیشتوی پاریس، بۆئەوەی کە لە کۆبونەوەی موئتەمەری ئاشتی‌دا بە ناوی قەومی کوردەوە داوای حقوق‌و سەربەخۆیی بکا. بەڵام وەکو هەر لەو لاپەڕەیەدا باسمان کردبو ئەم نامەو مەزبەتەیە نەگەیشتە پاریس‌و بەهۆی ئینگلیزەکانەوە ڕەشید زەکی‌و سەید ئەحمەد ڕێی پاریسیان نەدراو لە حەڵەب مانەوە. ئنجا کە شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمود لە سلێمانی‌دا هەڵگیرساو لە ئەنجامدا شێخ مەحمود لە دەربەند بە برینداری بەدیل گیراو نێررایە بەغداو لەوێ لە لایەن دیوانی عەسکەریی ئینگلیزەکانەوە حوکمی دراو نێررایە ئەندامان، نێرراوەکانی شێخ مەحمود لە حەلەبەوە گەڕانەوە عێراق‌و بەمجۆرە چ شێخ مەحمودو حکومەتەکەی‌و چ کوردەکانی عێراق لە لایەن پێشخستنی مەسەلەی کوردەوە شتێکیان بۆ نەکرابوو بەشدار نەببون.

بەڵام کوردەکانی تورکیاو بە تایبەتی کۆمەڵەکانی سیاسی کورد لە ئەستەموڵ کەوتبونە تێکۆشانێکی بێوچان‌و تەقەلایەکی بەتین. لەگەڵ بڕانەوەی شەڕ (موتارەکە)وە دەرچونی گەورەکانی کۆمەڵەی یەکێتی سەرکەوتن لە ئەستەموڵ‌و ڕاکردنیان بۆ دەرەوەی خاکی عوسمانی ئەم کۆمەڵانە بە ئاشکراو بەبێ ترس هاتنە مەیدان‌و بە ڕەسمی داوای حقوقی کوردیان خستە پێشەوە.

ویلسنی سەرەك جمهوری ئەمەریکا لەو ڕۆژنەدا ١٤ بەندەکەی خۆی بڵاو کردبوّوە کە بە پێی ئەم دەستوورو بەڵگەیە (وەسیقە) هەمو قەومێك مافی داواکردنی سەربەخۆیی پێ درابو. لەبەرئەمە سیاسیە گەورەکانی کوردیش پاڵیان دابو بە دەستورەکانی ویلسنەوەو داوای سەربەخۆیی کوردستان‌و ئازادی قەومی کوردیان ئەکرد. بۆ ئەم داوایە زۆر تێکۆشان‌و لە لای گەورەکانی سوێندخۆرەکان گەلێ تەقەلایان دا. حکومەتی ئەو ڕۆژەی (ئەستەموڵ) کەوتبوە ویستاوێکی گرنگەوەو ئەنجامێکی سامناکی لە پێشەوە بو. لەوە ئەترسا کە کوردستان‌و

ئەرمەنستانی لێ جیا بێتەوە واتە بە جارێ پوچ بێتەوەو هیچی بە دەستەوە نەمێنێ. ئاگاداری ئەوە بو کە کۆمەڵەکانی سیاسی کورد پەرەی سەندوەو لە زۆربەی ولایەتەکانی خۆراواو شارە گەورەکانی کوردا بڵاو بۆتەوە. بۆیە کە ویستی بە سیاسەت و بە هێمنی لەگەڵ کوردەکان بجوڵێتەوەو یا بیانخلاًفێنێ! هەر لەم سەرودەمەدا "کلیمانسۆ"ی سەرەك جمهوری فرەنسە بەیانێك= وتاری بڵاو کردەوە.

ئەمە بە تەواوی تورکەکانی پەشۆکاندو بناغەی دەوڵەتی بە چەشنی بومەلەرزە هێنایە لەرینەوە. لەم وتارەدا کلیمانسۆ بە ناوی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانی ئەورووپاوە ئەیوت: *"حکومەتی تورك دەوڵەتی عوسمانی ئەوەی لە بارا نیە کە بتوانێت میللەتێك بەڕێوە بەرێت. لەبەرئەوە متمانەی پێ ناکرێت و نابێ قەومێك کە تورك نەبێ و تا ئیمڕۆ لەژێر جەوری تورك و ستەمی تورکا ژیاوە، دوبارە ئیمڕۆ بخرێتەوە ژێر حوکمی"*. لەبەرئەمە حکومەتی ئەستەمول کەوتە ترسێکی گەورەوەو ویستی لە کوردەکان نزیك بکەوێتەوەو ماوەیان نەدا کە دوی ئەم واتانە یا دەستورەکەی ویلسن بکەون. بۆئەوەی لە گەورەکانی سوێندخۆرەکان دوریان بخاتەوەو هەلیان لە کیس بدا بە پەلە "لیژنەیەکی وەزاری" دامەزراند کە لەگەڵ کوردەکان بکەوێتە باسی مەسەلەی کوردەوە.

ئەم لیژنەیە کۆڵینەوەی مەسەلەی کوردی پێ سپێررا. ئەبو لەو شتانە بگەڕێت کە بوە بە هۆی ناڕەزایی قەومی کورد. بیر لەوە بکاتەوە –کە بەو شەرتە لەناو یەکێتی عوسمانیدا بمێنێتەوە– چەشنە ئیدارەیەك بخاتە بەرچاوی حکومەت کە ئەبێتە هۆی ڕەزامەندی کورد. لەگەڵ نوێنەرەکانی کۆمەڵەکانی سیاسی کورد باسی ئەوە بکەن کە بۆ کوردو کوردستان چی بە باش و بەکەڵك بێ بکرێت. بۆ ئەوە تێبکۆشن کە کوردو تورك یەك بخەنەوەو بۆ ئەو هۆیانە بگەڕێن کە بناغەی ئەم یەکێتیە دابمەزرێننەوەو بەهێزی بکەن. لە لایەکی تریشەوە چە حکومەتی تورك و چە غەزەتەکانی ئەو ڕۆژەی ئەستەمول بە پێی سروشتی ڕۆژی ڕەش کەوتبونە باسی یەکێتی ئەم دو قەومە. یەکێتی تورك لەگەڵ "برا!" کوردەکانیان.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لە چاکیو قازانجی یەکێتی ئەکردو خاکی عوسمانیان بە هی ئەم دو برایە دائەنا. دوژمنی ئەم وڵاتەیان بە دوژمنی هەردولا ئەژمارد. لە پاراستنی ئەم خاکە پیرۆزەدا کوردیش وەکو تورك بەشدار بو. دینی ئیسلامو شەرەفی ناوی خۆشەویستی عوسمانی -کە لەم دو قەومە واتە لە کوردو تورك هاتۆتە ناو- وەکو تورك ئەکەوتە سەرشانی کوردیش!..".

شکی تیا نیە کە ئەم پروپاگەندەیەو ئەم هەوڵو تەقەلایە لە لایەن حکومەتو غەزەتەکانەوە گەلێ کەڵکی بۆ تورك هەبو و کارێکی باشی ئەکردە سەر زۆربەی کوردەکان. بەڵام نیشتمانپەروەرەکانی کوردو کۆمەڵەکانی سیاسی لەوانە نەبون کە بەم واتانە تەفرە بخۆنو لە ڕێی ئازادی کورددا لە تەقەلاکەیان دوا بکەون. ئەمانە چاوەڕوانی ئەنجامی کۆبونەوەو گفتوگۆکانی لیژنە وەزاریەکەیان ئەکرد. لیژنە لەژێر سەرەکی برایم ئەفەندی حەیدەری شیخ الاسلامدا بو و ئەمزین عالی بەدرخانو مراد بەدرخانو شێخ عەول قادری ئەندامی مەجلیسی پیرەکان ئەندامی لیژنە بون[٢٨]. ئەمانە لە دیوانی مەجلیسی وزەرا (لە بابی عالی) چەند جارێك کۆبونەوەو لە ئەنجامدا بڕیاری ئەوەیان دا:

١-بە سەربەخۆیی (ئیستقلالی زاتی) کوردستان بە شەرتێك کە لە ناو یەکێتی (جامعە) عوسمانیدا بمێنێتەوە.

٢-دەس بە گەڵاڵەکردنی تەرتیباتێك بکرێت کە پێویستە بۆ بەجێهێنانی بڵاوکردنەوەی بڕیاری سەربەخۆیی کوردستان.

لەم کاتەدا وەزارەتی عوسمانی گۆڕاو "فەرید پاشای زاوا" بو بە سەرەکوەزیر. فەرید پاشا بڕیاری لیژنەکەی نەهێنایە جێو چاوی لێ نوقاند.

---

[٢٨] ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری شێخولئیسلامی عوسمانی خەڵقی هەولێر لەو ڕۆژەدا لە ئەستەموڵ وەکیلی سەدر ئەعزەم=ڕەئیسی وزەراش بو. ئەمیر ئەمین عالی بەدرخان (باوکی ئەمیر جەلادەتو دکتۆر کامەرانو دکتۆر سورەیا)و شێخ عەبدولقادری ئەندامی مەجلیسی ئەعیانی ئەستەموڵ بە ناوی نوێنەری "کۆمەڵی تەعالی کوردستان"ەوە لە لیژنەکەدا کرابون بە ئەندام.

لەسەر ئەمە نیشتمانپەروەرەکانو کۆمەڵەکانی سیاسی کورد دوبارە ڕویان کردەوە موئتەمەری ئاشتی. هەر سێ کۆمەڵ پێکەوە[٢٩] شەریف پاشا یان هەڵبژارد بە نوێنەری تایبەتی بۆ داواکردنی سەربەخۆیی کوردستانو ئازادی قەومی کورد. شەریف پاشا داوای کوردی بە بیرخەرەوەیەکی فەرەنسزی[٣٠] پێشکەشی موئتەمەری ئاشتی کرد. بەم چەشنەو بە هۆی تێکۆشانو تەقەلایەکی بەنرخی شەریف پاشای نیشتمانپەروەری کوردەوە سێ بەندەکەی دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان خرایە پەیمانی سەڤەر= Saevreەوەو لە دواییدا ئەم پەیمانە لە وەزارەتی "فەرید پاشای زاوا"دا بە نوێنەرەکانی دەوڵەتی عوسمانی ئیمزا کرا.

* * *

٣٨

مستەفا کەمالو کوردەکان

هێشتا مستەفا کەمال لە ئاسیای بچوک (ئەنادۆڵ) بە تەواوی جێگیر نەببو کە حکومەتی ئەستەمولّ بە هاندانی سوێندخۆرەکان هەر ساتە بە جۆرێك تەنگاوی ئەکرد. چە لە ئەستەمولّو چە لە ئەنادۆڵ هاوڕێکانیو لایەنگیرەکانی لێ هان ئەداو یا هەڵی ئەگێڕانەوە بۆ لەناوبردنو فەوتاندنی. تەماعی ئەنایە بەر ئەوانەی کە لەگەڵی بونو تێکەڵ بە شۆڕشەکە بون. بە تەماعو دەمشیرینکردن بۆی هەڵنەگەڕایەوەو بە هەڕەشەو ترساندن خەریکی ئەبو و هەزاران کۆسپو بەرهەڵستی ئەهێنایە ڕێی. لەبەر ئەمە مستەفا کەمال لە وێستاوێکی گرنگا بوو ئەنجامێکی سامناکی لە پێشەوە بو. بەلاّم لەوە گەیشتبو ئاتاجی یارمەتی کوردەکانە. بێتو قەومی کوردی لەگەڵ نەبێ لە ئاسیای بچوکا جێگەی نابێتەوە. چونکە ئەیزانی کە یارمەتی کورد بۆ ئەو یارمەتی هەر شەش ولایەتەکانی

[٢٩] "کۆمەڵی تەعالی کوردستان"و "کۆمەڵی تەشکیلاتی ئیجتیماعیە"و "کۆمەڵی ئیستقلالی کوردستان".

[٣٠] Memorandum Sur les Revendications du Peuple Kurde.

خوراواو یارمەتی ئەم شەش ولایەتەش یارمەتی ئاسیای بچوکە. ئەوەندە هەبو کە لەو ڕۆژەدا یارمەتی کوردی بە ئاسانی دەس نەئەکەوت. ئەوەشی بە بیرا ئەهات کە کوردەکان ڕوبکەنە ئاسۆیەکی تر! بیر لە کوردستانی سەربەخۆ بکەنەوەو هێزی چەکی کورد بۆئەو ئامانجە پیرۆزە بخەنە کارەوە.

پەیمانی سەڤەر هێشتا لە ناوا بو. بەیانەکەی کلیمانسو، قەومەکانی ژێردەستی تورکی هوشیار کردبۆوە. بەندەکانی ویلسن ببو بە سەنەدی دەستی ئەوانە کە تەقەلای ڕزگارییان ئەداو بۆ ئازادی تێئەکۆشان. بە تایبەتی قەومی کورد لە پێش هەمو قەومەکانی ترەوە لە ڕێی سەربەخۆیی و ئازادیا خوێنی ڕژابوو ڕژاندبو. چەشکەی سەربەخۆیی ئیستقلال لە پێش تورکا چەشتبو. جگە لەمانە، لەو ڕۆژەدا کە "مستەفا کەمال" کەوتبوە تەقەلای ڕزگاری تورك، حکومەتی ئەستەموڵ دەرگای سەربەخۆیی بۆ کورد کردبۆوەو لەگەڵ کۆمەڵەکانی سیاسی کورد بۆ چەشنە ئیدارەیەك گفتوگۆ ئەکرا کە دڵنەوایی کوردی تیا بێ و ڕێی جیابونەوەیان لێ بگرێت! چونکە ئەوە جێی گومان نەبو کە ئەگەر کورد دەسی بدایەتە چەك، جیابونەوەو سەربەخۆیی کوردستانی بە گێتیدا بڵاو بکردایەتەوە "مستەفا کەمال" ئەم مستەفا کەمالە نەئەبوو لەشکری یۆنان بەو چەشنە فرێ نەئەدرایە زەریاوە!.. هاوڕێکانی خۆی هەر دەمە بە هۆیەك، لە ترساو لەبەر بەخیلی پێبردن، لە ڕوی هەڕەشەی حکومەتی خەلیفەوە یان لە ئەنجامی فرۆفێڵی سوێندخۆرەکان لە "مستەفا کەمال" ڕاست ئەبونەوە، پەڵپیان لێ ئەگرت، بیانویان ئەدۆزیەوەو داوای ئەوەیان لێ ئەکرد کە سەر بۆ حکومەتی ئەستەموڵ دابنەوێت و ملی لە ئاستی فرمانی خەلیفەدا بچەمێنێتەوە! ئیتر لەوەدا نەمابو کە بەخیلی پێ ببرێت. کەوتبوە گەرداوێکی ئەوتۆ کە مرۆڤ بەزەیی پیا بێتەوە. سەری لێشێوابو و کەوتبوە گرنگترین دەرەکەوە. لەبەر هەمو ئەمانە بو کە بیری لە دۆستایەتی کوردەکان کردەوە. لەمە بەولاوە چارەیەکی تری نەبو. لە ناوجەرگی وڵاتی کوردا دەسی دابوە ئەم کارە. سەری نابوە بنباخەڵی. لە وڵاتی قەومی کوردا بۆ ڕزگاری تورك سەری بەرز ئەکردەوە. کوردەکان کە پەیمانی

سەربەخۆیی کوردستانیان بە دەستەوە بو، دور نەبو کە ئەم سەرە پان بکەنەوەو بیکەن بە بەڵگەی زیندوبونەوەی قەومی کورد! بەلاّم کوردەکانی ئەنادۆڵ وایان نەکردو بە واتەکانی "مستەفا کەمال" تەفرەیان خوارد. "مستەفا کەمال"یش بە دەستوری حکومەتی ئەستەمولّ لە پێشا دەمی لە دینەوە ئەدا. خۆی لە کوردە دیندارەکان نزیك ئەخستەوە. بۆ خەلیفەی دەسبەسەری موڵسمانەکان ئەگریا.

لە ڕێی پاراستنی ولاّتی شەریکایەتی تورك‌و کورد، بۆ ڕزگاری خەلیفەی بەسەزمان‌و بێدەسەلاّت لەژێر چنگی سوێندخۆرەکان‌و لە پەنجەی فەرەنگ ئەپاڕایەوە. کوردی بە برای تورك‌و ڕاستترین موسڵمان دائەنا. وای ئەبردە مێشکیانەوە کە سەربەخۆیی کورد مافێکی خۆیانە. بەلاّم ئەیوت پێویستە جارێ ئەو ولاّتە لە داگیرکەران بپارێزن. کوردو تورك پێکەوە ڕێی دوژمنی لێ بگرن‌و ڕزگاری بکەن. دوای ئەوە بیر لە ڕێکەوتنی دو برا بکەنەوەو یا ولاّت لە ناو خۆیانا بەش بکەن. بەڵکو لەمە زیاتریش ئەچوە پێشەوەو ئەیوت دوای دەرکردنی یۆنانەکان لە خاکی تورك کوردستانێکی وا دائەمەزرێنێت کە ببێتە هۆی برایەتی‌و یەکێتی نەمر بۆ هەردو قەومەکە. واتە بۆ کوردو تورك. بەمجۆرە کوردەکان هەر لە ڕۆژی یەکەمەوە دەسیان نایە ناو دەسی "مستەفا کەمال"ەوەو لە شەڕەکانی ئیستقلالدا هیچ نەما بۆی نەکەن. بە موڵك‌و بە گیان تەقەلای ڕزگاریی تورکیان دا.

برسیەتیان کێشا. ڕوت‌و قوت مانەوە. لە ڕێی ڕزگاری ولاّتی شەریکایەتی دو برا کوردو تورك خوێنی لاوەکانیان ڕژاند. لە زۆری شەڕەکانی ئازادی‌و ئیستقلال‌و بەرامبەر لەشکرەکانی یۆنان ئەوانەی لە ڕیزی پێشەوە شەڕیان ئەکردو ئەوانەی کە بوبون بە پێشداری لەشکرەکانی تورك‌و چونە ئەژمیرەوە دەستەی سوارە چوست‌و چالەکەکانی کورد بو!.. ئەو دەمە کوردەکان ئەوەیان بە بیرا نەهاتبو و باوەڕیان نەئەکرد کە سەرکەوتنی "مستەفا کەمال" دوایی بە ژیانی قەومی کورد ئەدا. نەئەچوە مێشکیانەوە کە تورکەکان لە دواڕۆژا برایەتی‌و جوامێری کوردیان لەبیر ئەچێتەوەو بەڵکو بە چاوی دوژمن تەماشایان ئەکەن. بەڵێ ئەوە بە بیری کوردەکانی ئەو ڕۆژەدا نەئەهات کە تورکەکان لە دوای ڕزگاری

لە دوژمن و لە ڕۆژی ئازادیو کامەرانیا بائەدەنەوە سەر برا کوردەکانیان و بۆ خنکاندن و لەناوبردنیان لە بیانو ئەگەڕێن. چونکە کردەوەی وا لە شیمەی کورد نیەو باوەڕ ناکا کە ئەمە لە "شیمە"ی قەومێکی تریش بێ!..

لە جزمی یەکەما وتبومان کە نوئیل لەگەڵ ئەحمەد فایەقی خەڵقی سلێمانی چوبوە کوردستانی تورکیا بۆ ئەوەی کە گەورەکانی کوردو نیشتمانپەروەرەکان ببینێ و لەگەڵ ئەوانا بۆ دامەزراندنی بناغەی کوردستانی گەورە تێبکۆشێت. بەڵام بزوتنەوەی "مستەفا کەمال" لەو ڕۆژانەدا بو بە بەرهەڵستەتی ئەم کارە. هێزەکانی تورك کەوتنە شوێن "نوئێل"و "فایەق". لەبەرئەمە نەیانتوانی هیچ بکەن و بە یارمەتی هەندێ سەرەك عەشیرەتی کورد خۆیان دەرباز کردو گەیشتنە حەلەب و لەوێوە چونە ئەستەمولّ. ئەمە وەکو من ئەمزانی بەم چەشنە بو. بەڵام لە دواییا لە هەندێ نوسراودا چاوم پێکەوت کە ئەڵێ: نوئیل بۆئەوە چوبوە کوردستان، کە پەندی کوردەکان دابدا. بەسەریانا بێت. ڕێی سەرچڵی و هەڵەشەییان نەداو داوایان لێ بکا کە خۆیان بگرن و لە شەڕ لابدەن و بەوە باوەڕیان ببێ کە سوێندخۆرەکان لە موئتەمەری ئاشتیدا بەندەکانی دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان ئەخەنە پێشچاو و بۆ دەسخستنی حەقی کورد چییان پێ بکرێت ئەیکەن! چونکە هەر وەکو گەورەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان، "نوئیل"یش لەو باوەڕەدا بو کە دوای ئیمزاکردنی پەیمانی سەڤەر لە لایەن نوێنەرەکانی تورکەوە ئیتر جوان و بەجێ نییە کە کوردەکان سەرچڵی بکەن و یا ڕێگەی شەڕو خراپە بگرن و بە گژ تورکا بچن. واتە بە لایانەوە وابو کە مەسەلەی کورد بڕاوەتەوە، لەبەرئەمە لەسەر کوردەکان پێویستە کە دوای ئاژاوە نەکەون و ستاتوکۆ[٣١] بپارێزن. چاوەڕوانی ئەوەین کە حکومەتی عوسمانی پێویستە پەیمانی سەڤەر بەجێ بێنێ.

---

[٣١] ویستاوی کات= الوضع الراهن.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

تەنانەت گەورەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانیش لە ئەستەمولْ لەم لاپەنەوە کەوتبونە ئامۆژگاری نوێنەرەکانی کۆمەڵە سیاسییەکانی کوردو نەیانئەویست کە لەو ڕۆژەدا ماوەی بزوتنەوەو شۆڕشنانەوەی کوردەکان بدەن. تاوەکو ئەمە نەبێتە هۆی دواخستنی تورکەکان لە بەجێهێنانی ئەو بەندانە کە دەربارەی سەربەخۆیی کورد خرابوە پەیمانەکەوە سەڤەر. ئەمەش ئەوەی ئەگەیاند کە هەروەکو کوردەکان بەتەما بون کە دوای بڕانەوەی شەڕی سەربەخۆیی[٣٢] لەگەڵ برا تورکەکانیان ڕێکەونو پێکەوە بژین واتە دوی خەیالْ کەوتبونو تەفرەیان خواردبو، سوێندخۆرەکانیشو بە تایبەتی گەورەکانی ئینگلیز، بەوە باوەڕیان نەکردبو کە ڕۆژێکی وایان لە پێشەوە بێ بە ناچاری دەسبەرداری دۆستەکانی ئەستەمولْ بنو دەسی دۆستایەتیو ڕێکەوتن بۆ مستەفا کەمال درێژ بکەن. بەڵام مستەفا کەمال سەرکەوتو داوای یەکەمی لە دوای ئەم سەرکەوتنە پوچکردنەوەو دڕاندنی پەیمانی سەڤەر بو!..

*   *   *

٣٩

هەندێ هۆی تایبەتی سەرکەوتنی "مستەفا کەمال"

مستەفا کەمال لە شۆڕشی ئازادیو ئیستقلالی تورکا گەلێ کۆسپو بەرهەڵستی هاتە ڕێو توشی گەلێ قۆرتو تەنگوچەڵەمە بو. کەوتە ژێر ئەرکێکی ئێجگار قورسەوەو ساتەهای زۆر گرنگو سامناکی ڕابوارد. لە کاتەکانی پیش سەرکەوتنی لەشکری تورك لە شەڕی "سەکاریا"، ئەوەندەی نەمابو کە ڕەشمەی

---

[٣٢] تاقمی مستەفا کەمال شەڕەکانی خۆیان کە لەگەڵ هەندێ لە سوێندخۆرەکانو یۆنان کردبویان بە شەڕی ڕزگاریو یا شەڕی ئیتسقلال، ناو ئەنا.

کاری لە دەس دەرچێ و هاوڕێکانی لێی جیا ببنەوە. بەڵکو زۆر کەمی مابو بەخت لەگەڵی بو و یارمەتی دا.

لە کاتی هیوابڕان و لێقەومانا ئەوەندەی تر بەجەرگ هاتە پێشەوە و دەریخست کە ڕۆڵەی ڕۆژانی ڕەش و کارەساتە. جگە لەمە لە بەختی ئەوا سوێندخۆرەکانیش لەناو خۆیانا ڕێنەئەکەوتن و سیاسەتیان یەکی نەئەگرتەوە. ئینگلیزەکان یۆنانیان بۆ سەر تورك هان ئەدا. لەشکریان بۆ ڕێك ئەخستن. بە چەك و پارە یارمەتییان ئەدان. فەرەنسە و ئیتالیا گرێی پەیمانی یەکێتی و پێکهاتنیان لەگەڵ تورك ئەبەست. لەولای تریشەوە کوردەکان هەر لەم کاتەدا چاویان لە کوردستانی سەربەخۆ ئەنوقاند و ئەکەوتنە خەیاڵی برایەتی کورد و تورکەوە و شەڕی ڕزگاری وڵاتی مستەفا کەمال!. لە ئەنجامدا ئینگلیزیش کە دوژمنی تاك و تەنیای تورکی کەمالی بو هیوای بە یۆنان نەما و پشتی تێکرد و سەری لە عاستی بوەدا (واقع) چەماندەوە.. ئنجا دەنگی ڕاگرتنی یەکسانی[٣٣] دەسی پێکرد و سیاسەتی ژیاندنەوەی دەوڵەتێکی بەهێزی تورك کەوتەوە سەر زمان!!. بەڵام گەورەترین یارمەتی بەخت بۆ تورك و مستەفا کەمال، کەوتنی حکومەتی "چار" بو. هەر لەم سەروەدەمەدا شۆڕشی گەورەی ڕوسیە بەئەنجام گەیشت و شۆڕشگێڕەکانی "بۆلشەفیك" هاتنە سەر حوکم و بەمجۆرە دوژمنی هەرە گەورە و دێریکی تورکیا "ڕوسیەی چار" بە ئەژنۆدا هات و لە شانۆی سیاسەتی گێتی تا ئەبەد کرایە دەرەوە. بۆلشەویکەکان لە تورکە شۆڕشگێڕەکانی ئەنادۆڵ نزیك کەوتنەوە و بە پێچەوانەی حکومەتەکانی دەوری "چار"ەکان دەسی یارمەتییان بۆ تورك و مستەفا کەمال درێژکرد. ئەمەش یەکێك بو لەو هۆیانەی کە بە تایبەتی چاوی ئینگلیزەکان بکاتەوە. ترسی ئەوەیان لێ نیشت کە تورك و ڕوس ڕێبکەون و مستەفا کەمال خۆی بهاوێتە باوەشی بۆلشەفیکەوە.

لەشکرەکانی یۆنان لە بەرامبەر تورکەکانا خۆی نەئەگرت و بەرەو زەریا ئەگەڕایەوە. حکومەتی ئەستەمولٚ سست و لاواز و دەسەپاچە کەوتبو. چرای

---

[٣٣] تأمینی موازنت.

سەڵتەنەت و خەلافەت لە کوژانەوەدا بو. فەرەنسەو ئیتالیا کە لە شەڕا شەریکی ئینگلیزو دوژمنی تورک بون لەو ڕۆژەدا لە مستەفا کەمال ئەچونە پێشەوەو ئەویان (فەرەنسە) لە قینی قوستەنتینی‌ی مەلیکی تازەو ئەمیان (ئیتالیا) لە داخی ئینگلیز یارمەتی تورکیان ئەدا. ڕوسیەی تازەش سەرباری هەموان لە تورکیای تازە نزیك ئەکەوتەوەو دەسی ئەخستە ناو دەسی مستەفا کەمال. ئیتر ئینگلیز بڵێن چی؟ چاو لەم هەمو هۆیانە چۆن بپۆشن‌و شت بکەنە بوە (واقع)و حەقیقەت؟ لەبەرئەمە لەسەر شێوەی خۆیان دەسبەجێ بایان دایەوەو دەسیان بۆ مستەفا کەمال درێژ کرد. بەڵام مەبەسی ئینگلیزەکان لەگەڵ هی ئەوانی تر جیاواز بو. ئەمان بۆ ئەوە دەسیان درێژ ئەکرد کە لە باوەشی ڕوسەکانی بهێننە دەرەوە!.. چونکە مستەفا کەمال گەیشتە ڕادەیەك کە ڕەگەزی مەغۆلی بخاتەوە یادی تورك‌و بیری خۆرهەڵاتیەتی بخاتە مێشکیانەوەو بەم جۆرە لە ڕوس نزیك بکەوێتەوە. تەنانەت ئەڵێن بیری لەوەش ئەکردەوە کە دینی بودا بکا بە دینی تورك، لەگەڵ ئەمەشا هەمو شتێك بە مەرامی مستەفا کەمال ئەهاتە پێشەوە.

حکومەتی کورد، لە عێراقا، کە دڕکێکی تیژو کوشندە بو لە ژێر پێی مستەفا کەمال، بە لەشکری ئینگلیز لە ژێر پێی کێشرایەوەو شێخ مەحمودی حوکمداری کورد لە لایەن هێزی ئینگلیزەوە بە دیل گیراو نێررایە وڵاتانی دوری بێگانە! کوردەکانی تورکیاش خۆیان هەلیان لە دەس دابو و لایەنی مستەفا کەمالیان گرتبو. لەبەرئەمە تەقەلای ناوبەناوی نیشتمانپەروەرەکان‌و نوێنەرەکان‌و نوێنەرەکانی کۆمەڵە پەرش‌و بڵاوکراوەکانی کوردیش بێسود مایەوەو سەری نەگرت.. ئیتر نۆرەی پوچکردنەوەی پەیمانی سەڤەر بو. گەورەکانی سوێندخۆرەکان لە لۆزان کۆبونەوە. ویستیان لەسەر بناغەیەکی تر ڕێبکەون‌و باسی پەیمانێکی تازە بخەنە پێشەوە. بەڵام ئەمجارە نوێنەری مستەفا کەمال واتە عیسمەت پاشای قارەمانی شەڕەکانی "ئینونو" بەرامبەریان دانیشتبو و بۆ ئەوە هاتبو کە تێیان بگەیەنێت میللەتی تورك ماوەو نەمردوە. زیندو بۆتەوەو داوای بەری "غەزا" گەورەکەی‌و نرخی ئەو خوێنە ئەکا کە لە ڕێی ڕزگاری وڵاتەکەیا

ڕژاندبوی[٣٤]. نوێنەری ئەمجارەی تورك لە عاستی گەورەكانی سوێندخۆرەكانا سەری نەئەچەماندەوە. وەكو نوێنەری حكومەتی خەلیفە تەماشای دەمو كاوێژی ئەوانی نەئەكرد. چونكە عیسمەت بە پشتیوانی بێگانە نەچوبوە سەرشانی قەومەكەی. یەكێك بو لە یاخیە چەتونەكانی هاوڕێی مستەفا كەمال. لە ناوچەی شەڕا بەرامبەر بە دوژمنی وڵاتەكەی سەركەوتبو. قارەمانی ڕزگاری نیشتمانەكەی بو. بە خواستی میللەتەكەی گەیشتبوە بەرزترین پلە. لەبەرئەمە بە سانی سەرەكی قەومێكی ئازادو سەربەخۆو نوێنەری دەوڵەتێكی تازەو زیندو ڕوی تێئەكردن و بۆ مافەكانی تورك بەپێی میساقی میللی تەقەلای سەركەوتنی ئەدا!!

سوێندخۆرەكان كە بۆ فەوتاندنی تاقمی "مستەفا كەمال" هیچ نەمابو نەیكەن، نەیانئەویست ئەم هەلەیان لە كیس بچێت. ئەبو عیسمەت پاشا دەسبەتاڵ نەگەڕێتەوە تا "مستەفا كەمال" ڕونەكاتەوە ڕوسەكان و فریویان بۆ نەخوا. لەبەرئەمانە هەموی بڕیاریان دا كە بە پەیمانی لۆزان دەمی عیسمەت پاشا شیرین بكەن و ئەمجارەش توركەكان بكشێنەوە باوەشی خۆیان!..[٣٥]

---

[٣٤] لە جێی خۆیا بە درێژی باسی پەیمانی لۆزان ئەكەین. (ڕ. ح).

[٣٥] **شێخ مەحمود مرد!**

بەڵێ ئەو كەسە كە نزیكەی ٦٠ ساڵ لە كوردستانا لە درێژیو پانی وڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا، لە عێراقاو بەڵكو لە هەمو خۆراوای ناوەڕاستا ناوی ئەزرنگایەوە، شەوی سێشەممەی ڕێكەوتی ١٩٥٦/١٠/٩ لە بەرە بەیانا، لە نەخۆشخانەی حەیدەر لە بەغدا ڕەوانی پاكی بە یەزدانی گەورە سپاردو هەر ئەو ڕۆژە تەرمە پیرۆزەكەی برایەوە سلێمانی.

باسی ئەوە كە ئەم تەرمە پیرۆزو بەهادارە لە بەغداوە چۆن بەڕێ خراو لە سلێمانی بە چە جۆرێك بەرەو پیری كرا، لەوانە نیە كە بە نوسین بگێڕێتەوە. چونكە ئەمە پێویستی بە ڕەشكردنەوەی كتێبێكە، ئەوەندە ئەڵێین كە هەرچەند هەمو گیانداریك ئەبێ بمرێت. بەڵام جێی داخی هەرە گەورەمان ئەوەیە كە مردن لە كاتێكی ناخۆش و ناهەموارا چاوی بە "شێخ مەحمود" قوچاند.

داخی ئەوە لە دڵ دەرناچێ كە شێخ مەحمود لە كاتی هاتنە خوارەوە لە پلەی بەرزیو گەورەییو لە دوای دابەزین لە ئەسپی شاسواری توشی پەنجەی ئەجەل بو. لە كاتێكا كە نوشوستی یەخەگیری ببوو لە ئێمەی نزیك خستبۆوە چاوی فرمێسكاوی لێك ناو لەم دونیا بێوەفایە چوە دەرەوە! لەكاتێكا مرد كە خۆی بە بچوك ئەهاتە بەرچاو. بەڵام نەیئەزانی كە نوشوستی ئەوی

بەرز کردبۆوە. بە هاتنە خوارەوە، لە خەڵق! نزیک کەوتبۆوەو گەورەیی بێ ئالأیشی لەوانەوە دەرکەوتبو.

داخی من بۆ ئەوەیە کە ئەم بەشی یادداشتە دوایی بە ڕەحمەتچونی ئەو تەواو بو! واتە نەگەیشت کە حەقیقەتی خۆی لە یادداشتدا بخوێنێتەوە!!..

ڕەفیق حیلمی

سێشەمە

١٩٥٦/١٠/٩

٤ ڕەبیعی ئەوەڵ ١٣٧٦

تایبەت ترین بنکەی کتیبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

٤٠

دوایین شەڕی تورك‌و یۆنان و سەرکەوتنی تورکەکان[١]

[١] سەرەتای بەشی یەکەمی بەرگی دووەم

لە کاتێکا دەسم کرد بە لەچاپدانی ئەم بەرگەی یادداشت، کارەساتی نابەجێ‌و خوێنینی میسر لە هەمو گێتیا وەکو گرمەی هەورەتریشقەیەکی لەپڕو ناکاو دەنگی دایەوە. ئینگلیز بە پێی سروشتی دێریکیان دیسانەوە کەوتنە پلیشاندنەوەی خەڵق‌و بە بیانوی پاراستنی مەصالحی بەریتانیاوە لەگەڵ دەوڵەتی "گەورە!"ی فرەنسەو کۆمەڵەی دزو جەردەکانی جولەکە پێکەوە دەسی جەورو ناحەقیان بۆ نەتەوەی ئازاو بە شەرەفی میسر درێژ کرد. من ئەمویست کە لەم یادداشتەدا کەمێك لە کردەوەکانی ئینگلیز بەرامبەر بە کورد بدوێم. بەڵام دیارە کە بەمە لە سەدا یەکی ئەوەم پێ دەرنەئەخرا کە ئەم هەڵمەتە ناحەق‌و لەناکاوە خستیە بەرچاوی نەتەوەکانی دونیا. ئانتونی ئیدنی سەرەکوەزیری بەریتانیای گەورە! بەم کردەوە بێجێیە جارێکی تر برینەکانی هەمو نەتەوەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی کولاندەوەو هەمو ئەو هۆیانەی بزواند کە ترسی هەڵگیرساندنی شەڕی سێیەکی گێتی لێ ئەکرا. بەمە لە پێش هەمو شتێکا بەریتانیا و نەتەوەی ئینگلیز ئنجا نەتەوەکانی تری گێتی خستە دەرەکەوە. کانگای نوری شارستانیەتی، قیبلەی زانستی‌و ئەدەب واتە میسری خۆشەویست‌و پێشەوای نەتەوەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی دایە بەر شێلکی تۆپ‌و نارنجۆك. لە خوا نەترسا. لە دەوڵەتە گەورەکان‌و نەتەوە یەکگرتوکان‌و تەنانەت لە قیژەو زریکەکانی نەتەوەکەی خۆی واتە لە ئینگلیزیش شەرمی نەکرد. دەریخست کە ڕەوانێکی پاك‌و یا ڕەوانی هەر نیە. ئەگەر ئەو گیانە بەرزە نەبوایە کە زۆربەی دانیشتوەکانی ئینگلیز لە لەندەن دەریانبڕی‌و "ئیدن"ی دەعبا و ئاگرکەرەوەی شەڕیان پێ ڕسوا کرد، ئەمانوت کە ئەم نەتەوەیە مافی بە ژیانەوە نەماوەو ئەبێ ناوی لە لاپەڕەی کتێبی گێتییا نەمێنێ‌و بسڕێتەوە. لەوەشا شکم نییە کە ئیدن بە شەپازللەی زەمان هۆشی دێتەوە بە بەراو مێژو مانای بێ ڕەوانی‌و زوڵمی تێئەگەیەنێ‌و تۆڵەی لێ ئەکاتەوە، واتە لە ئەنجاما ڕاستی‌و حەق هەر سەرئەکەوێ!!.

بەغدا

بستان الخس ٤٦٩/ ١/١٧

تلفون: ٨٥٤٢٥

ڕەفیق حیلمی

وەنیزە لۆس ی سەرەکوەزیری یۆنان یەکێك بو لە هەرە بلیمەتەکانی زەمانی خۆی. ئەوەندەی کە بۆ زیندوکردنەوەی ڕابوردوی بەورشەی[٢] یۆنانستانی کۆن‌و دێریك، تەقەلای ئەدا ئەوەندەش دوژمنی بێئامانی تورك‌و چاوی لە داگیرکردنی ئەزمیرو هەندێ لە شارەکانی تری تورکیاوە بو کە بەشێکی زۆربەی دانیشوەکانی ڕۆمی (واتە یۆنانی) بون‌و یا مەیلی حکومەتی یۆنانیان هەبو. جگە لەمە بە هۆی وریایی‌و زرنگی خۆیەوە لە دونیای سیاسەتا لە لای گەورە سوێندخۆرەکانی دەوری خۆیا جێگەیەکی بەرزی پەیا کردبو و بە یەکێك لە سیاسیە بلیمەتەکانی ئەو زەمانە ئەناسرا. لەبەر ئەمە لە کاتێکا هاتە سەرکارو بو بە سەرەکوەزیری یۆنان توانی کە بەریتانیا بکا بە پشتیوانی یۆنان‌و یارمەتی چەك‌و دراوی لێ وەرگرێ‌و بە جۆرێ کە لە بەرگی یەکەما باسمان کردبو بەو لەشکرەوە کە بە دراوو چەکی ئینگلیز پێکهاتبو بچێتە شاری ئەزمیرەوەو بیگرێت ئنجا لە دوای ئەمەو لە کاتێکا کە لەوەدا بو پەلامار بداتە سەر شارەکانی تری تورك، "ئەلەکزەندەر= ئەسکەندەر"ی مەلیکی یۆنان مردو قوستەنتینی دوژمنی[٣] وەنیزە لۆس گەڕایەوە سەر تەخت. ئنجا وەنیزە لۆس لە وەزارەت دور کەوتەوە.

فەرەنسزەکان کە چارەی قوستەنتینیان نەئەویست‌و سیاسەتی بەریتانیایان بەدڵ نەبو لە تورکەکان نزیك کەوتنەوەو لەگەڵیان ڕێکەوتن‌و لە "کلیکیا" کشانەوە. جگە لەمە وەکو لە پێشا باسمان کردبو لەم کشانەوەیەدا چەکی لەشکرەکانی خۆشیان بۆ تورکەکان بەجێ هێشتبو. ئەمانەو گەلێ شتی تر لە ئەنجامدا بو بە هۆی ئەوەی کە ئینگلیزەکانیش دەس لە یۆنان هەڵگرن‌و بە لای تورکا با بدەنەوە. بەڵام وەکو گومان ئەبرا بە هاتنی قوستەنتین بۆ سەر تەخت‌و

١٩٥٦/١١/١٢

[٢] بە ورشە= لامع.

[٣] وەنیزە لۆس ببو بە هۆی هاتنی ئەسکەندەر بۆ سەر تەختی یۆنان‌و جێنشینی قوستەنتین. بەڵام مەیمونێکی هار ئەسکەندەری گەست‌و بەمە مرد. لە هەڵبژاردنی تازەشا لاگیرەکانی قوستەنتین سەرکەوتن‌و قوستەنتین گەڕایەوە سەرتەخت.

بادانەوەی ئینگلیز بە لای تورکا یۆنانیەکان لە داوای خۆیان نەکەوتن و دەستیان هەڵنەگرت. نزیکەی ساڵێك بەسەر شەڕی "سەکاریا"دا تێپەڕیبو کە یۆنانیەکان ئەمجارە لەژێر بەیاخی قوستەنتیندا کۆبونەوەو کەوتنەوە سەودای پەلاماردانەوە بۆ سەر خاکی تورك.

حکومەتی بەریتانیا ویستی بۆ ڕێکخستنی بەینی تورك و یۆنان بکەوێتە بەینەوە. بەڵام ئەمە سەری نەگرت. لەشکری یۆنان لە دیوی باڵکانەوە گەیشتە نزیك ئەدرنەو کەوتە هێرشهێنان بۆ سەر ئەستەموڵ. فەرەنسەو ئیتالیا وایان لە ئینگلیز گەیاند کە ئیتر چاو لە یۆنان ناپۆشن و بە هێزی لەشکرەکانیان ئەیانگێڕنە دواوە. لەم لایشەوە "مستەفا کەمال" هەوڵی ئەوەی ئەدا کە بە خۆشی و ئاشتی لەگەڵ ئینگلیزەکان ڕێکەوێت و لە حکومەتی یۆنان دوریان بخاتەوە. بەڵام کەڵکی نەبو. جگە لەمەش نێراوەکەی[٤] لە لەندەن بە سوکی تەماشای کراو توشی کەمقەدری هات..

ئیتر "مستەفا کەمال" چاری نەما.. یا مردن یا سەرکەوتن!.. لەشکری یۆنان کە دوای شەڕی سەکاریا و شکستە گەورەکەی گەڕابۆوە دەوروپشتی ئافیۆن قەرەحەسارو لەژێر سەرەکی جەنرال پاپۆلاسدا لەو ناوە گیرسابۆوە خەریکی خۆکۆکردنەوە بو. "مستەفا کەمال" لەم کاتەدا بو کە ئیتر دەسی لە ئینگلیزەکان ششت. (ئەستەموڵ)یش لە لایەن لەشکری یۆنانەوە کەوتبوە ژێر ترسەوە. لەبەرئەمە بەیانی ٢٦ی ئاغستۆسی (ئاب-١٩٢٢) واتە ساڵێکی تەواو لە دوای شەڕی سەکاریا لە ناکاوا هێزەکانی تورك پەلاماری لەشکری یۆنانیان داو لە ئافیۆن قەرە حەساردا تۆپەکانیان لێ خستنە کار. لەشکری یۆنان خراپ شپرزە بوو سەری لێ شێوا. لەشکری تورك چوە ناو لەشکرەکەی یۆنانەوەو کردی بە دو بەشەوە. ژمارەیەکی زۆربەی لێ کوشتن و گەلێکی لێ بەدیل گرتن. "ژەنەراڵ تریکوپیس"ی سەرەك لەشکری یۆنان لەناو بەدیلگیراوەکانا بو. ئەوانەی کە بەدیل نەگیرابون و یا لە مردن و کوژران ڕزگاریان ببو کەس بە جەستەیان نەبێ. تا

---

[٤] نێرراو" مبعوث یا مرخص.

گەیشتنە قەراغ زەریای سپی و خۆیان هاویشتە کەشتیەکانی یۆنانەوە، بارەها مردنیان بە چاوی خۆیان چاو پێکەوت و بە مەرەیەك چون کە مەگەر هەر خوا بیزانێت.

لە ٩ی ئەیلول ١٩٢٢ لەشکری سەرکەوتوی تورك گەیشتە بەردەمی ئەزمیرو گرتی. بەمجۆرە شەڕی تورك و یۆنان بڕایەوەو دوایی هات.. بەڵام کردەوەی تورك لە دوای شەڕ، ئەمجارەش ناوی زڕاندن. واتە دوای ئەوە کە لەشکریان چوە شاری ئەزمیرەوە بە چەند ڕۆژێك ئەو گەڕەکانەی کە غەیرە تورکی تیا دائەنیشت، ئاگری تێ بەربو. حکومەتی "مستەفا کەمال" زۆری پاکانە کرد. بەڵام سودێکی نەبەخشی. واتە قەومی تورك و حکومەتی کەمالیەکانی لە تانوت و لۆمەی دونیا ڕزگاری نەبو!.. دوای گێڕانەوەی ئیزمیر لەشکری مستەفا کەمال ڕوی کردە ئەستەمولّ. سوێندخۆرەکان کەوتنەوە تەقەلای ڕێگرتن لەم لەشکرە. لەگەڵ ئەمەشا لە هەردو لاوە هەولّی ڕێکەوتن درا. بەڵام ئەمجارەش یەکنەکەوتنی سیاسەتی فەرەنسەو ئیتالیا لەگەڵ سیاسەتی ئینگلیز سودی مستەفا کەمالی تیابو. لە ئەنجامی کارا ئینگلیز سەری چەماندەوەو بە هەڕەشەکانی "لوئید جۆرج"ی سەرەك وەزیری بەریتانیا فەرەنسەو ئیتالیا نەترسان و بایان نەدایەوە. بە هاندانی لۆئید جۆرج دونیاش لە مستەفا کەمال هەڵنەستایە سەرپێ! ئنجا دەرگای ئەستەمولّ بۆ لەشکرەکانی تورك کرایەوە. دوای ئەمە لە ڕێگەی مستەفا کەمالا تەنیا کۆسپێك مابو. سەڵتەنەت و خەلافەت. مستەفا کەمال ئیتر بیری لەوە ئەکردەوە کە ئەم دو کۆسپە گەورەیە لابەرێت و بە بێخی خانەوادەی سوڵتانەکانی عوسمانیدا بچێتە خوارەوە[٥].

بۆ ئەم کارە گرنگەش لە پێشەوە ئەبو پشو بداو ماندوی بحەسێتەوە. چونکە لە ناوچەی (سیاسەت)یشا وەکو ناوچەی شەڕ پێویست بو سەر بکەوێت. ئەبو جارێ بیر لە موئتەمەری لۆزان بکاتەوەو تەگبیری ئەوە ڕێبخا کە لە پەیمانی

---

[٥] سيرة مصطفى كمال والحركات الوطنية في تورکیا.

ئەمجارەدا خەوەکانی خۆیو هاوڕێکانی بێتە دی، میساقی میللی سەر بگرێو دەوڵەتی تورکیای تازە بە دونیا بناسرێت!..

ئینگلیزەکان وا بە ئاسانی لە تورك نەئەگەڕان. لە هەمو کاتێکا بەرهەڵستیەکیان ئەهێنایە ڕێیان. ئەمجارە داوای ئەوەیان کرد کە ئەستەموڵیش نوێنەر بنێرێتە موئتەمەر. دەستەی مستەفا کەمال سەرپێچیان کردو بەمە ڕازی نەبون. ئنجا "مەجلیسی گەورەی نیشتمانی" کۆبۆوەو دوای مقۆمقۆو دوانێکی درێژو گرنگ بڕیاری دا بە لابردنی سەڵتەنەت. لە ١٧ی تشرینی ١٩٤٢ وحیدەدین لە تەخت هاتە خوارەوەو بە خۆیو دەسو پێوەندەکانیەوە ئەستەموڵی بەجێهێشت. عەبدولمەجید کرا بە خەلیفەو کارێکی نەما بەسەر سەڵتەنەتەوە واتە بەسەر حوکمەوە. بەمجۆرە مەیدان تەنیا بۆ دەستەی مستەفا کەمال مایەوەو نوێنەری حکومەتی ئەنقەرە لەژێر سەرەکیی عیسمەت پاشای قارەمانی "ئین ئونو"دا چوە لۆزان. بەڵام ئەم موئتەمەرە کە جاری یەکەم لە ٢٠ی تشرینی دوەمدا کۆبۆوەو سەری نەگرتو هیچی پێ نەکرا. دوای تەقەلایەکی زۆرو گفتوگۆیەکی ٣ مانگی "کرزن"ی سەرەکی موئتەمەر[٦] لەگەڵ عیسمەت پاشا تێکچو و خۆی لێ تورە کرد. ئنجا بە هەڕەشەوە گەڕایەوە لەندەن. لەسەر ئەمە عیسمەت پاشا ش لۆزان ی بەجێهێشتو گەڕایەوە ئەنقەرە.

*   *   *

٤١
دوای ڕەوانەکرانی شێخ مەحمود بۆ هندستان
هەواڵی کوردستانی عێراق:

ئینگلیزەکان کە بە پێی ڕەوشتی کارەسات وا دەرئەکەوت کە بە هەمو جۆرێك ئەیانویست بەرهەڵستی مستەفا کەمال بکەنو ڕێی سەرکەوتنی نەدەن، لەو

---

[٦] سەرەکی موئتەمەری یەکەمی لۆزان "کرزن"ی وەزیری بەریتانیا بو.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

تەگبیرانەدا کە بۆ ئەم مەبەسە ئەیانکردو یا بە دەسیانەوە بو، کە بیکەن زۆر بە سستی ئەجولانەوە. لەبەرئەمە لەگەڵ کردەوەیانا توشی کۆسپ و تەگەرە هاتن و زۆری مەبەسەکانیان نەچوە سەر. یەکێك لەو مەبەسانەی ئینگلیز لەو ڕۆژەدا بە قسە مەسەلەی دامەزراندنی کوردستان بو. کەچی هەر خۆیان زیاتر لە هەمو کەسێك تەگەرەیان لەم کارە ئەداو کۆسپە گەورەو گرنگەکان زۆرتر لە لایەن ئینگلیزەکانەوە ئەخرایە ڕێی نیشتمانپەروەرەکانی کورد[٧]. چونکە مەبەسی ئەوان دامەزراندنی کوردستانێك بو کە خۆیان ئەیانویست.

ئەگینا شۆڕشی شێخ مەحمود نەئەبو ببێتە هۆی دەسهەڵگرتن لە مەسەلەی کوردستان. "شێخ مەحمود" لەبەر هەر مەبەسێك هەبێ شۆڕشی نایەوەو بە گژ ئینگلیزا چو. بەڵام لە ئەنجاما بەدیل گیراو نێرایە هندستان. دوای ئەو حوکمەتی کورد بۆچی نەمێنێ و یا بە وێنەیەکی باشتر نەیەتەوە ناو؟ حکومەت بۆ "شێخ مەحمود" کرابو یا بۆ قەومی کورد؟.. لە کورتی بیبڕینەوە ئیتر تا شێخ مەحمود لە هندستان بو ئینگلیز باسی کوردستانیان نەکردەوە. واتە ئەوان کوردستانی بێ شێخ مەحمودیان نەئەویست. بەڵام شێخ مەحمود لە ئیمتیحانی جاری یەکەما دەرنەچوبوو کەوتبو. بە تەمای ئەوە بون کە لە هندستان دەرسەکانی ڕەوان بکاو کە گەڕایەوە کوردستان، ئەو دەورە بەجێ بێنێ کە بۆ ئینگلیز دەس بدا..

ئینگلیزەکان دەسیان لە کوردستان هەڵگرتبو، بەڵام "شێخ مەحمود"یان پێویست بو. لەبەر ئەمە کوردستان بیانو وەسیلە بو نەك مەبەس (غایە). دیارە کە شێخ مەحمود بەبێ کوردستانێك بەکەڵکیان نەئەهات. ئنجا لە کاتێکا کە هەواڵی کوردستان لە دوای شێخ مەحمود گەیشتە جۆرێك پشێوی و ئاژاوەی ئەوتۆ کە بە ئینگلیزەکان چار نەکرێ و دانەمرکێتەوە "شێخ مەحمود" یان جارێکی تر هێنایەوە عێراق و کردیانەوە بە حوکمداری کوردستان. بەڵام وەکو لە جێی خۆیا

---

[٧] لە جێی خۆیا لە ژێر عینوانی: ئینگلیزەکان لە ئەنجامدا بۆچ پشتیان کردە "شێخ مەحمود"و لەبەر چی دەسیان لە مەسەلەی کوردستان هەڵگرت؟ باسی ئەم سیاسەتە تازەیەتان بۆ ئەکەین (ر. حیلمی).

باسی ئەکەین شێخ مەحمود لەوانە نەبو کە خزمەتی مەبەسی ئینگلیز بکا. بەڵکو ئەو بەتەما بو لە کات کەڵك وەرگرێو کوردستانی ئازادو سەربەخۆ بە ئینگلیز دروست بکا. لەبەرئەمە لە ئەنجاما ڕێنەکەوتن. هەندێ هۆی واش هاتە پێشەوە کە ئێجگار ڕو بە ئینگلیز وەربگێڕێتو بیخاتە سەر ڕێی سیاسەتێکی تازە..

* * *

٤٢

شۆڕشی کوردەکانی عێراق

لە

عەمادیەو عەقرە

بەوەی کە "شێخ مەحمود" نێررایە هندستان هەرا نەبڕایەوەو قەومی کورد بۆ دواڕۆژی کوردستان دەسی لە تێکۆشانو تەقەلا هەڵنەگرتبو. بەڵام کە ئینگلیزەکان گەڕانەوە سلێمانیو مێجەر سۆن بە مەرامی خۆی گەیشتو ئەو بەرنامەجەی لە لایەن کوڵونەل ویلسەن ی حاکمی عامی عێراقەوە پێی سپێررابو، دوای خوێنڕژاندنێکی زۆر لە دو لاوە "کوردو ئینگلیز" لە ڕودا هاتە جێو سۆن بو بە حاکمی بێ شەریکی هەرێمی سلێمانی، بیری دواڕۆژی نەکردەوەو لەگەڵ ئەوەدا کە یەکێك بو لە دوژمنە هەرە بە"کین"ەکانی تورك، بە هیچ کلۆجێك ڕێی جولانەوەی ئەوانەشی نەئەدا کە کوردی بەڕاستی بونو بۆ کوردستان تێئەکۆشان.

بەشی زۆری حاکمەکانی سیاسی لە هەمو لایەك هونەری گەورەیان دابوە سەر فیزو دەعیەی لەتام بەدەرو تورەییو تونە تەبیاتیان کردبو بە دەستوری ئیدارە. هەر یەکەیان خۆی لە ئەهالی کردبو بە فیرعەونێكو ئیلهامی ئیدارەی لە حوکمی قەرەقوشو حەکایەتەکانی ئەم وەزیرە کۆنەی میسر (مصر) وەرئەگرت. لەبەر ئەمە ناڕەزایی خەڵق لە ئیدارەی ئینگلیزو دەسو پێوەندەکانیان –کە لە هەندێ

پەسمایەو بێگانە پەرست هەڵیان بژاردبون- گەیشتبوە ئەندازەیەکی وا کە ئیتر بەرەو دەرەك ئەچو. لە هەمو لایەکەوە ئاژاوە دەسی پێ کردبو.

لە مانگی تەموز لە عەمادیە لەژێر سەرەکی حاجی شەعبان ئاغادا شۆڕشێك هەڵگیرسا. جگە لە خەڵقی عەمادیە ئەهالی "بەرواری بالا"و پۆلیسەکانی عەمادیەیش تێکەڵ بەم ئاژاوەیە بون و چونە سەر شۆڕشگێڕەکان. بە شەو دایان بەسەر ماڵی "کەپتەن ویل"ی حاکمی سیاسیا و لەگەڵ "ماکدۆنالد"ی مودیری پۆلیس هەردوکیان کوشتن (١٥ی تەموزی ١٩١٩). بەڵام بە تەقەلای "لچمن"ی حاکمی سیاسی موسڵ[٨] "حاجی عەبدولەتیف ئاغا" کە یەکێك بو لە شۆڕشگێڕەکان، عەمادیە کەوتەوە دەس ئینگلیزەکان، بەڵام شۆڕشەکە بە تەواوی دوایی نەهات. بەڵکو هەندێ لە شۆڕشگێڕەکان دایانە شاخ و کێوەکانی پشت عەمادیەو ناوبەناو لەگەڵ هێزەکانی حکومەتا بە یەکا ئەچون.

ئەم جۆرە هەراو شۆڕش و بگرەو بەردەیە چاوی بە ئەهالی کردەوەو خەڵق ئەوەندە ترسیان لە ئینگلیزەکان نەمابو و بۆ تۆڵەسەندنەوە لە هەل ئەگەڕان. لچمن لە موسڵ گوێزرایەوە. کەپتەن "بیل"[٩] لە جێی ئەو کرا بە حاکمی موسڵ. بیل لەگەڵ سکۆت ی معاونی لە قەزای عەقرە گەشتێکی ناو کوردەکانیان کرد. لە ٤ی تشرینی دوەمدا بۆ چاوپێکەوتنی فارس ئاغا چونە زێبار. لەناو عەشایری ئەم قەزایە کە سورچی و زێباری و بارزانی لێ بو و زێباری و بارزانی دوژمنی یەکن.

---

[٨] لچمن سەرەکی ئەو لەشکرانەی ئینگلیز بو کە لە شەڕی گەورەی یەکەمی گێتیا لە دوای شەڕ برانەوە (هودنە یا موتارەکە) لەسەر گرتنی موسڵ، لەگەڵ عەلی ئیحسان پاشای ژەنەراڵی تورك لێیان بو بە شەڕ و عەلی ئیحسان ملی نەدا موسڵی بۆ چۆڵ کات لە ئەستەموڵەوە ئەمری حکومەتی عوسمانی بۆ هات. ئنجا ئەم "لچمن"ە دوای داگیرکرانی عێراق و برانەوەی شەڕ بو بە حاکمی سیاسی موسڵ. نزیکەی ساڵێك کە لەوێ مایەوە توشی گەلێ دەردیسەری و گێچەڵ بو بە دەس کوردەکانەوە. دوایی گوێزرایەوە "زوبع"و شێخ خومەیسی کوڕی شێخ زاریەوە لە ١٢ی ئەغستۆسی ١٩٢٠ لە بەینی بەغداو فەلوجە لە جێیەکا کوژرا کە پێی ئەڵێن "خان النقطة".

[٩] ئەم کەپتەن "بیل"ە کە دوایی بو بە کولونەل، ئەو "کەپتەن بیل"ە نیە کە لە کۆیەو ڕەواندز حاکمی سیاسی و لە سلێمانی معاونی حاکم بو و لە "بەندیخانە"ی کۆیە منی حەپس کرد.

لەبەرئەمە چونی بیلْ بۆ لای فارس ئاغای زێباری، بارزانیەکانی خستە شکەوەو لە کاتی گەڕانەوەیا بۆ عەقرە ڕێگەیان پێ گرت. بیل‌و سکۆتی معاونی کوژران (٤ی تشرینی دوەمی ١٩١٩). دوای ئەمە بارزانییەکان بە ٣٠٠ سوارێکەوە تاویان دایە سەر عەقرەو بە ئینگلیزیان چۆڵ کردو گرتیان لە پاش کوژرانی بیل، نوڵدر ناوێك کرا بە حاکمی موسڵ. ئنجا لە لایەن ئینگلیزەکانەوە دەس کرا بە ڕێکخستنی هێزێکی تایبەتی بۆ سەر عەقرە، بەڵام شۆڕشگێڕەکان پێش ئەوە کە ئەم هێزە بێتە ناو و ڕو بکاتە ئەوان لە خۆیانەوە عەقرەیان بەجێهێشت‌و دایانە شاخەکان.

لە هیچ لایەکی کوردستانا هەواڵ لەمە چاتر نەبو. لە هەمو جێیەکا ناڕەزایی هەبو و ئیدارەی حاکمە سیاسیەکان کەسی لە دەوری ئینگلیزا نەهێشتبۆوە. بە لای ئەم حاکمانەوە وابو کە پەسمایەکان‌و خەفیەکان چی ئەڵێن ڕاستەو ئەبێ بە ڕابەری ئەوان بچن بەڕێوەو وڵات ئیدارە بکەن. هەرێمی سلێمانی یەکێك بو لەو جێگانەی کە لە ئیدارەی ئینگلیز بێزار بو. سۆن کە زمانی کوردی زۆر باش ئەزانی‌و شارەزای سروشت‌و خوی کوردەکان بو، ئەهات بە بیرا کە لە ئیدارەی سلێمانی‌دا توشی ئەرك نەبێ‌و ئەم هەرێمە لەو جۆرە شۆڕشانە بپارێزێت کە لە ناوچەکانی ترا ڕوی ئەدا –داخەکەم– لەگەڵ ئەمەشا کە لە شێخ مەحمودو نفوزی ڕزگار ببو دیسانەوە لە ڕوی فیزو غروری خۆیەوە ئەویش جڵەوی ئیدارەی لە دەس دەرچو. ئیتر هەواڵ وای ئەگەیاند کە ئەم هەرێمەش بەرەو شۆڕشێکی گەورە بچێت‌و بۆ جاری دوەم گرنگترین ئاژاوە بکەوێتە ناوەوە..

سۆن هەرچەند ڕێگەکانی ڕێك ئەخست‌و هەندێ ڕێگەو بانی تازەی ئەکردەوە، بەڵام بە بیانوی ئەم ڕێگانەوە پارەیەکی زۆریشی ڕشتە ناوەوە کە وەکو لەمەوپێش باسمان کردبو و ئەگەر ئەوانەی ئەمان بیستەوە ڕاست بێ، بەشی زۆربەی ئەو پارانە لە ڕێی هەندێ چاودێریکەرەکان‌و بە هۆی "عەزیز خان"ەوە ئەچوە باخەڵی خۆیەوە. لەگەڵ ئەوەشا سۆن یەکەم کەسە کە فرمانی دا لە سلێمانی بە کوردی ڕۆژنامە دەربچێت. ڕۆژنامەی پێشکەوتن یادگاری سۆن ەو

زمانی کوردی بە هۆی ئەم ڕۆژنامە تاقانەیەوە لە سلێمانیدا هاتە نوسین‌و خوێندنەوە[١٠] و هەر بە هاندانی سۆن هەندێ لە نوسەرەکانی ئەو ڕۆژەی سلێمانی کەوتبونە سەر بیرو مەیلی نوسینی کوردی پەتی. تەنانەت سۆن بۆ ئەمە یاداشتێکیشی دانابو و ئەوانەی کە نزیکەی لاپەڕەیەکیان لە هەر باسێك بە کوردی پەتی ئەنوسیەوە لە ٢٠وە تا ٣٠ ڕوپیە یاداشتی پێ ئەبەخشین. بەڵام هەندێ لەوانە کە لە پێشکەوتندا ئەیاننوسی لەوانە نەبون کە بە هەناوێکی نیشتمان هاتبنە کایەوەو لە نوسین مەبەسیان گیانی وڵاتپەرستی‌و کوردایەتی بڵاوکردنەوە بێ. بەڵکو زیاتر چاویان لە خۆبردنە پێشەوە لە سۆن‌و گەیشتن بو بەو یاداشتە سوك‌و بێ نرخە بو.

ئەمانە ئەیانویست کە سۆن لە خەڵق بکەن بە خوا!و یا هیچ نەبێ "بت"ێکی لێ دروست بکەن. سەرەڕای ئەمەش بە هۆی "پێشکەوتن"ەوە توانجی پیس‌و بێشەرمانەیان ئەگرتە ئەوانەی کە ئینگلیزیان نەئەپەرست‌و یا بە کوردایەتی خۆیانەوە ئەنازین‌و چاویان لە پێشکەوتنی کوردەوە بو. کینی زۆرتری سۆن‌و دەس‌وپێوەندە بێفەڕەکانی لەوانە بو کە تورکخوا بون‌و ڕەواندزیان کردبو بە قیبلە. واتە قینیان لەوانە بو کە چاویان بڕیبوە ئۆزدەمیر پاشا!و گەڕانەوەی تورکی کەمالی بۆ کوردستان‌و عێراق. لەبەرئەمە هیچ ژمارەیەکی پێشکەوتن نەبو کە بە توانجی ناشیرین واتە بێفەڕو پڕو پوچەکانی ئەو جۆرە نوسەرە خوێن بۆگەن‌و پەسمایانە ڕەش نەکرێتەوە.

جێگەی داخ ئەوەیە کە هەر لە پێشکەوتن دا هەندێ باسی جوان‌و وتار یا وێژەی بەنرخیش بڵاو ئەکرایەوە، گەلێ کەس نەیان ئەخوێندەوە. چونکە بە چاوێکی سوك ئەیانڕوانیە ڕۆژنامەکە. جگە لەمە ئەوانەی کە بەم دەستورە ئەجوڵانەوەو پێشکەوتن یان کردبو بە هۆی تانوت لێدان‌و پلارگرتن لەو،

---

[١٠] لە زەمانی تورکا زمانی میری خوێندن، تورکی بو. بەڵام لە حوجرە لای مەلاکان خوێندن بە زمانی فارسی بو. لەناو بازرگان‌و تاجرەکان‌و بەشی زۆری خەڵقیشا بە فارسی نوسین‌و شیعردانان باو بو.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

دوژمنیان بۆ سۆن زۆر ئەکردو خەڵقی لە تورك خواکان‌و ناحەزەکانی ئینگلیز نزیك ئەخستەوە. ئنجا جێی شك نیە کە ئەمەیان لە ڕوی کین‌و بوغزو نەفامیەوە بو. بەڵام سۆن خۆی بۆچی لەمە بێدەنگ کردبو و چۆن چاوی لەو نەفامانە ئەپۆشی، ئەوە کەس تێی نەگەیشت.

ئنجا لە ئەنجامی ئەم سیاسەتەو لە ڕوی زەبرو زۆرێکی عەنتەرانەوە کە ئەینواند سۆن پتر لە حاکمە سیاسیەکانی تری ئینگلیز بو بە هۆی پەیابونی فیتنەو ئاژاوە لە کوردستانا. ئاگری شۆڕشی دوەم دەسی کردبو بە پڕیشکدان‌و گەشانەوە. لەبەرئەمە بیر لە دامەزراندنی مەجلیسێك کرایەوە کە لە ئیدارەی هەرێمی سلێمانیدا یارمەتیدەری حاکمی سیاسی بێ. بەڵام نە ئەم مەجلیسە کە لەژێر سەرەکی حاکما لە ١٢ ئەندام پێکهاتبو[١١] و نە گوێزانەوەی سۆن لە سلێمانی نەبو بە هۆی چارەسازی ئاژاوەو کوژانەوەی ئاگری شۆڕش.

---

[١١] مەجلیسی ئیدارەی هەرێمی سلێمانی لە ساڵی ١٩٢١–١٩٢٢دا لە شاری سلێمانی دامەزرا. لەم مەجلیسەدا حەماغای ئەوڕەحمان ئاغاو عەبدولفەتاح چەلەبی‌و جەمال عیرفان‌و حاجی برایم ئاغا ئەندامانی هەڵبژێرراوی شار. ئەحمەد موختاری قازی‌و سدیق مەزهەری سەرەکی مەحکەمەو ساڵح پاشاو "کەپتەن هوڵت"ی معاونی حاکمی سیاسی ئەندامانی تەبیعی شار بون. جگە لەمانە ئەمین ئاغای ڕەشید ئاغای هەمەوەند بە ناوی چەمچەماڵەوەو حەمە ساڵح بەگی حەمە عەلی بەگ بە ناوی شارباژێڕەوە، حامید بەگی مەجید بەگی وەسمان پاشای جاف بە ناوی هەڵەبجەوەو هەمزاغای ئەولاغا بە ناوی ڕانیەوە ئەندامی هەڵبژێراوی ئەم مەجلیسە بون. لە کاتی هەڵبژاردنی ئەندامەکانا ئەهالی شاری سلێمانی، چەند کەسێکیان هەڵبژاردو بە مەزبەتەی جیاجیا ناوەکانیان دا بە حاکمی سیاسی. ناوی منیش (نوسەری ئەم یادداشتە) لەناو ئەوانەدا بو و دەنگەکانی بۆ من درابو لە هی ئەوانی کە زیاتر بو. بەڵام پێش دەرکەوتنی ئەنجامی هەڵبژاردنەکە جەمال عیرفان کە خۆشی یەکێك بو لە هەڵبژێراوەکان یەك دو جار هاتە لام‌و لە زمانی حاکمی سیاسیەوە داوای لێ کردم کە خۆم بکێشمەوەو مەزبەتەکەم وەرگرمەوە. هەروەکو بە ناوی خۆیشیەوە گەلێ خەریك بو کە تێم بگەیەنێ لەگەڵ ئینگلیزەکانا هەڵناکەم‌و خزمەتی وڵاتەکەم پێ ناکرێت. دوای ئەمە "کەپتەن هوڵت" ناردی بە شوێنما‌و بە تکایەکی تێکەڵ بە نەرمە هەڕەشە ویستی پەشیمانم بکاتەوەو بە بیانوی ئەوەی کە لە ڕێی تەدریسەوە خزمەتم لا باشترە- داوای لێ کردم کە مەزبەتەکە وەرگرمەوە هەر کەڵکی نەبو. کەچی دوای ئەم باسە بە دو ڕۆژ لە نامەیەکی ڕەسمی کە

لە خزمان‌و قەوم‌و قیلەی شێخ مەحمود، لە ئەهالی‌و ناودارەکانی سلێمانی‌و دەرەوە بە هۆی لاوە نیشتمانپەروەرەکانەوە دوابەدوا کۆمەڵانی نهێنی دائەمەزرا. خەفیەکانی سۆن یش لە کارا بون. تا بە هەزار فرو فێڵ‌و دەمشیرینکردن‌و دەسخەڕۆکردن هەندێکیان لەم کۆمەڵە نهێنیانە هەڵئەگێڕایەوە‌و ئەبونە هۆی تێکچونی کۆمەڵەیەك، یەکێکی تری بەهێزترو نهێنیتر ئەهاتە ناو. لەم کاتانە وابو کە هاتنی ئۆزدەمیر لە هەمو باکوری عێراقا دەنگی دایەوە..

*　　*　　*

٤٣

هاتنی ئۆزدەمیر پاشا! بۆ ڕەواندز

کەمالیەکان بۆ پڕوپاگەندەو بۆ هەڵگێڕانەوەی عەشیرەتە کوردەکانی باکوری عێراق لە ئینگلیز لەژێر سەرەکی "عەلی شەفیق" ناو میرئالایەکی[١٢] میلیس[١٣] دا کە لە ڕەگەزی چەرکەسەکانی میسر بو، تاقمێك عەسکەریان ناردە ڕەواندز (حوزەیران ٩٢٢). ئەم تاقمە نەك لە مەفرەزەیەکی عەسکەری، بەڵکو زۆرتر لە چەتەیەك ئەچو. لە چوار پێنج زابت‌و چەند نەفەرێکی تورك بەولاوە ئەوانی تری ئەم چەتەیە هەمو کورد بون. لە خەڵقی کەرکوك‌و هەولێریش هەندێکیان لەوانە لەگەڵ بو کە بە تورکی قسەیان ئەکرد‌و نەیانئەزانی کوردن یا وایان بە جوان ئەزانی کە ببن بە تورك. عەلی شەفیق خۆی ناونابو ئۆزدەمیر پاشا![١٤] تاقمی مستەفا کەمال بە

بە ئیمزای معاونی حاکمی سیاسی (واتە بە ئیمزای کەپتەن هوڵت خۆی) بۆم هات ئەیوت: *"لەبەرئەوە کە لەوەدا گومانمان نیە کە لە ڕێگەی دەرس وتنەوە بە لاوان‌و قوتابیانی وڵات خزمەتتان پێ خۆشەو بە خزمەتێکی تری ناگۆڕنەوە ئەو مەزبەتەیە کە ئێوەی پێ هەڵبژێرابون بۆ ئەندامی مەجلیسی ئیدارە، بەکارمان نەهێنا و پوچمان کردەوە.."* .

[١٢] میرئالا: کۆلۆنەل.

[١٣] میلیس: ئەهلی.

[١٤] ئۆزدەمیر: خۆیی ئاسن کە بە کوردی شتێکە وەك "ڕۆبیتەن" یا گیانپۆلا.

سەرزاری دانی بە ئوزدەمیردا نەئەناو لە چاوی میری‌یا بە چەتەیەکی یاخی‌و سەربەخۆ ئەدرایە قەڵەم، بەڵام ئەو بە هۆی لاگیری کوردەوە بەبێ پەروا لەو ناوەدا حوکمی ئەکردو لە ماوەیەکی زۆر کەمدا بو بە ئەمیری بێ فەرمانی ناوچەی ڕەواندزو عەشایری دەورووپشت‌و گەلێك لە عەشیرەتەکانی کرد بە لاگیری خۆی‌و تورکە کەمالیەکان‌و نفوزێکی گەورەی لەو ناوەدا پەیاکرد. قەزاکانی ڕەواندزو کۆیەو ڕانیەو بە هۆی "عەباسی مەحمود ئاغا"و بەشی زۆری پشتدەر بە ئەمری ئەو ئەچو بەڕێوە. لە دوای کوژرانی کەپتەن بۆندی حاکمی سیاسی چەمچەماڵ[١٥]، کەریم بەگی فەتاح بەگی سەرەك عەشیرەتی هەمەوەندیش کە بەینێك بو لە ئینگلیزەکان یاخی ببو و تەنگی بە هێزەکانیان هەڵچنیبو چوە لای ئوزدەمیرو ئەمە وەکو لە جێی خۆیا باسی ئەکەین بە جارێك بو بە هۆی پەرەسەندنی دەسەڵاتی ئوزدەمیرو زیادی ئاژاوە لە کوردستانا.

عەلی شەفیق‌و یا ئوزدەمیر بە ڕاستی زیرەك‌و خوێندەوارێکی وریا بو. تەبیات‌و سروشتی کوردەکانی ئەزانی‌و لە دەستوری عەشایردا ئاگاداری هەبو. کابرایەکی باڵا نزیك بە کەڵەگەت‌و جوان و بە شەوکەوت بو. بە بەرگی عەسکەریەوە بە وێنەیەکی مومتازی زابتی تورك‌و بە دوان‌و گفتوگۆی ئەدیبانە یا بە چەشنێکی خوێندەوارە بەرزەکان ئەهاتە بەرچاو..

لە سیاسەتی هەڵسوڕاندنی عەشایرا گەلێ لە حاکمەکانی سیاسی ئینگلیز باشتر سەرکەوتبو.. تەبیات‌و میزاجی سەرەك عەشیرەتەکان تێگەیشتبو و زۆری ئەو سەرەکانەی کردبو بە ئەموستیلەی دەستی. جگە لە ئەمانەش لە یارمەتی ئەهالی‌و عەشایری ئەو ناوەدا چە بە چەك‌و جبەخانەو چە بە ئازوقەو پارە لە ئینگلزیەکانی تێپەڕاندبو. وەنەبێ کە سەرچاوەی ئەم چەك‌و ئازوقەو پارەیە لە

[١٥] ئەو کەپتەن بۆند ەیە کە هەیئەتی شایەتەکانی بردبو بۆ بەغدا کە لە دیوانی عورفی ئینگلیزەکانا شایەتی لە شێخ مەحمود بدەن. کەریم بەگ، ئەم "بۆند"ەو زابتێکی تری ئینگلیزو غەفوری خەجێی خەڵقی سلێمانی پیاوی بۆند ی لە ڕۆژێکا کوشت‌و چوە لای ئوزدەمیر لە ڕەواندز.

لایەن هێزەکانی مستەفا کەمالەوە هەڵقولاّبێ. بەڵکو بەشی هەرە زۆربەی ئەمانە هەر لە ناوچەی دەسەڵاتی ئوزدەمیر خۆی جێبەجێ ئەکرا. هونەری ئوزدەمیر لەوەدا بو کە لەو یارمەتیە کەمەی لە لایەن مستەفا کەمالەوە بۆی ئەهات، جۆرە ئیدارەیەکی وای هێنابوە ناو کە چوار ئەوەندەی تریشی لە ناوچەی حوکمی خۆیا پێکەوە ئەناو جگە لە بەرگو خواردنو کردنی چەتەکەی لەگەڵی بون ژیانێکی باشی بۆ ئەوانەش جێبەجێ ئەکرد کە لە دەس ئینگلیزەکان هەڵئەهاتنو ئەچونە لای. لەسەر ئەمەشەوە خەڵاتو بەراتی لێ ئەدا بەمو بەو و بە هاتوچۆکەرەکان. بە کورتی لە ئیدارەیەکا کە بۆ ئەو ڕۆژە بەکار ئەهات وێنەی نەبو..

ناحەزانی ئینگلیز، ئەو کوردانەی کە سۆن ڕقی لێیان ئەبۆوە، لەگەڵ ئەوانەی کە تورکیان خۆش ئەویست "جلخوارەکان!" ڕەواندزیان کردبو بە پەناو بە هێلانەی هیوا. لەمانە هەندێکیشیان بە تەواوی بون بە خزمەکاری ئوزدەمیرو بۆ جێبەجێکردنی مەبەسی تورکەکان کەوتنە هاتوچۆ. بە نهێنیو یا ئاشکرا ئەهاتنە سلێمانیو کۆیەو ڕانیەو هەولێرو کەرکوك، بەناو عەشایرا ئەگەڕانو ئەچونەوە ڕەواندز نامەو بەیانو ڕاسپێری ئوزدەمیریان بەم خەڵقەوە ئەگرٍاو باسو هەواڵی شارەکانو عەشایریان بۆ ئوزدەمیر ئەبردەوە. ئەو باسانەی کە ئەم هاتوچۆکەرانە ئەیانگێڕایەوە، ئەو شتانەی ئوزدەمیر بە زمانو یا بە نوسین ڕای ئەسپارد وای لە تورك خواکانو ناحەزەکانی ئینگلیز کردبو کە ئاگریان لێ ئەبۆوە. وەکی تریش لاوە نیشتمانپەروەرەکانی کورد لەم هەلی ئاژاوەیە کەوتبونە سەما. هەر ڕۆژە کۆمەڵێکیان دائەمەزراند. ئەم کۆمەڵانە هەرچەند لەسەر بناغەیەکی باشو بەهێز دانەئەمەزرا بەڵام بۆ پڕوپاگەندەو بەربەرەکانی ئیدارەی ئینگلیز بە تایبەتی لە کاتێکی وەکو ئەو سەرو دەمەدا تینێکی گەورەی هەبو. بەشی زۆری لاو و خوێندەوارەکان، گەلێك لە ئەهالیو خەڵقی شارەکان، بەشێکی عەشایر کەوتبونە وێزەی ئینگلیزو بۆ گێڕانی شۆڕش لە بیانو ئەگەڕان. خەڵقی لەو ڕۆژەدا وەکو ئیمڕۆ نەبون. بۆ تەماعی دونیا، بۆ وەزیفەی میریو بۆ پارویەك نان ئەم تەقەلایە کە ئێستە ئەبینرێ نەبو. ژیان بەم چەشنە گرنگ نەببو. مەعنەویات بەهێز بو.

ماده وەکو ئیمڕۆ نرخی پەیا نەکردبو. لاوەکان بەم تەرحەی ئێستە لوتیان بۆ نان‌و بۆ ژیان دانەهێشتبو. مل بەم جۆرە شۆڕو گەردن بەسانی گۆچان کەچ نەئەکرا. ئەوی خۆی ئەناسی لە ڕوزەردی‌و دڵپیسی شەرمی ئەکردو تەریق ئەبۆوە. لەو ڕۆژەدا ئاوی ڕو بەم جۆرە کە ئەیبینین نەتکابو. تەنانەت گەلێ کەس شەرمیان ئەکرد بچنە سەرای حکومەت. ڕویان نەئەهات بچنە ڕیزی پیاوەکانی میریەوە. یەکێك زۆر بە ناچاری نەبێ سەری بە دائیرەکاندا نەئەکرد. ئەوانەی ئەچون زۆریان یا شکاتلێکراو یا بوختانپێکراو بون. ئەگەر لەم بابەتە نەبونایە یا کاربەدەستی میری‌و یا دەس‌و پێوەندو خەفیەکانی ئەمانە بون. بە دەگمەن ڕێئەکەوت کە یەکێك هەوڵ بۆ کارێکی میری بداو یا بۆ وەزیفە لەم‌و لەو بپاڕێتەوە. وا ئەبو کە حاکمی سیاسی بنێرێت بە شوێن لاوێکی دەس سپی‌و پێش ئیش‌و کاراو بیەوێت کارێکی بداتێ. لەگەڵ ئەمەشا زۆر لەوانە نەئەچونە خزمەتی حکومەتەوە. چونکە ئەمەیان بە نەنگ ئەزانی. بە تایبەتی ئەوانەی کە لە کۆمەڵێکی نهێنیدا بونایە بە هیچ کلۆجێك خۆیان لە حکومەت نزیك نەئەخستەوەو لە لۆمەو تانوتی هاوڕێکانیان، لە شك پەیاکردن‌و دڵ گۆڕینیان ئەترسان. بە کورتی خەڵقی ئەو ڕۆژە هێشتا خاو و سادەو ڕاست‌و بێغەش بون.

پەسمایەکان‌و جاسوسەکانیش کە یا خەفیەو جاسوس بون‌و یا خزمەتی ئینگلیزیان ئەکرد زۆر کەم‌و لە هەمو کەسێکەوە دیار بون‌و ناسرابون. ئەو جۆرە بێفەڕانەش لەگەڵ ئەوەدا کە بە پێی ئەو ڕۆژە کەم‌و زۆر کەوتبونە خۆشیەوەو بە ژیانێکی بە دڵ‌و هەوای خۆیان گەیشتبون‌و لەوانە بون کە بە ئاسانی بێ ئەرك خەڵقی توشی گێچەڵ بکەن، دیسانەوە هەستیان بەوە کردبو کە لای گەورەو بچوك قەدرێکیان نیەو ئێجگار بە سوك تەماشایان ئەکرێت. ئەوانە کە خۆیان بە پیاو ئەزانی سڵاویان لەو تەرحە سوك‌و سەلیمانە نەئەکردو سڵاویان نەئەسەندنەوە. جاسوسەکانی ئەو ڕۆژە وەکو هی ئیمڕۆ نەبون‌و باوەڕ ناکەم کە لە وێنەی تەشکیلاتێکی تایبەتی بۆ دۆزینەوەو دەرخستنی کۆمەڵە نهێنییەکان‌و کردەوە سیاسییە گرنگەکان خرابنە ژێر نیزامێکەوە. وابزانم تەنیا خەریکی

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

درۆهەڵبەستن و بوختان پێکردن بون بەوانەی کە خۆیان ڕقیان لێ ئەبۆوەو یا کاربەدەستەکان چارەیان نەئەویستن. زۆری ئەم جاسوسانە نەخوێندەوارو لە تاقمی خزمەتکارو مەیتەرو دەس و پێوەند بون. فەرمانبەرو پۆلیس لەناو ئەمانەدا لە پۆلی بەرێزەکان ئەژمێراو شانازییان بە ناوچەی خۆیانەوە ئەکرد. خۆ نوسەری تایبەتی و تەرجومانەکانی ئینگلیزەکان هەر باسیان ناکرێت. هەندێکیان خۆی بە حاکم ئەزانی و بۆ ئەوە جێگەکەی بپارێزێ و لە دەسی نەدا ئامادەی هەمو خزمەتێك بو. لەناو ئەم پۆلەو هەندێ لە مەئموره بچوکەکانی تری ئیدارەدا کە ئینگلیزەکان لە هەمو جێگەیەکی عێراقا پێکیانەوە نابون، هی واشیان تیا هەڵکەوت کە بە زرنگی و وریایی خۆیان لەو دەورە پیس و بۆگەنەوە بگوێزنەوە دەورێکی ترو لە بەرگ و وێنەیەکی تازەدا ناوچەیەکی وا بگرن کە لە خەویشا بە بیریانا نەئەهات..

ئنجا لە لایەکەوە لە ڕوی ئەم جۆرە دەسوپێوەندەو سیاسەتی ناهەمواری ئینگلیز، لە لایەکی تریشەوە بە هۆی ئەو پڕوپاگەندە بەتین و بەهێزەوە کە لە ساڵەکانی ١٩٢١–١٩٢٢دا لە لایەن ئوزدەمیرو تاقمەکەیەوە ئەکرا لە هەمو لایەکی کوردستانی عێراقا ئاسودەیی نەماو ئاسایش تێك چو. نیشتمانپەروەرەکان زۆر داخلەدڵ بون و بە گەرمی لە ئینگلیزەکان ئەدوان. هەرچی خراپەکارو چوختی و جەردەش هەیە یاخی بون و سەریان بەرز کردەوە. زۆر لەوانەش کە دانویان پێکەوە نەئەکولا لە عاست ئینگلیزو حکومەتا بون بە یەك. زۆردارو خاوەن تفەنگەکان ئەم حاڵەیان بە هەل ئەزانی. کە کار بە مەرامی ئەوان نەڕۆیشتایە بەرێوەو دەسیان ئەدایە تفەنگ جەردەو یاخیەکان دەسبەجێ شوێنیان ئەکەوتن. دەستەی خوێندەوارو نیشتمانپەروەرەکانیش لە ژێرەوە هانیان ئەدان و ئاگریان خۆش ئەکرد. لەبەرئەمە حکومەت بە تەواوی شێوابو. بەڵام قەت ئەوەش بە بیرا نەئەهات کە پیاوە باشەکان بکرێن بە لاگیری حکومەت. چونکە ئیدارە بە دەس ئینگلیزی کەللەڕەق و مەغرورو دەسوپێوەندەی پەسمایەو ناڕەسەنەوە بو.

مەحمود خانی قارەمانی شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمود دوبارە سەری بەرز کردبۆوە. کەریم بەگی فەتاح بەگی سەرەك عەشیرەتی ئازای هەمەوەند لە ناوچەکانی چەمچەماڵو سەنگاو و قەرەداغدا کە چەند مانگێك لەشکرەکانی حکومەتی ئەم ناوچانەی خەریك کردبو لە ئەنجاما دو زابتی ئینگلیزی کوشتو چوە لای ئوزدەمیر. لە "عەمادیە"و "عەقرە"، لە "گەلی مەزورکە"و "سوارەتوکە"و "بامەڕنی"و "بیرەکەپرە" گەورەکانی کورد یەکلەدوایەك شۆڕشیان هەڵئەگیرساندو هەر ڕۆژە لە لایەك حاکمێکی ئینگلیزو یا چەند زابتێکیان ئەکوشت.. لەم هەمو بگرەو بەردەو شۆڕشەو ئاژاوەو کارەساتە خوێناویە بۆمان دەرئەکەوێت کە لە ساڵەکانی ٩١٩ وە تا ٩٢١و ٩٢٢ لە کاتێکا مستەفا کەمالو لەشکری تورك لە تورکیادا بەرامبەر بە لەشکرەکانی یۆنان کەوتبوە شەڕی مردنو ژیانەوەو بەربەرەکانی سیاسەتو فێڵو فەرەجەکانی حکومەتی ئەستەموڵو گەورەکانی هێزی یەکگرتوی سوێندخۆرەکانی ئەکرد، لە کوردستانی عێراقا کوردەکان ساتێ نەوەستابونو بەبێ وچان لە کارا بونو بەگژ ئینگلیزا ئەچون. لە ناو شارەکانیشا، لە دێهاتو لەناو ئەو عەشیرەتانەدا کە سەرپێچییان نەئەکردو هەللایان نەئەنایەوە دیسانەوە باس باسی ئەم شۆڕشانەو یا باسی هەللای مستەفا کەمالو شەڕی لەشکرەکانی تورکو یۆنان بو لە ئەنەدۆڵ!..

من لەو دەمەدا لە دوای بەربونم لە بەندیخانەی کۆیە گەڕابومەوە سلێمانیو بە یارمەتی کەرکوکی زادە ئەحمەد ئاغای خزممەوە لە قەیسەریی نەقیب دوکانێکی عەتاریم دانابو و کاسبیم ئەکرد. "ماجد مستەفا"ی هاوڕێی مەکتەبمو تۆفیق وەهبی[١٦] و هەندێ لە زابتە کوردەکانی تر تازە لە ئەستەموڵ هاتبونەوە. شەوان لەگەڵ ئەوانا کۆ ئەبوینەوە.

---

[١٦] ماجید مستەفاو تۆفیق وەهبی لە حکومەتی عێراقا باش سەرکەوتنو هەردوکیان بون بە موتەسەڕیفو وەزیر. ئێستا ماجید بە توجارەتەوە خەریکەو تۆفیق وەهبی ئەندامە لە مەجلیسی پیرەکانا (مەجلیسی ئەعیان).

زۆری کۆبونەکانمان لە ماڵی تۆفیق وەهبی ڕێئەکەوت. چونکە ئەو لەو ڕۆژەدا ماڵو ژنی نەبو و لە خانوەکەی "ڕەشید مەستی" خاڵی بە تەنیا دائەنیشت. شەوانی دورو درێژی زستانمان بە سکالاو باسو هەواڵی ئەو ڕۆژەو بە خواردنەوەو بەزمو سازندەیی ئەبردە سەر. لەناومانا هەر تۆفیق وەهبی کاربەدەستی میری بو. لە دوای هاتنەوەی بۆ سلێمانی بە ماوەیەکی کەم کرابو بە قائیمقامی ڕانیە. دوای ئەوە کرا بە "ئامری لیوا" لە سلێمانی. بەڵام ئەوەندە نەچوە سەر ئیشو زۆری کاتی خۆی لە ماڵەوە ڕائەبوارد. زۆر ساردو بێدەنگو کەم دەوام ئەبینرا. لەبەرئەمە ئێمەش هەلمان دەسکەوتبو و نزیکەی هەمو شەوەکانمان لای ئەو ئەبردە سەر. کوڕێکی ئێرانی زۆر زرنگو وریا لە فەوجەکەی "لیوی"دا موحاسیب بو. ئەویش هاتوچۆی ئەکردین، ناوی "سلێمان خان" بو. بە زمانی لوسو سوحبەتی خۆش هەمو ڕفیقەکانی کردبو بە برای خۆی. لەویشەوە فێری قسەکردن بوین بە فارسی. ئەو فێری کوردی نەئەبو یا نەیئەویست بە کوردی لەگەڵمان بدوێت. لەگەڵ ئەمەشا هەرچیمان بە کوردی ئەوت زۆرباش تێی ئەگەیشت. بەڵام بە فارسی وەڵامی ئەدایەوە. لای منداڵانی کۆڵانەکانیش خۆی خۆشەویست کردبو.

کە دەرئەکەوت هەمو شوێنی ئەکەوتنو ئەیاندواند. پتر لە ڕەفیقەکانی تر دۆستی من بو و ئەیدواندم. من لە دڵا لێی بە شك بوم. وەکو ئەوانی تر باوەڕم پێ نەبو. ئەحمەدی عەزیز ئاغا کە بە نوکتەی خۆشو قسەزان ناسراوە، ئەو وەختە مامۆستای مەکتەب بو. برایەکی سلێمان خان لە تارانەوە بۆ سەردان هاتبوە لای. ناوی داود خان بو. ئەحمەد بۆ گاڵتە وتی *ئەم ناوانە هی ئەسباتی بەنی ئیسرائیلەو ئەبێ سلێمان خان جولەکە بێ!* هەمو پێکەنین. لەگەڵ ئەمەشا من کەوتمە لێکدانەوە. دوای چەند ساڵێك ئەمانەم لەبیر چوبۆوە. لە بەغدا یەکێك کە لە تاران گەڕابۆوە توشم هات. باسی سلێمان خانم لێ پرسی. وتی بە ڕاست ئەزانی کە سلێمان خان جولەکە بو؟!.. کەوابو ئەو سلێمان خانە کە چەند ساڵێك

لەناو ئێمەدا بە دۆستێکی موسڵمان ناسرابو و ژنێکی موسڵمانی کوردی هێنابو ئەگەر بە واتەی کابراکەی لە تارانەوە ئەگەڕایەوە باوەڕ بکرێت جولەکە بو!..

*   *   *

٤٥

مێجەر سۆن لەم کۆبونەوانەو بەزمو ڕەزمەی ئێمە زۆر قینی ئەبۆوە. هەندێ شەو یەکێك لەوانەی کە شکیان لێ ئەکرا لە گەرمەی بەزمو خواردنەوەداو لە درەنگوەختا ئەیکرد بە ژوراو سەربەستی ئەو جۆرە ساتانەو چاوقایمی کاتی مەستیمانی بە هەل ئەژماردو بە خەیاڵی شەو و کەمتەرخەمی چیمان لە دەم ئەترازا لە ڕەوانی پاك!ی خۆشی شتێکی ئەخستە سەرو ئەیبردەوە بۆ خەفیەکانی سۆن. بەڵام ئەو لەگەڵ ئەمەشا کە لە ئێمە بە کین بو و چارەی نەئەویستین دیسانەوە بە مەرامی دڵی ئەو خەفیانەی نەئەکردو لێمان ئەبورد. یا بە پێویستی نەئەزانی کە پەلە بکاو هەڵی ئەگرت بۆ کاتی خۆی. ئەگەر ڕاستت ئەوێ ئێمە دەمدرێژیمان ئەکردو زیاد ئەڕۆیشتین. بە تایبەتی لە نیوەشەو بەولاوەو لە کاتێکا کە سەرمان گەرم ئەبو بە جارێ شوڵمان لێ هەڵئەبڕی و لە شیرازە ئەچوینە دەرەوە. خەفیەکان بەوە شەقیان ئەبرد کە زو زو ڕانەئەکێشراینە ناوچەی پۆلیس و داخی دڵی خۆیان پێ نەئەڕشتین. ئەم خەفیانە زۆرتر لە منو ماجید مستەفاو مەحمود جەودەت ی خوالێخۆشبو بەداخ بون. لەبەر ئەمە سۆن ئەیویست ئێمە ئاقڵ بکا. بەڵام بۆ هەلێ ئەگەڕا. یەك دو جاریش بیانویان پێ گرتین و چوینە پۆلیسخانە. بەڵام تێیان هەڵنەداین. چونکە ئەیانزانی کە لەناو خەڵقا خۆشەویستین و ناوێکی باشمان هەیە. ئەوانەش کە ئەچوینە لایان بێگانە نەبون و کەمو زۆر شەرمیان لێ ئەکردین.

سۆن کەم دەرئەکەوت و بەمە ئەیویست سامێك بە خۆی پەیا بکا. کە دەریش ئەکەوت و یا بە بازاڕا ئەڕۆیشت ئەبو خەڵقەکە بە جارێ هەستنە سەر پێ و ڕێبوار کڕنوشی بۆ بکا.. منو ماجید شەو و ڕۆژ پێکەوە بوین و زۆر کەم لە یەك جیا ئەبوینەوە. هەمو کاتێك ئەوەمان لە یادا بو کە خۆمان لە سۆن بپارێزین. کە لە دورەوە بەدیمان ئەکرد ڕێگەمان ئەگۆڕی و خۆمان لێ لائەدا. چونکە نەمانئەویست کڕنوشی بۆ بکەین. لەوەش ئەترساین کە لێمان نەبورێ و تەرنێکمان پێ بدا. بەڵام

ڕۆژێك لوتمان بو بە لوتیەوە. لە دەشتی "ئەحمەدی عیساغا" گەڕۆکەکەی (سەیارە) وەستابو. پیاوەکەی خەریکی بو بیخاتەوە کار. خۆشی بە دیاریەوە چاوەڕوان بو. لە ناکاو خۆمان لەبەر دەمیا چاوپێکەوت. ناچارماینەوە تێپەڕین. بەلاّم سلاّومان بۆ نەکرد. نەمانئەزانی کە حسابی ئەمەشمان لەگەڵ ئەکا. سۆن لە حەمە درێژی[١٧] پیاوی خوری، وتی *ئەوانە بانگ کە!* "حەماغا" ڕوی کردە ئێمەو وتی: *ئا وەرن! جەنابی حاکم ئێوە داوا ئەکا*. من ویستم بچمە پێشەوە. بەلاّم ماجید نەیهێشتە بەر منو خۆی چوە بەردەمی.. سۆن وتی: *بۆچی سلاّو ناکەن؟* ماجید وتی: *بۆچ سلاّو بکەین؟*.. وتی: *من ناناسن؟*. ماجید وتی: *بەڵێ! ئەتناسین جەنابت مێجەر سۆن ی حاکمیت*. وتی: *کەوابو چۆن سلاّو ناکەنو تێئەپەڕن؟* ماجید وتی *هەر کاتێك هاتین بۆ کارێكو یا عەریزەیەکمان دا بۆ (وەزیفە)یەك بۆمان مەکە*. ئنجا وەرگەڕایەوە بۆ لای منو ملی ڕێگەمان گرت. سۆن ئیتر دەنگی نەکرد. لە ماجیدم پرسی کە بۆچی نەیهێشت من لە سۆن بچمە پێشەوە؟ وتی: *تۆ تورەی، ترسام بە هێمنیو شێنەیی وەلاّمی نەدەیتەوە*. ماجید لەو دەورەدا لاوێکی خوێنگەرمو هەڵەشە بو و لەناو نیشتمانپەروەرەکانا بە ئەنگوست پیشان ئەدرا..

دوای بەینێك سۆن لە لاوەکان بە تەواوی پەست ببو! حاجی ئاغای حەسەن ئاغای "تفەنگچی باشی" لەو دەورەدا مودیری پۆلیسو ماك برایت ناو چاوەشێکی ئینگلیز مودیری ئیستخباراتو یا گەورەی پۆلیس بو. سۆنو ماك برایت خۆیان لە حاجی ئاغا تۆراند. ئەویش بە قسە ئیستقالەی داو دەسی لە مودیری هەڵگرتو بەرگی گۆڕی.. پیاوێکی کەم زانستو سادە بو. هەر ئەو ڕۆژە هاتە لای منو دەسی کرد بە سکاڵای خۆیو جنێودان بە سۆن. ئەوەی لە بیر

---

[١٧] حەمە درێژ کە لە زەمانی حوکمی مێجەر سۆن ببو بە "حەماغا" لە پێشا پیاوی ماڵی "حاجی حەسەن ئەفەندی" بو. کە سۆن بە خۆگۆڕینو بەرگی "خەفیە"وە هاتبوە کوردستان حەمەی ناسیبو و لەگەڵ ئەو پێکەوە کاسبی سەرپێییان کردبو و بە هەندێ دێهاتو ناو عەشایرا گەڕابون.

نەمابو کە تا ئەو ڕۆژە چاوی هەڵنەئەبڕی تەماشای ئێمە بکا. من خۆم لێ هەڵە کردو وام بردە مێشکەوە کە پێم ناخۆشە لە مودیری دەرچوە. بۆ ئەمەش کە باوەڕ بکا پێم وت ئێمە ئەزانین ئەگەر ئەو مودیر نەبوایە سۆن و ماك برایت زۆریان عەزیەت ئەداین و توشی گێچەڵیان ئەکردین. ئنجا تکای ئەوەم لێکرد کە هەوڵێ بداو بگەڕێتەوە جێگەکەی خۆی! نەك پیاوێکی بێڕەوان (بێویجدان) بێتە ئەو شوێنە. ڕەنگە بە تەواوی بە واتەکانم باوەڕی نەکردبێ. بەڵام ئیتر لەمن گەڕاو کە توشم ئەبو سلاوی ئەکردو تێئەپەڕی.. دوای ئەو ئنجا مستەفا حاجی برایم ئاغا کە ئەو سەرو دەمە قۆمیسەر یا موفەوەزی پۆلیس بو خۆی گۆڕی. بەڵام ئەو بە درزیەوە بە منی وت: *کە ئاگامان لە خۆمان بێ کراوە بە (خەفیە)*[18]..

ئەم دەورەش بەسەرچو. حاجی ئاغاو مستەفای حاجی برایم ئاغا گەڕانەوە بەرگی پۆلیسی. بەینێکیش عەونی حاجی گدرون ی کۆنە زابتی عوسمانی کرا بە مودیری پۆلیس. مێجەر سۆن ئیتر خۆی پێ نەئەگیرا. ئەوڕەحمان سەعید[19] و دوای ئەو ماجید مستەفای گرت و خستنیە بەندیخانەوە. عەونی پیاوێکی خراپ نەبو. دوای ئەمانە کە ئەیزانی سۆن خەریکە یەکێکمان بگرێت بە درزیەوە خەبەری ئەداینێ. تۆفیق وەهبی لەم ڕۆژانەدا چوە بەغداو لەوێ لە جەیش ی عیراقا بو بە زابت. ڕۆژێك من لە دوکان بوم کە ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە ناردی بە شوێنما. وتی: *عەونی ئەڵی نۆرەی گیرانی تۆ و ڕەفیق هاتوە*. وتم: *ئنجا ئەڵێی چی؟* وتی: *ولاخ ئامادە کراوە، ساتێکی تر نان ئەخۆین و ئەچینە بەغدا*. پاش نیوەڕۆ بو کە خۆمان ئامادە کردبو. من و ئەحمەد ئاغاو ئەحمەدی سەعەی فەتاح بە سواری ولاخ و بە ڕێی سەگرمەدا ڕومان کردە بەغدا،. شەو لەسەر ڕێ لامان داو ماوەی سەعاتێك بە پەلەو لەناو درکەلانێکا سەرخەوێکمان شکاند. جڵەوی ولاخەکانمان بە دەسمانەوە بەستبو. لە نیوەشەودا دوبارە ڕێمان گرتەبەر. لەگەڵ

---

[18] خەفیە واتە سڕی و یا جاسوس.

[19] ئەوڕەحمان سەعید لە زەمانی عوسمانیا زابت بو. لە دەوری حکومەتی عێراقا لە حقوق دەرچو، بو بە قائیمقام. دوای ئەوە بە حاکم و ئیمڕۆ سەرەکی مەحکەمەیە لە کەرکوك.

هەتاوکەوتن لە بێستانەکانی گوێ چەمی داوێنی شاخەکەی ئیمام شاسوار "شوتی"مان کڕیو خواردمان، ئنجا چوینە ناو شاری کفریەوە. شەمەنەفەر لەو ڕۆژەدا تا کنگریان هەبو. لەوێ دوای تاقەکردنی ولاخەکانمان لە ماڵی عەباس ناوێکی کاروانچی ئاشنای ئەحمەد ئاغا، بە شەمەندەفەر چوینە بەغدا.

لیرەدا بە تێهەڵکێش باسێکی کۆنی زەمانی عوسمانیم کەوتەوە یاد. باوکم لە کفری زابتی ڕەدیف بو. من ئەو وەختە لە مەکتەبی ئیبتیدائی ئەمخوێند. برایەکی بچوکم هەبو ناوی جەمیل بو. هێشتا بە بەر مەمکەوە بو. بەلام زۆر ئێسك سوكو جوان بو و من ئێجگار خۆشم ئەویست. توشی نەخۆشی باژەڵە هات. لەو وەختەشا باوکم بۆ سەندنی "دەیەك"ی بڕشتی[٢٠] ئەملاکی سەنیە چوبوە دەرەوە. لای دوکتۆری نەئەزانی. زۆرتر پرو پیرێژنان دەرمانی نەخۆشیان ئەکرد. شێخو مەلا نوشتەیان بۆ ئەنوسین و دۆعایان بە سەرا ئەخوێندن. دەلاك بە نەشتەرە پیسو چڵکنو ژەنگاوییەکانیان دومەڵو برینەکانی ئەمو ئەویان هەڵئەدڕیو کێم یان پێ ئەکرد. کەس نەیئەزانی کە کانگرەن چیەو بە چی ئەڵێن؟. بە گازە زلو ئەستورە ئاسنەکانیان کە بە زۆر بە دەمی زەلامێکیانا ئەبردە ناوەوە ددانە خرێکانی ساغ و سەلیمی خەڵقیان بە بێ بەنجو بە پێوە لە ڕیشە ئەهێنایە دەرێ. هەندێ جار شەوو ڕۆژێك خوێنی نەئەوەستایەوە. چونکە ناوی "نەزیف" لەو ڕۆژەدا لە ناو ئێمەمانانا نەبیسرابو.

ئنجا جەمیلی کۆرپەو بەسەزمانو بێتاوان لە ناوچەیەکی دواکەوتوی وەکو ئەو ڕۆژەی کفریو لە باوەشی دایکێکی نەخوێندەوارا توشی نەخۆشیەك ببو کە لەو دەورەدا پێیان ئەوت باژەڵە. پورە ڕەحمە خوشکە بێوەژنەکەی دایکم کە هەمومان باجی ڕەحمەمان پێ ئەوت گەورەی ماڵو سەرسپیو ڕابەرمان بو. هەرچەند جەمیل لەتاو ئازاری ڕانو ئەژنۆکانی ئەیزریکاند باجی ڕەحمە ئەیگرتە باوەشی. منیش شوێنی ئەکەوتم بۆ ماڵی یا دوکانی دەلاکێكو بەو نەشتەرە کە

---

[٢٠] دەیەکی بڕشت: عوشری حاصلات= ئەعشار" ئەملاکی سەنیە: ئەرازیو ئەملاکی سوڵتان عەبدولحەمید.

باسم بۆ کردن ئەو جێگە ئازارەی کە ئاوسابو بە لای کەمەوە نزیکەی پەنجە توتەیەکی لێ هەڵئەدڕی. ئەم عەمەلیاتە کە نەمانئەزانی جنایەتێکە ئەیکەن چەند ڕۆژێك دوبارە کرایەوە. هەمو جارێ تا ئەگەیشتینە ماڵەوە تەنیشتەکانی برینی نەشتەرەکە ئەوەندەی تر ئەئاوساو بۆ ڕۆژی دوەم دەمی برینەکەش بە کێمی زەردو شین دائەپۆشرا.. وەخت هاوین بو لە سەربان ئەنوستین. شەوێك لە نزیك بەیانا لە دەنگی گریانی دایکمو باجی ڕەحمە لە خەو خەبەرم بۆوە. جەمیل مردبو..!

دراوسێکانو ئاشناکان کۆبونەوە. تا ناردیان یەکێك بێتو جەمیل بشوا، موبارەك ئەفەندی خەڵقی کفری ڕەفیقی زۆر دڵسۆزی باوکم کە پیاوێکی ناودارو بەڕێزی کفری بو[٢١] خۆی هاتو جەمیلی شۆشتو کفنی کرد. نەمانئەزانی لەو ڕۆژەدا باوکم لە کام دێیە. لەبەرئەوە هەرچەند گەلێك دۆستو شوناسمان لێ کۆبۆوە، بەڵام –داخەکەم– باوکی جەمیل لە بەرێخستنی مەیتەکەیا دیار نەبو. گۆڕستانەکەی کفری ئەکەوتە داوێنی ئیمام شاسوارەوە. قەدپاڵی شاخەکەش تاكو توك قەبری لێ بو کە ئەمانە تا ئەگاتە گومەزەکەی ئیمام شاسوار سەرەوژور ئەبوەوە.. دایکم ئافرەتێکی نوێژکەرو بەدین بو. ویستی کە جەمیلی جوانەمەرگ بخەینە ژێر باڵی چاوێری ئیمامەوە. لەبەرئەوە لەناو قەدی شاخەکەو نزیك مەرقەدەکەی ئیمام شاسوار جەمیلمان خستە خاکەوە (٣٢٤ی ڕۆمی).

کە باوکم گەڕایەوە کفری من لەگەڵی چومە زیارەتی قەبرە بچکۆلەکەی جەمیل. تا ئەو ڕۆژە نەمئەزانی کە عەسکەر ئەگری. بەڵام کە فرمێسکە گەرمەکانم دی چۆن بە چاوەکانی باوکما ئەهاتە خوارەوە باوەڕم کرد کە عەسکەریش کە کزەی جەرگی کەوتە ژێر خاکەوە، خۆی پێ ناگیرێو ئەگری..!

* * *

[٢١] موبارەك ئەفەندی برا گەورەی مستەفا ڕێژیو باوکی مەدحەتی مودیری تەحریراتی ئیمڕۆی سلێمانی بو.

٤٦
سەید تەها ی شەمدینان
و
مەسەلەی کورد

ئینگلیزەکان دوای ناردنی شێخ مەحمود بۆ هندستانو لە کاتێکا کە جڵەوی ئیدارە خەریك بو لە دەس حاکمە سیاسیەکان دەرئەچو کەوتنە سەر ئەوەی کە ئیدارەیەکی تایبەتی بۆ کورد ڕێك بخەنو بەمجۆرە دوایی بە ئاژاوەو شۆڕش بدەن. لەم حەلەدا هەستیان بەوەش کرد کە کوردەکانی دەوری هەولێرو موسڵ ترسیان لە ئاسوری‌یەکان هەیەو وایان چۆتە مێشکەوە کە ئینگلیزەکان بە تەمان لەو ناوەدا حکومەتێکیان بۆ دروست بکەن. لەبەرئەمە هۆی هەندێ لە شۆڕشەکانیان ئەبردەوە سەر مەسەلەی ئاسوریەکانو بۆ جاری دوەم[٢٢] لەگەڵ سەید تەهای شەمدینان کەوتنەوە گفتوگۆ. سەید تەها ئەمجارە هەندێ داوای (مەتالیب) هەبو و ئەمەی لە بەغدا بە ڕەسمی پێشکەش بە کاربەدەستەکانی ئینگلیز کرد. بە پێی قسەی خاوەنی کتێبەکەی "عراق و عصبة الامم" داواکانی سەید تەها ئەمە بو:

١-لەژێر چاودێری بەریتانیادا دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی یەك پارچە، بەو مەرجەی کە کوردستانی ئێرانی تیابێ.

٢-بڵاوکردنەوەی لێخۆشبونێکی گشتی "عەفوی عمومی" بە بەیانێکی ڕەسمی.

٣-دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی باسکراو لەسەر بناغەیەکی لامەرکەزیی فراوان (واسع) واتە لەسەر ئەساسی جەمهوری.

[٢٢] ئەم کتێبە L Iraq et La Societe des nation بە فەرەنسزییەو بەشێکی ئەم کتێبە لە بابەت مەسەلەی کوردەوەیەو من لەژێر ناوی "خولاسەی مەسەلەی کورد"دا کردومە بە کوردی (ڕەفیق حیلمی).

تایبەت ترین نەکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

٤-دڵنیاکردنی کوردەکان بە گفتێك (وەعد) لە لایەن کاربەدەستەکانی ئینگلیزەوەو نوسینی پەیمانێك لە بابەت هێمنی ئەرمەنیەکانو ئاسوریەکانەوەو نەبزوتنەوەیان بەرامبەر بەم دەوڵەتە تازەیەی کورد.

٥-ئەو یارمەتییانە کە دەوڵەتی بەریتانیا بەخشیویەو یا ئەیبەخشێت بە عێراق بە دەوڵەتی کوردیش ببەخشرێت.

لە بەندی چوارەمی داواکانی سەید تەها وا دەرئەکەوێت کە دواڕۆژی کوردی لێکداوەتەوەو مەترسی لەوە کردوە کە ئینگلیزەکان ڕۆژێك بێت ئەرمەنی یا ئاسوریەکان هان بدەنو بیانکەن بە چقڵ لە ڕێی ژیانەوەی قەومی کوردو حکومەتی کورد. بەڵام مەندوبی سامی بەریتانیای گەورە لە عێراق، بەرامبەر بە داواکەی سەید تەها وەڵامی هەر ئەمە بو: *"لەوەدا دڵنیا بن کە هەر داواو خواهشتێکی میللەتی کورد هەیەتیو پێشکەشی موئتەمەری ئاشتی کراوە، هەموی لە لایەن موئتەمەرەوە ئەخرێتە بەرچاو و زۆر باش تەماشای ئەکرێت. وا زانراوە کە لە موئتەمەری ئاشتیا، لەلایەن داوای کوردەوە بە پێی حەقو عەدالەت ئەوی بە باش زانرابێ بڕیاری لەسەر دراوە"*[٢٣].

لەسەر ئەم وەڵامەی مەندوبی سامی دیارە کە سەید تەهاش هیچی بۆ نەکرا. ئنجا سستی ئینگلیز لە هەنگاو هاوێشتنێکاو دواکەوتنیان لە بەجێهێنانی بەندەکانی پەیمانی سەڤەر کە لە بابەت مەسەلەی کوردەوە بو تەئسیرێکی زۆر کردە سەر کوردستانو لەبەر ئەمەی کە پێش سەرکەوتنی هێزەکانی مستەفا کەمال بەسەر هێزەکانی (یۆنان)دا بڕیارێکی ڕاستو گورجو بێ فێڵ نەدراو بە پێی سێ بەندەکەی پەیمانی سەڤەر لە کوردستانی جەنوبا بناغەی سیاسەتێکی "بەکەڵك" دانەڕێژراو دەوڵەتی کورد نەهاتە ناو" دوای سەرکەوتنی (مستەفا کەمال)و شکستی لەشکرەکانی یۆنان شتێك نەکراو مەسەلەی کورد وەکو لە جێی خۆیا باسی ئەکەین لە ئەنجامی تەقەلای "مستەفا کەمال"و لە ڕوی هەندێ هۆی ترەوە لەگەڵ دڕاندنی پەیمانی سەڤەر کرا بەژێر لێوەوەو لەبیر چۆوە..

---

[٢٣] لێرەدا وا دیارە کە مەبەسی مەندوبی سامی ئیشارەتکردنە بۆ پەیمانی سەڤەر.

*   *   *

٤٧

لە سەرنەگرتنی مەسەلەی کوردا، کوردەکان خۆیان بەشدارن

مەسـەلەی کـوردو سـەربەخۆیی کوردسـتان هـەر لـە ڕوی سسـتی و فڕوفێڵـی ئینگلیزەوە بەم ئەنجامە نەگەیشت. لەمەدا کوردەکان خۆشیان بەشدارن و ئەتوانم بڵێم کە تانوتی گەورەتر ئەبێ لە کوردەکان خۆیان بگیرێ. چونکە جارێ کۆمەڵە سیاسیەکانی کورد کە ناوچەیان لە ئەستەموڵ بو لەگەڵ ئەمەشا کە بەشێکی ئەندامە ناودارەکانی خەڵقی سلێمانی بون ئەوەیان بە بیرا نەهاتبو کە بە ناوی کۆمەڵەکانەوە ئەمانە بنێرنە سلێمانی بۆ یارمەتی شێخ مەحمودو ڕێکخستنی کاروباری ئەو حکومەتە کوردە کە بە ڕاست و درۆ هاتبوە ناو. لە کاتێکا کە ئەچونە ئاسیای بچوك و تەقەلای بێسودی کوردایەتیان ئەدا، بۆ بڵاوکردنەوەی بیری دامەزراندنی کوردستان تێئەکۆشان و خۆیان ئەخستە دەرەکەوە، ڕویان نەئەکردە هەرێمی سلێمانی و هەوڵی ئەوەیان نەئەدا کە لە شێخ مەحمود کەڵك وەرگرن و حکومەتەکەی لە دەسکاری ناڕاست و نەفامەکان بپارێزن. بناغەی بەهێز بکەن تا نەڕوخێ و بژی. بە کورتی لەم لایەنەوە هەلێکی ئێجگار هەڵکەوتوی گەورەیان لەکیس داو کەڵکیان وەرنەگرت لەوەی کە لە کوردستانی عێراقا ماوەیەکی هەرە گەورە بە دەستەوە بو تەقەلای تیا بدرێ بۆ مەسەلەی کورد.

ئەوانەش کە لە تورکیا بون و بە تایبەتی سەرەك عەشیرەتەکان و ناودارەکان وەك لە موئتەمەری "ئەرز ڕۆم"دا بینرابو بە چەشنی تورکە نیشتمانپەروەرەکان و بەڵکو لەوان زیاترو بە ڕاستتر پشتی مستەفا کەمالیان گرتبو و بڕیاریان دابو بە شەڕی "خۆ؟.." واتە شەڕی ڕزگاری "وڵاتی شەریکایەتی کوردو تورك!"، واتە شەڕی "ئیستقلال!". ئەو شەڕەی کە ئەنجامەکەی —داخەکەم— مەحکەمەی ئیستقلالی لێ پەیابو کە لاوەکان و گەورە ناودارەکانی کوردی بە کۆمەڵ ئەخنکاندو یا ئەینان بە نیشانی تفەنگ و شەستتیرەوە.

ئەگەر بهاتایەو پێش سەرکەوتنی مستەفا کەمال کۆمەڵە سیاسیەکانی کورد دوربینییان بکردایەو هەندێ لە ئەندامە وریاکانی خۆیان بناردایە لای "شێخ مەحمود"و بە پێی بەرنامەیەکی سیاسی و قەومی بزوتنەوەکانی کورد لە عێراق و تورکیا یەك بخرایەو پێکەوە لەسەر ئەو بەرنامەیە بڕۆشتنایە زۆر جێگەی باوەڕ بو کە مەسەلەی کورد ڕەنگێکی تری وەربگرتایەو ئەنجامی "شێخ مەحمود"یش بەو جۆرە نەئەبو کە چاومان پێکەوت. بەڵام کۆمەڵەکانی کورد وایان نەکردو هەر هەوڵ و تەقەلایەکیان لەدەس هات لە ئەستەموڵ لەگەڵ گەورەی سوێندخۆرەکان بەکاریان هێناو یا لە ناوچەی ئاسیای بچوکا ئەنادۆڵ خۆیان پێوە ماندو کرد. سوێندخۆرەکانیش یا ئینگلیزەکان بەینێك بە حکومەتی بێهێزو دەسەڵاتی خەلیفەوە لە ئەستەموڵ خۆیان خەڵافاند. دوای ئەوەش ماوەیەك هیوایان بەست بە ئەنجامی شەڕەکانی یۆنان و تورکەوە.

بەڵام هەر وەکو یۆنان هیچی بۆ نەکرا و "مستەفا کەمال" بەرەو سەرکەوتن ئەچو، "شێخ مەحمود"یش بە مەرامی ئینگلیز نەچو بەڕێوەو بە گژ تورکا نەچو. لەم کاتەدا عەرەبەکانی عێراقیش ڕاست بونەوەو ١٩٢٠دا بەرامبەر بە ئینگلیز گرنگترین شۆڕشیان نایەوە. لەبەرئەمە خەڵق چە کوردو چە عەرەب ببون بە تورك خوا. چونکە ئەویش جاریْ شەڕی لەگەڵ یونانەکانی دەسنێژی ئینگلیز ئەکرد.

بەخت زۆری یارمەتی "مستەفا کەمال"ی ئەدا. فەرەنسەو ئیتالیا کە دۆستی ڕۆژی شەڕی ئینگلیز بون لەو ڕۆژەدا ببون بە لاگیری "مستەفا کەمال". لە دونیای سیاسەتا و لە موئتەمەرەکانا یارمەتی تورکیان ئەدا. حکومەتی ئەستەموڵ کە دۆستی ئینگلیزو دوژمنی مستەفا کەمال بو، بەرامبەر بە مستەفا کەمال خۆی پێ نەگیراو کەوت. سوڵتان وەحیدەدینی دوامین خەلیفەی عوسمانی لە عەرش هاتە خوارەوەو ناوچەی سەڵتەنەتی بەجێ هێشت بۆ "مستەفا کەمال". ڕوسە "شورەوی"یەکان لە مستەفا کەمال نزیك کەوتبونەوەو بە پارەو بە چەك یارمەتی لەشکرەکانی تورکیان ئەدا. ئەوەندەی نەمابو کە "مستەفا کەمال" ببێ بە (بوڵشەویك)و خۆی بهاوێتە باوەشی ڕوسەوە.

لە عاست ئەم هەمو كارەساتەدا ئینگلیز چارەی نەماو سەریان لە بەرامبەر واقعدا چەماندەوە. دەسی دۆسایەتیان بۆ دوژمنی دوێنێیان درێژ كردو لەگەڵ "مستەفا كەماڵ" كەوتنە بازاڕی "ڕێكەوتن"ەوە. بەینێك تورك داوای موسڵیان كرد. ئینگلیزەكانیش بە دامەزراندنی حكومەتی كورد لە عێراقا هەڕەشەیان لێ كردن. لە ئەنجامی كارا لە ژێرەوە پێكهاتن و ڕێكەوتن. تورك وازی لە (موسڵ) هێنا. ئینگلیزیش دەستیان لە كوردستان و یا لە شێخ مەحمود هەڵگرت و ئەم دەورەش بەسەر چو و بڕایەوە..

گەڕانەوەی مستەفا پاشای یاموڵكی لە ئەستەموڵەوە بۆ سلێمانی

پێش ڕێكەوتنی تورك و ئینگلیز و بڕانەوەی مەسەلەی موسڵ ئینگلیزەكان لە عێراقا گەلێ درۆیان لەگەڵ "شێخ مەحمود" كردو "تەڕن"ی گەورە گەورەیان بە كورد دا. لەگەڵ ئەمەشا ئەو كارەی كە لە وەختی خۆیا كۆمەڵەكانی كورد لە ئەستەموڵ ئەبو بیری لێ بكەنەوە و بیكەن بەینێك ئینگلیزەكان بیریان لێ كردەوە و كەوتنە سەودای تاقیكردنەوەی، بەڵام كەی و لە پاش چی؟..

"مستەفا كەماڵ" لە ئاسیای بچوكا ڕەگی داكوتابو و لەشكرەكانی یۆنانی بەرەو زەریا ئەبردە دواوە. وحیدەدینی دوایین خەلیفەی عوسمانی تەختی سەڵتەنەنی لە ژێرا لەق ببو. لاگیرەكانی سەڵتەنەت و چڵكاوخۆرەكانی بێگانەكان بە لوتی نەوی و سەری شۆڕەوە كونە مشكیان لێ ببو بە كۆشك و سەرا. "مستەفا پاشا" بە خنكاندنی و بە دارو فەلاقەی دیوانی عورفی "نمرە-١" لە ئەستەموڵ نیشتمانپەروەرەكانی توركی پێ تەمێ نەكرابو و كۆڵی دابو. لە كوردستانی عێراقا "شێخ مەحمود"ی حوكمدار بەدیل گیرابو و نێررابوە هندستان، خەڵق بۆ ڕزگاربون لە حوكمی ئینگلیز و لە جەوری دەس و پێوەندە سوك و بێ شەرمەكانیان دەسیان ئەدایە هەمو دوژمنێكی ئینگلیز و پەنایان ئەبردە بەر شەیتان!. ئنجا مستەفا پاشای سەرلێشێواو تاوی ئەدایە خۆی و بە هیوای بزاوتی كوردەكان و

نایەترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

نانەوەی شۆڕشێك لە کوردستانا دوای کلاوی بابردو کەوتبو و بە هەڵەداوان گەڕابۆوە سلێمانی..

* * *

٤٨

عێراق لەژێر ئینتدابدا[٢٤]

دوای ئەمە کە شەڕی گەورەی یەکەم (١٩١-١٩١٨) بڕایەوە سوێندخۆرە سەرکەوتوەکان کەوتنە ئەوەی کە ئەو جێگەو وڵاتانەی لە دەوڵەتە ژێرکەوتوەکان داگیریان کردوە، چۆنی بەش بکەن؟ چونکە بەشکردنی دوای شەڕەکانی زەمانی کۆن بە ئاسانی پێك نەئەهات. میللەتە سەرکەوتوەکانیش ئیتر وەکو ژێرکەوتوەکان لە وشەکانی فەتح و ئیستیعمار بێزرا بون. بە تایبەتی زانا بەرزەکانی دونیا بێئەوەی کە بیر لە حکومەتەکانی خۆیان بکەنەوەو ئەوە بێننە بەر چاو کە ئەوانیش خاوەن موستەعمەرەن، لە ئیستعمار کەوتبونە تەقەو لە جەورو ستەمی دەوڵەتی گەورەکان بەرامبەر بە قەومە بچوکەکانی ژێردەستیان بە تەوسەوە ئەدوان. دەربارەی سیاسەتی ئیستیعمار دەنگیان هەڵبڕیبو و بە نوسین و بە زمان بۆ دواییدان بە ئیستیعمار لە تێکۆشیندا بون. لە ئەنجامی ئەم تێکۆشین و تەقەلایەدا وشەکانی مزی داگیرکردن[٢٥] و ئیستیعمارو هەمو ئەو وشانەی کە بەم مانایە بێت و یا لەمانە بچێت بە ناخۆش و ناپەسەند ئەهاتە بەرگوێ و نەئەچوە دڵەوە. لەبەرئەمە هەر لە کاتی شەڕی گێتیا گەورەکانی سوێندخۆرەکان و بە تایبەتی "ویلسەن" و "لۆئید جورج" لە جێی خۆیا و لە کاتێکا کە ماوەی قسە ئەبو لەو سیاسەتە تازەیە ئەدوان کە دوای بڕانەوەی شەڕ بە تەمان لە وڵاتە داگیر کراوەکانا لە سەری بڕۆن. وایان لە دونیا ئەگەیاند کە بیر لەوە ناکەنەوە کە ئەو

---

[٢٤] بە کورتی لە کتێبی "نظام الانتداب"ی مامۆستا مەجید خدوری وەرگیراوە.

[٢٥] مزی داگیرکردن= ماف و یا حەقی فەتح، ئیستلاحێکی سیاسیەو بەوە ئەڵێن کە دەوڵەتێك بە شەڕ وڵاتێك و یا جێگەیەکی داگیر کرد، ئەبێ بە هی خۆی.

جۆرە وڵاتانە بخەنە سەر وڵاتی خۆیان‌و یا وڵاتی دەوڵەتە سەرکەوتوەکان‌و بیانکەن بە "موستەعمەرە". بە قسەی خۆیان بیریان لە دانانی جۆرە ڕێگەیەکی وا ئەکردەوە کە بۆ ژیانی سیاسی وڵات داگیرکراوەکان باش‌و بەکەڵك بێ! بە کورتی ئەیانوت: لەو وڵاتانەدا کە داگیر ئەکرێ چەشنی ژیانی سیاسی‌و جۆری ئیدارەی حکومەت بۆ خەڵقەکە خۆی ئەهێڵنەوە. لە لایەکی تریشەوە زۆر لە گەورەکانی دەوڵەتە شەڕکەرەکان‌و ئەوانەی کە گیانی ئیستیعماریان زاڵ بو بەسەر خرەدو زانستییانا بە هیچ کلۆجێك لەوانە نەبون کە مل بدەن‌و بیانەوێت لە حەقی فەتح واتە لە حەقی داگیرکردن ببورن‌و یا لە بەری ئەو خوێنە دەس هەڵگرن کە لە شەڕاو بۆ داگیرکردنی ئەو وڵاتانە ڕژاوە. بەڵام گرنگی هەر لێرەدا نەبو. چونکە بڕیار درا کە ئەو وڵاتانە بخەنە سەر وڵاتەکانی خۆیان. ئەی چۆنی بەش بکەن؟ ئەو وڵاتانە کە پیت‌و بەرەکەت‌و گەنج‌و سامانی هەمویان وەکو یەك نیە. لە لایەن ماوەی تێگەیشتن‌و پێگەیشتنەوە هەریەکە لە پلەیەکدان. ڕابردویان لە یەك ناچێت. چاوکراوەیی خەڵقەکانیان‌و بەشوەرگرتیان لە شارستانیەتی لە ئەندازەیەکدا نیە. کامی بدەن بە کێ؟و بە چە جۆرێك هەریەکە لەمانە ئیدارە بکەن؟.. خۆبەخۆ ئەیانپرسی: تۆ بڵێی بتوانین ئەمانە هەمویان "بە جۆرە ئیدارە"یەك ببەین بەڕێوە؟و بە یەك چاو تەماشا بکرێن؟..

لەبەرئەمە کە لە موئتەمەری ئاشتی "پاریس" کۆبونەوە گرنگترینی ئەو شتانەی کە گفتوگۆی لەسەر ئەکرا باسی موستەعمەرەکانی ئەڵمان‌و ئەو خاکانە بو کە لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی جیا کرابۆوەو داگیر کرابو. بەیانێك کە لە پێش موئتەمەری ئاشتیا دەربارەی دامەزراندنی کۆمەڵەی قەومەکانەوە عصبة الامم لە لایەن "ژەنەراڵ سمەتس"ی بەناوبانگەوە بڵاو کرابۆوە زۆر چوبو بە دڵی گەورەکانی موئتەمەراو پەسەندیان کردبو. لەژێر چاودێری کۆمەڵەی قەومەکانا نیزامی ئینتیداب لە پێش هەمو کەسێکا بە بیری سمەتسدا هاتبو و خستبویە بەرچاو. ١٤ بەندەکەی ویلسەنیش کە لە لایەن حقوقی قەومە بێدەسەڵاتەکان‌و وڵاتە داگیرکراوەکانەوە بڵاوی کردبۆوە، لەژێر "ئیلهام"ی بەیانەکەی "سمەتس"دا هاتبوە ناو.

ئنجا موئتەمەری ئاشتی بەراوردێکی زۆری لە بەینی ئەو تەسریحاتە کە لە کاتی شەڕا لە دەمی لۆئید جۆرج و ویلسەن ئەبیسراو لە بەینی بیروباوەڕی گەورەکانی تری دەوڵەتە سەرکەوتوەکانا کرد، لەولای تریشەوە لەو بیروباوەڕانە ورد بۆوە کە زانا بەرزە خوێنپاك و ئازادیخواکان و دۆستەکانی ئینسانیەت ئەیان دا بە گوێی هەمو گێتیا. جگە لەمانە ریسالەکەی سمەتس و ١٤-بەندەکەی ویلسەنی سەرەك جەمهوری ئەو ڕۆژەی ئەمەریکاشی ئەخستە بەرچاو و بە وردی ئەیکۆڵیەوە. لە دوای هەمو ئەم وردبونەوەو کۆڵینەوەیە موئتەمەر بڕیاری دا بە دانانی سێ جۆر ئنتیداب کە ناویان نرا ئینتیدابەکانی پلە "أ،ب،ج". لەمانە دەرەجە "أ" بۆ ئەو وڵاتانە دانرا کە لە پلەیەکی[٢٦] ئەوتۆدان بتوانرێت لە ماوەیەکی کەما سەربەخۆییان پێ ببەخشرێت. وەکو ئەو وڵاتانەی عارەب کە لە دوڵەتی عوسمانی جیاکرابونەوە.

پلەکانی "ب، ج"یش بۆ وڵاتەکانی ئەفەریقاو جەزیرەکانی خۆرهەڵاتی دور دانرا بو کە لە پێش شەڕی گەورەدا لە ژێر ئیستیعماری ئەڵەمانیادا بون. ئنجا بەشکردنی ئینتیدابی پلە "أ" لە ٢٥ی نیسانی ١٩٢٠ لە سان ریمۆ دا جێبەجێ کراو بە پێی ئەم بەشکردنە سوریەو لوبنان درا بە فەرەنسەو عێراق و شەرقی ئەردەن و فەلەستینیش بە بەریتانیا. کە ئەمەش ئەوەی لێ بکرێتە دەرەوە کە کەمێك توشی ئاڵوگۆڕ هاتبو دیسانەوە چەشنێکی تری هەر ئەو بەشکردنە بو کە پێش ئەم موئتەمەرە بە ماوەیەکی زۆرو لە ساڵی ١٩١٦دا ئینگلیزو فەرەنسە لە ژێرەوەو بە پێی پەیمانی نهێنی سایکس- بیکۆ لەسەری ڕێکەوتبون.

لەبەر ئەمە نیزامی ئینتیداب هەرچەند بە هەستێکی ئازادی و ئینسانی و لە ئەنجامی بەراوردی گەلێ بیروباوەڕی زانایان و گەورەی خاوەن نیازە باشەکان و ئازادی پەرستەکان پێکهاتبو. بەڵام بێت و لە ئەنجامەکەی ورد بینەوە ئەبینین کە دەوڵەتەکانی ئەم ئینتیدابەیان پێ سپێررا، ئەوەیان بە بیرا نەهاتبو کە بە هیچ کلۆجێك دەس لەو وڵاتانە هەڵگرن. بەڵکو لەو نیازەدا بون کە تا دونیا دونیا بێ

---

[٢٦] پلە= دەرەجە= مستەوا (مستوى).

تیا بمێننەوەو تا دڵۆپێك خوێنیان تیا مابێتەوە بیمژن. ئەگەر وانەبێ ئەو سەربەخۆییە کە ئەڵێن دەس وڵاتەکانی عێراق‌و سوریەو ئەردەن‌و لوبنان کەوتوە، پێویستی بەم هەمو زەردو خوردو شۆڕش‌و خوێنڕژانە بۆچ ئەکرد؟و یا لەبەرچی بۆ ئینتیداب ماوەیەکی وا دانەئەنرا کە خاوەنی ئینتیداب بۆ پێگەیاندنی ئەو وڵاتە کە ئەخرێتە ژێر ئینتیدابەوە لە ڕێگەیەکی ڕاست و ڕەوانەوە بڕواو بێ فڕوفێڵ یارمەتی بدا، پێشی بخا، دەس بداتە ژێر باڵی‌و پێی بگەیەنێ؟ جگە لەمە ئەتوانین بڵێین کە دوای بڕانەوەی ئینتیداب‌و تەنانەت بەوەش کە دەوڵەتە گەورەکان دانیان نا بە سەربەخۆیی‌ی هەندێ لەو وڵاتانەی کە لەژێر ئینتیدابا بون دیسانەوە هەرا نەبڕایەوە. ڕاستی‌و ناڕاستی ئەمەش پێویستە بە ورد بونەوەو کۆڵینەوەیەکی کەم لە وێستاوی (وضع)و هەواڵی ئەو وڵاتانە لە دوای گەیشتنیان بە سەربەخۆیی‌و چەشنی پەیوەندییان بە دەوڵەتە گەورە خاوەن ئینیتدابەکەوە. لەوەدا گومان نیە کە وردبونەوەیەکی بەم جۆرە بۆمان دەرئەخا کە نیزامی ئینتیداب ڕوکەشێکی (مظهر) تازەی ڕواڵەتی ئیستیعمارە کە لە وێنەیەکی تایبەتی یا بۆ یەکخستن لە بەینی مەبەسی ئیستیعماری کۆن‌و مەبەسە بە حەقی بڕیاردان بۆ ژیانی سیاسی دواڕۆژی قەومە بچوك‌و ژێردەستەکان‌و بە بەخشینی ئازادی بە خەڵقی وڵاتە داگیرکراوەکان‌و موستەعمەرەکان ڕازێنرابۆوە. واتە مەبەسەکە خرابوە جۆرە بەرگێکەوەو بەو بیرە جوان‌و باشانە ڕوکەش کرابو کە خەڵقی ئەوروپا لە زانا گەورە ئازادی خواکان ئەیان بیستەوە. "فیصل"ی یەکەمی دامەزرێنەری وڵاتی عێراق لە وتارێکی سیاسی یا کە لە ١٩٣١ خوێندبویەوە لەم لایەنەوە چەند وشەیەکی هەیە کە بە تەواوی ڕاستی واتەکانی سەرەوە دەرئەخا. مەلیك فەیسەڵی یەکەمی خوالێخۆشبو ئەڵێت: ".. وشەی ئیستیعمار لەبەرچاوی قەومە سەرکەوتوەکان‌و ژێرکەوتوەکان بە یەك ساڵ ڕەش ببو! و بە بیری ئەوە کە لەلایەکەوە بە ناو، دان بە مافی ئەو وڵاتانەدا بنرێت کە لە تورکیا بچڕاون‌و جیا کراونەوەو لە لایەکی تریشەوە مەبەسەکان‌و (مەبدەئی) داگیرکردن[27] ببرێتە سەرو

[27] مەبدەئی داگیرکردن= حق فتح.

جێبەجێ بكرێت ئەم ڕێگە تازەیە دۆزرایەوە كە ناوی نراوە ئینتیداب! مەبەس هەر ئەوەیە لە لایەكەوە (حەقی فەتح) كە لە پێشا بە حەقێكی شەرعی دائەنرا بخرێتە ژێر پەردەیەكەوە. لەولای تریشەوە هیوایەك بێت بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی قەومە وڵات داگیركراوەكان و دڵی پێخۆش بكەن.. ئنجا لەسەر ئەمانەیە كە سیاسیەكانی عێراق و نیشتمانپەروەرەكان بۆ ڕزگاربون لە نیزامی ئینتیداب ڕێگەی شۆڕشیان گرت. ئەبێ ئەوەش بزانین كە ئەگەر تەبیاتی (طبیعت) نیزامی ئینتیداب ڕێی نەدایە بە وەرگرتنی سەربەخۆیی ئەم جۆرە وڵاتانە دەوڵەتی بەریتانیا لە عاست شۆڕشی عێراقیەكانا بە ئاسانی سەری نەئەچەماندەوەو بە بیانوی كوژاندنەوەی ئەم شۆڕشە ملی نەئەدا بە بەخشینی سەربەخۆیی بە عێراق. بەڵكو لە پێناوی كوژاندنەوەی شۆڕشەكەو نەدانی ئەم سەربەخۆییە هەمو ڕەنج و ئەركێكیان ئەگرتە سەرشان و لە بەختكردنی سەرو ماڵا بە هیچ جۆرێ دوا نەكەوتن و یەك و دویان نەئەكرد..

* * *

٤٩

بە كورتی باسی شۆڕشەكانی كوردو عەرەب لە عێراق

١٩١٩-١٩٢٢

دوای جیاكرانەوەی عێراق لە خاكی دەوڵەتی عوسمانی و داگیركرانی لە لایەن لەشكرەكانی ئینگلیزەوە لە باكورو جەنوبی[٢٨] ئەم وڵاتەدا كوردو عەرەب لە ١٩١٩وە تا ١٩٢٢ بە بێ وچان شۆڕشیان نایەوە، شەڕیان كرد. كوژران و كوشتیان. خرانە بەندیخانەكانەوە. بێ نان و بێ ئاو مانەوە. داركاری كران. نەخۆش كەوتن و مردن. بەڵام لە ڕێی سەربەخۆیی و ژیانی بەڕێزو شەرەفا لە بەختكردنی هەمو ئەو شتانەی كە لە دەسەڵاتا بێ درێغییان نەكردو دوا نەكەوتن.

---

[٢٨] وشەی نیوەڕۆ لە باتی جەنوب یا جنوب بە لامەوە زۆر پەسەند نیە.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
كوردیكا
@kurdica

ئەمەش کاری ڕێکەوت و هەڵکەوت نەبو. بەڵکو کوردو عەرەب چییان ئەکرد دەسی کۆمەڵەکانی تیا بو. مێژوی تایبەتی شۆڕشەکانی کوردو یا هی بەشێکی زۆری ئەم شۆڕشانە نەنوسراوەتەوە. ئەگەر نوسراو، یا بێت و نوسرابێتەوە کە کەوتە ڕو کردەوەی کۆمەڵە سیاسیەکان یا کۆمەڵە نهێنیەکانی کوردو تەقەلایان لە ڕێی کوردو کوردستانا دەرئەکەوێ و ئەزانرێ. ئێمە لێرەدا لە لایەن کوردەوە بێ ئەوەی باسی هۆیەکانی بکەین و تەنیا لەو شۆڕشانە ئەدوێین کە لە عێراقا ئەیان نایەوە. بەڵام شۆڕشەکانی عەرەب لە عێراقا لە کتێبی نهێنی و لاپەڕە شاراوەکانا نەماوەتەوە. هەموی بە زیادەوە نوسراوەو بڵاو کراوەتەوە. لەبەر ئەمە بەرهەڵستێك لەوەدا نابینین کە ماوەی نەشاطو یا تەقەلاو کۆششی کۆمەڵە نهێنیەکان و نیشتمانپەروەرەکانی عەرەبی عێراق لە نانەوەی ئەم شۆڕشانەو لە گێڕانی بزوتنەوەو ئاژاوەکانا بە کورتی دوبارە بکەینەوەو بیگێڕینەوە.

"کۆلۆنەل لەچمەن"ی سەرلەشکری ئینگلیز دوای بڕانەوەی شەڕی گەورە لەگەڵ تورك و بڵاوکرانەوەی موتارەکە= هودنە لە ٣١ی تەشرینی یەکەمی ١٩١٨ چوە ناوشاری موسڵ و عەلی ئیحسان پاشای سەرەك لەشکری شەشەمی تورك و لەشکرەکەی لە ٥ی تەشرینی دوەما، و نوری بەگی نائیبی والی موسڵیش لە ١٣ی هەر ئەو مانگەدا موسڵیان بەجێهێشت.

ئنجا "لەچمەن" بو بە حاکمی بێ شەریکی ئەم هەرێمە. بەڵام زۆری پێ نەچو کە لە هەمو لایەکەوە شۆڕش و ئاژاوە دەسی پێکرد. لە هەرێمی زاخۆ عەشایری گۆیان ڕاست بونەوەو لە ٢٤ی نیسانی ١٩١٩، "کەپتەن بیرسن" کوژرا. لەژێر سەرەکی جەمیل ئاغاو عەبدی ئاغادا عەشایری سەندی و لە سەرەکی سادقی برایم ئاغادا (سادق پەڕۆ) عەشایری گەلی و عەشایری کۆچەری قشورە ش تێکەڵ بە شۆڕش بون..

دوای ئەمە لە عەمادیە لە ١٥ی تەموزی ١٩١٩ حاجی شەعبان ئاغا، یەکێ لە ڕەئیسە ناودارەکانی کورد شۆڕشێکی تری نایەوە. لەم شەڕەدا –وەکو لە پێشا

باسمان کردبو- "کەپتەن ویلی" حاکمی سیاسیو "ماکدۆناڵد"ی مودیری پۆلیس لەگەڵ "ترۆب" ناو چاوەشێکی ئینگلیزو گەلێکی تر کوژران.

لە ٨و ٩ی مانگی ئەغستۆس (ئابی ١٩١٩) هەر ئەم شۆڕشگێڕانەی عەمادیە لەژێر سەرەکی حاجی ڕەشید بەگا لە "گەلی مەزورکە" چون بە گژ لەشکرێکی زۆربەی ئینگلیزاو لیوایەکیان بە تەواوی لەناو دا. ئەم شکستەی ئینگلیز لە شکستەکانی تری نەئەچوو باسی سەرکەوتنی ئەمجارەی لەشکرە ئازاکانی کورد لە هەمو لایەکی وڵاتا دەنگی دایەوە.

دوای ئەمەش هەمو یەك (هەینی) بە سەرانە ڕۆیشتبو کە کوردەکانی دۆسکی لەژێر سەرەکی تایەر ئاغا دا هەڵمەتیان بردە سەر ئینگلیزو لە سوارەتوکەدا شەڕێکی قورسیان لەگەڵ کردن. سادق ئاغا (سادق پەڕۆ)و سلێمان ئاغا (سلێمان قەتێ) لەم شەڕەشا بونو یارمەتی تایەر ئاغاو عەشایری کوردی دۆسکی یان دا.. دوای شەڕی سوارەتوکە لە قەڵای شەعبانیەو دۆڵی مەلا عارەبدا[29] کوردەکان شەڕێکی تریان لەگەڵ ئینگلیزەکان کردو بە تفەنگ فڕۆکەیەکیان لێ خستنە خوارەوە.

جگە لەمانە لە مانگی ئابی ١٩١٩دا شێخ ڕەئوفی نەقشبەندی چو بە گژ ئینگلیزا. بەڵام ئەمجارە ئینگلیزەکان بەسەر کوردا زاڵ بو. شێخ بەهادینو شێخ عەلادینی باوکی شێخ ڕەئوفیان گرتو لەگەڵ هەندێ خزمو کەسو کاریانا ڕەوانەیان کردنە موسڵ. شێخ بەهادینو هەندێ لە خزمەکانی لەوێوە نێررانە بەغدا، بەڵام ئەوانی تر خرانە بەندیخانەی موسڵەوەو لەوێ مانەوە.

ئەم بگرەو بەردەو هەرایە نزیکەی ساڵێکی پێ چو. ئنجا لەچمەن لە موسڵ گوێزرایەوەو کرا بە حاکمی سیاسی دلێم[30].. دوای لەچمەن ئنجا کۆلۆنەل بیل بو

---

[29] ئەم جێگانە لە قەزای زاخۆ بەر ناحیەی گەلی ئەکەون.

[30] لە پێشا لە بەرگی یەکەمدا وتبومان کە ویلسەنی حاکمی گشتی عێراق لەناو زابتە ئینگلیزەکانا کە کرابون بە حاکمی سیاسی شارەکانی عێراق لە سیانیان واتە لە سۆنو نوئێلو لەچمەن زۆر بە گەرمەوە باس ئەکاو بە وریاترین حاکمی شارەزا بە زمانو سروشتو ڕەوشتو

بە حاکمی موسڵ. ئەم حاکمە زۆری پێ نەچو واتە لە دوای ٢٣ ڕۆژ، لە ٤ی تەشرینی دوەمی ١٩١٩ لەگەڵ کەپتەن سکوتی حاکمی (عەقرە) پێکەوە نزیك بیرەکەپرە بە دەسی زێباریەکان کوژرا[٣١]. دوای ئەمە لە سەرەکی شێخ ئەحمەدی بەناوبانگا بەرزانیەکانیش تێکەڵ بەم شۆڕشە بون و لەگەڵ ئەوەدا کە دوژمنی عەشایری زێبارو فارس ئاغای سەرەکی زێباری‌یەکانن لە پێناوی ڕزگاری وڵاتی کوردا ئەمجارە لەگەڵیان بون بە یەك و هەمو پێکەوە چونە سەر عەقرەو گرتیان (١٤ تەشرینی دوەمی ١٩١٩). لەم شەڕەدا بەشێکی حامیەکەی عەقرە کوژراو هەرچی لە عەمارەکانی میریا بو تالان کرا.. دوای بیل "کۆلۆنەل نولوەر" بو بە حاکمی سیاسی موسڵ. لە کاتی حوکمی نۆلدەر یشا لە خۆرهەلاتی عەقرە، واتە لە دەشتی حەریرو لە باتاس لەژێر سەرەکی "شێخ ڕەقیب"دا عەشایری سورچی

خوی ئەهلی عێراقیان ئەداتە قەڵەم. تەنانەت گەلێ بە سوپاسەوە باسی کردەوە باسی باشیەکان و خزمەتە بەنرخەکانیان ئەکا کە لە کوردستانی عێراق و عێراقی عارەبا کردویانە. بەڵام ئێمە تێناگەین کە مەبەسی ویلسەن لە کردەوەی باش چیەو ئەو خزمەتە بەنرخانەی وا ئەزانێ سۆن و لەچمەن لەناو کوردو عارەبا لە وڵاتی عێراق و لە ڕێی قازانجی دەوڵەتی بەریتانیا کردویانە کامەیە؟..

[٣١] لەم باسەدا کە لە "الضحایا" وەرمانگرتوە، لە هەندێ جێگەدا زانستی ئێمە لە لایەن هەواڵی شۆڕشەکانی کوردی موسڵەوە لەگەڵ واتەکانی مامۆستا "مونعیم غولامی" یەك ناگرێتەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشا کە کتێبی "مقدرات العراق السیاسیە" لەم هەواڵانەدا ڕاستی واتەکانی ئێمە دەرئەخا. من دیسانەوە لەو باوەڕەدام کە مامۆستا غولامی زیاتر لە من و خاوەنی "مقدرات" شارەزای هەرێمی موسڵەو لە شۆڕشەکانی ئەو هەرێمەدا لە سەرێکی تریشەوە لە هەردولامان ئاگادارترە. چونکە سەرچاوەی هەواڵەکانی ئەو گومانی تیا نیە کە مامۆستا ڕەئوف غولامی باوەڕپێکراوی لقی "کۆمەڵی عەلەم"و "عەهد"ە لە موسڵ کە جگە لەمەش یەکێکە لە نوسەرەکانی ئەو دەورە کە کارەساتەکانی سیاسی و مێژوی شۆڕشەکانی هەرێمی موسڵ و "دیر الزور"ی نوسیوەتەوە. "ڕەفیق حیلمی".

لەگەڵ عەشیرەتی سۆران پێکەوەو لە تشرینی دوەمی ١٩١٩دا چون بە گژ ئینگلیزا[٣٢].

ئەگەر ئاوڕێکیش بدەینەوە لە هەرێمی سلێمانی و قەرەداغ و چەمچەماڵ و هەورامان و هەڵەبجەو ناوچەکانی ڕانیەو پشدەرو ڕەواندز، ئەبینین کە کوردی عێراق لە پێش هاتنی ئینگیزەوە بۆ ئەم وڵاتەو دوای هاتنیان و داگیرکردنی، لە ئاژاوەنانەوەو بەرپاکردنی شۆڕشی یەکلەدوای‌یەکا بون و چە لە ڕوی یاخیبون و هەڵگەڕانەوە لە عاست جەوری حکومەت و کاربەدەستەکان و چە بە ناوی کوردایەتی و داوای ئازادی و سەربەخۆیی کوردستانەوە بێئەوەی یارمەتی لە هیچ قەومێك یا دەوڵەتێك ببینن و یا وەرگرن چون بە گژ لەشکرەکانی تورك و ئینگلیزاو لەم ڕێیەدا وەکو لەمەوبەر باسمان کردبو کوشتارێکی زۆریان کردو یا لێیان کراو خوێنێکی ئێجگار زۆربەیان ڕژاند[٣٣].

---

[٣٢] بە پێی واتەی مامۆستا "عەبدولمونعیم غولامی" لە کتێبی (الضحایا الثلاث) ئەم شۆڕشانەی سەرەوە کە هەموی لە لایەن کوردەکانی هەرێمی موسڵەوەو لەژێر سەرەکی ڕەئیسەکان و سەرەك عەشیرەتەکانی کورد کراوەو تاقە عارەبێکی تیا نەبوە گەلێکی بە هاندان و بە پەنجەی "کۆمەڵە نهێنی"یەکانی "عەلەم"و "عەهد" ڕێکخراوەو ڕوی داوە. "عەلەم" یەکەم کۆمەڵی سیاسی نهێنیە کە لە ساڵی ١٩١٤ لە موسڵ ڕێکخراوە. دوایی و لە ٢٤ی مایسی ١٩١٩دا لەسەر بڕیاری ناوچەی گشتی کۆمەڵ لە دیمەشق ناوی نرا کۆمەڵی عەهد، لە پێشا بەرنامەی ئەم کۆمەڵە بەندێکی تیا بو کە بە بێ ئەو بەندە کۆمەڵ یارمەتی فەنی دەوڵەتی بەریتانیای قبوڵ کردبو. بەڵام لەگەڵ بڕیاری گۆڕینی ناوی کۆمەڵ لە "عەلەم"ەوە بۆ "عەهد"، ئەم بەندەش لە بەرنامەکەی کۆمەڵ لابراو سڕایەوە. مامۆستا "ڕؤوف الغلامی" ئامۆزای نوسەری "الضحایا" لە ساڵی ١٩٣٤ کە من لە ئەعدادی موسڵ مامۆستای ڕیازیات بوم لە یەکێك لە مەردەسەکانی "متەوەستە"ی موسڵ مامۆستای عەرەبی بو و ئاشناییم لەگەڵ پەیا کردبو. مامۆستا ڕەئوف لە پێشا بە ناوی "نادب الحق"ەوە باوەڕپێکراوی لقی کۆمەڵی "عەلەم" بو لە موسڵ و دوای ئەوە بە ناوی "مەنسور"ەوە هەر لە موسڵ بە باوەڕپێکراوی کۆمەڵی "العهد" دانرایەوە..

[٣٣] بە پێی واتەی مامۆستا "مونعیم غولامی"، لە شۆڕشەکانی کوردی موسڵدا لە زەمانی لەچمەن و بیل و نوڵدر لە ئینگلیزەکان و هێزەکانیان جگە لە زابتەکان و حاکمە گەورەکانی کە لە سەرەوە باسمان کردبون و جگە لە هەزاران فەوتاو و بریندار، نزیکەی دو هەزار عەسکەرێکیشیان لێ کوژرابو..

وەکو لە سەرەوە بۆمان دەرئەکەوێت هەمو ئەو ئاژاوەو شۆڕشانەی کوردەکانی موسڵ لە ساڵی ١٩١٩دا نرابوٚوە. لەم ساڵەدا عەرەبەکان جگە لە ئاژاوەی دێری زۆر (دیرالزور) بزوتنەوەیەکی وایان لێ نەبینرابو. ڕەمەزان شلاش یەکێك لە سەرکردەکانی عەرەب لە ١١ی کانونی یەکەمی ١٩١٩دا بە ڕاسپێری و هاندانی کۆمەڵەی عەهدی عێراقی لە سوریە بە هێزێکەوە هەڵیکوتایە سەر شاری "دێری زۆر" و ئینگلیزەکانی لێ کردە دەرەوە. نیشتمانپەروەرەکانی عێراق دوای ئەمەو دانرانی مەولود موخلیس (مولود موخلیس پاشا) بە حاکمی عەسکەری دێری زۆر، کاتیان بە هەل زانی و هەرێمی دێر یان کرد بە ناوچەی بزوتنەوەی شۆڕشەکان و نیشتمانیەکان بەرامبەر بە ئینگلیز. دوای ئەمە لە هەرێمی جەزیرەو دێری لە چەند جێگەیەکا عەرەب و ئینگلیز بە گژ یەکا چون و لە هەردو لاوە گەلێ کەس کوژرا[٣٤].

جگە لەمە لە هەرێمی دلیٚم و لە دوای کوشتنی لەچمەن ی حاکمی سیاسی لە ساڵی ١٩٢٠دا شێخ داری (ضاری) سەرەك عەشایری بەناوبانگی "زوبەع" شۆڕشێکی گەورەی نایەوەو ئەو شۆڕشە کە نزیکەی یەك مانگ و نیو نەکوژابوٚوە لەسەر ئینگلیزەکان زۆر بە گران وەستا. ئەم کارەساتەی دلیٚم بێگومان ئەنجامێکی

[٣٤] هەندێ زابت و سەرەك عەشیرەتی عەرەب لەسەر ڕێی "شرقات-موسڵ"دا ئاژاوەیان نایەوەو لە ٢٤ی مایسی ١٩٢٠دا "فەهدی کوڕی بەتیخ" ناو بە هێزێکەوە هەڵی کوتایە سەر عەین دبس و قەتاری سوتاند. لە ٤ی حوزەیرانی ١٩٢٠دا "محەمەد عەلی حاجی حسێن"ی زابتی ژەندەرمە لە تەلەعفەر کەپتەن ستیوارت-ی قائدی ژەندەرمەی کوشت و دوای ئەمە لە لایەن ئەو هێزەوە کە لەگەڵ "جەمیل مەدفەعی"یەوە هاتە تەلەعفەرەوە "کەپتەن بارلۆ"ی حاکمی تەلەعفەرو گەلێ کەسی تریش کوژرا، هەروەکو چەند سەیارەیەکی عەسکەری کەوتە دەس شۆڕشگێڕەکان و هەر عەسکەرێکی ئینگلیزی و هندی تیابو لەگەڵ سێ زابتی گەورەی ئینگلیز کوژران و لەناو چون. لە تەموزی ١٩٢٠یشا لە نزیك "گەیارە" لە شوێنێکا کە پێی ئەڵێن "جرناف" و لەژێر سەرەکی "جەمیل محەمەدی خەلیل ئەفەندی" ناوا کە یەکێك بو لەوانەی لە شەڕی تەلەعفەرا ناوی دەرکردبو جارێکی تریش چون بەگژ ئینگلیزەکانا و ئەو ڕۆژە تا ئێوارە شەڕێکی قورس کرا. ئنجا عەرەبەکان کشانەوە هەرێمی "جەزیرە". (الضحایا- مامۆستا مونعیم غولامی).

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ئەو شۆڕشە گرنگە بو کە لە فوراتی ناوەڕاستدا لە ڕومیسە (ڕمیثە)و لە مێژوی ٣٠ حوزەیرانی ١٩٢٠ زۆر بە گەرمی دەسپێکردبو و لە هەمو فوراتی ناوەڕاستا پەرەی سەندبو تا گەیشتبوە هەرێمی ئیدارەی لەچمەن لە دلێم..

*　　*　　*

لە ١٩٢٠دا
شۆڕشی گەورەی عەرەبەکانی عێراق
"مجتهد"ەکانی شیعەو کۆمەڵە سیاسیەکان

یەکـــەم کۆمەڵـــەی سیاســـی عـــەرەب لـــە عێراقـــا کۆمەڵـــەی پارێزگـــارانی سـەربەخۆیی[٣٥] یـە. ئـەم حزبـە لـە دوامین ڕۆژەکـانی شـوباتی ١٩١٩ لـە بەغـدا بـە دزیـەوە دامـەزرا. هەنـدێ لـە ئەندامـەکانی ئـەم کۆمەڵـە لـە پێشـەوە لەگـەڵ لقـی کۆمەڵـەی العهـد لـە بەغـدا ناسـیاویان پـەیاکردبو و بـۆ یەککگرتنـەوەو پێکـەوە تێکۆشـان لـە ڕێـی وڵاتـا ڕێکـەوتبون. بـەڵام لـە دواییـا ئەندامـەکانی حەرەسـی ئیسـتیقلال بۆیـان دەرکـەوت کـە لقـی کۆمەڵـەی "العهـد" لـەو بـاوەڕەدان کـە دوای وەرگرتنـی سـەربەخۆیی ئـەبێ عێـراق لەژێر چاودێری بـەریتانیای گـەورەدا بـێ و یارمـەتی لـێ وەرگرێـت. لەسـەر ئەمـە ناسـازی کەوتـە بەینیانـەوەو تێکچـون. ئیسـتیقلالیەکان خۆشـیان هەرچـەند لەسـەر ئـەو بـاوەڕە بـون کـە پێویسـتە لـە دەوڵـەتێکی گـەورەی بێگانـە یارمـەت وەرگـرن، بـەڵام لـە بـەریتانیا قینیـان ئـەبۆوەو بیریان لە یارمەتی دەوڵەتێکی تر ئەکردەوە. لە کۆمەڵەی حەرەسی ئیسـتیقلالدا لـە کوردە ناودارەکانیش هەندێ ئەندام هەبو. ئەم کۆمەڵـەو یا حزبە بۆیـە دانرابو کە لـەژێر حـوکمی یـەکێك لـە کوڕەکـانی مـەلیك حسـێندا بـۆ سـەربەخۆیی عێـراق تێبکۆشێت.

ناوچـەی کۆمەڵـەی العهـد لـەو کاتـەدا لـە سـوریە بـو. کـە بـە نـاکۆکی بـەینی ئیستیقلالیەکانی بەغداو لقی "العهد"یـان زانـی، لـە سوریەوە دو ئەنـدامیان نـاردە عێراق و ڕێکیان خستنەوە[٣٦] هاتنی ئەم دو ئەندامە بۆ عێراق کـەوتبوە ئـەو ڕۆژانـە

---

[٣٥] کۆمەڵەی پارێزگارانی سەربەخۆیی= "حزب حرس الاستقلال".

[٣٦] لقی کۆمەڵەی العهد لـە موسڵ کـە لـە پێشـەوە نـاوی "عەلـەم" بو دوایی لەسـەر ئـەم ڕێکەوتنە لەگەڵ ئیستیقلالیەکان و لابردنی باسی وەرگرتنی یارمەتی لە بەریتانیا و چاودێری حکومەتی سەربەخۆی عێراق لە بەرنامەکەی کۆمەڵە، ناوی گۆڕا بە "العهد".

كە شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزەكان لە شەڕا بو. بە گەڕانەوەی ئەندامەكان بۆ سوریە (العهد و استقلال)، دوبارە تێكچونەوە. بەڵام لە دوای پێنج مانگێك جارێكی تر تەقەلا دراو ڕێكخرانەوە. حەرەسی ئیستیقلال هاتبوە كزیو سستیو بەم یەككگرتنەوەیە لەگەڵ حزبی عەهد بوژایەوە. لەم ڕۆژانەدا مستەفا كەمال لە توركیا لەگەڵ لەشكری یۆنان لە گەرمەی شەڕا بو و لەشكری تورك بەرەو سەركەوتن ئەڕۆیشت. لە عێراقا ئەهالی لە كردەوەكانی ئینگلیز بە تەواوی بێزرا بونو بۆ بزوتنەوەو نانەوەی شۆڕشێك لە هەل ئەگەڕان. گەلێك لە زاناو گەورەكانی شیعەو تەنانەت لە "مجتهد"ەكانیش هاتنە كۆمەڵەوە. بە هۆی ئەمانەوە كۆمەڵە زۆر پەرەی سەندو گەلێ بەهێز بو. لە شارەكانی كازمیەو نەجەفو كەربەلاو حللە لقی بۆ كرایەوەو لە ماوەیەكی كەما هەمو شارەكانی جنوبو عەشایری ئەو ناوە هاتبونە ژێر ئەمری كۆمەڵەوە. ئیتر بەبێ ترسو بە ئاشكرا لە هەمو شوێنێك، لە كۆڵانو بازاڕا، لە دیوەخانەكانو مەجلیسەكانا، بێ پەروا لە خراپەی ئینگلیز ئەدوان، خەڵقیان هان ئەداو لێیان هەڵئەگێڕانەوە. جگە لەمەش كەوتبونە وێزەی جاسوسەكانو مونافقەكان. تانوتیان لێ ئەدان، هەڕەشەیان لێ ئەكردن، كردەوەكانیان ئەدانەوە بە چاوا. شەرمیان لێ نەئەكردنو ماوەیان نەئەدان كە ئەگەر ڕاستیش بێ باسی هێزو دەسەڵاتی ئینگلیز بكەنو یان بە چاكە ناویان بەرن. بە كورتی ئەوانەی بە لاگیری ئینگلیزیان دائەنان ناوچەی كۆمەڵایەتییان[٣٧] چی ئەبو ببێ سوكو سەلیمیان كردبونو ماوەیان نەئەدان كە فزەیان لێوە بێ. بە ئەنجام نوێنەرەكانی كۆمەڵەی حەرەسی ئیستیقلالو "العهد" لە مانگی حوزەیرانی ١٩٢٠ لە ماڵی حەمدی پاشای بابان[٣٨] كۆبونەوەو بۆ

---

[٣٧] ناوچەی كۆمەڵایەتی= مركز اجتماعی.

[٣٨] حەمدی پاشا یەكێك بو لە ناودارەكانی كوردی بەبە. لە زەمانی عوسمانیا "موفەتیشی عەدلیە" بو. كە لە عێراق بۆ جاری یەكەم حكومەتی نیشتیمانی دامەزرا داوای لێ كرا ببێ بە "وەزیری عەدلیە". بەڵام نەیكردو تا مرد نەچوە ژێر ئەركی خزمەتی حكومەتی عێراقەوە. حەمدی بەگی بابان خزمی حەمدی پاشایەو بەینێك لە بەغدا لە گەڕەكی "حەیدەرخانە" لە ماڵی حەمدی پاشا پێكەوە دائەنیشتن.

نانەوەی شۆڕشێکی گەورە کەوتنە باسەوە. لەم کۆبونەوەیەدا بێجگە لە ناودارەکانی شیعە لە بەغدا وەکو "سەی محەمەدی سەدر"و " جەعفەری ئەبو تممەن"، گەلێکیش لە نوێنەرە تێرراوەکانی شارەکانو بە تایبەتی هی نەجەف هەبو.

لەناو خۆیانا بڕیاریان لەسەر ئەوەدا کە –نوێنەرەکانی دەرەوەی بەغدا ناوچەی دینیو سیاسییان بخەنە کارەوەو بۆ وریاکردنەوەی عەشیرەتەکانی جنوبو ڕاستکردنەوەیان بەرامبەر ئینگلیز تێبکۆشن. هینەکانی بەغداش وریاکردنەوەی شارستانیەکانو ئەهالییان گرتە خۆیانو بۆ ئەم مەبەسە لە مزگەوتەکانی بەغدا بە ناوی خوێندنەوەی مەولود خەڵق کۆئەبونەوەو کۆئەکرانەوە. ئەمانە بە وتاری نیشتمانیو وێژەی میللیو سیاسی ئەهێنرانە جۆشو وریا ئەکرانەوە، لە حوکمی ئینگلیزا ژیانی دیلییان ئەخرایە بەرچاو. لە ڕێی ڕزگاریو سەربەخۆیی عێراقاو بۆ ئازادی میللەتی عێراق داوای ڕاستبونەوەو ڕژاندنی خوێنیان لێ ئەکرا. کۆبونەوەی گەورەو یەکەم لە دواڕۆژەکانی مانگی حوزەیرانی ١٩٢٠ی ڕێکەوتی شەوی شەشەمی مانگی ڕەمەزانی ١٣٣٨ی هیجری لە مزگەوتی حەیدەرخانەدا کرا. "عیسا عەبدولقادر"ی کاتبی ئەوقاف[٣٩] لەم کۆبونەوە مێژوییەدا قەسیدەیەکی نیشتمانی ئێجگار بە تینی خوێندەوە. بەم قەسیدەیە نوێژکەرەکانی مزگەوتو ئەوانەی لەوێ کۆببونەوە هاتنە خرۆش. دەنگی بژی بژیو ئاوازی بڕوخێ ئیستیعمار لە هەمو دەمێك بەرز بۆوە. ئەوانەی لە مزگەوتەکە بون گیانی نیشتمانییان کەوتە بزوتنەوە. هەریەکە بون بە "عیسا"یەك.. لە دەرەوە، لەناو ماڵو مناڵیانا دەستیان

[٣٩] "عیسا عەبدولقادر" لەو ڕۆژەدا ئەوقافی بەغدا کاتبێکی بچوك بو. ئیمڕۆ هەر لەو تاقی گشتیی بەغدا "موفەتیشی عام"ە. ویستم کە وێنەکەی لەم "یادداشت"ەدا هەبێ. چەند کەسێك لە هاوڕێکانم داوایان لێ کرد. دوایی خۆشم چومە لایو هەوڵم دا کە وێنەیەکی خۆیم بداتێ. سوێندی خوارد کە وێنەی نیەو تێی گەیاندم کە "مامۆستا مەهدی بەسیر"یش کتێبی "القضية العراقية"ی نوسیوەتەوە داوای وێنەی لێ کردوە، بەڵام وێنەی بۆ نەگرتوەو نایەوێت وێنە بخرێتە کتێبەوە.

کرد بە قسەوباسی نیشتمان، لەناو خەڵقی گەڕەکا، لە چایخانەکانا، لە جێگەی کارو ژوری دائیرەدا کەوتنە دوان لە ئینگلیز، لە جەورو لە خراپەی ئینگلیز. هەر چیت ئەبینی ئەیوت: بژی ئازادی، بژی سەربەخۆیی پایەداربێ یەکێتی. بڕمێ ئینگلیز. بڕوخێ ئیستعمار.. عیسا عەبدولقادری کاتبی بچوکی ئەوقاف ئاگرێکی گەورەی نابۆوە. ئەو لە وەزیفەکەی دەرکرا، گرتیان و ناردیانە بەسرە. بەڵام لە جێی ئەو هەزاران عیسا هاتنە مەیدان. "عیسا عەبدولقادر" لە ئەوقاف دەرکراو خرایە بەندیخانەوە، بەڵام لە هەمو عێراقا ناسراوی و ناوی پەیا کرد. بو بە یەکێك لە نیشتمانپەروەرەکان! عیسا کاتبێکی بچوك بو. بەڵام لە سەعاتێکا بو بە نیشتمانپەروەرێکی گەورە خۆی بەدیل گیراو نێرایە بەسرە، بەڵام بەمە "دیلی"ی قەومەکەی خستە بەرچاو و ڕێی غەزای بۆ ڕون کردنەوە. بە وێژەیەکی نیشتمانی[٤٠] کردنەوەی دەرگای ئازادی بە دیلەکان پیشان دا!.. ئەم قەسیدە

---

[٤٠] وێژە نیشتمانییەکەی "عیسا عەبدولقادر":

الا هبّوا رفاقی واستفیقوا وکونوا کلّکم متعاضدینا
فذا یوم التعاضد والتآخي ویوم تکاتف المتفرقینا
فإنا ان سکتنا الیوم قومی ولم نهض ندم مستعبدینا
فماهذا وما في الدین ماقد یؤدی للبقاء مشتتینا
فما الزیدی خالف اهل نجد ولا الشیعيّ للسنيّ دینا
فکل قائل ویقول ما مِن اله غیر رب العالمینا
وکل یعرف المختار طه رسولا للخلائق اجمعینا
وکلهم یولی البیت وجهاً ویتلو الکل قرآنا مبینا
بنی النهرین لاتجدی القوافی ولم تنفع فهبوا مسرعینا
فإما ان یموت الکلّ منا وإما ان نعیش محررینا
"وموت العز خیر من حیاة" لنا فیها نعیش محقرَّینا
وهل یاخیر خلق الله اصلاً یلیق بقائنا مستضعفینا؟
فنحن العرب اهل للمعالی وسنة ربنا من قبل فینا
اذا بلغ الفطام لنا رضیع تخرُّ له الجبابر ساجدینا
وبعد اقول للجاسوس منا تجسس ماستطعت الحاضرینا

@kurdica

نیشتمانییه بەرزە عیسا عەبدولقادری گەیاندە پایەیەکی نیشتمانی بەرزو بە ڕیزی عەرەب. ئەو ئاوەی کە عیسا لە حەوشی مزگەوتەکەی حەیدەرخانەدا ڕشتی ئەوانی تر پێیان لێ خشاندو نیشتمانپەروەری بو بە پیشەی گەلێك لە لاوەکانی تر..

حکومەتی ئیحتیلال (واتە حکومەتی ئینگلیز لە عێراق) تا بەینێك لەم کردەوانە ئەوەندە خۆی سڵ نەکردو بەرامبەر بە خەڵقەکە بە توندی نەجولایەوە. بەڵام دوایی کار گەیشتە ئەندازەیەك کە لە مەسەلەی کۆبونەوەی مزگەوتان و خوێندنی وێژەی نیشتمانیا نەما. بە هۆی موجتەهیدەکانی شیعەوە عەشایریش ڕاست بونەوەو ئیتر شۆڕش بە چەك دەسی پێکردبو. لەبەر ئەمە ئینگلیزەکان کەوتنە خۆیان. ڕۆژێ لە ناکاوا بە هێزی پڕ چەکەوە دەوری ماڵەکانی هەندێ لە ئەندامە ناودارەکانی کۆمەڵەیان داو چەند کەسێکیان لێ گرتن.

ئەمانەیان بەبێ ڕاگرتن ڕەوانەی هەنجام کرد. بەڵام هەندێك لە ئەندامەکان خۆیان نەدا بە دەستەوە. چونکە گەلێك لەو "لاو"ە نیشتمانپەروەرانە کە لە کۆمەڵەدا ئەندام بون لەگەڵ خەڵقی گەڕەك چون بە دەنگیانەوەو بە چەك بەرامبەر بە هێزەکانی حکومەت وەستان. بەمجۆرەو دوای شەڕێکی قورسی ناو کوڵان یوسف سویدی[٤١] و "سەی محەمەد سەدر" نەگیران و دەرباز بون و خۆیان گەیاندە ناو شۆڕشگێڕەکانی هەرێمی فورات.

لەو ڕۆژەدا شاری بەغدا شێوابو. بازاڕو دوکان داخرا. من لە بەغدا بوم و بەیانی ئەو ڕۆژە لەگەڵ کەریمی حاجی ئەولای حەمە کەرکوکی و "فایەق"ی تاپۆو "ڕەفیق"ی مەحامی برای فایەق و چەند لاوێکی تری کوردا چوبوینە ماڵی مستەفا بەگی کۆنە قائیمقام. ئەم کابرایە کورد بو و زۆریی تەمەنی خۆی لە بەسرە لەگەڵ

وبلّغ من ترید فقد بنینا لاستقلالنا الاسس المتینا!

[٤١] کەریم بەگ برا بچوکی حاجی مەلا سەعیدو ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە بو. لە حقوقی ئەستەموڵ دەرچوبو. لەو وەختەدا مەحامی "ئەوکات" بو. دوایی بو بە ڕەئیسی مەحکەمە. لە سلێمانی ئەمری خوای بەجێ هێنا.

"تالیب پاشا"ی نەقیب ڕابواردبو. یەکێك بو لەو کوردانە کە ئەمانبیستەوە لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکانی عەرەب بۆ سەربەخۆیی عێراق تێئەکۆشێت. لەو ڕۆژەشا خەریکی ئەوە بون کە لاوە نیشتمانپەروەرەکانی کوردو عەرەب لە یەك نزیك بخەنەوە. من بە تەواوی لە نیازی هاوڕێکان ئاگادار نەبومو لە مەبەسیان باش تێنەگەیشتبوم. لەگەڵ ئەمەشا متمانەم بە کەریمو فایەق زۆر بو و سڵم لێ نەئەکردنەوە. جگە لەمە ئەشمویست لە بەرنامەی کردەوەکان بگەمو ئەگەر بە باشی بزانم تێکەڵیان ببم. لەبەرئەمە ملم دابو و لەگەڵیان چوبوم.ماڵی مستەفا بەگ لە تەپەی کورد (تپه الکرد) بو. ئێمە لەوێ ئاگامان لە هەراکەی ناو شار نەبو. لە دیواخانەکەی مستەفا بەگ لەگەڵ لاوە عەرەبەکان بۆ ئەم مەبەسە کۆببوینەوەو چاوەڕوانی مستەفا بەگمان ئەکرد. هێشتا لە دائیرەی حەرەم نەهاتبوە دەرەوە. چەند جارێك لە پیاوەکانیمان پرسی. هەر ئەیانوت هاکا هات! بەڵام مستەفا بەگ هەر پەیا نەبو. دوای بەینێکی زۆر من ئارامم لێ هەڵگیرابو کە هاوڕێکان هەستانە سەرپێ. وام زانی "مستەفا بەگ" هات. کەچی هەمو ڕویان کردە کوڵان. منیش لەگەڵیان چومە دەرەوە. خەریك بوم لە سوپاسی ئەم میوانداریەدا هەندێ شەکر بشکێنمو چەند کلۆیەك بنێرم بۆ "مستەفا بەگ". بەڵام تەقەی تفەنگو دەمانچەیەکی لە دور هاتە گوێم. هاوڕێکانیش وتیان هەرایە لەناو شار. دەس کرا بە گرتنی نیشتمانپەروەرەکان. تومەز "مستەفا بەگ" ئەمەی بیستبو و ئێمەی خڵافاندبو. چونکە لە خۆی بە شك بو و ڕایکردبو..

کە گەیشتینە شەقامە گەورەکەی "خەلیل پاشا"[٤٢] هەر خەڵق بو ڕایئەکرد. بەشی زۆربەی دوکانو بازاڕ داخرابو ئەوانەش کە مابو یەكو دو پەلەپەل دایان ئەخست. گرمەی تەقوهۆڕ لەوبەری دیجلەو لەلای "کەرخ"ەوە ئەهات. پردەکەیان

---

[٤٢] ئەم شەقامە کە ئێستە پێی ئەڵێن "شارع رشید" لە زەمانی حکومەتی عوسمانی لە لایەن خەلیل پاشای قائدی لەشکری شەشەمی تورکو والی عێراقەوە کرابۆوەو پێیان ئەوت جادەی خەلیل پاشا.

لابـرد بـو[٤٣] و هاتوچـۆ بڕابـو. دوای ئـەوە کـە تەقـە نـەما و پردەکـەیان بەسـتەوەو هاتوچۆ دەسی پێکردەوە بە گیراوەکانمان زانی. شێخ ئەحمەدی "شێخ داود" کە دوایی کرا بە وەزیری ئەوقاف لەناو ئەم گیراوانەدا بو و ناردیانە هندستان. بەڵام جگە لە سویدیو سەدر کە بە ئاشکراو بە شەڕ دەرباز بونو چونە هەرێمی فورات گەلێکی تریش لە ئەندامەکان خۆیان شاردەوەو نەکەوتنە دەس حکومەت. لەبەر ئەمـە شـۆڕش تـا هـات زیـاتر کلْپـەی ئەسـەندو هـەمو هـەرێمی فـوراتی گرتـەوە. کوردەکـان ئـەمجارەش هەسـتانە سـەرپێ. "بـرایم خـان"ی دەلـۆ لـە هـەرێمی "کفری"یا شۆڕشێکی نایەوەو شاری کفری گرت.

"سالۆمین"ی حاکمی سیاسی کفری لەم هەرایەدا کوژراو لەناو چو وڵاخـەکانی منو ئەحمـەد ئاغـای کـەرکوکیو ئەحمـەدی سـەعەی فـەتاح کـە لـە کفـری لـە ماڵی عەباسی کاروانچی تاقـەمان کردبو بـەر تـالاَن کـەوت. شاری بەغدا وەکو مەنجـەڵی سـەر ئـاگر ئـەکولاَ. ڕۆژ نـەبو خـەڵقێکی زۆر نـەگرن. یـا وەجبەیـەك عـەرەبی ڕوتو قوت لـە دەورو پشـتەوە بـە نـاوی "دیـل" نەهێننـە بەغداو بۆ چاوترسـاندن بـەناو بازاڕا نەیانبەنە بەندیخانە. زۆری ئەم دیلانە وەکو ئەمانبیست لە شەڕا نەئەگیرانو لـە شۆڕشـگێڕەکان نـەبون. لـەملاو ئـەولا و هـەر یەکـە لەبـەر مـەرامێك بیانویـان پـێ ئەگیراو کۆئەکرانـەوە. شۆڕشـگێڕەکان ئازانـەو گیانفیدایانـە شـەڕیان ئـەکرد. بەڵام حکومەت یا ئینگلیز تۆڵـەی ئـەوانی لـە "دیل"ەکان ئـەکردەوەو داخـی دڵـی خـۆی بەوان ئەڕشت کە لـەژێر دەسـتیانا بونو لـە شـارەکانا نەمانـەوە. چونکە ئـەیانزانی کە خەڵقەکە لە ژێـرەوە لەگـەڵ شۆڕشـگێڕەکان یـەکنو زۆری شـارەکان بـە یارمـەتی ئـەوان ئەکەوتـە دەس شۆڕشـگێڕەکان. ڕۆژنامـەی الاسـتقلال لـەو دەورەدا یەکـەمین ڕۆژنامـەی نیشـتمانی بـو لـە بەغـداو زۆر ئازانـە باسـی شۆڕشـەکەو کردەوەکـانی نیشتمانپەروەرەکانی ئەنوسی. خەڵقی هان ئەداو ئاگری شۆڕشی خۆش ئەکرد.

[٤٣] پردەکەی ئەوسا لە دارو تەختە بوو ئەبەسترا بە دو یەکانەوە کە وەکو کوڵەکە ڕایان ئەگرت.

عەبدولغەفور بەدری خاوەنی الاستقلال و قاسم عەلەوی نوسەری ئەم ڕۆژنامە[٤٤]یە لە لاوە نیشتمانپەروەرەکانی عەرەبی عێراق بون. ئەوانیش بە هۆی ڕۆژنامەکەیانەوە ئەهالی و بە تایبەتی لاوەکانی بەغدایان هانیبوە جۆش. بەیانیان کە الاستقلال دەرئەچو و فرۆشیارەکانی بە دەنگێکی بەرزو ئاوازێکی تایبەتی بە کۆڵان و بازاڕاو بە ڕاکردن جاڕیان بۆ ئەدا لەبەر لێشاوی کڕیارو هێرشی لاوان سەریان لێ ئەشێواو نەئەپەرژانە سەر بڵاوکردنەوەی و وەرگرتنی پارەکەی. کڕیارەکان خۆیان ئەیانفڕاندو پارەکەیان بۆ بەجێ ئەهێشتن. الاستقلال هەر بە باسەکانی شۆڕشی عێراقەوە نەئەوەستا. تورکەکانی ئەنادۆڵیش کە بەرامبەر بە یۆنان و یا بەرامبەر بە لەشکرە کرێگرتەکەی ئینگلیز شەڕیان ئەکرد لەگەڵ شورەوییەکانی ئەو ڕۆژەی عێراقا بە شەریکی ئەژمێران. ئەوە لەبیر چوبۆوە کە لە شەڕی گەورەی گێتیا شانبەشانی ئینگلیز لە حیجازو سوریەدا چوبون بە گژ تورکا. (الاستقلال)ی عەرەب لەو ڕۆژەدا لە باسی غەزای تورک بە چەشنێکی وا ئەدوا کە تین بدا بە گیانی نیشتمانی لاوەکانی عێراق و ئاگری شۆڕشەکەی پێ خۆش کا.. لەولای تریشەوە بە ڕاسپێری کۆمەڵە نهێنی و سیاسیەکان لاوە نیشتمانپەروەرەکان ئێوارانی ڕەمەزان لە مزگەوتی حەیدەرخانە کۆئەبونەوەو لە کاتێکا کە عەشایر لە هەرێمەکانی فورات و دیالەو کفری بە چەکەوە هەڵیان ئەکوتایە سەر شارەکان و بۆ سەر لەشکرەکانی ئینگلیز ئەمان لەو مزگەوتەدا بە وتارو وێژەی نیشتمانی ئەهالیان ئەهێنایە جۆش و گڕیان تێ بەرئەدان. شێخ مەهدی بەسیر بوێژی نیشتمانپەروەری ئەو دەورەو سەرەك (خەتیب)ی ئاگرینی

[٤٤] قاسم ئەلعەلەوی لە زەمانی عوسمانیا لە ئەعدادی عەسکەری یەکەمی پۆلی خۆی بو. لەوێوە یەکتریمان ئەناسی. کە پۆلی ئەوان چونە ئەستەمول پۆلی ئێمە بوین بە دوامین پۆلی ئەعدادی عەسکەری لە بەغدا. قاسم لە ئەستەمول لە حەربیە نەمایەوەو چوە مەکتەبی هەندەسەی مولکیە. بەڵام دوایی هاتەوە عێراق و لە بەغدا (حقوق)ی تەواو کردو ئەوکات تا ئێستە لە حکومەتی عێراقا وەزیفەی نەبینیوە..

(مینبەر)ی کۆبونەوەکانی مزگەوتەکەی حەیدەرخانە بو[٤٥]. لە ئەنجاما ئینگلیزەکان لە توانایانا نەماو خۆیان پێ نەگیرا. لە شوباتی ١٩٢١دا بڕیاریان دا بە داخستنی الاستقلالو عەبدولغەفور بەدریو قاسم عەلەوی، سەرنوسەری ڕۆژنامەکەیان خستە بەندیخانەوەو بەم چەشنە دەنگە دلێرە تاقانەو نیشتمانپەروەرەکەی شۆڕشی گەورەی ١٩٢٠ کپ کراو خنکا!..

من لەو ڕۆژانەدا هێشتا لە بەغدا بوم. هەندێ ئێواران ئەچومە حەیدەرخانەو لە کۆبونەوەکانا ئەبوم. هەمو ئێوارەیەك ژنو پیاوو گەورەو بچوك هەزاران کەس ئەڕژانە حەوشەکەی مزگەوتەوە. مەهدی بەسیر بە مێزەرو جوبەوەو دەس لە دەسی تەها بەدریا[٤٦] ئەهاتە سەر مینبەرێك کە لە ناوەڕاستی حەوشەکە بۆ ئەم مەبەسە دائەنراو دەسی ئەکرد بە خوێندنەوەی شیعرەکانی. بەڵام چۆن شیعرێك؟! هەموی ئاگر! بەیتی وای هەبو کە سێ چوار کەڕەت پێیان ئەگێڕایەوە. خوێندنەوەکەی مەهدی بەسیر چەشنە تەمسیلێکیشی تیابو. مەسەلا کە ئەینەڕاندو ئەیوت:

و متی بجبك للمشانق ارتقی؟ کی ترتقی بعدی عروس علاکا!"

---

[٤٥] "شێخ مەهدی بەسیر" لە ساڵی ١٣١٣ی هیجری لە حلە لەدایك بوە. لە ساڵی ١٩٢٠ی میلادی هاتۆتە بەغداو لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکانا تێکەڵ بە سیاسەت بوەو بۆ سەربەخۆیی عێراق تێکۆشاوە. هەر لەو ساڵەدا لە کاتی شۆڕشە گەورەکەی عێراق مێزەری ئەبەست بە سەرەوەو جبەی لەبەر ئەکردو بەم بەرگەوە ئەچوە سەر مینبەرەکەی ناوەڕاستی حەوشی مزگەوتو بە شیعرە نیشتمانیە بەرزو بەکوڵەکانی کڵپەی لە ئاگری شۆڕشەکە هەڵئەسان. لەبەرئەوە کە نابینایە بە دەستوری عەرەب بۆ ڕێزداری (حورمەت) پێی ئەڵێن بەسیر (واتە چاوساغ یا بینا). پیاوێکی کورتەباڵای تۆزێ تێکسمڕاوو دەمو چاو ئاوڵاویە. لە کاتی شۆڕشەکەدا ئینگلیزەکان لە بەغدا گرتیانو دوای ئەوەش ناردیانە (هەنجام). بەڵام کە حکومەتی نیشتمانی عێراق دامەزرا نێررایە فەرەنسەو لە پاریس لە ئادابا دوکتۆرای وەرگرت. ئێستە لە (دار المعلمین عالیە) لە بەغدا ئوستازی ئەدەبی عەرەبیە. فەرەنسزی باش ئەزانێ و بوێژێکی بەرزە لە زمانی عەرەبیا..

[٤٦] تەها بەدری برای خوالێخۆشبو عەبدولغەفور بەدری، خاوەنی ڕۆژنامەی (الاستقلال)ە. سەردەمێك موحاسبی وەزارەتی مەعاریف بو. دکتۆرە لەمیعە بەدری کچی تەها بەدرییە.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سەری هەڵئەبڕی، دەسی بۆ ملی خۆی ئەبردو پەلەکانی بۆ ئاسمان درێژ ئەکرد" لە تۆ وابو کە سێدارەکەی بۆ هەڵخراوەو ملی پیا ئەکا.. تاو تاوەو هەندێ جاریش لە دوای هەمو بەیتێکەوەو بە پێی جێگەو مانای شیعرەکان دەنگی بژی! بژی!و یا گرمەی برمێ! بروخێ!و شەقەی چەپڵەی دورو درێژو بەتینی هەزاران ژن و پیاو و لاو و منداڵ گوێی ئینسانی کەڕ ئەکرد. من لە عاست ئەم تابلۆی حەماسەت و نیشتمانپەروەرییەدا ئەهاتمە کوڵ و یادی بەسەرهاتی قەومی کوردم ئەکردەوە. لە وڵاتی دوری بێگانەدا دیلی شێخ مەحمودی حوکمداری کوردستانم بیر ئەکەوتەوەو موچڕکم بە لەشا ئەهات. جاری واش ئەبو کە وەکو خوالێخۆشبو "تایەر بەگ"ی[٤٧] وەسمان پاشای جاف ئەڵێت:

"ناچارە ئەگەر وەربگەڕێ پردی تەحەممول"

"(سیروان)ی سروشکم کە ئەکا هاژە لە سەردا"

توانام لێ ئەبڕاو بێئەوە دەسەڵاتم هەبێ فرمێسکی گەرم بە چاوەکانما ئەهاتە خوارەوە. هەمو کەس لە ماوەی ژیانا زۆرجار گریاوە. بەڵام گریان تا گریان فەرقی هەیەو بە پێی کارەسات ئەگۆڕێ. من لە ژیانما سێ جارو لە سێ شوێنا زۆر بە دڵ گریاوم و فرمێسکی بە ڕاستی گەرمو بە کوڵم ڕژاندوە. لە ئەستەموڵ پێش ئەوە کە حکومەتی عوسمانی بچێتە شەڕی گێتیەوە لە بەردمی "ئابدە"کەی[٤٨] مەیدانی مزگەوتی سوڵتان ئەحمەد، بە هۆی لابردنی قانونی جیاوازی بێگانەکانەوە (ئیمتیازاتی ئەجنەبیە= Capitielations)[٤٩].. ڕۆژی ٢٨ی ئاغستوسی ١٣٣٠ ڕۆمی "مەتینغ"ێکی[٥٠] گەورە ڕێکخرا. لەو ڕۆژەدا لەگەڵ عەبدوڵڵا حامی

---

[٤٧] تایەر بەگ برا گەورەی ئەحمەد موختار بەگ بو کە لەناو شاعیرەکانی کوردو لە بەرگی یەکەمی (شیعرو ئەدەبیاتی کوردی)یا باسمان کردوە. تایەر بەگیش بوێژێکی تەڕو بەسۆزی کوردی بو. زمانی فەرەنسزیشی ئەزانی. کە مێجەر سۆن بە بەرگی خەفیەوە هاتبوە ماڵی وەسمان پاشا، تایەر بەگی ناسیبو و لە کتێبەکەیا باسی زرنگی و زیرەکی کردوە.

[٤٨] ئابدە: مەسەلە، قوللە.

[٤٩] تورکەکان بە ئیمتیازاتی ئەجنەبیەیان ئەوت Capitulations.

[٥٠] بە ئیجتیماع یا کۆبونەوەیان ئەوت (مەتینغ) کە لە (Meeting) ئینگلیزی وەرگیراوە.

یوزباشــی کــوڕی عــەزیزی لاوەی خــزمم چــوبوینە ئــەو مەیدانــە. لاوێکــی نیشــتمانپەروەری تــورك وتــارێکی ئێجگــار بــەرزو بــەتینی خوێنــدەوەو زۆری خەڵقەکەی هانیە گریان. من لەناو ئەوانەدا بومو قوڵپەی گریانم لە کانگای دڵمەوە سەرئەکەوت..

جــاری دوەم لــە ١٩٢٠ لــە مزگــەوتی حەیدەرخانــە لــە بەغــدا لــە تەنیشــت مینبەرەکەی مەهدی بەسیرەوە ئاگام لە هەست بڕابو و بە خەیاڵ سەرکەوتبومە ئاسۆیەکی بێ سنوری ڕۆحانی. فرمێسکێکی گەرمو بەکوڵ بەر چاوەکانی لێڵ کردبوم ئنجا تك تك بە سەر سنگو بەرۆکما ئەڕژایە خوارەوە. چونکە ئەو ڕۆژە ڕۆژی حەشر بو! پیاوم ئەویست کە لەو ساتانەدا مێژوی تیا دروست ئەکرا، لە عاست شیعرە بەرزەکانی ئاگرینو نیشتمانی ئەم بلیمەتە کوێرەدا توانای لێ نەبڕێ، پردی تەحەمول بەرگەی هوروژمو هاژەی سیروانی فرمێسکی بگرێو وەرنەگەڕێ[٥١].. لە ساڵی ١٩٢٢دا کە شێخ مەحمودی حوکمداری کورد لە هندستان گەڕایەوە سلێمانی، ئەو ڕۆژەش گریانەکەی من گریانێکی هەرە ڕاستەقینەی خۆشیو شادی بو..

لە کاتێکا کە لە حەوشی مزگەوتەکەی حەیدەرخانەدا ئەم حەشرو حەلەلاو ڕۆمەڵ غەزایە بو، عەسکەرو پۆلیسی ئینگلیز لە شەقامەکەی بەردەمی مزگەوتەکەدا[٥٢] بە چەکەوە ئەهاتنو ئەچونو ئامادە بون کە ئەگەر پزیسکە ئاگرێکیان بەرچاو کەوت بە هەڵمەتی یەکەم بیکوژێننەوە. بەڵام خەڵق نەك لەمانە بترسنو خۆیان لە شەڕ بپارێزن، بەڵکو خۆنواندنی پۆلیسو نهێنییەکان کە

---

[٥١] هەندێ بەیت لە قەسیدەی (لبّيك ايها الوطن)ی مامۆستا محەمەد مەهدی بەسیر:

هب لي بربّك ميتة تختارها يا موطني أولست من أبناكا

كم أورثتك يد السياسة علة فاشرب دمي وأظن فيه شفاكا

واحمل وساما فوق صدرك من دمي ماكان احلاه اذا حلا كا

ولئن مزجت دمي بدمعك سائلا فلقد وفيت وما عدمت وفاكا

قد كان حجرك ماحييت يضمني فاذا قتلت فقد سكنت حشاكا

[٥٢] شەقامی ڕەشیدو شا شەقامی کۆنی خەلیل پاشا.

زۆریـان ناسـرابون ئـەبو بـە هـۆی هەڵچـون و گڕگرتنـی خـەڵقی نـاو مزگەوتەکـەو هاتوچۆکەرەکان.

*   *   *

٥٠

حەمدی بەگی بابان

لە کاتێکا لە کوردستان و لە عێراقا هەواڵ بەمجۆرە بو و خەڵق بە چەشنی مەنجەڵی سەرئاگر قوڵپیان ئەدا ئینگلیزەکان بە بیری ئەوە کە بیکەن بە جێنشینی شێخ مەحمود، خۆیان لە حەمدی بەگی بابان نزیك خستەوە. لەگەڵ ئەوەدا کە لە تاقیکردنەوەی شێخ مەحمود ئەنجامێکی وایان دەس نەکەوتبو کە لە حکومەتێکی نیشتمان ڕوکەشی کوردی بە هیوای کەڵکێك بن و تا ئەو ڕۆژە لەو باوەڕەدا بون کە دورخرانەوەی شێخ مەحمود لە کوردستان و ئیدارەی قەرەقوشی چەند حاکمێکی وەکو میجەرسۆن لەوانەیە سەر بە کوردەکان بنەوێنێ، دەمکوتیان بکا و لە پەلوپۆیان بخا دیسانەوە کە بۆیان دەرکەوت لە باوەڕەکەیانا بە هەڵە چون و مەسەلەی کورد بە دورخستنەوەی شێخ مەحمود لە وڵات نەبڕاوەتەوە و لەوانە نیە کە ببڕێتەوە و بە تایبەتی کە چاویان بە ئەنجامی ئیدارەی سۆن کەوت و ئاگری شۆڕش هەمو لایەکی کوردستانی گرتەوە“ سەرەڕای ئەمانەش کە شۆڕشی کەمالیەکان لە تورکیا و شۆڕشی گەورەی عەرەب لە عێراقا پەرەی سەندو سیاسەتی ئینگلیز ڕویکردە "نابوتی"“ بە ناچاری وازیان لە سەرپێچی هێنا و جارێکی تریش کەوتنەوە سەر بیری دامەزراندنی ئیدارەیەکی تایبەتی بۆ کورد. بەڵام بە تەما نەبون کە دوبارە شێخ مەحمود تاقی بکەنەوە. سەید تەهاش لە یەك دو هەلاکە دەسیان بۆ بردبو بە ئاسانی نەهاتبو بە دەنگیانەوە. چەند مەرجێکی پێش ڕێکەوتن خستبو. واتە بۆ کورد داوای هەندێ "حقوق"ی کردبو. لەبەرئەوە بۆ یەکێك ئەگەڕان کە لە قەومەکەی زیاتر بە تەنگ خۆیەوە بێ. لەوانە ئەگەڕان کە بە یارمەتی بێگانە دوی دەسخستنەوەی حەقێکی مێژویین کەوتبێ. چاوی لە زیندوکردنەوەی "کیان"ێکی خانەوادەیی بێ. بۆ ئەمەش ئەو ڕۆژە کەسێکی لە حەمدی بەگی بابان باشتریان نەهاتە بەرچاو و بەلای ئەوانەوە نێچیرێکی وەکو حەمدی بەگ بە دەگمەن هەڵئەکەوت. هەرێمی سلێمانی بە هۆی کردەوەی

"سۆن"ەوە بەرەو شۆڕش ئەچو. ئوزدەمیر لە ڕەواندز ئیدارەی ئینگلیزی شڵەژاندبو. لە بەغداش و لە هەرێمی فورات هەواڵ بەو جۆرە بو کە باسمان کرد. لەبەرئەمە حەمدی بەگ ببو بە جێگەی هیوای ئینگلیزەکان و ناوی کەوتبوە سەر زمان. چونکە لە خانەوادەی بابان "جەلال و جەمال و ئەحمەد موختار" لەو دەورەدا ئەوەندە دەرنەکەوتبون و لە ڕیزی حەمدی بەگدا نەبون. حەمدی پاشا کە بە تەمەن لە حەمدی بەگ گەورەتر بو، هەروەکو دڵی بە دونیاوە نەمابو زۆریش خۆی لە کورد نزیک نەئەخستەوە. تەنانەت پشتیوانی سیاسیەکانی عەرەبی ئەکرد و لەگەڵ شورەوییە نیشتمانیەکانی ئەوانا ببو بە یەك. لەبەرئەمە بە تایبەتی لە خانەوادەی بەبە (بابان) تەنیا حەمدی بەگ بە دەسەوە هەبو. من لەو دەورەدا لە بەغدا بوم. حەمدی بەگم نەدیبوو نەمئەناسی. بەڵام ناوم بیستبو و لەوە ئاگادار بوم کە خۆی لە کوردەکان نزیك ئەخاتەوە. بە تایبەتی لەوانەوە کە لە سیاسەتی کوردایەتیا کەم و زۆر دەسیان هەبو.

تۆفیق وەهبی، عیزەت تۆپچی (عیزەتی فاتە) و ئەوڕەحمان سەعید و عەلی سەقاو سەید ئەحمەدی بەرزنجی کاتمی ئەسرارو یا ئەمینداری شێخ مەحمود و یەکێك لەو دوانە کە لە وەختی خۆیا لە لایەن شێخ مەحمودەوە نێررابوە لای شەریف پاشا لەناو ئەو کوردە ناسراوانەدا بون کە لە حەمدی بەگ نزیك کەوتبونەوە. وەکو ئەیانوت و هەندێ لە خۆشیان پێیان لێ ئەنا، مانگانەشی بۆ بڕیبونەوە. لەو ڕۆژەدا ئەوان لێقەوماو و دەسکورت بون. حەمدی بەگیش هەیبو و لە ژیان و ڕابواردنا لاسایی پرەنسێکی (ئەمیر) ئەکردەوە. ئینگلیزەکانیش خۆیان لێ نزیك خستبۆوە و کەوتبوە سەر سەودای حوکمداری. ئیتر بێئەوە دەسی پێوە بلەرزێ ئەیبەخشی. یەکێك لەوانە کە بە دڵ حەمدی بەگی ئەویست و حەزی بە سەرکەوتنی ئەکرد سەید ئەحمەدی بەرزنجی بو. لای من زۆر باس و ستایشی ئەکرد. منیش لە پێشا ئەوەندە دڵم نەئەدایە واتەکانی سەید ئەحمەد. دوایی تێگەیشتم کە ئەیەوێت لە حەمدی بەگ نزیکم بخاتەوە. چەند جارێك بە ساردەوە وەڵامم دایەوە و نەمویست بچم بۆ لای حەمدی بەگ. بەڵام کە چوم و چاوم بە

@kurdica

حەمدی بەگ کەوت بە ئینسانێکی بەرزو بەنرخم هاتە بەرچاو. لەبەرئەوە سوپاسی سەی ئەحمەدم کرد بۆ ئەم ناسیاوە تازەیە کە دەسی خستم..

حەمدی بەگ لە خانەوادەی بابان و نەوەی محەمەد پاشای خدێوە. لەو ڕۆژەدا تەمەنی لە دەوری پەنجا ئەبو. پیاوێکی سورو سپی تێکسمڕاوی بالا ناوەندی نزیک بە کورتی ڕو خۆش و دەم بە زەردەخەنەو تا بلێی بە تەربیەو قسەخۆش و ڕاستگۆو میوان پەرست بو، بەلام پابەندی تەقلیدو ژیانی (ئەرستۆکرات)ی بو و خۆی لەم پێوەندانە بۆ ڕزگار نەئەکرا. جگە لەم دلی ناسک و تۆرینۆک و کەمێکیش توندە–تەبیات بو. لە هەستان و دانیشتن و وێنەی ژیانا وەکو لە پێشەوە وتمان لاسایی ئەمیرێکی ئەکردەوە. ئەو وەختە من نەمئەزانی تا چ ماوەیەکی خوێندوەو لە چ مەکتەبێک دەرچوە. بەلام زانیاری گشتی باش ئەهاتە بەرچاوم. لە دواییشا لە جەلال بەگی بابان تێگەیشتم کە لە مولکیەی شاهانەی ئەستەمول دەرچوە. لە ژیانی کۆمەلایەتیا ئەشیا بکرێ بە میسال. شارەزای زمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسزی بو. لەگەل من و هاوڕێکانی ترا بە تورکی قسەی ئەکرد. داخەکەم کوردی نەئەزانی و کەمی تێئەگەیشت. چونکە لە ئەستەمول هاتبوە دونیا و زۆری تەمەنی لەوێ ڕابواردبو. نە لە تورکیا و نە لە عێراقا نەچۆتە ژێر ئەرکی خزمەتی حکومەتەوە.

لە دوای چەند هات و چۆیەک ئاشنایەتیم لەگەل حەمدی بەگ پێشکەوت. وا دیار بو کە چوبوم بە دلیا. لەبەرئەمە لە هاوڕێکانی کە زیاتر ڕوی ئەدامێ. جاروبار لە ئوتێل ڕۆیال زیافەتی بۆ ئەکردم. ئوتێل ڕۆیال ئیستە نەماوە. لە نزیک مسگەرەکان (سوق الصفافير) لە جێگەی سینەمای هاوینی قاهیرەی ئیمڕۆدا بو. لەو ڕۆژەدا ئەو ئوتێلە یەکەمین ئوتێل بو لە بەغدا. ئینگلیزەکان و پیاوە گەورەکان لەوێ نانیان ئەخوارد. سینەماشی لێ هەبو. حەمدی بەگ زۆرتر بیرەی ئەخواردەوە. لەم چەشنە دانیشتنانەدا زیاتر باسی سیاسەت، واتە باسی کوردو بە هۆی منەوە بە قسەی خۆی ئەیویست لە هەوالی هەرێمی سلێمانی و کوردەواری تێبگا و شارەزا بێ.. خۆی وەکو تێگەیشتبوم بۆی ئەگێڕامەوە

جاربەجار ئەچوە لای ئینگلیزەکان و یا بۆ لای مەندوبی سامی و جارجاریش ئەوان ئەهاتنە لای. هەندێجاریش نامەیان لە بەینا ئاڵوگۆڕ ئەکرا. کە ئاشنایەتیمان پێشکەوت، متمانەی پێ ئەکردم و ئەو نامانەی بۆی ئەهات لەگەڵ وەڵامەکانیا بۆی ئەخوێندمەوەو ئەم جێگانەی تێی نەئەگەیشتم بە تورکی تێی ئەگەیاندم. بەمانەدا بۆم دەرکەوتبو کە خەریکن لە کوردستانا دەورێکی پێهەڵسوڕێنن. بەڵام لەژێر چ ناوێکاو بە چ جورێك؟ ئەوە هێشتا دیار نەبو. چونکە جارێ خرابوە ژێر تیشکی زەڕەبینی سیاسەتەوەو تاقی ئەکرایەوە. بەڵام داخەکەم لە ئیمتیحانا دەرنەچو. ئەویش لە ڕیزو لە حساب کرایە دەرەوە. چونکە سیاسەتی بە پێچ و دەورەی ئینگلیز بە لای ڕاستییا نەئەچو. ئەوان ئەیانویست لە زەمان کەڵك وەرگرن، لەبەرئەمە پەلەیان نەبو. بە پێی سروشتی سیاسی خۆیان بە خوێن ساردیو سستی ئەچون بەڕێوە. بەڵام بە پێچەوانەی ئەوان زەمان بە سەعات بەڵکو بە دەقیقە ئەگۆڕا. زۆر بە خێرا تێپەڕ ئەبو. هەر کارێ بخرایە سبەینێ کاتی بەسەرئەچو. ئیتر بەکەڵك نەئەهات و سەری نەئەگرت..

پێشئەوەی کە حەمدی بەگ لە ئیمتیحان بکەوێ و لە حسابی ئینگلیز بکرێتە دەرەوە من ویستم بگەڕێمەوە سلێمانی. چونکە شۆڕشی کوردەکانی دەوری کفری و هەرای برایمخانی دەلۆ بەئەنجام گەیشتبو و ڕێی بەغدا-کەرکوك کرابۆوە. منیش هەر پول و پارەیەکم پێ هەبو، خەرجم کردبو. لە ئەحمەدئاغای کەرکوکی زادە بە "کۆمپیالە" هەزار ڕوپیەم بە قەرز وەرگرتبو و ئەویشم دابو بە هەندێ شتومەکی عەتاری بۆ دوکانەکەم. چومە لای حەمدی بەگ بۆ دۆعاخوازی. بەڵام ویستی کە یەك دو سەعاتێك پێکەوە ڕابوێرین و دەعوەتی کردمە ئوتێل ڕویاڵ. لە هاوینا گەرمای بەغدا بەناوبانگە، بەڵام لە ئوتێلەکەدا جێگەکەمان فێنك بو و بە دەم خواردنەوەی بیرەی ساردەوە دو سێ سەعاتێکمان بە قسەی دواڕۆژەوە بردەسەر.

دۆستایەتی منی بە دڵ بوو بە تەواوی متمانەی پێکردبوم. بە هیوای ئەوە بو کە زۆری پێنەچێ لەگەڵ ئینگلیزیەکان ڕێکەوێت و بۆ کوردستان چەشنە

ئیدارەیەکیان پێ دابمەزرێنێت. بە باسی چەك و سیلاح و تۆپ و تفەنگ و باسی تەشکیلاتی عەسکەریا وا دەرئەکەوت کە دامەزراندنی ئیدارەیەکی سەربەخۆ بۆ کورد پێویست بو بە هێزێکی شەڕکەرو بزوتنەوەیەکی دەسوبرد. لەبەرئەمە حەمدی بەگ ئەیویست لە نیشتمانپەروەرەکانی کورد نزیك بێتەوە. بیانناسێ و بیناسن. تاوەکو یارمەتی بدەن و بە پشتیوانی ئەوان بچێتە ژێر ئەم بارەوە. تا ئەو ڕۆژە حەمدی بەگ سلێمانی نەدیبو. زمانی کوردی نەئەزانی و لە کاروباری میریا شارەزایی نەبو. لە کوردەکان کەسی وای نەئەناسی. بە کورتی پێویستی بە دەوروپشت هەبو و ئەیویست کۆمەڵێکی ببێ. بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی وا بە قسەی خۆی لەناو هەموانا منی هەڵبژاردبو. وای دەرئەخست. کە زۆرتر هیوای بە من بێ و کە هاتە سلێمانی بە پرس و ڕای من بچێت بەڕێوە. من هەرچەند ئەوەندە خۆشباوەڕ نەبوم و هیوام بەوە نەمابو کە ئینگلیزەکان ڕاستی لەگەڵ بکەن واتە بەتەمای ئەوە نەبوم کە ماوەی سەربەخۆیی بە کورد بدرێ، دیسانەوە لە عاست بەیاناتی حەمدی بەگدا سەرپێچیم نەکرد و قسەم دا کە تێبکۆشم و بۆ ئەم مەبەسە کۆمەڵەیەك دابمەزرێنم. ئیتر کات درەنگ ببو. نزیك بە ئێوارە کەوتبوینەوە. ئەبو بچمە ئێستگەی شەمەنەفەر. لەم کاتەدا حەمدی بەگ دەسی کرد بە گیرفانی پێشەوەی شەرواڵەکەیا (پانتۆڵ) و سێ بانکنۆتی سەد ڕوپیەیی دەرهێنا و بۆی ڕاگرتم. وتی: "بەینێکی زۆرە کە لەسەر ویستی من لە بەغدا ماویتەوە و پارەیەکی زۆرت خەرج کردوە. لەبەر ئەوە تکام وایە کە ئەم پارەیەم لێ وەرگری بۆ مەسرەفی ڕێگە. ناشڵێم کە هەر بۆ خۆت! ئەگەر لە دواڕۆژا پارەت بو بمدەرەوە.." من دەسم بۆ پارەکە درێژ نەکرد. ڕەنگم سور هەڵگەڕا. زۆرم قسە بە دڵا هات. بەڵام حەمدی بەگم خۆش ئەویست و زۆرم لەلا بەڕێز بو. لەبەرئەوە نەمویست بیرەنجێنم و دڵی بشکێنم. بە کەم بڕیمەوە. وتم: لە سای ئێوەوە پارەم هەیە و لە ئەحمەدئاغا قەرزم کردوە. چونکە لەگەڵ ئەحمەد ئاغا پەیوەستێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیم نیە. ئەگەر لەگەڵ جەنابیشتاندا بومایە نەك بە قەرز هەروا ش لێم وەرئەگرتن.. زۆر بە شەرمەوە ئەم قسانەم کردبو. لەبەرئەوە وای بە بیرا هاتبو ئەبێ زۆرم لێ بکا کە

وەریگرم. پارەکەی لەبەر دەمما داناو وتی: "ئەم قسانەی پیٚ ناویٚت. ئیٚمە ئیٚسە بوین بە برا. نابیٚ شتی وا لیٚك بدەیتەوە"و دوای ئەمە خەریك بو هەستیٚتە سەر پیٚ. ئەو وەختە من گورج و لە پیٚش ئەوا هەستامە پیٚیان و بانگی سفرەچیەکەم کرد کە پارەی خواردن و خواردنەوەکەمانی بدەمیٚ. ئەمجارە ئەو سور بۆوەو بانکنوتەکانی خستەوە گیرفانی و بە تەوسیٚکەوە تیٚی ڕوانیم. لەبەرئەوە کە مەسرەفی ئوتیٚلەکەی دا، دەنگم نەکرد. جگە لە ئەمەش قەڵەمیٚکی پاندانی جوانی تایبەتی خۆی هەبو بە دیاری پیٚی بەخشیم، ئەویشم بە سوپاسەوە لیٚ وەرگرت، ئنجا دەسم گوشی و دوای ئەوە کە قسەم دایە ڕاسپیٚریەکانی بەجیٚ بیٚنم و بە ڕاستی و بە دڵ لەگەڵی بجوڵیٚمەوە لیٚیٚ جیا بومەوە..

* * *

٥١

شۆڕشی مستەفا کەمال لە تورکیا بەرەو سەرکەوتن ئەچو و لە عیٚراقا شۆڕشی عەرەبەکان کڵپەی سەندبو. لە کوردستانیشا هەرچەند شیٚخ مەحمود بەدیل گیرابو و ڕەوانەی هندستان کرابو، بەڵام کوردەکانی عیٚراق کۆڵیان نەدابو و دەسیان هەڵنەگرتبو. حکومەتی ئینگلیز لە ئاست ڕەخنەو لۆمەی شەعبەکەیا واقی وڕمابو، وەڵامی پیٚ نەئەدرایەوە. شەعبی ئینگلیزی تازە لە شەڕی گەورەی گیٚتی هاتبوە دەرەوە. برسی و ماندو و بیٚهیٚز کەوتبو. بە تەرکەن نەیئەویست کە دەرگای شەڕیٚکی تری بۆ بکریٚتەوەو یا بخریٚتە ژیٚر باری پیٚویستی کوژاندنەوەی شۆڕشیٚکی گشتی و گەورەوە. بە تەمای ئەوە بو کە حکومەت "حکومەتی ئینگلیز" تا ماوەیەکی زۆر بحەسیٚتەوەو شەعبەکەش بحەسیٚنیٚتەوە، بەینیٚك خۆی لە قەرەی شەڕو شۆڕش نەداو میللەت توشی ڕەنج و ئەرك و کەشمەکەش نەکا. لەبەرئەمە حکومەتی ئینگلیز ئەگەر بۆی بلوایەو سەری بگرتایە بە سیٚ مەبەس مەسەلەی کوردستانی زیندو ئەکردەوە:

١-دامەزراندنی کوردەکان و دورخستنەوەیان لە شۆڕش.

٢-دەرکردنی ئوزدەمیرو ئەو چەند تورکەی لە ڕەواندز بون بە هۆی هێزێکی کوردەوە لەبەر هەندێ تێبینی سیاسی.

٣-بە ناوی حکومەتی کوردستانەوەو لەسەر حسابی کورد بڕینەوەی (مەسەلەی موسڵ) و هێشتنەوەی ئەم وڵاتە پڕلە نەوت و بە پیتە لەژێر نفوزی ئینگلیزا.

ئەگەر کەمێك لەم سێ مەبەسە ورد بینەوە ئەبینین کە ئەمانە لە هەمو سەرێکەوە بەسراون بە یەکەوەو یەکێکیان بە سوکی و ئاسانی لەوی تریان جیا ناکرێتەوە.

کوردەکان کە لە پێش عەرەبەکانی عێراقا حکومەتێکی کوردی نیشتمانیان دامەزراندبو و بەینێك بە سەربەخۆیی ژیابون، جارێکی تر بە ئاسانی نەئەچونە ژێر حوکمی بێگانەوە، لەبەرئەمە مانەوەیان لەو حاڵەدا کە تیابون و یا تێی کەوتبون بەرەو یەکێك لەم دو ئەنجامەی ئەبردن:

١-یەکبون لەگەڵ ئوزدەمیرو تورکەکان.

٢-لە ڕێی سەربەخۆیی کوردستانا ڕاست بونەوەو بەرپاکردنی شۆڕشێکی گشتی. ئەمانەش هەردوکیان پێچەوانەی مەبەس و ئامانجی ئینگلیزو بەرهەڵستیەکی گەورە بون لە ڕێی سیاسەتی بەریتانیادا. ئنجا بەرپەرچدانەوەی ئەنجامێکی وا، لە دامەزراندنی حکومەتی کوردا ئەبینرا. ئەگەر بەرنامەیەك کە بۆ ئەم کارە دانرابو سەری بگرتایەو کوردستان بهاتایەوە ناو، سیاسەتی ئەو ڕۆژەی ئینگلیزو هەنگاوێکی بۆ پێشەوە ئەهاویشت و ئیمڕۆ دەوری کورد لە خۆرهەڵاتی ناوەندیا بە جۆرێکی تر ئەبو..

* * *

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

٥٢

تورکەکان جارێ دەستیان لە موسڵ هەڵنەگرتبو. بە لای ئەوانەوە موسڵ وەکو "ئەلزاس لۆرەن" بو لە چاو فەرەنسزەکانا. چونکە هەمو ئەیزانین کە لە کاتی موتارەکەدا سلیمانیو موسڵ بە دەس تورکەوە بو. عەلی ئیحسان پاشای سەرەك لەشکری عوسمانی لە موسڵ نەچوبوە دەرەوە. بە تەمای ئەوە بو کە موسڵ لە دوای شەڕ بە دەس تورکەوە بمێنێ. ئنجا لەبەرئەمە کە لەچمەن ویستی بچێتە موسڵەوە عەلی ئیحسان سەرپێچی کردو نەیدا بە دەستەوە. بەڵام کە لە ئەستەموڵەوە بە تەلگراف فرمانی پێ کرا، موسڵی بەجێهێشتو ئینگلیزەکان بە بێ شەڕ چونە شارەوە. سلێمانیش بە هۆی شێخ مەحمودەوە بەبێ شەڕ ئینگلیزی تێهاتبو. لەبەرئەمە ئەیانوت کە دوای شکستی لەشکری یۆنان بەرامبەر بە تورك، یەکێك لە داواکانی مستەفا کەمال سەندنەوەی ولایەتی موسڵ ئەبێ. هاتنی ئوزدەمیریش بۆ ڕەواندز لەبەر ئەم مەبەسەو بە درێژایی شەڕی تورکو یۆنان لە ئەنادۆڵ، ئەو (واتە ئوزدەمیر) لە کوردستانی موسڵدا خەرێکی بڵاوکردنەوەی ئەم "بیر"ە بو. هەر لەبەرئەمەش بە لامانەوە وا نیە کە سستی ئینگلیزەکانو دوایی نەدانیان بە مەسەلەی کوردستان تەنیا کەڵکی بە تورك ئەگەیاندو لە پێش ئەوەدا کە هەلێکی گەورە بە قەومی کورد بدۆڕێنێ حکومەتی بەریتانیای بۆ ماوەیەك ئەخستە گێرەو کێشەو لەوانە بو کە لە گەڵێ کاتی گرنگا ببێ بە هۆی بە ئەژنۆدا هاتنی ئینگلیز بەرامبەر بە مستەفا کەمال.

ئنجا بۆ ئەمە کە نەکەوتە "وێستاو"ێکی بەم جۆرەوەو بۆ دامەزراندنی ئیدارەیەکی سەربەخۆ بۆ کوردەکان کەوتنەوە تەقەلاو ئەمجارە لە جێی شێخ مەحمود، حەمدی بەگیان هێنایە پێشەوە. بەڵام لە بەینی حەمدی بەگو شێخ مەحمودا فەرقێکی گەورە هەبو. شێخ مەحمود بە ڕاستی زەعیمێکی کورد بو و لە کوردستانا ناسرابو. خاوەنی مێژویەکی پڕ لە کارەسات، لەناو عەشایری کوردا خاوەنی جێگەو مەقامێکی بەرزی دینیو دونیایی بو. هەزاران دەسوپێوەندو

مسکێن و لادێیی سوێندیان بەسەری ئەخواردو باوەڕیان بە پیرۆزی خانەوادەی کاك ئەحمەد هەبو. جگە لەمە شێخ مەحمود بە زمانی کوردی قسەی ئەکردو لە ڕێی پاراستنی کوردستانی عێراقا بەرامبەر بە ڕوسەکان شەڕی کردبو و خوێنی ڕژاندبو. و لە گەڵ کارەساتا بە ئازایی و شاسواری ناوی دەرکردبو. لەبەر ئەمانە، شێخ مەحمود بە ڕاستی یەکێك بو لە قارەمانە هەرە ناودارەکانی کوردستان.

هەرچی وەکو حەمدی بەگ بو لەگەڵ ئەوەشا کە لە خانەوادەیەکی مێژوینی وەکو بابان و خوێندەوارێکی بەرزی شارستانی بو، دیسانەوە زۆر بە کەڵکی کوردستانی ئەو ڕۆژە نەئەهات. لە پێش هەمو شتێکا زمانی میللی نەئەزانی. شارەزای وڵاتەکەی باو و باپیری خۆی نەبو. جگە لەمانە پیاوی سواری و شەڕو لەشکرگێڕی نەبو. ئەو بە شەکرلەمە بەخێو کرابو و لە ئاوریشم و لۆکەدا ئەنوست. بە چەند زمانێکی خوراوایی قسەی ئەکرد، بەڵام لەگەڵ لادێییەکی کورداو یا لەگەڵ سەرەك عەشیرەتێکا تەرجەمانی پێئەویست. ئەمیرێکی ساڵۆن و بە هەمو مانای وشە جەنتلمەن بو. بەڵام لەوانە نەبو کە بێنی ئەمیرێکی لەشکرگێڕ. ئەگەر کوردستانێك هەبوایە حەمدی بەگ بە یارمەتی ئینگلیز پێی هەڵئەسوڕا، بەڵام ئەو کوردستانە بە حەمدی بەگ دروست نەئەکرا. چونکە حەمدی بەگ بە هۆی زمان نەزانین و چاوپێنەکەوتنی وڵاتەکەو نەشارەزایی لە هەواڵی کورد، یەکێك بو لاڵ و کوێرو کەڕ. لەگەڵ ئەم هەمو بەرهەڵستانەدا چارە نەبو و بە هیوای خزمەتی مەسەلەی کورد بڕیارم دا کە بۆ حەمدی بەگ لەگەڵ لاوە نیشتمانپەروەرەکانی کوردا هەوڵی دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی سیاسی بدەم لەسەر پەیمانێکی دابوم بە گەیشتنەوەم بۆ سلێمانی دەسم کرد بە تێکۆشین.

من بەشبەحاڵی خۆم لەو بیرەدا بوم کە ئەمە کارێکی ئاسان نیەو زۆرتر لەوانەیە کە ڕەنجێکمی بێسود بەولاوە ئەنجامێك نەبەخشێ. بەڵام ڕەوشتی ئینگلیزەکان وای ئەگەیاند کە جارێکی تر قەت ئاوڕ لە شێخ مەحمود نەدەنەوە. هەر من لەم باوەڕەدا نەبوم. لەو ڕۆژەدا ئەوانەی کە نزیك بە شێخ مەحمود بون ئەتوانم بڵێم هەمویان لە نەقسی ئەم باوەڕەدا بون. لەبەرئەمە

ویستمان کە خۆشەویستی شێخ مەحمود نەکەین بە بەرهەڵستی خزمەتی مەسەلەی کوردو لەگەڵ هاوڕێ خۆشەویستەکانا کەوتینەوە کار. لە ماوەیەکی کەما کۆمەڵە هاتە ناو. زۆری پێ نەچو زۆربەی لاوە نیشتمانپەروەرەکان، ئاغا، ئەفەنی، شێخ و مەلا، بەگزادەکانی بابان و کاسبی ناوبازاڕ هەتا ئەگاتە سەرەکی عەشایرە ناودارەکانی وەکو پشدەرو جاف و هەورامان و هەمەوەندو جەباری هاتنە کۆمەڵەوە. جێی ئینکار نیە کە لە پەرەسەندنی کۆمەڵەو هاتنی شێخان و سەیدەکانی بەرزنجەو قەرەداغ و سەنگاو و سەرگەڵو و عەسکەرو ڕەئیسەکانی هەمەوەندو جاف و پشدەرو هەورامان و جەباریا ماجید مستەفاو خوالێخۆشبو مەحمود جەودەت و سەی عەبدوڵلای حاجی سەی حەسەن، بەشێکی گەورەو دەسێکی درێژیان هەبو. ئەم کۆمەڵە کۆمەڵەیەکی سیاسی نەبو و هێشتا تەشکیلاتێکی ڕێکوپێك و بە ڕێوشوێنی تیا نەکرابو. چونکە لە پێش هەمو شتێکا مەبەسمان یەکخستنی کوردەکان و بلاوکردنەوەی بیری کوردایەتی و گیانی نیشتمانی بو لەناو ئەندامە یەکگرتوەکانی ئەم کۆمەڵەیەدا. بەلام تەنیا بۆ ئیدارەی کۆمەڵەو بۆ ڕێپیشاندان بە ئەندامەکان دەستەیەك لە لاوە بەکارو نیشتمانپەروەرەکان کە لە ٧ ئەندام پێکهاتبو، بە بێوچان خەریکبون. دوای دامەزراندنی کۆمەڵەکە بەمجۆرە بە ماوەیەك وردەوردە لەگەڵ هاوڕێکانا کەوتینە باسی ڕێکخستنی تەشکیلاتێکی تایبەتی و دامەزراندنی لق لە هەمو هەرێمێکدا کە چەند سەرەك عەشیرەتێکی لە کۆمەڵەدایەو یا بەشێکی خەڵقەکەی هاتونە کۆمەڵەوە. لەسەر ئەمە مەسەلەی سەرەکی کۆمەڵە هاتە پێشەوە. بە پێی کردەوەو تەقەلاکانم بۆ دامەزراندنی کۆمەڵە، زۆری هاوڕێکان لەو باوەڕەدا بون کە من سەرۆکی کۆمەڵەم و یا پێویستە من ببم بە سەرۆك. بەلام تێمگەیاندن کە من بیرم لەمە نەکردوەتەوەو وتم: ئەبێ لە لاوە سەرۆکێك هەڵبژێرین کە نەبێتە هۆی چەندو چون و تێکچون لەناو خۆمانا. ئنجا وتیان ئێستە شێخ مەحمودمان پێویست بو. وتم: ڕاستە بەلام دەسمان بە شێخ مەحمود چۆن ئەگا؟ دوای گفتوگۆیەکی

تەواو و لە دوای گێڕانی چاو بە کونوقوژبنی کوردستاناو بیرکردنەوە لە گەورەکانی کوردو هەڵسەنگاندنی زروف و شەخسیەتی هەر یەکە لەمانە، من هەوڵم دا کە بیری هاوڕێکان لەسەر ناوی حەمدی بەگدا بوەستێنم. لەمەدا توشی ئەرکێکی زۆریش نەبوم. ماجد مستەفای دۆست و هاوپۆلی مەکتەبم[٥٣] کە یەکێك بو لە ئەندامە خوێنگەرمەکانی کۆمەڵە، بە درێژایی وەخت و لە هەمو کردەوەکانما لەگەڵ من بو. لەسەر واتەی ئەو بڕیارمان دا کە جارێکی تریش و لە ماڵی خوالێخۆشبو عەزمی بەگی باباندا، کۆبینەوە و لە لایەن سەرۆکی کۆمەڵ و حەمدی بەگەوە بە شێنەیی گفتوگۆ بکەین و بڕیارێکی لەسەر بدەن[٥٤].

ڕەفیق حیلمی

بەغدا

١٩٥٦/١٢/١٨

*   *   *

---

[٥٣] کە من و ئەحمەد ئاغا چوبوینە بەغدا، ئەورەحمان سەعیدو ماجیدو مەحمود جەودەتی ڕەحمەتی لە بەندیخانەدا بون. بەڵام کە گەڕامەوە سلێمانی ئەوان بەردرابون و لە دامەزراندنی کۆمەڵەکەدا وەکو لە سەرەوە باسم کرد بە تایبەتی ماجیدو مەحمود زۆر بە گەرمی یارمەتییان ئەدام و لە پەرەسەندنی ئەم کۆمەڵەدا دەستێکی درێژیان هەبو..

[٥٤] ماجید کە لە ئەستەموڵەوە بە "نامزەدی" نێررایە "ئەیاستە فانوس" من لە ئەستەموڵ بوم و ئەم وێنەیەی لەوێوە بۆ ناردبوم ١٣٣٠ڕۆمی.

کوردستانی عێراق و
شۆڕشەکانی شێخ مەحمود[1]

کۆبونەوەمان لە ماڵی عەزمی بەگی بابان

---

[1] **سەرەتای بەرگی دوەم بەشی دوەم:**

لە سەرەتای بەشی پێشوی ئەم یادداشتەدا وتبوم: لەوەدا شکم نیە، کە "ئیدن" بەر شەپازلەی زەمان ئەکەویٚ و هۆشی دێتەوە بە بەرا. ئیمرۆ کە بەشی چوارەمی (بەشی دوەمی بەرگی دوەم) یادداشت ئەخەمە ژێر چاپەوە، لەم وێنە کاریکاتۆریە باشترم بە بیرا نەهات کە بیکەم بە سەرەتا، سەرەتایەك کە پێویستی بە تویٚ (شەرح) کردن و درێژەپێدان نیە. سەرەتایەکی بیٚ زمان و بێدەنگ، بەڵام پڕ مانا و عیبرەت بەخش! تەنیا ئەوەندە هەیە کە باوەڕ ناکەم ببێتە هۆی کپکردنی دەنگی ئەوانەی کە ئینگلیز بە نەبەزو بە خوای سیاسەت! دائەنێن!..

١/١٧/٤٩٦

بستان الخس

ڕەفیق حیلمی

بەغدا ١٩٥٧/١/١٥

نامەی کراوە بۆ هەندیٚ لە ڕەخنەگرە بەڕێزەکان:

١–لە بەشی یەکەمی بەرگی دوەما هاتنە خوارەوەی سوڵتان وەحیدەدینی عوسمانی بە ١٩٤٢ دانراوە. دیارە کە ئەمە هەڵەیە، بەڵام لە کاتی ڕاستکردنەوەی چەوتەکانا بەرچاوم نەکەوتوە. دوایی مامۆستا سەجادی بەرچاوی خستم و فەرموی ئەبیٚ ١٩٢٤ بیٚ. من سوپاسی تێوردبونەوەکەی ئەکەم. بەڵام وەکو مامۆستاش فەرموی ڕاستەکەی ٩٢٤ نیە ٩٢٢ە.

٢–لە بەشی دوەمی بەرگی یەکەما ئەو زابتەی لە شەڕی (گۆیژە)دا کوژرابو بە ڕەشید عاسی خان م دانابو. دوایی کاك عارف سەعید (ڕەئیس عارف یا عارفەسور)، کە خۆی لەو شەڕەدا بوە، پێی وتم کە ڕەشیدی عاسیە خان نەبو، حسەینی حاجی مەلا محەمەدی عەتار بو، من لە کاتی ئەم شەڕەدا لە ڕەواندز بومو ئەم باسەم چۆن پیٚ گەیشتبیٚ وام نوسیوە. ئنجا چونکە مەبەس نوسینەوەی مێژو نیە نوسینەوەی یادداشتە لەم جۆرە شتانەدا کە نرخێکی ئەوتۆی نیە ئەوەندە قوڵم نەخوێندۆتەوەو نەمکۆڵیوەتەوە. لەگەڵ ئەوەشا بڕیارم دابو بە ڕاستکردنەوەی ئەم هەڵەیە. وا ئێستە لە کەرکوکەوە نامەیەکیشم لە ڕەئیس کاك ئەحمەد فەهمی جوانڕۆییەوە بۆ هاتوەو ئەویش ئەڵیٚ لە دەربەندی بازیان، لە شەڕەکەی شێخ مەحمودا (ڕەحمەتی خوای لیٚبیٚ)، خۆی لەویٚ بوەو ڕەشیدی عاسیە خان، لە بەردەمی ئەوا (لە بەردەمی ئەحمەد فەهمی)دا کوژراوە[1]. کەوابو حسەینی مەلا محەمەد لە شەڕی گۆیژەو ڕەشیدی عاسیە خان لە شەڕی دەربەندا کوژراون. سوپاسی کاك عارف و کاك فەهمی ئەکەین کە ئەمەیان بۆ ڕاست کردینەوە.

ڕەفیق حیلمی

@kurdica

ڕۆژی دوایی نانی نیوەڕۆمان لە ماڵی عەزمی بەگی باباندا بۆ کرابو. عەزمی بەگی خوالێخۆشبو هەرچەند یەکێك بو لە ئەندامە بەڕێزەکانی کۆمەڵەو زۆر خاوەن عەزمو جێی متمانە بو، دیسانەوەو لەسەر تکای خۆی نەخرابوە ناو دەستەی ئەو ئەندامانەوە کە کۆمەڵەیان ئەبرد بەڕێوە. بەڵام لە هەمو کاتێکا پرسی پێئەکراو لە بیروباوەڕو تەگبیرو ڕای کەڵکمان وەرئەگرت و ئەویش لەم لایەنەوە درێغی نەئەکردو بە گیان و بە دڵ لە یارمەتی دوا نەئەکەوت. هەر ئەو ڕۆژە لە ماڵی عەزمی بەگ بڕیارمان دا کە لە حەمدی بەگ نزیك بکەوینەوەو بە ناوی کۆمەڵەوە نامەیەکی بۆ بنوسین. لەم نامەیەدا ئەمانوت: کۆمەڵەی سەربەخۆیی (استقلال) لەبەرئەوە کە جەنابتان بە ئەمیرێکی کورد ئەزانێ و لەم ڕۆژەدا یەکێکی لە ئێوە باشتری بە بیرا نەهاتوە کە خۆی لێ نزیك بخاتەوەو جێگەی سەرۆکی فەخری پێ ببەخشێ، بڕیار درا کە تکاتان لێ بکا ئەم سەرۆکیە قبوڵ بفەرمون و لە حاڵێکا هات و قبوڵتان فەرمو، داواتان لێ ئەکا کە لە بارەی حقوقی کوردەوە بکەونە کارەوەو بە تایبەتی بیری نوێنەری بەریتانیا لە بەغدا بخەنەوە کە سەرکەوتنی سیاسەتی بەریتانیا لە عێراقاو بە تایبەتی لە کوردستانا بۆ ئیمڕۆ بەسراوە بە ئاوڕدانەوەیان لە کوردو بە دامەزراندنی حکومەتی کوردستانەوە. بەرامبەر بەمە کە حەمدی بەگ ئەم ئەرکە سیاسیە بگرێتە سەر شانی و لە ڕێی خزمەتی کوردا ئەم هەنگاوە باوێژێت، دەستەی بەڕێوەبەری (هەیئەی ئیدارە) کۆمەڵە ئەچوە ژێر پەیمانی ڕێکەوتن لەگەڵ حەمدی بەگداو بەڵێنی ئەدایە کە پەیوەندی تەواوی لەگەڵدا پەیا بکاو بۆ دانانی بەرنامەیەك کە ڕەوشتی سیاسی کۆمەڵەو حەمدی بەگ یەك بخا بە جۆرێ کە ئەو بیەوێت و لە جێگەیەکا کە خۆی بە باشی بزانێت ئامادەیە کە بە ناوی کۆمەڵەوە نوێنەرێ بنێرێت و گفتوگۆی لەگەڵدا بکا..

جگە لەمە هەر لە نامەکەدا ئەوەشی بۆ نوسرا، کە ئەگەر بێت و حکومەتی ئینگلیز لەمە زیاتر گوێ لە هاواری قەومی کورد بئاخنێ و چاوی لە هەواڵی کوردستان بنوقێنێ. دور نیە کە بە هۆی پڕوپاگەندەی ئوزدەمیرو تورکەکانی

ڕەواندزەوە ناڕەزایی بەشی زۆربەی خەڵق لە ئیدارەی ئینگلیز شۆڕشی دوەمی کورد دەسپێبکاو جێی شك نیە کوردەکانی عێراق کە کەوتونەتە بەینی دو شۆڕشەوە، شۆڕشی مستەفا کەمال و شۆڕشی عێراق، بە هۆی پڕوپاگەندەی بەهێزی ئوزدەمیرو ناحەزەکانی ئینگلیز لەناو کوردو عەرەبا لەوانەن کە زۆر بە ئاسانی و بەبێ ئەرك هەڵسنە سەرپێ و بە زۆری چەك حەقی شەرعی قەومی خۆیان دەسبخەن!..

لێرەدا بۆ تێگەیاندنی خوێنەرە بەڕێزەکان لە ماوەی تێگەیشتن و جۆری لێکدانەوەی هەندێ کەس قسەیەکی خۆشتان بۆ بگێڕمەوە: ئێمە لە هەمو گفتوگۆیەك بوبوینەوەو نامەکەشمان نوسیبو کە لە ناکاوا یەکێك لەوانە کە لەگەڵ کۆمەڵەدا پەیوەستیەکی کەمی هەبو، کردی بە ژورا. ئەوەندەی ئەزانی کە بۆ باسی کوردایەتی کۆبوینەوە. بە هەناسەی سواریا دیار بو کە بە هەڵەداوان هاتبو. بە پەلەپەل و پچڕ پچڕ قسەکانی ئەکرد. وتی تکاتان لێ ئەکەم کارێکی وا مەکەن بۆ سبەی ڕۆژ خراپەی لێ پەیا بێ. چونکە ئاگاتان لە دونیا نیە لەوانەن خۆتان بە قەڵبەیەکا بدەن! ئەمەی وت و لە گیرفانی ژمارەیەکی لە "ڕۆژنامەی نەجمە"[٢] دەرهێنا. ئنجا ئەموستی نایە سەر باسێك لە ڕۆژنامەکەداو وتی فەرمو بیخوێننەوە! دەستەیەکی ٥٠ نەفەری عەسکەری تورك هاتونە (سەقز) بۆ کڕینی دەغڵ بۆ لەشکری خۆیان لە تورکیا.. ئەمە باسەکە بو جەنابی میر ئەم باسە گرنگەی لە ڕۆژنامەی نەجمەدا خوێندبوەوە بۆیە هەناسەی سوار ببو. بە هەڵەداوان خۆی کردبو لە ژورا کە ئەمە بە ئێمە بڵێت. و لە هەواڵی دونیامان ئاگادار بکا. بەڵی بۆیە هاتبو کە بزانین ئەوا تورك سەرەتایان گەیشتوەتە سەقزو زۆریان نەماوە بگەنە لای ئێمەش. لەبەرئەوە ئەبێ ئیتر باسی کوردو کوردستان بخەینە لاوەو چاو ببڕینە ڕێ، کە تورکەکان نزیك کەوتنەوە بچین بە پیریانەوە!!..

هەر جەنابی میر! لەم فیکرەدا نەبو. بەڵکو لە کاتێکا کە ئێمە خەریکی دامەزراندنی "کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان" بوین، هەندێ کەس، تەنانەت

---

[٢] نەجمە جەریدەیەکی تورکی بو کە لەو دەورەدا لە کەرکوك دەرئەچو.

زۆریش لەوانە کە لە پێشا زابتی تورك بون، بەشێك لە موچەخۆرەکانی میری (مەئمور) دەوری عوسمانی، پڕوپاگەندەیان دەربارەی ئێمە ئەکردو تەقەلایان بۆ تورك ئەدا. لەمانە هەندێکیشیان ڕاستەوڕاستو یا بە هۆی دەسوپێوەندو کەسوکاریانەوە لە بەینی سلێمانیو ڕەواندز، ڕێگەی هاتوچۆیان گرتبوە بەرو دەنگوباسی شارەکانیان بە ئوزدەمیر ئەگەیاندو هەر ئەم جۆرە کەسانە دوابەدوا بەرنامەی بە تورکی نوسراوی ڕاسپێریەکانو تەعلیماتی تایبەتی ئوزدەمیریان ئەهێنایە سلێمانیو ڕانیەو کۆیەو هەولێرو کەرکوكو بڵاویان ئەکردەوە..

ئەم تەعلیماتە بە تورکی لە چاپدراوانەی ئوزدەمیر بە لای تورك دۆستەکانەوە لەگەڵ ئایەتو حەدیسدا چەپی نەبو. ئنجا میرا! یەکێك بو لەوانە. لەگەڵ ئەمەشا چونکە لە سەرێکەوە بۆرە خزمایەتییەکی لەگەڵ عەزمی بەگی خوالێخۆش بو و پەیوەستییەکی تایبەتی لەگەڵ هەندێ لە هاوڕێکانی هەبو، بە بیری ئەوەش کە لە تورکدۆستەکان دوربخرێتەوەو وردەوردە بەلای کوردایەتی ڕاستەوڕاست پاڵپێوەبنرێت جارێ هەر بە ناو کرابو بە ئەندام. بەڵام ئەو خۆی ئەوەندە مەیلی ئەمەی نەئەنواندو زۆر لە کۆمەڵە نزیك نەئەکەوتەوە. لەبەرئەمە کۆمەڵەش لە کاروباری نهێنیا ئاگاداری نەئەکرد.

تەنانەت بۆ کۆبونەوەکانی گشتی کۆمەڵەش نەئەهاتو پرسی پێ نەئەکرا. لەبەرئەمە مەبەس لە کۆبونەوەکەی ئەو ڕۆژەمان چیە نەیزانیو بێ ئەوە ئاگادار بکرێ نامەکە بۆ شەو بە ئەندامێکی کۆمەڵەدا بۆ حەمدی بەگ ڕەوانە کرایە بەغدا..

* * *

٥٣

هاتنی حەمدی بەگ بۆ سلێمانی

زۆری پێنەچو بیستمان کە حەمدی بەگ بە ناوی گەڕانەوە دێتە سلێمانی. وەکو هیوامان لێ ئەکرد وا دەرنەچو و بە تایبەتی ئێمەی ئاگادار نەکرد. تەنانەت وەڵامی نامەکەشی بۆ نەنوسینەوە. بەمەدا بۆمان دەرکەوت کە هاتە سلێمانی ناتوانین بەو جۆرە کە پێویستە نزیکی بکەینەوە. وا دیاربو کە ئینگلیزەکان بەرنامەیان بۆ دانابو و ماوەیەیان نەئەدا بە دڵی خۆی بچێت بەڕێوەو یا لەوانە نزیك بکەوێتەوە کە متمانەیان پێ ئەکا. لەبەرئەمە کە هاتە سلێمانی نەچوە ماڵی عەزمی بەگی خزمی. بە تەگیری مێجەر سۆنی حاکمی سیاسی کرا بە میوانی ماڵی ئەوڕەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا. مەبەسیش ئەوڕەحمان ئاغا نەبو. لە ڕاستیا خرابوە ژێر چاودێری ڕەزا بەگی زاوای ئەوڕەحمان ئاغاوە کە لەو ڕۆژەدا حاکمی شاری سلێمانی و نزیکترین متمانەپێکراوی سۆن بو. لەبەرئەمە ئەوانەی ئەچونە لای حەمدی بەگ تەنیا خۆش و چلۆنییان لەگەڵ ئەکرد. وەکو میوانێکی ڕەسمی بێئەوەی لەگەڵی بکەونە گفتوگۆو باس و هەواڵێکەوە ئەهاتنە دەرەوە. ئەم حاڵە زۆر جێگەی داخی من و هاوڕێکانم بو. لەگەڵ ئەوەشا بە ناچاری لەگەڵ یەك دو کەسی ترا چوم و سەرم لێ دا. بە ڕموزو ئیشارەت ویستی ئەوەمان تێ بگەیەنێت کە دەسبەسەرەو کەوتۆتە داوەوە. بەڵام من بەمە دڵم ئاوی نەئەخواردەوە. چاوەڕێ بوم کە ئیشارەتێکی کۆبونەوە بکا. وا پیشان بدا کە ئەیەوێت چاوی بە ئێمە بکەوێت. زۆر بە داخەوە ئەڵێم کە هیچی دیار نەبو. بە ڕادەیەك کە باوەڕم نەئەکرد بەرامبەر بە حەمدی بەگی بابان دانیشتبم. ئنجا بیرم لەو ڕەنج و ئەرکە زۆرە کردەوە کە هیوایەکی گەورەم بە ئەنجامی هەبو. تێگەیشتین کە مێجەر سۆن دەسی خۆی وەشاندوەو لە پێشەوە کاری بە مەرامی خۆی ڕێکخستوە.

واتە لەگەڵ مەندوبی سامییا لەسەر ئەوە ڕێکەوتوە کە حەمدی بەگ لە سلێمانی بەبێ ئیشارەتی سۆن نابێ پەنجە بە ئاوا بکا. حەمدی بەگ بەهەر

مەبەسێك هەیە لە پێشەوە ویستی لەم ئیمتیحانە گرنگەدا سەركەوێت و نقەی لە خۆی بڕی. بەڵام لەگەڵ ئەمەشا وەكو لە پێشا وتبومان لە ئەنجاما هەر نەیبردە سەرو لە ئیمتیحانا دەرنەچو. سۆن هەر لە ڕۆژی یەكەمەوە حەمدی بەگی بە دڵا نەچوبو. فیزی زلی ئەو لەگەڵ شەخسیەتی حەمدی بەگ یەكی نەئەگرتەوەو ڕێنەئەكەوت. چونكە حەمدی بەگ چەند بە ئەدەب بو ئەوەندەش نرخی خۆی ئەزانی و لەوانە نەبو بە چاوی بچوك تەماشای بكرێت. سۆنیش لە هەمو شتێ زیاتر قینی لەمە ئەبۆوە.

شكی تیا نیە كە حەمدی بەگ لەسەر ئیشارەی مەندوبی سامی لە بەغداوە هاتبوە سلێمانی. خەڵات و بەراتیشی لەگەڵ خۆی هانیبو. بە چەشنی ئەمیرێك ئەم خەڵات و بەراتە كە ئەیانوت سەعات و دوربین و دەمانچەو هەندێ شتی بە نرخی ترە بەسەر هەندێ لە ڕەئیس عەشیرەتەكان و پیاوانی ناودارا كە بێگوكان هەمویان لە دۆستەكانی حكومەت و متمانەپێكراوەكانی سۆن بون، بەش كرا. لەم گەشتەی حەمدی بەگدا ئەوەی كە جێی وتن بێ گەشتەكەی لای بەكر ئاغای سەلیم ئاغا، ڕەئیسی بەناوبانگی عەشیرەتی پشدەر بو. حەمدی بەگ لەم گەشتەدا یەكێك لە زابتە كوردەكانی خزمی واتە نوری بەگی حەمەد بەگی بابانی لەگەڵ خۆی بردبو. بابەكراغا لە ڕەئیسە دەسەڵاتدارەكانی پشدەرو لە كاروبارو سیاسەتی عەشایەرییا لەوانە ئەژمێرێت كە ئەزانن چۆن ئەجوڵێنەوە. لەگەڵ عەباس ئاغای مەحوداغای ئامۆزایا كە لەناو ڕەئیسەكانی پشدەرا یەكێك بو لە دۆستەكانی هاوپەیمانی شێخ مەحمود، ناكۆكی و ساردیەكی ڕواڵەت هەبو. بەڵام لەسەر ڕەوشتی عەشایری پشدەر، ئەم ساردیە قەت نەئەبوە هۆی ئەوە كە یەكێكیان لە ڕوی ئەوی تریانا بوەستێ. بە تایبەتی بابەكراغا لەگەڵ ئەمەشا كە تا ئیمڕۆ لایەنی ئینگلیزی بەرنەداوە لە ڕوی زرنگی و دانایی و فامیدەیی خۆیەوە لە چاو هەمو ڕەئیسەكانا و عەباس ئاغاشا مەقامی برا گەورەیی ڕاگرتوەو بە چاوێكی بەڕێزەوە تەماشای كراوە.. ئەوەش ئەبێ بزانین كە زۆر لە سەرەك عەشیرەتەكان و خانەوادە ناودارەكان لەناو خۆیانا و لە ژێرەوە لەسەر ئەوە ڕێ ئەكەون كە لە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

عاست حکومەتا بن بە دو بەشەوە" واتە کە هەندێکیان لە حکومەت هەڵگەڕانەوە، هەندێکی تریان لە حکومەت نزیك ئەکەونەوە ولایەتی حکومەت ئەگرن‌و بەمجۆرە عەشیرەت‌و خانەوادەکەیان لە کاتی سەرکەوتنی حکومەتا لە شەڕو زیان ئەپارێزن. ئەم ڕەوشت‌و سیاسەتە لەناو هەمو عەشایرو خانەوادەکانا بینراوەو ئەبینرێت. تەنانەت شێخ قادری حەفیدیش برای شێخ مەحمود لە دوای هەندێ تەجروبە لەسەر ئەم دەستورە ئەڕۆیشت. ئەیویست کە ناحەزەکانی شێخ مەحمود بە دۆستی خۆیانی بزانن‌و بەمجۆرە خراپەو شەڕەیان بۆ برا گەورەکەی کەم بکاتەوەو لە کاتی تەنگانەدا بتوانێت بە کەڵکێکی بێت..

حەمدی بەگ لە گەشتی هەرێمی سلێمانی –شکی تیا نیە– کە بە دڵی خۆی نەگەڕایەوە. لە ترسی خەفیەکانی سۆن لە "کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان" نزیك نەکەوتەوەو وای زانیبو کە سۆن بەمە دڵنیا ئەبێ‌و لێی ئەگەڕێ. بەڵام سۆن وا بە ئاسانی هەڵنەئەخەڵەتاو هەمو شتێك وای دەرئەخست کە لە لای مەندوبی سامی دانی خێری پیا نەنابو. واتە نە کۆمەڵەی دەس کەوت‌و نە سۆنی پێ دڵنیا کرا. ئنجا لەبەرئەمە کە گەڕایەوە بەغدا دەنگی کز بو و کردەوەیەکی سیاسی لێ دەرنەکەوت. ئینگلیزەکانی بەغدا ڕویان لێ وەرگێڕابو و لەگەڵ حەمدی بەگ لە لایەن کوردستانەوە دەرگای باس‌و گفتوگۆیان داخستبو. لە ڕاستیا شتێکی ئەوتۆ نەبو کە ئینگلیزەکان لە حەمدی بەگ بتۆرێنێ‌و لە ڕوداو بە ئاشکرا لە گەشتی کوردستانی حەمدی بەگدا کردەوەیەکی وا ڕوی نەدابو کە بەمجۆرە ساردیان بکاتەوە. بەڵام جارێکی تر کە هاتمەوە بەغدا ئەمبیستەوە کە ساردی بەینی حەمدی بەگ‌و ئینگلیزەکان بە هۆی تورکەکانەوەیە. عیزەت تۆپچی (خوا لێی خۆش بێت) یەکێك لەوانە کە زۆر هاتوچۆی حەمدی بەگی ئەکرد، بۆی گێڕامەوە کە ئۆزدەمیر پاشا! لەم کاتانەدا نامەیەکی بۆ حەمدی بەگ ناردوەو لەوەدا بۆی نوسیوە: *"ولایەتی موسڵ بە ئەنجام هەر ئەدرێتەوە بە تورك‌و یا بە زۆری چەك ئەسێنرێتەوە لەبەرئەمە ئینگلیزەکان خەریکی ئەوەن کە کوردەکان بدەن بە دەم ئاگرەوە. ئەبێ کوردەکان بزانن کە مەسەلەی کوردستان فێڵێکی*

ئینگلیزەو بۆ یەکێکی وەکو حەمدی بەگ شیرین نیە ببێ بە کوتەکی دەستی ئینگلیزو یا بۆ تەماعی دونیا کە هیچ ئاقاجی پێی نیە فریویان بۆ بخوا..” و هەر بە پێی قسەی عیزەت حەمدی بەگ بە نامەکەی ئوزدەمیر هەڵخەڵەتابو و بە نامەیەك وەڵامی دابۆوەو لەو نامەیەدا لە خۆشەویستی خۆی بەرامبەر بە تورك‌و پێویستی برایەتی قەومی کوردو تورك دوابو.. ئینگلیزەکان کە بەتەما بون بە هۆی کوردەوە ئوزدەمیرو تورکەکان لە هەرێمی ڕەواندز بکەنە دەرەوەو هەر بەم مەبەسە ئەیانویست حکومەتی کورد لە عێراقا زیندو بکەنەوە، دیارە کە ئەگەر ئەمە ڕاست بێ لە ناچاری ڕویان لە حەمدی بەگ وەرگێڕاوەو پشتیان تێکردوە. کە عیزەت ئەمەی بۆ گێڕامەوە من شتێکم بە بیرا هات. وتم نامەکەی ئوزدەمیر فێڵێکمی ئینگلیزەکان خۆیانەو بۆ تاقیکردنەوەی حەمدی بەگ ڕێکیان خستوە یا ئەو نامەیە ڕاستە، ئوزدەمیر نوسیویەو حەمدی بەگیش بەو جۆرە کە ئەیانوت وەڵامی داوەتەوە” بەڵام ئوزدەمیر کە لە فێڵبازیو مەکرا لە ئینگلیزەکان کەمتر نەبو بۆ تێکدانی بەرنامەکەی سیاسەتی ئینگلیز دەربارەی حەمدی بەگ‌و بۆ لەبەرچاوخستنی لە لای مەندوبی سامی وەڵامەکەی حەمدی بەگی بە هەر جۆرێك هەیە گەیاندۆتەوە دەس مێجەرسۆن. ئەگەر وا نەبێ پێویستە بڵێین کە یەکێك لەو کوردانەی حەمدی بەگ لە خۆی نزیك خستبونەوە ئاگای لە نامەکە بوەو ناڕاستی‌و خیانەتی دەربارە کردوە..

بە کورتی حەمدی بەگیش بە ئەنجام لە کایە کرایە دەرەوەو دوای ئەوەش دەسکرا بە پەلپ پێگرتنی‌و هەر موڵکێکی لە عێراقا هەیبو -بە جۆرێ کە ئەم یادداشتە جێی باسکردنی نییە- لێی داگیر کراو خۆشی سەری خۆی هەڵگرت‌و لە عێراق چوە دەرەوە[٣] ئینگلیزەکانیش بەمجۆرە لە لایەن مەسەلەی کوردو دامەزراندنی حکومەتی کوردستانەوە ئەمجارەش بە منجەمنج جوڵانەوە، هەلێکی تری گەورەیان لە دەس دا!..

---

[٣] دور نیە کە لە هەڵکەوتێکا بە درێژی باسی داگیرکرانی موڵکەکانی‌و لە عێراق چونە دەرەوەی‌و ژیانی سەخت‌و تاڵی ناچاری حەمدی بەگتان لە لەندەن بۆ بگێڕرێتەوە.

*   *   *

٥٤

کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان لە عاست ئەم ئەنجامەی حەمدی بەگو پڕوپاگەندەی بەهێزی ئۆزدەمیرو دەستەو دائیرەیا کەوتبوە ئێستگەیەکی گرنگەوەو سەری لێ شێوابو. جڵەوی ئەوانەی شۆڕشێکی بە چەکیان پێ ئەکرا وردەوردە ئەکەوتە دەس ئۆزدەمیرەوە. دەستەی نیشتمانپەروەرە خوێندەوارەکان بە تەعبیری ئەو ڕۆژە منەوەرەکان لە ڕاست بێقەراری سیاسەتی ئینگلیزو پڕوپاگەندەی تورکا لە چاوەڕێکردنی هەل بەولاوە هیچیان بۆ نەمابۆوە. ئۆزدەمیر لە کورد ببو بە "شێخ الاسلام!" وای بردبوە مێشکی زۆربەی عەشایرو خەڵقی دێهاتەوە کە کوردستان مادەیەکی زەهراویە بە دەس ئینگلیزەوە. بۆ ناکۆکی پەیاکردن خراوەتە سەر زمانی موسڵمانە سافیلکەکانەوە. کوردو تورك برای یەکترین، دین و ئاینیان، قیبلەیان باوەڕیان بە قورئان یەکی خستون. ساڵەهای ساڵ لە ژێر یەك ئاڵا پێکەوەو لە خاکی ئەم وڵاتەدا ژیاون و خاوەنی مێژویەکی هاوڵاتین.. ئەو وڵاتە کە زۆری پێناچێت ئەبێ بگەڕێتەوە باوەشی دایکی نیشتمانی گەورە، واتە باوەشی تورك!. بەختیش تا ماوەیەکی زۆر لەگەڵ ئۆزدەمیر بو. سۆن بەینێك بو بە ناوی ماندوحەسانەوەو یا بە یەکجاری سلێمانی بەجێ هێشتبو.

لە ئەیلولی ٩٢٢ شدا لەشکری مستەفا کەمال بەرامبەر بە لەشکری یۆنان بە تەواوی سەرکەوت. بەمە ناوی ئۆزدەمیر لە کوردستانی عێراقا ئەوەندەی تر بڵاو بۆوەو دوای شەڕەکەی کوردو ئینگلیز لە نزیك دەربەندی ڕانیە، ماوەی دەسەڵاتی تا ئەم شارە (ڕانیە)و تا دەوری قەڵادزەو زۆربەی عەشیرەتی پشدەر، پەرەی سەند. تەنانەت گەیشتە ڕادەیەکی وا کە دەنگ هەبو بە یارمەتی کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەندو عەباس مەحمود ئاغاو دەستەیەك لە عەشیرەتی پشدەر تاو بداتە سەر سلێمانی.

*   *   *

٥٥

شەڕی کوردو ئینگلیز لە دەربەندی ڕانیە

من وەکو لە دوای ئەم باسە ئەیگێڕمەوە لە ١٩٢١دا چومە کەرکوك‌و نزیکەی پێنج مانگێك لە مارتی ١٩٢١وە تا ئاغستۆسی ٩٢١ لەوێ ماوە. هەرێمی سلێمانی تا ڕەواندز بەرەو ئاژاوە ئەچو و سەرەتای ئاشوب‌و شۆڕشێکی گەورە خۆی دەرخستبو. کاتێ کە گەڕامەوە سلێمانی، لەگەڵ ئەوەشا کە لەناو شارا هەواڵ بە دڵی ئینگلیزەکان بو، هەواڵی دەرەوەو عەشایر -بە تایبەتی لە هەرێمەکانی سەنگاو و چەمچەماڵ‌و ڕەواندزو ڕانیە- تا ئەهات زیاتر ئەوروژاو گەردەلولی شۆڕش زیاتر هەڵی ئەکرد.

تۆپی هەمەوەندەکان‌و بەشێکی پشتدەر لە حکومەت یاخی بون. کەریمی فەتاح بەگی ڕەئیسی هەمەوەند دوای کوشتنی کەپتەن بۆندو کەپتەن ماکن خۆی هاویشتبوە باوەشی ئوزدەمیرەوەو لەو ناوەدا ئاگری ئەنایەوە. ئینگلیزەکان ویستیان ئەم ئاگرە بکوژێننەوەو هێزە کرێگرتەکەی سلێمانییان "لیوی" ناردە سەریان. بەڵام زو بیریان کەوتەوە کە ئەم هێزە بەرگەی کوردەکان ناگرێ. لەبەرئەوە دوابەدوای ئەوان لە عەسکەری سیك‌و هندۆ لەشکرێکی تریان نارد بە هاواریانەوە. هەردو هێزەکەی ئینگلیز لە نزیك دەربەندی ڕانیە لەژێر سەرەکی کەریم بەگ‌و عەباس مەحمود ئاغاو غەفور خانی ناودەشتا، توشی بێچوە شێرەکانی کورد هاتن (٢٣ی ئەغستۆسی ٩٢٢). من کە بەینێك بو گەڕابومەوە سلێمانی چەند ڕۆژێك پێش شەڕەکەی ڕانیە، بە سەردانی مامەکانم چوبومەوە کەرکوك. لەوێ دەنگی شکستە گرنگەکەی لەشکری ئینگلیزم بیستەوە. "لیوی"یەکان‌و عەسکەرە هندییەکان لە لایەن سوارە سوکەڵەو ئازاکانی پشدەرو هەمەوەندەوە خراپ شپرزە کران‌و چەقینە قوڕو چڵپاوی ناو مەرەزەکەی دەشتی ڕانیەوە. دوایی بە پەلەپڕۆسکێ‌و لەژێر پارێزگاری فڕۆکەکانی ئینگلیزاو بە

ئەركێكی زۆر، ئنجا سەریان دەركردبوو لە دیلی خۆیان پێ ڕزگار كرابو (١ی ئەیلولی ٩٢٢).

لە دوای ئەم شكستە گەورەیە ئینگلیزەكان ئیتر چارەیان نەمابو. لە نیوەڕۆ جنوب‌و باكوری عێراقا بڵێسەی ئاگری شۆڕش بەرز ئەبۆوەو پەرەی ئەسەند. حكومەتی بەریتانیا لەو ساڵەدا لە ئێستگەیەكی گرنگا وەستابو. لە ناو وڵاتی بەریتانیا خۆیدا كاروبار باش نەئەڕۆیشت. مەسەلەی شێواوی ئابوری بەرهەڵسەتیەكی گرنگ‌و گەورە بو لە پێش دەمی كاربەدەستەكانا. خەڵق (شەعب) لە شەڕ خۆی ئەپاراست، چونكە لەژێر باری پێویست‌و تەكالیفی شەڕا پشتی نوشتابۆوەو هێزی هەڵگرتنی ئەم بارە قورسەی نەمابو. ڕۆژنامەكانی لەندەن دەربارەی وەزارەت‌و كاربەدەستان بە دەنگێكی بەرزو بەهێزەوە ئەیانقیژاندو هەڕەشەیان ئەكرد. وەزارەتی ئینگلیز لە عاست ئەم هەڵمەتانەو كارەساتی گرنگی كاتدا، سەری لێشێوابو و گێژبوبو.

موئتەمەری ئینگلیزەكان لە قاهیرەو باسی مەسەلەی كوردو عەرەب

چەرچڵ تازە هاتبوە وەزارەتی موستەعمەراتەوە. بۆ گفتوگۆ لە دەربارەی كاروباری وڵاتەكانی عەرەب‌و عێراق بەینێك لەوەبەر لە ساڵی ١٩٢١، مەندوبە سامییەكانی وڵاتەكانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی لە قاهیرە كۆكردبووەوە. لەم كۆبونەوەیەدا كە لە ژێر سەرەكی چەرچڵ خۆی كرابو لەناو باسەكانی ترا باسی كوردی عێراقیش هاتبوە پێشەوە. بە بۆنەی بڕیاردان بە دانانی حكومەتێكی نیشتمان بۆ عەرەبەكانی عێراق كە ببێتە هۆی دامركانەوەی شۆڕش، لەوەش دوابون كە لە بیری شۆڕشگێڕەكانی كوردیش بگەن‌و بزانن كە ئەگەر لەگەڵ عەرەبەكانا پێكەوە لكان یان ڕێنەكەوێت لێیان (واتە لە عەرەب) جیا بكەنەوەو بۆ كوردیش بڕیاری حوكمێكی تایبەتی بدەن.. ئەمانە هەمو ئەوەی ئەگەیاند كە حكومەتی بەریتانیا هاتبوە سەر ئەو باوەڕەی كە تەنیا بە هێزی چەك ئەم وڵاتە (وڵاتی عەرەب‌و كورد)ی بۆ ئیدارە ناكرێ. ئەوەش لەوێ بێ كە هێزەكانی لە

تایبەت ترین بنکەی کتیبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

کزیدا، هەواڵی ئابوری وڵاتەکەی خۆی لە "وەستاو"ێکی جێی داخو لێکدانەوەدا، خەڵقەکەی بەریتانیا لە حاڵێکی پەرێشانو ناخۆشا بو و کردەوەکانی حکومەتو سیاسەتەکەی دەرەوەی نەئەسەلماند. لەبەر ئەمانە ئینگلیزەکان لە قاهیرە بڕیاریان دابو کە لە عاست شۆڕشگێڕەکانا هەر بە هەڕەشەی هێزو بەکارهێنانی چەك نەجوڵێنەوە.. دوای ئەم موئتەمەرە بە ماوەیەك فەیسەڵی یەکەم وەکو لە جێی خۆیا بە درێژی باسی ئەکەین کرا بە مەلیکی عێراق (٢٣ی ئەغستۆس ٩٢١). بەڵام کوردەکانی هەرێمی سلێمانیو زۆربەی کوردەکانی شارەکانی تریش لە هەڵبژاردنی مەلیکدا دەنگیان نەدابو. لەبەر ئەمەو هەمو ئەو هۆیانە کە لە سەرەوە هۆنیمانەوە لە کاتێکا کە لە نیوەڕۆی (جنوب)ی عێراقو لە بەغدا، بە بیانوی داوای لابردنی ئینتیدابەوە، عەرەبەکان خەریکی نانەوەی شۆڕش بونو بە بۆنەی جەژنی یەکەمی "تاج لەسەرنان"ی فەیسەڵی یەکەمەوە "کەوکس" کە چوبوە (قەسر= بەلاط ٢٣ی ئەغستۆسی ٩٢٢) دەربارەی خۆیو حکومەتی بەریتانیا لە لایەن هەندێ لەوانەوە کە لە دەوروپشتیو حەوشی "بەلاط"دا وەستابون هەندێ قسەی سوکی لە بەردەما کرا، هەواڵ گەیشتە ڕادەیەکی گرنگو جێی دەرەك.

لەسەر ئەمە کەوکس بە بیانوی نەخۆشی لە ناکاوی مەلیکەوە[٤] حوکمی گرتە چنگی خۆیو دەسی کرد بە داخستنی ڕۆژنامەکانو بە گرتنی نیشتمانپەروەرەکانی عەرەبو ناردنیان بۆ دەرەوەی عێراق. لە کاتێکا ئەمە هەواڵی بەغداو دەرەوەی بەغدا بو لە هەرێمەکانی خۆرهەڵاتو باکوری عێراق، واتە لە کوردستانا وەکو باسمان کرد هەواڵ لەمە باشتر نەبو. ئەگەر لە مێژوی ٢٣ی ئەغستۆسی ٩٢٢ ورد بینەوە، بۆمان دەرئەکەوێ کە لە ڕانیە شکستی لەشکرەکانی ئینگلیز بەر ئەو ڕۆژە ئەکەوێ کە لە بەغدا کەوکس دەمار گرتبوی! ڕەوشت زۆر خراپی ئەنواندو ئیتر چارە نەمابو و پێویست بو کە تا زوە مەسەلەی

[٤] باسی هەرای ڕۆژی جەژنی یەکەمی "تاج لەسەرنان"ی مەلیكو ئەوانەی "کەوکس"ی مەندوبی سامییان تورە کردبو لەگەڵ کردەوەکانی "کەوکس"، لە دوای نەخۆشی لە ناکاوی مەلیك، لە جێی خۆیا بە درێژەوە بۆتان ئەگێڕینەوە..

کوردستانی عێراق بە ئەنجامێك بگەیەنرێت! کەوکس لەو نامەیەدا کە دوای مردنی میس بیل[٥] بۆ دایکەکەی نوسیبو، لەگەڵ بەسەرهاتو کارەساتەکانا کە لە کاتێکا خۆی مەندوبی سامی بو ڕوی داوەو بۆ چارەکردن لە ژێریی میس بیلو ئەقڵو تەگبیری کەڵکی وەرگرتوە، ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ: *"دوای شکستی لەشکری "لیوی" و "هندی" یەکەمان لە نزیك ڕانیە، بڕیارمان دا بە کێشانەوەی هەمو ئینگلیزەکان لە سلێمانیەوە بۆ بەغدا"*. لە دوای ئەمەوە باسی ئەوە ئەکا کە ئەمانە چۆن بە فڕۆکەکانی ئینگلیز لە ماوەی تاقە ڕۆژێکا بێئەوەی بشڵەژێن یا دوابکەون بە جۆرێکی ماهیرانە! گوێزرانەوە بەغداو ئەمە بە کارێکی زۆر گرنگو جێی سوپاسو شانازی ئەژمێررێ بۆ هێزی فڕۆکەو بۆ فڕۆکەوانە بەکارو بەخرنەکانی ئینگلیز[٦]. لێرەدا ئێمە شیعرێکی گەپاوی (هەزەلی) شاعیرێکی عەرەب هاتەوە بە بیرمانا کە ئەڵێ:

ففي الهيجاء ما جرَّبت نفسي
ولكن في الهزيمة كالغزالِ

با لە باسەکەمان لا نەدەین. حکومەتی مەلیك فەیسەڵی یەکەمیش لەو کاتەدا لەوانە نەبو کە بەربەستدانەوەی شۆڕشی کورد بگرێتە ئەستۆ. لەبەرئەوە

---

[٥] میس بیل لە ١٩١٦ هەتا ١٩٢٦ لە بەغدا بە ناوی "سکرتێرەی کاروباری خۆرهەڵات"ەوە لە دائیرەی "مەندوبی سامی عێراق" لە بەغدا لەگەڵ سێر پەرسی کەوکسو سێر هانری دۆبس خزمەتی کردو لە ١٩٢٦دا لە بەغدا مرد. پێش ١٩١٦ش بەینێکی زۆر لە دەشتو بیابانەکانی "جزيرة العرب"، لە نەجدو لە سوریەو لە عێراق گەشتێکی دورو درێژی کردبو و شارەزای هەواڵی هەمو وڵاتی عەرەب بو. زۆری لە گەورەکانو سەرەك عەشیرەتەکان ئەناسی. لەبەرئەوە لە دائیرەکانی "ئیستعلاماتی" بەریتانیا لە بەسرەو دوای ئەوەش لە دائیرەی مەندوبی سامی لە بەغدا لە ڕوی شارەزاییو وریایی خۆیو ئاگاداری لە هەواڵو لە پیاوان، ماوەی ١٠ ساڵ یارمەتی گەورەی کەوکسو هانری دۆبس ی داو بە مانایەکی تر خزمەتی سیاسەتی بەریتانیاو وڵاتەکەی خۆی کرد.

[٦] نامەی باسکراوی کەوکس لە کتێبی "صفحة من تاريخ العراق الحديث"دا لە لایەن مامۆستا "بشيرو فرجۆ" وە کراوە بە عەرەبی.

سلێمانی بە جارێ بێ حکومەت و لە ڕەواندزەوە تا سلێمانی باکورو خۆرهەلاتی عێراق[٧]. کەوتە دەرەکەوەو لەژێر هەڕەشەی هەلمەتی دەستەی ئوزدەمیرو ئەو لەشکرە کوردەدا مایەوە کە دوژمنی ئیدارەی ئینگلیز بون. بەلام گەورە ناودارەکانی ئەو ڕۆژەی سلێمانی بە ڕاستی پیاوانە هاتنە پێشەوەو دەسبەجێ لە مەکتەبەکەی ئەعدادی زەمانی عوسمانیا کۆبونەوەو بە ناوی مەجلیسی میللییەوە لەژێر سەرەکی شێخ قادری حەفیددا هەیئەتێکیان هەلبژراد کە تا ئاسۆی سیاسەت ڕون ئەبێتەوەو حکومەتێکی شەرعی کوردو خاوەن دەسەلات دائەمەزرێ لە لایەکەوە شارەکە لە ئاشوب و ئاژاوە بپارێزێت و کاروباری خەلق ببا بەڕێوە لە لایەکیشەوە بەرهەلستی ئەوە بکا کە هێزەکانی تورك یا عەشایری کورد بە هەلە نەچن و هەلمەت بەرنە سەر سلێمانی!..

* * *

٥٦

ئەنجامی کۆمەلەی سەربەخۆیی

کۆمەلە –لە ڕاستیا– کە تەنیا بەڕێوەبەرەکانی هەیئەتی ئیدارەو ئەوانەی لە شارا بون بە ڕێکوپێکی و بە دەوام یەکتریان ئەبینی و یا کۆئەبونەوە" چونکە لەسەر بنجێکی بەهێز دانەکوترابو و بەرنامەیەکی نوسراوەی نەبو لە سەری بڕواو

[٧] بەم بۆنەیەوە ئەمەوێ لێرەدا وەلامی ئەو برا کوردە بدەمەوە کە بێ ئەوەی ناونیشانی خۆی بدا نامەیەکی بۆ نوسیبومو لەو نامەیەدا فەرموبوی کە کوردستانم ناو ناوە شیمالی عێراق کە ئەمە ڕاست نیەو هەر برا کوردەکەمان ئەلێ: چونکە کوردستان تا کێوەکانی حەمرین و بەم لاتریشەوە درێژ ئەبێتەوە.. وەلامی من بۆ برا خۆشەویستە دلسۆزەکەمان هەر ئەوەندەیە: کوردستان تا بناری بەغداش بێ مانای ئەوەیە کە کەوتوەتە شیمالی عێراقەوە. هەروەها کە وتمان تورکیا کەوتوەتە شیمالی عێراقەوە مەبەسمان ئەوەیە کە لە سنوری شیمالی عێراقە، نەك مەبەسمان ئەوە بێ کە تورکیا لە شیمالی عێراقە. هەروەکو ئەتوانم بلێم ئەو تەعبیرەش ئەوەندەی تەعبیرەکەی ئێمە ڕاست نییە. چونکە تورکیا لە ڕاستیا نەکەوتوەتە شیمالی عێراقەوە؟ نازانم حالیبون ئەلێم چی؟

باوەڕ پێکراوێکی گشتیو یا سەرۆکێکی بە وەزنو سەنگینی بۆ دانەنرابو، واتە هێشتا تەنیا هەر گەلاڵە کرابو و بە نیزامو بەرنامەیەکی پوختو هەڵسەنگێنراو نەئەبرا بەڕێوە" جگە لەمەش لەبەرئەوەی کە ئەو حەوت ئەندامەی کۆمەڵەیان بەڕێوە ئەبرد، جارێ تەنیا بیریان لەوە ئەکردەوە کە منەوەرەکانی ئەو دەورەو ئەهالیو ئەمانەش لەگەڵ سەرەک عەشیرەتەکانی دوژمنو ناحەزی ئینگلیز لەیەك نزیك بخەنەوەو بەمجۆرە هەستی قەومی لەناو هەمو دەستەو هۆزو پولێکی شاریو دێهاتیو عەشایرا بلاو بکەنەوەو لەمانە "گەل"ێکی خاوەن هەستی قەومیو بیرو باوەڕێکی پوختو یەك جۆرو بێ توێکڵ بێننە ناوەوە" بەڵێ لەبەر ئەوە کە دەستەی بەڕێوەبەری کۆمەڵە بەتەما بون دوای ناسینی هەمو ئەوانە کە لە شارەکانو دێهاتو لەناو عەشایەرنو دوژمن بە ئینگلیزەکاننو چارەیان ناویو دوای هەڵسەنگاندنو تاقیکردنەوەیانو بلاوکردنەوەی پڕوپاگەندەیەکی بەتینو بەهێز بە ناویانا دەربارەی مەسەلەی کورد بۆ ژیاندنەوەی هەستی قەومیو شعورێکی گشتیی کوردایەتی یەکیان بخەنو ئنجا ئەوانە کە جێی متمانە بنو هیوای کەڵکیان لێ بکرێ بیانگرنە ژێر ئالای کۆمەڵەوەو بەرنامەی سیاسی کردەوەی کۆمەلایەتییان بۆ دابنێن.

واتە لەبەر ئەمە کە لە کاتی گەلاڵەکردنی کۆمەڵەدا بێئەوەی گیروگرفتی تیا بکەینو لە چەند چۆن بنواڕین ئەندامانی دواڕۆژی کۆمەڵەمان هەڵبژاردبو. ئەمانە لە وێنەیەکی گشتیا لە کەسانێ بون کە پلەی زانیاریو تێگەیشتنیان، بیروباوەڕیان، هیواو ئامانج، تەمەنو ناونیشانو ناوچەی کۆمەلایەتییان — بەکورتی— هیچ شتێکیان یەك نەبو و جیاوازیو (تەفاوت)ی زۆرو یا کەمیان لە بەینا هەبو. بەڕێوەبردنی کۆمەڵەیەکی وا لە کاتێکا جولانەوەو ڕاستبونەوەی گشتی یا کردەوەیەکی گرنگی قەومیو سیاسی پێویست بێ کارێکی ئاسان نەبو. لەبەر ئەمەو بە تایبەتی چونکە لە پێشەوە مشور نەخورابو و ئەنجامی بێ سەرۆکیو متمانە پێکراوێکی گشتی بە بیرا نەهاتبو هەر بەوە کە حەمدی بەگ لە کایە کرایە دەرەوەو شکستێکی خەیاڵ ورووژمی هێناو بە جارێ دەستەی

بەڕێوەبەری کۆمەڵەی سارد کردەوە. بە هیوای سەرۆکیی حەمدی بەگ هەروەکو لە لایەن نیزامی بەڕێوەبردنەوە کەمتەرخەمی کرابو مشوری متمانەپێکراوێکی گشتیی و یا دانانی سەرۆکیش بە بیرا نەهاتبو.

ئنجا کە دەس لە حەمدی بەگ شۆرا ئەوە نەهات بە بیرا کە هەیئەت لەناو خۆیا زەعیمێك دروست بکا. تازە کاتی ئەوە بەسەر چوبو! بیر لە دۆزینەوەی گەورەیەك لە لاوە —با بۆماوەیەکی کەمیش بێ— ڕوی بە ئێمە وەرگێڕابو و لە واقعی چوبوینە دەرەوە. دوای خەیاڵ کەوتبوین و بە تەقالیدەوە نوسابوین. ئەوەمان لێك نەدایەوە کە کۆمەڵەو یا هەئیەتی ئیدارە ئەیتوانی زەعیم دروست بکاو زەعیمێك کە لەناو خۆیا هەڵئەقوڵا زیاتر جێی هیواو شایستەی پەرستن و متمانەیە!.. بەڵێ ڕاست بو کە کۆمەڵە ئاتاجی یەکێکی وەکو حەمدی بەگ بو و ئەگەر سەری بگرتایەو ئەو جێی سەرۆکی کۆمەڵەی پڕ کردایەتەوە لەوانە بو کۆمەڵە لەژێر باڵیا کۆ ببێتەوەو لە ناوچەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسیا لەناونیشانی حەمدی بەگ، سودێکی دەسکەوێ. بەڵام ئەمە ڕێنەکەوت و لەناو ئەندامە وریاو خوێنگەرمەکانیشا بیر لە دانانی سەرۆکێك نەکرایەوە. لەمەشا تا ماوەیەك حەقیان بە دەس بو. چونکە —داخەکەم— ئەوانە کە بە لای دەستەی نیشتمانپەروەرەکانەوە بە کەڵکی هەڵسوڕاندنی کۆمەڵە ئەهاتن و جێی هیواو متمانە بون لە ناوچەی عەشایرا ئەوەندە نەناسرابون. ناوچەیەکی کۆمەڵایەتی گشتیان پەیا نەکردبو.

ئنجا هەمو ئەیزانین کە تەنانەت ئیمڕۆش زۆربەی خەڵق لە وڵاتەکەمانا — با پوچ و بێکەڵك یا نەخوێندەوارو نەفام هەڵخەڵەتێنەریش بێ— بە ناونیشانی میری و یا خانەوادەیی فریو ئەخۆن و زیاتر شوێن ئەو جۆرە کەسانە ئەکەون و ئەگەر باشەکانی ئەم پۆلە پیاوانە لێم ببورن ئەڵێم کە ئەچنە ژێر داوی فرِوفێڵیانەوەو بە تەڵەیانەوە ئەبن. بەڵێ لە ڕوی ئەم باوەڕە سافیلکانەیەوە کە زۆربەی خەڵق —بە تایبەتی لەو ڕۆژەدا— لە سەری بون و لەبەر ئەوە کە ئێمە بە هیوای سەرۆکی کوردێکی میرزادەی وەکو حەمدی بەگ بوین و لە ناکاوا لەکیسمان چوبو، و ئەگەر ڕاستان ئەوێ لە ڕوی ئەوەی کە هەر من بم ئەنانیەت

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لەناو کوردا مۆدەیەکی کۆنەو یەکێکە لەو هۆیانەی کە لە زۆری ئەو هەلانەدا بۆمان هەڵکەوتوە بوە بە بەرهەڵەستی گەیشتنمان بە ئامانج و دورکەوتنەوەمان لە سەرکەوتن، ئەو ڕۆژەش بو بە هۆی سەرلێشێوانی بەڕێوەبەرەکانی کۆمەڵەو ساردبونەوەیان. لەوانەش نەبون کە چارەسازی ئەو ساردیە بکەن و ڕێی ئەوە بدۆزنەوە کە لەسەر بناغەیەکی تازەو بەرنامەیەکی باشتر بکەونەوە کار. بەم ڕەنگە بناغەی کۆمەڵە کە هەر لە پێشا زۆر باش دانەڕێژرابو، سەهۆڵی ئەم ساردیە بە جارێ هەڵی تەکاند. ئەوانەی خەڵقی دەرەوە لێمان تەکینەوە. هینەکانی شاریش وردە وردە لە یەك دور ئەکەوتنەوە. هەندێکیشیان –دوای پرسیێکی ڕواڵەت بە یەکتری و وەرگرتنی بەڵێنی ڕەزامەندی هاوڕێکان– لە ڕوی ناچاری و بە هیوای خزمەتێکی کەم و زۆرەوە لە کاروباری میرییا دامەزران..

مەحمود جەودەتی خوالێخۆشبو بۆ ماوەیەکی کەم کرا بە موهەندیسی بەلەدیەو هەوڵی دا کە پاکوتەمیزی بخاتە شارەکەوەو کۆڵانەکان ڕاست بکاتەوە. بەڵام لە شەڕە شەقی بێ سودو دوایی واز لە خزمەتهێنان بەولاوە شتێکی پێ نەکرا. ماجدیش یەك دو جار بانگ کرایە سەراو ویستیان بیخەنە ئیشێکەوە بەڵام سەری نەگرت. تۆفیق وەهبی هەرچەند لە کۆمەڵەدا نەبو دیسانەوە لەبەر ئەوەی کە دۆستێکی زاناو بەنرخی هەموان بو و بە تایبەتی بە هۆی گیانی دیموکراتی خۆیەوە خۆشەویستی سەرپاکی لاوەکان بو. من بزانم هەر لەبەرئەمە ئەویش ڕەوانە کرایە بەغدا.

دوایی بیستمانەوە کە لەوێ کراوەتەوە بە زابت و گەڕاوەتەوە جەیش. هەرچەند حەقیشم نەبو، بەڵام ئەو ڕۆژە ئەم کارەم بۆ تۆفیق وەهبی بە کەم و بە ناشایستە زانیبو. لەبەرئەوە لە نامەیەکا کە بۆم ناردبو، تانوتم لێداو زۆرم لۆمە کرد. بەینێك لێم زیز بو، بەڵام دوایی ئاشتمان بۆوە.

*　　*　　*

٥٧

تەلەگرافێك لە كەركوكەوە“

ئەوەندەی نەمابو ببم بە وەكیلی ئەحمەد ئاغا، دواجار بە "كاتب"ی

لەم ڕۆژانەدا من لە كەركوكەوە لە شوكری عەبدولئەحەد تەلگرافێكم وەرگرت. ئەیوت: *"نازری مەعاریف وا لە كەركوك. تۆی داوا كردوە. بێ وەستان وەرە. چاوەڕوانتە"*. من شوكریم بە منالی ئەناسی. بەڵام سەرو سەختم لەگەڵیا نەبو. لە دیانەكانی گەڕەكی قەڵایە لە كەركوك. لە كاتێكا من لە بەغدا لە ئەعدادی عەسكەری عوسمانی ئەمخوێند ئەو لە كەركوك لە قوتابخانەی سوڵتانی بو. لە وچانێكی هاوینا و لە گەڕانەوەما بۆ سلێمانی لە كەركوك چاوم پێكەوتبو و ناسیبوم. كە ئینگلیزەكان هاتبونە كەركوك كردبویان بە مودیری مەكتەب. لەبەر ئەوە دیاربو نازر[^٨] منی بۆ ئەوە ئەوێ بمكا بە موعەلیم. لەو وەختەدا موعەلیم وا بە ئاسانی چنگ نەئەكەوت. بەڵام چۆن و كێ منی دابو بە دەمەوە؟ چونكە من ئافرۆز كرابوم و لە دائیرەكانی میریا ڕێی هاتوچۆم نەبو. لە كاروباری میریا دامەزرانم بە یەكێكی وەكو شوكری پێك نەئەهات. لەبەرئەمە هاوڕێكانم وای بۆچون كە ئەمە بۆ دورخستنەوەی من لە سلێمانی ڕێكخرابێ. منیش بەرەو نابوتی (ئیفلاس) ئەچوم. هەرچی پول و پارەم هەبو خەرجم كردبو. تەنانەت خشڵەكانی خێزانەكەشم فرۆشتبو، واتە ژیانێكی سەخت و تاڵم ڕائەبوارد. ئەحمەد ئاغای كەركوكی زادە بە ڕاستی یارمەتی ئەدام. تەنانەت كە مستەفای مامی لە بەغدا مردو كاروباری توجارەتیان بێ وەكیل مایەوە ویستی من بكا بە وەكیل. قالەی برازای قادر ئاغای حاجی مەلا سەعید، دوای ئەمە من جوابم دا لەسەر ڕاسپێری من بو بە وەكیل. بەینێكیش ئەحمەد ئاغا ویستی حساباتی سلێمانیم بداتە دەس. لە بریتی ئەمەش ئامادە بو كە زۆر كەڵكم بگرێ. لەبەر ناو

[^٨]: نازر كە بە دەستوری توركەكان پێیان ئەوت ناظر واتە وەزیر. ئەم "فارل"ە دواجار كرا بە نازری مەعاریفی فەلەستین كە ئەو وەختە ڕاستەو ڕاست لەژێر ئیدارەی ئینگلیزا بو..

و ناتۆرەی خەڵقی سلێمانی ئەمەشم نەکرد. لەوە ئەترسام ناوم بنێن "کاتبەکەی ئەحەڕەش"[٩] هەروەکو تا مرد بە عەبدوڵڵا ئەفەنییان ئەوت کاتبەکەی ئەحمەدی حاجی کەریم!..

ویستمان خوێندنخانە[١٠] بکەینەوە

پێش تەلگرافەکەی شوکری بە ماوەیەکی کەم ڕۆژێ لە لای میرزا تۆفیقی خوالێخۆشبو دانیشتبوین. لەگەڵ هاوڕێکانا بیرمان لە خوێندنخانەیەك کردەوە. لە کتێبەکانی مێژوی بێگانەکانا خوێندوتانەتەوە کە هەندێ پیاوە نیشتمانپەروەرەکانی بە ڕاستی، دەسیان لە جێگەو ناوچەی بەرزیان هەڵگرتوەو بۆ پێگەیاندنی منالانی قەومەکەیان قوتابخانەی تایبەتیان داناوە. ئێمە لەو ڕۆژەدا لاسایی نیشتمانپەروەرەکانمان ئەکردەوە، بەلام بۆمان نەئەکرا قوتابخانەیەك بکەینەوە لەگەڵ ئەمەشا ویستمان شتێك هەر بکەین. بۆ ئەوەو لە لایەکەوە بژین و بخلافێین. لە لایەکیشەوە ببین بە هۆی ڕاهێنانی لاوەکان لەگەڵ خوێندنەوەی کتێب و گۆڤارو ڕۆژنامەو بلاوکردنەوەی زانستی و شارەزایی لە مێژو و لە ئەدەب. ئەم بیرە سەری بگرتایەو بهاتایە دی بۆ ئەو ڕۆژە لە مەیدانی خزمەتی ولاتا هەنگاوێکی گەورە بو ئەهاوێژرا. تۆفیق قەزازی ڕەحمەتی بەدڵ هانی داین و بەڵێنی ئەوەی دا کە دوکانەکانی لای چاخانەکەی حسە کەڕ[١١]مان سەرلەنوێ و بە وێنەیەك کە بۆ ئەم مەبەسە دەس بدا بۆ دروست بکاتەوە. لەم کاتەدا مەحمود گورج ڕاستبوەوە، وتی ڕاوەستن بچم ئیستعفا بکەم. کە وتمان لەبەر چی؟ وتی ئەی ئێوە نالێن خوێندنخانە بکەینەوە؟ لەسەر ئەمە دەسمان کرد بە پێکەنین. بە ڕەحمەت بێ مەحمود جەودەت

[٩] ئەحمەد ئاغا شۆرەتی ئەحە ڕەشی هەیە کە لەبەر ئەسمەری پێستی و بە دەستوری سلێمانی کە ناو لە هەمو کەسێك ئەنێن بەویش ئەڵێن ئەحە ڕەش.

[١٠] خوێندنخانە بە مانای قیرائەتخانە واتە بە مانای جێگەی خوێندنەوەی گۆڤارو ڕۆژنامەو کتێب، نەك بە مانای دەرسخانەو یا قوتابخانە.

[١١] حسە کەڕ (وەستا حسەینی چایچی) برای وەستا مارفی خەیاتی کەواو سەڵتە بو و ئەم دو برایە قسەی نەستەق و پیاوناس و زماندرێژی ناسرابون.

زۆر عەنتیکەو قسەخۆش‌و بزێو بو. بە هەڵەش نەچوبو. چونکە -داخەکەم- ئەم بیرەشمان سەری نەگرت‌و نەهاتە دی!..

ڕۆژێکیش لەگەڵ عەزیزی حاجی ساڵحی برازای ئەحمەد ئاغا کە زۆر ڕەفیقێکی خۆشەویستم بو لە خانەکەی ئەوانەوە ئەچوینە ماڵەوە. لە عاستی حەوزەکەی بەلەدیە کە مەحمود دروستی کردبو توشی کەپتەن بیلی ئاشنای کۆن هاتین. بیل دوای ئەوە کە چوبوە لەندەن بە ماوەیەکی کەم، دوبارە گەڕابۆوە عێراق‌و چەند مانگێك بو لە سلێمانی حاکمی سیاسی ناوچە بو. من قەت نەچوبومە لای خۆم نیشان نەدابو. لەبەرئەوە ویستم خۆمی لێ هەڵە بکەم‌و تێپەڕم. بەڵام ئەو بەردەمی لێ گرتم. ئیتر چارم نەما و خۆش‌و چلۆنیم لەگەڵ کرد. دوای گلەیی ئەوەی کە نەچومەتە لای، هەواڵی ڕابواردنی لێپرسیم. پێم وت کە بە کاسبیەوە خەریکم. وتی *من بزانم کاسبی بە تۆ ناکرێت. لەبەرئەوە وەرە لام بۆ دائیرەو هەر کارێکی تۆ بتەوێت ئامادەم بۆت بکەم.* لە وەڵاما پێم وت: *سوپاست ئەکەم کارم زۆر باش ئەڕوا بەڕێوەو پێویستم بە هیچ جۆرە یارمەتیەك نیە.*

وا دیار بو کە لەم وەڵامەم دڵگیر بو. چونکە لە دوای ئەوە وەکو لە ناکاوا بیری کەوتبێتەوەو وتی: *بە ڕاست هەواڵی یوسف بەگی ئاشنات ئەزانی؟* وتم *نا*، ئەو وتی *داخەکەم مرد!* یوسف بەگ نەك هەر ئاشنا، بەڵکو دۆستێکی گەلێ بەڕێزو بەنرخم بو، خۆی لە خانەوادەی پاشاکوێرەی ڕەواندزو خزمی لەعلی خانی خێزانی سەعید بەگی عەبدوڵلا پاشا و دایکی خوالێخۆشبو ئیسماعیل بەگ بو. پیاوێکی ئازاو بەجەرگ بو و ئینگلیزەکانی خۆش نەئەویست. یوسف بەگ وەکو بیل وتی نەمردبو، بەڵکو بە جۆرێکی بێڕەحمانەی نهێنی‌و ئەسراراوی لەناو برابو. لەبەرئەوە بیل -ئەگەر بە هەڵە نەچوبم- لە بەرامبەر عیناد‌و سەرکەشی منا بە مەبەسێکی تایبەتی‌و بوغزاوی ئەمەی بیری من ئەخستەوە!..

* * *

لە کەرکوک کرام بە مامۆستای قوتابخانەی زەفەر[١٢]:

لە لایەن ئەو تەلەگرافەی کە لە کەرکوکەوە بۆم هاتبو بیری هاوڕێکانمو بە تایبەتی بیری ماجید و مەحمودم پرسی. هەردوکیان زۆر بە گەرمەوە پێیان وتم لێی نەوەستمو ئەم هەلە لە دەس نەدەم. ئەو وەختە ڕێی سلێمانی– کەرکوک، هێشتا قیرتاو نەکرابو و تەنانەت بە تەواوی ڕێکیش نەخرابو. لەبەرئەوە ئۆتۆمۆبیل چنگ هەمو کەسێك نەئەکەوت و زۆری خەلْق بە سواری ولاخ هاتوچۆیان ئەکرد. ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ ئەو دەمە لە سلێمانی بو. چومە لای، بە منالْی لە مەکتەبی ئەعدادی مولْکی سلێمانی پێکەوە قوتابی بوین. تۆفیق بەگی باوکیشی بەڕەحمەت بێ، لە ئۆردو (لەشکر)ی عوسمانیا هاوڕێی باوکم بو لە هەرێمی "پەسوە"دا ماوەیەك پێکەوە ڕایانبواردبو. داوای ولاخێکم لە ئەحمەد بەگ کرد، دەسبەجێ ناردی ولاخێکیان هانی و لەگەلْ پیاوێکی خۆیا ڕەوانەی کردم. جارێ چومە لای ڕەشید جەودەت کە لەو ڕۆژەدا موهەندیسی ڕێگە بو و نزیك تاسلۆجە خێوەتی هەلْدابو.

دوای خواردنی نانی نیوەڕۆ ولاخێکم لە کاك ڕەشید سەندو هینەکەی ئەحمەد بەگم ناردەوە. ئەو ڕۆژە بۆ ئێوارە گەیشتمە چەمچەمالْ. سەعیدی چەلەبی لەوێ مودیری مالْو شێخ محەمەدی بەرزنجی[١٣] قازی بو. شەوێك لە خزمەت ئەوانا زۆر خۆشمان ڕابواردو لە نیکتە جوانەکانی جەنابی قازی بە ڕاستی لەزەتمان وەرگرت. بۆ سبەینێ چەلەبی "فەتحوللا کەرکوکی" لەگەلْ ناردمو چومە کەرکوك. نازر لەوێ نەمابو و چوبوە موسلْ. بەلاّم شوکری ڕاسپاردبو کە بە گەیشتنم بۆ کەرکوك دەس بکەم بە دەرس وتنەوەو لەمە "فارلْ" بە تەلگراف ئاگادار بکا. من بەمجۆرە هەر ئەو ڕۆژە لە قوتابخانەی زەفەردا (ظفر) بوم بە مامۆستای ڕیازیاتو

---

[١٢] "زەفەر" یادگاری سەرکەوتنی ئینگلیز بو لە شەڕی یەکەمی گشتیا.

[١٣] برا گەورەی سەید ئەحمەدی بەرزنجیە کە بە سەفارەتیی خوالێخۆشبو شێخ مەحمود نێررابوە پاریس. شێخ محەمەدی قازی بە قازیە گۆجە ناوی دەرکردوە.

تایبەتترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

زمانی تورکی و بێوچان چومە پۆلەکانەوەو دەسم کرد بە دەرس وتنەوە. فارلێ لە موسڵەوە بە تەلگراف وەڵامی دایەوەو ئەمری دانانم بە مامۆستایی وەرگرت (١٩٢١/٣/١٦). لەو دەمەدا لە کەرکوك بێجگە لە "ظفر" قوتابخانەیەکی تریش هەبو. پێیان ئەوت مەدرەسەی عیلمییە. مەلا قادری ئیمامی بەناوبانگ مودیری ئەم مەدرەسەیە بو.

ئەم مەلایە کە دوایی بوش بە مودیری ئەوقاف، دۆستی ئینگلیزەکان، بەڵام بە ڕاستی پیاوێکی ژیرو داناو تێگەیشتو بو. لەبەرئەوە ئەم مەدرەسەیە کە لە لایەن ئەوقافەوە کرابۆوەو لە چاو ئەو ڕۆژەدا خوێندنخانەیەکی گەورەو لەبەرچاو بو، خرابوە ژێر ئیدارەی مەلا قادرەوە. عیلمیە لە پێشا لە بینای مەکتەبەکەی ڕوشدیەی زەمانی عوسمانیا بو، کە پێش شەڕی گەورەدا کرابو بە سوڵتانی. ئەم بینایە ئەکەوتە قەراغ ڕوباری خاسەوە، بە بەری سەراداو دەرگای دەرەوەی مەکتەبەکە ئەیڕوانیە ئەو شەقامەی کە بە هۆی پردە کۆنەکەوە هەڵئەچو بە قەڵادا..

زەفەر یا ظەفەر لە دوای گرتنی کەرکوك بە یادی سەرکەوتنی ئینگلیز لە شەڕا کرابۆوە. جگە لە شوکری عەبدولئەحەدی مودیر، ئەوانەی کە لەو ڕۆژەدا لەوێ مامۆستا بون، ڕەشید عاکف هورمزیو سالح قازیو یا سالح بۆلشەویکی کوڕی قازیە ڕەشەی بەناوبانگ، سەعدوڵڵای کوڕی موفتی دەروێش ئەفەنیو ئەوڕەحمانی مەلا مەحمەدی مەزناوەیی زاناو عەلامەی کوردو شەوکەتی عەبدوڵلا ئەفەنی مامو سەید هادیو چەند کەسێکی تر بون. لەمانە ئەوڕەحمانی مەلا مەحمود هەر ئەو ساڵە بە ڕەحمەتی خوا چو. بە ڕاستی لە ژیریو زیرەکیا بلیمەتێك بو بۆ خۆی! مەکتەبەکەمان لە خانەقای سەید ئەحمەدا کرابۆوە. خەڵقو بە تایبەتی کوردەکانی کەرکوك، ئەمەیان بەبێ حورمەتیەك دائەنا بۆ سەید ئەحمەدو بۆ خانەقا. چونکە بە جوانیان نەئەزانی مەکتەبێك کە یادگاری سەرکەوتنی دەوڵەتێکی ناموسڵمانە لە خانەقادا بکرێتەوە. لەم ڕوەوە تانوتیان لە مەلا قادرو ئەوانە ئەدا کە لەو دەمەدا نزیك بە ئینگلزیەکان بون.. مەکتەبەکەمان

ئیبتیدائی بو و نزیکەی ۳۰۰ قوتابییەکمان هەبو. لەو دەمەدا مەکتەب بە وێنەیەکی سەخت ئەبرا بەڕێوە. مامۆستا لەگەڵ خۆی قەمچی یا شوڵێکی ئەبردە پۆلەوەو لە قوتابی پێ ئەدا، وڕێگەی پێگەیاندنی تازە واتە "تەربیەی حەدیسە" هێشتا سەری بە عێراقدا نەکردبو.

*   *   *

٥٨

ڕۆژنامەی نەجمە (نەجمە= ئەستێرە):

لەو دەورەدا لە کەرکوك بە ناوی نەجمەوەو بە زمانی تورکی ڕۆژنامەیەکی بچوك دەرئەچو. ئەم ڕۆژنامەیە لە لایەن حکومەتی داگیرکەرەوە ئیحتیلال بۆ بڵاوکردنەوەی ئیعلانی تاپۆو دائیرەکانی ترو هەندێ بەیانو تەبلیغاتی حکومەت دەرئەهات. جگە لەمە هەندێ باسو هەواڵی ئەملاو ئەولاو جارجارەش هەندێ شیعرو یا وتاری کورتو بێفەڕی تورکی تیا ئەنوسرا. لە مامۆستاکانیش بەولاوە بە دەگمەن هەڵئەکەوت کە کەسێکی تر لە ڕۆژنامەکەدا شتێك بنوسێت. لەبەرئەمە ڕۆژنامەی نەجمەیان خستبوە ژێر چاودێری شوکری مودیری مەکتەبەکەمانەوە. شکی تیا نیە کە شوکری جێی متمانەی حکومەت بوو لە ئەمری ئەوان نەئەچوە دەرەوە.

لە ڕۆژنامەی نەجمەش پارەیەکی باشی دەس ئەکەوت. لەبەرئەمە دەسی بۆ نەئەدا کە بیکا بە جێی بڵاوکردنەوەی چەشنە وتارێ کە بۆنی سیاسەتی لێ بێ. من هەرچۆنێ بو خۆم تێوە داو بۆ جاری یەکەم شیعرێکی تورکیم تیا بڵاو کردەوە. زۆر لە هاوڕێکانم پێیان خۆش بو. تەنانەت ماجید لە سلێمانیەوە نامەیەکی ستایشی بۆ نوسیم. منیش لە سەری ڕۆیشتمو جارجارە شیعرو یا وتارێکم تیا بڵاو ئەکردەوە.. ڕۆژنامەکە کەوتە ڕەواج. شوکری دواڕۆژی نەهاتبوە بەرچاو و ستایشەکەی خەڵقی بەلاوە خۆش بو. چونکە ئیتر نەجمەی بە ڕۆژنامەی

خۆی دائەنا. تا ئەو ڕۆژە لە نەجمەدا سەروتار[١٤] نەئەنوسرا. بەڵام ئیتر من نەمئەهێشت کە هیچ ژمارەیەکی بێ سەروتار دەرچێت. باس‌و هەواڵی ئەو دەورە هەر هی شەڕەکەی تورک‌و یۆنان بو. کەرکوک سرەوتنی نەبو. لەوێ نیشتمانپەروەر ئەوە بو کە باسی سەرکەوتنی لەشکری مستەفا کەمال بکا، ئەوانەی ڕقیان لە ئینگلیز بو لە شکستی لەشکری یۆنان ئەدوان‌و بەمە دەردی دڵیان ساڕێژ ئەکرد. بە ڕاستی دۆستەکانی ئینگلیز زۆر کەم بون‌و ئەمانەش لە ناو خەڵقا بە چاوێکی سوك تەماشایان ئەکرا.

ڕۆژنامەکانی ئەستەموڵ سەرچاوەی باس‌و هەواڵی ئەو ڕۆژە بو. ئەوانەش کە بە عەرەبی‌و بە ئینگلیزی دەرئەچو و ئەهاتە کەرکوك پڕ بو لە باسی تورك‌و شەڕی کەمالیەکان. من خۆم لە بەغداوە ڕۆژنامە فەرەنسزیەکان‌و بە تایبەتی ڕۆژنامەی تان م بۆ ئەهات. لەبەرئەوە باش ئاگام لە هەواڵی تورکەکان‌و شەڕەکانی ئەنادۆڵ هەبو. هەرچەند لە دڵدا ئەمزانی کە سەرکەوتنی تورك قازانجی بۆ کورد تیا نیە، وەکی تریش باوەڕم بەوە نەبو کە کوردستان لە ئەنجامی سەرکەوتنی لەشکری یۆنان لەدایك ببێ. ئەو هەمو هەوڵانە کە لە دەس درابو، ئەو سستی‌و ساردیەی کە بەرامبەر بە کورد لە سیاسەتی ئینگلیزا ئەبینرا. کردەوە ناڕەواو ناشایستەکانی سۆن‌و حاکمەکانی سیاسی تری ئینگلیزو گەلێ شتی تر منی وا لێکردبو کە بڵێم مەسەلەی کوردستان مەبەسی تەواوی ئینگلیز نیە. جگە لەمە دەماری خۆرهەڵاتی، موسڵمانی، ئاشنایەتی گیانی‌و دێرینیم لەگەڵ تورك، خوێندنم لە تورکیا و شارەزایم لە زمانی تورکی، سەردەمێ ژیانم لە ئەستەموڵ، وردبونەوەم لە سروشتی ڕۆمییەکان[١٥] و لە بنج‌و بناوانی ڕەوشت‌و خۆیان تێگەیشتنم هەمو لەوانە بو –کە قازانجی کوردو مەسەلەی کوردستانی لێ بکرێتە

---

[١٤] سەروتار: المقال الافتتاحی‌و بە تورکی (باش مقالە).

[١٥] ڕۆمی یا ڕومییەکانی ئەستەموڵ کە لە دەوری قوتابیەتی ئێمەدا زۆریان لە ئەستەموڵ ئەژیان‌و کاسبییان ئەکرد، هەمو خۆیان بە یۆنانی دائەنا و دوای شەڕی گەورە بە جارێ چونەوە یۆنانستان.

دەرەوە- بۆ هیچ مەبەسێکی تر نینۆکی تورك بە باوکی یۆنان نەگۆڕەوە. ئەو ڕۆژە وەکو گەلێ کەسی تر منیش بە هەڵە چوبوم. هەڵمەتبردنی یۆنانم بۆ سەر تورك بە شەڕفرۆشتن، بە پەلپ پێگرتن و بە زوڵم ئەزانی. لە چاو منا تورکەکان قەومێکی ئازاو جوامێرو خاوەن ڕابوردویەکی پڕ لە ورشەو فەڕ بون. بەلای منەوە تورك ئەو میللەتە خۆرهەڵاتییە گەورەو موسڵمانە بو کە لەگەڵ کورداو بەڵکو لەگەڵ هەمو قەومەکانی تری خۆرهەڵاتا مێژویەکی دورو درێژی دۆستایەتی و پەیوەستیەکی دینی و نەژادی و تێکەڵاوییەتی خوێنی هەبو. ئەوەم ئەهاتەوە بە بیرا کە ئێمە -کوردەکان -با هەندێ لاپەڕەی خوێناویشی تیا هەبێ، ساڵەهای ساڵ لەژێر یەك ئالا، ئالای خۆشەویستی عوسمانییا پێکەوە ژیابوین و هەروەکو "دکتۆر شوکری سەکیان" ئەڵێ لەسەر سنورەکانی تورکیا بەرامبەر بە قەومەکانی دنیا شەڕمان کردبو و بە سەریانا زاڵ ببوین" تامی سەرکەوتنمان چەشتبو و خۆهەڵکێشان بە مانەوە غەڕاو سەرمەستی کردبوین. بە کورتی لەگەڵ تورکا مێژویەکی دورو درێژمان هەبو. یۆنان هەرچەند خاوەنی ڕابوردویەکی پڕ فەڕ بو، بەڵام ئەو ڕابوردوە بۆ یۆنانی ئیمڕۆ نەئەهاتە ژمارەوە. بەڵکو ئەوە بە ڕابردوی یۆنانی کۆن ئەژمێرێ، بە ناوی یۆنانێکی ئەساتیرییەوە دێت بە بیرا، ئەو یۆنانە کە لەگەڵ یۆنانی تازەدا لە خەیاڵ و ئەفسانە هەزاران پەردەیان لە بەینایە. چونکە یۆنانی تازە لە ولایەتێکی ژێردەستی دوێنێی عوسمانی" یۆنانیەکان لە هاوقەومێکی زەلیل و سەرنەوی ڕۆمییەکانی ئەستەمول بەولاوە شتێکی تر نەبون. ئەو ڕۆژە بە هاندانی ئینگلیز و بە چەك و سیلاحی دەوڵەتێکی بێگانە کە بە دوژمنایەتی قەومەکانی ڕۆژهەڵات و خوێنمژینی موسڵمانەکان شۆرەتی ڕۆیشتوە ئەیویست شکستی لەشکرەکانی تورك لە شەڕی گەورەدا بە هەل بژمێرێت و ئەودوای خاکی تورك داگیر ئەکا. بەڵکو بە تەمای ئەوە بو، کە حوکمی قەیسەرەکانی ڕۆمانی خۆرهەڵات لە ئەستەمول زیندو بکاتەوە. ئەمانە بە بیری منا ئەهات و لەژێر تینی ئەم خەیالانەدا من لە کارەساتەکانی ئەو دەورە ورد ئەبومەوە. خوێنی خۆرهەڵاتێکی موسڵمان لە ڕەگەکانی لەشما ئەگەڕا. یۆنانەکانم ئەفوغزاند.

قینم لە ئینگلیز بو. هەمو خەڵقەکەی ئەو ڕۆژە ببون بە تورك خوا. وەکو فارس ئەڵێ:

نە از حب علیست

نە از بغض عمرست!

منیش و لەگەڵ منا زۆر کەسی تر نەك لە خۆشەویستی تورك، بەڵکو لە ناخۆشەویستی یۆنان و یا لە قینی ئینگیز داوای سەرکەوتنی مستەفا کەمالمان ئەکرد. ئەوانەی ئەمەیان نەئەکرد لە قاموسی ئەو ڕۆژەدا بە خائین ناویان نەبردنایە بە ئینگلیزخوا ئەدرانە قەڵەم. لەبەرئەمە وتارەکانی منیش هەوای تورکی لێ ئەداو دەنگی تورکی لێوە ئەهات.

لە وتارێکا ئەموت: *"ئەو ڕۆژە دور نیە کە لەشکری یۆنان لە بەرامبەر دلێرانی تورکا بەرەو دوا بگەڕێتەوەو پێش ئەوە خۆی بگەیەنێتە کەشتیەکانی یۆنان لەسەر ڕۆخی دەریا، لە ئیزمیر لەشکری مستەفا کەمال بگاتە سەری و بە نوکی "سونگی" تورك بڕژێنرێتە زەریاوە!.."* ئینگلزەکان بە ڕاستی سەیرن و هەناسەیان دریژە. من کە موعەلیمێك بومو لە خۆمەوە تێهەڵقوتابومو ڕۆژنامەکەی حکومەتم گرتبوە دەس، لەناو ئەو ڕۆژنامەیەدا دەربارەی حکومەت ئەدوام. ڕەخنەم لێ ئەگرت. ستایشی تورك و زەمی یۆنانم ئەکرد. ئەو یۆنانە کە بە چەك و پارەی ئینگلیز خەریکی لەناوبردنی تورك بو، لەوە ئەگەڕا کە بە بێخی تورکا بچێتە خوارەوەو ناوی لە خەریتەی گێتیا نەهێڵێت. لەگەڵ ئەمەشا ماوەیەکی زۆر نقەیان لێوە نەهات. جارێکیش لە وتارێکا وەنیزە لوس (داهیە)ی ئەو ڕۆژەم بە سەرسەری دائەنا.. تانوتم لە سیاسەتی ئینگلیز ئەدا. بەڵام ئیتر وردە وردە نوسینەکانم کاری کردبو. خەڵق بەرەبەرە چاویان ئەکرایەوە. زمانیان پژابو. زماندرێژییان ئەکرد. پەروایان نەمابو. بە ئاشکرا ستایشی تورکەکانیان ئەکردو جنێویان بە یۆنان ئەدا. ناوی من بە تایبەتی بە هۆی نەجمەوە لە هەمو باکورا دەنگی دابۆوە. لە دیواخانەکانا باس باسی ڕۆژنامەی نەجمەو وتارە بەتینەکانی ڕەفیق حیلمی بو. شوکری مودیر ڕۆژێکیان بانگی کردمە ماڵی خۆیان. ئەو شەوە

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

تا درەنگ بە خواردنەوەو قسەی خۆشەوە ڕامانبوارد. ئنجا باسی ڕۆژنامەکەی نەجمەی کردەوە.

بە قسەی ئەو حاکمی سیاسی زۆری گلەیی لە ڕەوشتی تازەی نەجمە بو و ئەیویست منی لێ دور بخرێمەوە. لە لایەکی تریشەوە وتی *لەبەرئەوەی کە تورکی باش ئەزانی و ئەنوسی ئەگەر بێت و وشەی ئەوە بدەی کە بە پێچەوانەی مەرام و سیاسەتی ئینگلیزەکان نەجوڵێیتەوەو بە جۆرێکی کە بۆت دائەنێن نەجمە ببەی بەڕێوە ئەوا ئەیانەوێ* (ئینگلیزەکان ئەیانەوێ) *هەر تۆ بەسەر ڕۆژنامەکەوە بی و جگە لەمەش مەواجبێکی قەڵەویشت بۆ ئەبڕنەوە*. من لە وەڵامی شوکریا وتم *ئەگەر وا نەکەم چی ئەبێ؟* وتی *لە پێش هەمو شتێکا تۆ دەرئەکەن و دوای ئەوە لەبەر ئەم هەڵەیە کە کردومەو ڕێی تۆم داوە بە نوسین ڕۆژنامەکەشم لێ ئەسێننەوە*.. وتم *هەر ئەمەندە؟* وتی *من ئەڵێم ئەمەندە! بەڵام دور نیە کە لەمە زیاتریش بکەن*. وتم وەکو چی؟

وتی *وەکو ئەوەی کە لە مەکتەب دەرت کەن و لە عێراقیشت بکەنە دەرەوەو ڕەوانەی هندستانت بکەن*.. شوکری گەرم ببو. وەکو بەڕوی لە دەما تەقیبێ هەڵی ئەڕشت. بەڵام من هەر لەسەرخۆ و بە ساردییەکەوە وەڵام ئەدایەوە تا گەیشتە باسی ناردنم بۆ هندستان. ئەوساکە وتم: *"گەشتێکی هندستان بە خۆرایی!"*. شوکری تێگەیشت کە وشەکانی کەڵك ناگرێ و لە دڵی منا جێی نابێتەوە. لەبەرئەوە بڕییەوە. بۆ دو سبەی بە نامەیەکی ڕەسمی میللەری موفەتیشی ئیداری ڕێی نوسینیان لە من گرت. دوای ئەمە کەسێکی ئەوتۆش لە نەجمەدا نەیئەنوسی. چونکە ئەوی ئەنوسرا ئەبو بچێتە لای کابرایەکی هندی بەردەسی میللەر. ئەم کابرایە کە ناوی خۆی نابو مودیری تەحریرات و بە تڕ گۆیژەی ئەکێڵا ئەبو نوسینەکان ببینێ و ئیمزای موبارەکی لەسەر دابنێ.. چونکە ئیمزای مودیر! نەبوایە نەئەخرایە چاپەوە!..

دوای چەند ڕۆژێکیش بە تەلگراف ئەمری گۆڕانم وەرگرت. کرابوم بە مامۆستای قوتابخانەی نمونەی سەعادەت لە سلێمانی (٢٠ی ئەغستۆسی ئاب

١٩٢١). محەمەد بەشقە ئەو ڕۆژە بە ناوی موفەتیشی مەعاریفەوە لە کەرکوك نوێنەری نازر بو. پێم وت ناچم. ویستی تێم بگەیەنێ کە بچم باشە. بەلاّم بە قسەم نەکرد. ڕۆژی دوەم لە بەغداوە تەلگرافێکی ترم بۆ هات و لە وەزیفە دەرکرام.

* * *

٥٩

بە هەڵە چوبوم

ئینکاری ناکەم من لەوەدا کە لەسەر تورکم ئەکردەوە بە هەڵە چوبوم. بەلاّم لەناو کوردا هەر من بەهەڵە نەچوبوم. ئێمە کە لە عێراقا بوین ئاگای تەواومان لە کوردەکانی تورکیا و تەنانەت ئاگامان لە نیشتمانپەروەرەکانیان نەبو. وەکو لە پێشا وتبومان کۆمەڵەکانی سیاسی کوردی ئەستەموڵ، عێراق و کوردەکانی عێراقیان نەخستبوە ژمارەوە و یا هیچ نەبێ نوێنەرێکی خۆیان تا لای شێخ مەحمودیش نەناردبو. لەبەرئەمە بە کوژانەوەی شۆڕشی شێخ مەحمود و ڕەوانەکرانی بۆ هندستان و دوای ئەوەی کە تەقەلاکانی سەی تەها و ئینگلیز و یا ئینگلیز لەگەڵ حەمدی بەگ بە هیچ دەرچو و سەری نەگرت –خەڵقی تر چییان بە بیرا ئەهات نایزانم– بەلاّم بە لای منەوە بۆ ئەو ڕۆژە مەسەلەی کورد لە عێراقا بڕابۆوە.

لە تورکیاشا ئەوەی کە ئێمە ئاگامان لێ بو کوردی ولایەتەکانی ڕۆژهەلاّت[١٦] لەگەڵ مستەفا کەمال چوبونە ژێر پەیمانەوە و بە پێی میساقی میللی بۆ پاراستنی نیشتمانی شەریکایەتی کورد و تورك! شانبەشانی لەشکری مستەفا کەمال و لە خەتەکانی پێشەوەی شەڕا هەڵمەتیان ئەبردە سەر لەشکری یۆنان. حکومەتی عوسمانی لە ئەستەمولّدا کە بازیچەیەك بو بە دەس سەرکردەکانی لەشکری داگیرکەرانەوە بە تەواوی کز ببو و دەسەلاّتی هیچی نەمابو. لەبەرئەمە

---

[١٦] ولایاتی شەرقیە.

کۆمەڵەکانی سیاسی کورد کە لەوێ بون تازە بە هیوای حکومەتی ئەستەموڵ نەمابون و کەڵکێکیان لێ دەس نەئەکەوت. لەولای تریشەوە مستەفا کەمال هەروەکو –بەهەر جۆرێك بێ– سوارەکانی کوردی ناردبوە خەتەکانی پێشەوەی شەڕ، هەزاران تەلەگرافیشی بۆ کوردی شارەکان ئەنوسی و ئەیناردە کۆنفرانسی ئاشتی و بەمە شەریف پاشای نوێنەری کۆمەڵەکانی کوردی بە درۆ ئەخستەوە. ئەو نوسەرە بێگانەیە کە مستەفا کەمالی بە گورگە بۆر[١٧] ناو نابو بە هەڵە نەچوبو.

گورگەبۆر هەروەکو لە ناوچەی شەڕی سەربەخۆیی ولاتا یاری بە کەللەی دوژمن ئەکرد لە ناوچەی سیاسەتیش توانی کە یاری بە ئەقڵی کورد بکا. لە هەڵبژاردنی تازەی مەبعوسانا سێیەکی نائیبەکانی لە کورد هەڵبژاردو ئەمانە لە مەجلیسی گەورەی میللەتدا لە ئەنقەرە تەمسیلی کوردیان ئەکرد. ئیتر چیان ئەویست؟ بەم سیاسەتە ژیرانەیە، مستەفا کەمال گرەوی بردەوەو بۆ ئەو ڕۆژە کوردەکانی فریو داو ژێری کردنەوەو هەر بەم سیاسەتەش بو کە توانی دوای ئەوە کوردەکان لە خۆی نزیك بخاتەوەو لە تەقەلا بۆ کوردستان دوایان بخاو ساردیان بکاتەوە، دەوڵەتە سوێندخۆرەکانیشی لە مەسەلەی کورد پەشیمان کردەوەو بە هۆی کەڕ[١٨]ێکی وەکو عیسمەت پاشاوە "این اونو" پەیمانی سەڤەری پێ هەڵوەشاندنەوە.. ئەوەش لەوێ بێ کە وەکو ئەمانبیستەوە مستەفا کەمال وای بردبوە مێشکی کوردەکانی تورکیاوە کە دوای بڕانەوەی شەڕی تورك و یۆنان هاتو گەورەکانی کورد ئیدارەیەکی تایبەتی و سەربەخۆیی کوردستان بۆ ژیانی برایانەی کوردو تورك بە باشتر بزانن بۆ خۆیان، بە هیچ کلۆجێك تەگەرە نەهێنێتە ڕێیان و ڕێی سەربەخۆییان لێ نەگرێ..

*   *   *

---

[١٧] گورگە بۆر: بوز قورت، الذئب الاغبر.

[١٨] کەڕ: گوێگران، اطرش.

٦٠

ئەو ڕۆژە کە لە وەزیفە دەرکرام، تۆفیق ئەفەنی مامی گەورەم هاتە لام و دڵی دامەوە. لەو دەمەدا پارەشی هەبو. وتی بە تەنگەوە مەبە. تۆ بۆ وەزیفە دەس نادەی. کاغەزت بۆ ئەنوسم. بچۆو لە بەغدا تا ٣٠٠٠ ڕوپیە وەرگرەو شتومەکی پێ بکڕەو دوکانێ دابنێ! دوای چەند ڕۆژێك چومە بەغداو خەریکی ئەوە بوم هەندێ شتومەك بکڕم. حەمدی بەگ ڕۆژێکیان هات بە شوێنماو بردمی بۆ ئوتێل. لەوێ بە دەم قاوەخواردنەوەوە باسی نوسینەکانی ڕۆژنامەی نەجمەی هانیە پێشەوە، لەوە زیز بو کە لەسەر تورکم کردۆتەوە. کە بیری خۆم عەرز کرد نەچو بە دڵیا. منیش هەندێ شتم لەو پرسی. لەوە ڕەنجاو بێ ئەوە کە هیچ بڵی هەستایە سەرپێ. تێگەیشتم کە سەخت بوە. زۆر بە ئەدەبەوە لێی جیا بومەوەو ئیتر ساردی کەوتە بەینمانەوە. دوای چەند ساڵێك لە لەندەنەوە بە سەردان هاتبۆوە. لەلای دکتۆر شوکری سەکبان توشی بوم. سەروڕیشی بوبو بە کلوی بەفر. بە ڕاستی داخم خوارد. قەت نەمئەویست کە کوردێکی بەنرخی وەکو حەمدی بەگ لە کزیا ببینم.

ئێوارەیەکیان لەسەر پردەکەی (مۆد) توشی فارڵ بوم. لەناو ئۆتۆمۆبیلەکەیا چاوەڕێ بو ڕێی بۆ بکرێتەوە. من تێپەڕ بوم و سلاوم بۆ نەکرد. وامزانی کە نەیناسیمەوە. چونکە تەنیا جارێك منی دیبو. ئەوەش کە دوای دامەزرانم بە مامۆستایی جارێکی تر بە تەفتیش هاتبوە کەرکوك، محەمەد بەشقە ناردی بە شوێنما. چوم و لە ژورەکەی ئەوا چاوم پێکەوت. بە تورکی قسەی لەگەڵ کردم. بەلام شێوەی قسەکردنی وا نەبو کە بە ئاسانی تێی بگەم. پاپەکەشی بە لچەوە بو، لەبەرئەوە وشەکانی باش دەرنەئەکەوت. سەلیم حەسون[١٩]ی لەگەڵ بو. بە فارڵ

---

[١٩] سەلیم حەسون لە دیانەکانی موسڵ بو. ئەو ڕۆژە موفەتیشی مەعاریف بو لە بەغداو لە گەڕانەکانی فارڵ ی نازرا لەگەڵی ئەبو. نازر زۆر متمانەی پێ ئەکرد.. لە زمانەکانی فەرەنسزیو عەرەبیا زۆر شارەزابو. کە لە تەفتیش جیا بۆوە ڕۆژنامەی (العالم العربی) دەرئەهێنا، کە لەو

ی وت "بە فەرەنسزی" قسەم لەگەڵ بکا. فارڵ دوای ئەمە بە فەرەنسزی لەگەڵم دوا. لێی پرسیم کە لە مەکتەب چی ئەڵێمەوە؟ وتم حساب و هەندەسەو زمانی تورکی. تەبەقێ کاغەزی هەڵگرت و هەندێ شتی لێ نوسی، دوایی دایە دەس من. دو پرسیاری بە فەرەنسزی نوسیبو. یەکێکیان لە بابەت (تەناسبی مورەکەب و یا تێکەڵ)ەوە، ئەوی تریشیان لە بابەت خێرایی (سورعەت)ەوە بو، هەر بە فەرەنسزی وەڵامەکانم بۆ نوسییەوە. وا دیار بو کە بە دڵی بو. وتی: پێویستە تۆ هەر موعەلیمی بکەی.. ئەمە یەکتری بینینی ئێمە بو.

بۆ سبەینێی ئەو ڕۆژە کە من لەسەر پردی "مۆد" توشی فارڵ بوم، ڕەمزی کەرکوکی موعەلیم چوبوە لای، لەو هەواڵی منی پرسیبو. بە ڕەمزی وتبو کە دوێنێ دیومەو ئەمەوێ بێتە لام لە دائیرە چاوم پێ بکەوێ. ڕەمزی ئێوارە لە بازاڕی کۆنەفرۆشەکان (سوق الهرج) لای دوکاندارێکی کورد منی دۆزیەوە. پێی وتم کە فارڵ ئەیەوێ بچمە لای. وتم پێی بڵێ چاوم پێ نەکەوت و منیش نەچومە لای..

"سلێمان خان"ی کە لەمەوبەر باسمان کردبو بۆ سەردانی کەسوکاری چوبوە تاران. لەو ڕۆژانەدا گەڕابۆوە لە بەغدا توشم هات. وتی *دوێنێ لای فارڵ بوم. هەواڵی تۆی لێ پرسیم و لەوم زانی کە تۆ* (واتە من نوسەر) *لە بەغدای. تکای لێ کردم کە بە تۆ بڵێم بچی چاوت پێ بکەوێت.* بەویشم وت *ناچم.* وتی *لەبەر چی؟* ئەوساکە باسی خۆم و دەرکرانم لە وەزیفەو هۆی هاتنم بۆ بەغدا بۆ سلێمان خان گێڕایەوە.

سلێمان خان وتی *ئنجا کە کارت پێی نەبێ باشتر. دەستوری پیاوانە ئەوەیە کە بچیتە لای و هات و باسی کاری یا وەزیفەیەکی لەگەڵ کردی بڵێ نامەوێ و سوپاست ئەکەم.* قسەکانی سلێمان خانم لای بەجێ بو. سبەینێ چومە لای فارڵ زۆر بە شیرینی بەرەو پیری کردم. دوایی وتی: *من لەسەر داواکردنی ئیدارەی*

دەورەدا باشترین ڕۆژنامەی عەرەبی بو لە بەغدا. نوسینەکانی و سەروتارەکانی گەواهێکی تەواوی شارەزایی بو لە ئەدەب و لە سیاسەتدا. لەگەڵ منا کەمێك ناسیاوی هەبو..

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

کەرکوك تۆم گۆڕی بۆ سلێمانی. بۆچی نەچوی؟ بەسەر دەمما هات، وتم *لە ماڵەوە نەخۆشم هەبو پێم نەکرا* بچم. کەمێ بێدەنگ بو دوایی وتی: *جێی داخە کە لە کاتێکا ئەبو یارمەتی بدرێی لە وەزیفە دەرکراوی.* وتم *جێی داخ نیە سوپاستان ئەکەم.* ماوەیەکی باش دانیشتم. هەرچیم وت کەڵکی نەبو. ئەیویست دامنێتەوە بە مامۆستا. وشەکانی زۆر جوان و پیاوانە بو. لە نازرێکی ئینگلیز بەرامبەر بە موعەلیمێکی دەرکراوی وەکو من هیوای ئەوە نەئەکرا. شەرم گرتمی و بەڵێنم دا کە بچم بۆ سلێمانی. ئەو دەمە داوای لیستە (قائیمە)یەکی کرد و پیشانی دام. هی مامۆستاکانی کەرکوك بو کە (پلە=دەربەجە)یان بەرز کرابۆوە. یەکەم ناو هی من بو. وتی: *ئەبی تۆ مامۆستا بی واتە خزمەتی زانستی قەومەکەت بکەی..* من لەناو دڵی فارڵ شارەزا نەبوم. ئەشیانوت کە کابرایەکی وشك و ئیستعماریە. بەڵام ئەوەی لێم دیوە ئەیگێڕمەوە، زۆر جاری تریش ئەم باسەم لە جێی خۆیا گێڕاوەتەوە..

فارڵ هەر بەمەوە نەوەستا. مامۆستا "بەشقە[٢٠]" ئەو ڕۆژە لە بەغداو ئەو ساتە لە مەعاریف بو. داوای کرد، کە هات پێی وت *تۆ کەی ئەگەڕێیتەوە؟* وتی *سبەینێ.* ئنجا لە منی پرسی و وتی *ئەگەر ئەتوانی لەگەڵی بگەڕێیتەوە ئەوا بە ئۆتۆمۆبیلی ئەو تا کەرکوك ئەچی.* لە بەغداوە بۆ کەرکوك ئۆتۆمۆبیل هەر چنگ نەئەکەوت. بشبوایە زۆر بە گران ڕێ ئەکەوت. لەبەر ئەوە هەرچەند کەوتمە پەلەپەلیش وام بە باش زانی لەگەڵ بەشقە بگەڕێمەوە. دەرچونم لە وەزیفە ماوەی ٢١ ڕۆژی پێ چوبو. بۆئەوەی شتێکی وام لە کیس نەچێ لە بەغداوە تا کەرکوك و لەوێوە تا سلێمانی کرێ گوێزانەوەی خستمە خۆڕایی و بە هۆی کاك بەشقەوە قائیمەیەکی سەفەری تەواوم بۆ کراو وەرمگرت..

* * *

[٢٠] مامۆستا محەمەد بەشقە لە بەغدا لە وەزارەتی داخلیە مودیری لەچاپدراوەکانە بە زمانی بێگانە (مودیری مەتبوعاتی ئەجنەبیە) کورد نیە نەیناسێ. ئینسانێکی زرنگ و کارشوناس و خاوەن تەربیەو ئەدەبە.

٦١
لاپەڕەیەکی تر لە شۆڕشی عەرەبەکانی عێراق

ئەگەر ئاوڕێك بدەینەوە سەر شۆڕشی عەرەبەکانو چاوێکی دوبارە بە لاپەڕە ٨٢ی بەشی ٣ی ئەم یادداشتەدا بخشێنین، بیرمان ئەکەوێتەوە کە لە باسی شۆڕشی ١٩٢٠ی عەرەبەکانا تا مزگەوتی حەیدەرخانە هاتبوینو لەویٚ بە ناوی خوێندنەوەی مەولودەوە ئەو کۆبونەوە گەورانەمان دێتەوە بەرچاو کە شێخ مەهدی بەسیر، بە شیعرە نیشتمانیو ئاگرینی خۆمی هانی ئەدانو ئەیهێنانە خرۆش. لەناو لافاوی ئەم حەشاماتەدا کە لە هوروژمی خەڵقی بەغدا پەیا ئەبو، گەورەو بچوك، ژنو پیاو، کرێکارو ئاغا، خوێندەوارو نەخوێندەوار بە کورتی لە هەمو پۆلو دەستەیێ ئینسانی تیا ئەبینرا کە کلاوەکانی سەریان نەبێ جێی تریان کەمو یا بە دەگمەن دەرئەکەوت. فێستی سورو مێزەری سپیو یا سەوز، کەشیدەی زەردو جامانەی شینو یا ڕەشو سپی، عەگالی سورمەو یا ڕەشماری[٢١]، مشکیو چەفتەی خۆمانەو جافی، سەری ڕوت، تەپلەی هەورامیو تەقیلەی عەجەمو یا خودەی عەرەبی ئیتر لە کلاو و سەرپۆشی چەشناو چەشنو هەمەڕەنگ بە وێنەی کەفو کوڕی ڕوی زەریا شەپۆلی ئەداو بە ڕاستی نیگارێکی سەیرو جێی تەماشای ئەهێنایە ناو. ئەم حەشاماتە کە حەوشە گەورەکەی مزگەوتو سەربانەکانیو سەر دیوارو دەوری گومەزەکان تا ئەگاتە ملیوانەی منارەکانی بە چەشنێکی وا ئەتەنیەوە جیٚ پێیەکی تری لیٚ نەبێتەوە. لە عاست گڕی شیعرەکانی مەهدی بەسیریو شەقەی چەپڵەڕێزانی بە کوڵی هەزاران ژنو پیاو و منالاٌ، ئینسان بە ڕاستی خۆی بۆ نەئەگیراو فرمێسکی گەرم بە چاوەکانیا ئەهاتە خوارەوە..

* * *

---

[٢١] ڕەشماری: وەکو ماری ڕەش.

لێرەدا –پێش ئەوەی کە ڕاستەوڕاست بکەوینە باسی دوا لاپەڕەکانی ئەم شۆڕە گەورەیەو ئەنجامەکەی بخەینە بەرچاوی خوێنەرە بەڕێزەکان" تکای ئەوەیان لێ ئەکەین کە چیکڵدانەیان فراوان بێ و بۆ ماوەیەکی کەم ئۆقرە بگرن کە جارێ لە لایەن تێکەڵایەتی و یەکتری ناسینی بەینی ئینگلیزو عێراقەوە لە زەمانی کۆنەوە تا شەڕی یەکەمی گەورە سەر ڕشتەیی عەرز بکەین:

ئینگلیزەکان بۆ جاری یەکەم لە ساڵەکانی ١٦٣٥-١٦٣٩دا بە هاتنیان بۆ بەسرە عێراقیان ناسیبو و لێی نزیك کەوتبونەوە[٢٢] دورکەوتنەوەی "پۆرتگال و یا پرتقال"ی‌یەکان لە عێراق هەلێکی گەورە بو بۆ ئینگلیزەکان و نزیك کەوتنەوەیان لە عێراق. بە هۆی ئەو ڕوپیـ–دان و یارمەتیەوە کە دیبویان توانییان کە لە ١٦٤٣دا ناوچەیەکی بازرگانی بۆ خۆیان دابمەزرێنن. دوای ئەمە ناوچەی بازرگانی بەندەر عەباسیش لە ساڵی ١٦٤٥دا گواستیەوە عێراق.

بەڵام هۆلاندییەکان هەر لەو ساڵەدا کەلوپەلێکی زۆری بازرگانیان ڕشتە عێراقەوەو کەوتنە ڕقەبەری لەگەڵ بازرگانیەتی ئینگلیزو زەرەرێکی گەورەیان پێگەیاند. جگە لەمە پاشا[٢٣]ی عوسمانیشیان لێ هان دان کە فەرمانی دا بە داخستنی عەمارەکانی تاجرەکانی ئینگلیز. بەڵام ئەمە نەبوە هۆی دواخستنی ئینگلیزەکان لە ناردنی یەکلەدوای‌یەکی کەشتیەکانی بازرگانییان بۆ بەسرە. کە عەلی پاشای والی بەغدا[٢٤] لە ساڵی ١٧٦٣دا چوە بەسرەو ئەو کردەوە خراپانەی قەبیلەکانی کەعبی بیستەوە کە لە دەوری بەسرە ڕوی ئەدا لەگەڵ وەکیلی شەریکەی ئینگلیزا ڕێکەوت کە بەو شەرتە کەشتیەکانی شەریکە یارمەتی هێزەکانی والی بدا بۆ تەمێکردنی قەبیلەکانی کەعب، والیش لە کاروباری شەریکەدا یارمەتی ئەوان بداو چی بۆ شەریکە باش و پێویست بێ بۆیان بکا.

---

[٢٢] ئەم باسە بە کورتی لە کتێبی (علی طریق الهند) وەرگیراوە.

[٢٣] لەو دەورەدا بە والی بەسرەیان ئەوت پاشا یا پاشای بەسرە بۆ کورتکردنەوە.

[٢٤] بە والی بەغداشیان ئەوت والی عێراق، کە ئەم والیە والیەکانی موسڵ و بەسرەی لەژێر دەسا بو.

لەسەر ئەمە وەکیلی شەریکە چەند کەشتییەکی نارد بۆ والی، بەڵام عەرەبەکان هەڵمەتیان بردە سەر ئەم کەشتییانەو تێکیان داو سێ کەشتیشیان بە دیل گرت. حکومەتی بەمبە (بۆمبای) کە بەمەی زانی ئەستەموڵێکی لە شەش کەشتی ڕێکخراوی بۆ تەمێکردنی قەبیلەکان ناردە عێراق (١٧٦٦).

والی بەغدا عومەر پاشا بو. ئەویش هێزێکی حکومەتی لەگەڵ مەحمود ئاغای کەهیە لە بەغداوە ڕەوانە کرد کە لەگەڵ هێزەکانی بەمبە پێکەوە بچنە سەر کەعب. عەرەبەکان بەسەر ئەمانەشا زاڵ بون و دو کەشتی ئینگلیزو نۆ کەشتی والی بەغدا[25] یان نوقمی زەریا کرد. جگە لەمە پشتی ئەو هێزانەشیان گرتبو کە لە کەشتیەکانەوە نێررابونە سەر عەرەبەکان و ڕێی گەڕانەوەیان لە کەشتییەکان بردبوە بەست. لەگەڵ ئەمەشا ئەم یارمەتیە لە شەریکەوە بۆ هێزەکانی والی بوە هۆی پێشکەوتنی دۆستایەتی بەینی والی و شەریکە. ئیتر ماوەی کاروباری جەنگ و کەڵکوەرگرتنی کاری توجارەتی ئینگلیز لە عێراقا تا هات زیادی کردو بڵاوتر بۆوە. لەبەرئەمە شەریکە بە پێویستی زانی کە لە عێراقا وەیکلێك دابنێت. لە پێشا کابرایەکی ئەرمەنی کرد بە وکیل. دوای بەینێك ئەم کابرایە گۆڕاو ئینگلیزێکی لە جێ دانرا. ئەم شەریکەیە شتومەکی مەعدەن و والای[26] خوری ئەهێنایە عێراق و بە والای ئاوریشمی فارسی ئەیگۆڕیەوە. سلیمان پاشای گەورە، کە بە هۆی تەقەلا و کۆششی شەریکەوە کرابو بە والی، هەر سێ ولایەتەکە[27] ببو بە گەورەترین یارمەتیدەری شەریکە. لە بریتی ئەم یارمەتیە والیش هەر پارەیەکی پێویست بوایە لە شەریکەوە پێشکەشی ئەکرا. ئەو پارانەش کە ئەیناردە ئەستەموڵ ناردنەکەی لە لایەن شەریکەوە جێبەجێ ئەکرا. جگە لەمانە کە بۆ لەشکرەکانی پاشا چەك و سیلاح و یا بۆ فێرکردنی مەشق بە عەسکەری مامۆستا پێویست ئەبو، شەریکە هەموی لە ئینگلتەرەوە بۆ ئەهانی. بەمجۆرە لە دوا

[25] کەشتیی والی بەغدا مانای کەشتی حکومەتی تورکە.

[26] والا: قوماش، مەنسوجات.

[27] هەر سێ ولایەتەکە بەسرەو بەغداو موسڵ واتە هەمو عێراق بو کە پێیان ئەوت ئەیالەت.

ساڵەکانی چەرخی هەژدەما ماوەی دە ساڵاتێ شەریکە گەیشتە پلەیەك کە پۆستەو ئەمانەتەکانی بە ڕێی کاروانا بنێرێتە شارەکانی ڕۆخی زەریای سپی..

هەروەکو عێراق، ئەهالی وڵاتەکانی قەراغ خەلیجی عەرەبیش[٢٨] بە کشانەوەی پورتگالیەکان لەم ڕۆخانە[٢٩] ئینگلزەکانیان لێ نزیك کەوتبوّوەو ببون بە ئاشنا. وا دەرئەکەوت کە شەریکە (شەریکەی ئینگلیز) خۆی لا ئەدا لەوە کە لەگەڵ عەرەبەکان بکەوێتە شەڕەوە. بەوەدا کە وەختێ شای ئێران داوای یارمەتی لە شەریکە کرد بۆ ئەوەی کە بچێتە سەر عومان، شەریکە یارمەتی نەدا. بەڵام بە کشانەوەی پورتگالیەکان ئەهالی ئەم ڕۆخانە هێزیان پەیا کردو وایان لێهات کە بتوانن بەرهەڵستی قازانجەکانی ئینگلیزو ئێران و هۆڵاندەییەکان بکەن و تەگەرە لە کاروباریان بدەن. چەند جارێك پەلاماری کەشتییە بازرگانییەکانیان دان و چەند کەشتیەکی شەریکەی ئینگلیزەکانیان گرت و تاڵانیان کرد. لەگەڵ ئەوەشا کە شەریکە لە لایەن دەستدرێژیەکانی ئەم قەبیلانەوە گەلێ تەقریری وەرگرتبو، "حاکمی مەدراس"یش دەربارەی کردەوەکانیان لە سنوری وڵاتەکەیا شەریکەی ئاگادار کردبو. بەڵام بە هیچ کلۆجێك شەریکە خۆی لە قەبیلەکان نەئەگەیاندو دەسی بۆ درێژ نەئەکردن و چاوی لێ ئەپۆشین. تا هاتنی نادر-شا بۆ سەر تەختی ئێران، هەواڵ بەمجۆرە مایەوە. نادر-شا ئارامو ئاسایشی ئەم ڕۆخانەی لا پێویست بو. لەبەر ئەوە مەسقەت[٣٠] و بەحرەینی هێنایە ژێر فرمانی خۆیەوەو بۆ ماوەیەك دایمرکاندنەوە. بەڵام دوای بەینێك ئەحمەدی کوڕی سەعید ناوێك پەیا بو و مەسقەتی لەژێر چنگی ئێران دەرهێناو خستیە ژێر فرمانی[٣١] خۆی. دوای ئەحمەد، سەی سوڵتانی کوڕی بو بە جێنشین. لەم وەختەدا ناپلیۆن بە هەمو جۆرێ خەریکی ئەوە بو کە لەگەڵ ئەو حکومەت و ئەمارەتانە ڕێکەوێ کە کەوتبونە

---

[٢٨] خەلیجی عەرەب= خەلیجی فارس و یا وەکو تورکەکان ناویان لێنابو (بصرە کورفزی).

[٢٩] ڕۆخ: قەراغ، ساحل.

[٣٠] مەسقەت: مسقط.

[٣١] فرمان: ئەمر، فەرمان یا حوکم.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سەر ڕێی هندستان. یەکێك لەوانە کە بە دزییەوە نامەی لەگەڵ ناپلیۆن ئاڵوگۆڕ ئەکرد، سەی سوڵتانی حاکمی مەسقەت بو. ناپلیۆن چاوی لە هندستانەوە بوو ڕێی بۆ ئەوە پا ئەکردەوە کە لە هەلێکا پەلاماری هند بدا و لە چنگی ئینگلیزەکانی بێنێتە دەرێ. حکومەتی هند بەمەی زانیو دەسبەجێ داوای لە وەکیلی خۆی کرد کە لە بوشەهر دائەنیشت بچێتە مەسقەتو لەگەڵ سەی سوڵتان هەوڵ بدا بۆ بەستنی پەیمانێك[٣٢] کە بە پێی ئەوە لە مەسقەتدا بەرهەڵستی دەسەلاتی نفوزی فەرەنسزەکان بکەن.

ئەم تەقەلایە سەری گرتو لە بەینی حکومەتی هندو سەی سوڵتاندا پەیمان مۆر کرا. لە لایەن هندەوە میرزا محەمەد وەکیلی حکومەتی هند پەیمانەکەی مۆر کردو ئەمە یەکەم پەیمان بو کە لە بەینی ئینگلیزو سوڵتانی مەسقەتا ئەکرا. بە پێی ئەم پەیمانە سوڵتان بەڵێنی بە ئینگلیز ئەدا کە فەرەنسزەکان لە مەسقەت دور بخاتەوەو تا ئینگلیزو فەرەنسە لە شەڕا بن مەسقەت بەندەرەکانی[٣٣] خۆی لە ڕوی کەشتییەکانی فەرەنسەدا دابخا. جگە لەمە هەر لە پەیمانەکەدا بڕیار درابو کە لە مەسقەتدا، مەئمورێکی ئینگلیز دابنرێت کە لە کاروباری حکومەتا یارمەتی سوڵتان بداو یا سوڵتان بە پرسو ڕای ئەو بەڕێوە بڕوا.

دوای بەینێ بۆ حکومەتی هند دەرکەوت کە لە بەینی مەسقەتو فەرەنسزەکانا هاتوچۆکەری نهێنی هەیەو نامە ئاڵوگۆڕ ئەکرێ. ئەمجارە هند کەپتەن ماڵکۆلنی ناردە لای سوڵتانو لە شاری هورمز یەکتریان چاوپێکەوت ١٨٠٠م. ماڵکۆلن هەڕەشەی لە سوڵتان کردو پێی وت کە هند لە "سورات"ەوە تا کەلکەتە (کلکتە) هەمو بەندەرەکانی خۆی لە ڕوی کەشتیەکانی بازرگانی مەسقەتو هاتوچۆکەرانیا دائەخا. لە عاست ئەم هەڕەشەیەدا سوڵتانی مەسقەت ناچار ماو پەیمانێکی تری تازەی بۆ ماڵکۆلن ئیمزا کردو بە پێی ئەم پەیمانە بەڵێنی دا بە دانانی وەکیلێکی سیاسی ئینگلیز لە مەسقەتا. ئیتر لەو ڕۆژەوە ئینگلیزەکان دەسیان کرد بە

[٣٢] پەیمان: ئیتفاق یا مەعاهدە.

[٣٣] بەندەر: میناء، ئەسکەلە.

بڵاوكردنەوەی دەسەڵاتی بەریتانیا. بە هەمو ڕۆخەكانی خەلیجاو بۆ بچوكترین بیانو ئەگەڕان كە بیكەن بە هۆی هەڵمەتبردن لە زەریاوە بۆ سەر قەبیلەكانو بۆئەوە كە دەسیان بەسەرا بكێشن. یەكەمجار لە ١٨٠٥دا خۆیان دا بە قەبیلەی ئەلجەواسم دا كە لە ناو قەبیلەكانی ئەو ناوەدا (واتە لە مەنتیقەی موحایدە[٣٤]) لە هەمو ئەوانی دیكە بەهێزتر بون.

ئینجا بە بەستنی پەیمانی عەقدی ئیتفاقو موعاهەدەیەك لە دوای یەك، وردەوردە خستنیە ژێر چاودێریو دەسەڵاتی خۆیەوەو ئەو هێزو دەسەڵاتەی جارانی پیٚ نەهیشتن. یەكەم پەیمان لەگەڵ ئەم قەبیلانە لە ١٨٠٦دا بو. بە پێی ئەم پەیمانە بەڵێنی ئەوەی لیٚ وەرگرتن، كە ئاڵای شەریكە بە چاوێكی بەڕێزەوە تەماشا بكریٚ. توخنی ئەو كەشتییانە نەكەون كە ئاڵای شەریكەی هەڵدابیٚ. دەس بۆ ئەو كەسانە درێژ نەكەن كە لەو جۆرە كەشتییانەدانو یا پەیوەستییان پێوەیە... بەڵام قەبیلەكان دوای ئەم پەیمانەش لە كردەوەكانی خۆیان نەئەكەوتن. تەنانەت جارێكیان هەڵمەتیشیان بردە سەر بەحرەینو عەسكەرەكانی حكومەتی عەممانیان لەویٚ دەرپەڕاند. ئەم عەسكەرانە ئەوانە بون كە لە پێش بەینێكا لە لایەن ئینگلیزەكانەوە نێررابونو عەممانیان گرتبو. بەڵام لەسەر ئەمە، شەریكە ئەمجارە هێزێكی تری گەورەی ناردە سەریانو ڕەئسولخەیمە كە ناوچەیەكی قایمی ئەمانە بو وێرانی كردو نزیكەی ١٠٠ دانە كەشتییانی سوتاند. ئنجا چاریان نەماو دوبارە پەیمانێكی تازەیان لەگەڵ ئینگلزیەكان ئیمزا كرد (١٨٢٠). بە پێی پەیمانی ئەمجارە قەبیلەكانی ئەو ناوە هەنگاوی یەكەمیان هاویشتە باوەشی ئینگلیزەوەو بە تەواوی كەوتنە ژێر چاوێری بریتانیاوە. هەر لەو كاتانەدا بەریتانیا پەیمانێكی تری لە چەشنی ئەم پەیمانەی لەگەڵ بەحرەینیش جێبەجیٚ كرد..

* * *

[٣٤] ناوچەیەكی سێكوچكەیی هەیە كە لە ژێر حوكمی حكومەتو یا ئەمارەتێكا نیەو پێی ئەڵێن مەنتیقەی موحایدە، واتە بیٚ تەرەفو یا بیٚ دەخڵە.

٦٢
دەزگاکانی[35] سیاسیی ئینگلیز لە عێراقا

دوای ئەوە کە ئینگلیزەکان لە ڕۆخەکانی خەلیجا جێگیر بون‌و لە ڕێی پەیمانەکانەوە لەگەڵ گەورەکانی ئەم ناوە لە لایەن کاروباری بازرگانی خۆیانەوە دڵنیا بون‌و ترسیان نەما، وردە وردە دەسیان کرد بە وەرگێڕانی ئەم دەزگا بازرگانییانە بۆ سەر بارێکی سیاسی. لە ١٨١٢دا وەکالەتی بازرگانی بوشەهریان کرد بە وەکالەتێکی سیاسی. لەساڵی ١٨٢٢دا لە وەکالەتەکانی هەمو ناوچەکانی تریشا ئەم گۆڕانە جێبەجێ کرا. وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا تا ئەم مێژوە[36] واتە سەرەتای قەڕنی نۆزدەهەم، شتێکی ئەوتۆی بە کەڵکی دەربارەی ئەم ناوچەیە نەئەزانی‌و لە هەواڵی خەلیج‌و ئێران‌و وڵاتەکانی دەوری خەلیج ئەوەندە شارەزا نەبو. بەڵام لە مێژوی ناوبراو بەدواوە لەو جێگانەوە بە هۆی وەکیلەکانەوە لە هەمو بابەتێك‌و هەمو جۆرێك ڕاپۆرتی دورو درێژی بۆ ئەچو و لە وردو بچوك، بێکەڵك‌و بەکەڵك، لە هەمو باس‌و هەواڵێك ئاگادار ئەکرا. تا وای لێهات کە ناچار ما (واتە وەزارەتی دەرەوە) بۆ تەماشاکردنی کاروباری ئەم ناوچانە لقێکی تایبەتی بکاتەوەو لە هەمو جۆرێ پیاوی خەبیرو شارەزا بە گەڵێ لە کاروکردەوەکانی تیا دابمەزرێنێ. لە پێشا وەکیلەکانی بەغداو بەسرەو بوشەهرو مەسقەت لە لایەن حکومەتی موقاتەعەیەکی بچوکی وەکو بەمباوە دائەنران. بەڵام لەم مێژوە بەولاوە حکومەتی هند، دانانی وەکیلەکانی گرتە ژێر دەس خۆی.

سیاسەتی بەریتانیا لە عێراقیشا لەسەر ئەم پێ‌و شوێنە ئەڕۆیشت. وەکیلەکانی شەریکە خۆیان لە والیەکان نزیك ئەخستەوەو دۆستایەتییان لەگەڵ بەهێز ئەکرد. والییەکان لە لایەکەوە پێویستیان هەبو بە چەك‌و سیلاح بۆ

---

[35] دەزگای سیاسی یا موئەسەسەی سیاسی.

[36] مێژو: تاریخ.

لەشکرەکانیان" لە لایەکیشەوە ئاتاجی ئەوە بو کە شەریکە دەسەڵاتو نفوزی بۆ بەهێزکردنی جێگەو ناوچەیان لای حکومەتی ئەستەموڵ بەکار بێنیّ و لە دەسیسەی ناحەزەکانو ئەوانە کە چاو ئەبڕنە جێگەکانیان بیانپارێزیّ. شەریکەش ئەمەی لا خۆش بوو کەڵکی لیّ وەرئەگرتو ئەم پێویستانەی ئەکرد بە هۆی نزیکبونەوە لە والی و بەئەنجام لەم ڕێیەوە نفوزو دەسەڵاتی تا ئەهات زیاد ئەبو و هەر کاروبارو قازانجێکی شەریکە هەبوایە بە سوکی جێبەجێی ئەکردو ئەیبردە سەر. تا وابو کە دەسەڵاتی شەریکە لە شارەکانەوە گەیشتە ناو عەشایرو ناو دێهاتیەکانی. والیش لەمە چاوی ئەپۆشی و گوێی لیّ کەڕ ئەکرد..

لە کاتێکا حکومەتی بەریتانیا هەستی بەوە کرد کە ناپلیۆن کەوتۆتە سەر بیری پەلاماردان بۆ سەر هند —وەکو لە پێشەوە وتبومان— بەغدای کرد بە ناوچەی موقیم[٣٧]یکی سیاسی تاسەر[٣٨] و لە ١٨٠٢دا پلەی (دەرەجە) ئەم موقیمەیان کرد بە کۆنسولو بەم تەرحە بەغدا بو بە ناوچەی دەسەڵاتی (نفوز) بریتانیا لەم هەرێمەدا. لە ساڵی ١٨٠٨دا میستەر کلۆدیۆس جەیمس ڕیچ[٣٩] کرا بە کۆنسول لە بەغدا. ئەم کابرا ئینگلیزە پیاوێکی وریاو تێگەیشتو بو. لە ماوەی ١٣ ساڵا کە لە بەغدا ڕایبوارد توانی بە زرنگی و زیرەکی خۆی دەسەڵاتو نفوزی (شابەندەری) ئەوەندەی تر زیاد بکاو شابەندەرخانە ئەوەندە بەرز کاتەوەو بیخاتە بەرچاو تا بو بە ناوچەیەکی کۆبونەوەی پیاوە بەڕێزەکانو ناودارکانی بەغدا. شابەندەرخانەی کردبو بە جێگەی ڕابواردنی خاوەن مەنسەبەکانی حکومەتو یەکتری بینینی سیاسییەکان. جگە لەمە لە کونسولخانەدا میوان ڕائەگیراو لەملاو ئەولاوە

[٣٧] موقیم یا (مقیم= دانیشتو). لێرەدا بە مانای جۆرە نوێنەر (ممثل)و یا شابەندەرێك "کۆنسول" هاتوە.

[٣٨] تاسەر: دائیمی و یا بەردەوام یا بۆ هەموکاتو وەختێك.

[٣٩] میستەر ڕیچ ئەوەیە کە لە ساڵی ١٨٢٠دا لە دەوری مەحمود پاشای ئەمیری باباندا گەشتێکی ئەمارەتی سلێمانی و کوردستانی کردوەو کتێبێکی دەربارەی گەشتەکەی نوسیوەتەوە.

ناسیارو هاتوچۆکەرانی زانیارو بەناوبانگ ڕویان تێ ئەکردو بەمجۆرە کردبویان بە جێی کۆڵینەوەو پشکنینی شتی مێژوینی کۆن[٤٠]. بەڵام ئەمە زۆری دەوام نەکردو پەرەسەندن و بڵاوبونەوەی نفوزو دەسەڵاتی کۆنسولخانە بەمجۆرە بو بە هۆی ناڕەزایی داود پاشای والی و لەگەڵ کۆنسولدا ناکۆکیان کەوتە بەینەوە. لەسەر ئەمە داود پاشا هەرچی حقوق و ئیمتیازاتێکی درابو بەوانە کە بێگانە واتە ئەوروپایی بون هەموی لێ وەرگرتنەوەو پوچی کردەوە. سەرەڕای ئەمە کۆدەی[٤١] گومرگیشی لەسەر کوتاڵ و شتومەکی تری بازرگانی ئینگلزیەکان دو چەندانە[٤٢] کرد. گرێ و قۆرتێکی زۆری هێنایە ڕێی کۆنسول و بەرهەڵستی هەمو کاروباری کۆنسولخانەی ئەکرد تا وای لێهات کۆنسول داوای ئەوە بکا کە بەغدا بەجێ بێڵێت. پاشا ئەمەشی بە کۆنسول ڕەوانە نەبینی. بەڵکو دوای ئاڵوگۆڕی نوسین و موخابەرەیەکی دورو درێژ لە بەینی هندو بەغداو ئەستەموڵ ئنجا ڕێی دا کە کۆنسول لە بەغدا بچێتە دەرەوە[٤٣].. بەڵام بەر لە ڕۆیشتنی داود پاشا لە بەغدا

---

[٤٠] شتی مێژویی کۆن: الاثار التاريخية القديمة، عاديات =عەنتیکە.

[٤١] کۆدە: (ویرگو بە تورکی) یا ڕەسمی گومرك.

[٤٢] دو چەندانە: دوقاتو یا موزاعەف (مضاعف).

[٤٣] کوردو داود پاشای وەزیرو والی بەغدا: داود پاشا لە ساڵی ١٨١٦ی میلادی بە ڕوتبەی وەزارەتەوە کرا بە والی بەغدا، واتە عێراق (بەغداو بەسرەو شارەزور) پێش ئەوە لە بەغداو لە زەمانی سەعید پاشای والیا دەفتەردار بو. دوایی لەگەڵ سەعید پاشا تێکچو. لەسەر ئەمە شکی لە خۆی پەیاکردو ترسی لێ نیشت و بە ئەنجام ڕۆژێ بە دزیەوە بەغدای بەجێهێشت. نەیئەزانی ڕو بکاتە کوێ؟ لەم حەلەدا نامەیەکی لە سلێمانیەوە لە مەحمود پاشای بابان وەرگرت و چوە سلێمانی. مەحمود پاشا، جوان بەرەو پیری کردو کردی بە میوانی خۆی. هەندێ لە ئەمیرەکانی تریش وەکو سلێمان پاشای بابان (ئەمیری پێشوی کۆیەو حەریر) لە دەوری کۆبونەوەو بە یارمەتی مەحمود پاشا بە هەمو لایەك کۆمەکی کراو بە ناوی کوردی بابان و کەرکوکەوە نامەیەك ڕێکخراو ڕەوانەی ئەستەموڵ کرا. لەم نامەیەدا لەبەر بێکەڵکی و بێ ئیدارەیی، سەعید پاشا داوای دانانی داود ئەکا بە والی و ئەم نامەیە بە پیاوی تایبەتیا نێررابو. دوای چل ڕۆژ مانەوەی داود لە سلێمانی مەحمود پاشا ئۆقرەی نەگرت بە خۆی و هەمو لەشکری بابانەوەو لەگەڵ سلێمانی ئامۆزای داودی هەڵگرت و ڕێی کەرکوکی گرتەبەر. ئەیویست بچێتە بەغداو بە زۆری

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

هەواڵ گۆڕاو دەسەڵاتی ئینگلیز دەسی پێکردەوە. بەڵکو لە جاران گەلێ زیاتر نفوزیان پێشکەوت و پەرەی سەند. والییەکانی دوای داود پاشا لەوە ئەترسان کە کۆنسول لێیان بنوسێت بۆ ئەستەمولّو باس و هەواڵی عێراق و کردەوەکانیان لە حکومەتی "پادشا" بگەیەنێ. چونکە لەوەدا شکیان نەبو کە کۆنسول ئاگادارە لە بەرتیل وەرگرتنیان و لەوەی کە شوێن قازانج و دەسکەوتنی خۆیان کەوتون، لە بێ دەسەڵاتی و بێکارییان لە هەڵسوڕاندنی کاروباری ولایەتا، لە لاگیری ئەوانەدا کە کەڵکیان لێ وەرئەگرن بە کورتی لە هەمو شتێکا کە سەرنجت بدایەتێ نیشانەی خراپە و ناڕەوایی و فەسادی بو. بە ڕادەیەك کە ئیتر هەواڵی عێراق و کاروباری ولایەت ببو بە جێی داخ و لێکدانەوەیەکی ڕاستی.

شێخەکانی قەبیلەکانیش بۆیان دەرکەوتبو کە والییەکان لە کۆنسول ئەترسن و سڵی لێ ئەکەن. ئەیانزانی کە کۆنسول ئەتوانێ یارمەتیان بداو لە شەڕو غەزەبی

هێزی کورد داود بکا بە والی. لە نزیك کەرکوك لە ئاشە سورە (قرمزی دەگرمەن) نامەی پادشای ئەستەمولّ گەیشت و مۆژدەی دانرانی داود بە والیەتی، کوردەکانی گەشاندەوە. هێشتا نەگەیشتبونە کەرکوك، لە دێی تۆخماخلو "طوقماقلو" بە نامەیەکی ترەوە ڕوتبەی وەزارەتیشی بۆ هات. بەڵام سەعید پاشا بەهینێك ڕێی داود پاشای نەدا کە بچێتە ناو شارەوە، بەڵکو دوای شەڕو شۆڕشێکی زۆر داود پاشا بە یارمەتی مەحمود پاشا و کوردەکان ئنجا چوە بەغداو کاروباری وەزارەت و والیەتی گرتە دەس. داود پاشا لە والیە بەناوبانگەکانی عێراق و وەزیرە داناو بەکارەکانی ئەو دەورەیە. لە عێراقا گەلێ کردەوەی باش و بە کەڵکی هەیە. مزگەوتی داودیە یەکێکە لە یادگارەکانی داود پاشا ئێستە پێی ئەڵێن مزگەوتی حەیدەرخانە (١٢٤٦ی هـ= ١٨٢٧میلادی). بەڵام دوای ڕۆژەکانی ئەمیش وەکو دەستوری ئەو زەمانە بە سەختی و بە تاڵی تێپەڕی. نەخۆشی تاعون و هەڵسانی ئاوی دیجلە قڕی خستە ناو ئەهالی. هەندێ هۆی کۆمەڵایەتی و سیاسی بناغەی حوکمی داود پاشای هەڵتەکاند. بە ئەنجام ئەستەمولّ ویستی داود پاشا دور خاتەوە. عەلی ڕەزا پاشای والی حەلەب کرا بە سەرعەسکەرو بە هێزێکی گەورەوە نێررایە سەری. ئەمیش وەکو سەعید پاشا زۆری تەقەلا داو کەڵکی نەبو. لە حوکم دور خرایەوە. بەڵام وەکو سەعید پاشای چارەڕەش نەکوژرا. لە هەندێ جێگەی تر بەهینێك لە کاروباری دەوڵەتا بو و بە ئەنجام چوە حیجازو تا مرد لەوێ مایەوە..

تاریخ العراق الحدیث. بەرگ ٦، عەباس عەزاوی.

والی بیانپارێزێ. تەنانەت ئەوەش تێگەیشتبون کە دەسەڵاتی کۆنسول گەیشتۆتە پلەیەکی وا بتوانێت لەلای حکومەتی ئەستەموڵ بەربەرەکانی والی بکاو لەبەرچاوی پادشای بخاو یا ببێتە هۆی گۆڕانی و یا دەرکرانی ئێجگاری. لەبەرئەمە والییەکان بە ناچاری خۆیان لە کۆنسول نزیك ئەخستەوەو تەقەلایان ئەدا کە ببن بە دۆستو خۆشەویست. میستەر لۆنگرێك[٤٤] ئەڵێ: *"ئەم جۆرە کەسانە هەر لەو ڕۆژەوە هەستیان بەوە کردبو کە بەریتانیا لە چەرخی بیستەما لەو حاڵەدا نامێنێتەوە کە لە چەرخی نۆزدەمینا تیایەتی. واتە ئەوەیان بۆ دەرکەوتوە کە لە چەرخی بیستەما بەریتانیا ئەبێ بە بەریتانیایەکی ترو دەورێکی وا گرنگ هەڵئەسوڕێنێ کە پێویستەو قازانجی عەشیرەتەکان و قەبیلەکانی عەرەب لەوەدایە کە لە ئێستەوە خۆیانی لێ نزیك بخەنەوەو دۆستایەتی لەگەڵ بگرن.."*.

هەرچەند ئەمە لە ئێمەوە ئاشکرا نیەو نازانین کە قەبیلەکانی عەرەبی عێراق لەو مێژوەدا ڕاستە لەم بیروباوەڕەدا بون یا نە" بەڵام ئەوە جێی گومان نیە کە چەرخی نۆزدەهەم هاتە تەواوبونو پێ نرایە چەرخی بیستەمەوە وەکیلی بریتانیا لە بەغدا گەیشتبوە پلەیەکی زۆر بەرزو لە چاو والیەکانا ببو بە نوێنەرێکی مومتازو تایبەتی. پلەی نوێنەری بەسرەش سەرکەوتبو و کرابو بە کۆنسول. بەڵام نوێنەری ئینگلیز لە موسڵ جارێ بە نائیبی کۆنسول مابۆوە.

لە عێراقا بەمجۆرە گۆڕانو پێشکەوتنی سیاسەتی بەریتانیا بو بە هۆی ئەوەی کە لە خەلیجو وڵاتەکانی دەوری خەلیجا هەندێ گیروگرفتو کاروباری وا بێتە ڕێی ئیمپراتۆریەت کە زۆر جێگەی لێکدانەوە بێ. گرنگترینی ئەمانەو زۆرتر جێی ئەندێشەو لێکدانەوەیان مەسەلەی (ڕێگەی هاتوچۆ=مواصلات)و ئاڵوگۆڕی نوسین (مخابرات) بو لە بەینی لەندەنو بەریتانیای خۆرهەڵاتا. ئینگلیزەکان دوای ئەوەی کە سیاسەتی خۆیان لەم هەرێمەدا گۆڕیو کەوتنە سەر بیری ئیستعیمار،

---

[٤٤] میستەر لۆنگریك و یا Stephun Hemsley Longrigg کە دوای هاتنی ئینگلیزەکان بۆ عێراق بەینێ لە کەرکوك کرابو بە حاکمی سیاسی. خاوەنی کتێبی چوار چەرخی دواینی عێراقی تازەیە کە لە لایەن مامۆستا جەعفەر خەیاتەوە کراوە بە عەرەبی.

ناچار مان بەوەی کە تەقەلا بدەن بۆ دۆزینەوەی ڕێگەیەك کە ئیمپراتۆریەتی خۆرهەلاتی پێ ببەستن بە لەندەنەوەو بیکەن بە ڕێی ئالوگۆڕی نوسین لە بەینا کە بتوانن بەم جۆرە لە هەمو باس و هەوالێکی خۆرهەلات ئاگاردار بن و هیچ جۆرە کارەسات و قەوماوێکی ئەو ناوەیان لێ ون نەبێ و نەشارێتەوە. لەبەرئەمە بە هەمو جۆرێ تێئەکۆشان و خەریك بون کە لەسەر ڕێگەی هندستان خەتێکی ئاسن و بە درێژایی ئەم خەتە ناوچەی پۆستەو تەلەگراف دروست کەن و دامەزرێنن. ئەو خەتە کە لە بەینی لەندەن و هندستاندا ڕاکێشرا بەسەر عێراق و ئێراندا تێئەپەڕێ. ئنجا لەبەرئەوە ئێمەش باسی ڕاکێشانی ئەم خەتە بە کورتی ئەگێڕینەوە:

ئینگلیزەکان لە نیوەی یەکەمی چەرخی نۆزدەیا هەستیان بە پێویستی ڕاکێشانی ئەم تەل[٤٥]ە کرد. چونکە بۆیان دەرکەوت کە وەلامی نامەیی لە خۆرهەلاتەوە ئەنێرێتە لەندەن، دوای سێ مانگ ئەگاتە دەستیان و ئەمە ئەبێتە هۆی بەسەرچونی ئەو کەلکە کە لە ناردنی نامەکە بە تەمای ئەبن. جگە لەمە یاخیبونی عەسکەرەکانی هند لە بەنگال و کارەساتێ کە لە ئەنجامی ئەم یاخیبونەدا لەو ناوە ڕوی دابو، بوە هۆی ئەوە کە ئینگلیزەکان چاویان بکەنەوەو نرخی ئالوگۆڕی نامە لە بەینی بەشی خۆرهەلاتی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا و لەندەن لە ڕێگەو بانێکی باشەوەو بە هۆی گوزێزانەوە[٤٦]ی تازە بخەنە بەرچاو. چونکە بۆیان دەرکەوت کە دواکەوتنی موخابەرە لە بەینی لەندەن و (دلهی) یەکێ بو لە هۆیە گەورەکانی بلاوبونەوەو پەرەسەندنی هەرا کە جگە لەمە گەلێ هۆی تریش وەکو مەسەلەی پەیاکردنی بازاڕ بۆ ئەو شتانە کە لە کارخانە تازەکانی ئیمپراتۆریەتدا لە ئاسن دروست ئەکرا بەریتانیای ناچار هێشتەوە کە هەولْ بدا بۆ جێبەجێکردنی خەتێکی موخابەرەی تازەو بە پێی چەرخ[٤٧].

---

[٤٥] مەبەس لە تەل، خەتی تەلەگرافە.

[٤٦] هۆی گوێزانەوەی تازە: واستەی نەقلی تازە.

[٤٧] بە پێی چەرخ: عصری یا موتەنەسب لەگەلْ عەسر.

لە ساڵی ١٨٥٩دا ویستیان ئەم تەلی تەلەگرافە لە بەینی لەندەن و هندستان لە ڕێگەی زەریای سورەوە (بەحری ئەحمەر) ڕاکێشن. بەڵام سەری نەگرت. ئنجا هەر لەو ساڵەدا بۆ بەستنی خەتی ئوسکدار بە بەغداوە، دوای ئەوەش بە هندەوە لەگەڵ حکومەتی عوسمانیا کەوتنە گفتوگۆو بەڵێنیان لێ وەرگرت. لەسەر ئەمە حکومەتی هند "کۆلۆنەڵ باتریك ستیورد"ی نارده خلیج بۆ تەگبیری ڕاکێشانی تەلێکی زەریایی تا فاو کە لەوێشەوە بەسەر عەرزا بیرێتە بەغداو لەوێوە ببەسرێت بە خەتی تەلگرافی تورکیاوە. کۆلۆنەڵ لە ساڵی ١٨٦٢دا دەسی کرد بەم کردەو لە ١٨٦٩ واتە لە دوای شەش ساڵ تەواوی کرد.

حکومەتی لەندەن بێجگە لەمە بڕیاری دا بە ڕاکێشانی خەتێکی تر لە ئێرانەوەو لەگەڵ شا وا ڕێکەوت کە ئەم خەتە لە بەینی بەغداو تاران بەسەر کرماشاندا بڕواو لە ڕێی ئیسفەهان و شیرازەوە بگەیەنرێتەوە بوشەهرو لەوێشەوە بە ڕێی زەریادا خۆی بدا لە هندستان. بەم ڕەنگەو لە ماوەیەکی کەما ئینگلیزەکان توانیان کە لە خاك و لە زەریاوە بە چەند خەتێك هندستان ببەستن لە خەلیج و بە شارەکانی قەراغ ئەم خەلیجەوە..

لە سەرەتای چەرخی بیستەما بە دۆزینەوەی نەوت لە ئێراندا گەلێ پێویستی تر لەم خەلیجەدا بۆ بەریتانیا هاتە پێشەوە. "ولیام نۆکس دارسی" ناو ئەوکات[٤٨]ێك لە ئوستڕالیا لە پارچە عەرزێکا کە هەیبو مەعدەنی ئاڵتونی دۆزیبۆوەو بەمە ببو بە خاوەنی سامانێکی زۆربە. لەبەرئەمە کە بیستی لە وڵاتی ئێراندا نەوت دەرکەوتوە بە پارەی خۆی کابرایەکی "ژئۆلۆژی"ی نارد بۆ تاقیکردنەوەی ڕاستی و ناڕاستی ئەم باسە. ئنجا کە بۆی دەرکەوت ڕاستە خۆی گەیاندە ئێران و توانی لەگەڵ شا ڕێکەوێ و ئیمتیازی دەرهێنانی نەوت و گازو زفتی لێ وەرگرێ ١٩٠١. دوای دەسکردنی بە ئیش بۆی دەرکەوت کە ئەو پارەیەی هەیەتی بەشی کارێکی وا گەورە ناکا. لەبەرئەمە بە ناچاری لەگەڵ

[٤٨] ئەوکات و یا ئەوقات: مەحامی.

دەسمایە دارەکانی ئینگلیز ڕێکەوتو بە پێی ئیمتیازەکەی بە دەسیەوە بو لەگەڵ ئەم دەسمایە دارانە (شەریکەی نەوتی ئینگلیزی-فارسی)[٤٩] دامەزراند.

پیاوە سیاسیو گەورەکانی ئەستەوڵی زەریایی ئەیانزانی کە نەوت بۆ شەڕەکانی دواڕۆژ زۆر پێویستو بەکەڵك ئەبێ. لەبەرئەمە حکومەتی ئینگلیز پەنجەی بۆ ئەم شەریکەیە درێژ کرد: ونستەن چەرچڵ وەزیری جەنگی ئەو ڕۆژە هەیئەتێکی ناردە ئێران کە لە ناوچەکانی نەوت لە ئێراندا بگەڕێتو لە دوای پشکنینو و کۆڵینەوەو تێوردبونەوە، دەربارەی پلەی کەڵك لێوەرگرتن لە نەوتی ئێران بۆ کەشتییەکانی جەنگی بەریتانیا، تەقریرێك بنوسێت. حکومەتی بەریتانیا لە ئەنجاما و لەسەر تەقریری ئەم هەیئەتە بڕیاری دا کە (شەریکەی دارسی لە ئێران) بناسێو دانی پیا بنێ. لە ساڵی ١٩١٣دا چەرچڵ لە مەجلیسی گشتی بەریتانیادا وتی: "وەزارەتی جەنگ وای تەمایە لە بەشەکانی[٥٠] شەریکەی دارسی ژمارەیەکی وا بکڕێ کە حەقی پێ ببەخشێ بۆ دەسڕاکێشان بەسەر ئیدارەو کاروباری شەریکەدا. تاوەکو بتوانێ کە لەم مادە بەکەڵکە ئەوەندەی کە پێویستی ئەستەوڵ بێ بیخاتە ژێر چنگی خۆیەوە[٥١]. چەند مانگێ دوای وشەکەی چەرچڵ حکومەتی بەریتانیا وەکو چەرچڵ وتبوی، بو بە خاوەنی بەشی زۆری سەهمەکانی شەریکە ١٩١٤و لەبەر ئەمە پاراستنی قازانجو چاکەی[٥٢] ٣ شەریکە با پەیوەست بێ بەوەی کە چەكو سیلاحیش بەکار بهێنرێت -کەوتبوە ئەستۆی حکومەتەوە. کە شەڕی گەورەی یەکەمی گێتی هەڵگیرساو دەوڵەتی عوسمانی بەرامبەر بە سوێندخۆرەکان[٥٣] کەوتە شەڕەوە، بە وشەی ئینگلیزەکان خۆیان -پاراستنی

---

[٤٩] ئینگلیزی-فارسی= ئانگلو-ئێران.

[٥٠] حصص یا أسهم.

[٥١] واتە ژێر چنگی وەزارەتی جەنگ.

[٥٢] قازانجو چاکە: مصالح.

[٥٣] حلفاء.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ناوچەکانی شەریکەی ئانگلۆ-ئێران لە عەبادان کرا بە بیانو و لەشکرێکی تایبەتی ئینگلیز نێررایە سەر عێراق[٥٤].

دوای ئەوە کە ئینگلیزەکان ئێستگەکانی هەنگامو باسیدۆیان بەجێهێشت وەزارەتی جەنگ لە باکوری خۆرئاوای جەزیرەی[٥٥] بەحرەیندا جێگەیەکی باشی هەڵبژاردو ئەم جێگەیەی لە شێخ عیسای خەلیفەی شێخی بەحرەین بە پارە کڕیو کردی بە ئێستگەی زەریایی لە جێی ئێستگەکان کە لێی هاتبونە دەرێ. ئێستگەی تازە لە ناوچەی بەحرەینەوە ماوەی ٣ میل دورە. ڕۆژنامەکانی ئینگلیز -بەهەر مەبەسێك هەیە- وایان ئەدایە قەڵەم کە بەحرەین چوەتە ژێربالی[٥٦] بەریتانیاوە. تا ئیمڕۆش ئێران دانی بەوەدا نەناوە کە بەحرەین سەربەخۆ بێو یا چوبێتە ژێر باڵی حکومەتێکی ترەوەو بە پارچەیەکی ئەژمێرێ لە خاکی ئێران. بەڵام ئینگلیزەکان بە بیانوی پاراستنی قازانجو چاکەی شەریکەی دارسی یەوە- لە (دەبی) قایمکاری خۆیان کردوەو ئەیکەن هەروەکو لە جێگایانی تری خەلیجیشا لە قایمکاری تەحصینات دوا نەکەوتونو ناکەون..

* * *

[٥٤] کتێبی (علی طریق الهند).

[٥٥] جەزیرە: دورگە.

[٥٦] چونە ژێر باڵو یا چونە ژێر حیمایە.

٦٣

ئه نجامی شۆڕشی عێراق.
فەیسەڵ لە سوریە.
هاتنی بۆ عێراق.
بونی بە مەلیك.
مەسەلەی کورد

ئینگلیزەکـان دوای ئـەوە کـە موسـڵیان گـرتو دوای ئـەوەی کـە کـردەوەی عەسـکەریو شـەڕ تـەواو بـو و هـەمو عێراقیـان داگیر کـرد بـە ماوەیـەکی کـەم لـە کانونی دوەمی ١٩١٨ حاکمەکانی سیاسی لە هەمو لایەکی وڵاتا دەسیان کرد بە کۆکردنەوەی مەزبەتە. ئەمانە وەکو لە مەئمورەکانی حکومەت خۆیان ئەبیسرا لە دائیرەی حاکمەکانا ڕێك ئەخراو ئەنوسراو لە لایەن خەڵقەوە زۆرجار بێئەوەی بیخوێننەوە مۆرو یا ئیمزا ئەکرا. دەستەو دائیرەی حاکمانی سیاسی، کاسەلێسەکانو مونافیقەکان بۆ وەرگرتنی مۆرو ئیمزای هەندێ لەوانە کە بە سوکی خۆیان نەئەدا بە دەسەوەو یا بۆ مەبەسێك هەندێ گیروگرفتیان ئەهێنایە ڕێ، هەمو تەقەلایەکیان ئەداو بۆ ئەوەی ساحێب[٥٧] توشی ئەرك نەبێ بە هەمو جۆرێ تێئەکۆشان. لە مەزبەتەکانا ئەمانە ئەنوسرا:

".. خەڵقی عێراق لە دەوڵەتی بەریتانیای گەورە زۆر مەمنونن. بە هۆی حکومەتی ئازادیخوای ئینگلیزەوە ڕزگاربونی عێراق لە حکومەتی تورکو گەیشتنی میللەت بە ڕۆژی ئازادی، جێی سوپاسی هەمو عێراقییەکانە. گەلێ خۆش حاڵن بەوەی کە حکومەتی بەریتانیا بوە بە هۆی پێشکەوتنی بازرگانیو

[٥٧] هەمو ئینگلیزێ تەنانەت هەمو شەپقەو یا کەلارە بە سەرێ چ هندۆكو چ ئاسوریو یا ئەرمەنی بێ لە دەوری ئیحتیلالدا ئەبو پێی بڵێن ساحێب! ئەمە عینوانێکە وەکو ئەفەنی تورکو یا ئاغای کوردو سەیدی عەرەبو لە هندیەکانەوە داهاتوە..

کشتوکاڵو زانستی[58] وڵاتەکە. هیوادارن کە سێبەری ئەم حکومەتە لەسەر ئەهالی کەم نەبێ و لە عێراقا هەر بمێنێتەوە بۆ ئەوەی کە باڵی پارێزگاری خۆی بەسەر وڵاتا بکێشێ و تکای تایبەتی لە گەورەکانو حاکمەکان ئەوەیە، ئەم خواستە کە لە کانگای دڵەوە دێتە دەرێ بگەیەنن بە پێشگاو پایتەختی خاوەن شکۆ جورج مەلیکی بەریتانیاو ئیمپراتۆری هند.."

ئەم مەزبەتانە کە دوای ئەوە بەم جۆرە ڕێك خرابو و ئیمزا کرابو، درابو بە حاکمە سیاسیەکانو لەلای خۆیان هەڵیان گرتبو. ئەم کارەی ئینگلیز لە شارە گەورەکاناو لەناو ئەوانەدا کە تێگەیشتنیان هەبێ بە شتێکی سەیرو بە عەجایەب هاتبوە بەرچاو و لەم ڕووەوە کەوتبونە لێکدانەوە. لەوە گەیشتبون کە ئەمە مەبەسێکی نهێنی لە ژێرا هەیە. بەڵام ئەم جۆرە کەسانەو یا ئەوانەی کە لە ڕەوشتی دونیا ئاگادار بن لەو ڕۆژەدا زۆر کەم بون. گەلێکی وا هەبو کە هەر ئاگایان لە پەیمانەکەی بەینی ئینگلیزو مەلیك حسێن نەبو و نەیانئەزانی کە چارەنوسی[59] ئەو وڵاتانە کە لە دەوڵەتی عوسمانی جیا کراونەتەوەو جۆری ژیانی دوارۆژی ئەو قەومانە کە لەو وڵاتانەدان لە ئەورووپا بڕیاری لەسەر ئەدرێو ئەبڕێتەوە. نەبونی هاتوچۆ لە بەینی عێراقو جێگایانی تر، نەشارەزایی لە هەواڵی دەرەوەو ئەورووپاو یا شارە گەورەکان، بێهێزیوماندوەتی دوای شەڕو گرانیو نەخۆشی، ئەمانە هەمویو گەلێ شتی تر خەڵقی عێراقی لە هەمو بگرەو بەردەی گێتیو دەرەوەی عێراق بێئاگا هێشتبۆوەو سەریان لە هیچ دەرنەئەچو. لەبەرئەمە هەروەکو زۆر کەس لە هۆی کۆکردنەوەی مەزبەتەکان تێنەگەیشتبونو سەریان تیا سوڕمابو ئەوانەش کە شتێکیان بە بیرا ئەهاتو یا لە ئیمزاکردنی مەزبەتەکانا دودڵ بون لەم حاکمانە بە چەشنێ زراویان تۆقیبو کە بە هیچ کلۆجێك نەیانئەوێرا دەم هەڵێنەوەو یا لێو بەر لێو بنێن. نەزانینو نەشارەزایی لە سیاسەتو لە دونیا، ببو بە هۆی بێ ورەییو بێ دەسەڵاتی زۆربەی خەڵقەکەو لە

---

[58] بازرگانی: توجارەت، کشتوکاڵ: زراعەت، زانست: عیلم یا مەعاریف.
[59] چارەنوسی= مقدمات.

پیاوەتی خستبون. ئەگەر وا نەبوایە گومانی تیا نیە کە بەو جۆرە بە ئاسانی مەزبەتەکان ئیمزا نەئەکراو لە ڕێی بەرهەڵستی کارێکی وا بێجێ و ناشایستەدا خوێنڕژاندنیش پێویست بوایە دریغ نەئەکرا. چونکە ئەگەر بەختی عێراق یار نەبوایە هەر ئەو مەزبەتانە لەوانە بو کە لە دواڕۆژا ببێتە هۆی مانەوەی عێراق لەژێر حوکمی ڕاستەوخۆی ئینگلیزا واتە ببێتە هۆی ئەوە کە لەم وڵاتەدا حکومەتێکی نیشتمانی سەرنەگریێ و نەیەتە دی.

ئینگلیزەکان ئەو مەزبەتانەی کە بە هەمو جۆرەی خەڵقی عێراقیان مۆر کردبوو کۆیان کردبۆوە دوایی لە وێنەی کتێبێکی گەورەدا لەچاپیان داو ناردیانە لەندەن. ئەم کردەوەیە لە لایەن عەرەبەکانی عێراقەوە لە کردەوەی کوردەکانی تورکیا ئەچو. واتە ئەم دو قەومە (کوردو عەرەب) –بیٚ ئەوە هەستی پیٚ بکەن– ئەمیان واتە کوردەکان بۆ تورك و ئەوی تریان کە عەرەبەکانن بۆ ئینگلیز لە حقوقی قەومی خۆیان هاتبونە خوارەوە. بەڵگەی دەسهەڵگرتنیان لە حقوقی قەومی خۆیان دابوە دەس دوژمن. عەرەبەکانی عێراقیش ئەوەیان لەبیر نەبو یا نەیانئەزانی کە مەلیك حسێن و کوڕەکانی لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکان بە هیوای سەربەخۆیی هەمو وڵاتی عەرەب پەیمانیان دابو و لەگەڵ لەشکری سوێندخۆرەکانا شانبەشان بەرامبەر لەشکری تورك وەستابون و شەڕیان کردبو.

ئەمەش لەویٚ بوەستیٚ –داخەکەم– عەرەبەکان تەنانەت بیریان لەو نەکردبۆوە کە ویلسەن ڕەئیسی جمهوری ئەمەریکا لە ١١ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ بەیانێکی ١٤ مادەیی بە هەمو دونیادا بڵاو کردبۆوە و لەوەدا هەقی داواکردنی سەربەخۆیی و جۆری ژیانی ئەدا بە هەمو قەومێك. لەبەرئەوە کە ویلسەن یەکیٚ لە سەرەکە گەورەکانی سوێندخۆرە یەککگرتوەکانە، ئەوانی تریش بە ڕواڵەت و یا هیچ نەبیٚ بۆ ئەو ڕۆژە وایان بە باش زانیبو کە بەرامبەر ئەم بیرەی ویلسەن نەوەستن و بە ڕاستی بدەنە قەڵەم. لە لایەکی تریشەوە "کۆڵۆنەل ویلسەن"[٦٠] کە حاکمی گشتی

[٦٠] کۆڵۆنەل ویلسەن جیایە لەگەڵ ویلسەنی خاوەنی ١٤ مادەکە. یەکەم حاکمی گشتی عێراق و دوەمیان واتە ویلسەن خاوەنی ١٤ مادەکە، سەرەك جەمهوری ئەمەریکا بو..

عێراق بو لە نامەیەکا کە بە مێژوی ٧ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ بۆ عالمەکانو (مجتهد)ی نەجەفی نوسیبو دانی بەوەدا ئەنا کە عەرەبەکان لە ڕێی ئازادی قەومەکەیانا تێکەڵ بە شەڕی گەورە بونو یارمەتی لەشکرەکانی سوێندخۆرە یەکگرتوەکانیان داوە[61]. لەگەڵ ئەمانە هەمویو سەرەڕای ئەوەی کە لەژێر حوکمی فەیسەڵ لە سوریە بناغەی حکومەتێکی عەرەب دامەزرابو، دیسانەوە عەرەبەکانی عێراق ئەو مەزبەتانە کە لە ساڵی ١٩١٩ لێیان داوا کرابو و بۆیان نوسرابۆوە بێئەوەی لێکی بدەنەوەو بیر لە ئەنجامی بکەنەوە ئیمزایان کردبو و دابویانە دەس ئینگلیز. ئنجا لەم ڕۆژانەدا بو کە وەکو لە پێشا باسمان کردبو لە بەغدا کۆمەڵەی پارێزگارانی سەربەخۆیی[62] بە دزیەوە ڕێکخرا. زۆربەی ئەندامەکانی ئەم کۆمەڵەیە کە لە شیعەو لە خوێندەوارە نیشتمانییەکان بون دوای ئەوەی یەك دو جارێ ناکۆکیان کەوتە بەینەوە لە تشرینی یەکەمی ١٩١٩ ئیتر بە تەواوی ڕێکەوتنەوەو دەسیان کردەوە بە کار.

سەید محەمەدی سەدر سەرەکی کۆمەڵە بو. بە هۆی "باقر شبیبی" ئەندامی هەرە وریاو بەکارەوە زۆری "عالم"ەکانو "مجتهد"ەکانو گەلێ لە پیاوەکانی ناوداری کەربەلاو نەجەفو شێخەکانو سەرەك عەشیرەتەکانی شامیە هاتبونە ناو کۆمەڵەوە. دوای ئەمە کۆمەڵ گەلێ مەزبەتەی بە گەورەکانی شیعە (جەعفەری) ڕێکخستو لە حوزەیرانی ١٩١٩ بە شێخ ڕەزای شەبیبیدا ڕەوانەیان کرد بۆ سوریە. ئەم مەزبەتانە بۆ پوچکردنەوەی ئەو مەزبەتانە کرا کە حاکمەکانی سیاسی لە کاتی خۆیا بە خەڵقیان دابو. ڕەزا شەبیبی لە ڕێوە چوە مەکە. لەوێوە

---

[61] ئەم عالمو موجتەهیدانە لەگەڵ گەورەکانی نەجەف لە ٣ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ چوبونە لای حاکمی سیاسیو تکایان لێکردبو، بۆ حاکمی عام بنوسێت کە ئەمانە پیرۆز بادی پێشکەشی بەریتانیا ئەکەن بۆ سەرکەوتنیان لە شەڕەکانی سوریەو فەلەستینو بوڵغارستان. ویلسەن لە وەڵامی ئەمەدا بۆی نوسینەوە کە ".. هەروەکو سوێندخۆرەکان بۆ گرتنەوەی وڵاتەکانیان بون بە شەریکی شەڕ، عەرەبەکانیش بۆ ئازادی وڵاتی عەرەب شانبەشانی ئەم سوێندخۆرانە کەوتنە شەڕەوەو یارمەتییان دان..".

[62] کۆمەڵەی پارێزگارانی سەربەخۆیی (جمعیة حرس الاستقلال).

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

گەڕایەوە سوریەو لەگەڵ کۆمەڵەی عەهد بە ناوی عەرەبەکانی عێراقەوە دەستی کرد بە کۆشان و داواکردنی هەقی عەرەب.

ئنجا ئەتوانین بڵێین کە شۆڕشی عێراق لە ئەنجامێکی ئەم دو کردەوەیە بو:

١-تێکۆشان و تەقەلای سیاسی (شێخ ڕەزا شەبیبی) نوێنەری کۆمەڵەی حەرەسی ئیتستقلال لە سوریە.

٢-بزوتنەوەی ئەندامە نیشتمانییەکانی کۆمەڵە لە عێراقاو خەڵق هاندانیان بە هۆی خوێندنەوەی مەولودو کۆبونەوەکانی تر لە شاری بەغداو بڕیاردانی ئەمانە بۆ نانەوەی بنیاتی شۆڕشێکی بە چەك!..

*　*　*

فەیسەڵ لە سوریە

لە کاتێکا لە عێراق هەواڵ بەم جۆرە بو و ئاگری شۆڕشێکی گەورە نرابۆوە،و ئەم ئاگرە تا ئەهات کڵپەی ئەسەندو بڵاو ئەبۆوە لە سوریەدا لەژێر حوکمی فەیسەڵی یەکەم حکومەتێکی بچوك دامەزرا. فەیسەڵ لە تشرینی یەکەمی ١٩١٨ دوای کشانەوەی لەشکرەکانی تورك چوبوە شامەوەو بە پێی ئەو بڕیارو پەیمانە کە لە بەینی باوکی و سوێندخۆرە یەکگرتوەکانا هەبو لە شام دەسبەجێ بناغەی حکومەتێکی عەرەبی دانا. بەڵام فەرەنسزەکان کە بە تەمای سوریە بون[٦٣]، ڕەزایان لەسەر ئەمە نەبو و پێیان ناخۆش بو.

لەبەرئەوە بەرامبەر بە فەیسەڵ لالوت مانەوەو بۆ تێکدان و هەڵوەشاندنەوەی ئەم بناغەیە کە داینابو کەوتنە خەریکبون و تێکۆشان. ڕۆژنامەکانی فەرەنسە بە

---

[٦٣] وەکو لە پێشا لە لاپەڕە ٥٦ی بەشی سێهەمی یادداشتا باسمان کردبو، لە موئتەمەری سان ڕیمۆ لە ساڵی ١٩٢٠ کە میراتی دەوڵەتی عوسمانی لە بەینی ئینگلیزو فەرەنسەدا بەش کرا سوریەو لوبنان بەر فەرەنسە کەوتبو..

پێش ئەمە لە ١٩١٦دا بە پێی پەیمانی نهێنی (سایکس بیکۆ)ش ئەم دو وڵاتە هەر بۆ فەرەنسە دانرابو..

گەرمی لە فەیسەڵ ئەدوان. باسی خراپەیان ئەکرد. درۆیان بۆ هەڵئەبەست. ئەیانویست بە کەسێکی خاوەن تەماع و مەبەس خراپ بیخەنە بەرچاو. بە کورتی دەرگای پڕوپاگەندەیەکی بەتینی دوژمنانەیان لێ کردەوە. فەیسەڵیان بە دوژمنێکی گەورەی فەرەنسە ئەژمارد. بۆ سیاسەتی فەرەنسە بە دەرەکیان دائەنا. ئەیانوت دۆستی ئینگلیزە. غایەنە. ئیتر چییان بە دەما ئەهات ئەیاندایە پاڵ. بە ڕادەیەك کە ئیتر کاری فەیسەڵ ڕوی کردە خراپەو بە ڕاستی لە دەرەکەوە نزیك بو. لەبەرئەمە ناچار ما کە بیرێ لە هەواڵ بکاتەوەو بۆ دەرچون لەم دەرەکە تەقەلایە بدا. بەم خەیاڵە بڕیاری دا بە ڕێکەوتن لەگەڵ سیاسیە گەورەکانی فەرەنسەو تێکۆشان بۆ بێدەنگکردنی ڕۆژنامەکان و قایمکردنی جێگەی خۆی. لەبەرئەمە دوای ئەوەی کە عەلی ڕەزا پاشای ڕکابی کرد بە حاکمی عەسکەری سوریە، خۆشی لەگەڵ نوری سەعیدی یاوەری و کۆلۆنەڵ لۆرەنس و چەند کەسێکی تر چوە پاریس. لەوێ لە پێش هەمو کەسێکا هەواڵنوسی (مخابر) ڕۆژنامەی (تان Temp) چوە لای. ئەم ڕۆژنامەچیە بە مەبەسێکی سیاسی دیدەنی کردبو. ئەیویست بیترسێنێت و زراوی بەرێ و وای بخاتە مێشکەوە کە دوای کڵاوی بابردو کەوتوە. هیچی بۆ ناکرێ و دەسی ناکەوێ. بە مانایەکی تر ئەیویست وا لە فەیسەڵ بکا کە بە هەمو جۆرێك ڕازی بێ و گەورەکانی سیاسی فەرەنسە چی پێ بڵێن و چۆن ڕێگەی بۆ دانێن ملیان بۆ بداو لەگەڵیان ڕێکەوێت. ئەمە وێنەیەکە لە قسەکانی هەواڵنوسەکە:

".. فەرەنسزەکان خوێنی ڕۆڵە خۆشەویستەکانی خۆیان لە هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیا بۆ ئەوە نەڕژاند کە لە جێی ئەو ئیمپراتۆریەتی عەرەب دابمەزرێنن".

جگە لەمە سیاسییەکانی فەرەنسە بە عەمدی ڕویان نەدایەو پشتیان تێکرد. فەیسەڵ وای لێهات کە هیوای بە سەرگرتنی تەقەلاکەی نەمێنێ. فەرەنسزەکان مەبەسیان ئەوە نەبو کە دان بە حکومەتی سوریەدا نەنێن. بەڵکو ئەیانویست کە بەم جۆرە خۆیان بە فەیسەڵ بنوێنن و بەئەنجام بیگرنە ژێر باڵیان و بیکەن بە

پارێزگاری تایبەتی قازانجی فەرەنسە لە سوریە. ئەیانویست فەیسەڵ، "کە ئەزانێ ئینگلیز هەمو شتێکە" بە پشتیوانی ئەوان خەرۆ نەبێ. ئەوە بخاتە بەرچاوی کە لە سوریە مانەوەی بەسراوە بە ڕا لەسەر بونی فەرەنسەوە. چونکە فەرەنسزەکان ئەیانویست لە فەیسەڵ بگەیەنن کە چاویان لە سوریەوەیە. لەبەر ئەوە کەسێك کە بە تەمابێ لە سوریەدا ببێ بە مەلیك لەسەری پێویستە کە قازانجەکانی فەرەنسە بخاتە بەرچاوی و خۆی بە پارێزگارێکی ئەم قازانجە بزانێ. فەیسەڵ ژێری نواندو بۆئەوە فرەنسزەکان هێمن بکاتەوە نەفەسی خۆی بردە ناوەوە. چیکڵدانەیەکی فراوانی خستە کار. بەختیش باشی هێنا. لەم کاتەدا خەڵقی سوریە هۆشیان هاتەوە بە بەرا. بۆیان دەرکەوت کە لە چاوەڕوان کردنی ئەم بگرەو بەردەیە شتێکیان چنگ ناکەوێ. لە سەریان پێویستە کە خۆیان تێکۆشن و تەقەلا بدەن. واتە ئەبێ ڕاست بنەوەو بکەونە کار. ئەگینا بێگانە ناکەوێتە فریایان و بێ ئەرك و ڕەنج ناگەن بە ئامانج. لەبەر ئەمە بە گورجی هاتنە پێشەوەو بە ناوی "نادی عەرەبی"یەوە[٦٤] کۆمەڵەیەکی سیاسی و نیشتمانیان ڕێکخست. ئنجا بێ ئەوەی یەك و دوی لێ بکەن لە سوریەو لە ئەوروپا بە ناوی داوای هەقی عەرەبەوە کەوتنە کارەوە. فەرەنسزەکان کە بەمەیان زانی ئەو کاتە ڕویانکردە فەیسەڵ و لە کەلی شەیتان هاتنە خوارەوە..

فەیسەڵ ئەمەی بە هەل ژمارد و لەگەڵ "کلیمانسۆ"ی سەرەك حکومەتی فەرەنسە ڕێکەوت و گەڕایەوە سوریە، بەڵام ئەمجارە خەڵقی سوریە بایان دایەوەو پشتیان تێکرد. چونکە دوای ئەوەی کە نادی عەرەبیان دامەزراند بڕیاریان دابو بەوەی کە تا هەقەکانی قەومی عەرەب بە تەواوی دەس نەخەن لە تێکۆشان نەکەون و دەس هەڵنەگرن. ئنجا فەیسەڵ ئەرکێکی گەورەتری هاتە ڕێ. کەوتە گێژاوی ئەندامەکانی نادی عەرەبییەوە. بەوانەوە خەریك ما. بۆ نەرمکردن و ڕێکەوتن لەگەڵ ئەوانا کەوتە هەوڵ و تەقەلا. نیشتمانپەروەرەکانی کۆئەکردەوە. قسەی لەگەڵ ئەکردن. ئامانج و مەبەسی خۆی تێئەگەیاندن بۆ یەکگرتنەوەو بۆ لە

---

[٦٤] النادى العربي.

یەکتری گەیشتن. بۆئەوەی کە باوەڕی پێ بکەن، بە ڕاستو دڵپاکو نیشتمانپەروەری بزانن‌و دەسی یارمەتی بۆ درێژ بکەن تێئەکۆشا. بەڵام داخەکەم هەمو تەقەلاکانی کەڵکێکی نەگرت. قسەو ئامۆژگاریو بەسەریاناهاتنەکانی کەڵکێکی نەگرت. قسەو ئامۆژگاریو بەسەریاناهاتنەکانی سودێکی نەبەخشی. نەیتوانی لە ئەندامەکانی نادی عەرەبی کەسێ بە لای خۆیا ڕاکێشێو و یا دوبەرەکیەتی بخاتە بەینەوەو لە یەکیان جیا بکاتەوە. خوێنی ئەندامەکانی نادی هاتبوە کوڵ. خەڵقی سوریە بە جاریو بە ڕاستی لە دەوری نادی کۆبونەوە. هەمو بەیەك دەم هاواریان ئەکردو سەربەخۆیی تەواوی سەرپاکی سوریەیان ئەویست. ئەو سوریەیەی کە فەلەستین‌و لوبنانیشی لەگەڵ بێ. بەم ڕەنگە فەیسەڵ ناچار ما کە بگەڕێتەوە فەرەنسەو لەگەڵ گەورەکانی حکومەتە سوێندخۆرەکانا لە پاریس کەوتەوە باس‌و موزاکەرە. بەڵام هەوڵو تەقەلاکانی کە لەم لایەنەشەوە بەکاری هێنا، شتێکی لێ پەیا نەبو. فەیسەڵ لەو پەیمانە ئەدوا کە لە شەڕی گەورەدا لە بەینی سوێندخۆرەکان‌و "مەلیك حسێن"دا کرابو و داوای لە گەورەکانی سوێندخۆرەکان ئەکرد کە بە پێی پەیمانەکەیان لەگەڵ عەرەب بجوڵێنەوەو تکای ئەوەی لێ ئەکردن کە نوقتەکانی ویلسەن بەجێ بێنن، هەقی جۆری ژیان‌و ئیدارەی سەربەخۆیی بدەنە دەس عەرەبەکان خۆیان. بە کورتی هیچ نەما نەیکاو هیچ نەمایەوە نەیڵێ. بەڵام فەرەنسزەکان زۆر بە ساردی لەگەڵ فەیسەڵ ئەجوڵانەوەو بەرامبەر بەم هەمو ڕەنج‌و تەقەلایە تەنیا بە زەردەخەنەیەکی ساردو سڕ وەڵامیان ئەدایەوە. بەمەدا بۆی دەرکەوت کە لە دونیای سیاسەتا بێئەوەی هێزێکت پێ شك بەرن شتێکت دەس ناکەوێ. ئیمانی بەوە هێنا کە پەیمانی بەهێز بەرامبەر بە بێهێزییەکی کەمدەسەڵات سەری نەگرتوەو ناگرێ. لەولای تریشەوە ئینگلیزەکانی دۆستی -کە بەتەما بو پشتی بگرن‌و یارمەتی بدەن- پێیان ئەوت ئەو خەیاڵانە کە لە سەریایە ئەبێ بیکاتە دەرەوە، چاو لە خەڵقی سوریە نەکاتو بە هەڵەشەییو گێرەشێوێنی ئەوان نەچێ بەڕێوەو سەر لە خۆی نەشێوێنێ. ئەیانوت پێویستە لەگەڵ فەرەنسزەکان ڕێکەوێو حکومەتی فەرەنسە

چۆنی بۆ دائەنێ بەو جۆرە بکا، واتە تا زوە لە لایەن چەشنی دامەزراندنی حکومەتی سوریەوە بڕیارێکیان لەگەڵ بداو بگەڕێتەوە.

فەیسەڵ بە ئامۆژگاریو ڕاسپێری ئینگلیزەکان هۆشی هاتەوە بە بەراو تێگەیشت "ئیمپراتۆریەتی عەرەب" کە لە مێشکی ئەوا جێی بۆتەوە لە خەیاڵ بەولاوە شتێکی تر نیە. لەبەر ئەمە بڕیاری دا کە ئیتر دوی خەیاڵ نەکەوێ. ئنجا لە موئتەمەری وەرسایل لە سوێندخۆرە یەکگرتوەکان گفتی وەرگرت کە بۆ تێگەیشتن لە چەشنی حکومەتێ کە بە باشی ئەزانن پرسێك ئیستفتا بە ئەهالی سوریە بکرێو خۆی بە دڵشکاویو بێ هیوا گەڕایەوە سوریە.

*   *   *

٦٤

ئەمیر فەیسەڵ کرا بە مەلیکی سوریە

بە تەقەلای نادی عەرەبی خەڵقی سوریە کەوتنە بزوتنەوەو خۆئامادەکردن. پێش ئەوە هەیئەتی پرسینەوە (ئیستفتا) بگاتە سوریە ویستیان کە بۆ داواکردنی هەقی عەرەبو پێویستەکانی سوریە نوێنەرەکانی خۆیان دابنێن. لەبەرئەوە دوای هەڵبژاردن (ئینتیخابات) نمایندەکانی (مەبعوس) میللەتیان کۆکردەوە. زۆربەی ئەمانە لە پیاوە ناودارەکانو تێگەیشتوانی سوریە بون. لەگەڵ ئەمەشا –بە داخەوە ئەڵێن– کە زو تەماع گرتنیو لە میللەتو واتە لەوانە کە هەڵیان بژاردبون ڕویان وەرگێڕا. دوای ئەوە کە بۆ فریودانی خەڵق یەك دو تەقەلای سەرزاریو بێ سودیان لێ بینرا بە گەڕانەوەی فەیسەڵ لە پاریس –بە تایبەتی کە بۆیان دەرکەوت– لەگەڵ حکومەتی فەرەنسە ڕێکەوتەوەو دامەزراندنی حکومەتی سوریەی پێ سپێراوە– وەکو مەگەز لە دەوری هەنگوین کۆئەبێتەوە لە دەوری کۆبونەوەو کردیان بە مەلیك (٨ی مارتی ١٩٢٠).

دوای ئەمە لەژێر سەرەکی عەلی ڕەزا پاشای ڕکابیدا یەکەم وەزارەتی سوریە دامەزرا. ئیتر هەوساری میللەتی سوریە لە دەس کۆمەڵەکانا نەماو لە دەس

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

نیشتمانپەروەرەکان و موجاهیدەکانەوە کەوتە دەس وەزیرەکان و بازرگانەکانی سیاسەتەوە. ئەم حاڵە لە سەرێکیشەوە تا ماوەیەك بو بە هۆی کپی و بێدەنگی. چونکە ئەوانە کە خۆیان لە ڕێی ولاتا بەخت ئەکرد لە ناوەند دور خرانەوەو یا لە کەلك خران. ئەوانەش کە بۆ جێگەو ناوچەی بەرز تێ ئەکۆشان، یا شوێن (مەنسەب) یا نائیبی و یا وەزارەت کەوتبون هاتنە پێشەوە..

لەگەڵ ئەمەشا فەیسەڵ گەلێ گێرەو کێشەی بو بە توشەوە. تا سەری بە ئەندامەکانی نادی نەواندو وازی لە هەڵەشەیی پێ هێنان، گەلێ لەگەڵیان ماندو بو. لەم ڕێیەدا بە زمان و بە پارەو بە هیوای هێنانە پێشەوە لەگەڵ زۆر کەس خەریك بو و تەقەلای دا. بەلاّم تا بەینێك بەربەرەکانیەکی زۆر بەتینی کرا. گەلێ لێی دوان. لەناو خەڵقاو لەملاو لەولا قسە نەما دەربارەی نەکەن. بە ڕاست و درۆ زۆر شتیان بۆ هەڵبەست. لە هەمو هەلێکا چون بە گژ ئەوانەدا کە سەر بە فەیسەڵ بون، چەندو چونیان لەگەڵ ئەکردن. توانجیان ئەگرتە فەیسەڵ و ناویان بە خراپە ئەهێنا. تەنانەت لەوە دەمیان نەئەپاراست کە بە غایەنی ولاتی دابنێن. بەلاّم لەگەڵ ئەمانە هەموی لە ئەنجاما بە زەبری پارەو شیرینی نەما، یا بە دەرخستنی سوچێکی کورسی و یا سودێکی چەوری دونیایی ڕو بە گەلێکیان وەرگێڕاو هەندێکیشیان ڕاستەوڕاست کێشرانە بن باڵێ مەلیکەوەو لەگەڵ ئەوانەدا کە لە پێشەوە لە دەوری کۆبونەوە، کەوتنە هەڵپەڕین[٦٥].

پرسیاری ئیستقتا: لەسەر داوای دکتۆر ویلسەن سەرەك جمهوری ئەمەریکا هەر لە پێشەوە بیر لە ناردنی هەیئەتێکی پرسینەوە لە نوێنەرەکانی سوێندخۆرەکان کرابۆوە. ئنجا لەم ڕۆژانەدا باسی ناردنی هەیئەتێکی وا دوبارە کەوتەوە سەر زمان و خەڵقی سوریە چاوەڕوانی هاتنی ئەم هەیئەتە بون. بەلاّم بەلای سەر لەشکرەکانی هێزی دەوڵەتە یەکگرتوەکانەوە لە سوریەو لە عێراق ئەنجامی ئەم چەشنە پرسینەوەیە بە باش نەئەزانرا. لەوە ئەترسان کە ئەم پرسیارییە ببێ بە هۆی لەدەسچونی سوریەو عێراق. لەبەر ئەوە لە ژێرەوە

---

٦٥ "المسئلة السورية– مجيد خدوری".

حكومەتەكانی خۆیان هان ئەداو بۆئەوەی لە ناردنی هەیئەتی پرسیاری پەشیمانیان بكەنەوە تێئەكۆشان. ویسلەن لەمە گەیشتو بۆی دەركەوت كە سوێندخۆرەكان لەو بیرەدا نین كە هەیئەتێكی وا بنێرێت. لەبەرئەمە خۆی بڕیاری دا كە تەنیا لە نوێنەرانی ئەمەریكا هەیئەتەكە ڕێك بخاو بینێرێ. ئەم هەیئەتە لەژێر سەرەكی میستەر گراینی ئەمەریكایا ڕێكخراو لە ٣٠ نیسان گەیشتە شام. خەڵقی سوریە هیوایەكی گەورەیان بەم هەیئەتە بو و لە ١٠ مادەدا بیرخەرەوەیەكیان[٦٦] پێشكەش كرد.

مادەی دوەمی: دەربارەی جۆری حكومەتی سوریە لە ژێر حوكمی مەلیك فەیسەڵو دەربارەی قەومە بچوكەكان (اقلیات) بو.

مادەی چوارەمی: دەربارەی ئەمەریكاو چاوێریكردنی (حمایە) حكومەتی سوریە بو.

مادەی پێنجەم: لەوە باسی ئەكرد كە لە حاڵێكا ئەمەریكا نەیویست حیمایەی حكومەتی سوریە بگرێتە ئەستۆی، ئەم چاوێریە لە بەریتانیا داوا بكرێ. هەرچی وەكو مادەی شەشەمە سەرتاپاخوار دەربارەی ئەوە بو كە فەرەنسە مافی بەسەر سوریەوە نیەو هەر شتێكی لەم لایەنەوە وتویەو ئەیڵێ بێ بناغەیەو درۆیە..

كە ئەم بیرخەرەوەیە لە لایەن خەڵقی سوریەوە درا بە هەیئەتەكەی پرسیاری، فەرەنسزەكان بە جارێ عەقڵیان لەسەرا نەما. ئاگریان گرتو ڕۆژنامەكانی فەرەنسە بە یەك دەم كەوتنە وێزەی فەیسەڵ. بەمەشەوە نەوەستان. تەنانەت كەوتنە لێدوان لە ئینگلیزەكانی سوێندخۆریان. ئەیانوت دانرانی فەیسەڵ لە سوریەو دامەزراندنی حكومەتی نیشتمانی فێڵێكی ئینگلیزەو مەبەس لەمەش ئەوە بو كە خەڵقی سوریە لە كاتی پرسینەوەدا (ئیستفتا) ڕێی ئەم كردەوانەیان ببێ.. ئینگلیزیان بە پەیمانشكێن دائەنا. دوڕویی و فێڵبازیو ناڕاستییان ئەدایە پاڵ. چونكە بەلای فەرەنسزەكانەوە وابو و یا ئەیانویست وای بدەنە قەڵەم كە هەر وەكو دانانی فەیسەڵ بە مەلیكو دامەزراندنی حكومەتی نیشتمانی لە سوریە

---

[٦٦] بیرخەرەوە: مذكرة ویا مخطره Menorandum.

فێڵێکی ئینگلیزی تیابو، پێشکەشکردنی بیرخەرەوەکەی خەڵقی سوریەش بە هەیئەتی پرسینەوە هەر ئەنجامێکی فێڵو فەرەجی ئینگلیزە..

حکومەتی بەریتانیا بۆ ڕزگاربون لە مەسرەفی ئیحتلال لە بیانو ئەگەڕا. ئەیویست ڕۆژێ زوتر لەژێر ئەم بارە بچێتە دەرەوە. لەبەر ئەمە کرژی دەماری فەرەنسزەکانی بە هەل ژماردو کەوتە سەر ئەوەی کە بە تیرێ دو نیشان بشکێنێ. *ویستی لە لایەکەوە فەرەنسەی سوێندخۆری خۆی ئاشت کاتەوەو بیری بگۆڕێ لە لایەکیشەوە لە مەسرەفی داگیرکردنی سوریە ڕزگاری بێ*[٦٧]. *لەبەرئەمە لەگەڵ حکومەتی فەرەنسە ڕێکەوتو سوریەی بەجێهێشت. ژەنەراڵ گۆرۆی فەرەنسز بە خۆیو لەشکریەوە لە سنوری سوریە بو و چاوەڕوانی ئەمەی ئەکرد. کە ئینگلیزەکان سوریەیان بەجێهێشت دەسبەجێ ئەمری کرد بە فەیسەڵ کە لە سوریە بچێتە دەرەوە.*

حکومەتی فەیسەڵ کە دوای ڕۆیشتنی ئینگلیزەکان، پاراستنی سوریە ڕاستەوڕاست کەوتبوە سەرشانی خۆی ویستی لەگەڵ (گۆرۆ) ڕێکەوێو سەری بۆ هەمو داوایەکی نەواند. بەڵام فیزو غروری "گۆرۆ" لەوانە نەبو بەمە لێ گەڕێو بڕیاری دا کە بە شەڕ بێتە شامەوە. ئنجا حکومەتی سوریە ناچار ما کە خۆی بۆ شەڕ ئامادە بکا. مەجلیسی جەنگی[٦٨] فەیسەڵ –دوای موزاکەرەو گفتوگۆیەکی

---

[٦٧] ئەمە باوەڕی هەندێکە لە مێژونوسەکانی عەرەب. بەڵام لە ڕاستیا فەرەنسزەکانو ئینگلیزەکان پێش شەڕی گەورە لە ١٩١٤و لە کاتی شەڕاو دوای بڕانەوەی شەڕ بارەها لەسەر بەشکردنی وڵاتی عەرەبو وڵاتی ئەو قەومانەی تر کە لە وڵاتی عوسمانی جیا کرانەوە ئەکەوتنە گفتوگۆو بگرەو بەردەوەو هەرجارە بە جۆرێ بڕیاریان ئەدا بە بەشکردن. بەڵام زۆری پێ نەئەچو بایان ئەدایەوەو ئەکەوتنە سەر بیرێکی تر. جارێ سوریە بۆ ئینگلیز دائەنراو موسڵ بۆ فرەنسە. جارێکی تر بە پێچەوانەی ئەمە سوریە ئەخرایە سەر بەشی فەرەنسەو موسڵ ئەخرایە سەر بەشی ئینگلیز. ئنجا دەرچونی ئینگلیز لە سوریە ئەنجامی ئەم بگرەو بەردەو ئاڵوگۆڕە بو لە بەشەکانا. دیارە کە ئەم بەش بەشیە بێئەوەی عەرەبەکان خۆیان ئاگایان لێ بێ لە بەینی فەرەنسەو ئینگلیزەکانا و بە نهێنی بڕیاری لەسەر ئەدراو ئەکرا..

[٦٨] مەجلیسی جەنگی یا مەجلیسی حەرب.

دورو درێژ– لە چەك و سیلاحی جەنگ هەرچییان بۆ پێکەوە نرا، لەشکری ڕێکی نیزامی و لە عەشایر هەرچییان بۆ کۆکرایەوە بردیان بە پیر لەشکری "گۆرۆ"وە. لەگەڵ ئەمەشا –داخەکەم– لە تاقەڕۆژێ بەولاوە خۆیان پێ نەگیراو لە دوای شەڕێکی چەند سەعاتی لە بەینی ئەم دو لەشکرەدا لە (مەیسەلون) عەرەبەکان تەفروتونا بون (١٩٢٠/٧/٢٤)[٦٩]. لەم شەڕەدا "یوسف الغظمة" سەرەکلەشکری سوریە کوژراو لەشکری فەرەنسە چوە شامەوەو دوایی درا بە حکومەتی نیشتمانی عەرەب لە سوریەو بەم جۆرە فەیسەڵ –دوای بونی بە مەلیك بە حەوت مانگ– بە ئەمری ژەنەراڵ گۆرۆ سوریەی بەجێ هێشت و چوە ئیتالیا[٧٠]، لەم

---

[٦٩] المسئلة السورية– دکتور مجيد خدوری: تەحسین عەسکەری لە لاپەڕە ١٤٢ بەرگی دوەمی موزەکەراتەکەیا باسی شەڕەکەی (مەیسەلون) بەم جۆرە ئەگێڕێتەوە: لەشکری فەڕەنسە کە هێزەکەی (مجدل عنجر)ی عەرەبی شکاند تا مەیسەلون پێشکەوت و بەیانی ڕۆژی ٢٤ی تەموزی ١٩٢٠ گەیشتە سەر ئەسڵی لەشکرەکەی سوریەو هەردو لەشکر (هی سوریاو فەڕەنسە) تۆپەکانیان لەیەك خستە کارەوە، سربێکی فڕۆکەو ژمارەیەکی زۆر دەبابە لەشکری فەرەنسەی ئەپاراست. عەسکەرە پیادەکانی فەرەنسە لەژێر سێبەرو ئاگری فڕۆکەو تۆپەکاندا بەرەو مەیسەلون پێشکەوت. (یوسف الغظمة) سەرەك لەشکری سوریا زۆر ئازانە لەشکری سوریای هەڵئەسوڕاند. بەلاّم بەر پریشکی شەستتیر کەوت و کوژرا. شەڕ تا نیوەڕۆ دەوامی کرد، دوای ئەوە جبەخانەی عەرەبەکان تەواو بو و لەشکری سوریا بە ناچاری گەڕایەوە دیمەشق. لەم شەڕەدا لە لەشکری سوریا (کە هەموی سێ هەزار نەفەر بوو) ٨٠٠ کەس کوژرا، بەلاّم لە لەشکری فەرەنسزەکان (کە فیرقەیەك عەسکەرو ٥ بەتتەریە بون) ٣٠٠ نەفەر کوژراو شەڕ بڕایەوە. دوای ئەمە لەشکرەکانی فەرەنسە دوابەدوا چوونە شامەوەو فەیصەڵیش بە زۆری گۆرۆ لەشام کرایە دەرەوە. (مذکرات)ی تەحسین عەسکەری.

[٧٠] لەم سەفەرەدا مەلیك فەیسەڵ –جگە لە خێزانی مەلیکی و دەس و پێوەندی خۆی– ئەمانەشی لەگەڵ بو: ئەمیر زەیدی برای و جەعفەر عەسکەری و نوری سەعیدو ئیحسان جابری و ساطع الحصری و ئەمیر عادل ئەرسەلان و دکتۆر ئەوڕەحمان شابەندەرو مەحامی عەونی عەبدولهادی و ڕیاض الصلح و دکتۆر ئەحمەد قەدری و سەبیح نەجیب و گەلێکی تر لە ناودارەکانی عێراق و سوریە.. هەمو بە قەتاری تایبەتی چونە میسر لەوێوە مەلیك فەیسەڵ لە ڕێی زەریاوە چوە ئیتالیاو لە ١٣ی ئاب ١٩٢٠ گەیشتە میلانۆ.. تەحسین عەسکەری، موزەکەرات دەربارەی شۆڕشی گەورەی عەرەب.

ڕۆژنەدا شۆڕشی عێراق بە تەواوی کڵپەی سەندبو و ئینگلزەکان بۆ کوژاندنەوەی ئەم ئاگرەو دامرکاندنەوەی شۆڕشەکە بە هەمو جۆرێ تەقەلایان ئەدا. لەبەرئەوە پێویستیان هەبو بە کەسێکی ناودارو خاوەن ناوچە کە بتوانن کەڵکی لێ وەرگرن. واتە ئەیانویست بارەکەی سەرشانیان لە عێراق بگوێزنەوە سەرشانی یەکێکی خۆوڵاتی. چونکە ئەرکی لەشکری داگیرکەر لە عێراقا -جگە لە ئەرکی شۆڕش کوژاندنەوە- پشتی خەزێنەی بەریتانیای گەورەی ئەنوشتاندەوە[٧١] لەبەر ئەمە جارێ لە بەغدا لەژێر سەرەك وەزیری سەی ئەوڕەحمان نەقیبدا بۆئەو ڕۆژە حکومەتێکیان دامەزراند، ئنجا فەیسەڵ لەم کاتانەدا بو کە یەکلەدوایەك نامەو پیاوی ئەناردە لەندەن و دەربارەی ئەم ئەنجامەی خۆی و حکومەتی سوریە گلەیی ئەکرد. ئینگلیزەکان ئەمەیان بە هەل ژمارد و داوایان کردە لەندەن. چەرچل لەو ڕۆژەدا وەزیری موستەعمەرات بو. دوای ئەوە کە لەگەڵی ڕێکەوت حکومەتی بەریتانیا فەیسەڵی کرد بە "نامزەد"ی مەلیك و ناردیە عێراق. لەسەر ئەمە ئەوانە کە بە ناوی کۆمەڵە سیاسیەکانی عێراقەوە چوبونە سوریەو حیجازو بۆ سەربەخۆیی عێراق تێئەکۆشان -هەرچەند بەتەمابون کە ئەمیر عەبدوڵڵا بکرێ بە

[٧١] زۆر لەوانە کە وایان ئەزانی شێخ مەحمود بو بە هۆی سەرنەگرتنی حکومەتی کوردی ئەبێ لەمانە دەرس وەرگرن و بزانن کە سیاسەتی فەرەنسە دەربارەی فەیسەڵ لە سوریە وێنەیەکی سیاسەتی ئینگلیز بو دەربارەی شێخ مەحمود لە عێراق. ئەگینا هەروەکو فەیسەڵ لەشکرێکی گەورە لە زابتان و سیاسی و خوێندەوارە بەرزەکانی لەگەڵ بو و یارمەتییان ئەداو جگە لەمە بەرامبەر بە (گۆرۆ) هیچ سەرپێچی نەکراو بە هەمو جۆرێ هەوڵی ئەوە درا کە لەگەڵی ڕێبکەوێ دیسانەوە کەڵکی نەبو و حکومەتی سوریەی سەربەخۆ ڕوخا" حکومەتی شێخ مەحمودیش لە هەر وێنەیەکا دابمەزرایا و دەوروپشتەکانی شێخ مەحمود کێ و یا چۆن ئەبون ببونایە (ئەوەش ئەبێ بزانین کە پیاوەکانی لەگەڵ شێخ مەحمود بوون هەندێکیان لەوانە کەمتر نەبوون کە لە سووریا دەوری فەیصەڵیان دابوو)، ئەنجامی حکومەتەکەی کورد هەر ئەوە ئەبوو کە بوو، چونکە ئەو هۆیانەی کە حکومەتی کوردی ئەهێنایە ناوخۆی لەناوا نەئەما هۆی تری وائەهاتە پێشەوە کە پێست بە لەناودانی حکومەتەکە بکا. ئینجا کردەوەی شێخ مەحمود یا ڕێنەکەوتنی لەگەڵ ئینگلیز ئەکرا بەبیانوو بۆ تێکدانی. وانەبوویا کورد پیاوی زۆر بوو کە لە دەوری شێخ مەحمود کۆببنەوەو پێکەوە ماوەی کەمو کورتی نەدەن و خزمەتی وڵاتەکەیان بکەن.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

مەليك- لەژێر حوكمی كاتا مانەوەو لەگەڵ فەیسەڵ بە سواری كەشتی جەنگی ئینگلیز (نۆرس بروك)و لە ٢٣ی حوزەیرانی ١٩٢١ كەوتنە ڕێو ئێوارەی ڕۆژی جومعەی ٢٤ی مانگ بە وێنەیەكی زۆر بە شكۆ و شاهانە لە بەغداوە بەرەو پیری كراو هاتە شارەوە[٧٢].

*   *   *

٦٥

توركەكان لە موئتەمەرەكاندا چۆن سەركەوتن؟!

ئەگەر ئاوڕێك بدەینەوە سەر كارەساتەكانی ساڵی ١٩٢١و چاوێ بەسەر ناوچەكانی شەڕی تورك‌و یۆنانا بگێڕین ئەبینین كە ئیتر لەشكری یۆنان بە پێچەوانەی ساڵەكانی ١٩١٩-١٩٢٠ ڕوی كردۆتە شكستی‌و كشانەوەو لەشكری مستەفا كەمال وردەوردە لە پێشكەوتن‌و سەركەوتنایە. لەشكرەكانی یۆنان لە كانونی دوەمی ١٩٢١ دا هەڵمەتێكی گەورەیان بردبوە سەر ئەسكی شەهر، بەڵام لە ١١ی ئەو مانگەدا لە (ئین ئونو) لە لایەن لەشكری كەمالییەكانەوە زۆر بە توندی بەرامبەریان كرابو و بە شكستێكی گەورە گەڕابونەوە بورسە. ئەم سەركەوتنەی كەمالییەكان بو بە هۆی ئەوەی كە هەیئەتێك لە سوێندخۆرەكان لە پاریس كۆ بێتەوەو بۆ ئەوەی كە مەسەلەی خۆرهەڵات (مەسەلەی شرق) بەئەنجام بگەیەنرێت بكەوێتە گفتوگۆ[٧٣]. لەم كۆبونەوەیەدا سنیۆر سفۆرزا وەزیری كاروباری دەرەوەی ئیتالیا كە قینی لە حكومەتی یۆنان بو، لایەنی توركی گرت‌و داوای كرد كە لەشكرەكانی یۆنان لە ئەنادۆڵ بكرێتە دەرەوەو ئەدەنەو ئیزمیرو بورسەو شارەكانی تر كە داگیر كرابون، بدرێتەوە بە تورك. فەرەنسزەكانیش لەگەڵ سفورزا بون بە یەك‌و ئەمەیان داواكرد. بەڵام لۆئید جۆرج سەرەك وەزیری بەریتانیا

---

[٧٢] المسلة السورية- دكتور مجيد خدوری.

[٧٣] تأريخ الوزارات العراقية- مامۆستا عبدالرزاق حەسەنی.

بەرهەڵستی ئەم بیرە بو و لایەنی یۆنانی ئەگرت. لەبەرئەمە ڕێنەکەوتن و بڕیاریان دا کە لە ٢١ی شوباتی ٩٢١ لە لەندەن دوبارە کۆبنەوەو ئەمجارە نوێنەری ئەستەموڵ و ئەنقەرە واتە نوێنەری حکومەتی وەحیدەدینی خەلیفەو نوێنەری مستەفا کەمال، سەرکردەی شۆڕش بانگ بکرێ و لە بیرو داواکانی هەردولا تێبگەن. ئەمە جاری یەکەم بو کە لە مستەفا کەمال داوای نوێنەر ئەکراو بەم جۆرە سوێندخۆرەکان دەریانخست کە ئەیانەوێ مستەفا کەمال بناسن و دان بە حکومەتی ئەنقەرەدا بنێن. لۆید جورج بەمە لە دو سەرەوە شکا: لە لایەکەوە نمایندەکانی فەرەنسەو ئیتالیا قسەیان سەرئەکەوت و نوێنەری مستەفا کەمالیان ئەگرتە باوەش" لە لایەکیشەوە تورکەکان دوای شکاندنی ئەو لەشکرانەی یۆنان کە بە پارەو بە چەکی ئینگلیز ڕێك خرابو ئەهاتنە لەندەن و ڕوبەڕوی دائەنیشتن و داوای هەقەکانی میللەتی تورك واتە داوای بەری سەرکەوتن و زەفەری لەشکری مستەفا کەمالیان لێ ئەکرد.

* * *

موئتەمەری لەندەن و باسی کورد

موئتەمەری لەندەن وەکو بڕیاری لەسەر درابو لە ٢١ی شوباتی ٩٢١ کۆبوەوە. پەیمانی سەڤەر لەو ڕۆژەدا بناغەو یا کۆڵەکەی مەسەلەی خۆرهەڵات بو. سفورزا لە موئتەمەری پاریسدا داوای پوچکردنەوەی ئەم پەیمانەی کردبو. لە موئتەمەری لەندەنیشا باسی پەیمانی سەڤەری هێنایە پێشەوەو داواکەی دوبارە کردەوە. لەم موئتەمەرەی بەکر سامی نوێنەری ئەنقەرەو تۆفیق پاشای سەدری ئەعزەم[٧٤] نمایندەی حکومەتی پادشای ئەستەموڵ بو. یۆنانەکان "کالیگرۆ پۆلۆس" ناوێکیان بۆ موئتەمەر ناردبو. نمایندەکانی فەرەنسەو ئیتالیا لە باسی مەسەلەی ئیزمیرو تراکیادا کە هێشتا بە دەس لەشکرەکانی یۆنانەوە بو پشتی نوێنەرەکانی تورکیان گرت. نوێنەری یۆنان ملی نەداو داوای ئەوەی کرد کە موئتەمەر بۆ جارێ

---

[٧٤] سەدری ئەعزەم‌و یا (صدر اعظم) = سەرەك وەزیرو یا ڕەئیسی وزەرا.

دوەمو لەژێر سەرەکی (لوردن کەرزەن)دا کۆبۆوە. ئەمجارە "بۆگۆس نۆبار پاشا!" نوێنەری ئەرمەنیەکانی تورکیاش داوای کرد کە دەس لە پەیمانی سەڤەر نەدرێ. جگە لەمە ئەیوت پێویستە لە حکومەتی مستەفا کەمال لە لایەن ئەو ئەرمەنیانەوە کە لە کلیکیا لەژێر حوکمی تورکیا ئەمێننەوە بەڵێنێکی پارێزگاری وەربگیرێ.

"ئەهارۆنیان" سەرەك نمایندەی ئەرمەنیەکانی ئەریوانیش ڕەخنەی لەو پەیمانە ئەگرت کە لە بەینی ئەنقەرەو ئەریواندا کرابو و ئەیوت قارسو ئەردەهان نادەنەوە بە تورك. ئەم گیرو گرفتو ڕەخنەو بەرهەڵستە بو بە هۆی ئەوەی کە هەر ئەو ڕۆژە بۆ پاش نیوەڕۆ بە تایبەتی لەگەڵ نوێنەرەکانی تورك کۆبنەوەو بکەونەوە گفتوگۆ[٧٥].

مەسەلەی کوردو ئەرمەنی

ئەم بەشەی گفتوگۆو موزاکەرەیە لە موئتەمەری لەندەن تەنیا دەربارەی مەسەلەی کوردو ئەرمەنی بو. بەکر سامی سەرەك نمایندەی ئەنقەرە لە بابەت مەسەلەی کوردستانەوە ئەیوت: *".. دەبارەی ئەم وڵاتە* (واتە کوردستان) *لە پەیمانی سەڤەرا باسی موختاریەت کراوە. بەڵام ئیستە کوردەکان لە مەجلیسی گەورەی میللەتا[٧٦] نمایندەیەکی زۆربەیان هەیەو لە وێنەیەکی فراوانا تەمسیل ئەکرێن. بەڵام ئەم نمایندە کوردانە دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان هیچ باسێکیان لە مەجلیسا نەکردوەو مەیلێکی وایان نەنواندوە"*.

جگە لەمەش بەکر سامی ئەیوت: *"لە قانونی ئەساسی تورکا نەك هەر کورد بەڵکو قەومە بچوکەکانی ترکە وان لەژێر حوکمی تورکا موختارییەتێکی فراوانیان پێ بەخشراوە. لەبەرئەمە باوەڕ ناکەم شتێ هەبێ کە ببێتە هۆی ئەوە کوردەکان بخاتە لێکدانەوەوە لە لایەن دواڕۆژی خۆیانەوە.."*.

---

[٧٥] لە گۆڤاری ئاین تاریخیو یا (ایك تاریخی)= مێژوی مانگی کە گۆڤارێکی مێژوینی تورکیە لە زەمانی مستەفا کەمالو لە کاتی شۆڕشەکەو شەڕی تورکو یۆناندا دەرئەچو..

[٧٦] تورکیا بو یوك میللەت مەجلسی.

بەڵام تۆفیق پاشا!ی نوێنەری حکومەتی ئەستەموڵ بەمەشەوە نەوەستا، چونکە ئەیویست نمایندەکانی دەوڵەتە بێگانەکان بە تەواوی هان بداو بیانکا بە دوژمنی قەومی کورد. لە کاتێکا ئەمانە لەو کارەساتانە ئەدوان کە لە شەڕی گەورەدا دەربارەی ئەرمەن‌و عیساییەکانی دانیشتوانی وڵاتی عوسمانی کرابو و مەترسییان ئەنواند لە مانەوەی قەومەکانی غەیرە تورك لەژێر حوکمی دەوڵەتێکی تورکا" پاشای نمایندە وتی: *"ئەگەر لەم وشانەو بەیاناتە مەبەستان ئەو کوشتارەیە کە دەربارەی ئەرمەنییەکان کرابو ئەبێ بزانن کە حکومەتی عوسمانی‌و بە تایبەتی میللەتی تورك لەمەدا بە تەواوی بێگوناهە. چونکە لە کاتێکا کە حکومەتی عوسمانی لە شەڕا بو و دەسی بە شتێکی ترا نەئەگەیشت کوردە نەفام‌و موتەعەسبەکان هەلیان دەسکەوتبو و لە ڕوی نەزانین‌و تەعەسوبی دینەوە ئەرمەنییەکانیان ئەکوشت.."*.

ڕاستی‌و یا ناڕاستی ئەم وشانەی پاشای بەڕێز! باوەڕ ناکەین لە نمایندەکانی بێگانەکان شارابێتەوەو نەیانزانیبێت‌و شکی تیا نییە کە ئەوان زۆر باش ئەیانزانی کە دوژمنایەتی کوردو ئەرمەنی ئەنجامی فڕتوفێڵی تورك‌و بەری هاندان‌و ئاین ئۆینە بێ مروەتانەکانی سەرکردەو پیاوەکانی میری واتە بەری ئەو "تۆو"ە بو کە حکومەتی عوسمانی ئەیچاندو بڵاوی ئەکردەوە. لەگەڵ ئەمەشا – زۆر جێی داخە– کە ئەم وشە درۆو هەڵبەستانەی سەرەك وەزیری خەلیفەی ئیسلام! لەسەر مێکشی نمایندەکان کارێکی تەواوی نواندو لە ڕوی گشتی داواکانی قەومی کوردا هەوایەکی تری ناساز دەسیکرد بە هەڵکردن. واتە ئەم بەیاناتە بێمروەتانەو ناڕاست‌و بێشەرمانەیە یەکێ بو لەو هۆیانەی کە هەوای موئتەمەر کەم‌و زۆر بگۆڕێ‌و بەڵگەی بداتە دەس دوژمنەکانی کوردو بو بە هۆیەك لەو هۆیانەی کە تا تەرازوی تورك‌و پشتیوانەکانیان لە موئتەمەرا سەرکەوێ‌و پەیمانی سەڤەر بۆ ماوەیەك بکرێ بە ژێر لێوەوە.

بە کورتی تورك دوای ئەمەو بە یارمەتی نوێنەرەکانی فەرەنسەو ئیتالیاو توانییان کە ئیتر ڕوی موئتەمەر وەرگێڕنە سەر هەندێ لە داواکانی خۆیان‌و ئەو

داوایانە بە لۆئید جۆرجیش بسەلمێنن. چونکە فەرەنسەو ئیتالیای سوێندخۆرەکانی ئینگلیزو شەریکی ڕۆژی شەڕو کارەسات دەسیان دابوە دەسی تورکو لەسەر ئەویان ئەکردەوە. واتە سوێندخۆرەکان کە لە ساڵی ١٩١٨دا پێیان نەکرابو لەناو خۆیانا ڕێکەونو چاری تورك بکەن دوای سەرکەوتنی هێزەکانی مستەفا کەمالو شکستە گەورەکەی لەشکرەکانی یۆنان ئیتر شتێکیان بۆ نەمابۆوە کە بیکەن. نوێنەرەکانی تورك زانیان لەمەو لە کات کەڵك وەرگرنو بتوانن بە مەرامی کاری خۆیان بدوێنو بەرەو ئامانج بڕۆن[٧٧]. بەڵام لەگەڵ ئەمەشا مەسەلەی تورك —یۆنان ئەمجارەش دوایی پێ نەدرا. حکومەتی یۆنان بە بڕیارەکانی موئتەمەر وازی نەهێناو بۆ سەرخستنی داواکانی یۆنان لە ئاسیای بچوکا، دوبارە کەوتەوە خۆئامادەکردن. بڕیاری دا کە بە هێزێکی زۆر گەورەوە هەڵمەت بەرێتەوە سەر خاکی تورکو بۆ ئەوە تێبکۆشێ کە تا ئەنقەرە داگیری بکا.. ئەگەر لە هەواڵو کارەسات بڕوانینو کەمێ لێی ورد بینەوە بۆمان دەرئەکەوێ کە ڕێکەوتنی ئینگلیز لەگەڵ فەیسەڵو ناردنی بۆ عێراق لەگەڵ ئەم ئەنجامەی موئتەمەری لەندەنا پەیوەستێکی هەیە.

بەڵی یۆنان ملی نەئەداو سەری لە عاست بڕیاری موئتەمەرا نەئەنەواندەوە. بڕیاری ئەدا کە هێزێکی تری گەورە ڕێك بخاو هەڵمەت بەرێتەوە سەر خاکی تورکو لە ١٩٢١ بە ڕاستی تاوی دایەوە سەر خاکی تورك. بەڵام حکومەتی بەریتانیا ئیتر هیوای بە یۆنان نەمابو و باوەڕی سەرکەوتنی نەئەکرد. لەولای تریشەوە بۆی دەرکەوتبو کە فەرەنسەو ئیتالیا بە پێچەوانەی سیاسەتی بەریتانیاوە ئەجوڵێنەوەو لە هەڵمەتبردنی لەشکری یۆنان بۆ سەر تورکیا بەگلەیین. لەبەر ئەمانە ئینگلیزەکان هەر لەو ڕۆژەوە بیریان لە ئەنجامی مەسەلەی موسڵ کردەوەو بەرامبەر بە هەمو پێشهاتێك لە مەسەلەی عێراقو شۆڕشەکەیا ویستیان بە دەسوبرد بجوڵێنەوە..

---

[٧٧] لە تەرجمەی عەرەبی کتێبی مەسەلەکانی خۆرهەڵات. بە قەڵەمی نوسەری بەناوبانگی ئەڵمانی (ئوجین یەنگ E. Yung).

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ئنجا لەوەدا شکمان نییە کە دوای موئتەمەری لەندەن[٧٨] ڕێکەوتنی بەریتاینا لەگەڵ فەیسەڵو نێررانی بۆ بەغداو دوای ئەویش بە ماوەیەکی کەم گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە هندەوە بۆ عێراقو بۆ سلێمانی یەکێك بو لەو تەگبیرانە کە پێویست بو لەم وڵاتەدا بکرێو دەسپێشکەری ئینگلیز بو بۆ بەرهەڵستی دوا ڕۆژ بەرامبەر بە داوای تورك لە بابەت مەسەلەی موسڵەوە لە کاتێکا کە تورك لە شەڕی دواینی لەگەڵ یۆنان سەر ئەکەوێو بەهێزتر ئەبێ. واتە ئینگلزیەکان سەرکەوتنی تورکیان خستبوە بەرچاو و لە سیاسەتی فەرەنسەو ئیتالیاش بەرامبەر بە خۆیان کەوتبونە شکەوە. لەبەرئەوە لە عێراقا بەرامبەر بە شۆڕشی عەرەبو کورد سیاسەتی پێشویان گۆڕی. ویستیان ئیتر دوایی بە سیاسەتی هێزبەکارهێنان بدەن..

هاتنی فەیسەڵ بۆ عێراق کەڵکی بەریتانیای گرت. دوایی بە شۆڕش دراو حکومەتی عێراق دامەزراو ڕەگی داکوتا. بەڵام ئینگلیزەکان وەکو لە دواییا باسی ئەکەین، لە هێنانەوەی شێخ مەحمودا زۆر بە سستی جوڵانەوەو درەنگ خەبەریان بۆوە. لەبەرئەمە ئاماژە لە کوردستانا دوایی نەهاتو ئاگری شۆڕش بە هاتنەوەی شێخ مەحمود نەك بکوژێتەوە بەڵکو ئەوەندەی تر کلپەی سەندو گڕی گرت[٧٩].

ڕەفیق حیلمی
بەغدا ١٩٥٧/٢/٢٧

---

[٧٨] وەکو لەمەوبەر باسمان کردبو فەیسەڵ لە ئیتالیاوە بانگکرایە لەندەنو لەوێوە دوای ڕێکەوتن لەگەڵ چەرچل، بەریتانیا کردی بە نامزەدی مەلیك بۆ عێراقو لە ٣ی حوزەیرانی ١٩٢١ هاتە عێراقو کرا بە مەلیك. ئەمە هەموی دوای بڵاوبونەوەی موئتەمەری لەندەن بە چوار مانگ جێبەجێ کرابو.

[٧٩] بەرگی دوەمی یادداشت تەواو بو. لەبەرئەوە کە هەر بەرگە کرا بو بە دو بەشەوە بەمەوە تا ئێستە چوار بەشی لەچاپ دراوە. لەمەودوا ژمارەی زنجیرە لەسەر یادداشت ئەنوسین. واتە خوا یار بێ ئەمجارە بەشی پێنجەم لەچاپ ئەدەین.

وەزارەتی یەکەمی
سەی ئەوڕەحمانی نەقیبو مەسەلەی کورد[1]

بە هاتنی فەیسەڵ بۆ عێراق حکومەتی موەقەتی سەی ئەوڕەحمانی نەقیب کەوتە بزوتنەوەوە. بۆ هەڵبژاردنی فەیسەڵ بە مەلیك ئەبو مەجلیسی دامەزرێنەر[2] کۆ بکرێتەوەو پرسی خەڵق بکرێ. لەم بابەتەوە لە بەینی وەزارەتی نەقیبو

---

[1]بەشی پێنجەم

تکایەك و ڕاستکردنەوەیەکی بچوك

بەر لە هەمو شتێك تکام لە خوێنەرە خۆشەویستەکان ئەوەیە لەو هەمو کەمو کورتیو چەوتیو هەڵانەم ببورن کە لە چوار جزمەکانی پێشو و ئەوانی ترا کە بە تەمام لەچاپیان بدەم بەر چاویان کەوتوەو ئەکەوێ. ئەمەوێ باش بزانن کە من یەکێکم لەوانە کە لە ڕەخنە زیز نابمو بە دڵێکی خاوێنەوە بەرەو پیری ئەکەمو تا بتوانم هەوڵ ئەدەم کەڵکی لێوەرگرم. ئنجا ئەمەیە کە ئەبێتە هۆی کەمتەرخەمی. هۆی لەسەر ڕۆیشتنو پاڵ بە بەرهەڵستەوە نانو نوسینی بێ وچان. چونکە هیوام زۆرە بە چاولێپۆشینو لێبوردنی برا کوردە خۆشەویستو بەڕێزەکانمو هەمو شتێکی ترم بەلاوە سوكو ئاسانە.

هەڵەیەکی ڕابوردو: لە جزمی چوارەمی یادداشتا وتومە "شێخ محەمەدی بەرزنجی قازی" بو (واتە قازی چەمچەماڵ بو). بەڵام ڕاستەکەی ئەمەیە کە قازیی چەمچەماڵ سەید عەلی کوڕی شێخ محەمەدی بەرزنجی بو. من نەئەبو ئەم هەڵەیە بکەم. چونکە شێخ محەمەدی بەرزنجی (پڕ قەبرەکەی لە نور بێ)، لە زەمانی حکومەتی عوسمانی لە مەکتەبی ڕوشدییەی عەسکەری مامۆسای خۆم بو و قەواعیدی عەرەبی پێ ئەخوێندین. ئنجا *سەید عەلی* قازی چەمچەماڵو *سەید ئەحمەدی بەرزنجی* مودیری ئەمنی عامی زەمانی شێخ مەحمودو مورەخەصی بۆ پاریسو *شێخ قادر* کە ئیمڕۆ عەقیدە لە جەیشی عێراق، هەرسێکیان کوڕی شێخ محەمەدی ناوبراون.

ڕەفیق حیلمی
١٩٥٧/٤/٦
بەغدا: بستان الخس
١/١٧/٤٦٩

[2] مەجلیسی تەئسیسی.

دائیرەی مەندوبی سامیا هەندێ نامە ئاڵوگۆڕ کرا، کە پەیوەستی بە مەسەلەی کوردیشەوە هەیەو لەبەرئەوە ئەیخەینە بەرچاوی خوێنەرەکان. ئەتوانین بڵێین کە زۆری کوردەکان —تەنانەت زۆر لەوانە کە لە مەجلیسی دامەزرێنەرا بون بە ئەندام— ئاگایان لەو نامانە نەبوەو ئەگەر هەندێکیان —بە هەلێك بەرچاوی کەوتبێ و یا ئاگای لێ بوبێ— وەکو بۆمان دەرکەوتوە چاوی لێ نوقاندوەو گوێی لێ کەڕ کردوە، واتە لەوانە نەبوە کە بۆ کوردو دواڕۆژی قەومەکەی تێ بکۆشێ و دەماخ بسوتێنێ! چونکە لە کوردستانی عێراقا ئەوانەی کە ناوچەی کۆمەڵایەتییان ماوەی ئەدان بۆ نزیککەوتنەوە لە سیاسەت —ناڵێم هەمویان— بەڵام لە چوار بەشا سێ بەشیان لەو جۆرە پیاوانە بون کە بۆ خۆگرتن بەرامبەر بە میللەتی کورد کە تا ئەهات چاوی ئەکردەوەو لە حەقیقەتی ئەوان ئەگەیشت"و بۆ پارێزگاری ناوچەکەیان کە لە ڕێی ڕاستیو خزمەتو خۆبەختکردنەوە دەسیان نەکەوتبو، ئەبو بە ئینگلیزەکانو کاربەدەستەکانەوە بنوسێن. لەبەرئەمە دیارە کە ئەو جۆرە سیاسییانە هیوای ئەوەیان لێ نەئەکرا ناوچەی خۆیان بۆ خزمەتی وڵات بەکار بێننو قازانجی ئابوریو سیاسییان لە ڕێی قازانجی کۆمەڵو میللەتا بەخت بکەن. لەبەرئەمە مەسەلەی کورد هیچ وەختێك —بە تایبەتی لە عێراقا— لە سەر دەسی ئەوانەوە نەڕۆیشتوە کە دڵسۆزی قەومەکە بنو زۆرتر ئەو جۆرە سیاسییانە لەم مەسەلەیە نزیك خراونەوە کە مەبەسیان لە کوردایەتی خزمەتی ئینگلیزو قازانجی خۆیان بوە. هەر لە ڕوی ئەم سیاسەتەشەوە بو کە دوای موئتەمەری لەندەن هەر هەوڵو تەقەلایەك لە لایەن ئینگلیزەکانەوە لە کوردستانی عێراقا ئەدرا سەری نەئەگرتو لە سنوری تاقیکردنەوەی تەگبیرێ تێ نەئەپڕی کە لە ڕاستی زیاتر درۆی تێکەڵ کرابێ.

یەکێك لەو تەگبیرانەی ئینگلیز کە بۆ کەڵکلێوەرگرتنی خۆیان لە دواڕۆژا بیریان لێ کردبوەوە تێکەڵکردنی مەسەلەی کوردە لەگەڵ هەڵبژاردنی فەیسەڵی یەکەم بە مەلیك. واتە لە کاتێکا دەسکرا بە هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەرو بڕیار درا بە ئینتیخابی فەیسەڵ بە مەلیك بۆ عێراق وەکو لە سەرەوە

وتمان لە بەینی دائیرەی مەندوبی سامیو وەزارتی نەقیبدا چەند نامەیەك ئاڵوگۆڕ کراو ئەم نامانە باسی دواڕۆژی قەومی کوردیشی تیا هەبو. بەڵام داخەکەم نەمانبیستەوە کە یەکێ لە سیاسییە جامبازەکانی کورد، لەو ڕۆژەدا بۆ کورد تێکۆشن. تەنانەت لەوانە کە بە ناوی ئەندامەوە چوبونە مەجلیسی دامەزرێنەرەوە، من بزانم یەکێکیان بە ناوی کوردەوە وشەی لە دەم نەهاتە دەرەوەو بۆ قەومەکەی دەماخی نەسوتاند. شتێکی نەکرد کە لەناو پەڕاوەکانی مەجلیسا بنوسرێو یا لە لاپەڕەی مێژوی کوردا ببێتە هۆی ناوبردنی. لە ڕاستیا ئێمە نابێ لۆمەشیان بکەین. چونکە ئەو جۆرە ساسییانە کە ئینگلیز دروستی ئەکردن بۆ خزمەتی کورد نەئەهاتنە ناو. مەبەسی ئەوان تیجارەت بو. بە سیاسەتەوە کاسبیان ئەکرد. تەنیا مەبەسێکیان هەبو. قازانجی خۆیان. ئەمەیش لە خزمەتی ئینگلیزا دەس ئەکەوت. بەڵام سوپاس بۆ خوا بەو مێشکەوە کە هەیانبو خزمەتی ئینگلیزیشیان پێ نەئەکرا. لەبەرئەوە دوابەدوا لە نرخ کەوتنو بەشێکی گەورەیان لە شانۆی سیاسەت کرانە دەرەوە. لە هەردولا بون. کوردو ئینگلیزیان بە جارێ لەکیس چو. کاربەدەستەکان لە جێی ئەو مایەپوچانە دەستە سیاسییەکەی تریان پێگەیاند. بەڵام ئەمانە لە عاست نەتەوەی تازەو لاوە وریاو تێگەیشتوەکانا بە ئاسانی تەمسیلیان پێ نەکرا. تاقیکردنەوەو بەسەرهاتی ڕابوردو بە وێنەی دەرسێکی ڕەوان لە بیر نەچۆوە. هیواش ئەکرێ کە جارێکی تر، (لاو) شوێن ئەو جۆرە سیاسی یا جامبازانە نەکەوێو بە هەڵە نەچێ!..

ئینگلیزەکانیش لەگەڵ کوردا هەروەکو لەگەڵ عەرەبەکانا کردویانەو ئەیکەن قەت بە ڕاستی نەهاتنە پێشەوەو دەسیان لە فڕوفێڵ هەڵنەگرت. و لەم ناڕاستیو فڕوفێڵە بە ئەنجام خۆیان لە کورد زیاتر توشی زەرەر بون. چونکە تا هیوایان بە لەشکری یۆنان بو و بە تەما بون لەشکرەکانی تورك لە ئاسیای بچوکا بەیاخی سپی هەڵکاو مستەفا کەمال لە ناوا نەمێنێو بە ڕاستی بەدڵ دەسیان نەدایە دەس کورد. جاروباریش کە مەسەلەی کوردیان بیر ئەکەوتەوە مەبەسیان خزمەتی کورد نەبو. بەڵکو بە هۆی کوردە جامبازەکانی پیاوی خۆیانەوە شوێن

مەبەسێکی نهێنی ئەکەوتن کە قازانجی ئینگلیزی تیا بێ. تەنیا بۆ سەرکەوتنی خۆیان تێئەکۆشان و بۆ هەڵگەران بە کێوە بەرزەکانی ئامانجی بەریتانیادا لە شوێن جێگە پێئەگەڕان..

لەو وشانە کە مەندوبی سامی لە نامەکەیدا بۆ وەزارەتی عەبدولڕەحمان نەقیب ئەینوسێ، مەبەسی ڕاستی ئەو، پارێزگاری حەقی دواڕۆژی کورد نەبو. چونکە بە لای ئینگلیزەکانەوە وابو کە ئەگەر مستەفا کەمال لەناو ببەن موسڵ بێخاوەن ئەمێنێتەوە. نەشیان ئەویست کە ئەم وڵاتە بە پیت و بە بەرەکەتە بخرێتە سەر عێراق. چونکە نەیان ئەویست کە عەرەبەکان بەهێز بن. لەبەر ئەمە لەو ڕۆژەدا لە ژێرەوە بەرهەڵستیان ئەخستە ڕێی عێراق و داواکردنی موسڵ[٣]. باسی کوردستانی ئینگلیز بۆ ئەمە مابۆوە. کە تورك فەوتا، بەرامبەر بە عەرەبی عێراق بیکەن بە هۆی هەڕەشە. واتە لەژێر ناوی کوردستانا موسڵ جیا بکەنەوە و بیکەن بە هی خۆیان.. ئنجا کە مستەفا کەمال سەرکەوت –کوردەکان کە لە ئاسیای بچوك و لە عێراقا لاگیری تورکیان کردبو– هەروەکو ئینگلیز پشتی تێ کردن لە تورکیش لە ستەم و دوژمنایەتی بەولاوە شتێکیان چنگ نەکەوت. چونکە مستەفا کەمال –بەشێ لە قازانجی نەوتەکەی موسڵ و بە بێدەنگبونی ئینگلیز لە مەسەلەی کورد– لەگەڵ بەریتانیا ڕێکەوت و دەسی لە موسڵ هەڵگرت..

بەڵام موسڵ ڕاستەوڕاست نەبو بە هی ئینگلیز، بەڵکو بۆ عێراق مایەوە. ئەوانەی خۆیان بە ئەرەستو دائەنێن و لە ژێرەوە زەردەخەنە ئەیانگرێ، ئەبێ بزانن کە ئینگلیزەکان لەچاو ئەو بەرنامەیە کە کێشابویان بە مەبەس نەگەیشتن. بەڵێ جێی ئینکار نیە تا بەینێ لەمەوپێش بەلای بەشی زۆربەی خەڵقی دونیاوە ئینگلیز بە مامۆستای سیاسەت دائەنران و تەنانەت بەلای بەشێك لە کوردەکانی خۆمانەوە موعجیزاتیان ئەدرایە پاڵ. بەڵام بێت و کردەوەکانیان و ئەنجامی ئەو سیاسەتە کە تا ئیمڕۆ لە سەری ڕۆیشتون و ئەڕۆن بخەینە بەرچاو، واتە قازنج و

---

[٣] داواکردنی موسڵ نەك لە تورکەکان، بەڵکو لە ئینگلیزەکان. واتە بەریتانیا موسڵی بە هی خۆی دائەنا و بە تەمای فەوتانی تورك و مستەفا کەمال بو.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

زەرەرەکەی بۆ خۆیان و بۆ بەریتانیای گەورە لێك بدەینەوە بە ڕونی بۆمان دەرئەکەوێ کە بە تایبەتی لە شەڕی یەکەمی گێتی بەملاوە بە بێوچان بەرەو دوا ڕۆیشتون و لە هیچ مەبەسێکا بە ئامانج نەگەیشتون. وەکو هەندێ لە سیاسییەکان ئەڵێن خرەفاون. جارێ بە چەشنی پیرێکی خرەفاو و جارجار وەکو منالێکی تاقانەی دایك و باوك ناز ئەکەن و ورك ئەگرن. بەلام نە خۆخرەفاندنیان کەڵکیان ئەگرێ نە وڕکگرتنیان. لە هەمو لایەکی دنیا کەس نەما تێیان نەگاو پشتیان تێ نەکا.

با بیر بکەینەوەو بزانین کە کام جێ و لە چە کارێکا بە ئامانج گەیشتن و مەبەسیان چوە سەر؟ کەمێ لە خەیاڵ دور کەوینەوە. پەردەی ئیمان لە ئینگلیز لەسەر ڕو دامالین و چاوێکی تیژو گەش بە دەوری خۆمانا بگێڕین و پەروامان لە مونافقیەکان نەبێ و ڕاست بڵێین! ئینگلیزەکان لە دوای شەڕی یەکەم چونە ئەستەموڵ، ئەنجامی تەقەلاکانی ئەوێیان چی بو؟ لەشکری یۆنانیان دروست کردو ناردیانە سەر مستەفا کەمال. ئەنجامەکەی بەچی گەیشت؟ ئەی هەڕەشەو گوڕەشەکانی لوئید جۆرج و کرزن لە موئتەمەرەکانا و تەقەلاکانی ئەم دو وەزیرە گەورەیەی ئینگلیز لە بابەت هاندانی دنیاوە بەرامبەر بە تورك، بە مستەفا کەمال چوە مێشکی کەسەوە؟؟ تەنانەت سوێندخۆرەکان واتە فەرەنسەو ئیتالیای هاوپەیمانەکانی خۆشی پێ هاندرا؟؟ توانی لە تورکیان هەڵگێڕێتەوەو لە یارمەتی تورك دوایان بخا؟؟ ئەو سیاسەتە کە لە کوردستانی عێراقا لە سەری ئەڕۆیشتن و مەبەسێکی بە شێخ مەحمودیان هەبو، سەری گرت و یا هەمو بە پێچەوانەی مەبەسی ئەوان هاتە دی؟.. بە کورتی لەو ڕۆژەوە تا ئەم ساتە لە کام لای گێتیا و لە چە کارێك و سیاسەتێکا سەرکەوتن؟ لە ئیرلاندەوە بگرە تا دورترین وڵاتی ڕۆژهەلات –چە سەربەخۆو چە دیل و ژێردەس– چە کارێ بە مەرامی ئەوان چوە سەرو کام بەرنامەیان سەری گرت؟ بەریتانیا –کە ڕۆژ لە ئیمپراتۆری ئەوا هەڵ ئەهات و ئاوا ئەبو– یا ئاوا نەئەبو– ئیمڕۆ لە کام قوژبنی گێتیا نرخێکی ماوەو یا بە چاکە ناو ئەبرێ؟ لە چە وڵاتێکا نۆکەری ماوە یا هەیە؟.. فیدائییەکانی

"قبریس" ئاگر لەسەر پشتی ئینگلیز ئەکەنەوە، لاوێکی نیشتمانپەروەری عەرەب واتە مەلیك حسێنی جوامێر گلۆپی مەلیکی بیابان بە چەشنی پشیلەیەکی گەڕ لە وڵاتەکەی ئەهاوێتە دەرەوە. میسری ئازا دوای نوستنێکی نزیك هەشتا ساڵ لە ناکاوا تەکان ئەداو زنجیرەکانی ئەپچڕێنێ. لە ڕیزی دیلەکان ئەچێتە دەرەوە. هندستان، گەوهەری تاجی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا بەری خەباتە دورو درێژەکەی "گاندی"و "نەهرۆ" ئەچنێتەوە. ئەبێ بە دەوڵەتێکی سەربەخۆو هەرە بەڕێزی دنیا. پیاوخۆرەکانی ئەفەریقاو نەتەوە ڕەش و دواکەوتوەکان لێی هەڵئەگەڕێنەوە. لە عاست نەتەوەی بەرزو پیرۆزی ئینگلیزو سپییەکانا سەر بەرز ئەکەنەوە. لە عێراقا، لە ئێرانا، لە بەحرەین و کوێت و عەدەنا داوای کرێی لاگیری و دۆستایەتی لێ ئەکەن. ئیمامی یەمەن لە ڕویانا ئەوەستێ و شەڕێ تۆپ و فرۆکەیان لەگەڵا ئەکا. نەتەوە یەکگرتوەکان لەسەر قەومە بچوك و بێکەسەکان پەنجە ئەکەن بە چاویاو ڕێی دەسدرێژی لێ ئەبڕن. مەلیك سعود شەڕیان پێ ئەفرۆشێ و داوای فلانە جێ و فیسارە دورگە[٤]یان لێ ئەکا. تەنانەت ئیرلاندەی ئازاد لێی ڕاست ئەبێتەوەو ئەیەوێ ئینگلیز لە ئیرلاندەی ژێردەس بکاتە دەرەوە.

بە کورتی بەهەر لایەکا ئەڕوانی ڕەخنەیەو لە ئینگلیز ئەگیرێ. هەرایەو هەڵئەگیرسێ. خەڵقەو بە گژیا ئەچن. داوایەو لێی ئەکرێ. پیاوەو لێی ئەکوژرێ. حەقدارەو شکاتی لێ ئەکا. خاوەن داوایە ڕو ئەکاتە نەتەوە-یەکگرتوەکان[٥]. تەنانەت وا لەم ڕۆژەدا هەزاران هەزار کرێکار ئاژاوەیان ناوەتەوەو وەزارەتی بەریتانیایان خستوەتە گەرداوەی کەم و زیادی کرێ و هەر خوا ئەیزانێ کە ئەمە تەرازوی ئابوری وڵات ئەخاتە چە وەستاوێکەوە؟! بەڵێ بێت و لە هەمو ئەمانە بنواڕین و بە بیرێکی بێلاگیری (حیادی) لێی ورد بینەوە بۆمان دەرئەکەوی کە -بە پێچەوانەی بیری ئەوانە کە لە باوەڕێکی تران و لایان وایە کە لاگیری ئەوان ڕەنگە ڕەش بکا بە سپی و یا شەو بکا بە ڕۆژ- سیاسەتی ئینگلیز لەگەڵ پێویستی

---

[٤] دورگە یا جەزیرەی پریمو یا (بریمی).

[٥] نەتەوە یەکگرتوەکان: امم متحدە.

چەرخا ڕێك نەكەوتوەو ناكەوێو بە ڕاستی بەریتانیای گەورەی بەرەو پاش بردوەو ئەیبا. لە ناوچەی دەوڵەتە گەورەكان گەلێ دوری خستوتەوەو ئەیخا.. لەمە زیاتر لە سەری نەڕۆین‌و با بگەڕێینە سەر مەبەس:

دوای ئەوە كە ئەمیر فەیسەڵ گەیشتە بەغدا یەكەم كردەوەی وەزارەتی نەقیب كۆكردنەوەی مەجلیسی دامەزرێنەر بو. چونكە بۆ هەڵبژاردنی ئەمیر فەیسەڵ بە مەلیك‌و بڕیاردان لە بابەت ئەوەی كە بە چە جۆرێو لە چە وێنەیەكا ئەم هەڵبژاردنە ئەبێ لەناو میللەتا بڵاو بكرێتەوە پێویست هەبو بە هەیئەتێكی وا كە نوێنەری هەمو تیرەو نەتەوەكانی عێراق بێ. قانونی هەڵبژاردن[٦]. هەر بۆ ئەم مەبەسە لە پێشەوەو لە لایەن لیژنەیەكی تایبەتیەوە دانرابو. ئەندامەكانی ئەم لیژنەیە لەوانە ڕێكخرابو كە لە مەجلیسی مەبعوسانی عوسمانیا ئەندام‌و لەم جۆرە كارانەدا شارەزا بون. بەڵام وەزارەتی نەقیب ویستی كە لەم كارەدا بە دەس‌و برد بجوڵێتەوە. واتە وای بە باش زانی بۆ كۆكردنەوەی مەجلیسی دامەزرێنەر، كات لە دەس نەداو لە سەر قانونی ئەساسی بە چەندو چون‌و بگرەو بەردەوە خەریك نەبێ. بەلای وەزارەتەوە وابو كە دانانی ڕێو شوێنێكی تایبەتی‌و لە هەمو سەرێكەوە گونجاو لەگەڵ قانون[٧] ئەبێتە هۆی پەیابونی گێچەڵ[٨] لە كاتێكا كە وەزارەت لەو باوەڕەدا بو (ویستاو)ی ئەو ڕۆژەی وڵاتی عێراق وای ئەویست كە لە مەسەلەیەدا بە گورجی بجوڵێنەوە. دیوی دەرەوەی بیانوەكەی وەزارەت ئەمە بو. بەڵام ئەوانەی كە لە دیوی ژێرەوەی سیاسەت ئاگادار بون ئەیانزانی كە هۆی گرنگترینی ئەم دەسوبردەو خێرا جوڵانەوەیە" مەسەلەی كورد بو. چونكە *بە پێی پەیمانی سەڤەر، كە تا ئەو ڕۆژە لە وێنەیەكی ڕەسمیا هەڵنەوەشابۆوە، كورد حەقی ئەوەیان هەبو كە بیر لە دوارۆژی قەومەكەیان بكەنەوەو ئەیانتوانی كە بێ ترس بەرامبەر بە حكومەتە تازە دامەزراوەكەی عێراق بیروباوەڕی خۆیان بڵێن.*

---

[٦] قانونی ئینتیخاب.

[٧] گونجاو لەگەڵ قانون: موافقی قانون.

[٨] گێچەڵ: موشكیلە.

هەروەکو لە لایەن یەگرتنەوەو تێکەڵاو بون بە وڵاتی تازەوە بەرهەڵەستیان لەبەردەما نەبو ڕێی ئەوەشیان لێ نەئەگیرا کە داوای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بکەن‌و یا هیچ نەبێ مەیلی ئیدارەی موختارییەتێکی میللی بخەنە پێشەوەو داوای ئەو حەقانە بکەن کە لە لایەن دەوڵەتە سوێندخۆرەکانەوە[9] بەڵێن درابو بە جێبەجێکرانی‌و خرابوە پەیمانەکەی سەڤەرەوە.

ئنجا لەبەر ئەمە بو کە وەزارەتی نەقیب ویستی تا کوردەکان بیریان لەمە نەکردۆتەوەو یا –لەهەر لایەکەوە بێ– نەخراونەتە سەر ئەم بیرە، هەڵبژاردنی فەیسەڵ بە مەلیك، جگە لە عەرەبەکان لە لایەن هەمو تیرەو نەتەوەکانی عێراقەوە –بە تایبەتی کوردەکان– تا زوە بە ئەنجام بگاو بەبێ ئۆقرە ببرێتە سەر. واتە بڕیار درا کە ئەم هەڵبژاردنە بە کۆکردنەوەی دەنگی گشتی[10] جێبەجێ بکرێ. ئەم بڕیارە کە لە لایەن سیاسییەکانی عەرەبی عێراقەوە بە باش زانرا لە کۆبونەوەی ١١ی تەموزی ١٩٢١ ڕێکەوتی ٥ی زی قەعدەی ١٣٢٩دا مەجلیسی وەزیرەکانیش بڕیاری لەسەر داو بە هەمو عێراقا بڵاو کرایەوە. ئەم کردەوەیە کە دیارە وێنەیەکی وریایی‌و زرنگی سیاسییەکانی ئەو ڕۆژە بو، خەڵقی عێراقی خستە بەرامبەر ئەمری واقعەوە. ئەوانەی کە شارەزای دیوی ناوەوەی سیاسەت نەبون –وەکو هەندێ لە سەرەك عەشیرەتەکان‌و بەشی زۆربەی ئەهالی –وایان ئەزانی کە ئەم بڕیارە (قانونی)یەو ئەبێ سەرپێچیی لە عاستا نەکرێ. لەبەر ئەوە لە کاتێکا دەس کرا بە کۆکردنەوەی دەنگ. مەئمورەکانی ئیدارە وەکو موتەسەڕیف‌و قائیمقام‌و مودیرەکان‌و لە پشت ئەوانیشەوە مشاوەرەکانی سیاسی ئینگلیز، توشی هیچ جۆرە بەرهەڵەستییەك نەبون. ئەم کارە دژوارو گرنگەیان زۆر بە سوکی‌و ئاسانی بردە سەر. ئەوانەش کە لەبەر هەر هۆیەك بێ هەستی ورتەورتێکی ڕاست‌و درۆیان لێ ئەکرا، هەر لە پێشەوە دەمشیرین یا دەمکوت کرابون. بەڵام مەسەلەی کورد ئەمجارەش لە لایەن ئینگلیزەوە کرا بەژێر لێوەوەو بە ناو بۆ کوردەکان خۆیان

[9] دەولی حولەفا.
[10] تەصویتی عام.

هێشتەوە. بە مەبەسێك کە لە سەرەوە وتبومان و لە خوارەوەش دوبارە باسی ئەکەینەوە ناوی کوردو مەسەلەی ئەم قەومە خرابوە ئەو نامانەوە[١١].

مەبەسەکەشیان "مەبەسی ئینگلیزەکان" ئەوە بو کە لە هەر کاتێکا ویستیان و تەنیا بۆ قازانجی خۆیان بەکەڵك هات مەسەلەی کورد زیندو بکەنەوەو لە ڕێی عەرەبەکان و حکومەتی عێراقا بیکەن بە بەرهەڵست. هەندێکیش کە خۆیان بە نمایندەی قەومی کورد دائەنا جوڵەیان لێوە نەهات و لە ڕێی قانونەوە تەقەلایەکیان نەدا، چونکە زۆریان لەوانە بون کە شوێن سودی نەفسی خۆیان کەوتبون و بۆ دەسخستنی ئەمە ئەو ڕۆژەیان بە هەل ژماردبو. ئەوانەش کە لەم جۆرە نەبون کەم بون و بە یەکەوە نەئەلکان و یا بڵاوەیان پێ کرابو و یا تەنگیان پێ هەڵچنرابو.

جگە لەمە –داخەکەم– خۆپەسەندو ئەنانی بون، بێ تەنزیمات بون، گیانی لێبوردن و چاولێپۆشینیان پەست بو. لەبەر ئەمە هیچیان پێ نەکرا. لەوەش ترسیان هەبو، کە بێت و لە عێراق جیا بکرێنەوە بدرێنەوە بە تورك و یا ڕاستەوڕاست هەر لەژێر حوکمی ئینگلیزەکانا بمێننەوە. ئەو ئینگلیزانە کە دەستەیەك لە نۆکەرەکانی خۆیان بەولاوە ژیانیان لەو دوایی کورد کردبو بە ژار[١٢]. ئەمانە هەموی بو بە هۆی ئەوەی کە تەنانەت بەشێکی خەڵقی لیوای سلێمانیش دەنگ بدەن بۆ فەیسەڵ و لە ئەنجامی دەنگی گشتیا بە لەسەدا نەوەدو شەشی ٪۹٦ دەنگەکانی هەمو عێراق بکرێ بە مەلیك[١٣]).

*　*　*

---

[١١] نامەکانی کە لە بەینی دائیرەی مەندوبی سامی و وەزارەتی سەید ئەوڕەحمانی نەقیبدا ئاڵوگۆڕ کرابو..

[١٢] ژار: زەهر، ژاری مار: زەهری مار.

[١٣] تاریخ الوزارات العراقیة (مامۆستا عەبدولڕەزاق حسنی).

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

لە بەینی حکومەتی عێراق و مەندوبی سامی‌یا ئاڵوگۆڕی نامەو باسی مەسەلەی کورد:

لە کاتێکا سیاسییەکانی عەرەبی عێراق و ئەوانەی لاگیری فەیسەڵ بون تەقەلایان ئەدا کە بە دەنگی گشتی فەیسەڵ بکرێ بە مەلیکی عێراق. لە بەینی دائیرەی مەندوبی سامی و وەزارەتی نەقیبا لە لایەن هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەرەوە چەند نامەیەك ئاڵوگۆڕ کرا کە پەیوەستێکی گرنگی هەیە بە مەسەلەی کوردەوە. لەبەرئەمە وا لە خوارەوە کوردیەکەی ئەو نامانە ئەنوسین:

ئەمە وێنەی نامەیەکە کە بە ژمارە "١-٥٣٥" و مێژوی ٨ی تەموزی ١٩٢١ لە لایەن سکرتێری مەجلیسی وزەراوە بۆ فەخامەتی مەندوبی سامی عێراق[١٤] نوسراوە.

"فەخامەتی ڕەئیسی وزەرا ئەمری پێ کردم ئیشارەت بەو نامەیە بکەم بە ژمارە "س١٣١" و بە مێژوی ٧ی نیسانی ١٩٢١ نوسراوەو تکاتان لێ بکەم کە لە فەخامەتی مەندوبی سامی پرسیاری هۆی دواکەوتنی پێکهاتنی ئەو نیزامە موەقەتە بفەرمون کە بڕیار دراوە ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەری پێ هەڵبژێرێت. جگە لەمە فەخامەتی ڕەئیسی وزەرا وای پێخۆشە کە بزانێ داخۆ لە لایەن فەخامەتی مەندوبی سامییەوە بەرهەڵەستیەك هەیە بۆ بلاوکردنەوەی نیزامی ناوبراو بە گورجییەك کە لە دەسەڵاتا بێ یا نەء؟".

حسین ئەفنان

سکرتێری مەجلیسی وزەرا

---

[١٤] نامەکە ڕاستەوڕاست بۆ مەندبوب نەنوسراوە. بەڵکو بە ناوی سکرتێری مەندوبی سامییەوە نوسراوە.

وەڵامی سکرتێری مەندوبی سامی

بە ژمارە "س د ١٦٣١" و بە مێژوی "٨ی تەموز ١٩٢١" لە وەڵامی نامەی ژمارە "١-٥٣٥" و مێژوی ٨ی تەموزی ١٩٢١دا ئەڵێم: فەخامەتی مەندوبی سامی زۆر پێی ناحۆشە بدوێ لەو دواکەوتنە کە لە بابەت بڕیاردان لە لایەن قانونی هەڵبژاردنەوە ڕوی داوە. دواکەوتنی کە لە بنچینەدا لەو گرنگیە پەیابوە کە هاتۆتە ڕێی دۆزینەوەی ڕێکخستنی جێبەجێکردنێکی وا کە لەگەڵ "پەیمانی سەڤەر"دا بگونجێ بۆ پێکهێنانی قازانجی[15] کوردەکان لەو سێبەرانەدا[16] کە تیا ئەژین. بە تایبەتی ئەم گرنگیە زیاتر لە تێکەڵ و پێکەڵی هۆزە جیاجیاکانی کوردا دەرکەوتوە کە لە لایەن ویستاوی (موقف) خۆیانەوە بەرامبەر بە حکومەت و بەرامبەر بە فەخامەتی مەندوبی سامی بەریتانیا پیشیانیان داوە. فەخامەتی مەندوبی سامی لەو هۆیانە ئاگادارە کە مەجلیسی وزەرای خستۆتە سەر هەوڵدان بۆ بڵاوکردنەوەی قانونی هەڵبژاردن و لەگەڵ ئەوەشا کە لە هەمو هەواڵێ ئاگادارە، دیسانەوە ئامادەیە بۆ جێبەجێکردنی ئەم قانونە، بە مەرجێك کە لە سێبەرەکانی کوردا "جڵەو"ی کار بدرێتە دەس خۆیان لەوەدا کە بیانەوێ تێکەڵ بن بەم هەڵبژاردنە و یا لێی دورکەونەوە و ئەمەش کار نەکاتە سەر بڕیاری دوایین یان لە ڕۆژی خۆیا لە بابەت ویستاویانەوە بەرامبەر بە حکومەتی عێراق. بە پێی هەواڵێك کە لە وەزارەتی داخلیەوە دەرچوە و بە مەندوبی سامی گەیشتۆتەوە فەخامەتیان ترسیان لەوە هەیە ئەو ماوەیە کە لە بەینی مێژوی بڵاوکرانەوەی قانونی هەڵبژاردن و کۆبونەوەی مەجلیسی دامەزرێنەرا تێئەپەڕێ زۆر بکێشێ و لە سێ مانگ کەمتر نەبێ. شکی تیا نیە کە ئەبێ مەجلیسی دامەزرێنەر تا زوە کۆبکرێتەوە و بۆ وڵات قانونێکی ئەساسی ڕێك بخا، بەڵام پێویستەکانی ئەهالی ڕۆژبەڕۆژ لە زیادبونایە بۆ دەسخستنی هەلێك کە حاکمی وڵاتی تیا دابنێ.

---

[15] پێکهێنانی قازانج: تەئمینی مەسالح.

[16] سێبەر: کولگەی تورکی، مەنتیقەی عەرەبی.

مەرکەزی ئەم حاکمە بە پێی قانونی ئەساسی ئەچێتە ژێر قەیدەوە. بۆ گەیشتن بەمە بە گورجی ئەبێ ڕێگەیەکی ئاسان بدۆزرێتەوە کە مەبەسی پێ بێتە دی. فەخامەتی مەندوبی سامی ئامادەیە بۆ سوککردنی هەمو هۆیەك کە بۆ گەیشتن بە ئەنجامی پێویستی مەجلیسی وزەرا بە باشی ئەزانێ و داوای ئەکا.."

سی. سی. کاربت

سکرتێری مەندوبی سامی

ئەم نامەیە (واتە نامەی سکرتێری مەندوبی سامی) لە کۆبونەوەی ١١ی تەموزی ١٩٢١ ڕێکەوتی ٥ی زی قەعدەی ١٩٣٩دا لە مەجلیسی وزەرا خرایە موزاکەرەوەو بڕیار درا بە:

١-دۆزینەوەی ڕێگەیەکی سوك بۆ دانی هەل بە عێراقییەکان لە دەرخستنی مەیل و خوایشتی خۆیانا لە لایەن هەڵبژاردنی مەلیکەوە بۆ عێراق و لەسەر ئیقتراحی ڕەئیسی وزەرا هەر لەو کۆبونەوەیەدا بڕیار درا کە ئەمیر فەیسەڵ ناوی مەلیکی عێراقی لێ بنرێ. بەو مەرجە کە حکومەتەکەی دەستوری نیابی و دیموکراتی بێ و بە قانونەوە بەسرابێ. جگە لەمە بە دەنگی گشتی[١٧] بڕیار درا کە ئەمە بە هۆی وەزیری داخلیەوە بە هەمو ناوچەکانی حکومەتا بڵاو بکرێتەوەو لەم لایەنەوە چی پێویستە بیکا[١٨].

٢-مەسەلەی کورد: لەبەرئەوەی کە حکومەتی بەریتانیا بە پێی پەیمانی سەڤەر جڵەوی ئیختیار ئەداتە دەس کوردەکان و ڕێ ئەکاتەوە بۆ تێکەڵبون و یا نەبونی مەنتیقەکانی کورد بە مەسەلەی هەڵبژاردنی ئەندام و ناردنیان بۆ مەجلیسی دامەزرێنەر. مەجلیسی وزەراش وای بە پێویست زانی کە سەربەستی تەواو بدرێ بە مەنتیقەکانی کورد لە لایەن (ئیشتراك) کردن و یا نەکردنەوە بە پێی

١٧ أتفاقى أرا و يا أصوات.

١٨ (الوزارات العراقية. مامۆستا حەسەنی).

پەیمانی ناوبراو" بەو مەرجەی کە ئەمەش[19] لە دواڕۆژا نەکرێ بە بیانو بۆ کوردەکان و هۆی نوساندنیان بە عێراقەوە. بەڵام حکومەتی عێراق پێی خۆش ئەبێ کە ئەم مەنتیقانە (مەنتیقەکانی کورد) تێکەڵ بەم هەڵبژاردنە ببن و لە بەدەنی[20] عێراق جیا نەبنەوە.

٣-بە پێی ئەم دو بڕیارەی سەرەوە مەجلیسی وزەرا بەرهەڵستیەك نابینێ بۆئەوەی کە دەسبەجێ بەندەکانی نیزامی موەقەت بخاتە کارەوە بۆ هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەر[21]..

حسین ئەفنان

سکرتێری مەجلیس وەزەرا

کە ئەم بڕیارەی مەجلیسی وزەرا گەیشتەوە بە دائیرەی مەندوبی سامی، سکرتێری مەندوب بە ژمارە "٤٠-٥-١٢٣١"و بە مێژوی ١٣ی تەموزی ١٩٢١ نامەیەکی تری نارد بۆ سکرتێری مەجلیسی وزەرا. لەم نامەیەدا بە ئاشکرا دەرئەکەوت کە مەندوبی سامی لەم بڕیارە کوتوپڕەی مەجلیسی وزەراو لە بڵاوکرانەوەی ناونرانی فەیسەڵ بە مەلیکی عێراق بەم جۆرە کە بە بیرا نەئەهات واقی وڕمابو. لەگەڵ ئەوەشا کە ئسلوبی دیپلۆماسی و ئادابی سیاسەت وای هەڵئەگرت کە ئەو واق-وڕمانەی مەندوبی سامی لە دێرەکانی نامەکەدا دەرنەکەوێ و بە تەواوی دانی پیا نەنرێ، دیسانەو لە دێرەکانی دوایینی نامەکەدا ئەیوت: *"فەخامەتی مەندوب لەو باوەڕەدایە کە ئەم بڕیارە مەجلیسی وزەرا دەنگدانەوە[22]ی بیروباوەڕی میللەت بێ، بەڵام لە پێش ئەوەدا کە فەخامەتیان*

---

[19] واتە لە هەڵبژاردنی ئەندام بۆ مەجلیسی دامەزرێنەر ئیشتراك بکەن یا نەکەن.

[20] بەدەن: جسم.

[21] مێژوی وەزارەتەکانی عێراق، مامۆستا حەسەنی.

[22] عکسی صدا و یا إنعکاس.

بەڵێن بدەن و دان بەم بڕیارەیا بنێن[٢٣] پێویستە جارێ ڕاستەوڕاست بیری میللەت تێبگەن. لەبەرئەمە فەخامەتیان تکایان وایە لە مەجلیسی وزەرا کە ئەمرێك بۆ وەزیری داخلیە بنوسێ بۆ دانانی ئەو ڕێوشوێنە پێویستەو خۆیان بە باشی ئەزانن بۆ دەسکردن بە تەصویتی عام[٢٤]"..

بەڵام لەگەڵ ئەم تکاو ڕاسپێرییە کە مەندوبی سامی کردبوی لە هەمو لایەکی عێراقا بڕیارەکەی مەجلیسی وزەرا لە بابەت بڵاوکرانەوەی ئەوەی کە فەیسەڵ بە مەلیك دانراوە، وا درایە قەڵەم کە مەسەلەیەکە بڕاوەتەوەو لەبەر ئەمە لە ئەنجامی تەقەلاو کۆششی مەئمورەکان و خاوەن کاروبارەکانا –چە کورد[٢٥] چە عەرەب– لە لایەن بەشی زۆری ئەهالی عیراقەوە بو بە مەلیك. لە دوای ئەمەو لە ڕۆژی (١٨ی زی حەجەی ١٩٣٩) لە حەوشی سەرای بەغدا تاجی مەلیکی نرایە سەرو ئەم کارە بە جۆرێکی ڕەسمی بڵاو کرایەوە.

* * *

عەرەبەکان دوای ئەوە کە تاجیان نایە سەر فەیسەڵ زۆری پێ نەچو هۆشیان هاتەوە بە بەراو بۆیان دەرکەوت کە بە هەڵبژاردن و دانانی مەلیك کار تەواو نەبوەو

---

[٢٣] ئیعترافی پێ بکەن.

[٢٤] بە تەصویتی عام: بە کۆکردنەوەی دەنگی گشتی.

[٢٥] لەم کاتەدا کە تەنانەت ئەندامە کوردەکانی مەجلیسی دامەزرێنەر لە بەغدا باسی کوردیان بە بیرا نەئەهات و لەگەڵ ئەمەدا کە بازرگانەکان و خاوەن ئەرازییەکان بە بیانوی کاروباری ئابورییەوە هەوڵی ئەوەیان ئەدا کە کوردستان بخرێتە سەر عێراق، و یا هەندێ کەس هەر بۆ ئەوە کە بەرهەڵست بێننە ڕێی ئەم حکومەتە تازەیەو یا بۆ مانەوە لەژێر ئیدارەی ڕاستەوڕاستی ئینگلیزەکانا تێئەکۆشان گەلێ لە سەرەك عەشیرەتەکان و گەورەکانیش بە هۆی هاندان و تێکۆشانی کۆمەڵە نیشتمانپەروەرەکانەوە کەوتبونە داواکردنی حەقی قەومی کوردو لەم بابەتەوە گەلێ مەزبەتەیان پێشکەشی جێگە بەرزەکانی خۆوڵاتی و بێگانەکان کردبو. و بە پێی پەیمانی سەڤەر وەکو ئەو وڵاتانەی تر کە لە ئەنجامی شەڕی گەورەی یەکەمی گێتیا لە دەوڵەتی عوسمانی جیاکرابونەوەو حکومەتی قەومیان دامەزراندبوو یا بەرەو سەربەخۆیی و ڕزگاری ئەڕۆیشتن، داوای سەربەخۆیی و دامەزراندنی حکومەتی کوردیان ئەکرد.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

نەبڕاوەتەوەو بەری ئەو غەزاو شۆڕشە کە لە ڕێی میللەت و نیشتمانا هەڵیان گیرساندبو جارێ دەسیان نەکەوتوە. وەزارەتی نەقیب کە دوای دانانی مەلیك بە پێی دەستور لە وەزارەت کشابۆوەو دوبارە هێنرابۆوە. بەڵام ئەم وەزارەتە تەنیا بۆ ئەوە تێئەکۆشا کە فرمانی ئینگلیز بهێنێتە جێ. لەوە بەولاوە کە ببێتە هۆی پێکهێنان و جێبەجێکردنی داواکان و مەبەسەکانی بێگانە هیچی تری لە دەسا نەبو و بەم هۆیەوە کاروباری خەڵق لە لای حکومەت -بە پێچەوانەی دەوری حوکمی ڕاستەوڕاستی ئینگلیزەکان- کەوتە گرنگی و لێنەپرسینەوەو یا دواکەوتن و سەرنەگرتن.

حوکمی دوڕوی عەرەب و ئینگلیز بۆ فەقیرو هەژار، بۆ لیقەوماوان و بێکەسان- بەڵکو بۆ بەشی هەرە زۆربەی خەڵق بو بە دەردێکی وا گران کە کەس نەما لێی وەڕس نەبێ. لە عاست ئەم حاڵەدا ئەوانەی کە خاوەن مێشك و تێگەیشتو بون، کەوتنە لێکدانەوەو بیرکردنەوە لە دامەزراندنی (کۆمەڵە). هەمو ئەیزانین کە نیشتمانپەروەرەکانی عێراق پێش هاتنی فەیسەڵ بۆ ئەم وڵاتە کۆمەڵەیان هەبو و بەو جۆرە کە باسمان کردبو شۆڕشی گەورەی ١٩٢٠ بەری تەقەلا و کردەوەی ئەم کۆمەڵانە بو. بەڵام دوای دانانی مەلیك فەیسەڵ نرخی وەزارەتی قەومی بەرامبەر بە هێزو نفوزی ئینگلیز باش دەرکەوت و نیشتمانپەرستەکان تێگەیشتن کە لەو شۆڕشەی سەروماڵیان تیا بەخت کردبو بەرێکی تەواویان وەرنەگرتوە. لەبەرئەمە بە پێویستیان زانی کە لەسەر غەزاکەیان بڕۆن. بەڵام ئەمجارە بە ئاشکرا کەوتنە جوڵانەوە. بڕیاریان دا کە لەو ڕێی تێکۆشانی سیاسییەوە بگەن بە ئامانج! چەند جارێ کۆبونەوە. ئەو حاڵە کە میللەتی تیایە هانییانە بەرچاو و لە لایەن حقوقی میللەتەوە کەوتنە گفتوگۆ. بەمە وەزارەتی داخلیە وریا بۆوەو لە ٢ی تەموزی ١٩٢٢دا قانونی کۆبونەوەی دانا و بڵاوی کردەوە کە بە پێی ئەم قانونە هەمو کۆبونەوەیەك ئەبو بەڵێنی حکومەتی لەسەر بێ[٢٦]. ئەم قانونەو هەندێ تەگبیرو کردەوەی تری نهێنی و ئاشکرای حکومەت بو بە هۆی پەیابونی گەلێ قۆرت و

[٢٦] بەڵێنی حکومەت: موافەقەت یا ئیزنی حکومەت.

بەرهەڵستو ڕێ نەما بۆ کۆبونەوەی نیشتمانییەکان بە ئاشکرا. ئنجا بە ناچاری کەوتنە سەر بیری ئەوەی کە کۆمەڵانی سیاسی ڕێك بخەن. ئەم بیرەی نیشتمانییەکان گەیشتەوە بە مەلیكو بە هۆی فەهمی مودەڕیسی ئەمینداری قەسرەوە، گەلێ تەقەلای دا بۆ سەرنەگرتنی. بەلاّم سودێکی نەبو و نیشتمانپەروەرەکان لە بڕیاری خۆیان لایان نەدا.

ئنجا وەزارەتی داخلیە کەوتە هۆنینەوەی فڕوفێڵو تەفرەدان. ئەمەش سەری نەگرتو نیشتمانییەکان تەفرەیان نەخواردو لە یەك جیا نەبونەوە. ئنجا وەزیری داخلیە چاری نەماو لە مێژوی ٢و ١٩ ئەغستۆسی ١٩٢٢ ئیزنی دا بە حیزبەکانی نەهزە[٢٧] و وەتەن[٢٨].

ئەمین چەرچەفچی حیزبی نەهزە[٢٩] و جەعفەر ئەبو تەمەن حیزبی وەتەنی دامەزراند. بەرامبەر بەم دو حزبە —کە هەردوکیان لە لایەن زەعیمە شیعەکانەوە دامەزرانو بە تەمای ئەوە بون لە ڕێی تەقەلایەکی سیاسییەوە بەری شۆڕشەکەیان بدرونەوە— حکومەتیش بە ناوی حزبی ئازاد "حزب حر"ەوە حزبێکی بۆ خۆی دانا کە بە هۆی حاکمەکانی سیاسیو مەئمورەکانی حکومەتەوە ئەندامی بۆ ئەدۆزرایەوەو لقی بۆ دائەمەزرا. بەمجۆرە کینەبەریو دوبەرەکییەتی کەوتە بەینی "بەرە"ی نیشتمانپەروەرەکانو ئەوانەوە کە شوێن تەماعی شەخسیو مەبەستی تایبەتی خۆیان کەوتبون[٣٠]. "بەرە"ی دوەم بە جارێ بوبون بە کوتەکی دەسی

---

[٢٧] حزبی نەهزە: حزب النهضة.

[٢٨] حزبی وەتەن: حزب الوطني.

[٢٩] لە مێژوی وەزارەتەکانا ئەڵێ سەید محەمەد سەدر، حزبی نەهزەی دامەزراند. بەلاّم مامۆستا سامی خوندە، ئەڵێ سەید محەمەد سەدر، حزبی نەبو. حزبی نەهزە، خوالێخۆشبو ئەمین چەرچەفچی دایمەزراندبو.

[٣٠] بە قسەی سامی خوندە، حکومەت دوای داخستنی حزبەکانو ڕۆژنامەکانو دوای ناردنی نیشتمانپەروەرەکان بۆ هەنجام کەوتەوە سەر بیری بەستنی پەیمانی عێراقو ئینگلیز، کە بەینێك بو ڕێی بۆ پاك ئەکرایەوە. بەلاّم لە کاتێکا کە ولاّت حزبێکی تیا نەبو —بە پێی ئسلوبی دیموکراتی نەئەکرا باسی پەیمان بخرێتە مەجلیسەوە. واتە با هەر بە ناویش بێ پێویست بە

ئینگلیزەکانو حکومەتی تازە کە لە عەرەبەکان خۆیان پێکهاتبو کەوتنە وێزەی ئەوانەی کە بۆ خزمەتی نیشتمان بڕیاریان داو کۆمەڵەیان دامەزراندو بەم بیانوە دەسکرا بە قەلاچۆی ئەوانەش کە بوبون بە هۆی هەڵگیرساندنی شۆڕشی ٩٢٠و تۆڵەی بەرو دوایان لێ کردنەوە.

بە کورتی حکومەتی نیشتمانی! بە چاوێکی سوك ئەیڕوانییە ئەوانەی کە تا دوێنێ بە نیشتمانپەروەر ناسرابونو بەرامبەر بە ئینگلیز شۆڕشە گەورەو خوێناوییەکەی عێراقیان نابۆوە. ئەو شۆڕشە کە دامەزرانی حکومەتە نیشتمانییەکە خۆی یەکێك بو لە ئەنجامەکانی. لەبەر ئەمە کۆمەڵە نیشتمانییەکانی نەهزە (نهضة)و وەتەنی (وطنی) دەسیان کرد بە تێکۆشانو داوای کۆبونەوەی مەجلیسی دامەزرێنەریان کرد. بەڵام ئەم تێکۆشانو تەقەلایە دادێکی نەداو کەڵکێکی نەبەخشیو میللەت لەژێر پەنجەی زوڵمو زۆر نەهاتە دەرەوەو لە داوی فڕوفێڵ ڕزگاری نەبو. کاربەدەستەکانی خۆوڵاتی –کە لە عاستی ئینگلیزا ملکەچو سەر نەوی ئەوەستانو ئامادەی فرمان بون– لە عاست خۆوڵاتییەکانا بوبون بە شێرو خۆیان لە ئاوێنەی دێوا ئەهاتە بەرچاو. بەڵام حیزبییەکان چاویان نەترساو لە تەقەلاو کردەوەی خۆیان نەکەوتن. بۆ ئەوە کە کارێکی باش بکەنە سەر سیاسەتەکەی حکومەت هەردو کۆمەڵە (واتە نەهزەو وەتەنی) ڕۆژی ٢٠ی ئەغستۆس هەیئەتێکیان ڕێکخست بۆ ئامادەکردنی شکاتنامەیەك کە بڕیاریان دابو ڕۆژی ٢٣ی ئەغستۆس (واتە ڕۆژی تاج لەسەرنان) پێشکەشی بارەگای مەلیکی بکەن. هەیئەتی ناوبراو ئەوەی کە پێی سپێرا جێبەجێی کردو لە ڕۆژی جەژنی ناوبراو ئەم عەرزی حاڵەی خوارەوە درا بە مەلیك.

حزبێك هەبو. ئەبو لە بەرامبەر ئەفکاری عالەمی دیموکراتا! –بە ڕواڵەتیش بێ– بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ حکومەت حزبێك هەبێو نوێنەرەکانی ئەم حزبە لە مەجلیسا بەرامبەر بە وەزارەت –کە باسی پەیمانی هانیە پێشەوە– بوەستێو بە ناوی بەربەرەکانیەوە (معارضە) بێتە زمانو قسە بکا. ئنجا لەم وەختەدا بۆ ئەم مەبەسە بو "حزب الحر= حزبی ئازاد" دامەزرا.

بۆ بارەگای خاوەن شکۆی هاشمی

لەبەر ئەمە کە میللەت چاوەڕوان بو دوای تاج لەسەرنانی خاوەن شکۆتان و بڵاوکرانەوەی سەربەخۆیی عێراق و دامەزراندنی حکومەت کە چۆنی و جۆری لە نامەی بەیعەت نانا بڕیار درابو کە ئەبێ حکومەتێکی قانونی و نیابی و دیموکراتی بێ، مەجلیسی دامەزرێنەر هەڵبژێرێت بۆ دانانی قانونی ئەساسی و ڕێکخستنی مەجلیسێکی قانوندانەر[٣١] بۆ ئەوەی کە لە کردەوەکانی وەزارەت بپرسێتەوە و بیخاتە ژێر چاوێری خۆی و بەو جۆرە کە لە حکومەتە دەستورییەکانا هەیەو بەکار ئەهێنرێ" لەبەر ئەمە کە ئەوانەی لە سەرەوە وتمان و بەڵێن درابو بە جێبەجێکرانیان تا ئێستە هیچی نەهاتە دی و هەر لە بەڵێنامەیەوە و نەکرا میللەت کەوتۆتە حاڵێکەوە زۆر خراپەو ماڵوێرانی لێ پەیا ئەبێ، بە بۆنەی ئیدارەیەکەوە کە ڕوی دەرەوەی بە دەس خۆولاتییەکانەوەو جڵەوی ڕاستی بە دەس ئینگلزیەکانەوەیەو لە گیانی ئازادییەوە ئێجگار دورە. چونکە سیاسەتێك کە لەسەری ئەڕۆن و ئەو کردەوە بێ قانونییانە کە لەوانەوە ڕویداوەو ئەیدا، هەمو لەوانەیە کە تۆوی ناکۆکی و جیاکەرەوە بخاتە ناو میللەتەوە و لە کونجی نەفامی و پلەی بێهێزییا بیانهێڵێتەوە و بەرەو فەوتان و لەناوچونیان بەرێ. لەگەڵ ئەمەشا هەر شەکوای حاڵێ کە بە ناوی میللەتەوە تا ئیمڕۆ پێشکەشی بارەگای خاوەن شکۆتان کراوە خراوەتە پشتگوێ و لێی نەپرسراوەتەوە.

بە ئەندازەیەك کە ئیتر بێت بە خەیاڵا کە لەگەڵ میللەتا دوژمنایەتییەکی کۆن هەبێ و بە بیری تۆڵەسەندنەوەیەکە وا هەر مەئمورو کاربەدەسێ کە هیوای خزمەت و چاکەی لێ ئەکرا گۆڕان بەو جۆرە کەسانە کە وەکو لەشێکی بێگیان ئەبزونەوەو بون بە کوتەکی دەسی موستەشارەکانی ئینگلیزو بەربونەتە وێزەی میللەت. شکی تیا نییە کە ئەم ئەنجامە نابەجێیە لە دوای ئەو چاوەڕوانی و خۆگرتنە –بۆ ڕو لە چابونی هەواڵ– بۆتە هۆی ناڕەزایی و ترسانی میللەت لە

---

[٣١] مەجلیسی قانون دانەر: مەجلیسی تەشریعی.

دواڕۆژو لە ئەنجامی ئەم ئیدارە خراپەو ئەم سیاسەتە بێفەڕە. واتە ئیدارەی ڕوخاندنو سیاسەتی کردنی خەڵق بە دوژمنی یەکتری. لەبەر ئەمە میللەت چاری نەماو ئەیەوێ شەکوای حاڵی خۆی بەرێتە بەر بارەگای پادشاییتان داوای ڕاستکردنەوەی ئەم هەڵسوڕاندنە چەوتە بکا.

لەناو ئەو شتانەدا کە داوای ئەکا لە هەموی لەپێشتر خستنی وەزارەتە. وەزارەتێ کە میللەت بە گەورەترین هۆی ئەژمێری بۆ نەهاتنەدیی ئامانجیو دوایینەهاتنی ئەم هەرجو مەرجو پشێوییەی کە لە ناوایەو دیارە کە ئەنجامەکەی بۆ وڵات باش نابێ. بە هۆی ئەوەی کە تا ئێستە مەجلیسی دامەزرێنەر ڕێك نەخراوەو بە جۆرێ کە عەرزمان کرد لەبەرئەوە کە باوەڕپێکردن بە وەزارەتو پرسینەوە لە کردەوەکانی ڕاستەوڕاست حەقی میللەت خۆیەتی. (هەیئەتی ناوچەکانی گشتی)ی حزبەکانی (وطنی)و (نهضة) لایان وایە کە واجبێکی نیشتمانی ئەوانە ئەم هەواڵە بخەنە پێش بارەگای خاوەن شکۆتان کە بۆ جێبەجێکردنی ئەم بەندانەی خوارەوە مەرحەمەت بفەرمونو فرمانی مەلیکیتان دەر بکەن:

١-بۆ خۆدورخستنەوەی کاربەدەستان لەو خراپەو چەوتیەی کە لە سەرەوە باسمان کرد، بە تایبەتی پەنجەتێوەردانی بەریتانیا لە کاروباری ئیدارە.

٢-بۆ ڕێکخستنیو دانانی وەزارەت لە پیاوانی دڵپاكو خاوەن بیری باشو ئامادە بۆ کردنی چاکەو خزمەتی میللەت تاوەکو خەڵق هێمن ببنەوەو هیوا پەیا بکەن بە ڕاستکردنەوەی چەوتی (اصلاح)و نەمانی خراپەو ڕێکخرانی کاروبارو ئیتر هێمنی باڵ بەسەر هەمو لایەکا بکێشێ..

ئەم عەرزی حاڵەی حزبەکان لە پێشەوە لە ڕۆژنامەکانی بەغدایا بڵاو کرایەوە. ئنجا هەردو حزب بڕیاریان دا کە لە ڕۆژی ٢٣ی ئەغستۆسی ١٩٢٢ واتە ڕۆژی ژیاندنەوەی تاج لەسەرنانی مەلیك نومایشێکی گەورەش ڕێك بخەنو شەکوای میللەت بە ئاشکرا بگەیەننە بارەگای مەلیك.. لەبەر ئەوە لەو ڕۆژەدا خەڵقی بەغدا

تایبەت ترین نەکەی کتیبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

دەستەدەستەو پۆل پۆل ڕویان کردە ناوچەکەی سەرای حکومەتو لەبەردەمی قەسری مەلیکدا کۆبونەوە.

ئنجا محەمەد حەسەن کوبە بە ناوی حزبی نەهزەوەو مەهدی بەسیر بە ناوی حزبی وەتەنییەوە تکایان کرد کە لە بەردەمی مەلیکدا شکایەتنامەی میللەت بخوێننەوە. بەڵام مەلیك ئەمری دا کە ئەمینی قەسر، فەهمی مودەڕیس گوێیان لێ ڕاگرێ. حەشامەتەکەی ناوچەی سەرا تەواو هاتبونە جۆش. محەمەد حەسەن کوبەو مەهدی بەسیر سەرو وتاریان خوێندەوە. لە کاتێکا کە مەهدی بەسیر وتارە ئاگرینەکەی خۆی ئەخوێندەوە، مەندوبی سامی پەیا بو. هاتبو بۆ پیرۆزبایی مەلیك. خەریك بو لە پێپلیکەکانی قەسرەوە سەرئەکەوت. لەناو حەشاماتەکەوە بە ڕەنج تێپەڕیو تەواو پەست ببو. بەمەشەوە نەما. لە ناکاوا دەنگی بڕوخێ ئینگلیز! بڕوخێ بەریتانیا! بەرز بۆوە[٣٢]. "کۆکس" بەمە ئەوەندەی تر سەخت بو و دەمار گرتی. بە گەڕانەوە بۆ جێی خۆی نامەیەکی توندی نارد بۆ مەلیكو ڕەخنەیەکی تەواوی لەم کردەوانە گرت. لە قەسرەوە دەسبەجێ وەڵامێکی جوانو هێمنی بۆ نوسرایەوە[٣٣]، بەڵام ڕەخنە توندو گرانەکەی مەندوب کارێکی تەواوی لە

---

[٣٢] سامی خوندە، سەرنوسەری ڕۆژنامەی "الرافدين" ئەڵێ: *یەکەم کەس کە بە دەنگێکی بەرز بانگی کرد بڕوخێ ئینگلتەرە! کابرایەك بو کە پێیان ئەوت حەسون ئەبول جبن* (پەنیر فرۆش). *ئەم کابرایە ئیمڕۆ ماوەو لە (سوق السراى) بازاڕی سەرا ئێستەش پەنیر ئەفرۆشێ.* هەر سامی خوندە خۆی ئەڵێ: *هەندێ کەس لەو باوەڕەدا بون کە حەسون ڕاسپێررابو ئەمە بڵێ.* چونکە *حکومەتو دائیرەی مەندوب لە بیانو ئەگەڕان بۆ داخستنی حزبەکانو ڕۆژنامەکانو بۆ گرتنی نیشتمانپەروەرەکانو ناردنیان بۆ دەرەوەی عێراق. تاوەکو بتوانن بە ئاسانیو بەبێ بەرهەڵست پەیمانی عێراقو ئینگلیز (کە بە دەسەوە بو) جێبەجێی بکەنو بیبەنە سەر..*

[٣٣] کۆکس لە نامەکەیا ئەیوت: *".. لە کاتی ڕابوردنی مەندوبی سامیا –کە نمایندەی بەریتانیای گەورەیە– بەرزبونەوەی دەنگی (بڕۆخێ بەریتانیا) شتێکە بژمێرێ بە هەڵمەتبردنو سوك تەماشاکردن بەرامبەر بە مەندوبو ئەو حکومەتە کە مەندوب نمایندەیەتی. سەرەڕای ئەمە ڕاوەستانی فەهمی مودەڕیس، کە ئەمینداری قەسرەو گوێڕاگرتنی لەو وتارانە کە ئەخوێنرایەوە شکی تیا نییە کە ئەبێ بە کارێکی ناڕەواو بە جێی پرسینەوە بژمێرێ.."* جگە لەمە داوای ئەکرا کە دڵی بدرێتەوە (تەرضیە)و ئەیویست کە فەهمی مودەڕیس لە حاڵێکا لە لایەن مەلیك خۆیەوە

مەلیك كردبو. سەرەڕای ئەمەش لەم كاتەدا توشی ڕیخۆڵەكوێرە بو و نەخۆش كەوت. وا دیار بو كارەساتێ كە لە سوریە بەسەری هاتبو هێشتا لە بیری نەچوبۆوە. ئنجا ڕۆژی ٢٥ی ئەغستۆسی ١٩٢٢ واتە دوای قەوماوەكەی قەسر بە ڕۆژێك ڕیخۆڵە كوێرەی مەلیك بڕاو لە جێگەدا كەوت. وەزارەتی دوەمی نەقیب كە لەسەر حوكم بو[٣٤] هەندێ دەركی كرد كە كۆكس بیری خراپەو بە تەمای هەندێ كردەوەی ناڕەوایە -لە ترسی پرسینەوەی دواڕۆژ- لە وەزارەت كشایەوە لە ١٩ی ئەغستۆسی ١٩٢٢. ئنجا بەم جۆرە كە وڵات بێ حكومەتو بێ خاوەن مایەوە كۆكس مەنشورێكی بە ناوی خۆیەوە بڵاو كردەوەو بۆ تۆڵەسەندنەوە لە میللەت حوكمی عێراقی گرتە دەس..

جارێ لە پێش هەمو شتێكا حزبەكانی نەهزەو وەتەنو ڕۆژنامەكانی "الرافدين"و "المفيد" داخرا. ئیبراهیم حیلمی عمر سەرنوسەری "المفيد" خۆی كوتایە لای سەید محەمەد سەدر لە كازمیەو هەردوكیان لەوێوە ڕایانكردە ئێران[٣٥]

ئەمری گوێڕاگرتنی پێ نەكرابێ لە قەسر بكرێتە دەرەوە. لە دوای ئەمانەشەوە پرسی ئەوەی ئەكرد كە بەرامبەر بە حەسەن كوبەو مەهدی بەسیر، چییان لە دڵایە بیكەن؟!.. ئەم نامە توندوتیژو بێمانایە كە لە دائیرەی مەندوبەوە نێررابو بۆ مەلیك، دوای ڕۆژێك لە ڕۆژنامەكەی (بەغداد تایمز)یشا بێ شەرمانە بڵاو كرایەوە..

[٣٤] هەندێ كەس كە یەكێكیان مامۆستا سامی خوندەیەو لە ڕۆژنامەنوسەكانی ئەو دەورەیە- ئەڵێ: وەزارەت لەو ڕۆژەدا كەوتبو و هێشتا دانەمەزرابوەوە. لەبەر ئەمە بو لە كاتێكا كە مەلیكیش نەخۆش كەوت. كۆكس نەخۆشیی مەلیكو نەبونی وەزارەتی بە هەل ژماردو بۆ نواندنی زەبرو زەنگو جێبەجێكردنی مەبەسی خۆی پرسینەوە (مەسئوولییەت)ی گرتە سەرشانو دەسیكرد بە حوكمی عێراق بەو جۆرە كە لە سەرەوە باسمان كرد. ئەگەر لە مێژوی كشانەوەی وەزارەت ورد بینەوە لە ڕێكەوتی ١٩ی ئەغستۆسی ١٩٢٢دا، ڕاستی واتەكەی سامی خوندە دەر ئەكەوێ..

[٣٥] لە كتێبی وەزارەتەكانی عێراقا كە نوسینی (مامۆستا حەسەنی)یە ئەڵێ: "كۆكس دوای ئەوەی كە گیراوەكانی ناردە هەنجام ئەمری كرد سەید محەمەد سەدرو شێخ مەهدی خالسی -یەكێك لە زەعیمەكانی شۆڕشی ٩٢٠- كە ئەوانیش لە ماوەی ٢٤ سەعاتا لە عێراق بچنە دەرەوە. ئنجا ئەڵێ دوای ئەمانە مەنشورێكی بڵاو كردەوە..

سامی خوندە کە خاوەن و سەرنوسەری ڕۆژنامەی "الرافدین" بو لەگەڵ ئەندامە ناودارەکانی حیزبەکانا، حەمدی پاچەچی و جەعفەر ئەبو تمەن و مەهدی بەسیرو ئەمین چەرچەفچی و عەبدولڕەسول کوبەو شێخ حەبیب خیزران[٣٦]، دوابەدوای‌یەك گیران و ڕەوانە کرانە بەسرەو لەوێشەوە بۆ هەنجام[٣٧]، لەم ڕۆژانەدا لە نەجەف و لە کەربەلا گەورەکانی شیعە هەندێ تەلەگرافیان بە ئەهالی نوسی و ناردیان بۆ مەلیك و بۆ مەندوبی سامی. بە توندی ڕەخنەیان لە کردەوەکانی مەندوب ئەگرت. موتەسەڕیفی کەربەلا ویستی خاوەن تەلگرافەکان بگرێ. بەڵام خۆیان نەدا بە دەستەوەو ڕایان کردە لای سەرەك عەشیرەتەکان. لەوێشەوە دوبارە دەسیان کرد بە تەلگراف نوسین. لەبەر ئەمە حکومەتی بەغدا هێمن بۆوەو دەسی کرد بە سیاسەت. لە خاوەن تەلەگرافەکان و سەرەك عەشیرەتەکان وەکیلێك داوا کرایە بەغدا. کە وەکیلیان ناردە بەغدا حکومەت هەندێ تەلەگرافی هەڵبەست و درۆی بە ناوی وەکیلەکەوە نارد بۆ یاخییەکان. بەڵام ئەم وەکیلە لە ژێرەوەو بە پیاوی جێ باوەڕی خۆیا یاخییەکانی وریا کردەوە. ئنجا کە تەلگرافە هەڵبەستەکان کەڵکی لێ نەبینرا، مەندوبی سامی ئەمری دا دێهات و ڕەشماڵی عەشیرەتەکانی بۆمباران کرا.

بەمە هەندێ لە یاخییەکان گەڕانەوە جێی خۆیان و هەندێکیان بەدیل گیران و جەریمە کران. ئەوانەی کە دەسی حکومەتیان نەئەگەیشتە سەر بۆ گفتوگۆ داوا کرانە بەغدا. لە ئەنجاما تەنیا دو کەس "شێخ شەعلان ئەبولچون"و "شێخ صەکبان" سەریان لەبەر حکومەتا نەنەواندو لە جێی خۆیانا مانەوە. دوای چەند مانگێك مەلیك خۆی ناردی بە شوێن شێخ شەعلاناو هاتە بەغدا. بەڵام شێخ

[٣٦] ئەوەی من ئەیزانم "شێخ ئەحمەدی شێخ داود"و "عەبدولغەفور بەدری" خاوەنی ڕۆژنامەی ئیستقلالیش لەگەڵ ئەوانە بون کە نێررانە هەنجام.

[٣٧] هەنجام دورگەیەکە لەسەر خەلیجی بەسرە. لە لایەن ئیدارەوە بەسراوە بە بەندەر بوشەهری ئێرانەوە. بەڵام نیشتمانییەکانی عەرەب کە لە عێراقەوە ڕەوانەی هەنجام کران لەوێ خرابونە ژێر فرمانی شابەندەر (قونسوڵ)ی ئینگلیزەوە کە لە بەندەر عەباس دائەنیشت..

صەكبان كە چەند جارێ درایە بەر نارنجۆك‌و بۆمبا و توشی گەلێ مەینەت‌و سزا كرا، لەگەڵ ئەمەشا سەری نەچەماندەوەو بێئەوە كە بێتە ژێر فرمانی میرییەوە لە دەوروپشتی ناسریە مایەوە. ئنجا مەلیك كە لە حوزەیرانی ١٩٢٣[٣٨] لە نیوەڕۆی (جنوب) ولاتا لە گەشتا بو، بە ناوی چاوپێكەوتنەوە شێخ صكبانی داواكردە ناسریە. بەلام لەوێ حكومەتی ناسریە گرتی‌و هەر جەریمەیێ كە لە كاتی خۆیا خرابوە سەری لێی سەند. بەمە ئەو ناوە تا ماوەیەك دامركایەوە..

* * *

٦٦

پەیمانی عێراق‌و بەریتانیا

ئەم پەڵپانەو توندوتیژی مەندوبی سامی، بە تایبەتی ڕێكخرابو و لە لایەن وەزارەتی نەقیبەوە ڕێی بۆ پا كرابۆوە. هەموی بیانویەكی سیاسی‌و فێڵ بو بۆ دورخستنەوەی سیاسییە نیشتمانپەروەرو ئازاكانی كۆمەڵەكانی نەهزەو وەتەنی‌و بۆ چاوترساندنی ئەوانەی كە ئەیانوێرا بەرامبەر كردەوە ناڕەواكانی حكومەت بوەستن. چونكە –هەروەكو بە جەرگ‌و چاوكراوە بون– لە لایەن

[٣٨] مامۆستا سامی خوندە ئەڵێ: مەلیك لە ١٩٢٢ چوە ناسریەو ئیبراهیم حیلمی عومەرو سامی خوندە بە ناوی ڕۆژنامەكانی "المفید" و "الرافدین"ەوە بە ئەمری مەلیك تێكەڵ بە حاشیە بون. جگە لە ئیبراهیم حیلمی‌و سامی خوندە ئەوانەی كە لە بەردەسی مەلیك بون‌و لەگەڵی چوبونە ناسریە ئەمانە بون: ڕۆستەم حەیدەر گەورەی باوەڕپێكراوەكانی قەسر. حاجی ڕەمزی وەزیری داخلیە. حاجی ڕەمەزان عەلی یاوەری مەلیك. ئەڵێن لە كاتێكا مەلیك ئەگاتە ئێستگەی ڕومێسە (رمیثە) شێخ شەعلان بە خۆی‌و عەشایری زەواڵمەوە ئەچن بە پیر مەلیكەوە. مەلیك لە ئێستگە دائەبەزێ. شەعلان ئەچێتە پێشەوەو بەخێرهاتنی ئەكا. لە كاتێكا مەلیك دەسی ئەگوشێ عەشایر بە جارێ دەس ئەكەن بە هۆسە كێشان. ئەڵێن: *"یا شعّیل صح لو مگبعینە"*. مەلیكی دانا باش لە مەرامیان تێ ئەگا. بەلام بە زەردەخەنەیەكی بە ماناوە ڕویان تێ ئەكاو سەلاویان ئەسێنێتەوە.. بەلام من لەو باوەڕەدام كە ئەم سەفەرەی سامی خوندە باسی ئەكا ئەو سەفەرە نیە كە ئێمە لە سەرەوە باسمان كرد. (ڕەفیق حیلمی).

سیاسەتیشەوە شارەزا بون و پشت بە خۆشەویستی میللەت بە خۆیانا ڕائەپەرمون لە کاتی کاروبارێکی گرنگا بەرهەڵستی حکومەت بکەن. لەو ڕۆژانەشا لەگەڵ بەریتانیا بەستنی گرێی پەیمانێك بە دەسەوە بو. جێی شك نیە کە تەقەلا ئەدرا بۆ کۆکردنەوەی مەجلیسێکی دامەزرێنەری وا کە قازانجەکانی بەریتانیا بخاتە بەرچاو. واتە بە بیری دوژمنایەتی نەچێ بەڕێوەو مەبەسی بەربەرەکانی نەبێ. ئەمەش پێویست بەوە بو کە ئەندامەکانی مەجلیس لەو جۆرە کەسانە هەڵبژێرن کە بە دۆستی و لاگیری ئینگلیزو یا بە هێمنی و خوێنساردی و کەمتەرخەمی ناسراون و دواڕۆژ لێك ئەدەنەوە. بەڵام خەڵق بە هۆی هاندانی نیشتمانپەروەرەکانەوە وریا بوبونەوە. خوێنیان هاتبوە جۆش. چاویان نەئەترسا. بە تایبەتی ئەوانە کە لە کۆمەڵەکانا بون بێباکانەو بێ پەردە کەوتبونە وێزەی ئینگلیز. هەڕەشەی ئەوەیان ئەکرد کە ماوە نەدەن بە هاتنی ئەو جۆرە پیاوانە.

واتە کۆکردنەوەی مەجلیسێکی دامەزرێنەر کە بتوانێ کارێکی وا پێکبێنێ بە سوکی نەئەچوە سەر. جێگا بەرزەکان و دائیرەی مەندوبی سامی لەبەرئەمە —بۆ تەفروتوناکردنی نیشتمانپەروەرەکان و چاوترساندنی خەڵق— لە دوی بیانو ئەگەڕان. ئنجا کردەوەی کۆمەڵە سیاسییەکان لە ڕۆژی ٢٣ی ئەغستۆس (ڕۆژی جەژنی تاج لەسەرنان)، ئەم بیانوەی دەسخست. خۆکێشانەوەی وەزارەت و نەخۆشکەوتنی کوتوپڕی مەلیکیش بۆ کەڵك—وەرگرتن لەم بیانوە هەلێکی باش بو بۆ مەندوب. دوای ئەوە کە کۆمەڵەکانی تێك داو گەلێ لە ئەندامەکانی ناردە هەنجام و ڕۆژنامەکانی داخست“ لە بابەت بەستنی پەیمانەوە لەگەڵ عێراق ماوەی گفتوگۆی بێ—قرە پەیابو و قۆرت و بەرهەڵەستییەکی ئەوتۆ لە ناوا نەما. ئنجا بۆ جاری سێیەم وەزارەتی نەقیب دامەزرایەوەو لە ماوەیەکی دو مانگیا پەیمانی پێویست ڕێکخراو بێ بگرەو بەردە بڕیاری لەسەر درا (١٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢).

* * *

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

مەجلیسی دامەزرێنەر چۆن کۆکرایەوە؟

و

تەقەلا گرنگەکانی میللەت

دوای ئەمە کە پەیمانی ١٩٢٢ لە لەندەن و بەغدا لە ڕۆژەکانی ١٢و ١٣ ی تشرینی یەکەما بڵاو کرایەوە، مەلیکی عێراق و مەندوبی سامیش لەم بابەتەوە سەرو بەیانیان بڵاو کردەوە و فەرمانی مەلیك دەرچو کە دەس بکرێ بە هەڵبژاردنی ئەندامەکانی مەجلیسی دامەزرێنەر.

وەزارەتی موحسین سەعدون، بۆ ئەم کارە هاتە سەر حوکم. بەڵام لە لایەن میللەتەوە زۆر بە توندی بەرەو پیری کراو توشی بەرهەڵستییەکی بێ ئەندازە بو. هەر تەقەلایەك کە درا، پەندو ئامۆژگاری مەلیك، هەڕەشەو گوڕەشەی وەزیرەکان —بە تایبەتی وەزیری داخلیە— هیچی کەڵکی نەگرت و بۆ دامرکاندنەوەی موجتەهیدە شیعەکان سودێکی نەبو.

بۆ دورکەوتنەوەی خەڵق لە هەڵبژاردن فەتوایان دەرێنا. ئەم موجتەهیدانە داوای ئەوەیان ئەکرد کە حکومەت پێش هەمو شتێك ڕێ بدا بە کرانەوەی کۆمەڵە سیاسییەکان و ئەندامە دورخراوەکانی ئەم کۆمەڵانە بگەڕێنەوە بەغدا. ڕۆژنامە داخراوەکان دەس پێبکاتەوە و بە ئازادی بنوسن و بڵاو بکرێنەوە. مشاورەکانی سیاسی ئینگلیز هەمو لە بەغدا کۆ بکرێنەوە. واتە ئەیانویست ئازادی و سەربەستی تەواو بدرێ بە میللەت کە بتوانێ ئەوانە کە بە باشیان ئەزانێ و متمانەیان پێ ئەکا هەڵیان بژێرێ بە ئەندام. مانای ئەمەش ئەوە بو کە هەواڵەکەی پێش نەخۆشکەوتنی مەلیك و کردەوەکانی مەندوبی سامی بگەڕێتەوە. دیارە کە حکومەت ئەمەی نەئەکرد و نەیئەویست جارێکی تر جڵەوی خەڵق و ڕەشۆکی بکەوێتەوە دەس زاناکان و نیشتمانییەکان. بەڵام فتوای عالمەکان و موجتەهیدەکان کارێکی بەتینی کردبوە سەر خەڵق و حکومەت کەوتبوە وەستاوێکی گرنگەوە. چونکە میللەت بە هیچ کلۆجێ نزیك هەڵبژاردن نەئەکەوتەوە. مەلیك خۆی چوە لیواکانی جنوب و کەوتە تەقەلای ڕێکەوتن لەگەڵ

موجتەهیـــدەکان. لەگـــەڵ ئەمەشـــا نـــە وەزارەت و نـــە مـــەلیك، کەســـیان بـــۆ هەڵنەگەڕایەوە. ئنجا دوای ئەمە حکومەت دەسی کرد بە نواندنی زەبرو زەنگ.

لـە کازمیـە، شـێخ مەهـدی خالسـی بـە خـۆی و دەس و دائیرەیـەوە گیـراو نێرایـە حیجـاز.. موجتەهیـدەکانی نەجـەف کـە ئـەمری مـەلیکیان شـکاندبو، ڕەوانەکرانـە ئێـران. هەنـدێ لـە سـەرەك عەشـیرەتەکان ڕایـانکرد یـا نێررانـە سـوریەو گـەلێ لـە زەعیمەکانیش گیران و خرانە بەندیخانـەوە. ئـەم کردەوانـە ماوەیـەکی پـێ چـو، بـەم ڕەنگەو دوای چەوسانەوەو تەقەلایـەکی بە ڕەنجی وەزارەت و مـەلیك خـۆی– ئنجا هەڵبژاردن سەری گرت و مەجلیسی دامەزرێنەر هاتە ناو..

پەیمانەکە چۆن جێبەجێ بو؟

ئەوانەی کە هاتنە مەجلیسەوە بەشی زۆریان لە لایەن مشاورەکانی ئینگلیـزەوە هەڵبژێرران. و هچیام لەوانە نـەبون کە دواڕۆژی وڵات بخەنـە بەرچاو یـا لـە ڕێگـەی نیشـتمانا دەمـاخ بسـوتێنن. لەبـەر ئەمـە ڕۆژی ٢٧ی مـارتی ١٩٢٤ کـە مـەجلیس کۆبـوەوەو بـۆ مەسـەلەی پـەیمان لەگـەڵ بـەریتانیا گفتوگـۆ کـرا –جگـە لـە بەربەرەکانییـەکی هەڵبەسـت و ڕواڵـەت کـە لـە لایـەن چـەن ئەندامێکـەوە کـرا– بەرهەڵسـەتییەکی ئـەوتۆی گـرنگ ڕوی نـەدا، مـەلیك ئـەو ڕۆژە هـاتبو و وتـاری کردنەوەی مەجلیسی خوێندبوەوە.. دوای ئەمە بە پێی ڕەوشت و ڕەسم و عادەتی مـەجلیس[٣٩] ئەندامـەکان بون بە دو بـەش و هـەر بەشـە لە لایـەن پەیمانەکـەوە بیرو باوەڕی خۆیان خستە وتارێکەوە (تـەقریر). ئـەم دو وتارە لـە مەجلیسا گفتوگۆی لەسـەر کـراو لـە ئـەنجامی گفتوگـۆو چـەندو چـونێکی کـەم و زۆر دەس کـرا بـە کۆکردنەوەی دەنگ. *تەقریرەکەی جەعفەر پاشای عەسکەری کە سەرەکی یەکێ لە*

[٣٩] هەرچـەند دیـوی دەرەوەی ئـەم ڕەوشـتە وا ئەگەیـەنێ کـە مـەجلیس بـە پێـی نیـزام و ڕەوشـتی مەجلیسـە دیموکراتـەکان ئەچـو بـەڕێوە بـەڵام لـەوەدا گومـان نـابرێ کـە هـەمو کردەوەکـانی ئـەم مەجلیسە وەکو تەمسیل لە کۆبونەوەکانی تایبەتی و نهێنـی دەرەوەو لـە لایـەن کاربەدەسـەکانەوە گەڵاڵە ئەکراو بڕیاری لەسەر ئەدرا ئنجا لە مەجلیسا دوبارە ئەکرایەوە..

دو بەشەکەی ئەندامەکانی مەجلیس بو سەری گرت و وەرگیرا. شتێ کە نیگار ڕائەکێشێ ئەوەیە کە ئەندامەکانی بەشی جەعفەر پاشا، زۆریان لە کوردەکان و لە ئەندامەکانی باکوری عێراق بون و شکی تیا نیە کە تەقریرەکەیان مەبەسی حکومەتی ئەو ڕۆژەی ئەهێنایە جێ. لەبەر ئەمە هەر بە پێی ئەم تەقریرە بڕیار لەسەر پەیمانەکە دراو ئیمزا کرا. —شتێکی تریش کە ئەشێ بە تایبەتی نیگای کورد ڕابکێشێتە سەر خۆی، ئەم وشانەیە کە خرابوە دێڕەکانی داوێنی تەقریرەکەوە.

ئەڵێ: "لەگەڵ ئەوەشا کە هەندێ لە بەندەکانی ئەم پەیمانە گرنگ و گرانە بۆ عێراق، ئێمە داوا ئەکەین کە بڕیاری لەسەر بدرێ و ئیمزا بکرێ *بە مەرجێ کە بەریتانیای گەورە لە مەسەلەی موسڵدا حقوقی عێراق بپارێزێ و بەجێهێنانی پەیمانەکە لە لایەن عێراقەوە ئەبەستین بەم مەرجەوە..".*

* * *

موئتەمەری ئاشتی
و
مەسەلەی کورد

کە دەوڵەتی عوسمانی لە شەڕی گەورەی یەکەمی ١٩١٤دا لەگەڵ ئەڵمان یەکی گرتەوەو بە هۆی سەرکردەکانی کۆمەڵەی "یەکێتی و سەرکەوتن"[٤٠]ەوە بەرامبەر بە دەوڵەتە سوێندخۆرەکان، واتە بەرامبەر بە ئینگلیزو هاوپەیمانەکانی کەوتە شەڕەوە" گەورەکانی سیاسی عەرەب بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆیان و سەربەخۆیی وڵاتەکانیان ویستیان لایەنی دوژمنەکانی تورک بگرن و تێیان گەیاندن کە بەو

---

[٤٠] سەرکردەکانی کۆمەڵەی یەکێتی و سەرکەوتن "اتحادو ترقی" ئەنوەر جەمال و تەلعەت پاشا بون.

مەرجە دوای بڕانەوەی شەڕ دەوڵەتێکی عەرەبیان بۆ دابمەزرێنن، ئامادەن بە یارمەتیدانی ئینگلیزو هاوپەیمانەکانی.

کوردەکانی تورکیاش هەرچەند لە ماوەی ئەم شەڕەدا لە ١٩١٤وە تا ١٩١٨ لەگەڵ لەشکرەکانی تورکا پێکەوەو شانبەشان شەڕیان بۆ دەوڵەتی عوسمانی بە گژ سوێندخۆرەکانا چون، بەڵام ژەنەراڵ شەریف پاشای کورد لە ١٩١٤دا لەگەڵ بەریتانیا کەوتە گفتوگۆو بەو مەرجە سەربەخۆیی بدرێ بە کوردستان پەیمانی دا بە یارمەتی لەشکرەکانی سوێندخۆرەکان لە لایەن کوردەوە. جگە لەمە لە حوزەیرانی ١٩١٨ لە کاتی ڕابوردنی "سێر پەرسی کۆکس" بە فەرەنسەدا، شەریف پاشا چوە مارسلیاو لەوێ لەگەڵ کۆکس ئەم باسەی دوبارە کردەوە. بەڵام ئەم تەقەلایانەی عەرەبەکان‌و کوردەکان لەو ساڵەدا (١٩١٤) بێ سود بو و بێ وەڵام مایەوە. سوێندخۆرەکان لەو ڕۆژانەدا پێویستیان بە یارمەتی کورد یا عارەب نەبو. لەبەرئەمە نەیانئەویست کە بە خۆڕایی بچنە ژێر باری پەیمانەوە. کوردەکان کە دەسیان لە ئینگلیزەکان‌و هاوسوێندەکانیان ششت ئنجا ڕویانکردە ڕوسەکان. "کۆمەڵەی نیشتمانی کورد"ی ئەو ڕۆژە بەرامبەر بە پەیمانێ کە لە بابەت سەربەخۆیی کوردستانەوە لێیان وەرگرتن یارمەتی ئەو لەشکرانەیان دا کە لە ئەرزنجان‌و بەتلیسەوە هاتە خوارەوەو بەم جۆرە بەشێکی زۆری کوردستانی تورکیا داگیر کرا. بەڵام بە ئەنجام ئەم لەشکرانەی ڕوس گەڕانە دواوەو کوردەکانیان بۆ تورك بەجێ هێشت. لەبەرئەمە ولایەتە کوردەکانی تورکیا توشی تەنگ‌و چەڵەمەیەکی گەورە بون‌و گەلێ سزاو دەربەدەری پەتپەتییان بەسەر هات. لەگەڵ ئەمەشا لە ١٩١٨و لە دوای بڕانەوەی شەڕ، کۆمەڵەکانی نیشتمانی کورد لە ئەستەموڵ جارێکی تر لەگەڵ نمایندەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانا کەوتنەوە گفتوگۆو بڕیار لەسەر ئەوە درا کە شەریف پاشا بە ناوی نمایندەی کوردەوە لە مەجلیسی ئاشتیا داوای حەقی کورد بکا. لەولای تریشەوە ئەمیر جەلادەت‌و دکتۆر کامەرانی برای‌و ئەکرەم بەگی کوڕەزای جەمیل پاشای دیاربەکر لە ئەستەموڵەوە هاتنە کوردستان‌و لەگەڵ میجەر نوئیل‌و ئەحمەد فایەق یەکیان

گرتەوە[٤١]. ئەمانە لە خۆرهەلاتی ئەنادۆڵ لە ولایەتەکانی کوردا گەشتێکیان کرد، چاویان بە کوردە ناودارەکان کەوت. باسی دواڕۆژی کوردیان کرد. بۆئەوە هەوڵ ئەدرا کە پشتی شەریف پاشا بگیرێ. بە ناوی کوردەوە تەلەگرافی بۆ بنوسرێ. مەزبەتەی بۆ بنێررێ لە مەجلیسی ئاشتیا داواکردنی حەقی میللەتی کوردو سەربەخۆیی کوردستانی پێ بسپێرێ. ئەوەش لەبیر نەچۆوە کە بێتو تەقەلای کۆمەڵەکانی سیاسی کورد لەگەڵ حکومەتی ئەستەموڵو تێکۆشانەکەی شەریف پاشا لە مەجلیسی ئاشتیا بەئەنجام نەگەیشت کوردەکانی ئەم ولایەتانە (شەش ولایەتەکانی خۆرهەلاتی تورکیا) بە چەکەوە ڕاست ببنەوەو لە ڕێی شۆڕشەوە بگەن بە ئامانج. بەلام ئەمانە سەری نەگرت.

وەکو لەمەوبەر (بەرگی یەکەم) وتبومان هێزەکانی مستەفا کەمال شوێن ئەم هەیئەتە کەوتو لەو ناوەی دەرپەڕاندن. ئەوەندە نەمابو بیانگرنو لە ناویان بدەن. بە یارمەتی هەندێ کوردی بەغیرەتو خاوەن دەسەلات ڕزگاریان بوبو، خۆیان گەیاندەوە ئەستەموڵ. شەریف پاشا لە لایەن کوردەکانی تورکیاوە پشتیوانی نەکرا. سەرەڕای ئەمە بە هاندانو چاوترساندنو یا بە فێڵو دەمشیرین کردن، لە لایەن مستەفا کەمالو سەرکردەکانیەوە بە تەلەگرافێکی زۆری ڕاست یا درۆ بە ناوی ئەو کوردانەوە، بە درۆ خرایەوە. بەلام ئەمانە هیچی شەریف پاشای سارد نەکردەوەو لە تێکۆشانو تەقەلای نەخست. توانی وەك سیاسییەکی زرنگ حەقی کورد بخاتە بەرچاوی مەجلیسی ئاشتیو ئەو سێ بەندە کە هەمو کوردێك بیستویەو ئەیزانێ بئاخنێتە پەیمانی سیڤەرەوە.

لەوەدا گومان نابرێ ئەگەر ئەو نیشتمانپەروەرانە "جەلادەتو کامەرانو هاوڕێکانی" کە چونە کوردستانی تورکیا مەبەسی خۆیان بەجێ بهێنایە واتە هێزەکانی مستەفا کەمال بەرەنگاریان نەبوایەو کوردەکانیان بۆ یەك بخرایە لە کاتی پێویستا لەوانە بو بەری ئەو تۆوە بچنرێتەوە کە شەریف پاشا چاندبوی. بەلام بەندەکانی دەربارەی سەربەخۆیی کوردو کوردستان کە خرابوە پەیمانی

[٤١] بڕوانەرە بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

سیڤەرەوە، بە هۆی سەرکەوتنی مستەفا کەمال -بەرامبەر بە لەشرەکانی یۆنان- کە ئەویش بە یارمەتی کوردەکان خۆیانەوە پێکهاتبو لەبیر چوەوەو لە دوای ئەم سەرکەوتنەو لە کاتێکا نمایندەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان لەگەڵ نمایندەی مستەفا کەمالی سەرکەوتودا بۆ بەستنی گرێی پەیمانێکی تازە لە لۆزان کۆبونەوە، پەیمانی سیڤەرو سێ بەندەکەی دەربارەی کورد خرایە ژێر دۆشەك و باسی نەکرایەوە.

*　*　*

ئینگلیزو عەرەب

لە باسەکەی پێشەوەدا وتمان کە عەرەبەکانیش لە ساڵی ١٩١٤دا ویستیان لەگەڵ دەوڵەتە سوێندخۆرەکان ڕێکەون و بەرامبەر بە سەربەخۆیی وڵاتەکەیان یارمەتی لەشکرەکانیان بدەن. ئنجا داوای عەرەبەکانیش هەرچەند وەکو هی کوردەکان لەو ڕۆژەدا خرابوە پشت گوێ، بەڵام دوای چەند ساڵێ و لە کاتێکا ئینگلیزەکان لە یەك دو شەڕا بەرامبەر بە تورك شکان -بە تایبەتی لە "کوت الامارە" کە لەشکری "ژەنەراڵ تاوزەند" لە لایەن لەشکرەکانی خەلیل پاشای تورکەوە گەمارۆ درا- ئەوسا کە ئینگلیز هاتەوە بە بیریانا کە ئەتوانن کەڵکێك لە عەرەب وەرگرن. لەبەرئەمە ئینگلیزەکان لەگەڵی ڕێکەوتن و پەیمانیان دایە کە بەرامبەر ئەو شۆڕشە لە حیجازا هەڵی ئەگیرسێنێ و یارمەتیەك کە پێشکەشی لەشکرەکانی ئینگلیزی ئەدا دوای بڕانەوەی شەڕو سەرکەوتنی سوێندخۆرەکان لەو وڵاتانەی کە لە دەوڵەتی عوسمانی جیای ئەکەنەوە ئیمپراتۆریەکی عەرەبی بۆ دروست بکەن.

ئنجا لە کاتێکا ئینگلیزەکان ئەم پەیمانەیان ئەدا بە ئەمیر حسێن لە لایەکیشەوە بە دزیەوە لەگەڵ فەرەنسزەکان لە ساڵی ١٩١٦دا ڕێکەوتن و گرێی پەیمانێکی نهێنیان لەگەڵا بەست. لەم پەیمانەدا بڕیاری ئەوەیان ئەدا کە وڵاتەکانی عەرەب دوای جیاکرانەوە لە دەوڵەتی عوسمانی لەناو خۆیاندا بەش

بکەن. ئەم پەیمانەشیان نەك تەنیا لە ئەمیر حسێن، تەنانەت لە هەندێ لە دەوڵەتەکانی هاوپەیمانی خۆشیان شاردبۆوە. بەڵام کە لە ڕوسیە حکومەتی "قەیسەر- کایزەر" کەوتو بۆلشەویك چونە سەر کار لە ساڵی ١٩١٧دا هەر نامەو پەیمانێکی نهێنی زەمانی حکومەتەکانی قەیسەر هەبو هەمویان خستە ڕو و بە گێتیا بڵاویان کردەوە. یەکێ لەوانەش پەیمانە نهێنییەکەی بەینی ئینگلیزو فەرەنسە بو کە بە پەیمانی "سایکس- بیکۆ" ناوی لە مێژودا دەرکردوە[٤٢].

بە کورتی ئینگلیزەکان لە سەرەتای شەڕی گەورەدا بەتەما نەبون کە ئەم شەڕە ئەوەندە دەوام بکاو یا زۆری پێ بچێ. لەو باوەڕەدا بون کە لە ماوەیەکی چەند مانگیا بە ژێرکەوتنی تورك‌و هاوپەیمانەکانی ئەبڕێتەوە. لەبەرئەمە بۆ ئەمە پێویستیان بە یارمەتی کورد یا عەرەب نەبو و بە تایبەتی دوای پەیمانی نهێنی سایکس-بیکۆ تا نەکەوتنە وەستاوێکی گرنگەوەو هەستیان بە داماوی نەکردو ئاتاج بە یارمەتی نەبون‌و نەیانویست لەگەڵ کورد یا عەرەب بچنە ژێر قەیدی پەیمانەوە، یا لە شتێك لە بەشی خۆیان لەو وڵاتانەدا کە بە پێی پەیمانی سایکس-بیکۆ بۆیان دانرابو دەس هەڵگرن‌و بێنە خوارەوە.

ئەمیر حسێن لە کاتێکا شۆڕشی بەرپا کردو لەگەڵ تورکا کەوتە شەڕەوە لەم پەیمانە نهێنیە ئاگادار نەبو. لەبەرئەوە هەرچەند شەڕی گەورە بە سەرکەوتنی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانی (هاوپەیمانی!)ی ئەمیر حسێن بڕایەوە، بەڵام ئەو ئیمپراتۆریەی کە عەرەبەکان‌و ئەمیر حسێن بەتەمای بون‌و خەویان پێوە ئەبینی، نەهاتە دی.

ئنجا لێرەدا ئەمانەوێ کەمێ باسی ئەم پەیمانە نهێنیە بکەین. چونکە بەم جۆرە ئەتوانین لە دو شت بگەین:

١-ئەو هۆیانەی کە بونە بەرهەڵست‌و تا ماوەیەك ئینگلتەرەو فەرەنسە یارمەتی کوردو عەرەبیان نەویست.

---

[٤٢] ئەم پەیمانە یا ئیتیفاقە کە بە ئیتیفاقێکی نهێنی "ئانگلۆ-فرانس"و یا سایکس-بیکۆ ناو ئەبرێ بەڵام ڕوسەکانی دەوری قەیسەریش لەم پەیمانە ئاگادارو تیا بەشدار بون.

٢-هۆی ڕێنەکەوتنی کوردو ئیگلیزو یا شێخ مەحمودو ئینگلیز لە کاتێکا کە بەریتانیا ویستی لە عێراقا حکومەتی کوردستان دروست بکا.

بە پێی پەیمانی سایکس-بیکۆ ئەو وڵاتانەی کە لە ئەنجامی شەڕی گەورەدا بەتەما بون لە ئیمپراتۆری عوسمانی جیا بکرێتەوە کرابو بە پێنج سێبەرەوە[٤٣].

یەکەم: بە مەنتقیەی سور ناو ئەبراو ڕاستەوڕاست ئەخرایە ژێر هەڵسوڕاندنی حکومەتی بەریتانیاوە. بەسرەو بەغدا لە عێراق و ئێستگە زەریاییەکانی[٤٤] حەیفاو عەکا لە فەلەستین لەناو ئەم مەنتیقەیەدا واتە لە (مەنتیقەی سور)دا دانرابو.

دوەم: ناوی نرابو (مەنتیقەی شین)و بۆ ئەوە دانرابو کە ڕاستەوڕاست بخرێتە ژێر هەڵسوڕاندنی حکومەتی فەرەنسەوە. ئەم بەشە یا مەنتیقەیەش کلیکیاو پارچەیەك لە ئەنادۆڵ و بەشێك لە ڕۆژاوای سوریەی بەرئەکەوت.

بەڵام سێ مەنتیقەکەی تر کە ئەمایەوە لە پەیمانەکەدا بە جۆرێ کە لە خوارەوە لە ڕیزەکانی سێیەم و چوارەما باسی ئەکەین، بڕیاری لەسەر درابو.

سێیەم: بە مەنتیقەی (أ) ناوئەبرا، کە ئەمەش پارچەیەك بو لەو ئیمپراتۆرییەی عەرەب کە لە ژێر چاوتێبڕینی (حیمایە) فەرەنسەدا دائەمەزراو ولایەتەکانی شام و حەڵەب و موسڵی بەرئەکەوت.

چوارەم: بە مەنتیقەی (ب) ناو نرابو کە زەویەکانی بەینی عێراق و فەلەستینی بەرئەکەوت و ئەکرا بە بەشی دوەمی دەوڵەتی عەرەب لەژێر چاوتێبڕینی حکومەتی بەریتانیا.

پێنجەم: مەنتیقەی فەلەستین بو و بە ناوی مەنتیقەی بۆرەوە دانرابو کە بکرێ بە مەنتیقەیەکی دوەلی.

ئنجا بە هۆی ئەم پەیمانە نهێنیەوە بو کە شەڕی گەورە بە سەرکەوتنی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان بڕایەوە لە جیاتی ئەو ئیمپراتۆریەی کە عەرەبەکان بەتەمای بون لە حیجازدا حکومەتێکی بچوکی عەرەب دروست کراو ئەمیر حسێن لە پاداشتی

---

[٤٣] سێبەر: هەرێم، مەنتیقە.

[٤٤] ئێستگە: مەوقیف یا محطە، ئێستگەی زەریایی، مەوقیف یا محەتەی زەریایی یا مینا.

ئەوەدا کە بە خۆی و کوڕەکانیایەوە لەگەڵ عەرەبەکان لە حیجازو فەلەستین و سوریە یارمەتی لەشکرەکانی ئینگلیزی دابو و ببو بە هۆی سەرکەوتنیان بەرامبەر بە تورك، کرا بە مەلیك..

ئەمە لێرەدا بەجێ بێڵین و دوای هەڵگێرانەوەی چەند لاپەڕەیەك لە مێژوی دوای ئەم کارەساتە چاوێ بە خاکی وڵاتی عوسمانیا بگێڕین. ئەبینین کە حکومەتی ئەستەمولێ کەوتۆتە ژێر چنگی هێزەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانەوە. "مستەفا کەمال"ێ پەیا بوەو لە ئاسیای بچوکا حکومەتێکی تازەی تورکی داناوە. لە حکومەتی ئەستەمولێ یاخی بوە. ئینگلیزەکان دوای ئەوەی کە بۆ تەمبە کردنی مستەفا کەمال لە حکومەتی سوڵتانی ئەستەمولێ کەڵکێکیان چنگ نەکەوتوە لە یۆنانەکانی دوژمنی تورك لەشکرێکی پڕ چەکیان ناردۆتە سەر. وا ئەم لەشکرەش خۆی ناگرێ و چنگ لەسەرشان بەرەو زەریای سپی هەڵاتوە. لەشکری کەمالییەکانی بە دواوەیە. لە ٩ی ئەیلول ١٩٢٢ (ئیزمیر) لە لایەن تورکەوە گیراوەتەوە. لە ٢٠ی هەر ئەم مانگەدا دوا نەفەری یۆنان لە ئاسیای بچوك (واتە لە تورکیا)دا نەماوەو کراوەتە دەرەوە..

ئیتر نۆرەی بیرکردنەوەیە لە مەسەلەی موسڵ و دەرهێنانی لەژێر چنگی ئینگلیز. هەرچەند سیاسییەکانی عەرەب موسڵیان بۆ عێراق لە جێگەی سەر دائەنا تورکەکانیش بەو چاوە ئەیانڕوانیە موسڵ کە فەرەنسزەکان تەماشای "ئالساس لۆرەن"یان پێ ئەکرد. بە لای تورکەوە بەجێهاتنی میساقی میللی بەسرابو بە سەندنەوەی موسڵەوە. لەبەر ئەمە ئینگلیزەکان لە خەو خەبەریان بۆوە. لە ١٩٢١دا جارێ دەستیان بۆ فەرەنسزەکان درێژ کرد. بەتەما بون بیانکەن بە گژ تورکا[٤٥]، ئەمە سەری نەگرت. ئنجا کەوتنە فریودانی یۆنانەکان" بەتەمای شارە جوانەکەی ئیزمیرو چەند شارێکی ترو بە تەماعی چەك و پارە تاویان دایە سەر خاکی تورك. بەڵام بە ئەنجام بەو جۆرە شکان و گەڕانەوە کە باسمان کرد. شکستە گرنگەکەی یۆنان تا ماوەیەك ئینگلیزەکانی ورد کرد. بەڵام تەقەلاکانی

---

[٤٥] مەبەس مستەفا کەمال و تورکی ئەنادۆڵە.

تورك لە بابەت موسڵەوە گەیشتە ئەندازەیەكی سامناك. ئیتر ئینگلیزەكان ئەبو بیر لە شتێكی تر بكەنەوە..

بۆ لەدەسنەچونی موسڵ پێویست بە بەزمێكی تازە هەبو. بیریان لەوە كردەوە بەینی تورك‌و ئیتالیا تێك بدەن. لەبەر ئەمە خۆیان لە ئیتالیا بردە پێشەوە. لە هەندێ كاروبارو قازانجا چاویان ئەپۆشی‌و بەلای ئیتالیادا دایانئەتاشی. ئەیانویست ئیتالیا بكەن بە لاگیری خۆیان. موسڵ پارویەكی گەورە بو. بۆ قوتدانی ئەم پاروە چەورو گەورەیە هەمو شتێكیان گرتبوە چاو. بەڵام وەستاو[٤٦]ی ئیتالیا لەناو خۆیا ڕێی نەدا بە نزیككەوتنەوەی ئینگلیزو ئەم سیاسەتەش سەری نەگرت.

بە ئەنجام ئینگلیزەكان چاریان نەماو ڕویان كردە مستەفا كەمال خۆی، بە هەندێ مەرج[٤٧] كە بە لایانەوە وابو قازاجی توركی تیا هەیە، ویستیان لەگەڵ مستەفا كەمال ڕێكەون، لەبەرئەوە ئەمانەوێ كەمێ لەو بگرەو بەردەیەو لەو كارەساتانە بدوێین كە بە هۆی مەسەلەی موسڵەوە ڕوی داو چەند ساڵێ ئینگلیزو تورك، تورك‌و عەرەب‌و یا كوردو توركی پێوە گیرۆدە بو..

* * *

٦٧

توركەكان سەر بە مستەفا كەمال بون، لەم وەختانەدا لە باكوری عێراقا دەسیان كرد بە هاندانی خەڵق‌و عەشیرەتەكانی كوردو بەمە ئینگلیزەكان حكومەتی عەرەبی عێراقیان خستە لێكدانەوەوە. وەكو وتبومان توركەكان موسڵیان بە هی خۆیان دائەنا. وایان لە ئەهالی ئەو ناوە ئەگەیاند كە ئەگەر بە خۆشی‌و بێ شەڕ نەدرێتەوە بە تورك بە زۆری هێزی لەشكر داگیری ئەكەنەوە.

---

[٤٦] وەستاو: وضع.

[٤٧] مەرج: شرط.

تایبەت ترین بنكەی كتێبی كوردی
كوردیكا
@kurdica

بەلای تورکەوە وابو کە لە کاتی موتارەکەدا[٤٨] ئینگلیزەکان بە بێ شەڕو بە فێڵ چونەتە شاری موسڵەوە. چە لەبەر ئەمەو چە لە ڕوی هەندێ هۆی ئابوری و سیاسی و شەڕو تەنانەت لەو ڕوەوە کە قەومی عێراق گەلێ هۆی وا هەیە ئەینوسێنێ بە قەومی تورکەوە[٤٩] خۆیان لە داواکردنەوەی ئەم وڵاتە بە پیت و بە بەرەکەتەدا بە خاوەن حەق ئەژمارد. ئنجا تەقەلای تورك و پڕوپاگەندەی تورك لەناو خەڵقا لە باکوری عێراق لە لایەکەوە" شۆڕشە گەورەکەی عەرەبەکانی عێراق لە ١٩٢٠ لە لایەکی ترەوە گرنگترین هۆی ئەوە بو کە ئینگلیزەکان فەیسەڵ بێننە عێراق و بیکەن بە مەلیك (٩٢١)و بەم جۆرە تا ماوەیەك ئاگری شۆڕشی عەرەبەکانیان کوژاندەوە. لەم کاتانەدا بو کە لە ئەستەمول وەزارەتی فەرید پاشای زاوا کەوت و وەزارەتی تازە هەولی دا کە لە ئەنقەرەو حکومەتی مستەفا کەمال نزیك کەوێتەوە. لەبەرئەمە هیوای ڕێکەوتن و یەکگرتنەوە پەیابو. ئینگلیزەکانیش تەکانی خۆیان دا.

ئیتر هیوا بە حکومەتی ئەستەمول و بە سوڵتان وەحیدەدین نەما. مستەفا پاشای یامولکی کە لە زەمانی فەرید پاشای زاوادا ڕەئیسی دیوانی عورفی (ڕەقەم١) بو بە پەلەپەل و لە ڕێگەی سوریەو بەغداوە گەڕایەوە سلێمانی. شێخ مەحمود، حوکمداری دەربەدەری کورد بە بیانوی ناسازیی ئاووهەوا لە هندستانەوە، گوێزرایەوە کوێت و لە عێراق نزیك خرایەوە.

بەمجۆرە لە کاتێکا کە تورکەکان بۆ دەسخستنەوەی موسڵ لە ناوچەکانی شەڕو سیاسەت تێئەکۆشان و تەقەلایان ئەدا، پێش ئەکەوتن و سەرئەکەوتن" ئینگلیزەکانیش وردە وردە سیاسەتی پێشویان ئەگۆڕی و خەریکی بادانەوە بون بە لای سیاسەتێکی مویلایمترو هێمنترا. چونکە ئەبو لەسەر سیاسەتێ بڕۆن کە لەگەڵ کاتا بگونجێ و ڕێکەوێ. بەڵام مستەفا کەمال دیسانەوە هاتە ڕێی ئینگلیز.

---

[٤٨] موتارەکە: هودنە یا وەستاندنی شەڕ.

[٤٩] دیارە کە ئەمە هەلبەستی تورکەکانەو لەگەڵ ڕاستیا پەیوەستیەکی نیە.

ڕاست لەم کاتەدا عەلی شەفیق[٥٠] بە دەستەیەك عەسکەری تورکەوە گەیشتە ڕەواندز (١٥ی حوزەیرانی ١٩٢٢). ڕەمزی بەگ ناوێکیش کە لە زەمانی عوسمانیا لەو ناوە مودیری یا قائیمقامیی کردبو پێش هاتنی ئوزدەمیر بە چەند ڕۆژێ (مایس) هەر بە ناوی مستەفا کەمالەوە گەیشتبوە ئەوێ‌و بە یارمەتی کورد حاکمەکەی ئینگلیز لە ڕەواندز کرابوە دەرەوە. بەمجۆرەو بە هۆی پڕوپاگەندەی "ئوزدەمیر"و "ڕەمزی"، ئینگلیزەکان لەو ناوەدا دەسەلاتی هیچیان نەمابو و ئەهالی بە تەواوی لێیان هەڵگەڕابونەوە. باس باسی تورك‌و جنێودان بو بە ئینگلیز.

گەلێ لەوانەی کە چارەی ئینگلیزیان نەئەویست لەگەڵ ئەوانەدا کە خۆیان بە تورك ئەزانی‌و یا تورکیان خۆش ئەویست‌و ئەو کەسانەی کە توشی داوی جاسوسەکانی ئینگلیز ئەبون‌و ئەکەوتنە تەنگ‌و چەڵەمەوە لە سلێمانی، لە کەرکوك‌و لە هەولێرو کفری‌و شارەکانی ترەوە تەنانەت لە موسڵ‌و لە بەغداوە هەلاتن‌و ڕویان کردە ڕەواندز، چونە لای ئوزدەمیرو لەوێ حەسانەوە. بون بە هۆی پەرەسەندنی پڕوپاگەندەی تورك‌و بلاوبونەوەی هێزو دەسەلاتی ئوزدەمیر. بەرنامەی کردەوە بۆ کۆمەڵەکانی نهێنی "تورکخوا"کان لە لایەن (پاشا!)وە لەسەر دەسی ئەم پەنابردوانەدا ئەگەیشتە شارەکان‌و بلاو ئەکرایەوە. وەلامی کۆمەڵەکان‌و تورکخواکانی تریش هەر بە هۆی ئەوانەوە ئەگەڕایەوە ڕەواندزو ئەگەیشتەوە بە پاشا. دەسەلاتی ئوزدەمیر لەناو عەشیرەتەکانی کوردا تەواو پەرەی سەندبو و گاڵتەی لەگەڵ نەئەکرا، بە تایبەتی بەشێکی زۆری پشدەرو تۆپی هەمەوەند سەریان لە ڕێی پاشادا بو.

دەستەی تورکخوای ناوشارەکان لەم ڕۆژانەدا نیشتمانییەکانی کوردیان بە دوژمن دائەنا. بە چاوی ئینگلیز تەماشایان ئەکردن. نیشتمانپەروەرەکانیش

---

[٥٠] ئەو سەرکردە تورکەیە کە بە ئوزدەمیر پاشا ناوی ڕۆیشتبو، لە ناوچەی ڕەواندزەوە بۆ مستەفا کەمال‌و تورکیای تازە، پڕوپاگەندەی ئەکردو بردبویە مێشکی خەڵقەوە کە موسڵ بە ئەنجام ئەبێتەوە بە هی تورك.

ناوێکی سەیریان لەوان نابو. پێیان ئەوتن جلخوار!. بەڵام سەیر لەوەدایە کە ئینگلیزەکانیش لەو ڕۆژەدا بە چاوێ تەماشای جلخوارو کوردیان ئەکرد. واتە نیشتمانپەروەرەکانی کوردیش بەلای ئینگلیزەوە دوژمن بون.

ئەم سیاسەتە، ئینگلیزی ژێر خستو بو بە هۆی سەرکەوتنی ئوزدەمیر. ئەو ئوزدەمیرە کە بە وریایی و زرنگی خۆی بەبێ پولو پارەیەکی ئەوتۆو بە چەند عەسکەرێکی تورکەوە زۆربەی عەشیرەتەکانی کردبو بە ئەموستیلەی دەسی لە لایەن خوێندەوارەکانو لاوە نیشتمانییەکانیشەوە بەربەرەکانی نەئەکرا. چونکە ئەوانیش توشی گونرەشی خۆیان هاتبون. حاکمە ئینگلیزەکانو دەوروپشتەکانی ئەم حاکمانە نەیانئەهێشت بێ لەوە بیر لە شتی تر بکەنەوە. کۆمەڵە بڵاوەی کردبو و دەسەڵاتێکی نەمابو. ئەو سەرەك عەشیرەتانە کە لە کۆمەڵەدا بون یا کشابونەوە یا لە قینی ئینگلیز بوبون بە دۆستی تورك. جێی ئینکار نیە کە لەگەڵ ئەمەشا ئەوان لە کۆمەڵە بەکارتر بون. چونکە کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند کە یەکێ بو لە ئەندامی کۆمەڵەی (خوالێخۆشبو) توانی تەنگ بە ئینگلیز هەڵچنێ. دوای ئەوەش بە پەنجەی ئوزدەمیرو یارمەتی عەشیرەکانی تر لە ١٥ی حوزەیرانی ١٩٢٢ هێزە کرێگرتەکانی[٥١] ئینگلیز لە ڕانیە کرایە دەرەوە. دوای ئەوە ئینگلیزەکان خۆشیان ترسیان لێ نیشتو سلێمانیان بەجێهێشتو بە فڕۆکە ڕایانکردە بەغدا. بەڵام ئەمە کەڵکی ئینگلیزی نەگرت. پێش ئەمە بە ماوەیەکی کەم ئەحمەد بەگی ڕیشێن، یەکێ لە گەورەکانی جاف کە بە هاندانی بەگزادەکانی هەڵەبجە گیرابو و لە سلێمانی خرابوە ژێر چاوتێبڕینی[٥٢] حکومەتەوە لەم ڕۆژانەدا هەڵاتو چوە لای جافر سوڵتانی ڕەئیسی هەورامان. لە کاتی هەڵاتنا سوارەی میری شوێن خرا، بەڵام ئەحمەد بەگ ئازانە بەرامبەریان وەستاو خۆی نەدا بە دەسەوە. دوای گەیشتنی بە هاورامانیش هێزی هەوایی نێررایە سەر. بەڵام نزیکەی حەوت فڕۆکەی ئینگلیز لە شاخەکانی هەورامانا کەوتە خوارەوە. واتە حکومەت هیچی

---

[٥١] هێزی کرێگرتە: هێزی لیوی.

[٥٢] چاوتێبڕین: "ترصد" یا موراقەبە.

بۆ نەکراو ئەحمەد بەگ لە هەورامان لای خزمەکانی حەسایەوە. کەریم بەگ کە بەینێ بو هێزەکانی ئینگلیزی بە شوێنەوە بو، (بۆند)و (ماکن)ی کوشت ئنجا ناچار ماو خۆی گەیاندە ئوزدەمیر. ئیتر ئاژاوە بە تەواوی کەوتبوە کوردستانەوە.

شێخ عەبدولقادری گوللە نەبڕ لە سەنگاو بە زۆری کوتەك قائیمقام بو. گاڵتەی بە ئینگلیز ئەکرد. ڕۆژی ئەوە نەبو چاوی لێ سور بکەنەوە. لەبەرئەوە ئینگلیزەکانیش خۆیان شل کردبو و چاویان لێ ئەپۆشی. لەناو تێکەڵو پێکەڵی و ئەم بگرەو بەردەیەدا خەڵقی شارەکان و مستێ خوێندەواری بێ سەرو پێ واقیان وڕمابو و سەریان لێ شێوابو. هەندێ لە پیاوە کۆنەکانی دەوری عوسمانی و تەقاویتەکان لەگەڵ تاقمی هەرچی و پەرچی و جلخوارەکانا بە چەشنی ئینگلیزەکان کەوتبونە وێزەی نیشتمانپەروەرەکان. بەیننامەکانی ئوزدەمیریان ئەخستە ماڵەکانیانەوە. وایان بڵاو ئەکردەوە کە زۆری نەماوە تورکەکان بێنەوە سلێمانی. هەڕەشەی ئەوەیان ئەکرد کە ئوزدەمیر ئەوانە ئەخنکێنێ کە خۆیان بە کورد دائەنێن یا لافی نیشتمانپەروەری لێ ئەدەن. لە ڕاستیشا پڕوپاگەندەی ئەم جلخوارانە کارێکی تەواوی کردبو. خەڵقی هیوایان بڕابو. نیشتمانپەروەریش لە چاو کەوتبو و باوی نەمابو..

*　　*　　*

جەمعیەتی کوردستان

لە کاتێکا هەواڵی کوردستانی عێراق بەم جۆرە بو، مستەفا پاشای یامولکی لە ئەستەمول گەڕابۆوەو بەینێ بو لە سلێمانی بو. وەکو ئەیوت لە لایەکەوە بۆ بەربەستدانەوەی پڕۆپاگەندەی تورك و پاراستنی سلێمانی لە هەڵمەتی ئوزدەمیر، لە لایەکیشەوە بۆ تازەکردنەوەی گیانی نیشتمانی و هۆشی میللی کورد واتە بە بیری دانانی ڕێی تەقەلایەکی تازە بۆ دامەزراندنەوەی کوردستانی سەربەخۆ پێویست بە ڕێخستنی "کۆمەڵەیەکی کوردی" هەبو. ئەم باسە زو کەوتە سەر زمان. ئنجا مستەفا پاشا لە حکومەتی سیاسی سلێمانی ئیزنی وەرگرت و لە ٢١ی

تەموزی ١٩٢٢ پاش نوێژی جومعە لە مزگەوتی سەید حەسەنی موفتیدا خەڵقێکی زۆر کۆبونەوە. دەربارەی ئەم مەبەسە مستەفا پاشا وتارێکی دورو درێژی کوردی خوێندەوە. دوای ئەمە بە هەڵبژاردنی نهێنی ئەندامەکانی دامەزرێنەری کۆمەڵە هەڵبژێرران کە ناوەکانیان بە پێی ژمارەی دەنگەکان بە ڕیزەوە ئەمانە بو:

١-ڕەفیق حیلمی، نوسەری ئەم یادداشتە.

٢-ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ، دوایی بو بە موتەسەڕیفی سلێمانی.

٣-فایەق بەگی مارف بەگ، لە خزمانی سەعید پاشای باوکی شەریف پاشا.

٤-شێخ عەلی سەرکار، خاڵی حەپسەخانی نەقیب.

٥-شێخ محەمەدی گوڵانی، لە عالمەکانی سلێمانی.

٦-ساڵح ئەفەنی قەفتان، لە تاقمی بازرگانی سلێمانیو زابتانی دەوری عوسمانیە. بەینێك لە ئەعدادی مامۆستای تاریخ بو.

٧-سدیق ئەفەنی عەلەکە، لە عیسایيە کوردەکانو بازرگانە ناودارەکانی سلێمانیو برازای کەریمی عەلەکەیە کە لە حکومەتی شێخ مەحموددا ڕەئیس یا وەزیری مالیە بو.

مستەفا پاشا خۆی کە دامەزرێنەری کۆمەڵە بو، کرا بە ڕەئیسو کۆمەڵەش ناونرا (جەمعیەتی کوردستان). لەگەڵ ئیزنی دامەزراندنی کۆمەڵەدا بە ناوی کۆمەڵەوە ئیزنی بلاوکردنەوەی ڕۆژنامەیەکیشی وەرگرتبو. مستەفا پاشا دەربارەی ئەوەی کە بو بە ئەندامی "جەمعیەتی کوردستان" بە ئیمزای خۆی[٥٣] و بە مێژوی ٢٢ی جولای "تەموز" واتە دوای کۆبونەوەکەی مزگەوتی سەید حەسەن بە ڕۆژێ، نامەیەکی بۆ ناردم. ئەو نامەیە تا ئێستە لەلام ماوەتەوەو لە ناو

---

[٥٣] ئەمە ئیمزاکەی مستەفا پاشا بو:

رئیسی جمعیت کردستان

متقاعد میر لیوا

"مصطفی"

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

نوسراوەکانی ئەو دەورەدا هەڵم گرتوە. بۆ یەکەمجار لەماڵی مستەفا پاشادا کۆبوینەوە. لەناو بڕیارەکانی ترا بڕیاری ئەوەش درا کە ڕۆژنامەکەمان بە سێ زمانی کوردیو فارسیو تورکی بنوسرێو ژمارەی یەکەمی "بانگی کوردستان" لە "٢ی ئەغستۆسی ١٩٢٢"دا بڵاوکرایەوە. من (نوسەری یادداشت) جگە لە نوسینی بەشێکی کوردیو فارسی، بە تایبەتی سەرپاکی نوسینەکانی بەشی تورکیشم خرابوە ئەستۆ..

*　　*　*

٦٨

من کە کرامەوە بە مامۆستا بۆ مەکتەبی "نمونەیی سەعادەت"و گەڕامەوە سلێمانی[٥٤] کەپتەن هۆڵت معاونی حاکمی سیاسی بو و تەماشای کاروباری مەکتەبەکانیشی ئەکرد. جگە لەمە لە مەکتەبی نمونەیی سەعادەتیش دەرسی ئینگلیزی بە پۆلی دوایین ئەوتەوە. بەڵام ئەم دەرسە دەرسێکی تایبەتی بو. ئەتوانم بڵێم کە قوتابییەکانی ئەم پۆلەش لە ڕوی ئەم دەرسەی "هۆڵت"ەوە چوبونە ڕیزی قوتابیانی تایبەتییەوە. دەرسی وا هەبو دو سەعاتی پێوە ئەبون. لەبەرئەوە هۆڵت دەرسەکانی خۆی خستبوە دوای هەمو دەرسەکانەوە. لەو قوتابیانە هەندێکیان پێشکەوتنو لە حکومەتا جێگەی بەرزیان داگیر کرد. عومەری سادق ئەفەنی[٥٥] یەکێ بو لەو قوتابیانە. ئەم کوڕە دوایی لە جەیشی عێراقا بو بە زابت، بەڵام لە شەڕی جەیشی عێراقو شێخ مەحمودا لە "ئاوباریکە" کوژرا.

ئنجا کە من گەڕامەوە سلێمانیو چومە مەکتەب هەر ئەو ڕۆژە ڕەشید زەکی کابانی مودیری مەکتەب ناردمی بۆ لای هۆڵت. کە چوم پێی وتم: ***"هیوام وایە لەمەو دوا لە سیاسەت دور بکەویتەوە. خەریکی دەرس وتنەوەو پێگەیاندنی***

---

[٥٤] تەماشای جزمی چوارەم بکە.

[٥٥] صادق ئەفەنی، خەڵقی موسڵو لە زەمانی عوسمانیا باشکاتبی مالیەو "وەکیلی موحاسبەچی" بو لە سلێمانی.

قوتابييەکانت بی‌و لەم ڕێییەوە خزمەتی وڵاتەکەت بکەی!.." منیش لە دڵی خۆما وام نیاز بو کە توخنی سیاسەت نەکەوم‌و سەری خۆم کز کەم. لەبەرئەوە تا ئەو ڕۆژە کە جەمعیەتی کوردستان دامەزرا من بەتەما نەبوم بچمەوە کۆڕی سیاسەت تەنیا ئەوەندە نەبێ کە لە کاتی هەڵبژاردنی ئەندام بۆ مەجلیسی ئیدارە ناوی من وەکو لەمەوبەر باسم کردبو بە مەزبەتەیەکەوە درابو بە حکومەت، بەڵام بەربەرەکانی هۆڵت‌و یا حکومەتی سیاسی بەرامبەر بە من، ڕۆژی کۆبونەوەکەی مزگەوتی سەید حەسەن لەسەر ئارەزوی یەك دو هاوڕێ بەبێ مەبەستێکی تایبەتی‌و تەنیا وەك سەیرکەر چوبومە مزگەوتەکەوە. ئەوەم بە بیرا نەهاتبو کە ناوی منیش بێتە ناوان‌و بکرێم بە ئەندام. بەڵام کە لە ئەنجامی کۆکردنەوەی دەنگەکانا بە زۆرترین دەنگ بوم بە ئەندامێکی جەمعیەتی کوردستان‌و بە پێویستم زانی بچمە لای هۆڵت.

چونکە ویستم جارێ لە بابەت ئەم جەمعیەتەوە لە بیری حکومەت تێبگەم. لەولای تریشەوە بۆ من لە بیری هۆڵت گەیشتن بە تایبەتی پێویست بو. ئەبو بزانم کە دەربارەی هەڵبژاردنی من بۆ کۆمەڵەیەکی وا ئەڵێی چی؟ داوام لێ ئەکا کە ئەمجارەش خۆم دور خەمەوە یا نەء؟ واتە ئەمویست بۆم دەرکەوێ کە ئەم جەمعیەتە لە لایەن ئینگلیزەکانەوە بە ئاشکرا پشتیوانی ئەکرێ یا هەر دوراو دور چاودێری ئەکەن‌و بە هۆی "مستەفا پاشا"وە ئەیبەن بەڕێوە؟ بۆ ئەمەش بیانوم بە دەسەوە بوو چومە لای هۆڵت. لەگەڵ چاوی بە من کەوت نەیهێشتە بەر ئەوە قسە بکەم. ئەو هەڵی دایەو وتی: "*پیرۆز بێ! بە ڕاستی ئەم باوەڕە کە خەڵق بە تۆیان هەیە جێی پیرۆزباییە. هیوام وایە کە بتوانێ خزمەتی قەومەکەت بکەی*". من وەڵامم دایەوە. *وتم بەم وشانەتا وا دیارە کە ئەم جەمعیەتە سیاسی نەبێ!* چونکە *پێم ناڵێی کە خۆمیان لێ دورخەمەوە.* وتی: "*باوەڕ ناکەم کە (جەمعیەت) شتێکی وا بکا خراپەی لێ پەیا بێ*". ئیتر ماوەی نەدام لەگەڵی درێژ بکەمەوە. بە بیانوی ئەوەی کە ئیشی هەیە دەسی گوشیم‌و بە یەکەوە لە ژورەکەی هاتینە دەرەوە. دوای ئەمە من دورو درێژ بیرم کردەوە. تێکەڵبون بەم کۆمەڵەو یا دورکەوتنەو

گەلێ شتم بە بیرا هات. بەلام بە ئەنجام وام بە باش زانی لە کۆمەڵەدا بم. بە لامەوە وابو کە کەڵکی خزمەتم پێوە بێ و بە پێی ڕەوشتێك کە بۆ خۆم کێشاومە بتوانم بچم بەڕێوە.

مستەفا پاشا خۆی هەڵسوڕێنەری بانگی کوردستان بو. هەرچەند لە نوسینا زۆری بەرهەڵست ئەهێنایە ڕێمان، دیسانەوە کەمو زۆر نوسراوی باشم ئەخستە رۆژنامەکەوە. بە کوردیو بە تورکی چەندم پێکراو بۆ کوردایەتی چیم بە باش ئەزانی نوسیمو بلاوم کردەوە. لەو ڕۆژانەدا بە تایبەتی قینم لە جلخوارەکان ئەبۆوە. من لەم کردەوەیەو لە نوسینی دەربارەی کوردایەتی تامێكو نەشئەیەکم وەرئەگرت.

مستەفا پاشا –داخەکەم– زیاد لە پێویست سڵی لە ئینگلیزەکان ئەکردەوە. لەبەرئەمە لای کوردە خوێنگەرمەکانو نیشتمانپەروەرەکان ئەوەندە جێی متمانە نەبو. جلخوارەکان بە پیاوی ئینگلیزیان ئەزانی و زۆریان ئەبوغزاند. لەمانە جێ داختر زمان ناڕەحەتی خۆی بو. لەو ڕۆژەوە کە گەڕابۆوە سلێمانی ناو و شۆرەتی کە لە دورەوە هەیبو ڕویکربوە کزی. شێخو مەلاو توجارو کاسبو خوێندەوار، هەمو دەستەو پۆلەکانی شاری سلێمانی هەر یەکە بە جۆرێ لە خۆی زیز کردبو و تۆراندبو. واتە ڕەوشتێکی وای نەگرتبو کە لە خەڵقی سلێمانی بباتە پێشەوە.. لە بیرو باوەڕیشا لەگەڵ کەس ڕێ نەئەکەوت. بە شتی ئەوتۆوە ئەنوسا کە بۆ منالیش نەئەشیا پێوە بنوسێ. هەرچەند میرلیوایەکی ئەرکانی حەرب بو، بەلام خۆی وا نەئەنواند خاوەنی زانستێکی سەقافەبەرز بێ و بە تەنگ لاساییەکانی کۆمەلایەتی[٥٦] یەوە نەبو.

تەنیا ڕەوشتێکی هەرە باشی هەبو کە کوردێکی پەتی بو و لە کاتێکا لە دەوڵەتی عوسمانیا جێو شوێنی بەرزو بەڕێزی هەبو بە کوردێکی پەتی بێ فیزو هاوشەری–پەروەر ناسرابو و ناوی دەرکردبو. لە کاتی تەنگو چەڵەمەدا فریای گەلی کوردو خۆولاتییەکان کەوتبو. ئنجا هەر لەبەر ئەم سیفەتەی بو کە ئەوانەی

---

[٥٦] لاساییەکانی کۆمەلایەتی: تەقالیدی ئیجتماعی.

ئەیانناسی و لە ڕابردوی بەشکۆو دەبدەبەی ئاگادار بون بە چاوێکی بەڕێزەوە تەماشایان ئەکردو دەورەیان ئەدا.

درێژی نەکەینەوە. هەرچەند هیوا نەئەکرا، بەڵام "جەمعیەتی کوردستان"و ڕۆژنامەکەی کەم و زۆر خزمەتی کوردایەتی و مەسەلەی کوردیان کردو بە هۆی بانگی کوردستانەوە بو کە پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە هندستان وڵاتی سلێمانی چوبۆوە دۆخیانی جاران و بوبۆوە بە ناوچەی جوڵانەوەی کوردایەتی و بەرزبونەوەی ئاوازی نیشتمانپەروەرەکان.

* * *

مستەفا پاشاو ئیسماعیل ئاغای شوکاك (سمکۆ)

مستەفا پاشا لە سلێمانیا دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبو. بەڵام بە لای تورکانەوە زۆر جێی ترس بو. بە تایبەتی دوای دامەزراندنی جەمعیەتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی بانگی کوردستان ئەوەندەی تر ترسیان لێ پەیا کرد. لەبەرئەوە زۆریان تەقەلا ئەدا کە لەناوی بەرن. کردەوەیەکی تریش تورکەکانی لە مستەفا پاشا بە تەواوی خستە ئەندێشەوە. چونکە لەم ڕۆژانەدا بە نهێنی چوە لای سمکۆ. لە مانگەکانی دواینی ساڵی ١٩٢١دا ئیسماعیل خانی[٥٧] ڕەئیسی عەشیرەتی شکاك لە سنوری ڕۆژاوای ئێرانا شۆڕشێکی گەورەی نایەوە. جارێ لە پێشا چو بە گژ "نەستوری"ەکانا. کە بە وێنەیەکی خراپ شکاندنی و "مارشەمعون"[٥٨]ی کوشت. بەمجۆرە سامێکی خستە ئەو ناوەو نزیکەی ٤٠٠٠٠ ئاسوری هەڵاتن و پەنایان بردە بەر ئینگلیزەکان لە عێراق و لە شاری "باقوبە"و دەوروپشتیا دامەزران.

سمکۆ دوای ئەمە هێزێکی گەورەی پەیا کردو لە ئێراندا کەوتە دەسوەشاندن. هەمو وڵاتی ورمێ (ڕەزائیەی ئیمڕۆ)و بەشێکی زۆری وڵاتی تەورێزی خستە ژێر

---

[٥٧] ئیسماعیل ئاغا، یا سمکۆ.

[٥٨] مارشەمعون، ڕەئیسی دینی و گەورەی نەستوری و یا ئاسوریەکان بو.

حوكمی خۆیەوە. لە ڕوی توندی دڵڕەقی و سامناكی ئەم قارەمانە كوردەوە ئەهالی ئەزربایجان لەهەر چوار لاوە دەسیان كرد بە هەلاتن. خەڵقی سابلاخ و سەردەشت و ئەو دەورەش وردە وردە ولاتەكەیان بەجێ ئەهێشت. لەمانە هەندێكیشیان هاتنە سلێمانی. ئێمە باسی زەبروزەنگی سمكۆمان لەم هەلاتوانە ئەبیستەوە. هەر لەم كاتانەدا شەڕی تورك و یۆنان لە ئاسیای بچوكا بە گەرمی دەوامی ئەكرد. لەبەرئەمە بزوتنەوەی سمكۆ لەسەر سنوری ئێران و توركا و بلاوبونەوەی دەسەلات و ناوو شۆرەتی توركەكانی خستە ئەندێشەوە. لەوە ئەترسان كە ئەم بزوتنەوەیە بە هۆی كۆمەڵەكانی سیاسی كوردەوە ڕەنگێكی تر وەربگرێ و بە بارێكی ترا وەرگەڕێ. واتە بگۆڕێ بە بزوتنەوەیەكی سیاسی و قەومی و كوردستانی توركیاش بگرێتەوە. بەلام نەشیان ئەویست بە پەلە بجوڵێنەوە و دەس بۆ سمكۆ درێژ بكەن. چونكە لەگەڵ لەشكری یۆنان تێك ئالابون. ڕۆژی ئەوە نەبو دوژمنی تر بۆ خۆیان پەیا بكەن. لەوەش ئەترسان كە وروژاندنی سمكۆ ببێتە هۆی ئەو شتە كە لێی ئەترسن. لەبەر ئەمانە تا ماوەیەك "مێچكە"شیان لە بەردا كرد. بە شیرینی لەگەڵی جولانەوە، تەنانەت بە ناوی دیاریەوە بە چەك و جبەخانەو بە چەند شەستیرێك یارمەتیشیان داو هەڵیان فریواند.

سمكۆ بەمە تەفرەی خوارد. خۆی لە توركەكان نەگەیاند. تەنانەت بە هاندانی نهێنی تورك –كە بۆ مەرامی كاری خۆیان ئەیانكرد– ئەوەندەی تر كەوتە وێزەی ئێرانییەكان و تەنگی بە هێزەكانیان هەڵچنی. بەلام توركەكان لەپڕ چاویان كردەوە. لە چونی مستەفا پاشا بۆ لای سمكۆ عەقڵ لە كەللەیانا نەما. هەر لەم كاتەدا حكومەتی ئێران لەشكرێكی زۆربەی پێكەوە ناو كردیە سەر سمكۆ. سمكۆ بەرامبەر ئەم لەشكرە وردە وردە ئەكشایەوە. تەواو لە سنوری تورك نزیك كەوتبۆوە. مستەفا كەمال دوژمنی خۆی ئەناسی. لە نەمرود[59] زۆر ئەترسا لە ئەنجامی چاوپێكەوتنی مستەفا پاشا و نزیك كەوتنەوەی سمكۆ لە سنورەكانی

---

[59] توركەكانی ئەو دەورە لە ڕوی كردەوەكانی زەمانی ڕیئاسەتی دیوانی عورفی لە ئەستەموڵ بە مستەفا پاشایان ئەوت نەمرود.

نایەبترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

تورکیاش زیاتر مەترسی لیّ نیشت. سەرەڕای ئەمە یۆنانەکان لەم کاتانەدا کەوتنە سەر سەودایەکی تر. بڕیاریان دا پەلاماری ئەستەمولّ بدەن. بۆ ئەم پەلامارە کەوتنە خۆئامادەکردن.

هەرچەند فەرەنسەو ئیتالیا بەرهەڵستی ئەم کردەوەیە بون و تەنانەت ئینگلیزەکان لە ڕودا بۆ پاراستنی ئەسەمولّ لە لەشکری یۆنان، لە "ماڵتە"وە هەندیّ لەشکری تریان گەیاندە ئەستەمولّو هێزەکانی سوێندخۆرەکانیان بەهێزتر کرد. بەلاّم مستەفا کەمال بەم فێلّو فەرەجانە زۆر باوەڕی نەکرد. ترسا کە لە بەینی دو ئاگرا بمێنێتەوە. ئاگری شۆڕشەکەی سمکۆ لە خۆرهەلاّتو ئاگری لەشکرەکانی یۆنان لە خۆراوا. لەبەرئەمە بەرامبەر بە سمکۆ زۆر بێئینسافانە جولاّیەوە. ڕاستە کە مستەفا پاشا چوە لای سمکۆو بۆ گویزانەوەی شۆڕش بۆ ناو خاکی تورك هانی داو ڕاستیشە کە بۆ ئەم مەبەستە هەندیّ پارەو جەواهیری بۆ بردبو. بەلاّم وەکو لەوانەمان ئەبیستەوە کە ئاگایان لە کارە نهێنییەکان هەبو، سمکۆ بە واتەی پاشا نەچوبو بەڕێوە. لەگەلّ ئەمەشا لە ڕوی گومانو ترسەوە هێزەکانی تورك لەو سنورانە دەسی خۆیان وەشاند. دەستەیەك سوارەی گورجو سوکەڵە شەوێك بە دزییەوە لە ناوچەی لەشکرگای سمکۆ نزیك کەوتنەوە.

سمکۆ کە لە تورکەکان مەترسی نەبو و بەتەما بو داوای هێزو یارمەتیشیان لیّ بکا بە خۆیو لەشکرەکەیەوە لە شیرین خەوا بو کە درایە بەر شێلکی تفەنگو نارنجۆك (بۆمبا). لەم شەبەیخونە بێمروەتانەیەدا گەلیّ لە پیاوماقوڵەکانی سمکۆو ژنێك لە ژنەکانی کوژراو خەسرەوی کوڕیشی بەدیل گیرا. جگە لەمە غەزنەی پارەکەشی تالاّن کرا. سمکۆ خۆی نەکوژراو ڕزگاری بو و دوای ئەم کارەساتە خۆیو برایەکی لەگەلّ دەستە سوارێك لە پیاوەکانی کشانەوە دەوری ڕەواندز. بەینیّ بو لە سلێمانیەوە دەستەیەك لە زابتەکانو لاوە نیشتمانییەکانی کورد بە ناوی هەلاّتنەوە سلێمانیان بەجێهێشتبو و چوبونە سەقز. لە ڕاستیا ئەمانە لەسەر بڕیاری کۆمەڵە بۆ یارمەتی سمکۆ چوبونە ئێران. مەبەسیان ڕێخستنی شۆڕشەکە بو. بە هیوای ئەوە بون کە بیگۆڕن بە شۆڕشێکی کوردیو سیاسی. بەلاّم ئەم

ئەنجامــەی سمكــۆو كارەســاتێ كــە بــە ســەری هــات، بــو بــە هــۆی نائومێــدیو گەڕانەوەی ئەوانە كە هێشتا لە سەقز نەچوبون بەولاوە..

لەولای تریشەوە لەشكرەكانی مستەفا كەمال، لە ٢٦ی ئەغستۆسی ٩٢٢ بایان دایــەوە ســەر لەشــكرەكانی یۆنــان. لــە "دوملوپینــار"دا خــراپ شــكاندیان. ئنجــا وردەوردە پێشــكەوتن تــا گەیشــتنە "عوشــاق". لێرەشــا دوای شــەڕێكی ســامناك لەشكری یۆنان بە جارێ تەفروتونا بو و ڕێگەی ئیزمیر كرایەوە. ئیتر لەشكری تــورك لــە ٩ ئــەیلول چــوە نــاو شــاری ئیــزمیرەوە جگــە لەمــە لــە ١ی ئــەیلول لــەلای باكورەوە لەشكری دوەمی تورك ڕوی كردە "ئیزمیت". یەكلەدوایـیەك شارەكانی (بیلەجاك، ئەسكی شەهرو كوتاهیە)ی گرتەوە. لە ١١ی ئەیلول شاری بورسەو لە ١٤ی هــەر ئــەو مانگــە "مودانیــە"ش كەوتــەوە دەس تــوركو لــە ٢٠ی ئــەیلولی ٩٢٢ هەمو ئەنادۆڵو ڕۆخەكانی زەریاچەی مەڕمەڕە لە لەشكرەكانی یۆنان بە تەواوی پاك كرایەوە..[٦٠]

* * *

مەسەلەی موسڵ

و

حكومەتی جاری دوەمی شێخ مەحمود

لــە باســەكانی پێشــودا بۆمــان دەركــەوت كــە لــە ســاڵەكانی ٩٢١-٩٢٢ هــەر تەقەلایــەك دراو هــەمو ئــەو ڕەنجو تێكۆشــانە كــە بــە مەبەســی شكســت پێــدان بــە مستەفا كــەمالو لەشــكرەكانی تــورك تــاقی كرایــەوە هیچــی ســەری نــەگرت. بــەڵكو مستەفا كەمالو هاوڕێكانی بەرامبەر بە هەمو شۆڕشو كارەساتێ كە هەڵگیرساو

---

[٦٠] لــە تەرجەمــەی عــەرەبی كتێبــی "مەســەلەكانی خۆرهــەڵات" بــە قەڵەمــی "E.Yung" نوســەری بەناوبانگی ئەڵمان.

ڕوی دا بە وێنەیەکی لە ئەقڵ بەدەر بەربەرەکانییان کرد. بەرامبەر بە بێگانەکانی ئەستەموڵو هێزەکانی خەلیفە، بەرامبەر بە لەشکرەکانی یۆنان لە "ئەنادۆڵ"و لە "تراکیا"، بەرامبەر بە فرەنسزەکانو ئەرمەنییەکانی "کلیکیا"، بەرامبەر بە ئەرمەنیەکانی ئەریوان لە قەفقاس، بە کورتی بەرامبەر بە فرۆفێلو مناوەرەکانی ئینگلیز لە ئەستەموڵ، لە ئەوروپا، لە عێراق لە کوردستان واتە لە هەر چوار لای وڵات خۆیان گرتو کۆڵیان نەداو بەمجۆرە کە لە هەمو ئەم کارەساتانەدا سەرکەوتنو هیوایان بە ژیان پەیا کردەوە ئنجا بایان دایەوە سەر مەسەلەی موسڵ. چونکە تورك بە پێی میساقی میللی خۆیان دەسیان لەم وڵاتە هەڵنەگرتبوو داوایان ئەکردەوە. حکومەتی ئینگلیزیش بەرامبەر بەم داوایە بیانوی کوردستانی بە دەسەوە بو. واتە جارێکی تر بیری لە دامەزراندنی حکومەتێکی کورد کردەوەو بڕیاری دا بە ناردنەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی. بۆئەو ڕۆژە تەگبیری لەمە باشتر نەئەهات بەبیرا. کوردستانی عێراق وەکو وتبومان بە تەواوی شێواب‌و و جڵەوی ئیدارە لەدەس ئینگلیزەکان دەرچوبو. حکومەتی ساوای عێراق هێشتا ئیدارەی کوردستانو بە تایبەتی هی سلێمانی نەدرابوە دەسو ئەم هەرێمە جارێ لەژێر دەسەڵاتی ڕاستەوڕاستی مەندوبی سامیا مابۆوە. چونکە عێراق هێشتا نەگەیشتبوە ڕیزی دەوڵەتێکی وا کە سەرەڕای کاروبارەکانی خۆی دەس بۆ کوردستانیش درێژ بکا. بەڵام ئیتر ئینگلیزەکانیش زۆریان بۆ هاتبو.

ئەیانویست ساتێ زوتر لە ژێر باری پێویستیەکانی لەشکرەکانیان بچنە دەرەوە. ئەو لەشکرانە کە دوای بڕانەوەی شەڕ لە عێراق نەکێشرابونەوەو لە ڕوی هەراو شۆڕشو ئاژاوەی دوابەدوای خەڵقی ئەم وڵاتە -چە کوردو چە عەرەب- ساتێ ئارامو ڕەحەتییان بە خۆیانەوە نەدیو نەحەسانەوە، بەڵام کوژاندنەوەی ئەم شۆڕشانە زۆر گران ئەکەوتە سەر "خەزینە"ی بەریتانیاو ئابوری وڵاتی ئینگلیزی خستبوە دەرەکەوە. هەواڵی کوردستانیش گەیشتبوە ئەندازەیەك کە پێویستی بە گۆڕینی سیاسەت، بە وشەیەکی ڕەوانتر پێویستی بە ئیدارەیەکی

قەومی ئەکرد. سەرپاکی کوردی عێراق لە ئینگلیز هەڵگەڕابونەوە. یاخییەکان مەزبەتەیان ئەکردەوە. داوای ناردنەوەی شێخ مەحمودو دامەزراندنەوەی حکومەتی کوردیان ئەکرد. جگە لەمانە ئیتر بۆ ئینگلزیەکانیش کاتی ئەوە هاتبو کە لەگەڵ ئوزدەمیر حساب بیرنەوە. ئەبو هێزە بچوکەکەی تورك لە ڕەواندز بکرێتە دەرەوەو لە سنوری وڵاتی موسڵ دور بخرێتەوە. واتە پێویست بو کە لەم وڵاتەداو لەناو کوردەکانا دوایی بە پڕوپاگەندەی تورك بدرێ. بەڵام هەروەکو دەسەڵاتی ئابوری بەریتانیا لەوانە نەبو بە سوکی بچێتە ژێر ئەم بارەوە هەندێ هۆی سیاسیش وای ئەویست کە پێش ئەوەی مەسەلەی موسڵ بخرێتە موزاکەرەوەو حکومەتێکی کورد بێتە ناو و کوردستان زیندو بێتەوە. واتە دەرپەڕاندنی ئوزدەمیرو هێزەکەی تورك لە ڕەواندز بۆ حکومەتی شێخ مەحمود مایەوە.

بە کورتی بۆ سیاسەتی ئەو ڕۆژە وای دەس ئەدا کە ئەم کارە لە لایەن کوردە خۆوڵاتییەکانەوە جێبەجێ بکرێ. لەم کاتەدا شێخ مەحمود هێشتا لە کوێت بو. لەگەڵ هەندێ لە دۆستەکانی و ئەوانەی کە سەر بەو بون، نامەی نهێنی ئاڵوگۆڕ ئەکردو ئاگای لەو مەزبەتانە هەبو کە دەربارەی ناردنەوەی خۆی بۆ کوردستان ئەدرا بە ئینگلیزەکان. کەریم بەگی فەتاح بەگ، ڕاست لەم کاتەدا بو کە دو ئینگلیزەکەی کوشت و چوە لای ئوزدەمیر. کوردەکان و هێزەکەی ئوزدەمیر دوای ئەمەش هەڵمەتیان بردبوە سەر ڕانیەو ئینگلزەکانیان لێ دەرپەڕاندبو.

شێخ عەبدولکەریمی قادرکەرەم یەکێ لە دۆستەکانی ئینگلیزو ئامۆزای شێخ قادری گوللەنەبڕ لەم ڕۆژانەدا دەورێکی باشی یاری کردو لە نوسینی هەندێ لە مەزبەتەکانا و داوای ناردنەوەی شێخ مەحموددا دەسێکی درێژی هەبو. مستەفا پاشای یامولکیش لە ڕێی هاتوچۆی لای ئینگلیزەکانەوەو گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی شێخاناو بە تایبەتی لەگەڵ شێخ قادری حەفیدو حەپسەخانی نەقیب[٦١] لەم

---

[٦١] حەپسەخانی نەقیب کچی شێخ مارفی نەقیب و ئامۆزای شێخ مەحمودو شێخ قادر بو. بە ڕاستی یەکێ بو لە شاژنەکانی کورد. هەرچەند نەخوێندەوار بو، بەڵام تا بتەوێ وریا و زرنگ و

باسەدا بەشدار بو. بەڵام لە کاتێکا کە لە ناوچەی سلێمانیو دەوری سلێمانیا خەریکی ئەم کردەوانە بون، تورکەکانی ڕەواندز (دەستەی ئۆزدەمیر) بەیاننامەیەکی زۆربەیان لە کوردستانا بڵاو کردەوە. لەم بەیاننامەیە هەندێکیشیان ناردە سلێمانی. وا دیاربو لە هێنانەوەی شێخ مەحمود کەوتبونە ترسەوە. لەبەرئەمە هەڕەشەیان لەوانە ئەکرد کە خەریکی مەسەلەی کورد بونو چاوەڕێی گەڕانەوەی شێخ مەحمودیان ئەکرد. بە قسەی جلخوارەکانو بە پێی بەیاننامەکانی ئۆزدەمیر وا دەرئەکەوت کە زۆری پێ ناچێت تورکەکان ئەگەڕێنەوە وڵاتی موسڵ. هەر لەم ڕۆژانەداو دوای ئەوە کە ڕانیە کەوتەوە دەس کوردەکانی (هاو وشە)ی ئۆزدەمیر دەنگێکی تر بڵاو بۆوە. ئەیانوت بەشێك لە هێزەکەی ئۆزدەمیر لەژێر سەرەکی کەریم بەگو عەباسی مەحمود ئاغاو چەند زابتێکی تورکا ڕویان کردوەتە سلێمانی. ئینگلیزەکانی سلێمانی پێش ئەم باسە لە تەنگاوا بونو جێیان بە خۆیان نەئەگرت. کە ئەمەشیان بیست ئەوەندەی تر کەوتنە ئەندێشەوە. ئیتر ڕاستبونەوەی سەرپاکی کوردی عێراق نزیك بوبۆوە. لەبەرئەمە وەکو لە جێی خۆیا باسمان کردبو بە فڕۆکەو لە ناکاوا سلێمانیان بەجێهێشتو ڕایانکردە بەغدا (٥ی ئەیلولی ٩٢٢).

سلێمانی بەم جۆرە چۆڵ کراو بێ حکومەت مایەوە. لەبەرئەمە وەکو لەمەوبەر باسمان کردبو دەسبەجێ لە مەکتەبەکەی ئەعدادی زەمانی عوسمانیا –کە دوایی کرابو بە دائیرەی حاکمی سیاسی– و لەژێر سەرەکی شێخ قادری برای شێخ مەحمود کۆبونەوەیەك ڕێك خراو بۆ پاراستنی شاری سلێمانی لە هەڵمەتی تورکو عەشایرو بۆ بەرهەڵستی خراپەو جەردەییو یا کارەساتێکی تر کە بە بیرا نەهاتبێ کەوتنە موزاکەرەوە. ناحەزەکانی کوردو بەتایبەتی تورك پەرستەکان لەم کۆبونەوەیە پەست بوبونو ویستیان ئاژاوە بکەوێتە شارەوەو ئەو خەڵقەی لە مەکتەبەکەدا کۆبوبونەوە بیانشێوێننو بڵاوەیان پێ بکەن. لەم حەلەداو دوای

فامیدە بو. لە کەرەمو بەخشندەییا "حەتەم"ێ بو بۆ خۆی لە وەختەدا هێشتا شوی بە شێخ قادر نەکردوە.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ڕۆیشتنی ئینگلیزەکان کەریمی فەتاح بەگ لە ڕەواندزەوە هاتبوە سلێمانیو بۆ ئوزدەمیر ئیشی ئەکرد. لە گەرمەی موزاکەرەدا کابرایەك نێررایە مەکتەبەکە، بۆئەوەی کە گەیشتنی لەشکری تورك و عەشایرو بەناو خەڵقەکەدا بڵاو کاتەوە. ئەمە هەرچەند ڕاست نەبو و بۆ پشێویو ئاوازەنانەوە ڕێخرابو، لەگەڵ ئەوەشا زۆری ئەهالی بڕوایان کردو لە مەجلیسەکە چونە دەرەوە. بەڵام لاوە نیشتمانپەروەرەکانو بەشی (زوبدە)ی شار بەمە نەشڵەژانو خۆیان گرتو تا بڕیار لەسەر دانانی مەجلیسێکی میللی نەدرا لە جێی خۆیان نەجولانەوە. لەم کاتەدا کەریم بەگی فەتاح بەگ بە خۆیو چەند نەفەرێ لە پیاوەکانی کردی بە ناو کۆمەڵاو مستەفا پاشای گرتو بردی بۆ سەرا. لەوێ پیاوی خۆی بە سەرەوە داناو حەپسی کرد. کەریم بەگ، مستەفا پاشای بە گونابار دائەنا. ئەیوت لە لایەن حکومەتی تورکەوە داوا کراوەو ئەینێرێتە لای ئوزدەمیر. مانای ئەمە فەوتانی مستەفا پاشاو لەناوچونی بو.

مەجلیسی میللی سلێمانی لەژێر سەرەکی شێخ قادری حەفیدا دامەزرابو. ئیتر پاراستنی فەردێکی کورد وەکو ئاسایشی گشتیو پاراستنی خەڵقی شارەکەو بە سانی پاراستنی هەمو فەردێکی بێگوناهو بێدەسەڵات ئەکەوتە ئەستۆی ئەم مەجلیسە. ئنجا مەجلیس واجبی خۆی بە ڕاستی هانییە جێ. بڕیاری دا بە ڕزگارکردنی مستەفا پاشا لە بەندو لە دەرەکی بە دەسەوە دران بە تورك. دەستەی لاوانی نیشتمانپەروەر هاتنە خرۆشو لەگەڵ حەشاماتێکی گەورەی ئەهالی تاویان دایە سەر بەندیخانەکەی سەرا. بە زۆر مستەفا پاشایان هێنایە دەرەوەو بە نمایشێکی گەورەو بەڕێز بردیانەوە ماڵی خۆی.

*　*　*

لە پێش گەڕانەوەی "شێخ مەحمود"ا هەواڵی سلێمانی.
زەماوەندی هەڵکرانی ئاڵای کوردستان.

هێشتا ئینگلیزەکان سلێمانیان بەجێ نەهێشتبو کە من بە هۆی وچانی مەکتەبەکانەوە بۆ کۆکردنەوەی ئابونە بۆ (بانگی کوردستان) چوبومە کەرکوك. لەوێ چەند ئابونەیەکم کۆکردەوە. بەڵام کە بیستم ئینگلیزەکان لە پرو بە فرۆکە رایانکردۆتە بەغدا، ویستم بگەڕێمەوە. خەڵق لە راکردنی ئینگلیزەکان بەم جۆرە سەریان سورما بو. خەتی تەلەگراف کە لە لایەن کەریم بەگەوە بڕابو هێشتا چانەکرابۆوە. هەواڵی راست لە لایەن سلێمانییەوە نەئەبیسرا. هەر کەسە بە هەوای دڵی خۆی قسەی ئەکرد. هەرچەند ئەمانزانی کە شێخ مەحمود کوێتی بەجێ هێشتوەو هاتۆتە بەغدا[٦٢] و ئەمانبیستەوە کە لەگەڵ مەلیك فەیسەڵو مەندبوی سامیا کەوتوەتە موزاکەرەوە، بەڵام هەواڵێ کە سوکنایی بە دڵ بداو یا جێی باوەڕ بێ دەس نەئەکەوت. لەبەر ئەمە من زۆر بە پەرۆش بومو ساتێ زوتر ئەمویست بگەڕێمەوە سلێمانی. وام ئەزانی کە "جەمعیەتی کوردستان" ئەبی بجوڵێتەوە. دەس بکا بە ئیش، تێبکۆشێ کە لەکات کەڵك وەرگرێو بە پێی بەرنامەی کۆمەڵ شتێ بۆ کورد بکاو هەستی خۆی دەربخا، بەڵام هیچ هۆیەکی گوێزانەوە دەس نەئەکەوتو هاتوچۆی عادەتی لە بەینی کەرکوكو سلێمانیا نەمابو. لەم حەلەدا سەید ئەحمەدی هەنجیرە هاتە کەرکوكو لە ماڵی کەریمی حاجی ئەوڵا[٦٣] دابەزی. لە لایەن "مەجلیسی میللی سلێمانی"و یا لە لایەن موخابەرە لەگەڵ بەغدا نێررابو. مەبەس ئەوە بو لە رۆژی گەڕانەوەی شێخ مەحمودو لە باسو هەواڵ تێبگا کە بە پێی ئەوە دەس بکرێ بە رێخستنی کاروبارو بە پیرەوەچونی "حوکمداری کوردستان". ئەمە بۆ من هەلێکی باش بو. دوای ئەوە کە سەید ئەحمەد ئیشەکانی خۆی تەواو کرد، من لەگەڵ ئەو بە ئۆتۆمۆبیل گەڕامەوە سلێمانی (تەموزی ١٩٢٢).

---

[٦٢] ١٢ی ئەیلولی ٩٢٢.

[٦٣] کەریمی حاجی عەوڵڵا، ئەو رۆژە حاکمی مونفەرید بو لە کەرکوك. برا بچوکی حاجی مەلا سەعیدو ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە بو. لە کولیەی حقوقی ئەستەموڵ دەرچوبو.

له خەڵقی دێهاتو دەوروپشت، له عەشایرو لەوانه که له ڕۆژێکی وادا خۆیان له شێخ مەحمود نزیك ئەخستەوە، حەشاماتێکی ئێجگار زۆر ڕژابونه سلێمانی. من که به تەمابوم بۆ هەندێ کردەوە (جەمعیەتی کوردستان!) ببزوێم نەئەهات به بیرما که "جەمعیەت" له خۆیەوە ناجوڵێتەوە. هەرچەند تا ئینگلیزەکان له سلێمانی بون شکی تیا نەبو که له لاوە ئەموستیان لەناوا هەبو، بەڵام نەمئەزانی که ئینگلیز له ناوا نەبێ "مەکینە"کەی کۆمەڵه به جارێ لەکار ئەکەوێ. واته نەمئەزانی که ئازادی لەو ڕۆژەدا وشەیەکی پوچو بێمانایەو نابێ ئێمه به خۆمانی ڕەوا ببینین!..

بەڵام دوای ئەمه نرخی ئەو کۆمەڵەو جەمعیاته تێگەیشتم که به ئیشارەتی بێگانەکان دائەمەزرێو باش بۆم دەرکەوت که لەم جۆرە کۆمەڵانه –با له لایەن کەسانی باشەوە هاتبێته ناو– ناکرێ به تەمای خزمەتو چاکه بی. ئەوەش لەوێ بێ که زۆرجار ئەم چەشنه کۆمەڵانه به مەبەسێکی تایبەتیو خزمەتی سیاسەت ڕاسەوڕاست به ئەموستو ئیشارەی کاربەدەستان دێته ناو و له لایەن ئەو جۆرە کەسانەوە دائەمەزرێ که سیاسەت به کاسبی دائەنێن. ئەگەر نیشتمانپەروەرێکی ڕاست یا ئەندامێکی پاکو بێ غەش له کۆمەڵێکی وا هاته بەرچاوت تۆ به هەڵه مەچۆو بزانه که ئەو ئەندامه به هەڵه چوەو لەگەڵ گیانپاکی خۆی باوەڕی به ڕوی دەرەوەی خەڵق کردوە. ئەگەر وا نەبێ ئەبێ وا چوبێته مێشکیەوە که بتوانێ به زۆرانبازی لەگەڵ بەرهەڵستەکانا کەمو زۆر کەڵکی قەومەکەی بگرێو خزمەتی نیشتمانەکەی بکا..

به کورتی من له ڕوی نەشارەزاییمەوە بەلامەوە سەیر بو که جەمعیەتی کوردستان! لەو ڕۆژەداو له حاڵێکا ئەم کارەساتانه ڕوئەداو به دەسەوەیه حکومەتی کورد دابمەزرێو کوردستان دروست بکرێ، له باتی ئەوەی که بکەوێته کارەوە، دەسبەجێ کۆبێتەوەو بڕیار بدا به دانانی بەرنامەیەکی تازە، به پێی ئەو ڕۆژە قۆڵی لێ هەڵکاو نەشاتێکی سیاسی بنوێنێ" له خۆیەوەو بێ ئەوە زۆرێکی بۆ هاتبێ بڵاوەی لێ بکاو له کار بکەوێ.

مستەفا پاشای ڕەئیسی جەمعیەتی کوردستان بە تەرکەن خۆی لە جەمعیەت نەئەگەیاند. ئەویش بە چەشنی کوێخاو ئاغاکان شوێن شێخ قادری حەفید کەوتبو و لەگەڵ ئەوا خەریك بو. ڕۆژنامەی "بانگی کوردستان" لە جیاتی ئەوەی کە لاپەڕەکانی زۆر بکرێ‌و هیچ نەبێ لەو سەرودەمەدا ببێ بە ڕۆژانە، وتاری قەومی‌و نیشتمانی جوانی سیاسی تیا بنوسرێ، گیانی میللی‌و بیری کوردایەتی تیا بڵاو بکرێتەوە، بەڵێ لە جیاتی ئەمانەو لە جیاتی ئەوە کە دەنگی کوردستان بە چوار لای گێتی بگەیەنێ‌و ببێتە هۆی هەرە بەهێزی بڵاوبونەوەی ڕوداوەکانی ئەو ڕۆژەی کوردستان –داخەکەم بە پێچەوانەی ئەمە– هەر بە جارێ بێدەنگ بو و کپ کەوت. ڕۆژنامەکەت پەیڕەوی خاوەنەکەی ئەکردو لە پێویستترین کاتا لە مەیدان کشایەوەو لەبیر چوەوە. لەبەرئەمە من ویستم ئابونەکان بنێرمەوە بۆ کەرکوك. بەڵام پاشا نەیهێشت‌و پارەکانی لێ وەرگرتم[٦٤]، چونکە بە قسە (بانگی کوردستان) هەر مایەوەو بڵاو ئەکرایەوە.. من بەمانەش لە تەقەلای خۆم نەکەوتم. چە لەگەڵ مستەفا پاشای ڕەئیسی جەمعیەتی کوردستان‌و چە لەگەڵ ڕەئیسی مەجلیسی میللی، شێخ قادری حەفید، تا پێم کرا خەریك بوم‌و بەو ناوە کە ئەندامێکی جەمعیەت‌و نوسەرێکی بانگی کوردستان بوم، بە واجبی خۆم ئەزانی کە هەوڵێ بدەم‌و خزمەتێ بکەم. بەڵام سودی نەبو و کەس وەڵامی نەئەدامەوە. هەندێکیش ئەم تێکۆشانەی منیان لا سەیر بوو گاڵتەیان بە ئەقڵم ئەهات. منیش بەم حاڵەدا وام بۆ دەرئەکەوت کە ئەمجارەش هەلمان لە دەس ئەچێ‌و مایە پوچ ئەبین. واتە بارێك نەئەخرایە سەرشانی کورد کە پێی هەڵگیرێ‌و بیبا بەڕێوە. بە وشەیەکی بێ توێکڵ‌و ڕەوانتر بناغە بۆ حکومەتی کوردا نەئەڕێژرا. بەڵکو لەسەر حسابی کوردو کوردستان تەمسیلێکی تازە بە دەسەوە بو!..

---

[٦٤] دوای ئەوە کە تەقەلام دا بۆ پێشخستنی "بانگی کوردستان"و بڵاوکردنەوەی لەسەر دەستورێکی تازەو تەقەلاکەم سەری نەگرت‌و ڕۆژنامەکە خرایە پشتگوێ، بە پاشام وت *ئابونەکان ئەنێرمەوە بۆ کەرکوك*. بەمە ڕازی نەبو ئەوسا کە منیش "گەیشت"ێکم لێ وەرگرت‌و پارەکانم دایە. گەیشتەکە لە لامەو هەڵمگرتوە..

* * *

لەگەڵ ئەمەشا پەردەی یەکەمی ئەم تەمسیلە منیشی هەڵفریواند. وای لێکردم کە هەست بە شتێ بکەم. تەزویەکی شادی بە لەشما بێ و خوێنێکی گەرم و خۆش لە دەمارەکانما بکەوێـە گەڕ"

* * *

هەڵکردنی ئاڵای کوردستان

لە ماڵی شێخ قادری ڕەئیسی مەجلیسی میللی کۆبونەوەیەکی گەورە ڕێخراو لە دوای گفتوگۆیەکی دورو درێژ بڕیار درا کە لە مزگەوتی گەورە، موئتەمەرێکی گشتی بگێڕێ و بە دەستورێکی ڕەسمی ئاڵای میللی کورد هەڵکرێ. لەو ڕۆژەدا کە بۆ ئەم موئتەمەرە دانرابو نزیکەی دە هەزار کەس لە مزگەوتی ناوبراوا کۆبۆوە. ئەندامەکانی مەجلیسی میللی لە ناوەڕاستی حەوشی مزگەوت لە جێی حەوزەکەی ئیمڕۆدا بە ڕیزەوە لەسەر کورسی دانیشتبون. قوتابیانی مەکتەبەکان لە بەردەمی ئەوانا ڕیزیان بەستبو. بە ئاوازێکی شیرینی دڵڕفێن کچ و کوڕ پێکەوە گۆرانی میللییان ئەخوێندەوە. پیاوم ئەویست کە لەو ساتەدا فرمێسکی شادمانی نەڕێژێ. من بەسەر دونیاوە نەمابوم. لە ئاسمانی خەیاڵا پەرپازیم ئەکرد و ئەفریم. لەپڕ سەرکەوتمە سەر کورسییەك. وتارێکی دورو درێژم خوێندەوە. لەبەر، نەك لەسەر کاغەز. وشەکان وەکو تەرزە لە دەمم ئەهاتە دەرێ. بەڵام تەرزەیەکی وا بە ڕاستی کە لە ناوەندی وتارەکەدا بو موچڕکێکی سارد بە لەشما هات و دانەکانم کەوتە چۆقەو ئەژنۆکانم هاتە لەرزین. ئەوەندە نەمابو کە لە کورسییەکە بکەومە خوارەوە. بەڵام دانم بە خۆما گرت و هەرچۆنێ بێ وتارەکەم گەیاندە دوایی.

ئنجا لەگەڵ گۆرانی تایبەتی قوتابیان و دەنگی مۆزیقەی عەسکەر ئاڵای کوردستانی بەڕێز وردەوردە بەرز بۆوەو هەڵکرا..

* * *

@kurdica

٦٩

من لەو ڕۆژە بەدواوە تا گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی جارێکی تر چاوم بە شێخ قادر نەکەوتەوە. مستەفا پاشاش وا دەرئەکەوت کە لێم زیز بێ. چونکە وەکو جاران دەرنەئەکەوت و تا من نەچومایە لێی نەئەپرسیمەوە. جەمعیەت و ڕۆژنامەکەی جەمعیەتیشی بە بیرا نەئەهات. بەڵام وەکی تر لە کارا بو. بە سانی جیوە ئەیلۆقایەوەو نەیئەزانی وەستان چیە؟ لەگەڵ شێخ قادر تەگبیری ئەوەیان ئەکرد وەفدێك بنێرن بە پیر شێخ مەحمودەوە. وەفدی شاری سلێمانی لەژێر سەرەکی ڕەئیسی مەجلیسی میللیا ڕێخرا، کە ئەندامە ناسراوەکانی مستەفا پاشاو هەندێ لە پیاوە بەڕێزەکانی سلێمانی بون. لە لایەکەوە خەڵق چاوەڕوانی ئەوەیان ئەکرد شێخ مەحمود بگەڕێتەوە، لەولای ترەوە لەناو شارا باس باسی هاتنی لەشکری تورك و عەشیرەتی پشدەر بو بۆ سەر سلێمانی. لەم ڕۆژانەدا من چەند جارێ بە تەنیا، یا لەگەڵ زابتە کوردەکانا هەوڵم دا کە خۆمان بگەیەنینە شێخ قادرو مەجلیسەکەی. بەڵام هەر جارە بە لەونێ ڕێمان لێ گیرا.

مستەفا پاشا تا شێخ مەحمود هاتەوە سلێمانی موستەشاری شێخ قادر بو. ئەو دو (قوتب)ەی ئەو ڕۆژە خۆیان بۆ ئەوە ئامادە ئەکرد کە شێخ مەحمود بگرنە ژێر چنگیان، لەسەر سیاسەتێکی تایبەتی ئەچون بەڕێوە. وا چوبوە مێشکیانەوە کە شێخ مەحمود بۆ بەجێهێنانی ئەو بەرنامەجە ئەگەڕێتەوە کە لە بەغدا بۆی دانراوە[٦٥]. لاوانی کوردو زابتەکان –نزیکخرانەوە لەوێ بوەستێ– بە چاوێکی خراپ و بە شکەوە تەماشایان ئەکرا، دێهاتی، ڕەشۆکی، تفەنگ بە شان و عەشایر لە ڕوا بون و ئەخرانە پێشەوە. وا دیار بو کە شێخ قادرو پاشا بە تەمای داڕشتنی بناغەی حکومەت نەبون و بیریان لە سەڵتەنەتی فەردی کردبوەوە و حوکمی ئیقتاعییان ئەژیاندەوە. دەنگیش وا بڵاو کرایەوە کە (٣٠٠,٠٠٠) ڕوپیەیەك لە خەزێنەی حکومەتا بو بە تەگبیری شێخ و پاشا بەسەر هەندێ لە گەورەکانی

[٦٥] لە بەغدا لەگەڵ شێخ مەحمودا لەسەر ئەوە ڕێکەوتبون کە ئوزدەمیرو تورکەکان لە ڕەواندز بکاتە دەرەوە..

عەشایرا بەش کراوە کە لەو ڕۆژانەدا هاتبونە سلێمانی. لەگەڵ هەمو ئەمانەدا ئەبێ لە حەق لا نەدەین. لە دەورێکی وا بێ حکومەتیو وەستانی قانونا ماوە نەدرا بە تێکچونی ئاسایشو مەجلیسی میللی لەم لایەنەوە کەڵکێکی گەورەی ئەو ڕۆژەی گرت.

* * *

٧٠

گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی

لە ئەنجامی گفتوگۆی بەینی مەلیك فەیسەڵو شێخ مەحمود، شێخ مەحمودو مەندوبی سامی لە بەغدا وا بڕیار درابو کە شێخ مەحمود ببێ بە ڕەئیسی مەجلیسی میللی. بەڵام دوایی هەستیان بەوە کردبو کە شێخ مەحمود ئەم عینوانەی بەدڵ نییە. لەبەر ئەوە گۆڕیان بە عینوانی حوکمداری کوردستان. ئنجا پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود بە چەند ڕۆژێ هەندێ لە زابتە کوردەکان کە لە جەیشی عێراقا خزمەتیان ئەکرد بە ئەمری حکومەتو بۆ یارمەتی کوردستانی تازە نێررانە سلێمانی. تۆفیق وەهبیو ئەمین ڕەواندزیو عەزیز قەزاز فایەق کاك ئەمین لەناو ئەمانەدا بون. بەڵام سدیق پاشا[٦٦] لە لایەن دائیرەی مەندوبی سامیەوە هاتبوە سلێمانی. بە تەمای ئەوە بو کە حکومەتی کوردستان لەژێر چاوتێبڕینو یا چاوێری ئەوا بڕوا بەڕێوە. ئەمانە هەمویان چاوەڕوانی گەڕانەوەی شێخ مەحمود بون. هەندێ لە زابتە لاوەکان لەم ماوەی چاوەڕوانییەدا لەناو خەڵقاو بە تایبەتی لەناو لاوەکانا هەستێکی بەتینی قەومیو نیشتمانیان بڵاو کردەوە. ئێمەش دەستەی مامۆستاکان لەناو خۆمانو قوتابییەکانا چیمان پێ کرا کردمان..

---

[٦٦] صدیق پاشا یا سدیق قادری، خەڵقی سلێمانی یا وەکو خۆی ئەڵێ خەڵقی دێی مۆرتکەیە. لە زەمانی عوسمانی زابت بوو لە شەڕی گێتی یەکەما بە خۆیو تابورەکەیەوە (تابور= فەوج) بەدیل گیراو نێررایە ڕوسیە. لەوێ لە کاتی شۆڕشی شورەویەکان چوە لەشکری چارەوە (چار= قەیسەری ڕوس) کە پێیان ئەوت لەشکری سپیو لەژێر فەرمانی "ژەنەراڵو ڕانکەل"دا بەرامبەر بە لەشکری بۆلشەویك (سورەکان) شەڕی کرد تا گەیشتە پایەی ژەنەراڵ. بەڵام دوای شکستی لەشکری سپییەکانو لەناوچونی خانەوادەی قەیسەر، لە خۆرهەڵاتی دورەوە گەڕابۆوە بەغدا. لە ڕوی شارەزایی بە زمانی ڕوسو هەواڵی وڵاتەکەیان دائیرەی مەندوبی سامی بەریتانیا لە بەغدا لە پێشا لە خۆیان نزیك خستەوەو بۆ تەرجەمەی ئەو شتانە کە پەیوەستی بە ڕوسەوە هەبو کەڵکیان لێ وەرئەگرت. ئنجا کە شێخ مەحمود گەڕایەوە سلێمانی بە ناوی ئەوەوە کە کوردەو شارەزای زمانەو متمانەشیان پێ ئەکرد، ناردبویانە سلێمانیو لە حکومەتی کوردستانا بو بە موفەتیشی عام، بەڵام ماوەیەکی کەم لەم مەنسەبەدا مایەوە..

(گـۆرانی بەپیرەوەچـون = نەشـیدی ئیسـتقبال) لـە لایـەن مامۆسـتای بـەڕێزو نیشتمانپەروەر (مامۆستات زێوەر)ەوە ڕێك خراو فێری دەستەی گۆرانی قوتابییە دەنگخۆشەکان کرا. هێشتا شێخ مەحمود لە بەغدا بو کە ئەم گۆرانیە جارجارە لە ناوچەکەی بەردەمی دەبۆو قوتابخانەکەی نمونەی سەعادەت ئەیانخوێندەوە. هیچ جارێ نەبو فرمێسکی شادی بە چاوی زابتەکان‌و لاوەکانا نەهێنێتە خوارەوە. ئەم حاڵە ڕابردوی کوردی ئەهێنایەوە یاد. خەیاڵی سەرگرتنی ئەو تەقەلایانەی ئەهێنا بە بیرا کە لە ڕێی ئازادیا بەخش ئەکرا. و هیوای گەیشتن بە ئامانج‌و پەیابونەوەی کوردستانی سەربەخۆی ئەژیاندەوە!..

لـە هـەمو لایـەکی کوردسـتانەوە پۆلپـۆل‌و دەستەدەسـتە ئـەهالی‌و عەشـایر –بـە پێیـان‌و بـە سـواری– ڕێیـان گرتبـوە بـەر. ڕوەو بەغـدا ئەچـون‌و تـا دەوری کفـری‌و هەندێکیشیان تا نزیك بەغدا ڕۆیشتبون. ڕێگەوبان بە عەشایری پڕ چەك‌و سیلاح ڕازابـۆوە. وەکـو ئەیانگێڕایـەوە نزیکـەی بیسـتهەزار سـوارێکی کـورد ڕژابونـە ئـەو دەشتە. ئەمانە هەمویان لەگەڵ ئەو دوای خەڵقی کوردستان چاویان بڕیبوە ئاسـۆ. بـە چەشـنی "هـیلالی شـەوی جـەژن" بـۆ دیـداری حوکمـداری کـورد ئەگـەڕان. لـە ئەنجاما شێخ مەحمود جێی هیوای میللەتی کورد دەرکەوت‌و لەدوای سێ ساڵێك دیلی‌و مەینەتی ڕابواردن لـە بەندیخانـەی بێگانـە بـە دەبدەبـەو شـکۆیەکی شاهانە گەیشـتەوە سلێمانی (٣٠ ئەیلولی ١٩٢٢). باسـی ئـەم بەپیرەوەچونە شـکم نیـە کـە نەنوسراوەتەوە. لەو ڕۆژەشا ئـەو هۆیانـە کـە بـۆ گرتنـی شـریتی سـینەما پێویسـتە لـەم وڵاتـەدا نـەبو. تەنانـەت وێنـەگرتنیش ئەوەنـدە بـاوی نەسـەندبو. ئەگـەر ئەمانـە هەبوایـەو یـا بـۆ ئـەو ڕۆژە غـەمی بخورایـەو ئامـادە بکردایـە دیمەنـەکانی ڕۆژی گەڕانـەوەی شـێخ مـەحمودو بەپیرەوەچـونی حوکمـداری کـورد لەوانـە ئـەبو کـە جوانترین شریتی سینەمای لێ دروست بکرێ. ئەو دیمەنە شیرینانە کە هەر یەکە تابلۆیەکی ڕەنگین‌و بەنرخی وابو بخرێتە لاپەڕەکانی مێژوی کوردەوە.

ئەمانـە ڕەنگـە لـە بـیری ئەوانەشـا نـەمابێ کـە خۆیـان لـەو ڕۆژەدا لـەوێ بـون‌و دیمەنەکان بە بەرچاویانا تێپەڕیوە. بەلام من تـا ماوم لـە بیرم ناچێتەوە. ئـەو ڕۆژە

چیم دیوەو یا بە بەرچاوما تێپەڕیوە بە سانی شریتێکی سینەما لە مێشکما جێگیر بوەو شاراوەتەوە. جارجارە بە بۆنەیەکەوە -کە بێتەوە بە بیرما- موچڕکێکی سار بە لەشما دێتو ئەکەومەوە لێکدانەوەیەکی بێبنو بێسود! چۆن لە بیرم بچێتەوە کە لەو ڕۆژەدا من ئەم لاپەڕانەی یادداشتم ڕەش ئەکردەوەو لە کاتێکا شێخ مەحمود گەیشتبوە ناو شاری سلێمانی لە لایەکەوە گریانی خۆشیو هەلهەلەی شۆڕە ژنانی مێخەکبەند لە ملو هەیاسە لە پشت، لەولای ترەوە گوڵبارانو قریوەی کچۆڵە خنجیلانەو ئێسك سوکەکانی پەنجە خەناوی فرمێسکی شادی بە چاوەکانما ئەهێنایە خوارەوە. ئەمەش لە بیر بچێتەوە ئەی چۆن ئەوەم لە بیر ئەچێتەوە کە ئەو ڕۆژە سلێمانی ببو بە مەحشەر. هەزاران پیاوو ژن بە چەپڵەڕێزانو دەنگی هەر بژی!، هەزاران قوتابی کوڕو کچ بە بەرگی نەورۆزی کوردەوە گۆرانی نیشتمانیو نەشیدی بەخێرهاتنەوەیان ئەخوێندەوە.. خۆ چریکەی شێرانەی زابتەکانی کوردو "سیرە"ی هەڵکێشانی شیرە بریقەدارەکانیان، شەقەشەقی تفەنگ لەسەرشان کردنی عەسکەر، قڕەی ئوتومبیل، تەقو هوڕی شێلکی دەمانچەو هاڕەی دەسپڕێژی سوارەی عەشایەر، لەگەڵ ناڵەو گرمەی تۆپ گوێی ئینسانی کەڕ ئەکردو لە هۆش خۆی ئەبردەوە.

لەم دەمی شادیو گریانەداو لەژێر سێبەری شیرو تفەنگا حوکمداری کورد گەیشتە پێشەوە. ئەم قارەمانی کوردە بە چەفتەو هەگاڵی سورمەوە بە سانی ئەمیرێکی عەرەب لە ئەسپەکەی هاتە خوارەوە. چاوێکی بە دەوری خۆیا گێڕا. بەڵام خەڵق لە هۆش خۆیان چوبون. دەنگێکی نێری شێرانە خەڵقەکەی هانیەوە هۆش خۆی. زابتێکی کورد عەسکەرەکانو مامۆستایەکی نیشتمانپەروەر قوتابیەکانی بۆ سەڵاوی حوکمدار وریا کردەوە. لەشکری تازە ڕێکخراوی کوردو قوتابیان لە سەڵاوا وەستان. ئنجا دوبارە چەپڵەڕێزانێکی دورو درێژو گوڵبارانێکی ئێجگار بە دڵسۆزی دەسی پێکردەوەو ئەمانە هەموی تێکەڵ بە ئاوازی شیرینی دەستەی گۆرانی قوتابیەکان بو..

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بە پێی بەرنامەجێ کە لە پێشەوە ئامادە کراوە. حوکمدارو مێجەر نۆئیل[٦٧] لە ژورێکی تایبەتیا ماوەیەك ماندویی خۆیان حەساندەوە. ئنجا هەر لە حەوشی ئەو خانوەدا کە بۆ حوکمدار ڕێکخرابو[٦٨] قوتابی مەکتەبەکان ڕیزیان بەست. ئەهالی شاری سلێمانی، گەورەکان، خوێندەوارەکان‌و زاناکان، خاوەن مەنسەبەکانی حکومەت، زابتەکان، دەستەی توجارو کاسبەکان‌و ئەو سەرەك عەشیرەتانە کە لە سلێمانی بون هەمویان لە پشت ڕیزەکانی قوتابیەکانەوە جێی خۆیان گرت.

دوای ئەمە حوکمدارو نوئێلی موشاوری سیاسیی، هاتنە دەرەوەو لە سەر پێپلیکەکانی هەیوانەکەدا وەستان. ئنجا من سەرکەوتمە سەر تەختەبەندێکی بەرزو دەسم کرد بە قسە. وتارێکی دورو درێژم خوێندەوە. بە درێژایی وتارەکە چەپڵەڕێزانیش درێژ ئەبۆوە. بە تایبەتی قوتابیەکان. خوێنیان هاتبوە جۆش. حەماسەتی ئەوان کاری کردبوە سەر ئەهالی‌و عەشایر. ئەوانیش بە سانی قوتابیەکان هاتبونە جونبوش. ئیتر لەوەدا نەمابو کە من وشە بە تەرازوی سیاسەت بکێشم. *باسی دەوری یەکەمی شێخ مەحمودم ئەکردەوە. لە هەڵەکانی ئینگلیز ئەدوام. توانجم تێ ئەگرتن‌و تانوتم لێ ئەدان. بە کورتی ئەموت لەسەر ئینگلیزەکان پێویستە ئەو هەڵەیە دوبارە نەکەنەوە کە جاری پێشو کردیان. ئەبێ بە ڕاستی پشتی شێخ مەحمود بگرن‌و هەر لە کونجی مەبەس‌و قازانجی خۆیانەوە تەماشای ڕوداوەکان نەکەن‌و ئەبێ باش بزانن کە فریودانی شێخ مەحمودو کورد بە ئەنجام زەرەری بۆ ئینگلیز زیاترە. ئنجا لام ئەدایەوە سەر خۆمان، واتە سەر*

---

[٦٧] مێجەر نۆئیل ئەو زابتە ئینگلیزەیە کە لە ١٩١٨دا هاتە سلێمانی‌و لە دەوری حکومەتی یەکەمی شێخ مەحمودا موشاروی سیاسی بو. ئەم نۆئیلە بو کە من بە ئەمری شێخ مەحمود دەرسی کوردیم پێ ئەوت‌و لە تەرجەمەدا بە تایبەتی لە گۆڕینی ئەوراق‌و قەیدەکانی مالیەو گومرك لە تورکیەوە بۆ فەرەنسزی یارمەتیم ئەداو بەتەما بو لەگەڵی بچمە کوردستانی تورکیا. "ر. ح".

[٦٨] حوکمدار لە ماڵی میرزا فەرەجی حاجی شەریف جێی بۆ ڕێك خرابو. ئەو خانوە دوایی بو بە هی میرزا فەتاحی برای میرزا فەرەج‌و ئەکەوێتە تەنیشت خانوەکەی میرزا تۆفیق قەزازەوەو بەرامبەر ماڵی حاجی ئەمینی کاکە حەمەیە.

کورد، ئەموت لەسەر ئێمەش پێویستە کە قازانجی قەومەکەمان بخەینە بەرچاو. دەس بدەینە دەس یەك و ماوەی ئەوە نەدەین کە فریومان بدەن. تەنیا بمانکەن بە کوتەکی دەس، ئەویش بۆ خزمەتی سیاسەت و قازانجی بێگانەکان..

کە ڕوانیم نۆئیل تەواو گرژ بوبو. ئنجا بە تیلایی چاو ڕوانیمە شێخ مەحمود. وام هاتە بەرچاو کە قسەکانی پیٚ خۆش بیٚ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشا نۆئیلی بە تەنیشتەوە بو لەبەرئەوە بە ڕواڵەت لێوی خۆی ئەکرۆشت..

بەو ناوە کە لە لایەن مەجلیسی میللی و لیژنەی بە پیرەوەچونەوە کرابوم بە ڕەئیسی تەشریفات، دوای تەواوبونی وتارەکە شوێن حوکمدارو نۆئیل کەوتم و لەگەڵیانا چومە ئەو ژورەوە کە بۆ زیارەت و چاوپێکەوتنی حوکمدار ڕێکخرابو. خەلقەکە پۆل پۆل ئەهاتنە ژورەوەو من بە پێی ناونیشانیان پێشکەشی حوکمدارم ئەکردن. ئەمانە هەندێکیان دەسی حوکمداریان ئەگوشی و بەشێکی هەرە زۆریان دەسیان ماچ ئەکرد. بەشێکی زۆر کەم ئەویش بە پێوە بەڕیٚ ئەکەوت، کە بە یەك دو وشە عەرزی بەخێرهاتنەوە بکا. حەشاماتەکە ئێجگار زۆرو کات بەشی درێژەپێدانی نەئەکرد. تۆفیق وەهبی لەم حەلەدا هات و لە ناو سەبەتۆڵکەیەکی ئاوریشما کە بە تایبەتی بۆ ئەم مەبەسە دروست کرابو دوڕۆزەتیٚ گوڵی ئاوریشمی دایە دەسم. ئەم گوڵانە لە وێنەیەکی گەڵیٚ شیرینا بۆ یادەوەری ڕۆژی گەڕانەوەی حوکمداری کوردو خۆشبەختی میللەت ئامادەو بەسەر زوربەی خەڵقا بەش کرابو. دو گوڵەکەی تۆفیق وەهبی دایە دەسم، بۆ حوکمدارو نۆئیل بو. حوکمدار بە سوپاسێکی گەرمەوە بەرۆکی بۆ ڕاگرتم. بەڵام کە ئەوی تریانم کرد بە بەرۆکی نۆئیلدا نەك سوپاسم بکا بە ڕویەکی ترش و گرژەوە تێی ڕوانیم و ڕەنجاوبونی خۆی لە من جارێکی تریش دەرخستەوە..

ڕەسمی تەشریفات زۆری کێشا و ئەو ڕۆژە تا ئێوارەیەکی درەنگ مێجەر نۆئیل کە نزیك دەرگای ژورەکە لەسەر کورسییەکی ڕەق هەڵتوتابو لە هەستان و دانیشتنەوە بەولاوە شتێکی پیٚ نەبرا..

*　*　*

ماوەی خەڵوەتی شێخ مەحمود

و

دامەزراندنی هەیئەتی ڕەئیسەکان (مەجلیسی وزەرا)

دوای ئەوە کە مەراسیمی زیارەت تەواو بو، شێخ مەحمود وەکو ئومێد ئەکرا نەجولایەوەو دەسی بۆ شتێ نەبرد. چوە خەڵوەتەوەو ماوەی دە ڕۆژێ خۆی لە کەس نەگەیاند. من وا بەتەما بوم کە دوای تەواوبونی مەراسیم لێی دور بکەومەوە. بەڵام حوکمدار نەیهێشت و ئەمری پێ کردم لەلای بمێنمەوە. بە ڕۆژ – بە تایبەتی دوای نیوەڕۆ کە کەسی غەیرە نەئەما– ئەچومە ژوری تایبەتی خۆی و گفتوگۆمان ئەکرد. بە تەواوی لە مەبەسی و لەم خەڵوەتەی تێنەئەگەیشتم. بێئۆقرەو کەمباوەڕم ئەهاتە بەرچاو. لەسەر قەرارێ نەئەوەستا. شتی زۆری لە دڵا هەبو. نەیئەزانی لە کوێوە دەسپێبکاو چۆنی دەربخا. لەگەڵ ئەمەشا هەرچۆنێ بو لەژێر ناوی هەیئەتی ڕوئەسادا (کابینە) واتە وەزارەت دانراو ناوی ڕەئیسەکان لە ژمارەی ١٠یەمی ڕۆژنامەی بانگی کوردستاندا[٦٩] بەم جۆرەی خوارەوە بڵاوکرایەوە:

١–ڕەئیسی ڕوئەسا: شێخ قادری حەفید.

٢–ڕەئیسی داخلیە: شێخ محەمەد غەریب.

٣–ڕەئیسی مالیە: عەبدولکەریم عەلەکە.

٤–ڕەئیسی مەعاریف: مستەفا پاشا.

---

[٦٩] دوای هاتنەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی بانگی کوردستان بەینێکی تر بڵاو کرایەوە، ئنجا لە جێی ئەو ڕۆژنامەی ئومێدی ئیستقلال هاتە بڵاوکرانەوە. من نوسەری ئەم یادداشتە لەگەڵ بوێژی ناودار شێخ نوری شێخ ساڵح، کە لەگەڵ عەلی باپیر ئاغا "عەلی کەمال" لە نوسەرەکانی بانگی کوردستان بوین هەڵسوڕاندنی کاروباری نوسینی "ئومێدی ئیستقلال"مان گرتە ئەستۆ. لە دوای بەینێکیش خۆم بوم بە مودیری ڕۆژنامەکەو سەرنوسەری. "ر. ح".

٥-ڕەئیسی قوای میللی (دفاع): ساڵح زەکی ساحێبقران[٧٠].

٦-ڕەئیسی مەحاکمو شەرع (عەدلیە): حاجی مەلا سەعید کەرکوکی زادە.

٧-ڕەئیسی نافعە: محەمەد ئاغای عەبدوڕەحمان ئاغا.

سەید ئەحمەدی بەرزنجی هەرچەند عینوانی ڕەئیسی ئەمنیەتی عومیەی درابویە لە هەیئەتی ڕەئیسەکان نەئەژمێرا. چونکە ڕەئیسی داخلیە بە مانای وەزیر ئەهات، دیارە کە (مەرجع)ی ئەمنیەتی عومیە بو. لەبەرئەمە ڕاستترەکەی ئەوە بو کە بە مودیری ئەمنیەت ناو بنرێ. بەڵام ئەحمەد بەگی فەتاح بەگی ڕەئیسی گومرك لەگەڵ بونی وەزیری مالیەشا خۆی بە وەزیر دائەناو لەگەڵ هەیئەتی ڕەئیسەکان دائەنیشتو کۆئەبۆوە. ئەمەش هەڵەی ئەوی تیا نەبو. وێنەی حکومەتەکە خۆی بەو جۆرە کێشرابو.

شێخ قادری حەفید بەلای ڕیئاسەتی هەیئەتەوە مەنسەبی سوپاسالاریشی هەبو کە بە مانای قائیدی عام ئەهات. هەرچی سدیق پاشایە وەکو لە پێشەوە وتبومان کرابو بە "موفەتیشی عومی حکومەتی کوردستان"..

* * *

حوکمدار لە خەڵوەت دێتە دەرێ

دوای ئەمە کە حوکمدار چەند ڕۆژێك خۆی لە خەڵق دور خستەوە لە پڕێکا لە خەڵوەت هاتە دەرێو دەسیکرد بە تەماشاکردنی کاروباری حکومەتی تازە. سەرەتای ئەم دەورەی شێخ مەحمود لە فەرمانی ئیرادە ژمارە ٣ وە دەس پێئەکا کە دەربارەی جۆری دەسەلات[٧١] و واجباتی ڕەئیسەکان (وزەرا) لە ژمارە ١٢ی

[٧٠] ساڵح زەکی لە ئۆردوی جەیشی تورکا زابت بو. لە دوای شەڕی یەکەمی گێتی لە کاتێکا شێخ مەحمود لە هندستان بو گەڕایەوەو لە عەقرە کرا بە قائیمقام. بەڵام کە شێخ مەحمود نێررایەوە سلێمانی، ساڵح زەکی وابزانم بەبێ ئیزنی حکومەت عەقرەی بەجێهێشتو بۆ خزمەتی کوردستان هاتە سلێمانیو کرا بە ڕەئیسی قیوای میللی واتە ڕەئیسی دیفاع.

[٧١] جۆری دەسەلات: نەوعی سەلاحییەت.

بانگی کوردستاناو لە مێژوی ٢٤ی سەفەری ١٣٤١ی ڕێکەوتی ١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢دا بڵاو کرایەوە. ئەم فەرمانە کە عینوانی حوکمداری کوردستانی بەسەرە بو بە شێوەی نوسینەکەیاو بەو جۆرە وشەو تەعبیرو ئیستلاحانەدا کە تیا بو دەری ئەخست کە لە لایەن کەسانی شارەزا بە کاری دەوڵەتەوە دانەنراوە. ئەمەش گوناهی شێخ مەحمودی تیا نەبو. بەڵکو لە ڕوی ئەوانەوە بو کە بە حوکمی زروف دەورەیان ئەداو شێخ مەحمود وا بە دەس و برد پێی دور نەئەخرانەوە.

لەم رۆژانەدا دەستەیەك لە ڕەئیسەکانی پشدەر لەگەڵ عەباسی مەحمود ئاغا بە ٣٠٠ سوارێکەوە بۆ دیدەنی حوکمدار هاتنە سلێمانی. عەباس ئاغا کە خۆی بەلاگیری و دۆستی شێخ مەحمود دائەنا بەینێ پێش هاتنەوەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئوزدەمیر ڕێکەوتبو. لە دەرکردنی ئینگلیزەکان لە ڕانیەو لە هەڕەشەی داگیرکردنی سلێمانی لە لایەن تورکەکانی ڕەواندزەوە بەشدار بو و دەسێکی درێژی هەبو. لەگەڵ ئەمەشا کە بە بۆنەی سەردانی حوکمدارەوە هاتە سلێمانی بەرەوپیرییەکی جوان کراو لەو پارەیە کە لە خەزێنەی حکومەتا مابۆوە بەشێکی گەورەو چەوری پێ برا. عەباسی مەحمود ئاغای ڕەحمەتی زیاتر لەوە کە سیاسی بێ یا ڕێگەیەکی تایبەتی بگرێ —کە لەگەڵ قازانجی وڵاتەکەو قەومی کوردا بگونجێ، واتە لە جێی ئەوە کە لە ڕێگەیەکی ڕاست و تایبەتی وا بڕوا بەڕێوە کە بۆ زەعیمێك شایان بێ، تەماشای وەخت و سەعاتی ئەکردو بە پێی کات ئەچو بەڕێوە. نزیککەوتنەوەی لە ئوزدەمیرو تورکەکانی ڕەواندز تەنیا لەبەر ئەوە بو کە بابەکری سەلیم ئاغا بەلای ئینگلیزەکانەوە بە زەعیمی یەکانەی پشدەر ناسرابو..

* * *

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

شێخ مەحمود لە بەغدا خۆی بەرامبەر بە مەلیك فەیسەڵو مەندبوی سامی چۆن پیشان دابو؟

بە پێی وشەی خاوەنی کتێبەکەی (عراق وعصبة الامم) شێخ مەحمود لە بەغدا لای مەلیك فەیسەڵو مەندوبی سامیو گەورەکانی تری ئینگلیز وتبوی:

"*پەیمانی سێڤر قەت سەرناگرێت. لەبەر ئەمە نەك سەربەخۆیی تەواو (ئیستقلال) تەنانەت وشەی موختارییەتیش بۆ کوردستان نایەت بە بیرا*"[٧٢] وا دیارە کە خاوەن مەنسەبەکانی ئینگلیزو حکومەتی بەریتانیا ئەم وشانەیان بە دڵ بوە. چونکە لەسەر ئەم وشانەی شێخ مەحمود هەر بە پێی کتێبی ناوبراو ئەیانوت: "*؟.. شێخ مەحمود لەگەڵ سیاسەتی بەریتانیای گەورە دەربارەی کوردستان بە تەواوی هاوبیروباوەڕە..*" لە دوای ئەمەشەوە ئەڵێن: "*.. بەریتانیای گەورە لەگەڵ حکومەتی عێراقا پێکەوە تێیانگەیاند*[٧٣] *کە تا بتوانن و بۆیان بکرێ ئامادەن و هەوڵ ئەدەن بۆ بەجێهێنانی هیوای نیشتمانپەروەرەکانی کورد..*" ئنجا ئێمە لەو باوەڕەداین کە شێخ مەحمود لەم وشانە مەبەسی تەفرەدانی مەلیك فەیسەڵو یا مەندوبی سیاسی نەبوە. و لەوەدا شکمان نییە کە تا لە بەغدا بو ئەوەی بە بیرا نەهاتبو جارێکی تر –بێئەوەی هۆیەکی گەورە زۆری بۆ بێنێ– بە گژ ئینگلیزا بچێتەوەو خۆیو وڵاتەکە بخاتەوە ئاژاوەو دەردیسەری. بەڵام هەواڵی ئەو ڕۆژەی کوردستان لەوانە نەبو پشتی پێ ببەسترێت.

لەگەڵ ناردنەوەی شێخ مەحمودا بۆ سلێمانی ئەبو هەندێ شتی وا بخرێتە بەر چاو کە سەرگرتنی بەرنامەی ئەو سیاسەتە لە بەغدا کێشرابو بە وانەوە بەسرابو. واتە پێویست بو کە شێخ مەحمود لە سیاسەتی ئینگلیز بە تەواوی دڵنیا بکرێو بە سیاسەتێکی ڕاستو بێ توێکڵ ئەو پەڵە ڕەشانە کە لە دەرونیا مابۆوە لابرێو

---

[٧٢] عراق و عصبة الامم L. Iraq et la Societe des Nateuis.

[٧٣] واتە ئینگلیزەکانی بەغداو حکومەتی عێراق لە شێخ مەحمودیان گەیاند.

بسڕێتەوە. ئەبو درۆی لەگەڵ نەکرێ‌و هەست بەوە نەکا کە جێی تەواوی باوەڕ نییە. ئەبو فێڵی لێ نەکەن یا هەوڵی ئەوە نەدەن کە تەنیا کوتەکێك بێ بە دەسیانەوە. چونکە شێخ مەحمود وەکو –ئینگلیزەکان بە هەڵە چوبون– لە هەستی میللی بێبەش نەبو، بەڵکو بە پێچەوانەی زانی ناڕاستی ئەوانەوە خاوەنی هەستێکی هەرە بەرزی میللی بو. لە گێتیا تەنیا ئامانجێکی هەبو: سەربەخۆیی کوردستان!! لەبەر ئەمە لەوانە بو کە لە ڕێی ئازادیی کوردا خزمەتی ئینگلیز بکا. بەڵام ئینگلیزەکان لە عاستی ئەوا چاویان بڕی نەئەکرد. ئەیانویست بە بەرتیل‌و تەماعی دونیا بیکڕن. نەیانئەزانی بیکەن بە هاوپەیمانی خۆیان. بە زۆرو بە فێڵیش نەئەکرا بە مەقاشی دەس‌و بۆیان نەئەخرایە قەفەزەوە.

لەبەر ئەمە دوای ئەو ڕێکەوتنە سەرزارییە کە لە بەغدا پێکهاتبو[٧٤] شێخ مەحمود هێشتا بەڕێوە بو کە دودڵی کەوتبوە بەینەوەو ئەگەر بە هەندێ قسە باوەڕ بکرێ دوای گەیشتن بە کفری، ئینگلیزەکان بیریان دەربارەی شێخ مەحمود گۆڕیبو. بەڵام تازە کار لە کار ترازابو و نەئەکرا بیسڵەمێننەوە. لەبەر ئەمە بە ناچاری بەوە ڕازی بون کە عینوانی ڕەئیسی بگۆڕی‌و عینوانی حوکمدار بدا بە خۆی. جگە لەمە مەلیك فەیسەڵیش بە هیوای ئەوە کە تورکەکان لە عێراق دور بخاتەوەو لە لایەن مەسەلەی موسڵەوە بێتە هۆی سەرکەوتنی عێراق بەرامبەر بە کەمالییەکان *–دیسانەوە بە هاودەنگی لەگەڵ مەندوبی سامی بەریتانیا–* هەروەکو

[٧٤] لەگەڵ شێخ مەحمود لەسەر ئەوە ڕێکەوتبون کە بە ناوی "ڕەئیسی مەجلیسی میللی کوردستان"ەوە هەڵسوڕاندنی کاروباری حکومەتی سلێمانی بگرێتە دەس‌و لە بەرابەری ئەمەدا ئۆزدەمیرو تورکەکان بە هێزێکی میللی کورد –کە زابتەکانی جەیشی عێراق بۆ دامەزراندنی ئەو هێزە هاتبون– لە ڕەواندز بکاتە دەرەوەو بە وشەیەکی ڕاست‌و ڕەوان، عێراق لە ئاژاوەو لە عائیلەی تورك بپارێزێ. مەسەلەی موسڵ لەژێر ناوی کوردستانا بۆ عێراق بهێڵێتەوە، بەڵام لەگەڵ هەمو ئەم خۆبەختکردنە کە لە ڕێی قازانجی ئەوانا ئەیکرد تەنانەت کەرکوك‌و هەولێریشیان ڕاست‌و ڕەوان بە کورد دانەئەناو لە ژێرەوە هەوڵیان ئەدا کە نەخرێتە ژێر حوکمی شێخ مەحمودەوەو لەگەڵ کوردستانی عێراق یەك نەگرێتەوە..

دانی نا بە حوکمداریی شێخ مەحمودا پەیمانی ئەوەشی دایە کە لە وێنەیەکی فراوانا موختارییەت بدرێ بە کوردستان..

بەڵام شێخ مەحمود بەمانەوە نەوەستاو هەموی مانگێکی پێ نەچوبو کە ئیتر عینوانی حوکمداریشی گۆڕی بە عینوانی مەلیکی کوردستان[٧٥] (تشرینی دوەمی ١٩٢٢). ئنجا دەسی کرد بە داواکردنی سەرپاکی ئەو شارانەی کە کوردن‌و ئەکەونە خاکی کوردستانەوە.

١٩٥٧/٥/١٦

(جزمی پێنجەم تەواو بو)..

---

[٧٥] مێجەر "ئەدەمەندس" موستەشاری پێشوی وەزارەتی داخلیەی عێراق، لەم ڕۆژانەدا لە لەندەنەوە وتارێکی چاپکراوی خۆی بۆ ناردوم کە لە "The Middle East Jornal"داو لە ژێر ناوی "The Kurds of Iraq" بڵاوی کردوەتەوە. لەم وتارەدا ئەدەمەندس ئەڵێ: *بەڵام هەوای نەشئەبەخشی کێوەکانی سلێمانی شێخ مەحمودی سەرمەست کرد. لەبەرئەمە هەر گفتێکی دابوی‌و هەر پەیمانێ کە لەگەڵ گەورەکانی حکومەتی بەغدا کردبوی لە بیری چۆوەو زۆری پێنەچو ناوی خۆی نا مەلیکی کوردستان‌و دەسی کرد بە داواکردنی شارە کوردەکانی ترو هەمو ئەو خاکەی بە کوردستان ناو ئەبرێ‌و تا سنوری جەبەل حەمرین درێژ ئەبێتەوە..*

أ

٧١

من[١] ئەو وەزیفەیەم پێ خۆش نەبو کە لە دائیرەی تایبەتی مەلیکدا خرابوە ئەستۆم. لەبەرئەمە ویستم بگەڕێمەوە مەکتەب. حوکمدار موافەقەتی فەرمو، مستەفا پاشای ڕەئیسی مەعاریف لە ئیشوکاری خۆیدا منی کرد بە موستەشار، پێکەوە مەکتەبەکانمان ڕێکخستەوە لەو وەختەدا لە سلێمانی تەنیا دو مەکتەبی ئیبتیدائی هەبو ئێمەش مەکتەبێکی ئەوەلی (واتا مەکتەبێکی سێ پۆلی منالان)مان کردەوە و، دو سنفی ئیعدادیمان خستە سەر ئیبتیدائیە گەورەکەی "نمونەیی سەعادەت" کە ناومان لێنا "مولحەقی ئیعدادی". بەم ڕەنگە ئەو قوتابیانەی کە دو ساڵ بۆ نمونەی سەعادەتیان تەواو ئەکردو لە سلێمانیدا ئەمانەوە، هاتنە دو سنفەکەی ئیعدادیو ئەم کردەوەیە بو بە هۆی ئەوە کە لە هاوڕێکانی خۆیان کە توانیبویان بچنە بەغدا دوا نەکەونو دوایی لەگەڵ ئەوان یەك بگرنەوەو بەڵکو پێشیان بکەون، ئەم چەند مەکتەبە کە هەبونو سەرلەنوێ ڕێکخرانەوە بە

---

[١] لێرەوە ئەو بەشەی کتێبی یاداشتە (واتە بەشی شەشەم) کە د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی ئامادەی کردوە بۆ چاپو چاپی کردۆتەوە، کە لەم پەراوێزەدا پێشەکییەکەی دەنوسینەوە.

خوێندەواری بەڕێزو خۆشەویست. دەمێك بو بە ئاواتەوە بوم "یادداشت"ەکانی باوکم بە گشتی، ئەوی چاپ کرابو، دوبارە چاپی بکەمەوەو ئەو بەشە دەسنوسەی ماوە لە دوایدا چاپ بکەم. خوا یار بو و دو ساڵ لەمەوپێش بەشە چاپکراوەکانم بە یارمەتی دەزگای ڕۆشنبیریو لاوان لە هەولێر چاپ کردەوە. بەشە دەسنوسەکەی هەر مایەوە. چاوەڕێی هەلێك بوم هەڵکەوێتو ئەویش چاپ بکەم. خوا ئەمجارەیش دیسان یار بو بە هۆی دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی لە بەغدا بڕیار درا ئەویش چاپ بکرێو ئەو ئاواتەی سیو دو ساڵ بو لە دڵمدا تاسابو بێتە دی.

ئەم بەشەی یادداشت دەسنوس بو، من خۆم ئەرکی کۆکردنەوەو سەرلەنوێ نوسیومەتەوەو ئامادەم کرد بۆ چاپ.

ئومێد ئەکەم ئەی خوێندەواری کوردی خۆشەویست ئێوەش دڵخۆش بن پێیو سودی لێ وەربگرن.

پاکیزە ڕەفیق حیلمی

حەماسـەتێکی زۆر بـەرزەوە دەرس ئەوترایـەوە. بێجگـە لـەو موعەلیمانـەی کـە حکومـەتی پێشـو داینـابون چـە بـۆ پۆلـەکانی ئیعـدادیو چـە بـۆ ئـەو تازانـەی کردبومانەوە لە زابتە نیشتمانپەروەرەکان بە بێ پۆلو مواجب موعەلیمی یەکجار بەکەڵكو خوێنگەرمو مائیل بە خزمەتمان دەسکەوت. بێجگە لە ڕیازەی بەدەنی (یاری)، مەشقی عەسکەریشمان بە قوتابییە هەراشەکان ئەکرد. "عەزیز قەزاز"و "ئەمین ڕەواندزی" دو زابتی لاوی کورد ئەم خزمەتەیان بەجێ ئەهێنا. ژەنەراڵ سدیق ئەلقادری موفەتیشی عمومی حوکومەتی، دەرسی ڕەسمی ئەوتەوەو مستەفا پاشای ڕەئیسی مەعاریف دەرسی "جەبر". من کرابوم بە مودیری ئەم مەکتەبە، بەڵام دەرسەکانی هەندەسەی موجەسەمەو موسەلەساتیشم ئەوتەوە.

لە دائیرەی مەلیکیشدا بە ناوی دەرس وتنەوەوە بە کوڕەکانی حوکمدار "ڕەئوفو بابە عەلی" دوبارە ئێواران ئەچومەوە لای شێخ. ئەمجارە ئەمرێکیشم بۆ دەرچو کە بە پێی ئەو ئەمرە لە هەمو وەختو سەعاتێکدا بە بێ ئیزن ئەمتوانی ڕاستەوڕاست بچمە دائیرەی تایبەتی حوکمدارو لەم ڕوەوە لەناو مەئمورەکانی ئەو وەختەداو لای دەستەو دائیرەی مەلیك، قەدرو حورمەتێکی تایبەتیم هەبو. ئەتوانم بڵێم دەسەڵاتێکم هەبو زۆر کەسیش بەخیلیان پێ ئەبردم. لەسەر ئیقتراحی مستەفا پاشا، مەکتەبی ئیعدادی ناونرا "مەحمودی". دو مەکتەبەکەی تریش "قادری"و "لەتیفیە". لەتیف کوڕی هەرە بچوکی شێخ مەحمود بو تەنیا ئەمەیان لە ئایشەخانی ژنی دوەمی شێخ مەحمودە کە ئامۆزای خۆی بو، ڕەئوفو بابە عەلی لە بەهیە خانی کچی ئەمینی عەتارن کە ژنی یەکەمی بو. بەهیە خان ژنی شێخ مستەفای نەقیبی مامی شێخ مەحمود بو، ئایشە خانیش ژنی شێخ ئەحمەدی برای شێخ مەحمود بو کە لە هەرای (موسڵ)دا کوژرابو.

لەم مەکتەبانەی سلێمانیدا هەروەکو چۆن دەرس وتنەوە زۆر بە گەرمیو بە ڕێکوپێکی وترایەوە، قوتابییەکانیش زۆر بە دڵو بە هەوەس دەوامیان ئەکردو، واجبی خوێندنو نوسینیان بەجێ ئەهێنا. لەبەرئەوەی کە بەشێ لە موعەلیمەکانی ئەعدادی لە زابتەکانی کۆنو یا تازەی کوردو نزیکەی هەمویان لە

دەرچوان‌و پێگەیشتوانی ئەو مەکتەبە عەسکەرییە بون کە لە دەوری عوسمانیدا هەر لەم بینای مەکتەبی ئیعدادی تازەیەدا بو. وا ئارەزو کرا کە قوتابیانی ئیعدادی مەحمودی لەسەر پێ‌و شوێنی مەکتەبەکەی خۆیان بە پرۆگرامێکی نیوە عەسکەری ئیدارە بکرێت‌و ببرێت بەڕێوە. بەرگی قوتابیەکانیش هەر یەکە لە نەوعێك بو پارەمان کۆکردەوە بۆ ئەوانەی کە نەیان بو ١٠٠ دەست بەرگی یەك ڕەنگمان بۆ کردن. دەوڵەمەندەکان هەمو بە جارێك کەوتنە بەرگ دروستکردن‌و لە ماوەی لە مانگێك کەمتر هەمو قوتابیانی "ئیعدادی مەحمودی" یەك ڕەنگ وەستانەوە‌و کلاوی سەریشیان جۆرە سدارەیەکمان داهێنا کە نزیك بە سدارەی ئسکوچەکان بو، لە ناوچەوانی ئەم سدارەیەدا بە سورمە وشەی "مەحمودی" دادروا. زۆری پێ نەچو قوتابیە دەوڵەمەندەکان لە باتی سورمە بە ئاڵتون ئەم وشەیەیان ئەدرو بە ناوچەواندا لە مەکتەبەکانی تریش بو بە چاولێکەری‌و جلوبەرگ هەمو بو بە یەك وێنە‌و یەك تەرتیب. و ناوچەوانی کلاوەکانی دو مەکتەبەکەی تریش بە وشەی "قادری" و "لەتیفیە" ڕازێنرایەوە.

ساڵح "بۆڕی زەن" لەناو قوتابیانی دەوری عوسمانیدا ناسراو بو لەو دەورەیشدا مابو، ناردم بە شوێنیا‌و کردم بە فەراشی مەکتەب، "بۆڕی"یەکم لە دائیرەی عەسکەری بۆ وەرگرت لە جیاتی زەنگ بە بۆڕیە قوتابیانمان ئەکردە دەرەوە یا ئیشارەتی "پایدوس" واتا ئیسراحەتمان ئەدانێ. باندۆیەکی بچوکی "مۆزیقە"یشمان هەبو. کە قوتابیەکان بۆ مەشق ئەچونە دەرەوە تاقمی بۆڕی زەن مۆزیقە لە پێشیانەوە مۆزیقەیان لێ ئەدا، قوتابیەکان بە ئاوازێکی یەکجار سازگار گۆرانی کوردی میللییان ئەخوێندەوە‌و خەڵقی ناو بازاڕو کۆڵانەکان بە گەورە‌و بچوکەوە شوێنیان ئەکەوتن‌و چەپڵەیان بۆ لێ ئەدان. هەمو قوتابیانی شاری سلێمانی لەو دەورەدا نزیکەی ٧٠٠ قوتابی بون. بەڵام نمودێکی ئەوەندە گەورەی هەبو کە قەت لە هیچ دەورێکدا سلێمانی ئەوەی بە خۆیەوە نەدیوە.

وەختێك کە ئێمە لاوەکان لەم حاڵەدا بوین‌و بە هەمو جۆرێك خەریکی ئەوە بوین کە گیانی نیشتمانپەروەری کورد تازە بکەینەوە، حوکمدار دەوری درابو بە

تورکخواکان‌و "قاصد"ەکانی تورك لە هاتوچۆدا بون‌و تێی ئالأبون بۆ کەین‌و بەین "موئامەرە"یەك کە بە دەستیانەوە بو شێخ مەحمودیش کەوتبوە بازاڕو بازاڕکاری واتا مساومە لە ژێرەوە لەگەڵ تورکەکان‌و لە سەریشەوە بە ئاشکرا لەگەڵ ئینگلیزەکانا. لە کانگای دەرونیا خاوەن شعورێکی میللییەو لەو کارەساتانەی کە لەمەیشدا شێخ مەحمود بەسەری هاتوە جێی ئینکار نییە بەشێکی زۆری لە ڕێی کوردایەتی‌و کوردستاندا بوەو لەم ڕێیەدا فیداکاری کردوە. جارێکیان بە هۆیەکەوە قوتابیەکانی ئیعدادی لە دائیرەی حوکمدار "گۆرانی"ییەکی میللییان ئەخوێندەوە، شێخ مەحمود خۆی پێ نەگیراو ئاو بە چاوەکانیا هاتە خوارەوە، ئەمە لەو ڕۆژانەدا بو کە لەگەڵ تورکەکان گفتوگۆی ڕێکەوتن ئەکراو دەورو پشتی شێخ بەوانەی کە لەسەر حسابی ئۆزدەمیر لە تەقەلادا بو تەنرابو. مەبەست ئەوەیە کە شێخ مەحمود کەسی وای بە دیارەوە نەبو یا نەخرابوە تەکی کە بتوانێت ڕێگەی بۆ ڕوناك بکاتەوە یا ڕوی پێبکاتە نیشانگا. خۆی لە ئینگلیز بە داخ بو ئەوانەی دەورویشیان دابو یا تورکخوا بون یا دوژمنی ئینگلیز. چەند کەسێکی کەم لایەنی ئینگلیزیان ئەویست ئەوانەش لە لای هەمو کەسێك ناخۆشەویست بون.

نیشتمانپەروەر بە ڕاستی هەروەکو کەم بون تەنیا خۆشەویستی لاوەکان‌و تاقمی (ڕەشۆکی) بون ئەم دو تاقمەش لەو ڕۆژەدا هیچیان لەدەست نەئەهات. جگە لەمە تورکخوا ئینگلیزخوا تاقمی شێخان‌و ئاغاو تفەنگ بەدەس چونیەك ڕقیان لێیان بو و چارەیان نەئەویستن. بە هاندانی تورکخواکان‌و تاقمی ئۆزدەمیر مستەفا پاشا زو لە شێخ مەحمود دور خرایەوە، هەتا دەنگ وابو کە ئۆزدەمیر هەوڵی ئەوەی ئەدا شێخ مەحمود نەرم کا مستەفا پاشا بدا بە دەستەوە، بەڵام ئەمە لەگەڵ مەرکەزی شێخ مەحمودا ڕێ نەئەکەوت‌و کارێکی وا لەوەوە دور بو. لەبەر ئەمە لەسەر حسابی ئینگلیز لە سلێمانیا تەنیا مێجەر نۆئیل مابۆوە کە ئەویش لە خەتی گەماڕۆی تورك پەرستەکان هەمو دەمێك بە ئاسانی نەئەچوە ژورەوە، تایەری ئەمین ئەفەندی -خاڵی ماجید مستەفا- کە سەرکاتبی (کاتبی سری) شێخ مەحمودو ئالەتێك بو بەدەست تورکەکانەوەو نفوزی لە ژور نفوزی

مێجەر نوئێلەوە بو. تورکەکان نفوزیان تا ناو شاری سلێمانی گەیشتبو، لە ڕەواندزەوە تا پشدەر بە ناو عەشیرەتەکاندا ئەسوڕانەوە، زوری ئەمانەیان بە خۆیانەوە بەند کردبو، هەڕەشەی ئەوەیان ئەکرد کە ئیمڕۆ سبەی بە لەشکرەوە هەڵمەت ئەبەنە سەر سلێمانی و هەمو ولایەتی موسڵ ئەگرنەوە. بەیاننامەکانی ئوزدەمیر کە بە وێنەیەکی جوان لەچاپ درابو، سەرەوەی بە مانگ و ڕۆژی نیشانەی بەیاخی تورک ڕازابۆوە بە دەس خەڵقەوە فرکوهوڕی بو بە ئاشکرا ئەخوێنرایەوە. ئینگلیزەکان تەنیا مێجەر نوئێلیان بەدیار شێخ مەحمودەوە دانابو ئەیانویست تورکەکان لە ڕەواندز بکاتە دەرەوە.

بە ڕاستی ئەگەر ئەمە تەفکیری هەمو وەختێکی ئینگلیز بێت چاکیشە تا ئیمڕۆ لە خۆرهەڵاتا ماوەتەوە. شێخ مەحمود مارانگاز بو لە دەستوەشاندنی تورک زۆر ئەترسا. وایش برابوە مێشکییەوە کە موسڵ ئەدرێتەوە بە تورک یا بە زۆری چەك ئەیگرنەوە. ئینگلیزەکانیش لە هەمو جێگەیەك توشی شکست ئەبون و ڕایان ئەکرد. بەرامبەر بە کەریم بەگی فەتاح بەگ لە بازیان، بەرامبەر بە پشدەری لە دەرەبندی ڕانیە هیچیان پێ نەکرابو و کشابونەوە لە سلێمانی بە پەلە بە فڕۆکە ڕۆیشتبون، بەرامبەر بە مستی تورك لە دورەوە تەماشایان ئەکردن عەشایر زۆریان لەگەڵ تورك ڕێککەوتبون ناوشاری سلێمانی پڕ بو لە تورکخوا، دائیرەی حوکمدار بە پەنجەی تایەر ئەفەندی واتا بە ئەمرو ئیشاراتی ڕەواندز ئەچو بەڕێوە. غەزەتەکانی ئەوروپا و بە تایبەتی هی بەریتانیا باسی لۆمەی ئینگلیزەکانی ئەکرد لە حکومەت و ئەیویست کە لەبەر هۆی ئابوری (اقتصادی) و ماندویەتی قەومی ئینگلیز لە ئەنجامی شەڕی گەورە، لە عێراق و لە کوردستاندا نەمێننەوە و پولێکی زیاد بە ناوی مەسرەفی ئیحتلالەوە نەخەنە سەر خەزێنەی بەریتانیا.

شێخ مەحمود لە ڕۆژێکی وادا بە چە هێزێکەوە ئەیتوانی تورك لە ڕەواندز بکاتە دەرەوە. هێز لە کوێ بێنێت، کێ بە قسەی ئەکات، ئەوا گیرا، هێزێکی بچوکیشی پێکەوە نا چۆن و بە چ ڕێگەیەکدا ئەچوە سەر ڕەواندز بهاتایە تورك بەرەنگاری بوایە و هێزی تری بهێنایە ئەو ناوە و یا عەشایەری لێ ڕاست

ئەبونەوەو یارمەتی تورکیان ئەداو شێخ مەحمود چی پێ ئەکراو بۆ کوێ ئەچو؟ سبەی ڕۆژێك تورکەکان گەڕانەوە موسڵ، سلێمانی ئەو چی ئەکرد، پشتیوانی ئەو کێ ئەبو؟. ئەمانە هەمو بە زیادەوە خرابوە بەرچاوی شێخ مەحمود، بە وشەکانی موسڵمانەتی، غەزا، دین، تۆڵەسەندنەوە، مێشکی پڕ کرابو. لە بەرامبەر ئەمەدا بۆ کوردو کوردستان لەوێ ڕاوەستێت هەتا بۆ ئینگلیز یا بۆ عێراق شتێك لە ناوا نەبو نە ڕێپیشاندەرێکی وریا نە کەسێکی ناودارو نیشتمانپەروەرو بە نفوز، نە تەنزیماتێکی قەومی و سیاسی، نە هێزێك، نە پارەیەك، بە کورتییەکەی هیچ و هیچ شتێك لە ناوا نەبو بەربەرەکانی لەگەڵ ئەم شتانە بکا کە لە سەرەوە باسمان کردو بە هێزێکی تەواو دەوری شێخ مەحمود بدا.

شێخ مەحمود وەنەبێ حەزی لە حوکمداری نەئەکرد ئەوەشی ئەزانی کە ئەم حوکمدارییە پەیوەستە بەوەی کە لەگەڵ ئینگلیز ڕێك بکەوێت. چونکە ئەوەندە نەفام نەبو کە وابزانێت تورك ئەیکەن بە شتێك. هەرچەند ئوزدەمیر پەیمانی ئەوەی ئەدایە کە لە کوردستانی عێراقدا وەکو محەمەد عەلی میسر بکرێت بە خدێوی، بەڵام باوەڕ ناکەم کە بەمە تەفرەی خواردبێت. بەڵکو ئەو لەوە ترسی هەبو کە ئەگەر ڕۆژێك تورکەکان بگەڕێنەوە ئەم وڵاتە تۆڵەی ئەوەی لێ بکەنەوە کە لە دواڕۆژەکانی شەڕی گەورە پەیمانێکی دابو بە عەلی ئیحسان پاشا، لە موسڵ، و لە دواییدا لەگەڵ ئینگلیزەکان لە ژێرەوە ڕێککەوتبو و داوای کردبونە سلێمانی. لەوە ئەترسا کە ئەگەر لە کەرکوك ئیعدام نەکرابو عەلی ئیحسان گەیشبوە فریای، ئەمجارە ڕزگاری نەبێ لە دەست تورك و بیکەن بە قەنارەدا وەکو (مەحوی) بویژی بەناوبانگی کورد ئەڵێت:

فەلەك هەر گا کەسێکی هەڵ بڕی وەعدەی هەلاکەتیە

کە سەر بۆ گەیینە پەت بێ لە کورسی و ئەسکەمل چی بکا

لەوە ئەترسا کە ئەنجامی ئەم حوکمدارییە ئەوە بێ کە بکرێت بە قەنارەداو بۆیە کە سەرکەوتبێە سەر کورسی حوکم کە ملی بگاتە پەتی قەنارە، خولاسە ئیتر سیاسەتی تورك سەرکەوتبو پڕۆگرامێك کە لە بەغدا بۆ شێخ مەحمود دانرابو

کەوتبوە ئاوەوە. بەڵام شێخ مەحمود لەگەڵ ئەمانەشدا کە باسمان کرد جارێ بە تەواوی خۆی نەدابو بە دەستەوەو بیریو قسەی دڵی دەرنەخستبو و لە تاقیکردنەوەی هێزو دەسەڵاتی هەردولا (تورك و ئینگلیز) ئەیویست زیاتر بچێتە پێشەوە شارەزایی پەیا بکا. لەبەرئەمە لەگەڵ ئینگلیزەکان نامە لە بەینیدا ئاڵوگۆڕ ئەکراو لە ڕواڵەتا تەقەلای ڕێکەوتن هەر لە دەوامدا بو، بەڵام دەنگ لەناو تاقمێکدا وابو کە لەسەر هاندان و ڕێپیشاندانی تورکەکان، بە دەستەوەیە کە بە جۆرێك ڕێگەی لەناودانی نیشتمانپەروەرەکان و ئەوانەی کە لایەنی ئینگلیزیان ئەوێت بدۆزرێتەوە بەمەیشدا دەرئەکەوێت کە بەلای تاقمی (جلخوار)و خاوەن دەسەڵاتەکانەوە کوردی نیشتمانپەروەریش بە چاوی ئەوانە تەماشا ئەکران کە خزمەتی ئینگلیزەکانیان ئەکرد لە ڕوی ئەم حاڵە ناخۆشەوە بە خەیاڵی کەسا ئەهات کە لەم پەیمانە بپرسێتەوە. کە بە شێخ مەحمود درابو خۆشی لەم بابەتەوە بەیانێکی ئەوتۆی نەدابو و بڵاوی نەکردبوەوە. ئەم بەیانە نارێك و پڕ لە غەڵەتی ئیملاو گرامێر (ڕێزمان)ە (بەیان)ی بەرودوای ئەو ڕۆژەیە کە لە ژمارە دە (١٠)یەمی بانگی کوردستاندا بڵاو کرایەوە، بێ ئەوەی هیچی بگۆڕین و یا ڕێکی بخەین وەکو لە غەزەتەکەدا نوسراوە ئەیخەینە بەرچاوی خوێندەواران.

[لە پاش تەشریف هێنانەوەی حضرت حکمدار کردستان]

[دام شوکتە. ئیتر ملت کەوتە رفاەو ئستراحتێکی واوە]

[کە ئەمثالی نەبینراوە. و هەروەکو لە نسخەی (١٠) بانگ]

[کوردستاندا نشر کرابو بو دس کردن بە ایش و انتظام]

[امور کوردستان هیئتی رؤسای محترمە بە ارادە علیە تعیین]

[فرموران تعیین فرمونی أم هیئت رؤسای محترمەیە کە لە]

[ذوات ذی اقتدار و نامدار هلبژیراون تشکیلاتیکی]

[موقتە.]

[هەتاوەکو جناب مندوب سامی دولت فخیمەء بریطانیا کە لە]

[بەغداوە هروەکو وعدی فرموە موافق خریطە عموم لوا]

ناوەندی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

[وقضایان کردستان الحاق افرمویت اوسایه اراده حضرت]
[حکمدار دام شوکته له کرکوك و اربیل و له زاخو و عقره]
[و عمادیه و دهوك صلاحیه و خانقین و سایر بلاد کردستان رجال]
[محترمه دعوت و تشکیلاتێکی دائمی اجرا اکری الخ]

مێجەر نوئیل کە بە قسە موستەشاری حوکمدارو لە کوردستانی عێراقدا وەکیلی مەندوبی سامی بەریتانیا بو بە ئومێدی نزیکخستنەوەی شێخ مەحمود لە بەغداو بەریتانیاوەو بۆ وەرگرتنی تەعلیماتو دانانی ڕێو شوێنێکی بە دڵی شێخ بۆ حکومەتی تازەی کورد، چەند جارێك لە بەینی بەغداو سلێمانیدا هاتوچۆی کردو چەند جارێکیش بە فڕۆکە چوە کەرکوك. بەڵام وا دیاربو کە ئەم تەقەلایەی مێجەر نوئیل سودێکی نەئەبەخشی. ئنجا کۆلی داو تاوەکو ڕشتەی پەیوەندی بەینی شێخ مەحمودو حکومەتی بەغدا بە تەواوی ئەپچڕێت (کبتن چپمن)ی معاونی لە جێی خۆی دانا بە وەکیلو ئەمجارەش بەبێ ئەوەی بە مەرامی خۆیو لە کوردستاندا شتێکی بۆ بکرێت سلێمانی بەجێهێشتو ئیتر نەگەڕایەوە. مەندوبی سامی لە ئەحواڵ گەیشتو هیوای لە شێخ مەحمود بڕی، لەبەر ئەوە مانەوەی (چپمن) لە سلێمانی کەڵکێکی نەمابو تا دوامین ڕۆژی کار لە چاوەڕوانێکی بێ سودو بێ هیوا بەولاوە شتێکی تیا نەبو، لەم لای تریشەوە بە هاندانی تورکەکانو یا تورك پەرستەکان دەوری شێخ مەحمود خۆی (چپمن)یشی خستە ژێر چاودێرییەوە (مراقبە)و لەگەڵ کەس ڕێگەی هەڵسانو دانیشتنو یا گفتوگۆی نەئەدرا.

شێخ قادر کە لە هەمو کاتێکا بە دۆستی ئینگلیزەکان ناسرابو لە سەر تکای (چپمن) داوای لە من کرد کە بە بیانوی دەرسەوە (سعید قزاز)ی بۆ بنێرم. ماوەیەکی کەم (سعید) ئەچو و ڕۆژی یەك دو سەعات لە لای چپمن هاودەمی ئەکردو ڕایئەبوارد. شێخ مەحمود بۆ ئەمە گلەیی لێ ئەکردمو ئەیوت کە نەئەبو قسەی شێخ قادری (رئیس الرؤساء-رئیس الوزراء) بەجێی بێنم. شێخ مەحمود

بەیانێکی ڕەسمی لە غەزەتەکەدا بڵاو کردەوە. و هاتوچۆی لای (چپمن)و لێ نزیککەوتنەوەی بە ئاشکرا یاساغ کرد. لە دوای ئەمە چەند ڕۆژێك بە بیانوی مزاکەرە ئیزنی خواستو چوە کەرکوك. بەم جۆرە ڕۆیشتنی چپمن بە دڵی شێخ مەحمود بو، لەبەرئەمە ئەویش ئیتر نەگەڕایەوە.

٧٢

هاتنی سمکۆ بۆ سلێمانی

لە پێش ئەمەدا وتبومان کە سمکۆ دوای شەبەیخونی تورکەکانو کوژرانی یەکێك لە ژنەکانیو بەدیل گیرانی "خەسرەو"ی کوڕی، لەگەڵ براکەیو هەندێ لە دەستەو دائرەکەی، خۆیان گەیاندبوە دەوری ڕەواندز[2]. ئینگلیزەکان لەم وەختەدا لەگەڵ شێخ مەحمود لە گفتوگۆیەکی بێ سوددا بونو هیوایان لێ بڕیبو، بەڵام بەم بەسەرهاتەی سمکۆو هاتنی بۆ سنوری عێراق وایان هاتبو بە بیرا کە بتوانن لە بەسەرهاتی سمکۆ کەڵکێك وەرگرنو بیکەن بە هۆی تێکدانی بەینی تورکو شێخ مەحمود. لەبەرئەمە وایان کرد کە بێتە هەولێرو لەگەڵ شێخ مەحمود بە تەلەفۆن کەوتە موخابەرەوە، بەو شتانەی کە لە غەزەتەی بانگی کوردستاندا لە بابەت ئەم موخابەرانەوە بڵاو کرایەوە. سمکۆ داوای ئەوەی ئەکرد کە شێخ مەحمود ئەم هەلە لە دەس نەداتو بۆ خزمەتی کورد تێبکۆشێت. هەندێك کە خۆیان بە شارەزا دائەناو لافی ئەوەیان لێ ئەدا کە ئاگایان لە ئەحوال هەیە ئەیانوت سمکۆ نەهاتۆتە هەولێر چونکە ئاگای لەوە بو خوشکەکەی مارشمعونی کوژراو لە بەغدایەو خەریکە لە عەلەیهی سمکۆ لای ئینگلیزەکان، لەبەرئەوە سمکۆ مەترسی لە خۆی هەبو. ئنجا کە نزیك هەولێر ئەبێتەوە فڕۆکەیەکی ئینگلیز ئەگاتە ژور سەری، لەمە شك پەیا ئەکاو هەڕەشە لە "شوفۆر"ەکەی ئەکا کە ئوتومبیلەکە بەرەو دوا بگێڕێتەوەو ئەچێتە (بەحرکە). ئنجا ئەڵێن کە عیزەتی فاتە (عزت

---

[2] تەماشای بەشی پێنجەمی یادداشت بکە.

طوبچی) لە "بەحرکە"وە بە تەلەفۆن قسە لەگەڵ هەولێر بە ناوی سمکۆوە ئەکا. قسەکانی عزەت بە تەلەگراف ئەنێررێ بۆ شێخ مەحمود، شێخ مەحمودیش بە پێی مەرامی ئینگلزەکان یا بە پێی قسەکانی عزەت وەڵام ئەداتەوەو بۆ گفتوگۆ (سمکۆ) داوا ئەکاتە سلێمانی.

سمکۆو شێخ مەحمود وەکو ئینگلیزەکان تێگەیشتبون دوژمنی یەك نەبون، بەڵکو هەر لە دوای گیران و نێررانی شێخ مەحمود بۆ هندستان شوناسیو دۆستایەتی لە بەینی ئەم دو ڕەئیسەدا یەپا بو. دوای ئەوە کە شێخ مەحمود نێررایە هندستان ماڵو مناڵەکەی لەگەڵ شێخ قادری برای خۆیان کوتابوە (ئێران). لە (سابلاخ) بە هاندانو دەسیسەی "تاجرباشی" شێخ قادر گیراو درایە دەس ئینگلیز، ئەویش نێررایە هندستان، ماڵو مناڵەکانی شێخ مەحمود لە ئێراندا بێ کەس مانەوەو کەوتنە حاڵێکی زۆر گرنگەوە، ئنجا لەم وەختەدا (سمکۆ) شای دوەمی ئێران کە بەشێکی زۆری ئازربایجانی بە دەستەوە بو، مناڵەکانی شێخ مەحمود خۆیان کوتایە لای ئەو، سمکۆ باڵی باوکایەتی بە سەرا کێشان و لە سایەی خۆیا حەساندنییەوە. ئەمجارە نۆرەی شێخ مەحمود بو ئەویست بە زیادەوە چاکەی سمکۆ بداتەوەو تەلەگرافەکانی لە بەینی سمکۆو شێخ مەحمود ئاڵوگۆڕ کرا، ئینگلیزی خستبوە هیواوە، لەبەر ئەوە ڕێگەیان دا کە سمکۆ بێتە سلێمانی، ئەم دەنگە کە بڵاو بۆوە سلێمانی کەوتە جوڵانەوەو کارەبایەك کەوتبوە لەشو دەمارەکانی هەمو لاو و نیشتمانپەروەرەکان، چونکە ناوو شۆرەتی سمکۆو باسی قارەمانی ئەم کوردە دەمێك بو گەیشتبوە کوردستانی عێراق، و هاتنی ئەو بۆ سلێمانی بۆ مەسەلەی کورد بە دەنگێکی جێ مزگێنی کەوتبوە بەرگوێ.

سمکۆ (واتا ئیسماعیل ئاغای ڕەئیسی عەشیرەتی شکاك) لە دڵی کوردا جێگەیەکی بەرزی هەبو و بە قارەمانێکی میللی ئەهاتە بەرچاو. حکومەتەکانی تورك و ئێرانیش بە چاوێکی پڕ شك و ئەندێشەوە تەماشایان ئەکرد، لەبەرئەوە مەسەلەی هاتنی بۆ سلێمانی لەو ڕۆژەدا شتێکی کەم نەبو، گەورەو بچوك بە ژن و

پیاوەوە لەم هاتنە ئەدوان، بە پێی ئەو ناوو شۆرتە کە هەیبو بە بێ ئۆقرە چاوەڕوانی گەیشتنی ئەم قارەمانەیان ئەکردو ئەیانویست ساتێك زوتر بە دیداری شاد بن. بەلای ئەوانەوە کە کوردو نیشتمانپەروەر بون، سمکۆ قارەمانێکی قەومی بو. هیوای ئەوەیان لێ ئەکرد کە ئەم هاتنەی مەجرای کارەسات بگۆڕێت‌و مەسەلەی کوردستان سەر بکەوێت لەو خەیاڵەدا بون کە شێخ مەحمود لەسەر ئەو دوڕێیان (دومیان) یا (مفترق الطريقين) کە لێی وەستاوە بە سمکۆ بخرێتە سەر ڕێی پێویست، واتا سەر ڕێی هیوا، سەر ڕێی کوردو کوردستان! مستەفا پاشا لەو حاڵەی کە تیای بو چوە حاڵێکی ترەوە، زیندو بۆوە، خۆی قیت کردەوە، بوەوە بە کوڕی چواردە ساڵ، ئەویش لە سەودایەکی ترا بو بە هیوای ئەوە بو کە سمکۆ شێخ مەحمود بخاتە سەر ئەو ڕێیەی کە خۆی هەوڵی بۆ ئەدا. تورك لە ڕەواندز دەرکردن‌و ئاشوب خستنە کوردستانی تورکیاو شکاندنی پشتی مستەفا کەمال، سەرخستنی پرۆگرامی ئینگلیز، ئنجا ئەگەر ئینگلیز بە کەرەم‌و ئیحسانی خۆی بیەوێت‌و لە پاداشتی ئەم خزمەتەدا شتێك بە کورد بدا یا شتێکیان بۆ بکا، ئەوا هاتنە سەر چۆکی کورد بەرامبەر ئەو کەرەم‌و ئیحسانە.

نهایەت هاتنی سمکۆ بۆ سلێمانی بو بە ڕاست لە سلێمانی لەسەر ئەمری مەلیلك خانوی[3] شێخ مستەفای نەقیبی بۆ ڕێکخرا. لە هەمو دەوروپشتەوە ئەهالی‌و عەشایەرێکی زۆر بە سواری چون بە پیریەوە، شاری سلێمانیش بە وێنەیەکی زۆر جوان خۆی ئامادە کرد، لەبەرئەوەی کە ئەم هاتنە جێگەی هیوایەکی گەورە بو، بە ڕەسمی بە پیریەوە چون. یەکجار شیرین‌و شاهانە بو، شەوێك پێش گەیشتنی (سمکۆ)، شاری سلێمانی وەکو شارە مێرولە وروژابو، وەکو ئەڵێن دەرزی هەڵدرایە نەئەکەوتە عەرزی، تا ڕۆژ خەو لە چاوی زۆر کەس نەکەوت ئەوەی کە جێگەی تێ وردبونەوە بێ، ئەوە بو کە ئەو شەوە حەماسەتی

---

[3]مامی شێخ مەحمودو مێردی بەهیە خانمە کە دوای مردنی شێخ مستەفا، شوی بە شێخ مەحمود کرد.

تورکخواکان لە نەشئەو حەماسەتی لاوە نیشتمانپەروەرەکان کەمتر نەبو، هەردو تاقم ئەم هاتنەی سمکۆیان بۆ سەرکەوتنی مەبەسی خۆیان بە باش ئەزانی.

لەو شەوەدا مستەفا پاشا کاغەزێکی بۆ من نوسیبو، تکای لێ ئەکردم کە هەر بەو شەوە "گۆرانی"یەکی میللی زۆر بە کولْ ڕێك بخەمو فێری قوتابیانی بکەم بۆ ئەمەی بە ڕەسمی بە پیرەوەچونی "نەڕەشێری کورد"دا بخوێنرێتەوە. نەڕەشێری کورد مەبەس لە "سمکۆ" بوو تەعبیری مستەفا پاشا خۆی بو، منیش هەر ئەو ساتە چومە مەکتەبی ئیعدادی، شەو بوبو بە ڕۆژ لەبەرئەوە بە ئاسانی توانیمان قوتابییەکان کۆبکەینەوە، تا ئەوان کۆبونەوە "گۆرانی"ی منیش ئامادە بو تا نیوەشەو بە نەغمەیەکی شیرینی تازەی کوردییەوە گۆرانی لەبەر کراو قوتابییەکان لە خۆشیا پێیان عەرزی نەئەگرت، دوای چونەماڵەوە کە بەیانی ئامادەی بنو بچن بە پیر قارەمانی کوردەوە.

بۆ ڕۆژی دوەم بەیانی زو خەڵقی سلێمانی بە گەورەو بچوکەوە ژنو پیاو ڕژابونە کۆڵانەکان، قوتابی مەکتەبەکان لەو کۆڵانەی ئەچو بۆ ماڵی شێخ مستەفای نەقیب لەگەڵ عەسکەرو پۆلیس بەرامبەر بە یەکتری بە دو ڕیز وەستابون، بۆ دامەزراندنی ئەمانەو ڕێکخستنیان زابتانی کوردو مامۆستاکان لە هاتوچودا بون، عەشامات تا ئەهات زۆر ئەبو لە کۆڵانەکاندا جێی نەئەبۆوە. تارمەو پێش هەیوانو بەر پەنجەرەو سەربانی ماڵانو دوکانو بازاڕو مزگەوتی گەورە لەبەر خەڵق جمەی ئەهات. دێهاتییەکانی نزیکی قاوەڵتی لە پێشەوە سەیارەی ڕەئیسی ڕوئەسا (شێخ قادر) دەرکەوت خەڵقەکە خرۆشان، زابتانو مامۆستایان چون بە لای عەسکەرو قوتابییەکانەوەو ئامادە بون بۆ ئیشارەتی کڕنوش (سەلام) ئەوانیش بە ڕیزەکانی خۆیاندا ڕوانییەوە وەکو دو خەتی شەمەنەفەر ڕێكو ڕەوان ڕاوەستابونو چاویان بڕیبوە دەمی زابتەکانو مامۆستاکانیان. دەرگای سەیارە کە کرایەوە لەگەڵ شێخ قادر، باڵای بەرزو قەدی وەك شمشاری "سمکۆ" پڵنگی کوردستان هاتە دەرەوە، گرمەی تۆپ دەسی پێکرد، هەلهەلەو گوڵبارانو دەنگی بژی بژیو چەپڵەڕێزانی ژنانو منالانی خەڵقی سلێمانی تێکەڵ بە فرمێسکی

شادی نیشتمانپەروەرەکانی کورد بو، ئاوازەی نەشیدی عەسکەرەکانو دەنگی گۆرانی ئیستقبالی قوتابیەکان لەناو گرمەی تۆپو چەپڵەڕێزانا بەرز بۆوە.

سمکۆ، واتا ئیسماعیل خانی شێری بێشەی کوردستان بە هەنگاوی مەوزونو بالاَی بەرزو ڕاستەوە، بە وێنەی قائدێکی عەسکەری هاتە پێشەوەو چاوێکی بە هەمو خەڵقەکەدا گێڕا. بە دەستو بەسەر سەلامی لێکردن، ئنجا عەسکەرو قوتابییەکانی پشکنی، عەسکەر بە چەکی پاكو بریسکە دارەوەو قوتابی بە دەستی حورمەتەوە لە سەلاما وەستابون وێنەی ئەو ساتەی ئیسماعیل خان لەگەڵ بیست سوارێکی کوردی شکاك شایستەی ئەوە بو پەڕەیەکی ڕۆشن لە مێژوی کورد داگیر بکا. سمکۆ بە تەنیا بەرگی عەسکەری لەبەر بو، بەلاَم بە سەرو کلاَوی کوردی شکاکەوە ڕەگەزی خۆی ئەنواندو بیر ئەخستەوە. ئەوانەی لەگەڵیشی بون هەمو بە بەرگی کوردی شکاکەوە پارچەیەکیان لە کوردستانی شیمالەوە هێنابوە جنوب. مستەفا پاشا بە وتارێکی حەماسی دورو درێژ مێژوی قارەمانیو گیانی نیشتمانپەروەریی سمکۆو ئەو کارەساتەی لەم ڕێیەدا بەسەری هاتوە بۆ گێڕاینەوە.

بەلاَم بە داخەوە، هێشتا سمکۆ ماندویی نەحەسابۆوە، ڕەشەبای شوم هەڵی کردو چرای هیوای نیشتمانپەروەرەکان ئەمجارەیش دەسیکرد بە کوژانەوە. بە دزییەوە ڕەمزی بەگی (طوپال رمزی- ڕەمزیە شەل) قائمقامی کۆنی تورك لە کۆیەو یوزباشی فەوزیو یەك دو زابتی تری تورکەکان لە ڕەواندزەوە هاتنە سلێمانیو لە دائیرەی تایبەتی شێخ مەحمودا کران بە میوان، لەولای تریشەوە (فەتاح)ی ئەمینی عەطاری ژنبرای شێخ مەحمود کە لە تورکیا یوزباشی بو، ئەویش بە پەلەپەل لە ڕێگەی موسڵەوە بە ماڵەوە گەڕایەوە عێراقو گەیشتە سلێمانی. لە هاتنی هەیئەتەکەی ڕەواندز بۆ سلێمانی، ئینگلیزەکان دەسەلاَتێکیان نەبو، چونکە ئەو ناوە لە ڕەواندزەوە تا سلێمانی بێ حکومەت بو، ئەحمەد تەقی "مەشهور"ی خزمی تایەر ئەفەندی، کاتبی تایبەتی عەباسی مەحمود ئاغای ڕەئیسی پشدەر بو. ڕەمزیو فەوزیو هاوڕێکانی بە هۆی ئەوانەوە

بە ناو عەشیرەتی پشدەری هاوپەیمانی تورك‌و لەسەر پیلان‌و تەگبیری تایەر هاتبونە سلێمانی، بەڵام سمکۆ لە هەولێرەوە ئینگلیزەکان خۆیان ناردبویان، "فەتاح"ی خاڵی "بابا عەلی‌و ڕەئوف" کوڕەکانی شێخ مەحمودیش توانی ئینگلیزەکان تەفرە بدا کە ڕێگەی بدەن‌و لە ڕۆژێکی وادا بە سەربەستی بێتەوە سلێمانی[٤]، چونکە بە گەیشتنی "فەتاح" بۆ سلێمانی ئەڵقەی ئەو کەین‌و بەینە (مؤامرە)ی بە دەستەوە بو تەواو کراو شێخ مەحمود بە جارێك ئیختیاری لە دەستا نەماو چوە ژێر تەئسیری فریودان‌و چەشمبەندی ئەم چەقەرە سێ کوچکەیەی زۆر بە وەستایی ڕێکخراو دروست کرابو.

ئینگلیزەکان لۆمە ناکرێن ئەگەر باوەڕیان بە سمکۆ کردبێ‌و بە هیوای ئەوەوە بوبن شێخ مەحمود لە تورکەکان دور بخاتەوەو پەندو نەسیحەتی بداتێ کە لەگەڵ ئینگلزیەکان ڕێبکەوێت. چونکو ئەو دەسەی تورکەکان بە ناحەق لە سمکۆیان وەشاندبو، لێی ئەوەشایەوە کە سمکۆ بخاتە سەر بیری تۆڵەسەندنەوەو هاندانی شێخ مەحمود دژی تورکەکان، بەڵام باوەڕکردنیان بە دەرکرانی فەتاح لە جەیشی تورك‌و بە دڵ شکستی نێررانەوەی بۆ سلێمانی لە ڕۆژێکی وادا وەکو وتمان

---

[4] زۆر سەیرە کە لە کاتێکا تورکەکانی ڕەواندز بە هەمو جۆرێك خەریکی تەفرەدانی شێخ مەحمود بون‌و بۆئەوەی بە لای خۆیاندا ڕایکێشن‌و بیکەن بە گژ ئینگلیزدا بە خۆیان‌و ئەو کوردانەی لەگەڵیان بوبون بە یەك‌و دەوریان دابو، ئینگلیزەکان باوەڕیان بە فەتاح کردبو کە حکومەتی ئەنقەرە لە جەیش دەریان کردبێ‌و ڕێگەیان دابێ کە بگەڕێتەوە سلێمانی بۆ لای شێخ مەحمود، لە دەهائی ئینگلیزو باوەڕکردن بە شتێکی واو تەفرەخواردن بەم سوکی‌و ئاسانییە بە ڕاستی جێگەی حیرەتە وەکو لە دواییدا دەرکەوت حکومەتی ئەنقەرە لەو ڕۆژەدا بیری لەوە کردبۆوە کە لە خزمایەتی فەتاح لەگەڵ شێخ مەحمود ئیستفادە بکات‌و بۆئەمەی ڕێگەی بدرێت‌و بتوانێت بە موسڵدا بگەڕێتەوە، فێڵێکیان ڕێك خست گۆیا فەتاح لە تورکیادا خەریکی کوردایەتییە، لەبەرئەمە تەقریرێکیان لە حەق نوسی‌و لەسەر ئەم تەقریرە بە زاهر خستیانە ژێر چاودێری‌و دوایی ناردیانە ئەنقەرە لەگەڵ وەعدی تەرفیع‌و شتی تر، تەعلیماتیان دایە بۆ ئیقناعی شێخ مەحمودو ڕاکێشانی بەلای تورکەکانداو یارمەتیدانی ئۆزدەمیرو لەم بابەتەوەو ناردیانەوە. من دوای ئەوە کە چومە تورکیا لەمانە ئاگادار بوم‌و تێگەیشتم.

جێگەی حەیرەتە! سمكۆیش زۆر جێگەی ئیحتماله كه له پێشەوه لەسەر ئەو بیره بوبێت كه شێخ مەحمود بۆ سەر توركەكان هان بداو بیەوێ لەگەڵ ئەودا به یەكەوه دەستێك له ئۆزدەمێر بوەشێنێتو تۆڵەی خۆی له توركەكان بكاتەوەو بەم جۆره بۆ مەرامی خۆی خزمەتێكی ئینگلیزەكان بكا. بەڵام كه هاته سلێمانیو له وەزعیەت ئاگادار بو تێگەیشت كه ڕێگەی ئەوەی نیه كه تەئسیر بكاته شێخ مەحمودو بێتو هەوڵێكی وا بدات خۆیشی سوك ئەبێتو به ناخۆشی له سلێمانی ئەچێته دەرەوەو دوای ئەم كارەساتەی بەسەری هاتوه ناوو ناتۆرەیەكی ناشیرینیشی شوێن ئەخرێت. و لەبەرئەوەی كه له عێراقدا لەوانه نییه لەسەر حسابی خۆی بتوانێت دەورێك ببینێ، بۆی ناكرێت كه بۆ دواڕۆژیش پشت به ئینگلیزەكان ببەستێت.

لەبەر ئەمه كه ئۆزدەمیری وریاو زرنگ به هۆی شاترەكانیەوەو به هۆی تایەرو ئەحمەد تەقی لەلای شێخ مەحمود هیوای گەیشتنەوه به خەسرەوی كوڕیو به گەنجینه تالانكراوەكەیان خسته مێشكی سمكۆو پەیمانی ئەوەیان دایه كه له هەرێمی "شەمدینان"و "وان" زەویو زارێكی گەورەی بۆ تەرخان ئەكەن بۆ ژیانی خۆیو ماڵو منداڵو دەسو پێوەندەكانی، و له بریتی ئەمه له ژێرەوه داوای یارمەتی ئەویشیان كرد بۆ تەفرەدانی شێخ مەحمود لەسەر حسابی تورك سمكۆ كەمو زۆر باوەڕی پێكردنو بۆ هەڵهێنانی لێقەوماوییەكەی خۆی ئەمەی به هەلێك ژماردو لەبەر نەبونی هیوایەكی لەمه ڕونترو باشتر، نەیویست ئەم هەله له كیس خۆی بدات. "فەتاح"ی ژنبرای شێخ مەحمودیش له پێشكەوتنو قازانجی نەفسی خۆ بەولاوه شوێن مەبەسێكی تر نەكەوتبو بۆ ئەمەیش له خزمەتی توركەكانو بەجێهێنانی ئەو تەعلیماتەی كه له ئەنقەره وەری گرتبو هیچی تری به بیرا نەئەهاتو بەلای ئەوەوه مەسەلەی شێخ مەحمودو كوردستان هەلێك بو بۆ بەجێهاتنی مەبەسی خۆیو لەسەری پێویسته زۆر به وریاییو ژیری كەڵكی تەواوی لێ وەرگرێ، ئنجا كه بەم جۆره شێخ مەحمود كەوته ناو داوی تاقمی ئۆزدەمیرو تایەری ئەمین ئەفەندیو فەتاحی ژن برایو له سێ لاوه دەوره درا

هەرچی بیرو تەگبیرێکی هەیە لە سەریا نەماو بو بە ئالەتێکی بێ حسو شعور بە دەسیانەوە.

لەم ڕۆژانەشدا دەنگێکی سامناك (شایعە مخیفە) لەناو شاردا بڵاوبۆوە، ئەیانوت: *"ملك عالمە دینیەکانی کۆکردۆتەوەو فەتوای پێ دەرکردون بۆ کوشتنی ئەوانەی کە لافی منەوەری لێ ئەدەنو لە کفرو ڕەف خۆیان ناپارێزن"*. لەو بەینەشدا تازە جەمال عرفان کوژرابو کە یەکێك بو لە لاوە نیشتمانپەروەرەکانو بە کافر دانرابو. ئەم دەنگە کارێکی گەورەی کردە سەر خوێندەوارە نیشتمانپەروەرەکانو گەلێکیان ئەمەیان ئەبردەوە سەر خۆیان، هەرچەندە هەندێك کوشتنی جەمالیان ئەخستە ئەستۆی خەڵقی "مەرگە" کە بەینێك مودیری ناحیەکەیان بو، گەلێکیش ئەترسان کە شێخ مەحمود ئاگای لە کوشتنی هەبێ لە پێش مردنی جەمالدا ئەوانەی نزیك بون لە شێخ مەحمودەوەو چونە لایو شێخ مەحمود، داوای پزیشکی بۆ کرد لە کەرکوکەوە بۆ تیمارکردنی، بەڵام زۆر کەس ئەم کارەی شێخ مەحمودیان بە فێڵ دایە قەڵەمو وتیان کە بۆ شوێنەونی ئەمەی کردوە. جەمال ئێوارەیەك لە بانگی مەغریبدا دەسڕێژی لێکراو هەر ئەو شەوە ئەمری خوای بەجێ هێنا بەیانی بە ئەمری مەلیكو بە مەراسیمی عەسکەری نێژرا.

دوای ئەم حادیسەیە کە دیسانەوە لە تورکەکان ئەزانرا، وا هاتە بەرچاوی کوردە نیشتمانپەروەرەکان کە ئەم پیلانە بۆ پاکردنەوەی ئەو جۆرە کەسانەیە ترسی بەرهەڵستی تەقەلای تورکەکانیان لێ ئەکرێتو بە هاندانی لایەنگیرەکانی ئوزدەمیر ڕێکخراوە. بەڵێ ئیتر دوای ئەم حادیسەیە ترسێکی گەورە کەوتە دڵی لاوەکانو کوردپەروەرەکانو کەسیان بە تەمای گیانی خۆیان نەمان، مستەفا پاشاش لەم دەورەدا لەبەرچاو کەوتبو. خۆم ئاگام لێ بو چەند جارێك ئەهاتە دائیرەی شێخ مەحمود ڕێگەی نەئەدرا بێتە ژورەوە، سەرەڕای ئەمەش خرایە ژێر چاودێری ڕەسمییەوە لە ماڵی خۆیدا چەند پۆلیسێکی بە سەرەوە دانراو ڕێگەی هاتوچۆی لێ قەدەغە کرا.. ئیتر هیوای تێکۆشین بۆ ڕاستکردنەوەی چەوتو

چەڵەمەی ئیدارەو ڕێکخستنی کاروبار لەوێ بوەستێت، بەڵکو ئەوانەی کە بە تەمای دامەزراندنی حکومەتی کورد بون کەوتبونە مشوری گیانی خۆیان‌و کونە مشکیان لێ بوبو بە عەمار. چونکە ئەوەیان بە بیردا نەهاتبو کە پێش گەیشتنی وەزع بەم حاڵە کۆمەڵێکی بەهێزی سیاسی دابمەزرێنن‌و تەقەلای یەکگرتن‌و ڕێکخستنی ئەوانە بدەن کە ئامانجێکی میللییان هەیەو لەوانەن لە ڕێی حکومەتێکی کوردیدا لە فیداکاری لا نەدەن.

خولاسە سەرگەردانیی نیشتمانپەروەرەکان لە بێ تەنزیمیدا و لە نەبونی پرۆگرامێکی سیاسی‌و میللیدا بو. لە پێش هاتنەوەی شێخ مەحمود، یەکێك لەم بیرانەی کە من لای هەندێ لە هاوڕێکان دەرم خستبو ئەمە بو. بەڵام ئەوانەی من گومانی ئەم کارەم لێ ئەکردن تەنها عەکسی دەنگی خۆم لێ وەرگرتنەوە "جەمعیەتی کوردستان"ی مستەفا پاشا وەکو وتبوم لەم کارەوە بەدور بون، هەر پەلەکانی ئەم کۆمەڵە بون کە بیرەکانی منیان بەلاوە سەیر بوو ئەتوانم بڵێم کە لە دڵی خۆیاندا پێم پێئەکەنین. لەم وەختەدا کە شتێك بۆ شێخ مەحمود بە مەردایەتی ئەبێ بدرێتە قەڵەم‌و لەبیر نەچێتەوە ئەوەیە کە لەگەڵ هەمو هەوڵ‌و تەقەلای ئۆزدەمیرو تورکەکان. مستەفا پاشای نەدا بە دەستیانەوە، کە بیکەن بە دیاری دەسیان بۆ مستەفا کەمال.

٧٣

لەم ڕۆژانەدا کە ترس‌و هەرا خەوی لە لاوەکانی کورد حەرام کردبو شەوێك لە درەنگ وەختا من لە ماڵەوە کتێبم ئەخوێندەوە، هێشتا مناڵم نەبو، ژنەکەم نوستبو، ئافرەتێکی دراوسێمان لە پشت مابەینی حەوشەکانمانەوە بە دەنگێکی نزم بانگی ژنەکەمی کرد، من هاتمە جواب‌و پێم وت *نوستوە*، وتی *تکات لێ ئەکەم زو لە خەو هەڵیسێنە با بێت، ئیشێکی پەلەم پێیەتی*. منیش ژنەکەم لە خەو هەڵسان‌و بۆم نارد. ئەوەندەی پێ نەچو گەڕایەوە ڕەنگی هەڵبزڕکابو قسەی پێ نەئەکرا لە بەردەمما دانیشت، وتم *چیتە بۆ وا تێك چوی؟* وتی *بۆ ماڵی ئێمە*

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ئەگەڕێن! هەڵسە زو بە سەربانی ماڵی خورشید بەگا[5] *خۆت دەربازکە.* من پێکەنیم و وتم *ئەوە شێت بوی؟ ئەم قسانە چییە؟* وتی *وەختی پێکەنین نییە، سێ تفەنگچی لەبەر ماڵی خورشید بەگ ماڵی ئێمەیان پرسیوە. ژنەکەی خورشید بەگ ئاقڵیی کردوەو پێی وتون لەم گەڕەکە نەماون، خۆشی هاتوە ئێمە ئاگادار بکا. بەڵام ئەڵێت هێشتا تفەنگچییەکان نەڕۆیشتون و لە کوڵان ڕاوەستاون.* ئەو قسەکانی تەواو نەکردبو لە دەرگای ئێمە درا، ژنەکەم سوێندی دام کە وەڵامیان نەدەمەوەو لە سەربانەوە بڕوم. لە ترسا سەری لێ شێوابو، چونکە کوشتنی جەمال عیرفان شایەعە دەرهێنانی فەتوا بۆ کوشتنی لاوەکان بەرگوێی هەمو کەسێك کەوتبو بە تایبەتی ژنان هەزاران بەیت و بالۆرەیان ڕێك خستبو پێوەیان نابو، ئەگینا لە هەر وەختێکی ترا تفەنگچی ماڵی ئێمەی بپرسیایە بەم ڕەنگە نەئەکەوتنە ترسەوەو ئەیانزانی کە شێخ مەحمود منی خۆش ئەوێت و بە جێگەی بڕوام دائەنێت. بەڵام من لەگەڵ ئەمەیشا کە کەمێك کەوتمە ئەندێشەوە، دیسانەوە دڵخۆشیی ژنەکەم دایەوەو چوم بە لای دەرگاکەوە. کە کردمەوە سەرنجم دا "وسو"ی پیاوماقوڵی شێخ مەحمودو دو تفەنگچی وەستاون، شەو تاریك بو بارانیش پروشەی ئەکرد، تفەنگچییەکانم نەناسیەوە "وسوئاغا" وتی *مەلیك سەلامت لێ ئەکا و ئەیەوێت بچیتە لای، وا ئەزانم ئیشی نوسینی پێت هەیە.* چەندوچونم لەگەڵ نەکرد پاڵتۆکەم و چرای کارەبای دەستم لە ماڵەوە وەرگرت و لەگەڵیان چومە لای مەلیك.

لە دالانی ماڵی مەلیکەوە تا بەردەرگای ژوری میوان تفەنگچی ڕاوەستابو، ئەحواڵم ئاڵۆزاو ئەبینی، دیار بو کە شتێك بە دەستەوەیە. بەڵام چی؟ ئەمەم بۆ هەڵنەئەهێنرا، من و وسو ئاغا بە ناو ئەم تفەنگچیە زۆرەدا ڕۆیشتین و سەرکەوتینە سەرەوە، گەیشتینە بەردەرگای ژوری دانیشتن، (وسو ئاغا) لە دەرەوە بە دەنگی بەرز وتی: *قوربان ڕەفیق حیلمی هات، بفەرمو با بێتە ژورەوە.* منیش چومە ژورەوە، ڕوانیم سمکۆ لە لای ڕاستی شێخ مەحمودو "تایەری ئەمین ئەفەندی"

---

[5] خورشید بەگ ناوی دراوسێکەمان بو خۆی مردبو، ژن و ماڵەکەی دراوسێمان بون.

بەرامبەری دانیشتون، ئیتر کەسی تری لێ نییە. سەلامم کرد سەلامیان دایەوە، شێخ مەحمود کە لەو دەمەشدا لەبەر هەمو میوانێك هەڵئەستاو بە تایبەتی بەرامبەر بە من کە لە هەمو وەختێکا نەوازشێکی تایبەتی ئەنواند، نەك نەجولایەوە یا ئەمر بە دانیشتم بکا، وەڵامی سەلامەکەشی نەدامەوە. بە ڕاستی لەمانە شتێکم بۆ دەرنەکەوت و تێنەگەیشتم.. سەرەڕای ئەمەش بە بێ ئەوەی ڕوم تێبکا وتی! *"تۆو مستەفا پاشا مەبەستان چییەو بۆچی شەرم پێ ئەفرۆشن، لەم کۆبونەوەو کەین و بەینە چیتان بە دەستەوەیەو بۆچی تێئەکۆشن، ئایا من بە خائینی کورد ئەژمێرن؟ وا بە دزی منەوە خەریکن ئەتانەوێ گۆبەندێ بنێنەوە؟"* ئەم وشانە وەکو لەبەری کردبێ لەسەر یەك و بەبێ وەستان لە دەمی دەهاتە دەرێ، من هەرچەند لەم پرسیارە سەیرو کوتوپڕانە سەرم سوڕما، دیسانەوە بە گورجی هاتمە دەس و وتم *"من تاوەکو ئەم ساتە جەنابتان بە حاکم و مەلیکی کوردستان و بە فیداکاری میللەتی کورد ئەناسم، لەبەرئەمە نەهاتوە بە بیرما کە لە زدی جەنابتان بجوڵێمەوەو بەرهەڵستی ئێوە بکەم. لە لایەن مستەفا پاشاشەوە من ئەم پیاوە دەمێکە ئەناسم و قەدری ئەگرم، ئێستە هەرچەند ئەزانم کە جەنابتان خۆشتان ناوێت بەڵام من پێم ناکرێ کە بە چاوێکی سوك تەماشای بکەم، بەڵکو خۆم بە ناچار ئەزانم کە ئێستە لە جاران زیاتر قەدری بگرم. بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە من لە سیاسەتا هاوفکری مستەفا پاشام لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر ڕاستت ئەوێ مستەفا پاشا حەز بە سەعادەتی ئێوە ئەکا و ئەیەوێت کە ئێوە سەربکەون و خزمەتی میللەتی کوردتان پێ بکرێت، ئنجا ئەگەر ڕێگەیەکی کە ئەو بە باشی ئەزانێت لای ئێوە یا کەسێکی تر باش نەبێت مەسەلەیەکی ترە و، لەسەر (اجتهاد) نابێ بە خائن دابنرێت"*.

دوای ئەم وەڵامەم، شێخ مەحمود وتی: *"ئەی ئەوەش درۆیە کە ئەڵێن تۆ لەگەڵ مستەفا پاشا ڕێکەوتون کە بە دزییەوە لە سلێمانی بڕۆن؟ من نازانم بە کام قسە باوەڕ بکەم؟!"* ئەوساکە هاتمە جواب، وتم *"ئێستە بۆم دەرکەوت کە لەم قسانە مەبەستان سوحبەتەو ئەتانەوێ من تاقی بکەنەوە، ئەگینا شتی وا نە بوەو*

نە ئەبێ. بەڵام ئەوەندە هەیە کە من بەشبەحاڵی خۆم تا ئەم سەعاتە ئاگاداریەکی ئەوتۆم لە بیروباوەڕی جەنابتان پەیا نەکردوەو نازانم بە تەمای چین کە بیکەن. هەرچەند لەو بیرەدام کە ئێوە بۆ ئەم وڵاتەو بۆ میللەتی کورد لە فیداکاری‌و لە خزمەت لا نادەن، بەڵام تێنەگەیشتوم کە لە چە ڕێگەیەکەوە بەتەمان ئەم خزمەتە بکەن؟" .

دوای نەفەسێك وەستان کە دیم ئەو دڵی داوەتە قسەکانم وتی: *"من خۆم لە خزمەتی کورد بەو لاوە بیرم لە شتی تر نەکردۆتەوە. ئامانجی گەورەم خزمەتی میللەتی خۆمە، ئێوەش بە یەکێك لە فیداکارانی کورد ئەزانم، لەبەر ئەوە نابێ باوەڕ بکەن کە بەرامبەر جەنابتان ناڕاستی بکەم. نەك جەنابتان، بەڵکو هەرکەسێك بە باش بزانمو بۆ میللەتی کورد هیوای خزمەتم پێی هەبێ، تا بتوانم بە ڕاستی لەگەڵی ئەجوڵێمەوەو دەسی بۆ درێژ ئەکەم"* . بێجگە لەمەیش وتم: *"ئەم وڵاتە هەر وەکو نیشتمانی ئێوەیە نیشتمانی منیشە لەبەرئەوە لە خۆشی‌و ترشیدا بەشدارم، وڵاتم بەرەو سەعادەت ڕۆیشت بەشی خۆمی لێ وەرئەگرم، خوا نەخواستە بەرەو ناخۆشی بڕوا ئەوەندە بەدخورەوشت نیم بە جێی بێڵم‌و شوێن قازانجی خۆم بکەوم"* . لە دوای ئەم قسانەم (سمکۆ) لە جێی خۆی ڕاست بۆوەو باوەشی پیا کردم‌و بردمیە سەر کورسییەك کە لە بەینی خۆی‌و شێخ مەحمود دانرابو تا ئەو سەعاتە وەکو لە قەفەزی مەحکەمەدا گیرا بم بە پێوە وەستابوم، ئنجا شێخ مەحمود ڕاست بۆوەو دەسی گوشیم، سمایل خانیش بە تورکی ڕوی کردە شێخ مەحمودو پێی وت: *"من هەر کە هاتمە ئێرەو جاری یەکەم چاوم بە (ڕەفیق) کەوت چو بە دڵماو زانیم کە کوڕێکی ڕاستەو نیشتمانپەروەرە. ئێستە دەری خست کە لەوەش زیاترە، بە ڕاستی یا شێخ، جەنابت خۆشبەختی کە لاوی وەك "ڕەفیق"ت لە دەورەو ئەیانەوێ خزمەت بکەن"* .

لە پاش ئەم هەمو حەیسەو بەیسەیە ئنجا شێخ مەحمود هاتە سەر ئەسڵی مەبەس، وتی: *"ئەمەوێ سوێندم بۆ بخۆی گفتوگۆی ئیمشەومان نەچێتە دەرەوە"* من ئەمزانی کە شێخ مەحمود بە سوێندی لاوەکان بڕوا ناکاو هەمویان بەبێ دین

ئەزانێ. لەبەرئەوە نەمویست سوێند بخۆم وتم: *"ئەگەر باوەڕت هەیە کە من ئینسانێکی ڕاستمو خاوەن شەرەفم پێی ناویٚ سوێند بخۆم، ئەگەر بە بێ شەرەفیشم بزانی نرخی سوێندم ئەبێ چی بێ؟"* شێخ مەحمود کەمێك وەستا، بەڵام "سمکۆ" هاتە جواب، وتی: *"تکام وایە کە باوەڕ بە ڕەفیق بکەی"*. ئینجا شێخ مەحمود دەسی کرد بە قسەو دورو درێژ باسی فیداکاری خۆی کرد کە لە ڕێی کوردایەتی نواندویەتی و ئەو کارەساتانەی بۆ گێڕاینەوە کە لەم ڕووەوە بەسەری هاتوە، دوایی وتی:

"دوای ئەمە کە وەکو ئاگاداریت ئینگلیزەکان بەو ڕەنگە لە سلێمانی ڕۆیشتن، منیان بردە بەغدا، لەوێ مەندوبی سامی و مەلیك فەیسەڵ پەیمانیان دا کە حکومەتێکی کوردیمان بۆ دابمەزرێنن، کەچی لەو ڕۆژەوە کە هاتومەتەوە سلێمانی بە هەمو ڕەنگێك تێئەکۆشمو ئەمەوێت ئەو پەیمانە بێتە جێ، هیچیان دیار نیەو هیچ ئەنجامێك نادەن بە دەستەوە، لە مەبەسیان تێناگەم، هەر ئەوەم لێ داوا ئەکەن کە تورکەکان لە سنوری عێراق بکەمە دەرەوە، ئەمە هەمو وەڵامەکەیانە، خۆیشت ئەیزانی –ئەم قسانە شێخ مەحمود بۆ منی ئەگێڕێتەوە مەبەسی لە (خۆیشت) منە– *تورکەکان ئیمڕۆ چۆن لەناو عەشایەرا ڕەگیان داکوتاوەو زۆر کەسیان بە خۆیانەوە نوساندوە، لەبەرئەمە شکی تیا نیە کە بە ئاسانی تورك لەم ناوە دەرناکرێت. بەڵکو ئەم کارە پێویستە بە هێزێکی گەورە، بە پارە، بە پڕوپاگەندە بۆئەوەی کە بتوانین هەندێ لە ڕەئیس عەشیرەتەکان لە تورکەکان بپچڕینەوە، ئەبێ بە هێزو بە پارە قسەیان لەگەڵ بکەین، بە تایبەتی پێویستە ئەوە ببەینە مێشکیانەوە کە ئینگلیزەکان ماون و نەمردون، ئەبی تێیان بگەیەنین کە لە ترسی تورك لە سلێمانی نەڕۆیشتون، بەڵکو ئەمانەوێت لێرەدا حکومەتی کورد دابمەزرێت و ئەم وڵاتە ناکرێتە دەرەوە. تورك هاتونەتە ناو جەرگمان لەگەڵ زۆری عەشایر ڕێکەوتون، ئینگلیزەکان لە دورەوە تەنیا خەریکی هاندانی ئێمەن، من ئەترسم ئەگەر بێت و بچم بە گژ تورکەکاندا ڕسوا بونم بۆ بمێنێتەوەو کەس دەسم نەگرێت و یارمەتیم نەدا،* چونکە وا دیارە ئینگلیزەکان

خۆیان نیازی ئەوەیان نیە کە ئەم مستە تورکە لە ڕەواندز دەرپەڕێنن، ئەگینا ئەوە بۆ ئەوان کارێکی گەورە نیە، ئەیانەوێ ئەم کارە بە ئێمە بکەن، بەڵام چۆن؟ ئەگەر بە ڕاستی لەگەڵمان نەیەنە پێشەوە حکومەتی کورد دانەمەزرێنن، ئێمە بە چە ناوێکەوە ئەتوانین کوردەکان یەك بخەینو بەرامبەر بە تورك هێزێکیان لێ دروست بکەین؟ هەر لە خۆمەوە بەبێ بەڵگەو بەبێ پشتیوانو هیوا بچم بە گژ تورکا، دواڕۆژمان چۆن ئەبێ، هاتو تورکەکان (موسڵ)یان بە هێز یا بە ئاشتی وەرگرتەوە، کێ ئەکەوێتە فریامان؟ ئینگلیز کە ئێستە هیچیمان بۆ نەکا، ئەوساکە چیمان بۆ ئەکا؟ بە ڕاستی من سەرم لێ تێك چوەو نازانم چۆن دەردی خۆم لە ئینگلیزەکان بگەیەنم. ئەوان لە پێش هەمو شتێکا بەبێ گیروگرفت ئەیانەوێت تورکەکان دەربکرێن. ئەمەش حاڵەکەمانە کە بۆت ئەگێڕمەوە".

ئنجا پاش هەندێ بیرکردنەوە وتی: *"ڕاستت ئەوێ تا بە ڕاستو ڕەوان دان بە حکومەتی کوردا نەنێنو بۆ دامەزراندنی ئەم حکومەتە یارمەتییەك کە پێویستە بە ئێمەی نەبەخشن بە تەمای ئەوە نیم کە خۆمیان بە خۆڕایی بۆ بخەمە ئاگرەوە"*.

ئەم قسانەی شێخ مەحمود شکی تیا نیە بەجێ بونو ئەوانەی ئاگاداری وەزعی ئەو ڕۆژە بون لەمە زیاتریشیان بە بیرا ئەهات. بەڵام ئەوی کە بە تەواوی لە منەوە ئاشکرا نەبو ئەوەیە، ئایا وەکو شێخ مەحمود ئەیوت، ئینگلیزەکان لە بڕیاری خۆیاندا لە بابەت دامەزراندنی حکومەتی کوردەوە ڕاست بون یان دودڵ بون؟و بەبێ حەیسەو بەیسە هەر لەسەر داوای دەرکردنی تورکەکان مانیان ئەگرت یان نەء؟ لەگەڵ ئەمەشدا تا شێخ مەحمود قسەکانی تەواو کرد گوێم بو ڕاهێشتو دوای تەواوبونیشی وەڵامێکم نەدایەوە، دوایی شێخ مەحمود وەکو شتێکی بیر کەوتبێتەوە ڕوی کردە تایەر ئەفەندیو وتی: *"تۆ بچۆرە لای میوانەکان"*.

میوانەکان زابتە تورکەکان بون کە "ئۆزدەمیر" ناردبونیو لە ژوری تەنیشت ژورەکەی ئێمە دانیشتبون. دوای تایەر ئنجا شێخ بە منی وت *قسە بکە!* ئەو وەختە منیش کەوتمە قسە وتم:

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

"هەرچیتان فەرمو جوان‌و بەجێیە، و بێئەوەی پەیمانی خۆیان لە بابەت ئامانجی کوردەوە بەجێ نەهێنن، تەنیا لەبەرچاوی جوانی ئینگلیزەکان بەگژ تورکا چون، مەسڵەحەتی جەنابت‌و یا هی کوردی تیا نابینرێت. لەم لایەنەوە لەگەڵ ئینگلیزەکان تا بتوانن‌و بۆتان سەربگرێت لەسەر بناغەیەکی ڕاست‌و ڕێکەوتن بۆ خۆتان جوانترو بۆ کورد بەکەڵکترە، من لەم بابەتەوە هیچ قسەو بەرهەڵستێك نایەت بە بیرما. بەڵام تەنیا شتێك هەیە کە لە ڕوی خۆشەویستی‌و پەیوەندیم بە جەنابتەوە ئەمەوێت بیخەمە بەرچاو، ئێوە ئیمڕۆ لە بەینی تورك‌و ئینگلیزدا ماونەوە، هەر یەکە لەمانە بە هەمو جۆرێك خەریکە جەنابت بەلای خۆیا ڕابکێشێت، ڕەنگە قسەو پەیمانی لایەك لەم دوانە (فریو)ی زیاتر بێت، بەڵام نابێ ئینسان بە قسە فریو بخوا، پێویستە خۆیشی لە شت باش وردبێتەوەو بیخاتە (سەنگی مەحەك)و لە ڕابوردو دەرس وەرگریت، بیر لە مێژو بکاتەوە، ڕەوشتی سیاسی دەوڵەتەکان بێنێتەوە بەرچاو و بە پێی ئەوە نرخ بدا بەو قسانەی ئەیبیەت. بە تایبەتی ئەبێ ئەوەیشی لە بیر بێت کە ئامانجی خۆی چیەو ئەیەوێ بەچی بگات. بە پێی ئەوەیش ئاگاداری وەستاو زروفی هەر یەکە لەوانەی گفتوگۆیان لەگەڵ ئەکا بەرامبەر ئەو ئامانجەی خۆی ئەیەوێت پێی بگا چیەو بزانێ تا چە ڕادەیەك لەگەڵ ئامانجەکەیدا ئەگونجێ‌و یەك ئەگرێت، ئنجا بە بیری من وایە کە بناغەی گفتوگۆی جەنابتان لەگەڵ تورك‌و ئینگلیز چی ئەبێ ببێ، ڕاستی ئەوەیە کە ئامانجی کورد لەگەڵ مەسڵەحەتی تورك‌و سیاسەتی حکومەتی تورکا ڕێك ناکەوێت‌و یەك ناگرێتەوە، چونکە حکومەتی تورك حکومەتێکی عەسکەرییە، چوبێتە هەر وڵاتێك، لەشکرێکی زۆری تیا داناوەو لەو وڵاتەدا بە هێزی لەشکر زیاتر لە سیاسەت ئیشی بردوە بەڕێوە. حکومەتێکی وا بە دەگمەن هەڵئەکەوێت کە وڵاتێك بە دیموکراتییەت‌و سیاسەت ئیدارە بکا. لەبەرئەمە نایەوێت لە وڵاتەکەدا پیاوی دەسدار هەڵکەوێت بە تایبەتی پیاوی وا کە بیری گەورەی‌و خەیاڵی حکومەتی سەربەخۆی لە کەللەدا بێ. چونکە پیاوێکی وا بە بەرهەڵستێکی گەورە ئەژمێررێت بۆ هێزی عەسکەری خۆی. لەبەر ئەوە بە هەمو

جۆرێـك بـۆ فەوتانـدنی ئـەو تەرحـە پیاوانـە هـەوڵ ئـەدا، یـا هـیچ نـەبێ بـۆ بێهێزکردنیان. هەرچی وەکو حکومەتی ئینگلیزە تا سیاسەت ڕاوەستابێ بە هێزو بە چەك ناکەوێتە کار، تا لە هێمنیدا کۆڵ نەدا ڕێگەی شەڕ ناگرێت، تا بتوانرێت بە حکومەتی دیموقراتی (شعب) ولاتێك ببرێت بەڕێوە، بە هێزی عەسکەری نزیك بەڕێوەبردنی ناکەوێتەوە لەگەلێك سەرەوە پێچەوانەی مەسڵەحەتی بەریتانیایە کە هێز بەکاربهێنێت و گەنجینەی بەریتانیا بخاتە ژێر مەسرەفی ئەو هێزەوە کە ئەبێ ولاتەکەی پێ داگیرکا، هێزی بەریتانیا تەنیا بۆ پاراستنی مەسڵەحەتی ئابوری و بازرگـانی ئیمپراتۆریـەت ئەچـێتە شـەڕەوە، کـە ئـەم مەسـڵەحەتانەی هاتـە دی، حـوکمی ولاتـی داگیرکـراو بـە دەس خـەڵقی خۆیـەوە بـێ باشـترە بـۆ ئـەو و کەممەسرەفترو بێگێچەڵترە. لەبەرئەمە وا ئەزانم کە جەنابت ناتوانێت لەگەڵ تورك ڕێك بکەوێت و ئەگەر ڕێك کەوتنێکی وا بە بیرا هاتبێ شکی تیا نیە کە بناغەکەی لەسەر ناڕاستی دانراوە". شێخ مەحمود وتی:

"ڕاست ئەکەی و منیش جارێ بڕیارم نەداوە کە لەگەڵ تورك ڕێك بکەوم. ساردی ئینگلیزیەکان و نەبزوتنەوەی بە دڵیان وای لێکردوم کە تورکەکان لە خۆم نەسڵەمێنمەوە".

ئەو شەوە لەم بابەتەوە لە بەینی من و شێخ مەحمودو سمکۆدا زۆر گفتوگۆ کراو بە ئەنجام شێخ مەحمود هاتە سەر ئەوە کە مەبەسی لە هەمو تەقەلا و کردەوەکانی ئەوەیە کە ئینگلیزەکان بخاتە سەر بیری بەجێهێنانی پەیمانی خۆیان و تێیان بگەیەنێ کە دامەزراندنی حکومەتی کورد لە عێراقداو دانان و دەرخستنی سنوری قەومی ئەم حکومەتە ئەبێ پێش هەمو شتێك بکەوێت و، ئەیویست باوەڕی پێ بکەم کە ئەگەر هات و ئینگلیزەکان ئەم مەبەس و ئامانجەی خۆی و میللەتی کوردیان بەجێ هێنا ئەو وەختە شێخ مەحمود ئامادەیە بۆ خۆ بەختکردن لە ڕێی پاراستنی سنوری ئەم ولاتە تازەیەداو بە هەمو هێزییەوە هەوڵ ئەدا بۆ پاككردنەوەی خاکی کوردستانی عێراق لە دوا نەفەری تورك.

٧٤

لێرەدا دوایی درا بە واتە نەخشاندن (موناقەشە)و دەسمان کرد بە گفتوگۆ لە بابەت ئەو ڕێگەیەوە کە ئەبێ لەسەری بڕۆین. ئنجا شێخ مەحمود بەرگێکی (فایەل) پڕ نامەی ئاڵوگۆڕکراوی بەینی خۆیو ئوزدەمیر پاشای هێناو دایە دەسم کە بیانخوێنمەوە، یەکە یەکە خوێندمنەوە زۆری ئەم نامانە بە قسەی خۆشو پەیمانی بێ ئەساسو تەفرەدان ڕەش کرابونەوە. تەنیا نامەیەکی ئوزدەمیر کە بە پێی مێژوەکەی نامەی هەرە دوایەمینیان بو منی خستە لێکدانەوەو بۆئەوەی کە باش تێی ورد ببمەوە نەمخستەوە ناو ئەوانی ترو لە دەسما هێشتمەوە. ئەو نامەیە دوایی لەگەڵ دەستەیەك نامەو ئەوراقی تر لەگەڵ هەیئەتی کورد برایە ئەنقەرەو درا بە گەورەکانی حکومەتی تورك. خۆم یەکێك بوم لە ئەندامانی ئەو هەیئەتە کە چوم بۆ ئەنقەرە بۆ موزاکەرە لەگەڵ حکومەتی تورك. ناوەڕۆکی ئەو نامەیە نرخێکی سیاسی زۆر گرنگی هەبو لە دواڕۆژی کورداو بە تایبەتی لە شەقامی ژیانی شێخ مەحمود خۆیدا. بە پێی ئەم نامەیە وا دەرکەوت کە ئوزدەمیر بە شفرە لەگەڵ حکومەتی ئەنقەرە چەند نامەیەکی ئاڵوگۆڕ کردوەو لە ئەنجامی ئەوە بیروباوەڕەی خۆی بۆ حکومەتی مستەفا کەمال نوسیوەو هێناونیە سەر ئەوەی کە بڕیار بدەن بۆ دامەزراندنی "موختارێکی کورد" لە کوردستانی عێراقدا بەو شەرتەی کە لەژێر چاودێری حکومەتی تورکا بێتو "والییەتی"ی سەربەخۆ وەك "خدێویەتی"ی ئەم کوردستانەش بدرێت بە شێخ مەحمودو نەوەی نێرینەی پشتاوپشتی.

بێجگە لەمە ئوزدەمیر لەم نامەیەدا وای ئەگەیاند کە حکومەتی مستەفا کەمال بە هێزێکی گەورەو لەشکرێکی چەند فرقەییەوە لە پشت سنورەکانەوە ئامادەی هەڵمەتدانە بۆ سەر ولایەتی موسڵ. بەڵام چاوەڕوانی ئەنجامی گفتوگۆی ئەو هەیئەتەیە کە بە سەرەکی عصمت پاشا بۆ داواکردنەوەی موسڵ چۆتە لۆزانو ئەگەر هاتو لە مەجلیسی لوزاندا بە ئاشتی بڕیاری دانەوەی موسڵ درا بە تورك ئەو وەختە لەشکرەکەی تورك بەبێ شەڕ ئەگەڕێتەوە ولایەتەکە، ئەگینا بە زۆریش

بێ تورك بڕیاری داگیرکردنەوەی داوە. لەبەرئەمە تکای لە شێخ مەحمود ئەکرد کە ئەم هەلە گەورەیەی بۆی هەڵکەوتوە لەدەس خۆی نەداو تاوەکو ئەنجامی مەسەلەی (موسڵ) ئەزانرێ شێخ مەحمود لەوبەری ڕەنج و تەقەلایەی ئۆزدەمیر داویە بە کوردەکانی ولایەتی موسڵ لای حکومەتی ئەنقەرە سەرفی کردوە، خۆی و میللەتی کورد بەشخوراو نەکا.

ئۆزدەمیر دوای ئەوەی کە لە ڕەنجی خۆی لەم بابەتەوە لە نامەکەدا ئەدواو باسی بیرچاکی برایانەی تورکی بەرامبەر بە کورد ئەکرد بە زمانێکی لوس و دیپلۆماسی زۆرزان، ئەگەڕایەوەو ئەیوت: *"زۆر تکام هەیە کە تا زووەو هەل لە دەس نەچوە لەو کوردانەی کە باشن و خۆت متمانەیان پێ ئەکەی یەك دو کەس هەڵبژێرە بۆ گفتوگۆ لە بابەت ڕاستی و ناڕاستی ئەم قسانەی منەوە، هەروەها لە بابەت ئەو ڕێوشوێنەی حکومەتی ئەنقەرە دایئەنێ بۆ دامەزراندنی موختاریەتی کوردو پەیمانێك کە ئەبێ لە بەینی هەردولادا بکرێت، بیاننێرە بۆ ئەنقەرە، لەوە زۆر دڵنیا بە کە لەوێ زۆر بە پەلەو پەرۆشەوە چاوەڕوانی ناردنی ئەم هەیئەتە ئەکەن"* .

لەم لایەنەشەوە زۆر گفتوگۆمان کرد، ئەو شەوەو لە ئەنجامدا بڕیارمان لەسەر ئەوە دا کە شێخ مەحمود جۆرێك بۆ ڕاگرتنی دۆستایەتی بەینی خۆی و ئینگلیز هەوڵ بداو، لەگەڵ ئەوەشا کە ئەو هەیئەتەی ئۆزدەمیر داوای کردوە بنێررێتە تورکیا، هەیئەتێکی تریش ڕێك بخرێت و بنێرێتە کەرکوك و بەغدا کە لەگەڵ ئینگلزەکان لە بابەت داواکانی شێخ مەحمود کە باسمان کرد لە پێشەوە گفتوگۆ بکات و لە مەبەس و بیری تەواویان بگا، هەر ئەو شەوە بڕیارمان وا بو کە ئەو هەیئەتەی ئەچێتە تورکیا لە پێشەوە تا ڕەواندز بچێت و لەگەڵ ئۆزدەمیردا بکەوێتە موزاکەرەوەو تا لە سلێمانی و لە لایەن شێخ مەحمودەوە ئەمرێکی دوەم وەرنەگرێت نەچێتە ئەنقەرە.

ئێمە لەو سەعاتەدا مەبەستمان ئەوە بو کە بە چونی ئەم هەیئەتە بۆ لای ئۆزدەمیر ئینگلیزەکان وریا بکەینەوەو تێیان بگەیەنین کە ئیتر هاتوینە سەر

ئـەوەی دەسـتی دۆسـتایەتی بـۆ تـورك درێـژ بکـەین، وامـان ئـەزانی کـە ئـەم کردەوەیەمان لەوانەیە ئینگلیزەکان لە مانگرتن بخاو، نەرمیان بکا بەرامبەر بەو هەیئەتە کوردەی ئەچێتە لایان‌و بە جۆرێکی وا بگەڕێتەوە لای شێخ مەحمود کە بیخاتـە سـەر بـیری ئـەمردان بـە گەڕانـەوەی هەیئەتەکـەی لای ئـوزدەمیر، چـونکە بڕیاریش وابو کە تەعلیمات بدرێ بەو هەیئەتەی کە ئەچێتە ڕەواندز لەوێ خۆی بخلافێنێت تاوەکو ئەگەر هات‌و پێویست نەبو بچێتە ئەنقەرە لەسەر فەرمانێك لە شێخ مەحمودی وەرئەگرێت بە بیانوی گفتوگۆوە بگەڕێتەوە لای شێخ مەحمود لە سلێمانی.

٧٥

شاری ئەنقەرە

چونی من بۆ ئەنقەرە

سێ ڕۆژی دوای ئەم موزاکەراتـەو لـە ڕۆژی ٢١ی شوباتی ١٩٢٣دا من‌و فەتاح ئەفەنـدی یوزباشـی فـەتاحی ئـەمینی عـەتارو ئەحمـەد تـەقی، بـەیانی لـە پـێش هەتاوکـەوتنا لـە مـاڵی "وسـو ئاغـا" کـۆ بوینـەوەو لـەوێوە بێئـەوەی کـەس بزانـێ لەگـەڵ چـوار سـواری تـر ڕوەو ڕەوانـدز کەوتینـە ڕێ. لـەو وەختـەدا ڕانیـە لـەژێر حوکمی شێخ مەحمودا بو و، تاقمێك عەسکەری حکومەتی سلێمانی بە سەرەکی مـلازم ڕەشـید غـەفوری تیـا بـو و لـە دائیرەی حکومـەت بـەیاخی کوردسـتانی لـێ هەڵکرابو، "عەباسی مەحمود ئاغا" لە پشدەرەوە هاتبوە ڕانیەو لە سەر ماڵ‌و ژنی فەتاح بەگی خوالێخۆشبو دانیشتبو، شـەوی یەکـەمی سـەفەرمان لـە مـاڵی عـەباس ئاغا بەسەر برد، و بەیانی زو کەوتینە ڕێ. تازە لە کۆڵانەکانی ڕانیە ڕزگارمان ببو کە سێ فڕۆکەی ئینگلیزمان لێ پەیدا بو بە ژور سەرمانەوە کەوتنە فڕین. ماوەیەك لێمان جیا نەبونەوەو زۆر نزیك ئەبونەوە لە ژور سەرمان بە ڕادەیەکی وا کە شکم نییە بە تەواوی ئێمەیان ئەبینی‌و لـە یـەکیان جیا ئەکردینەوە بە ڕاستی کەوتینە ترسـەوەو خۆمـان کوتایـە نـاو شـیوێکەوە. بـەڵام ئەوانـە نـەبو خۆمـانی تیـا

@kurdica

بشارینەوە، دەردەکەی "حوشترمورغ"مان لێ قەوما بو سەرمان ئەکرد بە ژێر باڵی خۆمانا بۆ ئەوەی ڕاوکەر نەمانبینی. بەڵام فڕۆکەکان لە پڕ بەرز بونەوەو ڕویان کردە ڕێی کۆیە ئەوساکە نەفەسێکی ڕەحەتیمان دا، لە دوای ئەمە بە ڕێی شاخەکانداو لە لای "قەندیل"ەوە ڕۆیشتین تا ڕەواندز، ئیتر توشی شتێکی ئەوتۆ نەبوین.

لە ڕەواندز لە ماڵی حاجی "نەورەس ئەفەندی" مەشهور، بەڵام لەسەر حسابی ئوزدەمیر پاشا کراین بە میوان. بە ڕاستی ئوزدەمیر ژیرو وریاو زرنگ بو، لە تەبیاتی ڕەشۆکی دێهاتیو عەشایەر تا حەز کەی شارەزا بو بە کردەوەی جوانو زمانی شیرینو هەڵسانو دانیشتنی پیاوانەی خەڵقی ئەو ناوەی کردبو بە ئەموستیلەی دەستی، خۆی کردبو بە سۆفی، ڕیشێکی جوانو پاکو تەمیزی هێشتبۆوە، پێنج فەرزە نوێژی ئەکرد بۆ هەڵخەڵەتاندنی خەڵقە نەخوێندەوارو ساویلکەکان، گەلێ ئایەتو حەدیسی لەبەر کردبو لەناو گفتوگۆدا بەکاری ئەهێنان، بەناو خەڵقا ئەگەڕا، ئەوانەی کە جەوهەرێکیان تیا بو نزیک خۆی ئەخستنەوە، تەقەلای زۆری ئەدا کە لە هەڵکەوت کەڵك وەرگرێتو لە خەڵق بچێتە پێشەوەو لە خۆی نزیکیان بخاتەوەو لە هەمو کردەوەیەکدا لەوە ئەگەڕا تۆزێکی تر خۆی بەرێتە پێشەوەو خۆشەویستتر بێت لایان. بە ڕاستی خوێندەوار بو. پایەو پلەی میللەتەکەی خۆی ئەزانیو بۆ خزمەتی مەبەسی خۆیو حکومەتەکەی لە پلەی خۆی ئەهاتە خوارەوەو، ئەهاتە سەر ئەو پلەیەی خەڵقی لەسەر بو، لە سەرەوە بۆ خوارەوەی نەئەڕوانی، ئەیزانی میللەتەکەش سەرەوژور ناڕوانێو ئەو نابینێ لەبەرئەوە پێویستە لەسەری کە لە پلەکەی خۆی بێتە خوارێ. خولاسە ئیشی بە میللەت هەبو و ئەبو بینوسێنێ بە خۆیەوە، بە تەمای ئەوە نەبو کە بە لافلێدانو کفرکردن چاوی میللەت بکاتەوەو "تەعەسوب" لەناو بەرێتو ئینقلاب بگێرێت.

کە چاوم بە ئوزدەمیر کەوت خۆمانم بیرکەوتەوە، داخی ئەوەم تازە بۆوە کە لە سلێمانیدا سەرکردەیەکی منەوەرو وڵاتپەرستی وەکو ئوزدەمیرمان پێویست بو و

دەسمان نەئەکەوت، زۆر بە داخەوە ئەڵێم کە منەوەرەکانی ئێمە زۆر لەوە بەدور بون، کە بە پێیێ سنوری سیاسەتی ئەو ڕۆژە بجوڵێنەوە، هەرچەند بە نەوعە ژیانێکی دیموکرات لە هەندێ تاقمی دواکەوتو و ڕەشۆکی چوبونە پێشەوەو خۆیان خۆشەویست کردبو، بەڵام لە بەشی زۆری میللەت، لە شێخ، لە حاجی، لە مەلا، لە ئەشراف، لە دەوڵەمەند، لە ڕەئیسەکان، زۆر بە یەکجار زۆر دور کەوتبونەوە، بەڵکو بوبون بە دوژمنیان. ئوزدەمیر یا عەلی شەفیق پاشا ئەگەر لاوێکی خوێندەوارو خاوەن زانستێکی بەرز نەبوایە لەوانە بو منیشی پێ هەڵخەڵەتێمو بە کابرایەکی سافیلکەو موسڵمانی بزانم، بەڵام هەر بە گفتوگۆکانی خۆیان لەگەڵ ئێمەو بەرابەرکردنی ئەم گفتوگۆیە لەگەڵ ئەهالیو خەڵقە سافیلکەو نەخوێندەوارەکان تێگەیشتم کە کابرا لەوانەیە بۆئەو ڕۆژەو لەو هەرێمەدا بە بلیمەتێك بژمێررێت.

هەرچەند لەژێر ڕیشەکەیەوە ئەمڕوانییە بریسکەی چاوی وردی، بیری شکم نەئەما کە نوێنەرێکی (ممثل) زۆر بە هونەرە. لە شاخەکانی ڕەواندزدا بە چەکمەی بریسکەدارو بە دەوام پاكو بۆیاخ کراوی عەسکەریو بە یونیفورمو نیشانی ئاڵتون ڕەنگی میرئالای سەرشانی ئەهاتە دەرەوەو لەناو خەڵقا بە ناوی لیدەر (قائد)ێکی تورکەوە، لە ڕاستیو موسڵمانی، لە بەزەیی هاتنەوەی بە کەساسو هەژار، لە چاکە، لە پیاوەتی، لە خواناسین ئەدواو ڕابوردوی تورکی لەم وڵاتە بەم بیروباوەڕە چاکانە لە بیر خەڵق ئەبردەوەو لە ئینگلیزی هەڵئەگەڕاندنەوە، ئەو ئینگلیزانەی کە لەو ڕۆژانەداو بەرامبەر بەم سیاسەتە ژیرانە هەر یەکە لاسایی فرعەونێکیان ئەکردەوەو بە حوکمی قەرەقوش وڵاتیان ئەبرد بەڕێوە. بێجگە لەمەیش وەکو لەوەپێش وتبومان ئوزدمیر بە چەشنی ئەمیرێکی کورد دیوەخانو میوانخانەی کردبۆوەو سفرەو خوانێکی باشی ڕاخستبو، ڕەئیس عەشیرەتەکان، پیاوماقوڵان، هاتوچۆکەرانی ناسراو لەسەر سفرەکەی نانو چاو قاوەیان ئەخواردو ئەخواردەو لەگەڵ گەلێك لەم ڕەئیسو گەورەو ناسراوانەدا دۆستایەتی پەیا کردبو. ئێمە لە لایەن ماڵی شێخ مەحمودەوە بۆ خانمی ژنی ئوزدەمیر هەندێ

دیاری زێڕین و لە لایەن مەلیکەوە بۆ ناودارەکانی ڕەواندز تۆپە تاقەو چەفتەی سورمەی نایابمان بردبو. تورکەکان لەو هەرێمەدا تەواو ناسرابون و خۆیان خۆشەویست کردبو. بە چونی ئێمە بۆ ڕەواندزو بە نزیکبونەوەی شێخ مەحمود لە ئوزدەمیر ئەوەندەی تر لە بەرچاوی خەڵق شیرین بون و، گەلێ کەسی تریان لێ نزیك بۆوە. لەبەرئەوە بەم چونەی ئێمە ئەکجار کەوتبوە خۆشی و زۆر بە کوڵ و دڵ خزمەتی ئەکردین و بە دەورمانا ئەهات، بەڵام ئێمە دڵمان لە لایەکی تربو و بیرمان لە شتێکی تر ئەکردەوە، لە دوای هاتنی ئێمە بۆ ڕەواندز ئەبێ ئینگلیزەکان چۆن لەگەڵ شێخ مەحمود بجوڵێنەوەو سلێمانی بکەوێتە چە وەزعێك لەگەڵ ئوزدەمیرو لەگەڵ زابتە تورکەکان لەم لایەنەوە قسەو باسمان ئەکردو هەر یەکە بە جۆرێك لێکمان ئەدایەوەو خەیاڵمان بۆی ئەچو-!

ئوزدەمیر ئەیوت: *"ئەگەر هات و ئینگلیزەکان هێزێکی وایان ناردە سەر شێخ مەحمود کە نەتوانێ بەرامبەری بوەستێت ئەبێ بە خۆی و هێزەکانییەوە هەرێمی سلێمانی بە جێبێڵێت و بێتە ڕەواندز ئەوساکە لەگەڵ هێزی تورك لە ڕەواندز بەرامبەری ئینگلیز ئەوەستین و لە کاتی زۆر بۆ هاتن و پێویستدا بە یەکەوە ئەکشێینەوە تورکیا"* خۆی ئۆزدەمیر وای ئەگەیاند کە ئەمانە بەرامبەر هەمو بە خەیاڵدا ئیحتمال دائەنێ ئەگینا لەو باوەڕەدایە کە ئینگلیز لەو وەختەدا بۆی ناکرێ هێزێکی گەورە بنێرێتە سلێمانی و ئەگەر هات و ناردیشی شێخ مەحمودو ئوزدەمیر بە یارمەتی عەشایەری کورد کە بەشی زۆری لەگەڵیانە ئەتوانن بەرامبەرییان بکەن و بەڵکو ئەتوانن کوردستانی عێراق بە جارێ ڕاست بکەنەوەو بیکەن بە گژیانداو بە ئەنجام لە ولایەتی موسڵیان بکەنە دەرێ. ئەوەشی لە بیر نەئەچو کە بڵێ ئەو فیرقە عەسکەرانەی لەو دیو سنوری عێراقەوە ئامادە کراوە بۆ داگیرکردنەوەی موسڵ، بە زۆر یا بە ئاشتی تا ئەو سەعاتەی ئەمری هەڵمەتدان بۆ سەر موسڵ وەرئەگرێت ئامادەیشە بۆ بەهێزکردنی لەشکرەکەی ئوزدەمیرو شێخ مەحمود بە هەمو جۆرە چەك و سوپاوە بۆ ئەم دو هێزە یەککگرتوە. دوای ئەمانە ئەگەڕایەوە سەر ئامانجی کوردو شێخ مەحمودو ئەیوت: *"ئەگەر خۆشبەختی*

داگیرکردنەوەی موسڵ بەم جۆرە ڕێکەوێت و بە ئەنجام بگا ئەوساکە ئەم کارە بۆ لەشکری گشتی تورك نامێنێتەوە و ئەم خزمەتە گەورە و بەنرخەی شێخ مەحمود ئەبێتە هۆی سەرگرتنی تەقەلاکانی ئوزدەمیر لە لای حکومەتی ئەنقەرە بۆ دامەزراندنی حکومەتی کوردستان لە عێراقدا لەژێر خدێوییەتی شێخ مەحمودا" .

فەتاح لە "ئەوەت ئەفەندم- بەڵێ قوربان" بەولاوە هیچی لە دەم نەئەهاتە دەرەوە. من ئەوەم ئەویست لە ئوزدەمیر بگەیەنم کە شێخ مەحمود کابرایەکی سافیلکە و خۆشباوەڕ نیە و بە هەمو دوعایەك ناڵێ ئامین. ئوزدەمیر نزیك بە قوڵ لێکدانەوە نەئەکەوت و بە هەمو بارێك مەسەلەی ئەبردەوە سەر دین و موسڵمانەتی و بە ئاشکرا پێی ئەوتم: *"شێخ مەحمود وەکو تۆ لێکی ئەدەیتەوە سەودای میللییەت و کوردایەتی لە سەرا نیە و لە پێش هەمو شتێکا موسڵمانێکی پاك و دۆستێکی بێ کەم و زیادی تورکە"* . گەیشتە ڕادەیەك وتی: *"تۆ بۆ مەبەستی خۆت ئەتەوێ شێخ مەحمود بکەی بە کوردێك کە شوێن سەربەخۆیی کوردستان کەوتوە و بەس"* هەتا بۆ ئەوەی تێم بگەیەنیت کە من کوردێکی نیشتمانپەروەر واتا (کوردێکی دوژمنی تورك و یا خاینم) وتی: *"وا ئەزانم کە ڕەفیق حیلمی شاعیریش هەر تۆی، چونکە لە بیرمە لە غەزەتەیەکدا شیعرێکی "ڕەفیق حیلمی" ناوم خوێندۆتەوە کە ئەمە چەند بەیتێکی ئەو شیعرەیە:*

مەسقەتم در مەسکەنم در مەدفەنم
کیمسە کوردستانمەیان باقمەسون
آقمایورسە چاغلایانلر کوردایچن
ایستەمەز من بعد اصلا اقماسون.

کە ئەم شیعرانەی خوێندەوە ئەوانەی لەوێ بون هەمو ڕویان کردە من و بەرامبەر بەم پلارگرتنەی ئوزدەمیر بە زەردەخەنەیەکی شڵەژاوەوە تەماشایان کرد، منیش بۆ جاری یەکەم وەك فەتاح وتم *"بەڵی قوربان- ئەوەت ئەفەندم"* [٦] .

---

[6] ئەم شیعرە تورکیە ڕاستە هی منە، لە بەشی تورکی غەزەتەی بانگی کوردستاندا بڵاو کرابۆوە، ماناکەی ئەم دو بەیتە ئەمەیە "کوردستان جێگەی لەدایکبونمە نیشتمانمە، گۆڕمە، لەبەر ئەمە

٧٦

شەوێك لەگەڵ ئوزدەمیر لە ماڵی یەكێك لە ئەشرافی ڕەواندز لەسەر زیافەت بوین، لەناو خۆماندا باسی ئەو فڕۆكانەمان ئەكرد كە بیستبومان لە پێش دو ڕۆژ چوبونە سەر سلێمانی، لەو كاتەدا دو سواری شێخ مەحمود یەپا بون و نامەیەكیان بۆ هێنا ین. بەیاننامەیەك كە لە لایەن فڕۆكەكانەوە بۆ شێخ مەحمود خرابوە خوارەوە لەناو نامەكەدا بو، لەم بەیاننامەیەدا ئینگلیزەكان هەڕەشەیان لە شێخ مەحمود ئەكرد و بۆیان نوسیبو كە خۆی و هەیئەتی حكومەتەكەی لە ڕێگەی چەمچەماڵ و كەركوكەوە بچنە بەغدا و خۆیان بهاوێژنە بەر ڕەحمەتی حكومەتی بەریتانیاوە. شێخ لە نامەكەی كە خۆی بۆ ئێمەی نوسیبو ئەیوت كە بەرامبەر بە ئینگلیزەكان بە خۆی و سمكۆ تەرتیباتێك كە بە باشیان زانیوە و پێویستە، جێبەجێیان كردوە و ئەمری بە ئێمەش ئەكرد كە ئیتر لە ڕەواندز چاوەڕێ نەكەین و دەسبەجێ بكەوینە ڕێ بۆ ئەنقەرە.

دوای ئەم نامەیە، لە لایەن ئوزدەمیرەوە بۆ هاوڕێی ئێمە و بە ناوی نوێنەری توركەكانەوە فەوزی بەگی یوزباشی و ڕەمزی بەگی قائمقامی پێشوی كۆیە و ڕەواندز، ئامادە كران و لە دوای دو ڕۆژ من و فەتاح و ئەحمەد تەقی بە ناوی شێخ مەحمودەوە، و فەوزی و ڕەمزی بە ناوی ئوزدەمیرەوە، بوین بە هەیئەتێكی پێنج كەسی لەگەڵ چوار نەفەری تورك كە خرایە تەكمان و لە ڕێگەی دەربەند و "زینوی شێخ"ەوە كەوتینە ڕێ، ڕاستەوڕاست مەفەری ئەوەمان نەبو كە لە سنوری توركیا بچینە ژورێ، بەفر ڕێگەی گرتبو. بە تایبەتی لەبەر سەختی زستانی توركیا و لەبەر نەبونی ڕێگەوبانی گشتی و هۆی باشی هاتوچۆ لەو ناوچەیەدا بڕیارمان دابو كە بە ئێران و لە ڕێی ورمێ و تەورێزەوە بڕۆین، چونكە لەم ڕێگەیەدا وەكو

نامەوێت كەس بە تیلای چاو تەماشای بكا، ئەو تاڤگانەی بە شاخەكانی كوردستاندا دێتەخوارێ، ئەگەر بۆ كورد نەبێ هەر نەبێ، پێی ناوێ ئیتر با نەیەتە خوارەوە.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ئەیانوت تەنیا زەحمەتی ئەوەمان لە بەرا بو کە لە "زینوی شێخ" تێپەڕین‌و بچین بە دیوی ئێراندا. وەنەبێ ئەمەیش کارێکی ئاسان بێ. چونکە ناوبانگی (زینوی شێخ)ی بەینی ڕەواندزو شنۆ ی ئێران بوە بە داستان. سام‌و گرنگی ئەم "زینوی" کوشندەیە لە چاو خەڵقی ئەم هەرێمە لە ناوبانگی دەربەندی "قۆتۆر" بە لای خەلقی هەرێمی وان یاوەکو ناوبانگی دەربەندی "شەپکە"ی کێوە بەرزەکانی "کارپات"ە لە بەڵقان. لەبەر ئەمە پێش ئەوەی بکەوینە ڕێ لە ڕەواندز سەرو جوت کاڵەو پێتاوی کوردیمان کڕی‌و ناڵی وڵاخەکانمان تازە کردەوە نەفەرە تورکەکانی خرابونە تەکمان ئەوانیش پڕ هەگبەیەك ناڵ‌و بزماری زیادو ئەسبابی "ناڵبەندی"یان لەگەڵ خۆیان هەڵگرتبو.

بێجگە لەمەیش چەند زەلامێکی گورج‌و گوڵ بە بێڵ‌و خاکەنازەوە کەوتنە پێشمان‌و دێهاتەکان ئاگادار کران بۆئەوەی لە کاتی تەنگانەو لێقەوماندا بەفریامان بگەن. بەڵام سوپاس بۆ خوا لە دەربەند بەبێ زەحمەتێکی ئەوتۆ تێپەڕین‌و لە دەمە دەمی بانگی ئێوارەدا گەیشتینە "زینوی شێخ" ئەو زینوە کە وەکو ئەیانگێڕایەوە کە هەمو زستانێك چەند کەسێکی تیا ئەفەوتێ ڕەق ئەبێتەوە لەوانەی کە بە ناچاری لە دەمی زستاندا ڕێیان ئەکەوێتێ کەمیان بە زیندویی ڕزگاریان لێی ئەبێ. ئەڵێن خوا بۆ هەمو دەردێك دەوایەکی داناوە، ئەمە شکی تیا نیە، تەبیعەت کە خوا نیزامێکی داوەتێ‌و قانونێکی بۆ داناوە یاوەکو هەندێ فەیلەسوف ئەڵێن زادەی هێزێکی کوێر نیە تەماشا ئەکەی لە جێیەکی وەکو حەوزەی ئەمازون کە نەخۆشی لەرزوتا بە هۆی زیندەوەرێکی بچوك بڵاو ئەکاتەوە، هەر لەو جێگەیەدا داری "(گەنەگەنە" پێ ئەگەیەنێ کە بەرەکەی دەرمانە بۆ لەرزوتا. من وا ئەزانم کە ئەمە شتێکی هەڵکەوت نییە بەڵکو کردەوەی دەسی ئەو تەبیعەتەیە کە ئەڵێن کوێر نییە.

ئنجا لە دوای بڕینی "دەربەند" گەیشتینە بەر "زینوی شێخ"و لە دەرگای ئەم دەربەندەدا واتا لەم جێگە سەختەو لەم هەرێمەدا کە بە زەمهەریری دەمی زستانی ناوبانگی دەرکردوە، بۆ گەیشتن بە فریای ئەو بەختڕەشانەی کە ناچاری لە

زستاندا ئەیانخاتە سەر ئەم ڕێگە سامناکە، خانەوادەیەکی کوردی موسڵمانو میوانپەرست جێنشین نەبوەو پاسەوانی لێقەوماوانی ئەم سەرەڕێ سەختو گرنگو بەشەڕ لەناوبەرەی نەگرتۆتە ئەستۆی خۆی. لەژێر باو بارانا دە سەعات بە پێ ڕۆیشتنو لەناو بەفرا تا ئەژنۆ چەقینو دەرچون بهێننە بەر چاو، ئەو وەختە تێئەگەین کە دوای ماندوێتیەکی وا ئارام لەبەر بڕ، لەپەر هەڵاوی ئاگرێکی بێ دوکەڵی کورەی دیوەخانێکی بێ سروەو پاکو تەمیزا دانیشتنو لەبەر سێرەی سەماوەری وەرشاوا چای لەعل ڕەنگی گەرمو بۆن خۆش خواردنەوە شتێکی چەند بەتامەو سەعاتێکی چەن فەرەح بەخشە، ئەو شەوە دوای سەرماو سۆڵەی ڕێی دەربەندو ماندوەتی بە پێ ڕۆیشتنێکی دورو درێژو لەناو بەفراو چەقینو دەرچونێکی لە تاقەت بەدەر لە دێی "زینوی شێخ" لە ماڵی شێخ عبیداللەی نەوەی شێخ کەمالی بەناوبانگ بە جۆرێك حەساندیانینەوە کە تا مردن تامو لەزەتی لەبیر ناچێتەوە، جلوبەرگمان کە بێجگە لە بارانێکی شەستە ڕەهێڵە لەناو لیتەی قوڕو بەفریشدا ببو بە "سەرەویر" هەر بەو شەوە شۆراو لەبەر ئاگری داربەڕوی وشکی ناو کورە، وشك کرایەوە، خۆمان جلی ناو جێگەمان لەبەر کرد دوای ئەوە لەناو ئاوی گەرمی ناو سوێنەدا دەسو پێو سەری تەزیومان شێلراو خوێنی گەرمی تێ زایەوەو چیکڵدانەکانمان کە لەبەر سەرماو سۆڵەو ماندوەتیو برسیەتی لە پێش سەعاتێکا کەوتبوە تەمورە لێدان بە "ناوساجی"ی گەرمو نەرمو کەبابی مریشكو قبوڵی چەوری بە ڕبەهەنار، لە نەغمە سازی کەوت ئینجا لەناو نوێنی ئاوریشمو قبوڵی چەوری بە ڕبەنار، لە نەغمە گوتیو زۆری پێنەچو فریشتەی خەوێکی گرانی خۆش باڵی بەسەرا کێشاینو ئاگامان لە دونیا بڕا.

بەیانی کە چاومان هەڵهێناو لە خەو خەبەرمان بۆوە بەسەرهاتی ڕۆژی پێشومان وەکو خەو ئەهاتە بەرچاو، دوای چایو بەرچاییەکی زۆرو پوختەو بەتامو لەزەتو خواردنەوەی چاو قاوەیەکی پاكو تەمیز، کەوتینە خۆکۆکردنەوەو بۆئەوەی لە سنوری ئێران بچین بەودیوا ئەبو ئەم گەروە سامناکە واتا زینوی شێخ ببرین. شێخ عبیداللەو شێخ عەلائەدینی خەلانی برای هەمو شتێکیان لێك دابۆوە،

"تێشو"ێکی زۆر بەلەزەتیان ئامادە کردبو و خستبویانە ناو هەگبەکانمانەوە، ئیتر کە دیوەخانی "حاتەمی کورد"مان بەجێهێشت، بیست سواری لاوی وەکو بێچوە شێری پێش خستین، تاوتاو لەناو بەفرە زۆرەکەی "زینوی" ڕێگەیان بۆ ئەکردینەوە، ئەو ڕۆژە بە هۆی ڕەنج و تەقەلای ئەو لاوە لەشسوك و ئازایانە، و لە سایەی حەسانەوەی باش و تەواوی شەوی پێشومان لە ماڵی شێخ عبیداللە، ڕێگەی سامناکی "زینوی"یشمان بە بێ زیان بردە سەر.

دیسانەوە لە تەبیعەت ئەدوێین، شتی وا هەیە کە زۆر جار ئەبێتە هۆی کارەساتێکی خراپ و ماڵ وێرانکەر بەڵام هەر ئەو شتە کە وا بەم ڕەنگە مایەی لێقەوماوییە بۆ هەندێك لەوانەیە کە لە لایەکی تراو لە شوێنێکا کە بە بیرا نایەت ببێتە خۆشی و مایەی ڕزگاری بۆ هەندێکی تر، ئێمە لەم ڕۆژەدا کە بە "زینوی شێخ"دا ئەڕۆیشتین و ئەو دڵۆپانەی بە لوتمانا ئەهاتە خواری ئەیبەست و ئەبو بە شوشە سەهۆڵ، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا لە خوا ئەپاڕاینەوە کە هەتاومان لێ دەرنەکەوێت تا لە زینوی ئەچینە دەرەوەو هەر بەفر بباریێ و گڤەی با لە کارا بێ، چونکە ئەگەر بەفرو با بوەستایەو خوانەخواستە هەتاو لەژێر هەورەکانەوە دەرکەوتایە لەوانە بو بەبێ زیان زینوی نەبڕین، چونکە ئەو بەفرەی کە بەستبوی و وەکو شەقام بەسەریا ئەڕۆیشتین لەژێر تیشکی ڕۆژا خاو ئەبۆوەو جاری وا هەڵ ئەکەوت تا تەوقی سەرمانی پیا بچێتە خوارێ، بەڵام سوپاس بۆ خوا کە سەختی تەبیعەتی ئەو ڕۆژە بۆ ئێمە بوبو بە خێرو مایەی خۆشی خۆشی. لەبەر ئەوە وەکو ئاسك بە گورجی و لەشسوکی ڕێگەمان ئەبڕی و تا نیوەڕۆ ماوەیەکی ئەوەندەمان نەمابو کە لە سنوری عێراق بچینە دەرەوە، واتا ترسی ئەوەمان نەما کە لە زینوی شەومان بەسەر سەرا بێت چونکە لە شەوی زستانا لە زینوی ڕەنگە ورچیش بە زەحمەت بژی.

ڕۆژ وەك بەزەیی بە ئێمەدا هاتبێ و بۆ ئەوەی بە تیشکی ڕوخساری شیرینی نەمانکوژی تا نزیك نیوەڕۆ لە پشت هەورێکی ئەستورەوە "عەڕادە"ی خۆی تاو

دا، بەڵام لە پشت پەردەی نازەوە قنجی ڕەوتی وەك ئاسکی ئێمەی بەدی کرد ڕوبەندی هەوری تۆزێك لادا، گۆشەیەکی ڕوخساری نازەنینی بۆ دەرخستین، لە ماوەی سەعاتێکا بەم نیو نیگایە کارێکی بەسەر ئێمە هێنا خوا بە بەشی هیچ کەسێکی نەکاو ئەو کارەساتەی کە لەناو دەریای لیتەو قوڕاوی بەفرا بەسەر ئێمە هات لەوانە نییە بە دەم بگێڕڕێتەوە ئاخری بە یارمەتی خوا تەنگمان بە زینوی هەڵچنی و لە تەپۆڵکەو یا کۆسپێك کە تەبیعەت لە دیوی ئێرانەوە کردویە بە دەرگا بۆ ئەم زینوی سەرکەوتینە سەرەوە. لەویٚ لەسەر ئەو تەپۆڵکەیە کە ئەڕوانی بە دەشتی پان و ئاوداری شنۆدا نەسیمێکی ساردو بۆن خۆشی ئێران دای بە دەماخمانا. ئیتر لەو کۆسپەوە بە دیوی کوردستانی ئێراندا چوینە خوارەوە. ئەسپەکانمان کە دو ڕۆژ بۆ لەبەر سەختیی و ناخۆشی ڕێگە هەر بە دوای خۆمانا ڕائەکێشا لەگەڵ ئەوەیشا لەتاو ماندوێتی لەوێدا میزی خوێنیان کرد بە خۆیانا، ئێمەش هەر یەکە لە عاستی خۆمان و بە بێئەوەی دەسەڵاتێکمان تیا بێ لێی کەوتین و پێمان لیٚ ڕاکێشا، بەڵام دوای تۆزێك حەسانەوەو کەمێك خواردن ئەو تێشووەی پێمان بو و سەرو جگەرەشمان کێشا، ئنجا بۆئەوەی نەکەوینە شەو، بە ناچاری خۆمان هاویشتە سەر پشتی ئەسپەکانمان بە کۆسپەکەدا چوینە خوارەوە بەرەو دەشتی پان و هەزار بە هەزاری پڕ لە ئاوی چەمەن و گوڵزاری شیرینی شنۆو لەژێر تیشکی گەرمی خوێنبزوێنەری ئافتاوی کوردستانی ئێراندا بە سواریی ڕێگەمان بڕی تا گەیشتینە دەورو پشتی شاری شنۆ.

ئەو ڕۆژە دەسماڵی زێڕینی هەتاو لە سەرمان جیا نەبۆوەو خوڕەی ئاوی وەك بلورو ساردو بێگەردی جۆگەکان وەك مۆسیقایەکی سروشت لە گوێمان نەبڕا، چیمەنە سەوزو ناسکەکانی ئەو دەشتە ئەتوت فەرشی زمڕوتە، گوڵی ڕەنگاوڕەنگی گویٚ ئاوەکان پەراوێزێکی نەخشینی پێوە نابو، بەهاری کوردستانی بە هەمو جوانی و تریفەوە خستبوە بەرچاو، ئەسپەکانمان بە ڕەوتێکی ڕەوان و کەیف و خۆشییەك کە ئێمە هەستمان پێکرد بەسەر ئەم چیمەنە سەوزو ناسکەدا ڕێگەیان ئەبڕی. تیشکی ڕۆژ کە لەناو ئاورنگی وەك مرواری لە

ڕوی ئەم چیمەنەدا وەك پرچی ئایشێ و فاتمە لە هەمو ڕەنگە ئەدرەوشایەوەو بە زمانی حاڵی خۆی تێی ئەگەیاندین کە خاکی شیرینی کوردستان شایانی ئەوەیە هەمو کوردێك خۆی لە ڕێدا بەخت بکا.

شنۆ لەسەر ڕێگەکەمان نەبو، بەڵای دەسی ڕاستا نزیکەی سەعاتێك لە ڕێگەکەمانەوە دور بو لەبەر ئەوە نەچوینە ناو شاری شنۆو لەسەر ڕێ لە نوقتەیەکی پۆلیسی ئێران لامان دا، ئەفسەری سنور کە پلەی سوڵتان (یوزباش)ی هەبو بە بیانوی پرس بە گەورەی خۆی لە شنۆ ئەیویست لەوێ ڕامانگرێو و بە قسەی خۆی هەر لە ئێوارەوە نامەی بۆ ناردوەو لە هاتنی ئێمە ئاگاداری کردبو، شەومان لە نوقتەکەدا ڕابواردو ماندومان حەسایەوە. بەیانی دوای چاخواردنەوە لەو ناڵە زیادەی پێمان بو بەشی پەلە خاوسەکانی وڵاخی سوڵتانمان لێ داو بە ناوی بەخشیش دە "تارانی"شمان نایە مشتی دو نەفەرەکەی نوقتەکە، ئیتر بێ ئەوەی پرسی هاتنەوەی یا نەهاتنەوەی وەڵامی گەورەکەی شنۆی لێ بپرسین یا ئیزنی لێ بخوازین سواری وڵاخەکانمان بوین و کەوتینە ڕێ، شنە شنی نەسیمی بەیانی بەهار بو بۆنی عەتری گوڵ و ڕێحانە-کێوی، گیانێکی تازەی ئەکرد بە بەرا، لەژێر پێمانا فەرشی نەرمونۆڵی چیمەنی سەوزو ڕو بە ئاورنگی وەك مرواری، قەراغ ڕێگەکانەوە بەناو گوڵ و چیمەنا، خشەی ئاوی بلورینی جۆگەکان و ناوبەناو هاژەهاژی ئەو تاڤگانە کە لە قەد کێوەکانی بە بەفری سپی وەك چۆڕی شیر داپۆشراو ئەڕژایە خوارەوە، جریوە جریوی چۆلەکەو باڵندەی ڕەنگاوڕەنگ، ئاوازی بولبول لەژێر گومەزی شینی بێگەردی ئاسمانا چاو ئەندازو سەیرانگایەکی هێندە شیرین و پڕ نەشئە، هێند بە زەوق و گیان بزوێنەری لێ پەیا بوبو کە بە بیری هیچ شاعیرێکا نەیەت، خولاسە بە تەنیا وشەیەك ئەتوانین بڵێین کە تەبیعەت لە کوردستانی (ئێران)دا موژدەی نزیکبونەوەی نەورۆزی پێ بو. لە شنۆ بەولاوە ئێمە بەناو پارچەیەك بەهەشتا ئەڕۆیشتین.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

٧٧

شاری ورمێ

دوای جیابونەوەمان لە ڕەواندز بە حەوت ڕۆژ (حەوت مەنزڵ) گەیشتینە شاری بەناوبانگی ورمێ. لەم ڕێگە خۆش و چاو ئەندازە شیرینانەدا ئەوی بە داخێکی دەرونیەوە ئەکەوتە بەرچاو، کەساسی و هەژاری خەڵقی وڵاتەکە بو، ناوبەناو توشی کاروانی و ڕێبوار ئەهاتین، بەشی زۆری ئەم ڕێبوارانە، بە ژن و پیاوەوە ڕوت و قوت و پێ–خاوس بون، یا بە هەندێ پەڕو پەڵاسی شڕو چڵکن هەندێ جێگەی لەشیان پۆشیبو، تێگەیشتن لە برسیەتی و نەخۆشی ئەم خەڵقە بێخاوەنە کە لەژێر چەپۆکی خاوەنێکی بێگانەو خوێنمژا کەوتبونە ئەم حاڵە پەرێشانە، پێویست بە زانایی و پسپۆڕی نەبو. لە هەزارا یەکێکت نەئەدی کە تێر بێ یا پۆشتە، لەم وڵاتە خۆش و پڕ لە خێرو بەرەکەتەدا، لەم بەهەشتی سەر زەمینەدا داخەکەم دۆزەخیەکان زیندەگانیان ئەکرد.

ورمێ (ارومیە) نزیك بە گۆم یا "زەریاچەی ورمێ"یە. شارێکی بچوك و زۆر خۆش و دڵگیرە، کوچەو بازاڕێکی ڕێك و پێك و پاك و خاوێن و ئاو هەوایەکی سازگاری هەیە. لە هەمو جۆرێك خواردەمەنی تیا دەس ئەکەوێت، شاری ورمێ بە کاروانسەرا گەورەو جوانەکانیا دەرئەکەوێت کە ناوچەیەکی بازرگانییە، بێجگە لەمەیش ناوچەی وڵایەتێکە هەر بە ناوی "ورمێ"وە. بەوەدا کە کاروان و هاتوچۆکەران لە دەرگایەکی تایبەتی گەورەوە ئەچنە ناو شارەکەوە دەرئەکەوێت کە شارەکە بە شورە چواردەوری دراوە، خەڵقی شار بە کوردی و تورکی قسە ئەکەن کەم و زۆر فارسیش ئەزانن لە کاتی بەختیاری سمکۆدا ئەم وڵاتە هەموی لەژێر حوکمی شکاکدا بو. بەڵام زۆر بە داخەوە ئەیڵێم کە خەڵق لە سمکۆ زۆر بە گلەیی بون، لە هەمو هەڵکەوتێکا بە کزەی دەرونەوە باس و هەواڵی دەوری سمکۆو زەبرو زەنگیان ئەگێڕایەوە. من بە ناوی ئەوەی کە کوردێك بوم زۆرم لاگران بو کە قارەمانێکی کورد لە وڵاتی خۆیدا ناوێکی وای بەجێ هێشتبو.

لە ورمێ حکومەتی تورك شابەندەرخانەی هەبو، لەبەر ئەمە بۆ کاروباری سەفەرمان "شابەندەر"ی تورك هەوڵی بۆ ئەدایین، بەڵام "کوماندانی ناوچە"ی ورمێ زۆر تەگەرەی ئەخستە ئیشەکەمانو ئەیویست تەگەرە بخاتە ڕێگەمان، بە قسەی خۆی لە حەربییەی ئەستەموڵ خوێندبویو تورکەکانی زۆر خۆش ئەویست، وەکو تریش تا حەز کەی قوماربازو دو ڕو و زمانلوس بو، وام بۆ دەرکەوت کە بەرامبەر بە ئێمە (کورد) بیرێکی باشی نەبێو شتێکی خراپی لە ژور سەرا بێ، سێ ڕۆژی بە تەفرەدانو درۆو دەلەسە لەگەڵ بردینە سەر. ئێمە بە گەیشتنمان بۆ ورمێ ئەسپەکانمان فرۆشتبو و بڕیارمان دابو لە زەریاچەی ورمێوە بە پاپۆڕ بپەڕینەوە.

من ئیتر تەواو پەست ببومو توانای ئەوەم نەما زیاتر خۆم بگرم. بڕیارم دا کە درۆو ڕاستی کابرای کوماندان تاقی بکەمەوە. ئەو ئێوارەیش لای "شابەندەری" تورك بانگ کرابوین، پێشئەوەی بچینە لای شابەندەر نامەیەکی بچوکم نوسی بۆ والیو کردەوەی کابرای کوماندانم تێگەیاند. هاوڕێکانم بەرهەڵستییان ئەکردو نەیانویست کە نامەکە بنێرم، بەڵام بە قسەم نەکردنو بە پۆلیسێکی سەرەڕێدا نامەکەم ناردە ماڵی والی، بە ناوی خۆمەوە. هاوڕێکانم لەوە ئەترسان کە ئەم کردەوەیە ببێتە هۆی توڕەبونی کوماندانو دواکەوتنی سەفەرەکەمان.

شەو لە ئوتێل زۆر خۆشمان ڕابواردو خواردنەوەیەکی زۆرمان خواردەوە، لە درەنگوەختا یەکێك لە غوڵامەکانی ئوتێل هاتو پێی وتین کە کوماندان لە ژوری ئینتزار ئەیەوێت یەکێکمان بچینە لایو قسەمان لەگەڵ بکات ئەحمەد تەقی لەناو ئێمەدا نەیئەخواردوە، ئەومان ناردە لای، ئەوەندەی پێ نەچو (ئەحمەد) گەڕایەوەو چەند کاغەزێکی بە دەستەوە بو، والی وەڵامی نامەکەی منی نوسیبۆوە لەم نامەیەدا بەرامبەر بە خۆمو هاوڕێکانم زۆر بە زمانێکی شیرینو ناسك ئەدواو سەلامو نەوازشێکی زۆری پێشکەش ئەکردینو دوای ئەوەی ئەیوت:

" یەکجار ئەوە جێگەی داخە کە لە هاتنی ئێوە لە وەختا ئاگادار نەکراوم کە واجبی میوانداری بەجێ بێنمو بە سەرلێدانتان موشەرەف ببم. ئەگەر ئێوە

پەلەتان نەبێ و بتوانن ڕۆژێکی تریش لێرە بمێننەوە زۆر بەختیار ئەبم و هیچ نەبێ تەنیا ڕۆژێك لە سوحبەتی ئێوەدا بەسەر ئەبەم، ئەوا لەگەڵ ئەم نامەیەدا هەرچی کاغەزو وەسیقەیەك پێویست بێ بۆ پێشکەشتان کرا، بێجگە لەمەیش، گەمێی "ئازادستان" کە ئامادەیە بەیانی زو بکەوێتە ڕێ ئەمری پێ کرا کە تا ئێوە ڕێ ئەکەون و ئەچنە "ئەسکەلە-میناء" چاوەڕێتان بکا و جێگەی شایستەتان بۆ ئامادە بکا. ئەمریش بە ڕەئیسی شار دراوە کە بەیانی دو پایتون (عەرەبانەی داخراو)ی تایبەتی بنێرێتە ئوتێل کە پێی بچنە ئەسکەلە".

بە ڕاستی هەمومان لەم کردەوە شیرین و گورجانەیە سوپاسی "والی"مان کردو قەت بە خەیاڵمانا نەهاتبو کە لە وەڵامی نامەیەکی بێ نرخی غەریبێکی وەکو مندا والی دەوڵەتی ئێران بەم ڕەنگە بجوڵێتەوەو ئەم پیاوەتیە گەورەیەمان لەگەڵ بکا. بەڵام داخەکەم، تەنیا هەڵەیەکی بچوك بو بە هۆی تێکدانی خۆشییەکەمان ئەم (والی)یە بەنرخە لەسەر نامەکەی من دەسبەجێ کوماندانی ناوچە داوا ئەکا و بە ئەو وەسیقانەی کە بە دەسمانەوە بو و دابومان بە کوماندان و ناوو نیشانمان و هۆی[7] چونمان بۆ تورکیا تێ ئەگا، لەسەر ئەوە ئەمر ئەدا بە نوسینی ئەو کاغەزەو ئامادەکردنی جێگە لە پاپۆڕی ئازادیستان، بۆ هاوڕێکانم بە پێی ئەو ناوانەی کە من لە نامەکەما بۆم نوسیبو، بەڵام وا دیار بو کە من نوسەری نامەکە ناوی خۆم لەگەڵ ناوی هاوڕێکانا دا نەنابو، لەبەرئەوە "والی"یش ناوی منی لە وەسیقەکاندا نەنوسیبو.

ئێمە کە ئەبو لە ڕێی ئێران و قەفقاسیاوە بەناو خاکی چەند دەوڵەتێکی بێگانەدا بڕۆین و سەفەرێکی دورو درێژمان لەبەرا بو، ئەقڵ نەیئەبڕی کە بە وەسیقەیەکی ناتەواو ڕێگە بدەینە بەر، لەبەرئەمە بە "ئەحمەد تەقی"م وت کە دوای بەیانی سوپاسی زۆر تایبەتی بۆ جەنابی والی، لە کوماندان بگەیەنێت کە ناوی منی لەبیر چوەو ئەمر بکا کە ناوم بنوسرێت لە وەسیقەکاندا. فەوزی بەگ

---

[7] ئێمە لە وەسیقەکانی بە دەسمانەوە بو لە ڕەواندز لە لایەن ئوزدەمیرەوە نوسرابو، وا درابوینە قەڵەم کە زابتی تورکین و بە ئیجازە ئەچوینەوە بۆ تورکیا.

کە ئێوارە زۆری تەقەلا دا کە نامەکەم نەنێرم، هەڵی دایەوەو وتی *ئەمەی پێ ناوێت و ئەوە نایەنێت کە دوبارە ئەم وەسیقەیە بنێرڕێتەوە بۆئەوەی ناوی تۆی تیا بنوسرێت* وتم: *بەڵام بەبێ ئەوە ئەبێ من لێرە بمێنمەوەو کاری ئەقڵ نییە کە بێئەوەی ناوم لە وەسیقەکەدا هەبێ شوێنتان بکەوم*. بە هەمومان ویستمان کە تێی بگەیەنین و بێدەنگی کەین، لەوانە نەبو. کە شتێکی گرت بە دەمەوە دەسی هەڵنەئەگرت و هەر ئەبو قسەی ئەو بچێتە سەر، من لەبەر دڵی (شابەندەر) گوێم نەدایە چەنەبازی ئەو، ئەحمەد تەقی ش کاغەزەکانی هەڵگرت و چۆوە لای کوماندان. بەڵام فەوزی نەیبڕییەوەو تا ئەهات شوڵی لێ هەڵبڕی.

"شابەندەر" پیاوێکی زۆر بە شەرم و ئەدەب بو، گەلێکی لەگەڵ خەریك بو و لێی پاڕایەوە بەڵام فەوزی دیار بو کە سەرخۆشییەکی قورس ئەوەندەی تر کەری کردبو. من هاتبومە سەر ئەوەی کە بە تایبەتی ئەیەوێت من تەکدیر بکا، ئەگینا کوڕی پیاوێکی گەورە بو پاشایەکی بەناوبانگ بو، خوێندنێکی بەرزی هەبو، بە ئەڵمانی و فەرەنسزی زۆر جوان گفتوگۆی ئەکرد لەبەر خواردنەوەش بێ ئەوەی کرد، ئێمەش وەکو ئەو خواردبومانەوە ئەو بە خانەخوێش دائەنراو ئێمە میوانی ئەو بوین، وا پێویست بو کە ئەوەندە لە سنوری نەزاکەت و ئەدەب نەچێتە دەرەوە. بەڵام داخەکەم ئەمانەی هیچ نەهێنایە بەرچاو من لە تاو "شابەندەر" کە زۆر تێك چوبو هەر خەریکی دڵدانەوەی من بو، بە پێکەنین و قسەی خۆش بەرامبەری "فەوزی"م ئەکرد، بەڵام ئەو بێهۆشە دەریخست کە خوێندن و جاه گەوهەری ئینسان ناگۆڕێ، و لە "شابەندەر"ی گەیاند کە لە تەربیەیەکی بەرز بەشدار نییە. چونکە لە دوای ئەو هەمو سازندەیی و چەنەبازی و جنێودانە کە بەرامبەر بە من کردی و نواندی هێشتا تەسکینی دڵی نەهاتبو و لەپڕ ڕاست بۆوەو تا هێزی تیابو مستەکۆڵەیەکی کێشا بە سەرما.

ئیتر من لەو پێستەی تیا بوم چومە پێستێکی ترەوە ئەوەم لەبیر چۆوە کە لە مەجلیسی پیاوانا دانیشتوم، بوم بە جانەوەرێك، چاوم ئیتر هیچی نەئەدی. ئەوەندە ئەزانم کە فەوزیم بە شەقێك و زلەیەك خستبوە ژێر مێزەکەوە، هەرچی

خواردنەوەیەك كە مابو لەگەڵ قاپە مەزەكان ڕژابون بەسەرو چاوو لەشیا. یەك دو جار هەڵسایەوە ئەیویست پەلامارم بدا، بەڵام هەمو جارێكیان ئەو شەق و زللەیەی ئەخواردەوە لە ئەنجامدا شل بو و بەلادا هات، ئەو وەختە وەكو لە شەڕە بۆكسا سەركەوتبم، شابەندەر هاتە پێشەوەو دەسی كردە ملم وتی: *"ئەم بێئەدەبە ئەمەی هەڵئەگرت. بە ڕاستی پێم خۆشبو، گەردنی باوكت ئازاد بێ"*.

دوای ئەم شەڕە شەقە ناشیرینە شابەندەر غولامەكانی بانگ كرد، فەوزی‌یان بردە ژورێكی نوستن، ئاگای لە خۆی نەمابو نازانم یا لە شەرما خۆی كردبو بە مردو!، ئێمەیش گەڕاینەوە جێگەی تایبەتی نوستنی خۆمان.

٧٨

لە ورمێ وە بۆ شەرەفخانە

بەیانی زو شابەندەری تورك كە بە ڕاستی نمونەیەكی بەرزی ئەدەب بو، هاتە لام و چوینە جێگەی تایبەتی خۆی و پێكەوە چامان خواردەوە. دوای بەینێك فەوزیش هاتبو و تكای ئەكرد كە ئیزنی بدەین بێتە ژورەوە شابەندەر پرسی بە من كرد وتی *دیارە هاتوە ئاشتت بكاتەوە* وتم: *من ئەبێ ئەو ئاشت بكەمەوە*.

شابەندەر خۆی چو هێنایە ژورەوە زۆر بە شەرمەوە. هات و دەسی كردە ملم و زۆر لۆمەی خۆی كردو سوێندی خوارد كە ئیتر ئارەق نەخواتەوە. دەم‌وچاوی لە چەند لایەكەوە هەڵتۆقیو و، شین بوبوۆوە. یەك دو پەنجەی دەسیشی پێچابو ئەیوت پەنجەیەكیان لەوانەیە شكابێ. منیش دڵم دایەوەو وام لە خۆم كرد كە كردەوەكانی شەوێم نایەتەوە بیرو ئەبێ زۆرم خواردبێتەوە، ئیتر بڵێین ئاشت بوینەوە.

دوای سەعاتێكیش بە سواری پایتون ڕومان كردە ئەسكەلە. لە ورمێ وە تا ئەسكەلە واتا سەر قەراغی زەریای ورمێ دو سەعاتێكمان پێچو، لەوێ "قەفتان"ی پاپۆڕەكە هات بە پیرمانەوە، لاوێكی زۆر زرنگ و ڕوخۆش و چوست و چالاك بو. گورج دایمەزراندین، و دەسبەجێ پاپۆڕ كەوتە بزوتنەوەو ڕێگەی زەریای گرتە

تایبەت ترین بنکەی کتیبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بەر، ئێمەش لەسەر سفرەی خواردنەوەکە قەفتان بۆی ئامادە کردبوین ڕیزمان بەست. ئەحمەد تەقی هەر نەیئەخواردەوە. فەوزی لەگەڵ ئەو پێکەوە لە قوژبنێکەوە دانیشتن و تەماشای بەحرەکەیان ئەکرد. قەفتان ئەیگێڕایەوە ئەیوت: *ئاوی زەریای ورمێ زۆر تاڵە، ماسی تیا ناژیت. بە کزەبایەکیش ئەکەوێتە شەپۆل و ڕێبوار ئەخاتە سەغڵەتی.* قسەکەی درۆی تیا نەبو، ئەوەندەی پێنەچو شەپۆل و فەرتەنە دەسی پێکرد، بۆئەوەی دڵمان تێکەڵ نەیت و نەڕشێینەوە گواستمانەوە کەمەرەیەکی دەستەی خوارەوەی پاپۆڕەکە، ئەمەش کەڵکی نەبو و کەم و زۆر ڕشاینەوە و سەرمان هاتە ژان، بە نیو سەعاتێك نوستن هاتینەوە سەر خۆمان، بەڵام بەمە سەرمان سوك بو و ناوسكمان پابۆوە. بایەکەش نەما و ڕوی زەریا وەکو ئاوێنەیەکی بێگەرد ئەبریقایەوە ئنجا لەو (ئارەقی) کشمیشەی کە لێمان مابۆوە دەسمان کرد بە خواردنەوە و کەوتینە خەیاڵێکی تر، بە هەمویەوە چوار سەعاتێك بەسەر زەریاوە ماینەوە، ئیتر گەیشتینە قەراغی خۆرهەڵاتی زەریاکە و لەوێ لە ئەسکەلەی بەناوبانگی شەرەفخانە ڕۆژێك پێش جەژنی ڕەمەزان لە "ئازادیستان" هاتینە خوارەوە.

٧٩

لە شەرەفخانەوە بۆ شیستەر

لە شەرەفخانە هەر لە نزیك ئەسکەلەوە لە خانێکا دابەزین، تازە نانی نیوەڕۆمان خواردبو خەریکی نوستن بوین کە ئەفسەرێکی ئێرانی هات و بە ناوی کوماندانەوە داوای ڕەئیسی هەیئەتەکەی ئێمەی کرد.، لەبەرئەوەی کە تەنیا فەوزی بەگ هێشتا خۆی نەگۆڕیبو ئەومان نارد کە بچێت بۆ لای کوماندان ئێمەش کەوتبوینە غایلەوە و پێی وتین کە خۆمان ئامادە بکەینەوە بۆ سەفەر. بە قسەی فەوزی، کوماندان تەلەگرافی بۆ هاتبو کە ئێمە بگرێت و تەسلیمی ئینگلیزەکانمان بکات. فەوزی باوەڕی بە کابرای کوماندان کردبو کە تورکی خۆش ئەوێت لەبەرئەوە نایەوێت ئێمە بدا بە دەستەوە، چونکە بە فەوزی وتبو تا ئێوە لە

شەرەفخانە دور نەکەونەوە لێتان ناپرسینەوە، دوای ئەوەش وەڵامی تەلەگرافەکە ئەدەینەوەو ئەڵێین لێرە نەماون و چونەتە تەورێز، لەوێش "سەرشابەندەر"ی تورك تەگبیرتان بۆ ئەکا.

من ئەم قسە بێمانایە نەئەچو بە ئەقڵماو ئەمزانی ئەمانە هەمو چاو و ڕاوە، ئەگینا لەو ڕۆژانەدا لە ئێراندا جاری ئینگلیز هیچ دەنگ و سەدایەکی نەبو لە هیچ کوێیەکەوە دیار نەبو، ڕوسەکان، بە تایبەتی لە باکورو باکوری ڕۆژئاواوە زۆر دەسیان ئەڕۆیشت و دەنگیان دلێر بو، تورکە کەمالیەکانیش کە دۆستی هەرە خۆشەویستی ڕوسە "بولشەویك"ەکان بو، لای ئێرانیەکانیش قسەیان لە سەرەوە بو لەبەرئەوە ڕێی تێنەئەچو کە ئینگلیزەکان بتوانن بەبێ بەڵگەیەك و لەلای حکومەتی ئێران، ئەو ڕۆژە بەرامبەر بە ئێمە شتێك بکەن، بەڵام لەبەر هەر شتێك هەیە وەکو خۆنواندن و یا موزێری یا بۆ بەرتیل لە لایەن هەندێ کاربەدەستی پلەی دوەمەوە ئەم چاو و ڕاوەمان لێ ئەکرا. دەسەڵات نەبو، ئێمەش بۆئەوەی ڕۆژێ زوتر ڕزگار بین و بگەینە مەبەسی خۆمان سەرمان لە عاستا دائەنواند. لەبەرئەمە ویستمان لە قسەی کوماندان دەرنەچین و بێئەوەی وەخت لە دەس بدەین (شەرەفخانە) بەجێ بێڵین و بچینە شیستەر.

بە ڕاستی ئەم سەفەرە ئێمەی زۆر بێتاوان ئەکرد چونکە هەر ئەو ڕۆژە لە ورمێ توشی سەر ئێشەوو دڵ تێکەڵهاتنێکی زۆر هاتبوین و گەلێك ڕشابوینەوە، ئێستەش بێ ئەوەی تۆزێك ماندومان بحەسێتەوە یا سەرخەوێك بشکێنین ئەبو بە سواری کەر یا بە پێ بکەوینە ڕێ، بەڵام وەکو وتم چارەمان نەبو پیاومان خستە ناو بۆ ئەوەی چەند وڵاخێك یا کەرمان بۆ پەیا بکەن لە شەرەفخانەوە بۆ تەورێز، ڕێگەی ئاسن (شەمەنەفەر) هەبو، بەڵام لەوێ شەمەنەفەریش بە جەژن کار ناکاو لەبەر هەبونی شەمەنەفەر لەوێوە بو شیستەرو تەورێزو ئەو شارانەی کە لەسەر ڕێی شەمەنەفەرن هۆیەکی تری هاتوچۆ بە زەحمەت چنگ ئەکەوت.

هەمومان لەناو جێگە هاتینە دەرەوەو خۆمان کۆکردەوە، کابرای ئێرانی کە ناردبومان بۆ وڵاخ پەیاکردن، ئەویش دو کەری بۆ گرتبوین بە کرێ و هێنانی.

ماوەی بەینی شەرەفخانەو دێی شیستەرمان لە کابرای خاوەن کەر پرسی، وتی بە پێیان چوار سەعاتێکە، لەبەرئەمە بڕیارمان دا کە شتومەکەکانمان لە کەرەکان بکەین و خۆمان بە پێ بڕۆین. وەختیش بەهار بو، هەوای سازگاری ئەو ناوە خوێنی بوژاندبوینەوە لەبەرئەوە بە خومانا ڕائەپەرمو کە نەکەوینە ئەوەی لەسەر شتومەکەکانەوە خۆیشمان ببین بە سەرباری کەرەکان. ئەفسەرێکی ئێرانیش لە شەرەفخانە بو ئەگەڕایەوە بۆ تەوریزو شارەزای ڕێگەکە بو، لەبەرئەوە کەرەکانمان لەگەڵ نەفەرەکان لە پێشەوە ڕەوانە کردو خۆیشمان شەقامی ڕاست و ڕەوانی شیستەرمان بەپێ گرتەبەر. لە بازاڕی شەرەفخانە هەر بەسەر ڕێوە یەکی بایی "تارانی"یەك کشمیش و بادەممان کڕیبو بەڕێوە ئەمانخوارد، ئەو کشمیشە جارێکی تر لە هیچ وڵاتێك بەرچاوم نەکەوتۆتەوە.

من وام تاقی کردۆتەوە لە سەفەرا نابێ باوەڕ بەوانە بکەین کە ئەڵێن فلانە ڕێ ئەوەندە سەعاتە یا بەینی فلان دێ و فیسارە دێ ئەوەندەیە. چونکە تا ئێستە لەم بابەتەوە هەرچیم بیستبێت ڕاست دەرنەچوە. بە ئێمەیان وت ڕێگەکەمان چوار سەعاتە ئەو ڕۆژە ئێمە یانزە سەعاتی خشت بە ڕێوە بوین، نزیك نیوە شەو ئنجا گەیشتینە شیستەر دێهاتی ئێران لە دێهاتی عێراق ناچێت و لەوێ زۆر دێی وا هەیە کە لە لای ئێمە بە شار دابنرێت، کام دێی کە ناوێکی نەبێ لە گەڵ ناوچەی ناحیەو هەندێ ناوچەی قەزاکانی عێراق خۆشترو ڕێکوپێکترە. لە لایەن پاك و تەمیزیشەوە دێکانی ئێران لە زۆری شارەکانی ئێمە باشترن، ژمارەی دانیشتوانی هەندێ لە دێکان ئەگاتە پێنج هەزار کەس، هەمو دێیەك بازاڕو دوکانی ڕێکوپێك، قاوەخانە، چاخانە، و ئاشخانەی پاك و تەمیزی هەیە.

ئەو کاروانسەرایانەی لە هەندێ دێهاتی ئێراندا هەیە لە هەمو شارێکی عێراقدا نیە. شیستەر دێیەکە لەم نوعە ئێمە لەبەر ماندوێتی و تاریکی شەوەوە بە تەواوی بازاڕو دوکان و کاروانسەراکانمان بەدی نەئەکرد، بەڵام لەو پەنجەرانەوە کە بە ڕوکاری کۆڵانەکاندا کرابونەوە تیشکی چراکان هەندێ نیشانەی خۆشی و ڕێکوپێکی دێکەو وێنەی خانوەکانی بۆ دەرئەخستین. لە چاخانەیەك بۆ ماندو

حەسانەوە لامان دا، بەو نیوەشەوە نزیکەی بیست کەسێکی تیابو. چاخانەکانی دێهاتەکانی ئێران گەلێکی ئاشخانەشی تیایەو ژوری پاك‌و تەمیزی نوستنیشی تیا دەس ئەکەوێت، چاخانەکەی ئێمە لەم بابەتە بو، دوای خواردن‌و چاخواردنەوە هەر ئەو شەوە "پریجقە" عەرەبەی بارمان بەکرێ گرت‌و خۆیشمان لە ژورێکا ڕاکشاین‌و تا بەیانی چرکەمان نەکرد.

سبەینێ قاوەڵتی بو کە بریجقەکەمان لە دەشتی *میان دو اب* (میانەی دو ئاو)دا بە تیژی ڕێی ئەبڕی، لەم دەشتەدا من ماتەمینی گرتمی‌و بیری ڕابوردو و بیری زەمانی شەڕی یەکەمی گشتیم ئەکردەوە. حیلمی بەگی زابت ڕوکنی تورك، لە شەڕی گەورەی یەکەمدا بە هێزێکی بچوکەوە هاتبوە ئێران، لە بانەوە تا سەقزو بۆکان‌و سابلاخ، شارەکانی خۆراوای ئەم وڵاتەی داگیر کردبو لەهەر یەکێك لەم شارانەی کوردستان دوای ئەمەی کە بە ناهەق گەورەو سەردارەکانی کوردی ئەنا بە نیشانی تفەنگەوەو گوللەبارانی ئەکردن، شارەکانی تالان ئەکردو دەوڵەمەندەکانی جەریمە ئەکرد. حەمە خانی "بانە"و سەرداری بۆکان لەناو ئەوانەدا بون کە بە گوللەبارانی حیلمی بەگ لەناو برابون. ئنجا حیلمی بەمەوە نەوەستا، ڕوی کردە ورمێ‌و تەورێز، یەکلەدوای‌یەك چوە ئەم دو شارە گەورانەشەوە، من ئەو وەختە لە ئەستەموڵ ئەمخوێند، ڕۆژبەڕۆژ لەسەر نەخشەی ئێران کە بە ڕوکاری شوشەی کتێبخانەکانی ئەستەموڵدا کرابو هەر شارێکی حیلمی بەگ ئەچوە ناوی لە کاغەز بایەخێکی لێ چەسپ ئەکراو بەوەدا ئاگام لە جەوەلانە قارەمانییەکەی "حیلمی" ئەبو و لە ژێرەوە بۆ بەسەرهاتی بێخاوەن‌و بێدەسەلات فرمێسکم ئەڕشت.

ئەم زابتە تورکە بەناو شوێن لەشکری ڕوسەکان کەوتبو، لە خاکی دەوڵەتێکی بێگانەدا شارەکانی ئەو دەوڵەتەی بە بەر چاویانەوەو بە بەر چاوی دونیاوە بە ئاشکرا تالان ئەکرد، گەورەکانی ئەکوشتن‌و خەڵقەکەی ئەڕوتاندەوە. کەس نەبو بپرسێتەوە ئەوانەی گیرۆدەی ئەم جەورەو ئەم ماڵ وێرانییە ئەبون هەمویان کورد بون، بەڵام بە دەس "کێ"وە ئەمەیان بەسەر ئەهات‌و توشی ئەم

کارەساتە ئەبون؟! بە دەس کوردەوە، چونکە لە لەشکری حیلمی بەگ تەنیا تورکێکی تیا بو، ئەویش حیلمی بەگ خۆی بوە! ئەوانی تر واتا لەشکرەکەی حیلمی بەگ سەرپاکی کورد بون.

حیلمی بەگ زۆر لە تەوریز نەمایەوە، هێزێکی سوارەی ڕوس گەیشتە سەری و دەرییپەڕاند، لەشکری شکستەی حیلمی کە هەموی کورد بون و لە ڕوسەکان زیاتر لە لایەن کوردە ماڵویران کراوەکانەوە شپرزە کران لە دەشتی "میاندواب"دا، ئەوەی ئەو سەعاتە ڕزگار ببو ئەویش بو بە ژێر زۆنگاو و لێتەی بەفری زستانەوە لەم دەشتەدا ماتەمینی ئەو سەعاتەی من هەر لەبەر بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو هەرێمە نەبو، بۆنەیەکی تایبەتیشی تیا هەبو، "مەلا سەعدی"ی خەڵقی سلێمانی کە لە قەیسەری غەفور ئاغادا دوکانی عەتاری هەبو زۆر بوێژباز بو، بە تایبەتی شیعری "کەلیم-بێ دڵ" و شیعرەکانی مەسنەوی و بە لایەوە وابو کە هەمو شیعرێکی مەسنەوی ئایەتەو یا ئیعجازێکی تیایە. مەلا سەعدی پیاوێکی نوێژکەرو موسڵمان و بەئەدەب و یەکجار تەبیات جوان و ڕازی بو بە بەشی خوا. من ئەم ئینسانەم زۆر خۆش ئەویست و زۆرجار ئەچومە دوکانەکەی، مەسنەوی بۆ ئەخوێنمەوەو هۆگری ببوم. ئەم بەسەزمانەش گیرابو بە عەسکەرو لەناو لەشکرەکەی حیلمی بەگدا لەم دەشتەدا بوبو بە ژێر بەفرەوە.

من کە کەوتبومە زەریای ئەم خەیاڵانەوە، وەختێکم بە خۆم زانی کە ئیتر "پریچقە"کەمان لە دەرگای کاروانسەراکەی "میان دو اب" ئەچوە ژورەوە. لە چاخانەکەی کاروانسەراکەدا دابەزین. لەم چاخانەیەدا کە کەم کەس لەسەر کورسی دانیشتبون، من بەینێ بە تەماشاکردنی ئێرانییەکانەوە خەریک بوم کە لەسەر سەکۆ بەرزو پانەکانی چاخانەکەدا بە چۆکا هاتبون، ناوبەناو یەکێکی تازە کە ئەهات پێڵاوەکانی دائەکەندو سەرئەکەوتە سەر سەکۆکە، کڕنوشێکی ئێرانیانەی بۆ دانیشتوەکان ئەکرد، ئەوانیش بە جۆرێکی تایبەتی هەمو بە جارێك سەریان بۆ ئەنەواندو سڵاوەکەیان ئەسەندەوە. نیرگەلەو چای یاقوت-ڕەنگی دیشلەمە بۆ ئەویش ئەهات. من لە تەماشاکردنی ئەم تەپلە بەسەرە بە چۆکا

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

هاتوانەو نەفەس لە نێرگەلە دانیانو دیشلەمە خواردنەوەیان زۆر کەیفم پێ ئەهات دڵم پێی ئەکرایەوە، ئەم تەپلەبەسەرانە کە بە ڕیشی خەناوی سورەوە کە لەسەر مافوری ڕەنگاو ڕەنگ ئەڵقەیان ئەبەست، دیوارەکانی دەورو پشتیان بە ئەنواغی ڕەسمو وێنەی ئەوتۆ ڕازابۆوە کە هەموی بەری خەیاڵی دەوڵەمەندو خەرافات پەرستی تایبەتی ئێرانییەکان بو، من بە تەماشاکردنیان مەجلیسی ئاغاکانی "یەنی چەری"م بیر ئەکەوتەوە کە لە مۆزەخانەی ئەستەمول چاوم پێکەوتبو.

ئێمەش سەرو گلێنە آب گوشت (گوشتاو)مان خوارد، چای دیشلەمەمان بەسەرا خواردەوە، بەڵام ئەبێ بزانین کە گوشتاوی ئێمەو آب گوشتی عەجەم هەر خوایان یەکە، ئەویش هەر لە گۆشتو دوگو پیازو بەهارات ئەکرێت، کە لە قوژبنێکی چاخانەکەدا جێگەی تایبەتی بۆ دروستکردنی آب گوشت هەیە. ئەمەیش لە مەنجەڵ نایکەن، گلێنەی تایبەتی بەسەر ئاگرەوە ڕیز کراون کە هەر یەکە خۆراکێك یا دو خۆراك آب گۆشتی تیا کراوە. نرخی خۆراکێ یا گلێنەیەك لەو ڕۆژەدا بە یەك "تارانی" عەجەم بو، کە نزیکەی بیست فلسی عێراقی ئەکرد، زەلامێك لەو ڕۆژەدا بە خۆراکێ "آب گوشت"و پارەی چاو نێرگەلەو میوەو بەخشیشەوە لە دو تارانی زیاتری تێ نەئەچو کە ئەکاتە چل فلس. داخەکەم من فێری خواردنەوەی چای دیشلەمە نەئەبوم، شەکرەکەشیان لەوانە نەبو کە بکرێتە چاوە، چونکە نوقڵێك بو کە "شیرینی"یان پێ ئەوتو بە زەحمەت لەناو چادا ئەتوایەوە، تامیشی لە تامی شەکری خۆمان نەئەچو. چونکە ئەو وەختە بە هۆی شەڕی گەورەوە لە عێراقو لە ئێراندا شەکری کەللە هەر نەبو، شەکری سپی وردەش بە دەگمەن دەس ئەکەوت. من بە گەنجی وەك زۆر کەسی خەڵقی سلێمانی نێرگەلەم ئەکێشا، لەبەرئەوە بە هەلم زانیو لەو چاخانەیەدا منیش نێرگەلەیەکم داوا کردو بە نەشئەوە دەسم کرد بە نەفەس لێدانی.

٨٠

تەورێز

لە میان دو ئاب بەولاوە شەقامەکەی ئێمەی پیا هاتبوین خۆی لە شەقامێکی تر ئەداو لەوێوە بەلای ڕاستا واتا بە لای خۆرهەڵاتا ئەچو بۆ تەورێزو بەلای چەپا ئەچو بۆ "جولفا" کە ئەکەوێتە سنوری بەینی ئێران و ئازربایجانی ڕوسی. ئێمە هەرچەندە ئەبو بە جولفادا بچینە ئازربایجان، بەڵام لەبەر کاروباری پەساپورت و وەرگرتنی ویزەی ڕوسەکان بۆ تێپەڕین لە خاکی ڕوس پێویستیمان هەبو بە چاوپێکەوتنی نوێنەرە سیاسیەکانی تورك و ڕوس لە تەورێز. چونکە ئێمە تا تەورێز بەبێ پەساپورت هاتبوین و دوایی لە تەورێز بەولاوە بە پەساپورتی تورکی و ناوی لاعیدە (متنکر) بە خاکی ئێران و ئەرمەنی و گورجستاندا واتا بە ئازربایجان و قەفقاسیادا ڕۆیشتین و چوینە خاکی تورکیاوە. لەبەرئەوە جارێ ئەبو بچێنە ئەوێ. ئەو "پریچقە"یەی کە لە شیستەرەوە پێی هاتبوین هی بارو ڕێبواری دێهاتی و ئیشکەر بو، زۆر تیا نارەحەت ببوین، لەبەرئەوە پێمان خۆش بو کە ئەگەر پایتونێکمان دەسکەوێت و لە "میان دو آب"ەوە بە پایتون بچینە تەورێز، خواوڕاستان لە جولفەوە پایتونێك بە بەتاڵی ئەگەڕایەوە تەورێز، هەلمان لەدەس نەدا، کابرای خاوەنی بە کرێیەکی کەمیش ڕازیبو، شتومەکەکانمان لەگەڵ مەحمودی خاڵما و پیاوەکەی فەوزی بەگ لە پێشەوە ڕەوانە کردو خویشمان بە سواری پایتون، ڕێگەی تەورێزمان گرتە بەر.

لەو ڕۆژەوە کە لە سلێمانی جیا بوینەوە تا ئەم سەعاتە، جاری یەکەم بو کە سواری هۆیەکی گوێزانەوەی شارستانی نەرم و سوك ئەبوین و دەمەدەمی بانگی ئێوارە بۆ هەفتەی دوەمی مانگی مارتی ١٩٢٢ چوینە ناو پایتەختی شاهەکانی سەفەوی لە شەقامێکی پان و دورو درێژەوە بە تەورێزا ئەڕۆیشتین. سەری پایتونەکەمان هەڵدابۆوەو تەماشای ئەمبەرو ئەوبەری شەقامەکەو چاو ئەندازە شیرینەکانی شاری تەورێزمان ئەکرد. گالیسکەو پایتون و ئوتومبیل بە هەمو

لایەکدا فڕکەی ئەهات، خەڵقێکی زۆر بەسەر شەقام و کوچەکاندا لە هاتوچۆدا بون، بەشی زۆریان، چە ژن چە پیاو بەرگی خۆرئاواییان لەبەردا بو، هەر خەڵقی خۆرئاوا خۆیشیان گەلێك لە ناو خەڵقەکەدا بون، دوکان و موغازەکان، ئوتێلە جوان و موحتەشەمەکان لەمبەرو ئەوبەری شەقامەکان پلەی شارستانییەتی تەورێزی ئەخستە بەرچاو. لەو دەورەدا ڕەزا پەهلەوی وەزیری جەنگ بو و دەسی کردبو بە ڕێکخستنی سوپای لەشکر، ناوبەناو بە بریسك و هۆڕی نیشانە و (یونیفورم)ی عەسکەری تازەو شیرینەوە ئەفسەرێکی لاو و تازەپێگەیشتو بە تیژی و گورجی تێئەپەڕی و بیری ئەخستینەوە کە (ئێران) خەریکی بێداربونەوەیەو لێرەیشا ڕەزاخانێك پەیا بوەو بە تەمایە چاولێکەری ڕزگارکەرەکانی زەمانی خۆی ئەکا.

بە چاوپێکەوتنی ئەم خەڵقە پاك و تەمیزەو ژیانی شارستانی تەورێز سەرو ریشی چڵکن و جلوبەرگی نارێك و ناشرینی خۆمان هاتە بەرچاو، خواخوامان بو زو بگەینە ئوتیلێك و خۆمان بخەینەوە سەر وێنەی بەنیئادەم، وامان ئەزانی هەرچی چاوی پێمان ئەکەوێت پێمان پێئەکەنێت، بەینێك بو بە دەشت و دەرو کێوەکانی کوردستانا، بە ناو چاوئەندازە هەرە جوان و ڕەنگین و شیرینەکانی تەبیعەتا ئەڕۆیشتین و هەستمان بە ژیانێکی شیعری و فەلسەفی ئەکرد، ئەوەمان بە بیرا نەئەهاتەوە کە ئاوڕێك لە سەرو شکڵی خۆمان بدەینەوەو هەستمان بەوە نەئەکرد کە ئەم تەبیعەتە شیرین و ئەم کەونە قوڵ و گەورەیە ڕەنگبێ بە بێجورمی ئێمەو بە بێنرخیمان پێبکەنی یا لە بەرامبەری ئەو نەشئەو لەزەتەی کە ئێمە لە جوانی و نیزام و ئەندازەیی ئەو وەری ئەگرین، ئەویش لە ئێمە نرخێکی بوێت و چاوەڕوانی بەرامبەرییەك بێت، کەچی تەنیا بەوەی کە هەندێ لە هاتوچۆکەرەکانی شەقامەکانی (تەورێز) و جلوبەرگی لە پەڕۆی بۆیاخاوی دروسکراو و بە سابون و ئاو چڵکی لێ لابراومان چاوپێکەوت، وەکو لە دونیایەکی ترەوە کەوتبینە ئەو شارەوە هەستمان بە کەم و کورتی و بێ نمودی خۆمان کردو کەوتینە پەلەی ئەوەی کە ڕوبەرگی خۆمان بگۆڕین تاکو شایستەی ئەوە بین

بچینە ناو ئەم مەسرەحە تازەیەوەو تێکەڵ بە نوێنەر (ممثل)ەکان ببین، چونکە ئێمە لێرەدا هاتبوینەوە ناو ئەم عالەمە کە جێگەی زندگانی مایە (مادە)یە، کە زیندەوەرەکانی هەمو دەمێك خەریکی خۆگۆڕینن بو خۆنواندن (تەمسیل).

ئیتر بە تێکەڵبونمان بەم عالەمە، عالەمەکەی دوێنێمان لەبیر چۆوە. بەڵام لە کانگای دڵی خۆمدا هەستم بەوە ئەکرد کە ئەو عالەمە عالەمی گیان و عالەمی ڕاستی و بەرزی بو و لەو عالەمە بەرزەدا خۆگۆڕین و درۆ بە کەڵك نایەت، چونکە لەو عالەمە پیرۆزەدا پەستی و بچوکی نیەو زەڕەش خاوەنی کەمالە. لە ئەنجامی قسەدا، بە داخەوە ئەڵێم: شارستانیەتی، خۆرئاواییەکان ئێمەی لە ژیانی سادەو بێ فڕو فێڵی تەبیعەت دور خستەوە، بێئەوەی مەترسی هەبێ کە ئێمەی خۆرهەڵاتییەکان بتوانین بە چونە جلوبەرگی ئەوانەوە لە (شانۆ- مەسرەح)ی ژیاندا دەوری خۆمان بە وێنەی ئەوان بەجێ بهێنین.

لە مەبەس زۆر دورکەوتینەوە، بەشەر بە دەس خۆی نیە مەیلی خۆنواندن و دەرکەوتنی هەیە. لەبەر ئەمەش ئێمەش لە (تەورێز) خۆشترین جێگەمان هەڵبژارد لە گەڕەکی ئەرمەنستان و لە "تاش مغازەلەر" کە ڕیزە مغازەو بازاڕو ئوتێلێکە لەسەر تەرتیبی تازەی بەردی سپی و مەڕمەڕ دروستکراون و پێی ئەڵێن تاش مغازەلەر. ئێمە بوین بە میوانی گراند ئوتێل لەوێدا. ئەرمەنی لە تەورێز زۆرن هەمو پێکەوە لە یەك گەڕەك کە ناوی گەڕەکی ئەرمەنستانە ئەژین. ڕیزە مغازەو دوکان و ئوتێلەکانی (تاش مغازەلەر) هەموی هی ئەوانە یا بە دەسیانەوەیە. لە بۆیاخچیەتی پێڵاوەوە تا ئیشی زێڕو گەوهەرچی، گرنگترین کارو بچوکترینی هەمو ئیشێك بە دەس ئەوانەوەیە، لە تەورێزدا چاکترین ژیان ئەژین، بێجگە لەمانە لەناو خۆیاندا تەشکیلاتی کۆمەڵایەتی ناو خۆیان هەیە بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری تایەفەکەیان و ئەوانەی کە کۆمیتەچی تاشناق یا "تاشناقسیون"یان پێ ئەڵێن، ئەوانیش لە بابەت کاروباری سیاسەتەوە بۆ قەومەکەیان لە تێکۆشین و تەقەلا ناکەون و شەوو ڕۆژ خەریکن.

لەو دەورەدا، ئینگلیز لە ئێران و بە تایبەتی لە تەوریز خاوەنی دەسەڵاتێك نەبون. بە پێچەوانەی ئەوە، حکومەتی ڕوسی بوڵشەویك کە دۆستی یەکەمین و هەرە خۆشەویستی تورکەکان بو لەو ڕۆژەدا، لای ئێرانییەکانیش زۆر لە ڕودا بون و قسەیان لە ژورو بو. لەگەڵ ئەمەیشدا، لەگەڵ ئیبراهیم بەگی مولحەقی عەسکەری سەر بە شاندەری تورك کە بۆ وەخت ڕابواردن هاتبوە ئوتێلەکەی ئێمە، بە چاو پێکەوتن و شوناسی پەیاکردن لەگەڵمان گورج گەڕایەوە شابەندەرخانە شەوکەت بەگی وەکیل شابەندەری ناردە لامان و دوای ئەوە کە دورو درێژ کردەوەی "کۆمیتەی تاشناق"ە ئەرمەنییەکانیانی بۆ گێڕاینەوە وتیان: *لەبەر دوژمنایەتی ئەم کۆمیتەیە لەگەڵ تورك بە هیچ شێوەیەك بە باشی نازانین کە ئێوە لە ئوتێلداو بەناو جەرگی ئەوانەدا بمێننەوە*، لەبەرئەمەو لەسەر ئارەزوی شەوکەت بەگ بۆ سبەینێ گواستمانەوە شابەندەرخانەی تورك و لەو جێگە خۆشەو ڕابواردنی گەڕەکی پڕ لە سەیرو سەفای ئەرمەنستان جیابوینەوە. ڕاستتان ئەوێ ئێمەش هەستمان بەوە کردبو کە ئەرمەنییەکان یەك و دو شوێنمان ئەکەون و ناوبەناو لە دورەوە ئەوەستن و لەگەڵ یەك ئەکەونە سرپە سرپ و پەنجەمان بۆ درێژ ئەکەن، هەر لەو شەوو ڕۆژەدا کە لە ئوتێل ماینەوە چەند جارێکیش ئاگامان لێ بو کە لە خاوەن ئوتێلەکە غولامەکان ناونیشان و کاروکردەوەو هۆی هاتنی ئەم زابتە تورکانە ئێمەو یا ئەم هەیئەتەیان ئەپرسی. بەڵام من لەمە مانای مەیلی تێگەیشتنم لێك ئەدایەوەو خەیاڵم بۆ شتێکی تر نەئەچو.

ئنجا دوای گواستنەوەمان بۆ شابەندەرخانە بە دو ڕۆژ تێگەیشتین کە ڕەسمی هەستان و دانیشتنی شابەندەرخانە بۆ ئێمە دەس ناداو ناتوانین لە ژێر قەیدی ڕەسم و عادەتا ڕابوێرین، لەبەرئەمە هەرچەندە ئیبراهیم بەگ و شەوکەت بەگ تەقەلایان دا سودێکی نەبو، من و فەتاح گەڕاینەوە ئوتێلەکەی خۆمان، بەڵام ئەحمەد تەقی و ڕەمزی و فەوزی لە شابەندەرخانە مانەوە.

@kurdica

کە لە شابەندەرخانەی تورك بوین، سەرشابەندەری بولشەویکەکان بە وێنەیەکی ڕەسمی زیارەتی کردین،و دوای گەڕانەوە بۆ جێگەی خۆی نامەی زیافەتی بۆ ناردین،و هەمو دەستەو دایەرەی شابەندەرخانەکانی تورك‌و ڕوس بە خۆیان‌و ژنەکانیانەوە بانگ کرابونە سەر ئەم زیافەتە. ئەو شەوە تا نزیك بەیانی بە عەیش‌و نۆشەوە ڕامانبوارد، نەشئەی شەرابی ڕەنگاو ڕەنگ بەندی کۆمەلایەتی بچڕاندو سەربەستی تەبیعەت بو بە حوکمڕانی ئەو شەوە. ڕوسەکان بە هەمو جۆرێك خەریکی ئەوە بون کە بمانخەنە ژێر تینی "ئازادەسەری"و بەن بچڕاوی بۆ تێگەیشتن لە ڕەوشت‌و خومان‌و سەرنجدان لە بیروباوەڕی ناو دڵمان، ئێمە کە میوان بوین دیارە کە ژنمان لەگەڵ نەبو، بەڵام بە وێنەیەکی لە ژور ئاداب لەگەڵمان ئەجولانەوە، ژنی مەئمورەکانی شابەندەرخانەی ڕوس کرابون بە هاودەمی سوحبەت‌و ڕابواردنمان. مادام "گۆراخۆیەوا" ژنی سەرشابەندەر هاودەمی من بو.

ئەم ژنە کە هێشتا لە بەهاری جوانی‌و دەوری تەڕو تازەییدا بو، نەك هەر هاودەمی من بو بەڵکو ببو بە گوڵی مەجلیس. بە تەرکەن ماوەی نەئەدا کە کاسەی یەکێك بە خاڵیەتی بمێنێتەوە. لە گەرمەی باس‌و سوحبەتا لەگەڵ چاوی بە کاسەیەکی خاڵی ئەکەوت لە جێی خۆی ڕاست ئەبۆوەو بۆی پڕ ئەکردەوە. بەم ڕەنگە هیچی بۆ ژنەکانی تر نەهێشتبۆوە. بێجگە لە زمانی ڕوسی‌و گورجی زمانی فەرەنسزیشی ئەزانی‌و پێکەوە بە فەرەنسزی قسەمان ئەکرد، تەقەلای ئەوەشی ئەدا کە بەو شەوە فێری زمانی ڕوسیم بکا، هەر قسەیەکمان ئەکرد بۆی ئەکردم بە ڕوسی‌و بە عیشوەیەکی دڵفریبانە داوای لێ ئەکردم کە بۆی بڵێمەوە. ئەحمەد تەقی بەرامبەرم دانیشتبو جارجار بە کوردی پلاری تێئەگرتم، بەڵام من خۆم لێ هەڵە ئەکردو لە تاوا تفم لە دەما وشك بوبو. لەوە ئەترسام کە "گوراخۆیەوا" لە مەبەس تێبگاو شتێك بێت بە خەیاڵیا.

خانم بە ڕاستی فیتنەئەنگێز بو و دڵڕفێن‌و بە جیلوە بو. منی بەسەزمان کە لەو کاتەدا لەبەر نۆشینی کاسەی یەکلەدوای‌یەك هۆشم لە سەرا نەمابو بە هەمو هێزی خۆمەوە لە تەقەلای ئەوەدا بوم کە زەللەیەك نەکەم‌و لەم ئیمتیحانەدا

سەرکەوم، زۆرم لە خۆم ئەکرد کە بزانم لە کوێم و لە بیرم نەچێتەوە کە لاوێکی کورد لە ئیمتیحاندایەو بەم ڕەنگە توانیم کە بەرهەڵستی دو هێزی گەورە بکەم، هێزی گرانی خواردنەوەیەکی لە سنور بەدەرو هێزی حوسن و ئەفسونی خانمی هاودەمم. لەگەڵ ئەمەیشدا لەو شەوەدا شیعرە جوانەکەی بوێژی بەناوبانگی تورک "جەلال ساهر" هاتەوە بە بیرما کە ئەڵێت.

"لطيف بر قادينك سنيه نزيهنده"

"ياتار سەبر گيجه جك هانگى اضطراب ايو ماز"

من وەکو وتم بە زۆر لەخۆکردن خۆم ڕاگرتبو، ئەگینا ئەو شەوە لە ئەحمەد تەقی بەولاوە کە هیچی نەخواردبۆوە کەس هۆشی لەسەرا نەمابو، تەنانەت سەرشابەندەری ڕوس خۆی لە ڕادەیەکی وادا سەری گەرم بوبو کە ئیتر ئاگای لەوە نەمابو چی ئەکا، وەکو منداڵی ساوا دەسی کردبو بە یاری. بە بێوچان قسەی ئەکردو تا ماوەیەك تەرجەمانی سەفارەت بۆی ئەکردین بە تورکی جار جارە ئەگەر ئاوڕێکمان لێ بدایەوە بۆ ئەوە بو کە سەیری جوڵەجوڵ و فرتەی ڕیشە دو فلیچقانەکەی بکەین، وەکو کابرای بەندیخانە بە فردەوسی وتبو: سەیری جمەی ڕیشی مان ئەکرد کە لە جمەی ڕیشی بزنە خۆشەویستەکەی ئەچو.

دوای نیوەشەو کۆڕی بەزم یەکجار گەرم بوبو، ئیتر بە هیوای ئەوەی کە دوایی بە بەزم بدرێت، تورکەکان بە شەرەفی لینینەوە کاسەیان هەڵگرت و هەمو بە یەکەوە کاسەمان خواردەوە. سەرشابەندەری ڕوس بە شەرەفی شێخ مەحمودو دوای ئەو بە شەرەفی مستەفا کەمالەوە کاسەی هەڵبڕی، تورکەکان ئەوسا بیریان کەوتەوەو یا زۆریان بۆ هات و ئەوانیش بە شەرەفی شێخ مەحمودەوە کاسەیان لە کاسەکانی ئەوانی تردا و خواردیانەوە. ئێمە، کوردەکانیش لە بەرامبەری ئەم قەدرگرتنەو دڵ نەوازییەدا بە شەرەفی مستەفا کەمال و لینین کاسەمان نۆشی و بەم تەرحە زنجیرەیەك کاسە لەیەك دران و خواردنەوە ئەوەندەی تر پلەی گەرمی مەجلیسەکەی بەرەوژور برد.

بڵاوبونەوە زۆر بەجێ بو، بەڵام ڕێ نەئەکەوت. لەپڕ ئاوێزەکانی شابەندەرخانە کوژایەوە، ئێمە بە هەڵمان زانی، بەڵام شابەندەر بە پێچەوانەی ئێمە بۆ دواخستنمان لە ڕۆیشتن ئەمەی کرد بە بیانو و بە نیوە زۆرێك داینایەنەوە، بەڵام من ئیتر پەست بوبوم، خواوڕاستان (گورا خۆیەوا) ژنی سەرشابەندەر وتی مەیل ئەکەی تۆزێك بە ناو شابەندەرخانەدا بگەڕێین، بە سوپاسەوە وەڵامم دایەوەو لەگەڵ خۆیو سکرتێر پێکەوە بە ناو هەمو کونو قوژبنی شابەندەرخانەدا گەڕاین. ڕوسەکان زۆر مەیلی فەنو جوانییان هەیە، لەبەر ئەوە هەچ جێگەیەکی لەبەر چاو و یا قوژبنێکی شابەندەرخانەکە ئەچوین توشی وێنەیەکی مێژویی یا هەیکەلی یەکێك لە گەورەکانی میللەتی ڕوس ئەبوین. هەندێ ژور شەوقی مانگەشەو ڕونی ئەکردەوە، ئەو جێگانەی کە باش بەدیمان نەئەکرد بە چرای کارەبای دەست ڕوناکمان ئەکردەوە. ژنی سەرشابەندەر بەرامبەر بە من لە سنور بەدەر بە جوانیو شیرینیو بە شۆخی ئەجولایەوە، منیش هەتا پێم ئەکرا بە ئەدەبو لەسەرخۆ بەرامبەریم ئەکرد، قەت بەلای سیاسەتیشەوە نەئەچو، هەمو قسەکانمان لە قسەی هەواییو ئیعتیادیو دوان لەو شتانە کە لە دەوروپشتمانە نەئەچوە دەرەوە.

کە گەڕاینەوە لای هاوڕێکان چراکان داگیرسابونەوە، هاوڕێکانیش ئیتر لەبەر خواردنەوە گێژ بون، هەیئەتی سەر شابەندەرخانە تا بەردەرگای دەرەوە بەڕێیان خستینو بەو ئوتومبیلانە کە بۆمان ڕاگیرابون گەڕاینەوە، پێش ئەوەی کە لە شابەندەرخانە جیا بینەوە سکرتێر کە لاوێکی ئێرانیو خوێندەوارێکی بەرز بو بە فارسی پێی وتم: ***سبەینێ بۆ قاوەڵتی تۆ*** (واتە من) ***بە تەنیا میوانی سەرشابەندەری***. ئەمە خستمیە لێکدانەوەو بە جوانم نەزانی بێ هاوڕێکانمو بە تەنیا بۆ جێگەیەکی وا بچم. لەبەر ئەمە گورج تێمگەیاند لەگەڵ سوپاس کە لە سەرشابەندەر بگەیەنێ. بەڵام سکرتێر بەیانی زو هاتە لامو زۆر بە زمانێکی لوس کەوتە فریودانمو بەڵێنی ئەوەی لێ وەرگرتم کە لە ماڵی خۆیا ئەو ڕۆژە بە یەکەوە قاوەڵتی بکەین.

له ماڵی سکرتێر تا عەسرێکی درەنگ بە یەکەوە لە لایەن کوردستان‌و کوردی عێراقەوە دورو درێژ قسەمان کردو لە سیاسەتی دەوڵەتەکان بەرامبەر بەم قەومە بەقەد ئەوەی کە لێمان زانی دواین، سکرتێر باسی سیاسەتی ڕوسی بوڵشەویك‌و بیروباوەڕی ئەم دەوڵەتە شورەویە تازەیەی بۆ ئەکردم. بەرامبەر بە هەمو قەومەکانی گێتی‌و بە تایبەتی بەرامبەر بە قەومی کورد، بەڵام ئەوەی بە خەیاڵا نەئەهات کە ئەو بیروباوەڕەی ڕوس بەرامبەر بە قەومەکانی تر بە ڕاستیش دابنێین ناتوانین باوەڕ بکەین کە بەرامبەر بە کوردیش بۆ ئەو ڕۆژە عەینی بیروباوەڕیان بوبێ‌و بیریان لە سەربەخۆیی کوردستان‌و ئازادی قەومی کورد کردبێتەوە، چونکە ئەو سیاسەتە کە لەو ڕۆژەدا بەرامبەر بە ئێران‌و تورك لەسەری ئەڕۆیشتن لەگەڵ بیرکردنەوە لە ڕزگاری‌و ئازادی قەومی کورد یەکی نەئەگرتەوە. چونکە یەکێك لەو هۆیە هەرە بەنرخانەی سەرگرتنی بزوتنەوەی مستەفا کەماڵ‌و سەرکەوتنی شەڕی ئیستقلالدا، یارمەتی ڕوسەکان‌و نیەتی باشی بوڵشەویکەکان بو بەرامبەر بە شۆڕشگێڕەکانی تورك‌و تا مستەفا کەماڵ پشتی نەکردە ڕوسەکان‌و بۆ مەرامی کاری خۆی لەگەڵ ئینگلیزەکانا ڕێنەکەوت، کورد بە بیری ڕوسە شورەویەکانا نەهات،‌و ڕویان تێنەکرد. بەڵام لەوەدا شکی تیا نەبو کە دیسانەوە بە شەرتێ کە کەڵکی بۆ سیاسەتی تورکەکانی دۆستی ئەو ڕۆژەیانی تیا بێ‌و بەرهەڵستێك بێ بۆ سیاسەتی ئینگلیزەکانی دوژمنی ئەو ڕۆژەی هەردولایان، ڕوس‌و تورك لە فریودانی کوردەکانی عێراق خۆیان نەئەپاراست‌و ئەم سیاسەتەیان نەئەژمارد. شکی تیا نیە من بە ڕونی ئەو باوەڕەی خۆم بۆ دەرنەئەخست، بەڵام ئەو لەوە گەیشت کە من لەم مەسەلەیەدا چاوم لە (کەلێن)ێکی تریشەوەیە کە ئەو خستویەتە پشت خۆیەوەو لێم ئەشارێتەوە.

٨١

ئەستەموڵ

ئێمە لە تەورێزەوە بڕیار بو کە بە ڕێی قەفقاس و لە زەریای ڕەشەوە بچینە ئەستەموڵ، لەبەرئەوە کە حکومەتی "ئەریوان"ی ئەرمەنی و حکومەتی تەفلیسی گورجی یا گورجستان، ئەکەوتنە سەر ئەم ڕێگەیەو ئەم دو حکومەتەش لەژێر چاودێری حکومەتی ڕوسی شورەویا بون، لەبەر ئەمە سەرشابەندەری تورك هەرچەند پەساپورتەکانی بۆ دروست کردبوین، بەڵام بۆ "ویزەکردن"ی ئەم پەساپۆرتانە پێویست بو چاوەڕێی وەڵامی تەلەگرافی سەرشابەندرەی ڕوس بکەین کە لە تەورێزەوە بۆ مۆسکۆی ناردبو، چونکە تا موافەقەتی حکومەتی مۆسکۆی لەسەر نەبوایە نەمانئەتوانی لە ڕێگەی ئەرمەنستان و گورجستانەوە بڕۆین. هەرچەند لەبەر وەڵامی ئەم تەلەگرافە چەن ڕۆژێکی تریش لە تەورێز ماینەوە" بەڵام ئەو ڕۆژانەمان بە خۆشی ڕابوارد. خەیات و پێڵاو دروی زۆر باشی لێبو، جل و پێڵاوی تازەمان دروست کرد، و سەرو قەڵباخی پێستی بەرخمان کڕی. ئەم قەڵپاخانە ژێرەوەی واتا دەمەکەی تەسك و سەرەوەی لای تەپلەکەی پان بو، تورکە کەمالیەکان دایانهێنابو مستەفا کەمالیش لەسەری ئەکرد و لەو ڕۆژەدا لە خۆرهەلات بوبو بە باو.

شاری کۆنی تەورێزو بەشە تازەکانی، هەرچی جێگەیەکی چاومان پێکەوت. لە خواردنی ڕۆژئاواییەکان و بە تایبەتی "کاتلیس" کە شتێکە وەك شفتەی خۆمان، بێزار بوبوین لەبەرئەوە ڕۆژێك مەحمودی خاڵم لەگەڵ خۆی بردینی بۆ بازاڕی تەورێزی کۆن، نزیك نیو سەعات بە پێ گێڕامی تا چوینە "لوکەنتە"یەکی وەکو دوکانی کەباب فرۆشەکانی وڵاتی خۆمان و لەوێ "چلاو کەباب"مان خوارد. ئەم "چلاو کەباب"ەی ئێران کە ئەوەندە ناوی دەرکردوە. تەنیا پلاوی سەدری بێ ڕۆنە کە لە جیاتی ڕۆن تۆپەڵێ کەرەی تازەی لەسەر دائەنێن لەگەڵ دو سێ کەباب بە شیشەکانەوە. ئەو کەرەیە بە سەر برنجەکەوە وردە وردە ئەتوێتەوە یا خۆت

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

کەم کەم لە برنجەکەوەی ئەدەی و ئەیخۆیت بە کەبابەکەوە. مەحمود هەمو ڕۆژێك ئەچو چلاو کەبابی ئەخواردو بەلای ئەوەوە شتی لەوە خۆشتر نەبو، بەلام من جارێکی تر دڵم نەچوە سەری و نەمخوارد.

"نەورۆز"ی تەورێزیشمان چاوپێکەوت بەزمو زەماوەندی ئێرانییەکان لە نەورۆزا بەناوبانگە، من لەو ڕۆژەدا چومە سەرای حکومەت و چاوم بە مەراسیمی عەسکەری کەوت و گوێم لەو وتارانە گرت کە خوێنرایەوە، چەشنی خوێندنەوەی وتارەکانیان سەیرەو ئاوازێکی تایبەتی ئەدەن بە خۆیان و لە ئاخوندەکانی حوسەینییەکانی کازمیەو نەجەف و کەربەلا ئەچن کە داستانی عەلی و حسێن ئەخوێننەوە. لە لایەن سەربەستی بیرو باوەڕەوە خەڵقی تەورێز زۆر لە پێشەوەن، لاوە تازەکان و زابتەکان مەیلی "ڕەزا خان"یان ئەکرد. شاە ئەحمەدی قاجار لە "پارس" خەریکی بەزمو ڕەزمی خۆی بو، بەلام تەختی شاهی لە ژێریا کەوتبوە لەقین و چرای دوا نیوەشەوی شاهنشاهی بەرەو بەیان ئەچو و لە کوژانەوەدا بو. نزیکەی هەمو شاری تەورێز بە تورکی قسەیان ئەکردو خۆیان بە تورك و ئازەربایجانی دائەنێن، هەندێکیشیان گیانی قەومی و بیری نیشتمانی ئازەربایجانیەتیان هەیە.

شتێکی کە زۆر جێگەی داخە ئەوەیە کە منالانی بێکەس و هەژارو کەمدەس لە چاودێری حکومەت بێبەشن و لەناو ئەهالیشا وەکو لەناو ئەرمەنییەکانا ئەبینرا تەشکیلاتی کۆمەلایەتی وا نەبو کە چاودێری ئەم چەشنە بێکەس و کەمدەس و هەژارانە بکا. لەبەرئەمە زۆریان لە ڕێ دەرچوبون و کەوتبونە ژێر چنگی ئەوانەوە کە بەسەر لەشی ناسکی ئەم ڕۆڵە بەسەزمانانەی ولاتەکەوە ئەژیان پیاوی بەشەرم نەیئەتوانی بە پێ بە شەقام و کۆلانەکانا بڕوا، ساتی گەوادێك بە خۆی و هەتیوێکەوە ڕێت پێ ئەگرێت، ئەو بێ حەیایی و بێ شەرمییەی کە لەو کەسانەوە ئەبینرێ لە "کەللەچی"ی بەغدا کە ناوی دەرکردوە نەبیستراوە ئەمەیش هەر هیچ، بەلام لەوێ هەندێ ئوتێلی واش هەیە کە چینی بەڕێزی ئەو جۆرە هەتیوانەی تیایەو بۆ کڕیاری پارەدارو چینی بەڕێز، خۆیان ئارایشت ئەدەن، حەمامە

گشتییەکانی تەوریزی کۆن وەکو ئەیانگێڕایەوە کانگایەکی پیسی و بێمانایی و کردەوەی ناشیرین و خراپە، لەبەر ئەمانە لە تەورێزا نەخۆشی خۆرئاوایی فەرەنگی لەناو چینی ناوەندی تەواو بڵاو بوبۆوە. لەو پانزە ڕۆژەدا کە لە تەورێز ماینەوە زۆر گەڕاین و گەلێ جێگەی خۆش و بە سەفامان دی، بۆ جاری دوەم لە سەرشابەندەرخانەی ڕوس و جارێکیش لە ماڵی سکرتێری سەرشابەندەری تورك و دو جاریش لە سەرشابەندەرخانەی تورك زیافەتمان بۆ کرا کۆمەڵەی "تاشناقەکان" لەسەر قسەی تورکەکان زۆر خۆمان لائەدان و مەترسیمان لێیان هەبو.

شەوێك بانگیان کردین بۆ تەمسیل. ئەم تەمسیلەیان بۆ یارمەتی قوتابیانی هەتیوی ئەرمەنیەکان بو، بەڵام تەمسیل بو نەك گاڵتە هەرچی فەن و شیعرو زەوقی بەرزو پەسەندی میللەتی ئەرمەنی هەیە هەمویان خستە کارو پیشانیان داین، هەرچی کچی جوانی ئەرمەنی هەبو، قوتابی بێ یا نەبێ هەمویان خۆیان وەك بوکەشوشە ڕازاندبۆوەو چەندیان پێ کرابی و لە دەسیان هاتبێ نازو دەلالیان نواندو جگە لە پارەی ئەو کارتانەی فرۆشتبویان، پارەیەکی زۆری تریشیان بە ناوی شت فرۆشتنەوە لە گوڵەوە تا مجەوهەرات، کۆکردەوە. لەسەر شانۆ شانزە کچی هەڵبژاردە هەر دەمە لە هەوایەك یاریان ئەکردو لە خوارەوە لە بەردەمی مەسرەحەکەدا دەستەیەکی زۆر گەورە لە مۆسیقارو فەنانەکانیان باندۆیەکی تەواوی مۆسیقایان ڕێکخستبو و بە تازەترین پارچەکانی مۆسیقارە بەناوبانگەکانی خۆرئاوا، ئەم کچانەیان هەڵئەپەڕاندو سەمایان پێ ئەکردن. وتاری بەتینی بوێژی بەرز، خوێنی ئەرمەنییە پیرەکانی وەکو لاوەکان هێنابوە جۆش. لە پارەدانا کەوتبونە لاساییکردنەوەو چاولێکەری، ئێمەش یارمەتیمان دان و من جگە لە هاوڕێکانم بە ڕژاندنی فرمێسك بۆ ئەم حەماسەتە بەرزە لە سۆزیشدا شەریکایەتیم کردن، بەم ڕەنگە نەك بۆ ئەوان بەڵکو بۆ خۆمان و بۆ حاڵی کوردی بێکەس ئەگریام.

ئیتر مۆسکۆ وەڵامی بە سەرشابەندەری تەوریز دابۆوە، ئێمەش کەوتینە خۆئامادەکردن بۆ سەفەر، شەوی دوایی تەوریزمان لەسەر حسابی خاوەنی ئوتیلەکەمان بە ئاهەنگ بردە سەر و، یەك سەعات دوای نیوەشەوی ٣٠ی مارتی ١٩٢٣ بەو ئوتۆمبێلەکە لە شابەندەرخانەی ڕوسەوە بۆمان تەرخان کرابو کەوتینە ڕێ، لەم کاتەدا هەستمان کرد کە بەم شارە دڵڕفێنەوە تەواو هۆگر بوین و مەیلێکی گەورەمان داوەتێ، دەمەدەمی بەیان "میان دو اب"مان لە لای چەپمانەوە بەجێهێشت و لە ژێر تیشکی شیلەتێنی خۆری بەیانی بەهارو شنەی نەسیمێکی فێنك و غەریب نەوازا هەشت نەفەر (سێ کوردو دو تورك و سێ ڕوس) و بە وێنەیەکی تیژو خێرا شەقامی گەورەی بەینی تەوریزو جولفامان دابوە بەر.

٨٢

شاری جولفا

ئەکەوێتە سەر سنوری بەینی ئێران و ئەرمینیای ڕوسی و لەسەر ڕۆخی ئاوی ئاراسە کە لەناو تورکەکان بە "قانلی ئاراس" یا "ئاراسی خوێناوی" ناوی دەرکردوە. لەبەرئەوەی کە لە بەینی لەشکری تورك و ئەرمەنیەکانا لەم ناوە، دوای بڕانەوەی شەڕی گەورە، کوشتارێکی خوێنین ڕوی دابو، ئەم ناوەیان لێ نا. من لەبەرئەوەی کە ناوی ئەم ئاوەم لەوەپێش بیستبو کە گەیشتینە "جولفا" چومە سەر ڕۆخی جۆگەی ئاراس و دەسوچاوم تیا شوشت و بە خەیاڵ ئەو شەڕە قورسەی کە لە بەینی تورك و ئەرمەنیەکانا ڕوی دابو هێنامەوە بەرچاوی خۆم و بە گوێی دڵ گوێم لە ناڵەی لاوە بریندارەکانی هەردولا گرت و بەسەر مەیتی کوژراوەکانیانا ڕوانیم، و بیرێکم لەو کەسوکارانە، لەو باوك و دایك و خوشك و برایانە، لەو دەزگیرانە جوانانە کردەوە کە چاوەڕوانی گەڕانەوەی ئەم لاوە کوژراوانەیان ئەکردو ئاگایان لە لاشەی ساردەوەبویان نەبو، کە چاوەڕێی دڕندەو قەل و داڵیانە لە ناو سکیانا بیانشارنەوە.

جولفا هەرێمێکە لە ئازربایجان بە ئاوی ئاراس ئەبێ بە دو بەشەوە، لە جولفای ئێرانی ئەوەندە بەند نەبوین دوای ئەمە کە لە دەمی پردەکەی سەر ئاوی ئاراس لە لایەن مەئمورەکانی ئێرانەوە بۆ جاری دوایین تەماشای کاغەزو شتیان کرد، پەڕینەوە ئەوبەری پردەکە لەوێوە چوینە جولفای ڕوسی واتا سنوری حوکمی ڕوسی شورەوی، زابتێکی ڕوس لەوبەر پردەکە وەستابو، جانتاو شتومەکەکانمان لە لایەن مەئمورەکانی گومرکەوە کاغەزو ئەوراقی سەفەریشمان لە لایەن زابتی سنورەوە پشکنرا، لە شابەندەرخانەی ڕوسەوە شارەزاو زمانزانمان لەگەڵ بو، لەبەرئەوە ڕەنجێکی ئەوتۆمان نەدا، گومرگی ڕوسەکان لەو وەختەدا ناو پێڵاوو گۆرەوی و بنباخەڵو ژێر کڵاوی هاتوچۆکەرانیان ئەپشکنی، بەڵام لە بەرامبەر ئێمە تۆزێك سوکتر جوڵانەوە، ژێر کڵاو و بنباخەڵمان نەگەڕان و قۆندەرەکانیان پێ دانەکەنین.

جولفەی ڕوس شارێکی خۆش و بچوکە شەقامەکانی پان و گەورەو بازاڕو موغازەکانی جوان و پڕ لە شتومەکە. هەر لەوێوە جوانی و شیرین نەژادی ژنی گورجی دەسی کرد بە خۆدەرخستن. یەکەم ژنی گورجی شیرینمان لە گومرگەکەی جولفا بەدی کرد کە جانتاکانمانی پشکنی. ئەو شەوە لە جولفی ڕوسیا ماینەوە، چەند تورکێکی ئێرانی کە لەوێ خەریکی کاسبی بون، ڕوسەکانی هاوڕێی ئێمەیان ئەناسی، زیافەتیان بۆ کردین، ناخۆشمان ڕانەبوارد، ئەم کاسبانە هەمویان زمانی ڕوسیان ئەزانی لەگەڵ ئێمەش بە تورکی قسەیان ئەکرد. شەو دوای گەرمبونی سەرمان بە (ڤودگا)ی ڕوسی کرا بە زەماوەند، ئەم کاسبە ئێرانیانەش بە مستەفا کەمالەوە ئەنازین و گۆرانی تورکییان ئەوت"

یا شا بیك، یاشا مستەفا پاشا

کە لە ناو ئازربایجانی ئێران و ڕوسا دەماودەم ئەسەندرایەوە، یەکەمجار ئەو شەوە لە جولفادا بەر گوێی ئێمە کەوت. بە سەماو هەڵپەڕکێی گەرمو بەتینی خانەخوێکانمان و چەپڵەڕێزانی دورو درێژو قریوەقریوی منداڵان دەرئەکەوت کە بەرامبەر مستەفا کەمال تا چە ڕادەیەك، پەیوەستەگی و خۆشەویستی لە دڵیانا

هەیە. ئیتر لەم هەرێمەدا هەرچەندە پارەی ئێران و تورکیش بە کەڵك ئەهات و خەرج ئەکرا پارەی شوێنی خۆی واتا (ڕۆبڵ)ی ڕوسەکان ڕەواجی هەبو، بەڵام فەرقی نرخی "ڕۆبڵ" لەگەڵ نرخی بە ڕاستی خۆیا وەکو فەرقی بەینی ئاسمان و زەمین وابو، جوتێ پێڵاومان بە هەزاران ڕۆبڵ بۆیاخ ئەکرد، ئەگەر دەوڵەمەندی بە ژمارەی پارە بوایە ئێمەش لەو ڕۆژەدا بە "ملیونیر" ئەدراینە قەڵەم. ئەگەر بڵێم کە گەیشتینەوە ئەستەمول لە گیرفانی پاڵتۆکەما دوسەدو پەنجا هەزار ڕۆبڵ مابۆوە لە بیرم چوبو خەرجی بکەم، مانای ئەوە نییە کە منیش ملیۆنێرێك بوم. ئێستەش بۆ یادگار ئەو ڕۆبڵانەم لەلا ماوە.

٨٣

تەفلیس

ئەو ڕوسانەی کە لە جولفای ڕوسییەوە لەگەڵمان هاتبون، دوای ئەوەی کە ئێمەیان بە مەئمورە ڕوسەکانی سنور ناسی و لە شەمەنەفەرا جێگەیان بۆ گرتین، واجباتیان تەواو بو و ئەبو بگەڕێنەوە تەورێز، ئێمەش بۆ بەیانی لە جولفاوە بە شەمەنەفەر کەوتینە ڕێ و لە "نەخجەوانا"وە تێپەڕین و نزیکەی قاوەڵتی گەیشتینە ئێستگەی شاری ئەریوان، ئەم شارە کە پایتەختی حکومەتی شورەوی ئەرمەنییە ئەکەوێتە لای ڕاستی ئێستگەی شەمەنەفەرەوە و ماوەی ئەوەمان نەبو کە بچین چاومان پێ بکەوێ لە لوکەنتەی ئیستگە لامان دا بۆ نانخواردن، بەڵام لەبەر زۆری برسی و هەژارو ڕوت و قوتەکانی ئەرمەنی نەئەپەرژایە سەر ڕێکخستنی کاروباری وڵاتەکەی و هێشتا خۆی کۆنەکردبۆوە لە ئەریوانەوە پاش قاوەڵتیەکی سوك سەر پێ کەوتینەوە ڕێ، لە ئێستگەی گومری ئەحمەد تەقی و فەوزیی و ڕەمزی مان لێ جیا بونەوە و سواری ئەو پەلەی شەمەنەفەرە بون کە ڕوئەکاتە "صاری قامیش" لە سنوری تورکیا. چونکە ئەحمەد تەقی مەسەلەی سمکۆی پێ سپێررابو و ئەبو بچێتە لای عەلی سەعید پاشای سەرداری

لەشکرەکانی خۆرهەڵاتی تورك بۆ گفتوگۆو دوای ئەوە لە ڕێی (طربزون)ەوە بگاتەوە بە ئێمە کە بە یەکەوە بچینە ئەنقەرە.

ئێمە هەر ئەو ڕۆژە لە سەعات یانزەو نیوی نیوەڕۆ، واتا دوای حەرەکەتمان لە جولفاوە بە سێ ڕۆژ، نزیك نیوەی شەو گەیشتینە "تەفلیس"ی پایتەختی حکومەتی شورەوی گورجستان، شاری تەفلیس یەکێکە لە شارە گەورەکانی هەرێمی "قەفقاس" نزیکەی نیو ملیۆن خەڵقی تیا دائەنیشێ بە خۆشیو ڕێکوپێکیو پاکوتەمیزیو نیشانەی ئاوەدانیو شارستانیەتا لەگەڵ شارە گەروەکانی ئەوروپا چەپی نییە. یەکەم ئیستگە کە لێی وەستابوین لەو ئوتێلەوە دور بو کە ئەمانویست تیا میوان بین، لەبەرئەوە لەوێ دانەبەزین، بەڵام هەر لەناو شەمەنەفەرەوە گەورەییو ئاوەدانیو شیرینی شاری تەفلیس مان بۆ دەرکەوت تا گەیشتینە ئیستگەیەکی ترو لە شەمەنەفەر هاتینە خوارەوە.

خەریك بو ئۆقرەم لێ ببڕێ. لە تەورێز خاوەنی گراند ئوتیل کارتی دابو بە منو بڕیارمان دابو لە هەرێمی "گالاوینسکی" لە "ئورینت ئوتیل" دابەزین، لە ئێستگە ئوتومبیلمان گرت، چوین بۆ ئەم ئوتێلە، بەڵام ئوتومبیلچیەکە بەو کرێیەی سەودامان لەگەڵ کردبو ڕازی نەبوو چەقاوەسویی لەگەڵ کردین. ناچار ماینو چەندی ویست دامانێ، هەر بەو شەوە تێگەیشتم کە شار چەند گەورەو پێشکەوتو و بێ، پیاوخراپیشی بەو پێیە زۆر ئەبێ. جگە لەمە لە بەردەمی ئوتێلەکەدا نزیکەی یەك چارەك سەعات لە زەنگمان ئەداو بە دەمو بە دەست ئیشارەتمان ئەکردو بانگمان ئەکرد، ئەو دو غولامە بێشەرمە کە لەودیو دەرگا گەورەکەی ئوتێلەکەوە بە هۆی سەرخۆشی خەریکی مشتومڕو بە گژ یەکا چو بون، ئاوڕێکیان لێ نەدایەوەو نەهاتن بە دەنگمانەوە. دەرگای ئوتێلەکە لە ئاسنی پەنجەرەدار کرابو، لەبەر ئەمە تەنیا ڕێگەمان بو لێی بچینە ژورەوە ئەگینا ناوجەرگی ئوتێلەکەو دو غولامەکەی بە زمانی گورجی مشتومڕیان بو نەیانئەبڕیەوە بە بەرچاومانەوە بون. بەڵام ئاوڕێکیان نەئەدایەوە کە چاویان بە ئێمە بکەوێت ئنجا نازانم لەبەر چەنەبازیو سەرخۆشیو قیرەقیڕی خۆیان گوێیان

لە زەنگ و لە دەنگی ئێمە نەبو یا جنێو بە یەکتریدان و شەڕەکەی خۆیان زۆر بەلاوە خۆش بو بۆیە گوێیان نەئەدایە ئێمەو بە دەنگمانەوە نەهاتن، ئێمەش چارمان نەبو و چاوەڕوانی مەرحەمەتی خواو دواییهاتنی ئەم شەڕە سەگەمان ئەکرد، چونکە دوای نیوە شەو بو و ئەو شەقامە گەورەیەش کە ئەم ئوتێلە گەورەو بەناوبانگەی تیا بو تاك و توك کەسێکی پیا ئەڕۆیشت، هۆی گوێزانەوە کشابونەوە جێگەکانی حەسانەوەی خۆیان، شارەزای هیچ جێگەیەکیش نەبوین، شتومەك و جانتاکانمان لەبەر دەرگای ئوتێلەکە کۆمەڵ کرابو خۆیشمان برسی و تینو و ماندو و خەواڵو بە پێوە نەمانئەزانی چی بکەین و بڵێین چی. ئاخری خوا ڕەحمی کرد و غوڵامە ناپیرۆزەکان لە چەنە کەوتن و ئاوڕیان لێ دایەوەو دەرگایان لێ کردینەوە. لە سڵاو و بەیان-ی سوپاس بۆ ئەم خۆشخوڵقی و بەپیرەوە هاتنەمان بەولاوە نقەمان نەکرد و چوینە ئەودیوی دەرگای ئوتێلەکەوە.

ئەوەم بەلاوە سەیر بو کە لە شارێکی وا گەورە ئوتێلێکی وا شیرین و ئاوەدان و پاك و تەمیز غولامانی وەکو ئەم دو بێ حەیا و شەرمە ڕابەری میوانانی غەریب و ماندوی زماننەزان بن، تا ئەو ڕۆژە من ئوتێلێکی بەو چەشنە خۆش و جوان و ئاوەدانم نەدیبو. زۆر پێویستم بە تەنیایی و حەسانەوە هەبو لەبەر ئەوە لە خوارەوە مەحمودی خاڵم بە دیار جانتاکانەوە لای فەتاحەوە بەجێهێشت و خۆم لەگەڵ یەکێك لە غوڵانەکان سەرکەوتمە نهۆمی دوەم و ژورێکی خۆش و گەورەی تایبەتیم بۆ خۆم گرت کە لە پێپلیکەکان سەرکەوتم لەو پێچەدا کە لێی ئەچویتە نهۆمی دوەم هەیکەلێکی گەورەی ورچێکی دڕندە دانرابو، من دەسبەجێ بە خەیاڵما هات کە مەحمود ئەگەر بە تەنیا بێرەدا بڕوا لەوانەیە بە ورچی ڕاستی بزانێ و لە ترسا پاشەوپاش بگەڕێتەوە. پێپلیکەکانیش ئەوەندە لوس و پاك و خلیسك بو، لە سەرخۆ نەڕۆیشتایە، لەوانە بو بخلیسکێ و بکەوێ، لەبەرئەوە لە عاستی خۆمەوە بانگی مەحمودم کرد و پێم وت" کە گەیشتە ئەو ئاستەی منی لێ وەستاوم چاوی بە ورچێك ئەکەوێت. نەترسێت ئەوە هەیکەلە ورچ نیە.

مەحمود خەریکی جیاکردنەوەی جانتاکانی من بو، وەڵامی دامەوەو من وامزانی کە دڵی داوەتە قسەکانم، دوایی کە هاتە سەرێ ڕەنگە زەرد هەڵگەڕابو بە هەناسەبڕکێ تێی گەیاندم کە چاوی بە ورچەکە کەوتوە، قسەکەی منی بیر کەوتۆتەوەو هۆشێکی هاتۆتەوە بە بەراو لە مل شکان ڕزگاری بوە. ئەو وەختە منیش جارێکی تر قەدری لێکدانەوەم زانیو بڕیارم دا کە پلەی تێگەیشتنی ئەو کەسەی هاودەمی لەگەڵ ئەکەم لەبیر خۆم نەبەمەوە.

لە ئوتێل هەمو نوستبون لە غوڵامەکانیش تێگەیشتم کە بەو شەوە خواردن دەس ناکەوێت، منیش برسیم بو، خەوم لێ نەئەکەوت، مەیلی تێگەیشتن‌و پشکنینیش زێفی لێ سەندبوم. هەستام‌و چومە دەرەوە بە هیوای مەحمود لەوە نەئەترسام کە دەرگای لێ نەکەنەوە. ئەو شەوە هەرچەندە جەژنێکی نازانم چی گورجییەکان بو، بەڵام وا دیاربو لەبەر بەزم‌و زەماوەندو خواردنەوە لە نیوە شەو بەولاوە تەوانایان لێ بڕابو نوستبون لەبەرئەمە ئەو شارە گەورەیە کش‌و مات بو و سروەیەکی لێوە نەئەهات، بە ڕاست‌و چەپی ئوتێلەکەمانا لە ڕاستە شەقامەکەدا ماوەیەك ڕۆیشتم دوکانێکی کراوە یا لوکەنتەو یا جێگەی خواردن‌و خواردنەوەیەکم بەر چاو نەکەوت. بەڵام بەو شەوە درەنگە پاك‌و تەمیزی لە عەقڵ بەدەری شەقامی گشتی ئەوەی ئەگەیاند کە خەڵق چەند بە تەنگ پاك‌و تەمیزی‌و جوانی شارەکەوەن، ئەگینا دوای بەزم‌و زەماوەند تا نیوە شەو کە بە هۆی جەژنیشەوە لە گەورەوە تا بچوك سەرمەست بوبون، بەم تەمیزییە نەئەما، ئەگەر بێت‌و ئەمە لە هونەری خەڵقەکەوە نەبێ، ئەبێ هونەری حکومەتی "تەفلیس"و دائیرەی بەلەدیە بێت، ئەمیش هەر جێی سوپاسە.

من نەمئەوێرا بچمە کوڵانەکانەوە لە ڕێ ونکردن ئەترسام، لەملای تریشەوە گەورەیی‌و دڵ فریبی کۆشك‌و عەمارەتەکان، جێ جێ باخچە جوانەکان، جێگەی یاری منالان، لە هەمو باخچەیەکداو بەسەر هەمو کوڵەکەو بەرزییەکەوە هەیکەلە گەورەو بچوکەکانی پیاوانی ناسراوی زانستی‌و سیاسەت‌و فەن ئەبڵەقی کردبوم‌و خۆمی لەبیر بردبومەوە، بەڵام لە دەنگێکی نێری کابرایەکی درێژی تفەنگ بەدەس

وریا بومەوە کە بە قەڵپاغێکی سپی گەورەو قاپوتێکی تیسکنی پان و پۆڕی ئاودامانەوە لە دورەوە تێی خوڕیم. لە ڕێگە لە هەندێ ئەرمەنی و عەجەم چەند وشەیەکی ڕوسی و ئەو قسانەی کە زۆر پێویستەو بەکار ئەهێنرێت فێر بوبوم و لەبەرم کردبو، بەڵام ئەوەم بە بیرا نەهاتبو وشەی "دوست" کە لە جێگەیەکی وادا بەکارئەهێنرێت بپرسمەوە خواو ڕاستان بیرم کەوتەوە کە "مەجید ئیسماعیل"ی ڕەفیق–سنفم لە ڕوسیە لە دیلی ڕزگاری بو گەڕایەوە عێراق، پێیان ئەوت "تەوارش–ڕەفیق" منیش بە دەنگی بەرز وەڵامم دایەوە، وتم "تەوارش" ئنجا لێی چومە پێشەوە، لە بەردەمیا من وەکو منداڵ وابوم سەرم تۆزێ لە عاستی پشتێنەکەی سەرئەکەوت، دەسی کرد بە قسەکردن بە ڕوسی و بە گورجی، من بە تورکی و بە ئینگلیزی و فەرەنسزی لەوم پرسی ئەویش تەقەی سەری ئەهات، بەڵام فیکەی لێدا کابرایەکی تر پەیا بو کەمێ تورکی ئازەربایجانی ئەزانی، لە یەك گەیشتین و پێشم کەوت کە دوکانێکم پیشان بدا، لە ڕێگە ئەیوت کە لە بنچینەدا تورکەو خاوەن دوکانەکەیش ئەرمەنی بو و تورکی ئەزانی، شەرابی چاك و مریشکی سورەوەکراوی هەبو، ئەوانەو بۆ ئیحتیات هەندێ هێلکەو پەنیریشم لێ کڕی، هەموی بە پارەی عێراقی ٧٥٠ فلسی گرتەوە.

لە تەورێز بەولاوە دونیا زۆر ساردبو منیش پاڵتۆیەکی ئاودامانی گیرفان فراوانم لەبەرا بو خواردنەکانم تێئاخنی و قاپە شەرابەکانم گرت بەسەر سنگمەوە، لە ئوتێل تێرو پڕم خواردو خواردەوە ئنجا لەناو جێگەیەکی پاك و تەمیزو نەرم و شلا سەرم نایە سەر سەرینی توکی قو و تا ڕۆژ لە ئاسمانا بەرز بۆوە لە خەو خەبەرم نەبۆوە.

بەیانی لە سەفارەتی تورکەوە زابتێك هات و ئێمەی بردە سەفارەت و لای مولحەقی عەسکەری بینباشی ئەرکانی حەرب "محەمەد بەگ" بەرچاییمان کرد، نیوەڕۆش قاوەڵتی بۆ کردبوین لەو ڕۆژەدا "موختار بەگ"ی مومەسیلی فەوقەلعادەی تورك لە مۆسکۆ بو، "نەبیل بەگ" ناوێك وەکیلی بو. ئوتێلەکەمان لە سەفارەتی تورکەوە دور بو نەبیل بەگ وەکو تێی گەیاندین لەو هەرێمەدا لەبەر

نەبونی خۆرهەلاتی و زمانزانی ناتوانین بحەسێینەوە، وایان بە موناسب زانی بچینە سەفارەتخانە، ئێمە پێمان خۆش نەبو، وتیان ئوتێلی خۆمان هەیە، بەلام لە هەرێمێکە، ناوەکەی جوان نییە، وتمان وەکو چی؟ وتیان پێی ئەلێن "شەیتان بازاڕ" چونکە لە تورك لە عەجەم لە کورد لە ئەرمەنی لە ڕوس لە گورجی لە هەمو تیرەیەکی تیایە، بەلام هەرچیت بوێ تیا دەس ئەکەوێت و هەر زمانێك بزانی ئەتوانی قسەی پێ بکەی. وتمان لەمە باشتر نابێ و بڕیارمان دا بگوێزرێینەوە، شەیتان بازاڕ، بەلام شەوێکی تریش لە "ئوریەنت ئوتێل"ماینەوەو بەم ڕەنگە لە شەونخونی ئەو شەوەی ئوتێلەکەدا لەگەل ڕوسەکان ڕامانبوارد.

سبەینێ لە شەیتان بازاڕ چوینە ئوتێلێکی بچوك وەکو یەکێ لە ئوتێلەکانی "حەیدەرخانە" لە بەغدا، ئەم ئوتێلە هی "محەمەد ئەفەندی" ڕێزەلی بو. بازاڕو دوکانەکانی ئێرە شورجەی بەغدای ئەهێنایەوە بەرچاوم، بە ڕاستی بازاڕی شەیتان بو، چونکە کاسبی وریاو فەنبازو چاوکراوەی لە هەمو قەومەکانی خۆرهەلاتی تیا کۆ ببۆوە بە کاسبی و نان پەیاکردنەوە خەریك بون. محەمەد ئەفەندی خەلقی "ڕێزە" بو. کاسبێکی دەولەمەندو پیاوێکی خۆشەویست و خاوەن چاکە بو، لەگەل خەلکەکە لەوێ خۆشمان ڕائەبوارد و حەسابوینەوە، خواردەمەنی هەتا بلێی هەرزان بو، ئێواران خواردن و خواردنەوە نزیکەی دو تارانی عەجەم ئەکەوتە سەرم. بە عومری خۆم حەزم لە تور نەکردوە، لەوێ هەمو ئێوارەیەك لەگەل مەزە توریشم ئەخوارد. توری تەفلیس سورو ناسك و شیرینە لەگەل توری ئێمەدا فەرقی عاسمان و ڕێسمانی هەیە.

تەفلیس یەکێکە لە جمهوریەتە شورەوییەکانی قەفقاسیای جەنوبی و نیشتمانی ستالینی زەعیمی ڕوسیەی شیوعییە. قەفقاسیا خۆی بەرزەخێکە لە بەین زەریای ڕەش و زەریای قەزبین (بەحری خەزەر). ئەم بەرزەخە کە هەرێمی قەفقاسیای لێ پەیا بوە بە زنجیرە کێوەکانی قەفقاسیا ئەبێ بە دو بەشەوە بەشی سەرەوەی کە ئەکەوێتە ئەودیوی ئەوروپا پێی ئەلێن قەفقاسیای باکور بەشی ئەمدیوی کە ئەکەوێتە ئاسیا پێی ئەلێن قەفقاسیای جەنوب. جەمهورییەتی

جورجیا ئەکەوێتە ئەم بەشەوە. ئەم هەرێمە دەشتاییە کە بەرەو زەریای ڕەش درێژ ئەبێتەوەو تەنیا ئاوی "ڕیبون"ی پیا ئەڕوا کە ئەڕژێتە زەریای ڕەشەوە خاکی ئەم دەشتاییە بەرزە لە زەمانی خۆیا "بورکانی" بوە، بەڵام کێوە ئاگرینەکانی ئێستە دامرکاون دەشتاییەکە بارانی زۆرەو هەوای گەرمە، لەبەر ئەوە چەڵتوك‌و ڕەزو باخ‌و توتنی زۆر لێ ئەکرێ. ئەم جەمهوریەتە لە باکورەوە بە کێوەکانی قەفقاسیاو لە جەنوبەوە جەمهورییەتی ئەرمەنی‌و لە خۆرهەڵاتەوە بە ئازەربایجانەوە لە خۆرئاواوە بە زەریای ڕەش دەورە دراوە. گەلێ بیری نەوتی تیایەو لەمە دەسکەوتێکی زۆربەی هەیە.

هەمو هەرێمی قەفقاسیای خوارو لە لایەن ئیدارەوە کراوە بە سێ بەشەوەو لە هەر یەکە لەم بەشانە جەمهوریەتێکی شورەوی دامەزراوە یەکێك لەم جەمهورییەتانە گورجستان–جورجیای ناو براوە، ئەوانی تر جەمهورییەتی ئەرمەنی‌و جەمهوریەتی ئازاربەیجانە. پایتەختی یەکەمیان ئەریوان‌و هی دوەمیان باکۆیە، کە کەوتۆتە سەر ڕۆخی زەریای (قەزوێن). جەمهوریەی ئازەربایجانی شورەوی لە دو سەرەوە شورەتێکی گەورەی هەیە لە ئاسیاو لە وڵاتی ئێمەدا، چونکە لەو دو ملیۆن خەڵقەی کە تیا دائەنیشێ نزیکەی ملیۆن‌و نیوێکی موسڵمانە، باکۆی پایتەختی جەمهوریەت بە شاری نەوت ناسراوەو یەکێکە لە ناوچە هەرە بەکەڵکەکانی ناوچە نەوتییەکانی وڵاتەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست.

لە ناو پایتەختەکانی جەمهورییەتەکانی قەفقاسیای جەنوبا باکۆ دوای تەفلیس، یەکەم شارە بە گەورەیی‌و نزیکەی حەوت سەد هەزار نەفسی تیایەو لە پلەی دوەمایە. ئەریوان کە پایتەختی ئەرمەنییەکانە بە گەورەیی‌و بە نفوس لە پلەی سێیەمایەو نزیکەی سەد هەزار کەسێکی تیا ئەژی. جەمهوریەتی ئازربایجان ئەکەوێتە قەراغی لای جەنوبی خۆرئاوای زەریای قەزبین‌و تا سنوری ئێران درێژ ئەبێتەوەو لە نزیك ئاوی ئاراس ئەدا لە سنوری ئازربایجانی عەجەم، جەمهورییەتەکانی جورجیاو ئەرمەنی ئەکەونە خۆرئاوای ئەم جەمهورییەتە، باکۆ لەبەر نرخی ئابوری بە هۆی نەوتەوە بە خەتێکی ئاسن‌و لە ڕێی تەفلیسەوە

بەسراوە بە "باتوم"ەوە کە ئەسکەلەیەکی جورجیایە لەسەر ڕۆخی زەریای ڕەش، و بەم تەرحە لە بەینی زەریای ڕەش و زەریای قەزبیندا بە شەمەنەفەر هاتوچۆ ئەکرێ.

لە تەفلیسەوە خەتێکی تر ئەچێ بۆ "گومری"و لەوێدا ئەبێ بە دو پەل، یەکێکیان ئەوەی کە ئێمە لە جولفاوە تا لە سنوری ئێرانەوە پێی هاتبوینە تەفلیس. پەلەکەی تریان تەفلیس ئەبەستێ بە سنوری تورکیاوەو لەم پەلەوە بو کە ئەحمەد تەقی و هاوڕێکانی ترمان چوبون بۆ "صاری قامیش". جگە لەمەش هەر لە باکۆوە بەسەر ڕێی روستوفدا خەتێکی تری ئاسن ئەچێ بۆ مۆسکۆ.

٨٤

لاپەڕەیەك لە مێژوی قەفقاسیای کۆن

قەفقاسیا لە مێژوی خۆرهەڵاتا جێگەیەکی تایبەتی داگیر ئەکا، جگە لەمە لە حەکایەتەکانی پڕو پیرێژنا ناوێکی سیحراوی و ئەفسانەیی هەیە، جنۆکەکانی پشت کێوی قاف و حەکایەتی "دێوی سپی" گوێ ئاگردانی شەوانی زستان لە مێژوی ژیانی دەوری منالی هەمومانا لاپەڕەیەکی تایبەتی هەیە. باسی ئەم کێوانە لە تەورات و قورئانیشا هاتوەو بە پێی قسەی زانا گەورەکان "سەدد"ی "یاجوج و ماجوج" لە کێوی قافدایەو لە دێر زەمانێکا بۆ ڕێبڕین لەو تایەفە کێوییە دروست کراوە کە لە سنوری چین و تورکستانەوە هێرشیان ئەهێنا بە سەر وڵاتانی خۆرئاوا و لەم کێوانەوە بە ئاسیادا ئەهاتنە خوارەوە، هەندێك ئەڵێن ئەم تایەفانە بەشێك بون لە مەغۆلەکان کە لەژێر گەلێ ناوی وەکو "میگر"و "تاتار"و "سی تهین"دا ڕویان کردۆتە ئەوروپا و ئاسیا، ناوی "سی تهین" لە لایەن یونانیەکانەوە لەو بەشەی "مەغول" نراوە کە ٦٠٠ ساڵێك پێش زاین لە ڕێی قەفقاسیاوە هێرشیان هێناوەتە سەر ئاسیای خۆرئاوا، ئەم ناوە لە بەردە نوسراوەکانی "داریوس"یشا هاتوە کەوا لە "ئستەخر"ە.

هەندێ لە مێژوناسەکان لەو بیرەدان کە ئەهالی دەوروپشتی کێوی قاف لە دەس ئەم تایەفە وەحشیانە شکاتیان بردۆتە بەر "کورش"ی شای ئێران، ئەویش بۆ ڕێبڕین لەم هێرشهێنەرانە لە دەربەندەکانی کێوی قاف سەددێکی لە ئاسن دروست کردوە. ئەم سەددە کە ئەبو لە عەجایبەکانی عالەمیشا باس بکرایە لە قورئاندا بە سەدد یاجوج و ماجوج ناوی براوەو تا ئیمڕۆ لە قەفقاسدا جێگەو نیشانی ماوە. کورشی گەورە هەروەکو بە یەکخستنی ولاتەکانی مادو فارس ئیمپراتۆریەتی مەزنی ئێرانی هێنایە ناوبانگی ئێرانی لە خۆرهەلاتو خۆرئاوادا بەرزی کردەوە، گەلێ لە خاكو دەولەتەکانی ئەو دەورەی خستە ژێر حوکمی خۆیەوەو دونیای خستە ترسو لەرزەوە، بە دروستکردنی ئەم سەددە ئاسنینەش ولاتەکانی باکوری لە هێرشی مەغۆلەکانی چینو تورکستان ڕزگار کردو خستنییە ئاسودەیی و ئەمنییەتەوە. بەمەیشا دەرئەکەوێت کە هەرچەند تەیموری لەنگ سەردەمێ "سەمەرقەند"و "تبلیس"ی خستۆتە ژێر حوکمی خۆی، بەلام پێش ئەوەو لە مێژوی زۆر کۆنەوە (٦٠٠ پێش زاین) ولاتی قەفقاس کەوتۆتە ژێر حوکمی ئێرانەوە. لەم ولاتەدا کە لە گێتیدا عالەمێکی سەربەخۆو تایبەتی نزیکەی ٣٠ میللەت ئەژی و نمونەیەکە لە بورجی "بابل". ئازەربایجانی، جورجی (گورجی)، کورد، تورك، ئەرمەنی، ڕوس، عەجەم، یونانی، جولەکە، ئوسیشیان، ئەنجازین، ئەجارینو گەلێ تەرحی تر لە میللەتەکانی ئەم ولاتە کە سەیرو نەبینراون.

٨٥

باطوم (باتوم)

لە تەفلیس هەشت ڕۆژماینەوە، ئینجا هەر بە شەمەنەفەر لەوێوە ڕومان کردە شاری بەناوبانگی باتوم کە ئیمڕۆ ئەسکەلەیەکی جەمهورییەتی جورجیایە لە سەر ڕۆخی زەریای ڕەش ماوەی بەینی تەفلیسو باتۆم ٢٤ سەعاتە بە شەمەنەفەر.

پێش ئەوەی بگەینە باتۆم لە ئیستگەی "گوتایس"ەوە تێپەڕین، دەمەدەمی ئێوارە گەیشتینە باتۆمو "بولڤار" لە ئوتێلی "ئاغا پترۆس" دابەزین. شەقامەکانی ئەم شارەیش وەکو هینەکانی تەفلیس زۆر پانەو هەتا چاو بڕکا ڕاستو درێژە، بەڵام خانوەکانی بەرزێکی ئەوتۆ نینو کەمی وای تیا هەڵئەکەوێت کە لە سێ نهۆم تێپەڕێت. باتۆم سەروەختێك یەکێك بو لە شارە گەورەو فراوانەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، بەینێکیش کرابو بە جێنشینی وەلی عەهدی پادشا، بەڵام لە چواریەکی دواییی قەڕنی نۆزدەهەم ڕوسەکان بیانویان بە سوڵتان عەبدولحەمیدی دوەم گرتو لەگەڵی کەوتنە شەڕەوە. دەوڵەتی عوسمانی ئەم جارە یارمەتی لە حکومەتەکانی خۆرئاوا نەدیو لەشکرەکانی تورك شکان- ڕوسەکان لە خۆرهەڵاتو لە خۆرئاواوە چونە خاکی عوسمانییەوەو قەفقاسیان داگیر کرد. لەسەر ئەمە لە بەینی حکومەتی ڕوسو عوسمانی پەیمانی ئایاستیفانوس لە ساڵی ١٨٧٨م ئیمزا کرا. بە پێی ئەم پەیمانە (پەیمانی بەرلین) کە دوای پەیمانی ئایاستیفانوس هەر لەو ساڵەدا کرا، شاری باتۆم لەگەڵ گەلی شارانی تری عوسمانی کەوتە دەس ڕوسەکان. ئنجا کە ڕوسە بۆلشەویکەکان هاتنە سەر حوکم هەرێمی قەفقاسیان کرد بە سێ جەمهوریەتو شاری "باتۆم"یان خستە سەر جەمهوریەتی جورجیاو لەوساکەوە بو بە ئەسکەلەیەکی ئەم جەمهورییەتە.

لەو ڕۆژەدا لە باتۆم باخچەیەکی زۆر گەورە هەبو لەبەر ڕۆخی زەریای ڕەشا تا ماوەیەکی دور درێژ ئەبۆوە، ئێواران ئەچومە ئەم باخچەیەو لەوێ گوێم لە مۆزیقە ئەگرت، ئەوانەی بۆ گەڕان ئەچونە ئەم باخچەیە لەبەر دەرگا بەرامبەر بە "بلیت"ێك شتێ پارەیان لێ ئەسەندن، بەڵام ئەم بلیتە تا حەفتەیەك حوکمی هەبو و پێی ئەچونە ژورەوە. باخچەکە یەکجار خۆشو گەورەو هەوادار بو بە درێژایی ڕۆخی زەریای ڕەشا بە پایتون تیا ئەگەڕان کچە ناسكو نازدارەکانی گورجی زینەتێکی تریان ئەدا بەم باخچەیە. من لە قەفقاسیا وا هاتە بەرچاوم کە ئەوەندەی بەشی پیاویان وشك وڕو گرژو قەبەن، ژنیان ئەوەندە هێمنو ڕوخۆشو بەئەدەبن. لە باتۆمیش چومە حەمام، من تا ئەو وەختە خۆم فێری دوشو ئاوی سارد نەکردبو،

حەمامی باتۆم وەکو ئوتێل وابو، هەر کەسێك بچێ کلیلی ژورێك لە خاوەن حەمام وەر ئەگرێت، ئەم کلیلانە بەسەر ژمارەی ژورەکانەوە لەسەر لەوحەیەك هەڵواسراوە. ئەچیو ژوری خۆت ئەکەیتەوە، لە ژوری یەکەما ڕوت ئەبیتەوە لە ژورێ کە لە ناو ئەوی پێشوەوە بۆی ئەچی دوشو بانیوو جێگەی خۆشتنی خۆرهەڵاتی هەیە، کرێ بە سەعات حساب ئەکرێ، چەند سەعات بمێنیتەوە پارەی خۆت ئەدەی، ئیتر هەوەسی خۆتە حەز ئەکەی شەوو ڕۆژێکی تیا بە.

لە باتۆمەوە ئەبو بە پاپۆڕ بە زەریای ڕەشا بچینە ئەستەموڵ واتە لە خاکی ڕوسەوە ئەچوینە خاکی تورك. لەبەرئەوە پێویست بو پەساپۆرتی تازەمان بۆ بکرێ، لەم پەساپورتەدا ناوی من گوڕرا بە "عەلی فایەق بەگ"و ناوی مەحمودی خالّم بو بە "حەسەن ئەفەندی"، ژمارەی پەساپۆرتەکەشم ٣٥و لە مێژوی ١٥ نیسان ساڵی ١٩٢٣ بو، ئەو دەمە کاربەدەستانی تورك بە ناوی "تورکیا بویوك ملت مجلسی حکومتی" ئەوراقیان ئیمزا ئەکرد. تا ئەمە تەواو بو و لە پاپۆڕێکا جێگەمان بۆ گیرا، هەفتەیەکمان پێ چو، ئێمەیش کەمێك لە شاری باتۆم گەڕاین، ئێوارەی ١٥ی نیسان ١٩٢٣ لە ئەسکەلەی باتۆم سواری پاپۆڕی "شەفلید" بوین لە قەمارەکانی پلەی یەکەما هەشت کەس هەبو منو فەتاح لەگەڵ ئەمانە بوین، خواردنیشمان بە یەکەوە لەسەر سفرەیەك ئەخوارد. وەکو فەرەنسە لەسەر نان لە جیاتی ئاو شەراب دائەنێن، ئاویش هەیە بەڵام بۆ فیز هەندێ کەس نایخۆنەوە، بارەکەمان ئینگلیزیو لە کەبتانەکەی بەولاوە کە ئینگلیز بو، هەرچی کرێ کارو تایەفەی پاپۆڕەکە هەیە هەمو کرێگرتەو خەڵقی یۆنان بون.

شەوێك لە نیوە شەوا بە دەم سەرئێشەوە خەبەرم بۆوە، دیاربو زۆرم ڤۆدکا خواردبۆوە، لە ژورەکەما کەس ئاگای لێ نەبو، هەندێ ڕشامەوە، ئاسپرینێکم قوت داو دەموچاوم شوشت، پەنجەرەی ژورەکەم کردەوە، بایەکی ساردو توند هورورژمی هێنایە ژورەوە، پریشکی ئاویشی پێوە بو. زو پەنجەرەکەم داخستەوە کە سەرم لە دەرگاوە هێنایە دەرەوە گوێم لە غەڵبەغەڵبێ بو کە لە سەربانی پاپۆڕەکەوە ئەهات. لەو عانەدا یەکێك لە غوڵامەکانی پاپۆڕەکە بەوێدا هات، لێم

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

پرسی چە باسە؟ وتی: شوکور لە غەرق ڕزگار بوین، تومەز من ئاگام لیێ نەبوە نزیکەی چوار سەعات بوە پاپۆڕەکەمان لەبەر فەرتەنە لە مۆلەکەدا بوەو هیچ کەس لە ترسا خەوی لێنەکەوتوە. هەمو چوبونە سەربانی پاپۆڕەکە لە عانی مۆلەکەدا ڕزگاری وەربگرن.

ئێوارەی ڕۆژی چوارەم گەیشتینە "قەواق" کە ئەسکەلەیەکی شاری ئەستەموڵە، لە دەمی گەروی زەریای ڕەشە، بە گرمەی تۆپ و دەنگی "الله اکبر" بیرمان کەوتەوە کە ڕەمەزانە. هێشتا ئادابی ئیسلام لەسەر پێ و شوێنی خۆی ئەڕۆیشت: "عەبدولمەجید" خەلیفە بو حوکمی مەدەنی لیێ سەنرابۆوە، حوکمی دینی بە ناو مابو، لەگەڵ ئەمەیشا لە ئەستەمولّ هێزی سوێندخوارەکان دەسیان بۆ هەمو شتێ درێژ ئەکرد، هاتوچۆ لە ژێر موراقەبەو پشکنیندا بو. ئەو شەوە نەیانهێشت بچینە ئەستەمولەوەو لە قەواقیش لە پاپۆڕ نەچوینە دەرەوە، چراشیان لێ قەدەغە کردین، بە تاریکی لە پاپۆڕەکەداماینەوە. من دەفتەرێکم پێ بو ڕۆژبەڕۆژ بەسەرهاتی خۆمانم تیا ئەنوسی. نازانم لەبەرچی زۆر کەوتمە واهیمەوەو هەتا دەفتەرەکەم لەناو نەدا، ئۆقرەم نەگرت.

بەیانی زو لەگەڵ هەتاوکەوتن مەئمورێك پەیا بو، چوار زابتی لە هێزی سوێندخوارەکان لەگەڵ بو، سەرکەوتنە سەر پاپۆڕەکەمان، ئەمانە بۆ پشکنین و پرس و جواب هاتبون، تەماشای پەساپۆرتەکانیان کردین، هەندێ پرسیاریان لە کەپتانەکەمان کرد، ئینجا ویستیان جانتاکانمان بپشکنن، ئێمە هیچ دەنگمان نەکرد، بەلام کە چاویان بە جانتا بچوکە "لۆك"کراوەکە کەوت وازیان لە جانتاکانی تر هێنا، وتیان جارێ ئەبێ ئەم جانتایە بکرێتەوە، بە کەپتانەکەمان وت: *نابێ ئەم جانتایە بکرێتەوە، چونکە لە تەفلیسەوە ئەوراقی ڕەسمی سەفارەتی تورکی تێخراوە بۆ وەزارەتی خارجیەی ئەنقەرە*، خەریك بون زۆرمان لێ بکەن، بەلام لەناو خۆیانا ڕێ نەکەوتن، بو بە مشتومڕو مقۆمقۆو دوایی ڕویان کردە ئێمەو وتیان *جانتاکە ئەکەینەوە، ئەگەر بەرگی ئەوراقەکان مۆرو نیشانەی ڕەسمی سەفارەتی پێوە بو نایانکەینەوە* وتمان *ئەویش ناکرێت*، چونکە

نازانین کە ئەم کارە چە جۆرە پرسینەوەیەك ئەهێنێ بەسەر ئێمە. مۆری ڕەسمی سەفارەت بەسەر لۆکەکەوە هەیەو ئەمە بەسە بۆ ڕاستی قسەکەمان. لە هەقیقەتیشا "لۆك"ی جانتاکە کەمێك شکابو مورەکەشی باش دیار نەبو، لەگەڵ ئەمەیشا دوای نیو سەعاتێك مشتومڕ لێمان گەڕان و ڕێیان داین کە بچینە ئەستەموڵەوە. کە پاپۆڕەکەمان کەوتە جوڵانەوە ئەو حەلە دەفتەرەکەم بیر کەوتەوە کە لەناوم داو بڕیارم دا کە لە یەکەم هەلدا تاوەکو لەبیرم نەچۆتەوە با زۆر بە کورتیش بێ لە سەرەوە لەبەر بینوسمەوە.

لە "قەواق"ەوە بۆ ئەستەمول هەر ئەوەندەی بەینی کازمیەو بەغدا ئەبێ، لە سەعات نۆو نیوی بەیانییەوە لە قەواقەوە کەوتینە ڕێ پێش قاوەڵتی گەیشتینە جێ،و لە "سرکەچی" چوینە "ئوتێل مەسەرەت"، بەڵام فەرەنسزەکان داگیریان کردبو، لەوێوە چوینە "عوسمانلی ئوتێل". من کە لە دەوری قوتابیەتیما ئەستەموڵم دیبو، زۆر بە پەرۆش بوم کە جارێکی تریش ئەو جێگانە ببینمەوە کە تیا ژیاوم و یا پەیوەستییەکی هەیە بە ژیانی ئەو دەورەمەوە، لەبەر ئەمە ئیزنم لە فەتاح خواست کە ئەو ڕۆژە لێم بگەڕێت، ئیتر بە ئەستەمولا بسوڕێمەوە، دەسبەجێ ڕوم کردە ئەو جێگەیە کە لە جاری یەکەمما تیا میوان بوم، نزیك بە سرکەچی کە پێیان ئەوت "تەختە قەڵا" ئەم جێگەیەش لە ئەستەمولٚ وەکو "شەیتان بازاڕ"ی تەفلیس بو، من لەم جێگە ناخۆشەدا لەو ڕۆژەدا هەفتەیەك مابومەوە حاڵەتی منالٚی و غەریبی زۆر کاری لێ کردبوم، بە سواری کەرو وڵاخ و عارەبانەو تریشقە لە سلێمانییەوە تا حەلەب و لەوێوە بە شەمەنەفەر تا "بێروت". ئنجا لە "بێروت"ەوە بە پاپۆڕو لە زەریای سپی ناوەڕاستەوە چوبومە ئەستەمولٚ.

بۆ ئەو ڕۆژە ئەمە کەم نەبو، لە وڵات یەکجار زۆر دور کەوتبومەوە، ئێستە قوتابیەك ئیمڕۆ بەیانی لە بەغداوە سواری فڕۆکە ببێ، پاش دو ڕۆژ لە نیویورکەوە تەلەگرافی گەیشتنی وەرئەگرت. لەو وەختەدا ئێمە لە سلێمانییەوە بە کەرو وڵاخ بە سێ ڕۆژ بە زەحمەت ئەگەیشتینە کەرکوك. ئەگەر بچوینایە بەغدا بە ڕێی "قرفە"داو بە دە ڕۆژ ئەگەیشتین. لە بەغداش تا هەفتەیەك لوت و لێومان

چەور ئەکردو توێژی فڕێ ئەدا تا دە دوانزە ڕۆژ دەموچاومان پەڵەپەڵە ئەمایەوەو لەبەر ئازاری پەنا ڕانمان گەلاوگەڵ ئەڕۆیشتین، ئنجا ئەهاتینەوە دۆخیانی جاران، ئەو جارەی کە چوبومە ئەستەمولْ حەوت ڕۆژ بە کەرو ولاخو بە شەمەنەفەر بە ڕێی بێروتەوە بوم، ئنجا لە بێروتەوە بە پاپۆڕ بە حەوت ڕۆژ گەیشتبومە ئەستەمولْ. ئەگەر هەر ڕێگەکە بژمێرین بەم تەرحە بو، بەلاّم لە کەرکوك و موسڵ و حەلەب و بێروت، یەك مانگی خشت لەبەر دەستنەکەوتنی ولاخ یا عارەبانەو پاپۆڕو بە هەندێ هۆی ترەوە مانەوەو دواکەوتنیش بخەینە حسابەوە بۆئەوەی لە سلێمانییەوە بگەینە ئەستەمولْ و دو مانگی بێ کەم و زیادمان پێ چوبو. کە ئیمڕۆ ئەم ماوەیە بۆ گەشتێکی دەوری عالەم بەسە.

لەبەرئەمە کە گەیشتبومە ئەستەمولْ ماتەمینی گرتبومی، چومە بازاڕ لە لای کتێبفرۆشێکی گەڕۆك یەك دو کتێبی تورکی هەرزانم کڕی، یەکێك لەوانە حەکایەتەکەی "دون کیشوت" بو. بە ڕۆژ دوای ئەوە کە بە دواچونی ئیشوکاری خۆم ئەگەڕامەوە ئەو حەکایەتەم ئەخوێندەوەو بەمە خەمی تەنهایی و دوروڵاتی خۆم لەبیر ئەچۆوە، تا ئەو ڕۆژە حەکایەتی وا سەیرو خۆش و ئەنتیکەم نەخوێندبۆوە، جاری وا هەبو لە تریقەی پێکەنینی خۆم پێکەنینم بە خۆم ئەهات. دوای ئەوە کە تێکەڵ بە عالەمی ئەو ڕۆژەی ئەستەمولْ بوم لەم "پایتەختە" بەناوبانگەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گەلێ لاپەڕەی وا جێگەی لە مێژوی ژیانما گرت کە بۆ قوتابیی و یا منداڵێکی ئەو دەورە بە کەم دانەنرێت و نرخێکی تایبەتی بدرێتی. لەسەر نامەی کەریم بەگی برای ئەحمەد ئاغای کەرکوکی، خاوەنی پێشوی نامیلکەی ژین لە ئەستەمولْ، مامۆستا نەجمەدین کەرکوکی برای مامۆستا عەبدولخالق (ئەثیری) یەکەم کەسێك بو کە هاتبوە لام و بە هۆی ئەو لاوە کوردەوە کە بلیمەتی زەمانی خۆی بو، گەلێ کوردم ناسی و دوای ماوەیەکی زۆر کەم چوبومە ڕیزی ئەو قوتابییە کوردانەوە کە بە خوێنپاکی و جێی باوەڕ ناسرابون.

قوتابی کورد لەو ڕۆژەدا کەم نەبون و لاوەکانی سلێمانی لە چاو لاوە خوێنگەرمەکانی دیاربەکرو تەفلیس و خەرپوت و ئەرزڕۆمدا لە هیچەوە دیار نەبون. کۆمەڵی هێڤی(هیوا) کۆمەڵی قوتابیە نیشتمانییەکانی کوردی ئەوێ بو لە ئەستەموڵ، مامۆستا نەجمەدین لە لقی ئیلاهیاتی دارلفنون دەرچوبو و، لە ڕۆژەدا مامۆستا بو لە مەکتەبێکی سوڵتانی، لە کۆلیجی حقوقیش ئەیخوێند. ئەوانەی چاویان پێکەوتوە ئەزانن کە چە ئاگرێك بو، کوردێك کە بە تەنگ سەری خۆیەوە بوبێ نەیئەوێرا نزیکی بکەوێتەوە، لە هەمو هەلێك و هەمو جێگەیەك باسی کوردایەتی ئەکردو لاوانی کوردی وریا ئەکردەوە، کچی والیەکی تورکی هێنابو لە خەڵقی بۆسنە. لە پێش بڕانەوەی شەڕی گەورە بە ناچاری خۆی کوتابوە ئەو وڵاتەوە کە خرابۆوە سەر "سربستان". ئەم وڵاتە کە ئێستە یوغسلافیای پێ ئەڵێن.

دوای ئەوە مامۆستا نەجمەدین دەنگی بڕاو نەمانزانی چی بەسەرهاتوە. ئنجا من کە جاری دوەم و لەگەڵ فەتاح گەیشتمە ئەستەموڵ و لە دوای ئەوە ئیزنم لە فەتاح خواستبو کە بەو جێگانەدا بگەڕێم کە لە دەوری قوتابیەتیما هۆگریم پێوە گرتبو ببو بە ئاشنای گیانیم، وەکو لە سەرەوە باسم کرد چومە "تەختەقەڵە"، چومە "چەنبەرلی تاش"، چومە "گەدك پاشا"، چومە ئەپارتمانی "هاجی بەگ" کە لە "گەدك پاشا" بو و دوای داخرانی کۆلیجەکان لەگەڵ یەك دو قوتابی تری عێراقی هاوڕێیەتیمان تیا ڕابوارد، چومە وەزارەتی حەربیەی پێشو، چومە "فاتیح"، "ایا سوفیا"، "بابی عالی"، "سوڵتان ئەحمەد"، "غەڵەتە"، "خواجە پاشا"، "بەی ئوغلو"، "تەقسیم"، سواری پاپۆڕ بوم، چومە "قادی کوێ"، "یلدز" سەرای مێژوینی سوڵتان عەبدولحەمید. خولاسە تا توانیم و بۆم کرا ئەو ڕۆژە تا ئێوارە گەڕام و گەڕام.

لە دو جێگە، یەك لە بەردەمی قرائەتخانەکەی "چەنبەرلی تاش" دوەم لەبەر دەمی دەرگاکەی ئاپارتمانی "هاجی بێك" بەینێك وەستام و ئەو ڕۆژانەی کە لە ڕابوردودا لەوێدا، ڕامبواردبو هاتەوە بە بیرما و چەند دڵۆپێك فرمێسکی گەرم بە چاوەکانما هاتە خوارەوە. ئەپارتمانەکە هیچ نەگۆڕابو، ئەوەندە هەیە کە کرابو بە

جێگـەی پاکردنـەوەی جلوبـەرگ و ئوتـودان. هـەواڵی کـەس و کارەکـەی "هـاجی بەگ"م پرسی، وتیان لە ئەستەمۆڵ نەماون و چونەتەوە یونانستان، چونکە ئەم عائیلەیە یۆنانی بون. ئێوارە گەڕامەوە ئوتێل، فەتاح بەبێ ئۆقرە چاوەڕوانم بو وتی: *چومە لای (محێدین پاشا) پێی وتوم کە ڕۆژێکی وا نیە ئێوە لە ئەستەمۆڵ بمێننەوەو پێویستە کە دەسبەجێ بکەونە ڕێو ساتێ زوتر خۆتان بگەیەننە (ئەنقەرە).* محێدین پاشا یەکێك بو لە ژەنەڕاڵەکانی مستەفا کەمال و ئەو ڕۆژە حاکمی ئەستەمۆڵ بو. هەر ئەو ڕۆژە ئەمریشی دابو بە پاپۆڕێك لە پاپۆڕەکانی شەرکەتی خەیریە کە ئەچوە "ئیزمیر" قەمارەیەك بۆ من و فەتاح دابنێن کە سبەینێ بەیانی پێی بکەوینە ڕێ، زۆرم پێ ناخۆش بو لە شارێکی وەکو ئەستەمۆڵدا تەنیا ڕۆژێك بمێنمەوە، وەکو تریش دڵخۆشی خۆم بەوە دایەوە کە ئەو ڕۆژە بە قەدەر دە ڕۆژ گەڕابوم و سەری زۆری ئەو جێگانەم دابو کە ئەمویست بیانبینم.

لەگەڵ ئەمەیشا دوای نانخواردن، دوبارە چومە دەرەوە بۆ چاپخانەی بەغدا کە لە وەختی قوتابیەتیما حەبیب ئاغای سنەیی ئەیگێڕا. ئەم چاپخانەیە لە "سرکەچی" هەر مابو، بەڵام خاوەنەکەی گۆڕابو. لەوێ توشی جەمیلی کوڕی عەلی ئەفەندی زابتی مۆزیقەی خەڵقی سلێمانی هاتم، جەمیل کە دوایی بە ڕەحمەتی خوا چو، ئەو وەختە یوزباشی بو لە ئۆردوی تورك، برای مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس و موهەندیس سەدیق ئەفەندی باوکی نوری شاوەیش بو، ئەم زابتە کوردە لە لاپەڕەی نیشتمانپەروەریا ناوێکی بەرز و ناسراوی هەبو. کە "سلێمان نەزیف بەگ"ی والی موسڵ لەشکری تورکی ناردە سەر خوالێخۆشبو شێخ عەبدوسەلامی بارزان، جەمیل لەو لەشکرەدا زابتی تۆپچی بو، یاخی بو و تۆپەکانی خۆی بەرامبەر بە کورد بەکار نەهێنا، ئەم کوردە بە شەرەفە لەسەر ئەمە گیراو خرایە ژێر موحاکەمەوە. بەڵام لە مەحکەمەی عەسکەری نەترسا و بۆ ڕزگارکردنی سەری خۆی لە گوللەی تورك ورەی بەرنەدا، ڕەپ و ڕاست وتی: *"من کوردم و بۆئەوە نەبوم بە زابتی تۆپچی کە ئەم تۆپانە بگرمە میللەتی خۆم"*.

ئەو کە ئەمەی وتبو بە تەمای ئەوە بو کە بنرێت بە نیشانی تفەنگەوە، کەچی بە جلوەی قەدەر لە کوشتن ڕزگار بو، بەڵام تا ما بە چاوی خائن تەماشا ئەکرا. لە حەلێکا کە لە زابتە بلیمەتە زیرەکەکان ئەژمێررا، لەبەر ئەمە هاوڕێکانی لە خۆی خوارتر گەیشتنە پایەی ژەنەراڵو ئەو هێشتا لە ئەستەموڵ یوزباشی واتا ڕەئیس بو، ئەویش بەبێ کارو لەبیر چو لە ژێر موراقەبەی "خەفتە"دا. ئەو شەوە پێکەوە کەمێك گەڕاین و چوینە (ئوروزدی باك– عومەر ئەفەندی)، من لەوێ دەستی جلی هاوینی و پێڵاوو ملیوانە (بویون باغ)و دو دارعاسا (باستۆن)م کڕی، نزیك نیوە شەو لە جەمیل جیا بومەوە گەڕامەوە ئوتێل.

٨٦

شاری ئزمید

بەیانی زو ئینزیباتێکی تورك هاتو بردینی بۆ سەر ئەو پاپۆڕەی کە پێی ئەڕۆیشتین‌و دایمەزراندین، دوای چوار پێنج سەعاتێ گەشتی زەریایی لە بەحری مەڕمەڕە نزیك نیوەڕۆ گەیشتینە شاری بچوکی ئیزمیت (ئزمید) نورەدین بەگ ناوێك قائمقامی ئزمید بو، لە ئوتێلی بەلەدیە میوانی کردین، لەم حەلەدا لە سەفارەتی ئەفغانەوە میوانێکی تریشمان هاتە لا. فەتاح هاوڕێی زابتی زۆری هەبو لەگەڵیان کەوتە باس‌و قسەوە بە تایبەتی باسی لیستەی تەرفیعات زۆر بە پەرۆش بو لە هەمو هەلێکا لێی ئەپرسیەوە، چونکە لە ئوردودا یوزباشی بو، گەیشتبوە کاتی تەرفیع. من تۆزێك چومە دەرەوە هەر لەولای نادیەکەوە ئەمبەرو ئەوبەری شەقامەکە سەرقەبران بو، دیواریشی بۆ نەکرابو بەڵام درەختە جوانەکانی "سەرو"و "شۆڕەبی" دیمەنێکی شیرین‌و دڵگیری دابو بەم سەرقەبرانەو سێبەرێکی فێنکی لێ پەیا کردبو. من بە خوێندنەوەی "کێل"ی قەبرەکانم کاتێك بەسەر برد، کەوتبومە زەریای لێکدانەوەوە، نەفەرێکی تورك بە ناوی خۆمەوە بانگی کردم، ئەوساکە وریا بومەوە لە نادی چاوڕێیان ئەکردم بۆ قاوەڵتی.

بۆ شەو بە ئەمری "نورەدین" پاشای قائیدی ئوردوی یەکەم لە نادی زابتان زیافەتمان بۆ کرا، لەوێ چاوم بە "ئەحمەد فەخری" ملازم کەوت، کچەزای حاجی سلێمان ئاغای کەرکوکی‌و لە مەکتەبی ڕشدییەی عەسکەری لە سلێمانی پێکەوە ئەمانخوێند. هەر ئەو شەوە دوای نانخواردن چوینە ئێستگە، ئەحمەد فەخری تا ئێستگە لەگەڵمان هات‌و لەوێ سواری شەمەنەفەر بوین‌و لە ئێستگەکانی "ئەسکی شەهر"و "پۆلادلی"یەوە ڕۆیشتین‌و چوینە ئەنقەرە.

٨٧

ئەنقەرە

لە ئەنقەرە: کە گەیشتینە پایتەختی تازەی تورکیا، پێمان نابوە هەفتەی چوارەمی نیسان، گەرما دەسی پێکردبو لەو ڕۆژەشا ئەنقەرە ناتەواویی زۆر بو، ئەهالی و حکومەت تازە دەسیان کردبو بە دروستکردنی هەندێ بینا. نەشات و بزوتنەوەیەکی ئەوتۆ بەرچاو نەئەکەوت، نیشانەی گۆڕان و ئینقلاب دیار نەبو، ساردوسڕی، بێ خوێنی و کەمتەرخەمی نەئەشارایەوە، ڕوی خۆش و لێوی بە خەندە نەئەبینرا. بە شەقامەکانا دورو درێژ ئەگەڕام، ئەمڕوانیە مەغازەکان، شانم لە شانی یەکێ نەئەکەوت، لە بەرێکەوە ئەپەڕیمەوە ئەوبەر، تەماشای ڕاست و چەپم ئەکرد، لە چارەکە سەعاتێکا زەحمەت عارەبانەیەك بە شەقامەکەدا تێئەپەڕی و ئۆتۆمبێل بەدی ئەکرا. بە ناوەڕاستی شەقاما بە ئاسایی هاتوچۆ ئەکرا. بۆ ڕێکخستنی هۆی گوێزانەوە، پۆلیس دانەنرابو، چونکە پێویستیان بەمە نەبو. بە کورتی ئەم شارە هەروەکو لە لایەن دیمەن و هەڵکەوتی تەبیعییەوە لەوانە نەبو کە بکرێ بە ناوچەی حکومەتێکی عەسری. کەمالیەکانیش تا ئەو ڕۆژە نەیانپەرژابو بە تەرزێکی وا ڕێکی بخەن و ئاوای بکەنەوە کە لە ناوچەی حکومەت بچێ.

خەلیفە "عەبدولمەجید" لە ئەستەموڵ دائەنیشت. مستەفا کەمال و هەیئەتی وەزارەت لە ئەنقەرە. لەبەرئەوە ئەنقەرە بە تەواوی تەمسیلی ناوچەی دەوڵەتی نەئەکرد. ئەستەموڵ گەلێ مەزاهیری دەوڵەتی بۆ خۆی بڕئەدا، ناوچەی بازرگانی، سیاسی، خوێندەواری وردە وردە ئەگوێزرایەوە ئەنقەرەو خۆراواییەکان هێشتا ڕویان بەتەواوی تێ نەکردبو، لوکەنتەیەکی باش، گازینۆیەکی پاك‌وتەمیز جێگەی ڕابواردنێکی خۆش، سینەمایەکی ڕێکوپێك، کتێبخانەیەکی گەورەو جێیەکی کۆبونەوە، یا موحازەرە یا تەمسیلێك، باخێکی گەشت و سەیران بەرچاو نەئەکەوت و پیاو سەری سوڕ ئەماو نەیئەزانی چۆن و لە چە جێگەیەك ڕابوێرێت.

پاش نیوەڕۆی ٢٥ی نیسانی ١٩٢٣و دوای ڕەنج و مەشەقەتێکی دورو درێژ گەیشتبوینە ئەم ئوتێلە کە لە شەقامێکی گشتیدا ئوتێلێکی بچوك و بێ ئەهمیەت بو، بەڵام لەو ڕۆژەدا لە ئوتێلە باشەکانی ئەنقەرە ئەژمێررا کەچی لە گەڕاجی تۆزێك پاكوتەمیزی ئیمڕۆی بەغدا باشتر نەبو. شکی تیا نیە کە ئەوەتان بە خەیاڵا نایەت لەو ئوتێلەدا بیر لە باوەشێنی کارەبا، لە سندوقی بەفر یا لە تەلەفۆن بکەنەوە. نەك ئەمانە بەڵکو جێگەی ئاو بە خۆداکردنیشی تیا نەبو.

نزیك ئێوارە تۆفیق بەگی یاوەری ڕەئیسی هەیئەتی وکلاء (ڕەئیسی وزەرا) هاتە لامان و بە ناوی ڕەئیسەوە بەخێرهاتنی کردین، لەو ڕۆژەدا حسێن ڕەوف بەگ ڕەئیسی وزەرا بو. بڕیارمان دا کە سبەینێ یاوەرەکەی بێتەوەو پێکەوە بچینە دائیرەی ڕیئاسەت. شێخ مەحمود فەروەیەکی زۆر نایاب و هەندێ دیاری تری ناردبو بۆ حسێن ڕەوف بەگ. ئەوانەیشمان دایە کە ئەو شەوە بۆی بەرێتە ماڵەوە. ئێوارە لە لوکەنتەیەکی نزیك ئوتێلەکەمان نانمان خوارد. چاکترین خواردن کە لەم لوکەنتەیە ئەکرا "مومبار" بو. لە ئیشی هەویرو شیرینی تورکەکان پێشکەوتون، خواردنەکان هەرچەند کەم بو، بەڵام پاك و تەمیزو هەرزان بو، دوای نانخواردن من چومە چایخانەیەك کە ئەیانوت پیاوانی موناسیب و گەورەی تیا دائەنیشێ، کەچی لەگەڵ حەمامی ژنانی ئێمەدا ئەوەندە جیاوازی نەبو، کە ئەوان بە جلەوە دانیشتبون، کورسی بە کورسییەوە ڕێگەی هاتوچۆ نەبو. دە دەقیقە زیاتر بە پێوە وەستام تا کورسییەکیان بۆ هێنام، بە هەزار حاڵ ئاخنیمە بەینی کورسی دانیشتوەکان و دانیشتم.

پیاڵەیەك چایان بۆ هێنام، مێز نەبو، جێگە نەبو مێزی لێدانێن، لەبەر ئەوە پیاڵەکەم گرت بە دەستەوە. درۆی تیا نیە کە بڵێم بە ئاسانی ڕێگە نەبو چاکە تێك بدەم، سەرەڕای ئەمە کابرا وتی: *"بدە پارەی چاکە!"*. تێگەیشتم کە پارە لە پێشەوە ئەدرێ، پیاڵەکەم دایەوە دەستی بۆ ئەمەی بتوانم دەس بکەم بە گیرفانما، کاغەزێکی لیرەییم دایە. (٩٥) قورشی دامەوە. بەمەدا زانیم کە پیاڵەیەك چا بە پێنج قروشە، بەڵام تا ئەم ئاڵوگۆڕە کرا چاکەم سارد بۆوەو لە عەمەل کەوت،

هەستام و هاتمە دەرەوە. وەکو لە زیندانێك هاتبمە دەرەوە نەفەسێکی درێژم هەڵکێشا و جارێکی تر نەچومەوە چاپخانەی گشتییەکان.

بەیانی تۆفیق بەگ هاتەوەو ئێمەی بردە وەزارەتی خارجیە، لە ٢٨ی نیسانی ١٩٢٣. ئەم دائیرەیە لە خانویەکی ئیعتیادی ئەچو، کام دائیرەی مودیریەتێکی ئیمڕۆی بەغدا بگری لەگەڵ جێنشینی ئەو ڕۆژەی ڕەئیسی وزەرای ئەنقەرەدا بەرئاورد ناکرێ. چونکە زۆر لەو نمودەترە. لەو ڕۆژەدا عیسمەت پاشای وەزیری خارجیە لە لۆزان بو. لەوێ محێدین بەگ ناو بین باشی ئەرکانی حەرب، چاوەڕێی ئەکردین و بردینیە ژوری خۆی و لەگەڵمان کەوتە قسە، بە پێی عادەتی تورکە سیاسییەکان زۆر دەمی لە دینەوە ئەدا، وا دیار بو کە ئەویش لەو خەیاڵەدا بو کە کورد موسڵمانێکی سافیلکەو کەم ئەقڵن و بە "دین" تەفرە ئەخۆن و بە پارە ئەگیرێن. ئێمە لە لای محێدین بەگەوە ئەچوینە لای حسێن ڕەوف بەگ. بۆیە کابرا ئەیدواندین تا لە بیروباوەڕمان بگا. لە لایەکی تریشەوە ئەیویست بمانخاتە سەر ڕێ و تێمان بگەیەنێ کە چۆن ئەبێ بدوێین و جگە لەمەیش ئامادە بین بۆ بیستنی قسەکانی ڕەئیسی وزەرا لەگەڵمان محێدین بەگ باسی "غەزا" و باسی کوشتاری گاورو پاکردنەوەی وڵاتی بۆ ئەکردین لە کوفر، ئەیوت: *"ئێمە لەوەدا شکمان نییە کە برا کوردەکانمان لەژێر بەیاخی شێخ مەحمودا غەزای ئینگلیز ئەکەن و وڵاتەکەیان لە گاور پاك ئەکەنەوەو لەگەڵ ئێمە تورکەکانی برای دینییان یەك ئەگرنەوە، خۆیان ئەهاوژێنەوە باوەشی ئێمە. ئەگەر بێنەوە ژێر سێبەری بەیاخی تورك، بەمە خۆشەویستی و برایەتی گەورەی تورك دەس ئەخەنەوەو لە ژێر باڵی حکومەتی ڕاست و خاوەن عەدالەتی مستەفا کەمالدا ئەحەسێنەوە".*

من لەم قسانە بە ڕاستی پەست بوم و تێگەیشتم کە بە خۆڕایی بەم جۆرە قسانەوە بەرەو پیریمان ئەکەن، مەبەس ئەوە بو کە بزانین موحیتی ئەنقەرە شتێکەو موحیتی ڕەواندز شتێکی تر. ئەو شتانەی کە لە بازاڕی ڕەواندزا پێمان ئەفرۆشرا هەموی مناڵهەڵخەڵەتێنەو بابەتی لادێییەو لە ئەنقەرەدا دەسناکەوێ و نافرۆشرێ. لەگەڵ ئەمەیشا ئەمزانی کە لەم دەمپشکنینەدا ڕەوشتی حکومەت

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بەرامبەر بە ئێمە دائەنرێت. خۆم پێ ڕانەگیرا مەجرای قسەم وەرگێڕا بەسەر داواکانی کورددا. محێدین بەگ ڕوی گرژ کردو وتی: *با بچم عەرزی ڕەئیسی وزەرا بکەم کە ئێوە ئامادەن بۆ چاوپێکەوتنی*. ئەوەندەی پێ نەچو گەڕایەوەو وتی: *فەرمون*. بەڵام ڕوی کردە منو وتی: *"زۆر تکات لێ ئەکەم نەزاکەتی وەزع بێنە بەر چاوت و بە پێی ئەوە قسە بکە. حەز ئەکەم ڕەئیس دڵی لێت کرمێ نەبێ، نابێ ئێمە بە پێی پڕوپاگەندەی بێ ئەساسی ئینگلیز تەفرە بخۆین و لەناو خۆمانا لە ڕێگەی یەکێتیی و برایەتی لا بدەین"*.

کە چوینە ژوری ڕەئیسی وزەرا بە پێوە چاوەڕێی ئەکردین، دەسمان گوشی، بە گەرمەوە بەخێرهاتنی کردین و ئەمری کرد بە دانیشتنمان، ئنجا خۆشی دانیشت و دەسی کرد بە پرسین لە سلێمانی و لە شێخ مەحمود. پێمان وت کە ئێمە دو مانگ ئەبێ سلێمانیمان بەجێ هێشتوەو هەرچی ئەزانین کۆنە. لەبەر ئەوە بەتەماین کە لە ئەنقەرە باس و هەواڵی تازەی سلێمانی و شێخ مەحمود وەربگرین، وەڵامی داینەوە وتی: *"دوای دەرچونی ئێوە لە سلێمانی، ئینگلیزەکان داوایان لە شێخ مەحمود کرد کە سلێمانی بەجێ بهێڵێت و بچێتە بەغدا، دیارە کە بە قسەی نەکردن و لەگەڵ ئوزدەمیر لە ڕەواندز بۆ خۆپاراستن تەرتیباتی وەرگرت، لەسەر ئەمە سلێمانییان بۆمباباران کرد، منیش (واتا ڕەوف بەگ) دەسبەجێ بە شفرە عیسمەت پاشام لە لۆزان ئاگادار کرد، پێم وت کە لە لای (موئتەمەر) بە شیدەت لە ئینگلیزەکان پروتستو بکا و پێیان بڵێت کە ئەم کارە پێچەوانەی ئەوەیە کە تا ئەنجامی موئتەمەر لە لایەن ڕاگرتنی "ستاتوکۆ" وە بڕیاری لەسەر درابو*، دوای ئەمەش ڕەوف بەگ وتی: *"ئیتر لەوانە نیە جارێکی تر تا ئەنجامی موزاکەراتی موئتەمەری لوزان، ئینگلیزەکان بتوانن سلێمانی بۆمباباران بکەن"*.

ئێمەش سوپاسمان کرد، جانتای ئەوراقەکانی پێمان بو مۆری نەکرابۆوە، پێشکەشمان کردو وتی: *"من شەو لەماڵەوە بە شێنەیی ئەیانخوێنمەوەو لە دواییدا پێشکەش حەزرەتی غازی پاشای واتا مستەفا کەمال ئەکەم. ئەوەندە هەیە کە مەجلیسی گەورەی میللەت ئێستە لە حاڵەتی کۆبونەوەدا نیەو تەعتیلی*

هەیە، لەبەرئەوە جارێ ناتوانین لەم لایەنەوە هیچ بڵێین یا شتێك بکەین. بە تایبەتی عیسمەت پاشاش لە لۆزان بۆ مەسەلەی ولایەتی موسڵ خەریکەو لەوەدا شکمان نییە کە داوای تورك سەر ئەکەوێ‌و موسڵ ئەگەڕێتەوە باوەشی دایکی نیشتمان، ئەو وەختە دیارە کە کوردەکانیش بە ئامانجی خۆیان ئەگەن‌و لەگەڵ تورکەکان، برای دینی‌و مێژوویی‌و دێرینیان، یەك ئەگرنەوەو لەژێر چنگی غەدرو ئیستعماری ئینگلیزە گاورەکان دێنە دەرەوەو ڕزگاریان ئەبێ، جەنابی شێخ مەحمودیش جگە لە سەواب (ثواب)ی ڕۆژی قیامەت لە دونیاشا بگا بە بەری غەزای قارەمانی خۆی.

من بەمە تێگەیشتم کە واجبی ئێمە ئیتر تەواو بو و پێویستە کە تا تورکەکان خۆیان شتێکمان لێ داوا نەکەن‌و ئیشێکمان پێ نەسپێرن، باسی مەسەلەی کورد نەکەین‌و لەبیر خۆمانی بەرینەوە، لەبەرئەمە دوای قاوەخواردنەوەو جگەرەکێشانێك بە گفتوگۆیەکی "ئافاقی"یەوە ڕامانبوارد ئنجا ڕەئوف بەگ هەستایە سەر پێ. ئەمە نیشانەی ئەوە بو، کە ئیتر دوایی بە دانیشتن درا، ئێمەش هەستاینە سەر پێ، بەڵام پێش ئەوەی دەس بگوشین‌و لێی جیا بینەوە، وتی: *"من ئیمڕۆ خەبەری گەیشتنی ئێوە ئەدەم بە ئوزدەمیرو پێی ئەڵێم ئەویش شێخ مەحمود ئاگادار بکاو تێشی بگەیەنێ کە زۆرمان پێ خۆش بو، بۆ ناردنی ئێوەو بە تایبەتی لەوە کە بڕیاری داوە بەرامبەر بە ئینگلیزەکان غەزا بۆ ڕزگاری کورد لە چنگیان، ئەم فیداکارییە ئەکا، و سەلامی حەزرەتی غازی مستەفا کەمال‌و ئیحتراماتی منی پێشکەش بکە".*

ئنجا ڕوی کردە من‌و وتی: *"تۆیش بە تایبەتی بۆ شێخ مەحمود بنوسە کە ئێمە چۆن بە هاتنتان‌و لە کردەوەی (خودا پەسەندانەی) شێخ مەحمود بەرامبەر بە ئینگلیزەکان خۆشنود بوین، و بە هەمو هێزێکمانەوە ئامادەین بۆ یارمەتی ئەو و سەرکەوتنی لەم غەزایەدا کە ئەیکاو لەبیرمان ناچێتەوە، کە لە سەرمانە ئەجری غەزاکەی بدەینەوە، با ئەویش بزانێ کە مەجلیسی گەورەی میللەت لە تەعتیلایەو*

وەڵامی نوسینەکانی تری شێخ مەحمود بەسراوە بە کۆبونەوەی مەجلیس و دەرکەوتنی ئەنجامی تەقەلاکانی عیسمەت پاشا لە موئتەمەری لۆزان.."

شکی تیا نیە کە خوێندەوارە بەڕێزەکان لە مەغزای ئەم ئەسپاردەیەی ڕەئیسی وزەرا بە من تێئەگەن. ئیتر دەسی ڕەئوف بەگمان گوشی و هاتینە دەرەوە، یاوەرەکەی لەگەڵمان هاتبو، ڕایسپارد عارەبانەیەکیان بۆ هێنایڕن، سواری بوین و گەڕاینەوە ئوتێل. من لە فەتاح سەرم سوڕما، چۆن لەو هەمو قسەو پڕوپاگەندەیە کە لە سلێمانی ئەیکرد، یەك وشەی لەبیر نەمابو بەرامبەر بەم وەزعە لێوی بەر لێو نەنا، من ماتەمینی بە تەواوی دایگرتم، تا یەك دو سەعات قسەم لەگەڵ فەتاح نەکرد، ئەو باش لە من تێگەیشتبو، بەڵام هەوڵی ئەوەی ئەدا کە خۆی بە تەواوی دەرنەخا، دڵیشی ڕائەگرتم و نەیئەویست کە وا تێبگەم لەگەڵ من لە یەك بیروباوەڕا نیە. لە پاشملەی تورکەکان لەگەڵ من و لە پاشملەی من لەگەڵ تورکەکان بو، بەڵام کە هەمو ئەکەوتینە شوێنێك قسەی بۆ من و ئەوان ئەهێشتەوە، خۆی تێکەڵ بە قسە نەئەکرد.

من لە ئەنقەرە کەسم نەئەناسی، بەڵام فەتاح زۆر ئاشنای هەبو، بە هۆی ئەوەوە منیش چەند کەسێکم ناسی،و لە چەند زیافەتێکی تایبەتیدا هەندێ دۆستی باشم پەیا کرد. لەمانە هەرە باشەکەیان و بەجەرگەکەیان حاجی شوکری بەگی مەبعوس بو، ئەم پیاوە یەکێك بو لە کوردەکانی تورکیان کۆنە میر ئالای عەسکەری بو، لە شەڕی ئیستقلالی تورکا لە جەبهەی خۆرئاوا (ئایدین) بەرامبەر بە فەرەنسزەکان شەڕی کردبو، لە ئەجری ئەوەدا لە مستەفا کەمال نزیك ببۆوەو کرابو بە مەبعوس، واتا یەکێك بو لە مەجلیسی گەورەی میللەت، بەڵام لەو ڕۆژەدا چوبوە ڕیزی موخالیفەکانی مستەفا کەمال و بە ئاشکرا لە پاشملەی ئەدوا، بۆ جاری یەکەم لەگەڵ فەتاح زیافەتی بۆ کردبوین و لە ماڵی خۆی لەگەڵ یەك دو مەبعوسی تری کورد یەکتریمان ناسی. دوای ئەو شەوە ئیتر حاجی شوکری بەگ لە من نەبۆوەو ئەغلەبی ڕۆژ یا قاوەڵتی یا بۆ ئێوارە ئەیبردمە ماڵی خۆیان و بە یەکەوە دورو درێژ سکالامان ئەکرد.

بە هۆی ئەم زاتەوە زۆر شتم بۆ دەرکەوت، چەند ڕۆژێك پێش گەیشتنی ئێمە بۆ ئەنقەرە، یەکێ لە مەبعوسەکانی "ترابزون" داوێکی بۆ نرابۆوەو بە وێنەیەکی وەحشیانە لەناو برابو، چونکە ئەو مەبعوسە لە موخالیفەکانی مستەفا کەمال بو، کوشتنەکەیان لەو ئەزانی، باسی ئەم موئامەرەیە لەو ڕۆژەدا بە دزیەوە ئەگێڕرایەوە، بەڵام من بە تەواوی لە کارەساتەکە ئاگادار بوم. ئەو مەبعوسانەی کە شکیان لە خۆیان بو، ئەشترسانو زۆریش بەجەرگ بون. وا دیار بو کە هێشتا مستەفا کەمال نەگەیشتبوە ڕادەیەك کە موخالیفەکانی زۆر لە ژورو خۆیانەوە بێتە بەر چاویان، ئەوەندە سڵیان لێ نەئەکردەوە، هاوڕێی غەزای دوێنیان بو، هەمو خۆیان بە یەکێك ئەزانی، وەکو مستەفا کەمال.

هەرچەند مستەفا کەمال پشتیوانی زۆری هەبو و هێزی بە دەستەوە بو، بەڵام ناحەزەکانی لە تەقەلا نەئەکەوتنو هیوایان هەبو کە "موازەنە" ڕابگرن، لەوە گەیشتبون کە مستەفا کەمال بڕیاری داوە دەسیان لێ بوەشێنێو لە ئاینی ئەوا لێبوردن نیە. لەبەر ئەمە وریا ببونەوەو خۆیان لە هەڵە ئەپاراست، شوکری بەگ لە عەشیرەتی خۆی پێنج کوردی لە ماڵی خۆیا ڕاگرتبو، ئەمانە هەر شاڵو شەپکی کوردییان لەبەرا بو، خەنجەرو دەمانچەیان لە خۆیان نەئەکردەوە، تفەنگەکانیشیان بە دایم لەبەر دەسیانا بو، شەو تا بەیانی بە نۆرە ئێشکیان ئەگرت، شوکری بەگ ژنو ماڵی نەبو، خۆی بە تەنیا بو، لەبەرئەمە پیاوەکانیشی لە ماڵەوە بە بست لێی جیا نەئەبونەوە، بەڵام لە دەرەوە بە تەنیا ئەگەڕا، ئەوەندە هەبو شەوان نەئەچوە دەرەوە، وەکو تێی گەیشتبوم حسێن ڕەئوف بەگی ڕەئیسی وزەرا کە وشەی "غازی" لە دەم ئەکەوتە خوارێو بە هەمو موناسەبەتێكو زۆر بەڕێزەوە ئەهات بە زمانیا، یەکێك بو لە موخالیفە هەرە گرنگەکانی مستەفا کەمال.

لە دوایی‌داو پاش گەڕانەوەم بۆ پاش بەینێك لە غەزەتەکانی تورکیاو بێگانەکانیشدا ئەمخوێندەوە کە بەینی مستەفا کەمالو حسێن ڕەئوف تێك چوە. چونکە حسێن ڕەئوف بە لایەنگری خەلافەت ناسرابو، زیاد لەمەش بە لایەنگری

ئینگلیزیش درایە قەڵەم. ئەم حسێن ڕەئوف بەگە لە وەختی خۆیا زابتی بەحریە بو لە شەڕی گەورەی یەکەما لە ئوردوی حەمیدییە بو، لە زەریای سپی، سور، عومان، خەلیجی عەرەبیو زەریای موحیتی هندیدا بە تاقی تەنیا ئەهاتو ئەچو. کەمو زۆر گەمێکانی بازرگانیو یا شەڕی دوژمنەکانی تورکی توشی زەرەر کردبو، ناوی حسێن ڕەئوف ببو بە ناوی قارەمانێکی خەیاڵی، گەڵێ شتیان لیێ ئەگێڕایەوە کە شکم نیە زۆری لە کانگای خەیاڵاتی موبالەغەپەرستی عێراقییەکانەوە هەڵئەقولا، بەڵام حسێن ڕەوف بەگ قارەمان بو، ئەوە ڕاستە لە لایەن تورکیاو بە تایبەتی لە لایەن هەمو عێراقیەکانەوە بەم جۆرە ناسرابو، پیاوێکی کەڵەگەتو گەنم ڕەنگی نزیك بە ئەسمەری چوارشانەو موڕەشو بەسام بو. لەگەڵ ئەمەشا کە یەکێ بو لە پێشەوا ئینقلابییەکانی مستەفا کەمال، بەڵام لە پیاوەکانی تەرزی پێشو و لایەنگیری ڕاگرتنی ڕەسمو عادەتی کۆنو لەسەر بیری هێشتنەوەی خەلافەت بو.

پشتیوانەکانی خەلافەت هێشتا زۆر بونو گەلێك لەمانە لەناو ئینقلابگێڕەکانا بون. لەبەرئەمە مستەفا کەمال بۆ لابردنی خەلافەت زۆر بە وەستایی ئەجوڵایەوەو لە دەورو پشتەکانی خۆیشی سڵی ئەکردەوە. حیکایەتی موخالیفەکانی مستەفا کەمال لە مەسەلەی خەلافەتا دورو درێژەو لەم مەسەلە گرنگەدا مستەفا کەمال تەنیا بە بیری خۆی ئەچو بەڕێوە. لەبەرئەوە گەلێجار ئەکەوتە وەستاوێکی ئەوتۆوە کە لە درۆکردنو هەڵخەڵەتاندنی هاوڕێکانی بەولاوە چارەیەکی نەئەما. بەکر سامی بەگی وەزیری ئیشەکانی دەرەوەی تورکیایش دوای گەڕانەوەی لە ئەوروپا، حزبێکی دانا کە زۆر لە موخالیفەکانی مستەفا کەمالی هاتە ناو، ئەم حیزبە ئەیانویست شەڕ بڕێتەوەو لە نەرمی دۆستایەتی فەرنسەو ئیتالیا کەڵك وەربگرنو پەیمانێکی ئاشتی کە سوێندخۆرەکان بۆیان دائەنێن ئیمزا بکەن. ئەیانویست چییان پچڕیەوە لە دەس خۆیانی نەدەنو تورکیا نەفەوتێنن.

گەورەترین موعارزی مستەفا کەمال "کازم قەرە بەکر پاشا" بو. مستەفا کەمال لە وەختی خۆیا بە پشتیوانی ئەم قائیدە گەورەو خۆشەویستەوە کە لە حکومەتی

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

ئەستەموڵ یاخی بو لە ئەنادۆڵدا مایەوە، بەڵام دوایی کە هەستی بەوە کرد مستەفا کەمال لەسەر لابردنی خەلافەتە، بو بە دوژمنی و بە ئاشکرا هەڕەشەی لێ کرد. ژەنەراڵ "قەرە بەکر" لە مەجلیسی گەورەی میللیدا مەبعوس بو، سەرەڕای ئەمە ببو بە زەعیمی ئەوانەی کە لایەنگری سەڵتەنەت و خەلافەت بون. ڕۆژێك نامەیەك ئەنێرێ بۆ مستەفا کەمال و ئەم قسانەی تیا ئەنوسێ *"... دەستوری تازە لە چاو شەرعا قانونی و بە ڕاست ناژمێررێت چونکە لە کارێکی وا گرنگا بیری هاونیشتمانیەکان نەپرسراوە و دەنگیان وەرنەگیراوە، شکی تیا نیە کە لە هەڵبژاردنی جۆری حوکما میللەت خاوەنی هەقە"*. لە دوایی نامەکەوە ئەیوت: *من، واتا ژەنەراڵ قەرە بەکر، بڕیارم داوە کە هەرچی جۆرە فیداکاریەکیش پێویست بێ بیگرمە سەرشانم بۆ نەهێشتنی گۆڕینی حوکمی سەڵتەنەت بە جەمهوریەت.*

هەروەکو ئەم نوسەرە ئەڵمانە خۆی ئەڵێت لە لاپەڕە ٣١٣ی تەرجەمەی عەرەبی کتێبەکەیدا "کازم قەرە بەکر پاشا" لەلای گەورەکانی ئوردوی تورك جێگایەکی زۆر بەرزو بەڕێزی هەبو. میللەت لە زەکاو زیرەکی ئەقڵی شارەزا بو، لەبەر ئەوە پشتیان ئەگرت و لە لایەن پشتیوانی سەڵتەنەت و خەلافەت و پاراستنی لە دەسدرێژی مستەفا کەمال گوێیان لە قسەی ژەنەراڵ بەکر ئەگرت. لەوانە بو کە بێت و بیەوێ میللەتی تورك بەرامبەر بە مستەفا کەمال ڕاست بکاتەوە کەسێك نەبێ بەرهەڵستی بکاو یا شوێنی نەکەوێ" ئنجا "مستەفا کەمال" کە ئەمانەی ئەزانی و شارەزای بەرزی و بەڕێزی "قەرە بەکر" بو لە چاو میللەت و ئۆردودا دەرکی بەوە کردبو کە عینادی کەڵکی ناگرێ و ئەیخاتە تەنگ و چەڵەمەوە، لەبەرئەمە لە درۆو لە فێڵ بەولاوە چارەی نەمابو و شتێکی بە دەسەوە نەبو. لە وەڵامی قەرە بەکر پاشادا ئەیوت *".. لەو قانونانەدا کە مەجلیسی میللی دایناوە، شتێکی وای تیا نیە کە بۆنی دەسدرێژکردنی لێ بێ بۆ سەڵتەنەتی موقەدەس و یا خەلافەتی موقەدەس!. یا هەستی ئەوەی لێ بکرێ کە هاندانی تیایە بۆ حوکمی جەمهوری. ئەوانەی وا دێتە بەرچاویان کە ئێمە ئەمانەوێ سەڵتەنەت لەناو*

بدەین و حوکمی مەلەکی بگۆڕین بە حوکمی جەمهوری لە دونیایەکی ترا ئەژین و لە ئێمەوە زۆر دورن!.. لە دونیای خەیاڵ و واهیمەدا ئەژین!..". ئەم قسانە تەئسیری خۆی کردبو کازم قەرە بەکر تەفرەی پێخواردبو، و هێمن بوبۆوە.

پاش زیارەتی حسێن ڕەئوف بەگ بە دو ڕۆژ، یاوەرەکەی هاتە ئوتێل. وتی: *بڕیار وایە سبەی ئێوارە بچینە "چان قایا" بۆ خزمەت "غازی". حسێن ڕەئوف بەگی ڕەئیسی وزەرا لە سەعات پێنجی پاش نیوەڕۆ لە دائیرەی ڕیاسەت چاوەڕێتان ئەکا و لەوێوە ئەتانبا بۆ لای.* فەتاح لە خۆشیا نەیئەزانی چی بکا. بەڵام من دەسبەجێ بڕیارم دا کە ئەگەر بۆم ڕێکەوت بیانویەکی باش بدۆزمەوە، نەچم بۆ ئەم زیارەتە. وەکی تریش چاوپێکەوتنی گەورەیەکی عالەمی وەکو مستەفا کەمال شتێکی کەم نەبو، ئەمزانی لە ژیانی فەردێکا ئەم جۆرە کاتانە کەم هەڵئەکەوێ و لاپەڕەیەکی مێژویی داگیر ئەکا. لەبەر ئەمە کەوتبومە زەریایەکی خەیاڵاتەوە و خۆم لە دونیایەکی ترا ئەهاتە بەرچاو، خەریکی خۆئامادەکردن ئەبوم. قسەم لێك ئەدایەوە، شتم بە بیرا ئەهات، بیرم لەوە ئەکردەوە چۆن بدوێم؟ چۆن قسەم لەگەڵ ئەکا و چیم لێ ئەپرسێ؟ لە لایەکی ترەوە بڕیارم ئەدایەوە کە نەچم، بەڵام چی بڵێم چە بیانویەك بدۆزمەوە؟ ئەوا بیانوم هێنایەوە، باوەڕم پێ ئەکەن، یا چۆنی لێك ئەدەنەوە؟ دوای ئەوە شتێکی وا ئەکەن کە من لە کردەوەی خۆم پەشیمان ببمەوە، یا گوێ نادەنێ و بە چاوێکی سوك تەماشام ئەکەن؟

بە ڕاستی تا سبەینێ نیوەڕۆ من هەزاران شتی وام لێکدایەوە، کە هەر بە خەیاڵی منا هاتوە. بەڵام منیش نەمزانی بە کام بیری خۆم بجوڵێمەوە و هەرچەندم ئەکرد لەسەر شتێك بڕیارم بۆ نەئەدرا، ئاخری مەسەلە لە خۆیەوە (هەڵهێنرا حەل بو) لەپڕ لەرزم لێ هات و دوای یەك دو سەعات تایەکی گەرم دایگرتم، لە نزیك سەعات پێنج یاوەرەکە هاتەوە بە شوێنمانا من لە ناو جێگا کەوتبوم و فەتاح پەڕۆی تەڕی ئەنایە سەر ناوچەوانم، یاوەر زۆر موتەئسیر بو، داخەکەم ناوی ئەم یاوەرەم لە خاتراتەکەما نەنوسراوە و لە بیریشم نەماوە. فەتاحی لەگەڵ خۆی برد و دوای نیو سەعات پسپۆڕێکی بۆ من هێنا و دەرزی مەلاریای لێدام. شەو فەتاح

گەڕایەوەو وتی: غازی سەلامت لێ ئەکاو داوای چابونەوەت ئەکا. پێی ناخۆش بوکە تۆی نەدی. لێم پرسی گفتوگۆی چیتان کرد؟ وتی: هەر ئەوانەی دوبارە کردەوە کە حسێن ڕەئوف بەگ پێی وتین. جگە لەمەیش وتی: ئەمری کرد کە بە هۆی هێزەکەی ئوزدەمیرەوە لە ڕەواندز هەندێ دیاری بۆ شێخ مەحمودو چەند ڕەشاشێکی تازە داهاتویش بۆ لەشکرەکەی بنێرن.

مەسەلەی کۆبونەوەی مەجلیسی میللەت مەسەلەی ئیمڕۆو سبەینێ نەبو، هێشتا زۆری ئەویست بۆ کۆبونەوە. موئتەمەری "لۆزان"یش خوا ئەیزانێ کەیو چۆن ئەبڕێتەوە، چونکو سوێندخوارەکان لە هەل ئەگەڕان بۆئەوەی کە دەس بنێنە بینی تورکەکان. ئەمە جاری دوەم بو عیسمەت پاشا ئەچووەوە لۆزان. لە پێش ئەم جارەداو لە ٢٢ی تەشرینی دوەمی ١٩٢٣ جارێکی تر موئتەمەری لۆزان کۆبۆوەو سوێندخوارەکان‌و بە تایبەتی ئینگلیزەکان هەوڵی ئەوەیان ئەدا کە ئەو شتەی بە لەشکری یونان دەسیان نەکەوتوە، لەم موئتەمەرەدا لە ڕێگەیەکی دیبلۆماسیەوە دەسیان بکەوێت، بەڵام کەڵکی نەبوو لە دوای دو مانگ‌و نیو موزاکەرەی بێ سود بڵاوەیان لێ کرد، بە هیوای کۆبونەوەیەکی تر، عیسمەت پاشا گەڕایەوە ئەنقەرە.

لە کانونی دوەما، دوبارە کۆ بونەوەو ئەنقەرەیان بانگ کرد بۆ موزاکەرە. ئەنقەرە دوبارە عیسمەت پاشای ناردەوە. ئێمە من‌و فەتاح لە ٢١ی شوبات لە سلێمانییەوە حەرەکەتمان کردبو لە ٢٥ی نیسان گەیشتبوینە ئەنقەرە، عیسمەت پاشا هێشتا لە لۆزان بو و موزاکەرات بە گەرمی دەوامی ئەکرد. بەرهەڵستە هەرە گرنگەکان لە ڕێی تورکا نەمابو، لەشکری یۆنان بە تەواوی شکابو، لە خاکی تورك کرابوە دەرەوە، حکومەتی خەلیفە لە ئەستەموڵ کز بوبو، و لە بزوتنەوە کەوتبو، سوێندخوارەکان لە ژێرەوە لەگەڵ یەك ڕاست نەبون، فەرەنسەو ئیتالیا ئەیانویست کە یارمەتی تورك بدەن‌و بیژێننەوە، ئینگلیزەکانیش لە ترسی ڕێکەوتنی مستەفا کەمال لەگەڵ ڕوس نەیانئەوێرا زیاد لە پێویست تورکەکان لەخۆیان بسڵەمێننەوە. لەبەر ئەمانە لە موئتەمەری ئەمجارەی لۆزاندا ناوی حکومەتی ئەستەموڵ نەبو، باسی موعاهەدەی سەڤەریش نەکرا.

ئنجا مەبەس لە ناردنی ئێمە چی بو؟.. ئوزدەمیر لەسەر ڕاسپێری حکومەتی ئەنقەرە ویستی لەو ڕۆژەدا لە ئینگلیزەکان دورمان بخاتەوەو ماوەی ئەوە نەدا کە لە کاتی موزاکەرە لە لۆزان بە ناوی کوردو کوردستانەوە لە ولایەتی موسڵدا بزوتنەوەیەك هەبێ، نەوەك ئەمە تەئسیر بکاتە سەر مەجرای موزاکەرات لە زدی عیسمەت پاشا لەبەر ئەمە چونی ئێمە بۆ ئەنقەرە، بۆ تورك، شتێکی زۆر بەکەڵك بو، چونکە لە کاتێکی وادا کە کوردەکانی عێراق وا زەن ئەکرا کە لەگەڵ ئینگلیز ڕێکەون و حکومەتێکی کوردی دابمەزرێنن و ئوزدەمیر لە ڕەواندز بکەنە دەرەوەو خزمەتی مەسەلەی موسڵ بکەن، لەسەر حسابی ئینگلیز مەسەلە بە پێچەوانەوە ڕوی دا. ئێمە نێرراین بۆ ئەنقەرە، شێخ مەحمود یاخی بو لە ئینگلیزو بەم ڕەنگە بیانوی مەسەلەی کوردستان بە دەس ئینگلیزەوە نەما. قسەی عیسمەت پاشا لە بابەت موسڵەوە لە لۆزان لەسەرەوە بو.

ئنجا کەوا بێ شێخ مەحمود بۆچی ئەمەی کرد؟!. بەڵی ئەمە جێگەی پرسە. بە تایبەتی هەمو کوردێکی دڵسۆز ئەم پرسەی بە بیرا دێت. لەبەرئەمە منیش بە پێویستی ئەزانم کە لەم لایەوە بە قەدەر تێگەیشتنی خۆم بیری خوێندەوارە بەڕێزەکان ڕون بکەمەوە"

شێخ مەحمود کە هاتبوە بەغدا ئاگای لە وەزعیەتی تورکیا نەبو و بە تەواوی نەیئەزانی کە وەزعی سلێمانی لە چیدایە. ئەوەندەی ئەزانی کە بە پێی پەیمانی سەڤەر بڕیار دراوە بە دروستکردنی کوردستان و سوێندخوارەکان بۆ سەر دانەواندن بە مستەفا کەمال و لەناوبردنی هێزەکانی تورك هەر خەریکن، وایان تێگەیاندبو کە تورکەکان هەوڵ ئەدەن کوردەکانی عێراقیش وەکو کوردەکانی تورکیا تەفرە بدەن، لە ئینگلیز هەڵیان بگێڕنەوەو لەگەڵ خۆیان بیانکەن بە یەك و لە ئەوروپا لە موئتەمەری ئاشتیدا بڵێن کوردەکان عێراقیش تورکیان ئەوێ و بەمجۆرە ولایەتی موسڵ داوا بکەنەوەو سەربەخۆیی کوردو دامەزرانی حکومەتی کوردستانی جەنوبی پوچ بکەنەوە. ئنجا پێیان وتبو کە ئەگەر بێتو هێزەکانی ئوزدەمێر لە ڕەواندز بەهێزی کورد بکاتە دەرەوە لە سنوری عێراق دوریان

بخاتەوە ئەمە ئەبێتە هۆی ئەوەی کە ئینگلیزەکان لە موئتەمەری ئاشتیدا بتوانن بەربەرەکانی ئیدعای هەقی تورک بکەن بەسەر موسڵەوەو بە ناوی کوردەکانی عێراقەوە موئتەمەر ئیقناع بکەن کە موسڵ نەدرێتەوە بە تورک بە بیانوی جێبەجێکردنی بەندەکانی پەیمانی سەڤەر لە بابەت کوردەوەو دامەزراندنی حکومەتی کوردستان. بەڵام شێخ مەحمود دوای گەڕانەوە بۆ سلێمانی بە تەواوی کەوتە ژێر تەئسیری جەرەیانێکی پێچەوانەوە.

باسی سەرکەوتنی هێزەکانی مستەفا کەمال و شکستی لەشکرەکانی یۆنان بە هەمو لایەکا بڵاو بوبۆوە ئوزدەمیر لە هەرێمی ڕەواندزو کۆیەو پشدەرو سلێمانیدا خەڵقی بە تەواوی لە ئینگلیز هەڵگێڕابۆوە، هێزی ئینگلیز سلێمانی بە فڕۆکە بەجێ هێشتبوو کەس دانی باشی بە ئینگلیزا نەئەنا. وەکو لە پێشا باسمان کردبو گەلێ هۆی تریش وای لە شێخ مەحمود کرد کە بیرێکی تەواو لە دواڕۆژ بکاتەوە. خۆی لە دڵا ئینگلیزی نەئەویست لە شەڕو حەپسی و دیلیدا گەلی ئەزیەتی کێشابو، کارەساتی بەسەر هاتبو، لەم لایشەوە ئەوانی لە وەزعێکی باشدا نەئەهاتە بەرچاو، وایشی برایە مێشکەوە کە لە موئتەمەری ئاشتیدا تورکەکان سەرئەکەون و موسڵ ئەگرنەوە، بێت و توشی بەرهەڵستێکیش ببن، ئەو هێزانەی کە ئەیانوت پێنج فیرقەیەو لە باکوری سنورەکانی عێراقەوە ئامادە کراوە بە زۆر دێنە موسڵەوەو ئەیگرنەوە، ئینجا لە عاستی ئەمەدا تورکەکانیش بە هۆی ئوزدەمیرو تابعەکانیەوە وایان بردە مێشکی شێخ مەحمودەوە کە بێت و بە قسەی ئینگلیزەکان نەکا و بە سیاسەتی ئەوان تەفرە نەخواو ڕێیان نەدا بگەڕێنەوە سلێمانی، ئەوا ئەم خزمەتەی بێ ئەجر نامێنێتەوە بەڵکو تورکەکان چە لە موئتەمەری ئاشتیو چە بە هۆی چەکدارەکانیەوە بێ کە موسڵیان داگیر کردەوە لە بەرامبەر ئەو خزمەت و یارمەتییەی شێخ مەحمود ئەیکا، ئەیکەن بە والی جەنوبی، بەو شەرتەی کە ئەم خدێوییەتە وەکو خدێوی (محەمەد عەلیی گەورە) لە میسر بە ئیرس بگەڕێتەوە سەر مناڵەکانی.

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

بە پێچەوانەی ئەمە شێخ مەحمود لە حسابی تورك ئەكرێتە دەرەوەو بە وێنەی نۆكەرێكی ئینگلیز لەگەڵی ئەجوڵێنەوە. ئنجا دوای بەرئاوردێكی زۆر كە تەنیا ئەوانەی توركیان ئەویست قسەیان تیا ئەكرد، تا تەرازوی سیاسەتی تورك سەركەوت و بە ڕاست زانرا. ئنجا ئێمە شوێن ئەم ئامانجە كەوتبوین و بۆ پشكنینی ڕاست و ناڕاستی ئەم پەیمانەی تورك نێررابوین بۆ ئەنقەرە.

٨٨

گەڕانەوەم لە ئەنقەرەوە بۆ سلێمانی

دوای ئەوە كە لە ئەنقەرە لە ئەحواڵ و وەزعیەت گەیشتم بڕیارم دا كە تا زوە بگەڕێمەوە سلێمانی، لە ئەنقەرەش زۆر دڵم تەنگ ببو. بە ڕۆژ گەلێجار یا لە كتێبخانەكەی بەرامبەر بە ئوتێلەكەی تیا بوم یا لە ئوتێل بە خوێندنەوەو نوسین و بە شەویش ئەگەر بچومایەتە دەرەوە بە پیاسەی سەر ڕاستە شەقامەكەی ئەنقەرەو یا لە ماڵی حاجی شوكری بەگ ڕامئەبوارد. لەو ماوەیە كە لەوێ ماینەوە نە لە حكومەت و نە لە كەسێكی تر شتێكی وامان نەدی كە نیشانەی دۆستی و یا ئیهتمامێك بێ بە ئێمە. زیافەتێكی چاكیشیان بۆ نەكردین و بانگ نەكراین بۆ موسامەرەیەك (حفلە). لە جێگەیەكی گشتیدا حازر نەبوین كە چاومان بە دو كەس بكەوێت، زیارەتی هیچ موئەسسەسەیەكمان نەكرد، كەسێكیان ڕانەسپارد چەند جێگەیەكمان بگێڕن، قوتابخانەیەك، كتێبخانەیەكی گشتی، مەجلسی میللەت، ئیدارەی غەزەتەیەك، ئەنتیكەخانەكان لە ئەستەمولْ، هیچ شتێكمان نەدی و پیشانمان نەدرا. وەكو دو بابای غەریب و ڕێهەڵەكردو لە قوژبنی (ئوتێل) یا خانەكەمانا كەوتبوین و كەس لێی نەئەپرسینەوە.

من دوای گەیشتنمان، لە غەزەتەیەكی ئەنقەرە باسی ئەوەم بەرچاوكەوت كە ئینگلیزەكان بە هێزی "تەیاری" و "ئاسوری"یەوە پەلاماری كوردەكانیان داوەو بە فڕۆكە بومبارانیان كردون و ژن و منداڵی كوردەكان ڕایانكردۆتە شاخەكان.

لەسەر ئەمە کاغەزێکم نوسی بۆ حسێن ڕەوف بەگ لەم کاغەزەدا سەرزەنشتم کردن، داوای ئەوەم کرد کە سەعاتێك زوتر ڕێگەیەکمان بۆ دابنێن و چارەیەك بدۆزنەوە کە کوردەکان بەم جۆرە سەرگەردان نەبن. خولاسە کەمێ زیاد ڕۆیشتبوم و لە زمان و لەهجەی دپلۆماسی دور کەوتبومەوە. لەبەرئەمە پاش نیوەڕۆیەکی درەنگ حسێن ڕەئوف بەگ، هاتبوە ئوتێل، بەڵام لەبەر دەرگا وەستابو و ناردی بە شوێنما کە چومە بەردەرگا ڕوانیم بە پێوە وەستاوە، ئوتومبیل و یا عارەبانەیەکی پێ نیە، کابرایەکی لەگەڵ بو، دوای دەس گوشین و خۆش و چلۆنی وتی: *وام هاتە بەرچاو کە ئەو خەبەرەی غەزەتەکەی ئیمڕۆ زۆر تەئسیری تێ کردوی، لەبەرئەوە ویستم خۆم چاوم پێت بکەوێ و تەسکینی بە دڵت بدەم، مەسەلەکە بەو ڕەنگە نیە کە نوسراوە، ئێمە لە ئوزدەمیر هەمو لەحزەیەك باس و هەواڵ وەرئەگرین، وەزعی سلێمانی و شێخ مەحمود باشەو هۆی مەراق نیە، لەگەڵ ئەمەیشا خەبەرم دا بە عیسمەت پاشا کە لە موئتەمەرا شکات لە ئینگلیزەکان بکات و تێیان بگەیەنێ کە ئەگەر دەس لە شێخ مەحمود هەڵنەگرن و جارێکی تر بۆمباباران بکەن، ئەمر ئەدەین بە هێزەکانی ناوچەی "الجزیرە" کە بچنە ولایەتی موسڵ و داگیری بکەن.*

بە دەم پیاسەوەو بەسەر شەقامەکەدا پێکەوە شانبەشان لەگەڵ منا بە پێیان و بە وێنەی پیاوێکی هاکەزایی ڕۆیشتن و قسەکردنی ڕەئیسی وزرای تورك شتێکی جوان و نیشانەی ڕۆحێکی دیموکراتیەتی بەرزە، بەڵام لە پشت ئەم دیموکراتیە ڕواڵەتەوە ئەو خوێنەی بە دەمارەکانی پیاوە گەورەکانی تورکا ئەهات و ئەچو هەر ئەو خوێنە بو کە لە دەمارەکانی ئەنوەرو جەمالدا هات و چۆی ئەکرد، پێم وت *ئیتر پێویست بە مانەوەی من هەیە لە ئەنقەرە؟* وتی *ئەی تۆ چاوەڕێی ئەنجامی موزاکەراتی لۆزان و کۆبونەوەی مەجلیسی میللەت ناکەی؟* وتم *ئەمە کەی پێکدێ؟* وتی: *ناتوانم بڵێم کەی. لەوانەیە چەند مانگێکی پێ بچێ* وتم *چەند مانگێکی کە مانەوەی من لە ئەنقەرە چە کەڵکێکی هەیە؟ ئایا ئەوە باشتر نیە کە بچمەوە لای شێخ مەحمودو تێی بگەیەنم کە ئەبێ چاوەڕێی کۆبونەوەی مەجلیسی میللەت و*

ئەنجامی موزاکەراتی لۆزان بکا و لەسەر بەرنامەی خۆی بڕوا و تەفرە نەخوا، سارد نەبێتەوە تاوەکو بە ئامانجی خۆی بگا، هیوای نەبڕێ و لەبەری ئەم ڕەنج و فیداکارییە کە دەسی داوەتێ بێبەش نەبێ؟

وتی: *باوەڕ ئەکەی کە شێخ مەحمود سارد بێتەوە و یا با بداتەوە؟* وتم *کە زو زو لێرەوە واتا لە ئەنقەرەوە یا لە لایەن تورکەکانەوە خوێنی تازەی نەکرێتەوە بە بەرداو لەو کردەوانەی کە ڕو ئەدا ناوبەناو ئاگادار نەکرێ و هۆی بەئەنجامنەگەیشتنی تەقەلاکانی خۆی لە لای ئێوە نەزانێ و تێنەگەیەنرێ لەوانەیە کە لەوێ (واتا لە سلێمانی) بیری پێ بگۆڕن و بیخەنە سەر سەودایەکی تر، کە لەمەیشا ئەبێ هەقی بدرێتێ چونکە شێخ مەحمود کە هەروەکو بە پارەو بە چەك نەتوانن ئیمڕۆ یارمەتییەکی بە کەڵکی بدەن، لە لایەن سیاسەتیشەوە بخرێتە پشتگوێ و بەڵگەیەکی وای نەدرێتە دەس کە بتوانێ کوردەکانی پێ ئیقناع بکا و باشی و بەکەڵکی لایەنگیری تورکیان پێ بسەلمێنێ، شکی تیا نییە کە بەرامبەر بە ئینگلیزەکان و لایەنگیرەکانیان ناتوانێ خۆی ڕاگرێ و ڕەشمەی ئیشی لە دەس دەرئەچێ.*

حسێن ڕەئوف بەگ کە ئەم قسانەی من بە تەواوی چو بە دڵیا و زۆر باش باوەڕی پێکرد، لەبەر ئەمە وتی: *"بە ڕاستی بیرەکەت باشە و بەجێیە.، لەبەرئەوە منیش حەزئەکەم کە ساتێ زوتر خۆت بگەیەنیەوە لای شێخ مەحمود و لە نزیکەوە ئەمانەی تێبگەیەنی و ماوەی ئەوەی نەدەی کە خائینەکان تەفرەی بدەن و بە هەڵەی بەرن"*. لەسەر ئەمە لەیەك جیا بوینەوە و کەوتمە خۆکۆکردنەوە.

ڕۆژی ١٥ی مایس ٣٣٩ی ڕۆمی ١٩٢٣ی میلادی، من لە ئوتێلەوە، ئەحمەد فەخری ملازم کوڕی فەرەج ئەفەندی پیاوی ڕەشید پاشام لەگەڵ بو بە ناوی بەڕێخستن، ئەچومە ئێستگەی شەمەنەفەری ئەنقەرە. تورکەکان زۆر خۆیان بە سیاسی و ئێمەشیان بە کەرێکی تەواو ئەزانی، ئەگینا ئەبو کە هیچ نەبێ بۆئەوەی من تەفرە بدەن کاغەزێکم پیا بنێرن بۆ شێخ مەحمود. وەلحاڵ نەك کاغەزی ڕەسمی و سیاسی، کاغەزێکی تایبەتیشیان نەدابومە دەس، بەیانی ڕۆژی

حەرەکەتم چومە لای حسێن ڕەوف بەگو خۆم داوای کاغەزێکم لیٚ کرد کە لە ڕێگەوبان بە دەسمەوە بێ بۆئەوەی مەئمورەکانی تورك بمناسنو هاتو پێویست بو یارمەتیم بدەن. هەر بەسەر پێوەو لەسەر کاغەزێکی غەیری ڕەسمی سێ دێڕی بۆ نوسیمو دوای ئیمزا دایە دەسم.

حاجی شوکری بەگ شەوێ پێش حەرەکەتم دیسانەوە زیافەتی بۆ کردم — پێکەوە دورو درێژ باسی بەسەرهاتی کوردمان ئەکرد نامەیەكو ڕەسمێکی خۆشی دابومێ بۆ شێخ مەحمود. جگە لەمە یەك دو نامەی تایبەتی فەتاحم پیٚ بو کە زۆر تکای لە شێخ مەحمود ئەکرد باوەڕ بە من بکاو بە قسەو ئامۆژگاری من بچیٚ بەڕێوە، هەتا یەکیٚ لە نامەکانی بە مەرەکەبی سڕی نوسیبو، ئەویش منی هەڵئەخەڵەتاند. بەڵام من لەگەڵ ئەمەیشا کە لەم سینەمایە تێئەگەیشتم، وام بە باش زانیبو کە بە هەڵخەڵەتاو و حۆلم بزانیٚ نەك بە زرنگو وریا. ئەگەر قەوماوەکانی (حوداث) دوایی ڕاستی ئەم بیرانەی منی دەرنەخستایە لەوانە بو بڵێم بە خۆڕایی ئەم کردەوانەم بە پێچەوانە لێك ئەدایەوە.

پێش ئەوەی لە ئەنقەرە بگەڕێمەوە، ئەو ڕۆژەی کە حسێن ڕەئوف بەگ هاتبوە لام، لە عەبدوڵڵا حیلمی یەوە (عەبدوڵڵای عەزیزی لاوە) کە بینباشی بو لە قونیە، نامەیەکم وەرگرتبو نوسیبوی کە ئەگەر بۆم بکریٚ بچمە قۆنیەو سەرێکی لیٚ بدەم. عەبدوڵڵا حیلمی کە دوایی بو بە ئەمیر لیوا، زابتێکی زۆر ڕاستو بە شەرەفو موخلیسی تورك بو، خزمی خۆمو ژنەکەمەو لە وەختی خوێیا لە مەکتەبی عەسکەری مامۆستاشم بو. لە بەردەمی حسێن ڕەئوف بەگا نامەکەیان دامیٚ. بە چاوێکی پرسینەوە تەماشای کردم، زانیم کە عەجایەبی لیٚ ما کە لە پۆستەدا نامە بۆ من بێتە ئەنقەرە، لەبەرئەوە نامەکەم پیشان دا. بە تورکی نوسرابو. کە خوێندیەوە وتی باشە کەوابێ ئەتوانی بچیتە قونیەو لای خزمەکەت بەینێك ڕابوێریو تاقەتت نەچیٚ. بەڵام دوای ئەوە بو کە بڕیاری گەڕانەوەم دابو بۆ سلێمانی. ئنجا مەبەسم ئەوەیە کە بەسەر قونیەدا گەڕامەوەو لەوێ لامدایە لای عەبدوڵڵا حیلمی. عەبدوڵڵای حاجی حەمە ئاغای ژنبرایشی لەوێ عەسکەر بو.

حەوتەیەك گلی دامەوە، لە قونیە لەو ڕۆژەدا مەجید ئەفەندی بە كوێر مەجید مەشهور بو، و سەید صادق ئەفەندی ملازمی مێردی زەكیە خانی خوشكەزای ئەحمەد موختاری قازیو عەبدولوەهاب بەگی كۆنە قائد فرقەی كەركوكی لیٚ بو كە ئەیان ناسیم. هەر ئەو ڕۆژە یەكێكیان زیافەتی بۆ ئەكردم.

ئەو شەوەی كە لە قۆنیەوە حەرەكەتم ئەكرد، لە نادی عەسكەری عەبدوڵلا حیلمی زیافەتێكی گەورەی كردو بەم ڕەنگە لە ئێستگای شەمەنەفەر لە لایەن بەشێكی زۆری زابتانەوە بە وێنەیەكی جوان بەڕیٚ خرام. نامەویٚ لەم گەڕانەوەیەدا هەر چیم دیوەو بۆ هەر لایەك چومو یا پیا ڕۆیشتوم بینوسم. تەنیا باسی ئەوانە ئەكەم كە لە نوسینا یا بەلای خۆمەوە یا لە چاو خوێندەوارەكانا بە كەڵكێكی ئەبینم.

٨٩

ئەدەنە

ولایەتێكە بە ناوی خۆیەوە، لامان دایە ئەم شارە، هەرچەند ئاوهەوای گەرمە بەڵام زۆر دڵگیرو خۆشەو لەسەر ئاوی "جەیحون"ە كە ئەڕژێتە زەریای سپییەوە.

مەحمودی خاڵم توركی هەر فێر نەئەبو من لە ئوتێل نوستبوم، كە ئەو چوبوە بازاڕ بۆ گەڕانو چاخواردنەوە، وەسیقەیەكی كۆنی پیٚ بو كە بە پێی ئەوە عەسكەرو مراسلی منە، پۆلیسی سڕی گرتبویانو هێنایانە ئوتێلەكە لای من. بەڵام تا خۆم خەبەرم نەبۆوە چاوەڕێیان كردبوم كە لە خەو هەڵسام زۆر بە هێمنی پۆلیسەكە هاتە لامو بە ئەدەبەوە سەلامی كردو وتی" *ئەم كوڕە مراسلی جەنابتانە؟* وتم *بەڵیٚ.* وتی *ئەتوانم وەسیقەی جەنابتان ببینم؟* كاغەزەكەی حسێن ڕەئوف بەگم پیشان دا، بە ڕاستی هیوای ئەوەم نەبو كە بە سوكی لیٚم بگەڕیٚ. چونكە نامەكە هیچ نیشانەیەكی ڕەسمی پێوە نەبو، ئەشم وت تۆ بڵێی بەوە باوەڕ بكەن كە ئیمزای كاغەزەكە هی ڕەئیسی وزەرا بیٚ؟ بەڵام كابرای پۆلیسی سڕی بە

تایبەت ترین بنكەی كتێبی كوردی
@kurdica

چاوپێکەوتنی ئیمزاکە تەمەنایەکی عەسکەرانەی بۆ کردمو زۆر بە ئەدەبەوە پاشەوپاش گەڕایەوە. منیش ئەو وەختە نرخی نامەکەم بۆ دەرکەوت و تا ئێستە لای خۆم هەڵم گرتوە[١].

کە گەیشتینە عوسمانیە، بازرگانێکی کوردی محەمەد ئەفەندی ناوی لیٚ بو. فەتاح ئەم کابرایەی ئەناسی و بە منا نامەیەکی بۆ ناردبو زۆری خزمەت کردم. بە کوردییەکی باش قسەی ئەکرد، بە دەوری ڤیستی سورا کەشیدەیەکی ئەپێچا بە سەرەوەو جوببەی لەبەر ئەکرد. ئەویش نامەیەکی دامێ بۆ تاجرێکی تورك لە "عینتاب". من لە ئەنقەرە لە حسێن ڕەئوف بەگم پرسیبو کە ئایا ئەتوانم بە هۆی ئەوانەوە لە ڕێگەیەکی بێ ترسەوە بگەڕێمەوە عێراق یا نەء؟ وتی: *ئێمە هەر ئەتوانین تا نزیك سنور ڕەوانەت کەین*. وتم"*لە موسڵەوە لەبەر ئینگلیزەکان بۆم ناکرێ*. بەو ڕێگەیەشا کە پیاهاتبوین بۆ ئەنقەرە لەبەر زۆر شت گەڕانەوە نەئەهات بە بیرا. ئنجا من ئەمویست کە لە تورکیاوە ڕاستەو ڕاست و بێئەوەی بە موسڵدا بڕۆم بچمە ڕەواندز، بەڵام ڕەئوف بەگ ناوی ڕەواندزی نەئەهێنا و بە لایا نەئەچو. ئاخری خۆم ڕێگەیەکم بۆ خۆم دانا. پێم وت: *ئەچمە ڕەواندز یا جێگەیەکی ترو لەوێوە بەناو عەشایەرا بچمەوە سلێمانیو یا بۆ ئەو جێگەیەی کە شێخ مەحمودی لێیە*. وتی: *باشە*.

دوای ئەمە لە دڵی خۆما بڕیارم دا کە لە دیاربەکرەوە بچمە بەتلیس و وان و بەم ڕەنگە هەرچەند ڕێگەکەیشم دور کەوێتەوە لەم هەلە کەڵکێك وەرئەگرمو بە ناو ولایەتەکانی خۆرهەڵاتی تورکیادا "ولایاتی شرقیە" کە نیشتمانی کوردە گەشتێك ئەکەمو بە "هەل"یش بێ چاوم بە هەندێ برایانی کورد ئەکەوێ، ناسیاوییان لەگەڵ پەیدا ئەکەم. لەبەر ئەمە لە "عوسمانیە"وە ڕێگەی شەمەنەفەرم بەجێ هێشت و بە سواری وڵاخ چومە "جەبەل بەرەکەت" لەسەر سنوری سوریە. "جەبەل بەرەکەت" هەرێمێکە لە ژێر حوکمی تورك و ناوچەی "لیوا"یەکە. بە هۆی شەڕی

---

[1] بە داخەوە ئەو نامەیە بەدەس منەوە نییە ئێستە لەم یادداشتەدا بڵاوی کەمەوە. پاش ٣٠ ساڵ لە ماڵئاوایی خۆی. د. پاکیزە.

"ئیستقلال" لە بەینی تورك و فەرەنسزەکاندا، ئەم ناوە ئاوەدان نەبوە، هەرێمەکەش شاخاوی و وشکە و خەڵقەکەی درو شەڕکەرن، تۆزێ لە "دورزی"یەکان ئەچن.

چومە لای موتەسەڕیف، پیاوێکی باش و بە تەربیە بو، کاغەزێکیشم لێ وەرگرت بۆ قائیمقامی "باخچە" عەلی صائیب بەگ. ئەم پیاوەم لە ئەنقەرە ناسیبو. مەبعوسی "ئورفە" بو. لە پێشا زابتی ژاندەرمە بو، لە شەڕی ئیستقلال لە هەرێمی "عینتاب" و "ئورفە" لەگەڵ فەرەنسزەکان شەڕی "چەتەیی"ی کردبو و ئازایی نواندبو. زۆر نزیك کەوتبۆوە لە مستەفا کەمال. ئەندامێك بو لە مەجلیسی میللی گەورە و جێگەی متمانە و باوەڕی مستەفا کەمال بو. ئەیانوت کوردە، بەڵام یەکێ ئەیوت ڕەواندزییە یەکێ ئەیوت کەرکوکییە. لە هەندێکیشم بیست ئەیانوت خەڵقی "مەندەلی"یە. لە کاتی گەڕانەوەی من، لە ئەنقەرە بڕیار درابو بە هەڵبژاردنی تازەی مەبعوسان، چونکە ناحەزەکانی مستەفا کەمال لە مەجلیسی پێشودا زۆر بون و چاوی حکومەتیان ئەترساند، لەبەرئەوە ئەیانویست مەجلیس لە ناحەزەکانی مستەفا کەمال و تابعەکانیان پابکەنەوە یا هیچ نەبێ کەمیان بکەنەوە لەبەرئەمە لەوانەی کە بە تەواوی لێیان ئەمین بون موفەتیشیان دانابو ئەیانناردنە هەرێمەکانی هەڵبژاردن (مناطق انتخاب). عەلی صائیب یەکێك لەم موفەتشانە بو، ئەچوە هەرێمی هەڵبژاردنی خۆی و دەورو پشتی هەرێمەکەی بۆ ڕێکخستنی تەگبیرو ڕای هەڵبژاردن و سەرپەرشتی ئەم کارە لەگەڵ ئیش بە دەستەکان.

من لەگەڵ کاروان لە جەبەل بەرەکەتەوە هاتبومە نزیك باغچە لە ٢٩ مایس ١٩٢٢م. کاروان لە دەرەوەی شار لە ماوەی چارەکە سەعاتێ لە "باغچە"وە لایان دابو. پێویستم بە ژاندرمە هەبو بۆ ڕێگە. تەزکەرەیەکم نوسی لەگەڵ نامەکەی موتەسەریفا ناردم بۆ قائیمقامی باغچەو تکام لێ کرد کە یەك دو ژاندرمەمان بۆ بنێری کە بۆ بەیانی لەگەڵمان بن، نزیك ئێوارەو قائیمقام وەڵامی نامەکەی بە ژاندرمەیەکا بۆ ناردمەوە لە ٢٩-٣٠/ مایس ١٩٢٢. نوسیبوی کەوا عەلی صائیب

بەگی مەبعوسی ئورفە وا لە باغچە بەیانی سەعات ٣ سێ (مەبەسی سەعاتی توركییە كە وەكو سەعاتی عەرەبییە) ئەچێ بۆ ئولۆجق، هەر ژاندرمەیەكیان لەبەر دەسایە لەگەڵ ئەو ئەینێرن، منیش ئەتوانم لەگەڵ عەلی صائیب بەگ (بەیەكەوە) بڕۆم. ڕێگەكەمان یەك بو، ئەوەشی ئەوت كە هەرچەند بە یەكەوە ڕۆیشتنمان خۆشترو باشترە، ژاندرمەی زیادیان ببوایە بە جیا ژاندرمەی تایبەتیشی بۆ ئەناردم بە زمانیش ژاندرمەكەی ڕاسپاردبو كە ئەگەر بتوانم بچم. حەز ئەكەن شەویش لەماڵی قائیمقام لەگەڵ عەلی صائیب پێكەوە ڕابوێرین‌و بەیانی لەوێوە بچین بۆ "ئولۆجق".

لەم چونەدا دودڵ بوم، كاروانییەكانیش پێیان وتم كە ڕێگە ئەمینەو ژاندرمەمان پێ ناوێ، منیش نەچوم. سبەینێ كە كەوتینە ڕێ یەك دو سەعات لەولای باغچەوە لەسەر ڕێگە توشی چاخانەیەكی فێنكی هاوینی هاتین، بۆ ماندو حەسانەوەو چاخواردنەوە لامان دا، عەلی صائیب بەگ لە چاخانەكە بو بانگی كردمە لای خۆیەوەو ئەمری كرد ئاوی ساردو چاو قاوەیان بۆ هێنام. دوای ئەوە كەوتینە باس‌و قسەی هەڵبژاردن، من ئەو وەختە نەك هەر لاو و خوێنگەرم بوم، بەڵكو لە گەلێ شتیشا بە قەستی سەرپێچیم ئەكردو لام وابو كە خاوەنی ڕسالەیەكم‌و نابێ لە ڕاستی‌و لە قسەی هەق لابدەم، ئەوانە كە بە پێچەوانەی بیری من ئەجوڵانەوە بە خوێندەوارم نەئەزانین. ئەگەر خوێندەوارێكی باش‌و خاوەن شەهادەی بەرزیش بونایە، كە لە هەق‌و ڕاستی لایان بدایە وام ئەهات بە بیرا كە لە خوێندنەكەیان كەڵكیان وەرنەگرتوەو تێنەگەیشتون. وام ئەزانی كە ئەبێ من بیری خۆمیان بە زۆر تێبگەیەنم، هەقیقەتیان لێ نەشارمەوە لە نەزانین ڕزگاریان بكەم. ئەگەر بێت‌و نەك لە ڕوی نەزانینەوە بەڵكو لەبەر ترس یا تەماع‌و یا مەبەسێكی تر كە بۆ ئینسانێكی تەواو نەنگە لە ڕاست لایان دابێ‌و ڕێی چەوتیان گرتبێ، وەكو لاوێكی لێبوردو و بەجەرگ‌و فیداكار چاویان پێ هەڵبێنم‌و وریایان بكەمەوەو بیانخەمە سەر ڕێی ڕاستی‌و ڕێی پیاوەتی‌و ڕێی شەرەف.

ئەم بیرە لە کاتی لاوی و غوبابیا گەلێ جار توشی قۆرت و تەنگ و چەڵەمەی کردم و گەلێ هەلی لەکیس دام. بەڵام ئەوەندە ئەزانم کە تا ئێستە لەو بیرەی خۆم پەشیمان نیم و لام نەداوە. ئەوەندە هەیە تەجرەبەی زەمان تۆزێ قورس و هێمنی و لە هەڵەسنگاندنی خەڵقا وردترو لەسەرخۆتری کردم. لە عەلی صائیب بەگم پرسی، ئەم سەفەرەی لەبەر چیە؟ وتی: *هەڵبژاردن بە دەستەوەیە لەبەرئەوە کە کارێکی وا بکەین مورەشەحەکانی حکومەت هەڵبژێرێن!* وتم: حکومەت مورەشەح *دائەنێ؟* وتی: *ئەی چۆن؟ دیارە کە مورەشەح دائەنێ و ئەیەوێ میللەتیش ئەو مورەشەحانە هەڵبژێرێ!* وتم *کەوابو بۆچی ناوی ئەنێن "هەڵبژاردن"؟* وتی: *ئەی ناوی بنێین چی؟* وتم: *ڕاستییەکەی ئەمە "دانان"ە* وتی *بە بیری تۆ ئەبێ چی بکەین؟* وتم: *یا متمانەتان بە میللەت هەیە و لەوە دڵنیان کە ئەم حکومەتەیان ئەوێ، ئەوساکە پێویستە ڕێ بدەن بە بیری خۆی و بە سەربەستی مەبعوسەکان هەڵبژێرێ، یا لە میللەت ئەمین نین و ئەزانن کە ئەوانەی حکومەت بیەوێ میللەت نایەوێ لە حاڵێکی واشا دو ڕێگە هەیە، یا ئەبێ واز لە "هەڵبژاردن" بێنن و ئەوانەی خۆتان بە باشیان ئەزانن دایان بنێن و لە "ئەنقەرە" کۆیان بکەنەوە، یان دەس لە مەجلیس هەڵگرن، و بەبێ مەجلیس حکومەت بکەن!*

وتی: *بەرامبەر بە ڕەئی گشتی دنیا دەوڵەتێکی تازەی وەکو تورکیا بەبێ مەجلیس چۆن ئەبێ؟* وتم: *ئەی بۆچی مەجلیسێکی وا کۆناکەنەوە لە کانگای میللەتەوە هەڵقوڵێ؟* وتی: *تا دوێنێ نیوەی زیاتری ئەم وڵاتە لەژێر دەستی بێگانەکانا بو، ئیتالیا، فەرەنسە، ئینگلیز، یۆنان، هەر یەکە لە لایەکەوە وڵاتیان داگیرکردبو. هەتا ئەستەمول خۆی و خەلیفەش لە ژێر حوکمی سوێندخوارەکانا بو و بە ئەمری ئەوان ئەجوڵایەوە، ئێمە بە دوژمنی میللەت و خائینی دەوڵەت دائەنراین بۆ تەمێکردنمان و فەوتاندنمان لەشکری یۆنان و بەڵکو لەشکری خەلیفەمان ئەکرایە سەر. وەکو پیاوکوژو یاخیەکان حوکم بە کوشتنمان ئەدرا. ئێستە هەر لەناو خۆمانا لە ئاسیای سوغرا، لەم وڵاتەدا کە بە خوێن و ئاگر، بە بەختکردنی سەرو ماڵ لە ژێر چنگی دوژمن هێناومانەتە دەرەوە، بە هۆی حوکمی*

بێگانەو داگیرکردن لە لایەن دوژمن و گەلێ شتی ترەوە، هەزاران ناحەزو خائین و وڵاتفرۆش هەیە کە بۆ هەل ئەگەڕێن، کە ئێمە لە بەری ئەم هەموکۆشش و ڕەنج و تەقەلایەمان بێبەش بکەن، تۆ ئەتەوێ ئێمە هەروا زو غەرا بین و پشتی لێ بکەینەوەو بەم میللەتە فەقیرو بەسەزمان و نەخوێندەوارە کە ئەم نەوعە میکرۆبانەو بە ئارەزوی خۆت و سەربەخۆ مەبعوسەکانت هەڵبژێرە؟ وەکو تۆ ئەڵێیت (مەبەسی عەلی صائیب بەگ لە منە) ئەبێ بە دەسی خۆمان پەت بخەینە ملمان و خۆمان بە خنکاندن بدەین و دوبارە ئەم وڵاتە بخەینەوە ژێر دەسی ئەوانەی کە لەسەر حیسابی بێگانەکانی دوێنێ ئیش ئەکەن!. وتم: قسەکانت زۆر جوان و بەجێیە. بەڵام لەگەڵ ئەمەیشا هەر ئەڵێم ئەمە هەڵبژاردن نییە!

عەلی صائیب بەگ کە زانی من لەسەر بیری خۆم ماوم کەمێ گرژ بو، ویستی مەجراکە بگۆڕێ، وتی کەواتە یەکێکی وەکو تۆ کە ئەبێ گەلێ یا چەند کەسێکی هاوڕێ و هاوبیریشت هەبێ، لە سلێمانی بەرامبەر بە حوکمی ئینگلیز چاوتان نەترسابێ و بۆ ڕزگاری نیشتمانەکەتان هەوڵتان دابێ. وتم: هەوڵی ئەوە ئەدەین کە سەربەخۆیی بدرێ بە کوردستان! وتی: واتا لەژێر حوکمی ئینگلیز بمێنینەوە؟ وتم: ئێستە لەژێر حوکمی ئینگلیزاین، ئەمانەوێ ڕاستەوڕاست لەژێر حوکمیانا نەمێنینەوە. سەربەخۆییمان بدرێتێ. ئنجا ئەم سەربەخۆییەش وەکو ئەزانن بە پێی هێزو توانای کورد بە پێی وەخت و زروف ئەگۆڕێ! وتی: تۆ لە دڵا لەگەڵ شێخ مەحمودی وتم: وا ئەزانم. وتی: ئەویش چاوی لەسەربەخۆیی کوردستانە. وتم: لە من زیاتر! وتی: شێخ مەحمودیان لە دیلی هێنایەوە، ئینگلیزەکان پەیمانیان دایە حکومەتی بۆ دامەزرێنن. ئەنجامی چی بو؟ وتم: حکومەتیان بۆ دانا. وتی: نازرەکان (وەزیرەکان) کێ بون؟ لێرەدا کەمێ وەستام دوایی وتم لە حکومەتاێکی بچوکی وادا موناسب نەبینرا عینوانی (نازر) بەکاربهێنرێ. ناوی "ڕەئیس" یان لێنرا، وەکو ڕەئیسی مەعاریف و ڕەئیسی مالیە.. ناوەکانی پرسی.. من بۆئەوەی نەڵێ زۆریان نەخوێندەوارن ناوی هەندێ لە پیاوە زاناکانیشم بە ڕەئیسەکان تێکەڵ کرد، کەچی وتی بەمانەوە ئێوە بە تەمان بچن بە گژ ئینگلیزاو

تایبەت‌ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

داوای سەربەخۆیی کورد بکەن؟ ئەمانە لە کورد زیاتر ئینگلیز ئەپەرستن. ئەمانە هەمو بەندەی بە پارەکڕاوی ئینگلیزن، ئەمانە ئەمەن و ئەوەن!

دوای ئەم هەمو قسەو باس و نەفەسدرێژییە لێرەدا من دەمار گرتمی. بەمەیشەوە نەوەستا، وتی: *ئێوە خەیاڵتان خاوەو هەر تەقەلایەکی بۆ سەربەخۆیی ئەیدەن بێسودە. موسڵ ئیمڕۆ و سبەی بە هەر جۆرێك بێ ئەگەڕێتەوە باوەشی دایکی نیشتمان.* (مەبەس لە دایکی نیشتمان تورکیایە) *ئەوساکە ئەوانەی بە ناوی سەربەخۆیی کوردو کوردستانەوە خزمەتی سیاسەتی ئینگلیز ئەکەن حسابیان لەگەڵ ئەبڕێنینەوە.* ئینجا خۆی توند کردو وتی: *تۆ چۆن بەم بیرە زەهراویەوە بەم وڵاتەدا ئەسوڕێیتەوەو کێ ئیزنی داوی؟ ئیتر نایەڵم لێرە بەولاوە پێ بەر پێ بنێی! و غەریب نەبویتایە ئێستە دەمانچەیەکیشم ئەنا بە تەپڵی سەرتەوە.* من هێشتا جێگەو پایەی عەلی صائیبم لای حکومەت نەئەزانی وتم: *عەفو ئەفەرموی تۆ ناتوانی دەمانچە بە منەوە بنێی. چونکە من جارێ بە دزییەوە نەهاتومەتە ئەم وڵاتەو بەبێ ئیزنی حکومەت و ئاگالێبونی بێرەدا تێنا پەڕم. دوهەم نامەی یەکێکی وام پێ نیە کە هیچ پیاوێکی ئەم حکومەتە لە یارمەتیدان و رێپیشاندانم سەرپێچی بکا.* ئەوساکە عەلی صائیب بەگ پێکەنی و وتی: *ئا بزانم ئەو پیاوە کێیە؟* منیش نامەکەی حسێن ڕەئوف بەگم دایە دەس. وتی: *من هەر لە ئەوەڵی قسەوە تێگەیشتم کە تۆ ئینسانێکی کەم تەجرەبەو سافیلکەی لەبەر ئەوە لێت ئەبورم، بەڵام ئەبێ تۆش ئەوە بێنیتە بەرچاوی خۆت کە ئێمە دوژمنمان زۆرە، وڵاتەکەمان هێشتا بە تەواوی لە خەتەر ڕزگاری نەبوەو لە بێگانە پەرست پاك نەکراوەتەوە. لەبەرئەمە نابێ لەژێر تەئسیری لاوێتی و خوێنگەرمی و ئیلهامی فەلسەفەی ئازادی پەرستیدا هەر چیت بە بیرا بێ بیڵێیت و دەری بخەی!*

جگە لەمە ویستی کە بە تەواوی دڵم ئاشت بکاتەوەو توندی و گرژییەکەی پێشەوەیم لەبیر بەرێتەوە، وتی *منیش وەکو تۆ کوردم و میللەتی کوردم خۆش ئەوێ. بەڵام ئەزانم کورد تەنیا برایەکی دینی و نیشتمانی هەیە ئەویش تورکە. لە تورك بەولاوە میللەتێك نیە کە چاکەی کوردی مەبەس بێ. عەرەبەکان خۆیان*

ژێردەستی بێگانەکانن، ئینگلیزیش کوردی عێراقی لەبەر مەسەلەی موسڵ تەفرە داوە. مەبەسیان موسڵو نەوتەکەی موسڵە. کوردەکان ئەبێ ئەمە بزانن‌و بە قسەی کوردو کوردستان‌و سەربەخۆیی تەفرە نەخۆن‌و نەبن بە چەکوشی دەسی ئینگلیز. دوای ئەم پەندو نەسیحەتانە. کاغەزێکی دەرهێناو بۆی درێژکردم. لە مستەفا کەمالەوە بۆ ئەو والی‌و کوماندان‌و کاربەدەستانە نوسرابو کە عەلی صائیب ڕەنگبو چاوی پێیان بکەوێ. مستەفا کەمال داوای لەمانە ئەکرد کە هەمو ئەمرێکی عەلی صائیب بەگ ئەبێ بە ئەمری خۆی (واتا ئەمری مستەفا کەمال) بزانن‌و لە بەرامبەر هیچ ئەمرێکیان نابێ سەرپێچی بکەن. ئەیوت *عەلی صائیب بەگ یەکێکە لە قارەمانە مێژوییەکانی میللەتی تورك، دەسی ڕاستم بوە لە شەڕی ئیستقلالدا برایەکی هەرەبەنرخ‌و بەڕێزو دۆستێکی گیانی‌و دێرینی منە* (واتا هی مستەفا کەمال).

دوای ئەوە کە نزیکەی دو سەعات لەگەڵ عەلی صائیب بەگ بە بگرەو بەردەوە ڕامانبوارد. ویستی بە یەکەوە بکەوینە ڕێ، بەڵام من بارگەم پێ بو و مەحمودی خاڵم لە سەرەوە سوار ئەبو، لەبەر ئەمە لەگەڵ عەلی صائیب‌و سوارەکانی دەرئەنەچوین، عوزرم بۆ هێنایەوە، ئنجا ئەوان ڕوەو ئولوجق کەوتنە ڕێ. ئێمەش لە ڕێی مەرعشەوە چوینە عینتاب.

٩٠

عینتاب

ناوچەی قائیمقامیەتێکە، شارێکی بچوکە، خۆش‌و هەوارداره، کۆڵانەکانی ڕاست‌و جوانە، بە بەردێکی وەکو مەرمەڕ ڕێکخراوە، زۆری خانوەکانیشی لەسەر تەرزی ئێرانی یا ڕۆمانی لە بەرد یا مەرمەڕی چوارگۆشە تاشراو دروست کراوە. نامەی "محەمەد ئەفەندی"م برد بۆ تاجرەکەی ئاشنای، زۆری قەدری گرتم، بردمیە ماڵی خۆیان‌و لەوێ میوانیی کردم. بە ماڵ‌و حاڵ‌و دیوەخانیا دیار بو کە

پیاوێکی بەڕێزو ناودار بو و لە خانەوادە کۆنەکان بو. ماڵو منداڵو دەسو پێوەندی هەتا بتەوێ بەئەدەبو بەخزمەت بون، دو شەوو دو ڕۆژ لە لایان بوم، سروەی منداڵێك، قڕەی بەشەرێکم بەرگوێ نەکەوت، بێ ئەوە بڵێم یا داوا بکەم، هەرچی بۆ میوانێك بە تایبەتی بۆ کەسێك کە چەقاوەسو نەبێو شەرمن بێ، هەموی بەبێ دەنگ جێبەجێ ئەکرا. چاوم بە کەس نەئەکەوت، خشپە بێ، سروەیەك بێ، کەچی کراسو دەرپێم ئەشۆرا، ئوتو ئەدرا، پێڵاوەکانم پاك ئەکرایەوەو بۆیاخ ئەکرا. حەمام گەرمو ئامادە، تاقمی حەمام، سابون، لفکەو شانە، فرچە، ئاوی دەسشوشتنو خواردنەوە. مەسینەی ئەدەبخانە، جێی ئاو ڕشتن، جلی شەو، تاقمی تەراش، خوی لە خوێیەوە بە چەشنێك ڕێك ئەخراو ئامادە ئەکرا، کە خۆت لە خۆتەوە وەکو جسمێکی "ئالی" بەکاری بهێنیو کەڵکی لێ وەربگری، بە ڕاستی من ئەو دو ڕۆژە سەرم سوڕمابو، هاتبومە سەر ئەوەی بڵێم لە ماڵێکی "سیحراوی"یا ئەژیام.

شەو لە دیواخان کۆئەبونەوە، هەوای ئەوێ لەگەڵ ئەنقەرە زۆری فەرق هەبو، ئەنقەرە گەرم بو، بەڵام لە عینتاب لە ژورا دائەنیشتنو ئەنوستن. کابرای خاوەن ماڵو میوانەکانی کە لە سێ چوار کەس تێنەئەپەڕی، یەك بابەتو لە کۆنەکان بون، فێست لەسەرو جوبەیان لەبەرا بو. هەمویان نێرگەلەیان ئەکێشا، سەیر لەوەدایە کە منیش لەو دەورەدا وەکو زۆری خەڵقی سلێمانی نێرگەلەم ئەکێشاو نێرگەلەی خۆمم لەگەڵ بو، بەرامبەر یەکتری دائەنیشتینو نەفەسمان لە نێرگەلەکانمان ئەداو بە دەمیەوە گفتوگۆمان ئەکرد. ئەوان ئەو شەوە باسی شەڕی تورکەکانو فەرەنسزیان ئەکردو نەیانئەبڕیەوە بە قسەی ئەوان عینتاب بەینێکی زۆر ببو بە مەیدانی شەڕی تورکو فەرەنسزو گەلێ کارەساتی گرنگو دەربەدەرییان بەسەر هاتبو، باسی قارەمانی "عەلی شەفیق- ئوزدەمیر"و "عەلی صائیب" باسی ئازاییو فیداکاری خەڵقی "عینتاب"یان ئەگێڕایەوەو تەواویان نەئەکرد.

لە عینتابەوە بۆ دیاربەکر ئۆتۆمبیل هەبو. بۆ خۆمو مەحمود دو جێگەمان گرت، چەند ڕێبوارێکی ترمان لەگەڵ بو لەناو ئەمانە یەك دو لاوی دیاربەکریش هەبو. من لە خۆمەوە نەمویست بیاندوێنم. بەلام لە ڕێگە یەکتریمان ناسی، ئەوانیش کورد بون، یەکێکیان سانەوی تەواو کردبوو مەغازەی کردبۆوە، بەڕێوە کەوتنە گۆرانی وتن بە کوردیی "زازایی"و بە تورکی. لەوان هەندێ شت تێگەیشتمو لە هەواڵی دیاربەکر ئاگادار بوم. لە دیاربەکر زیافەتێکیشیان بۆ کردمو چەند لاوێکی تری کوردیان پێناسیم. پێش ئەوەی بگەینە عینتاب، یەکێك لە هاوڕێکانمان لایدایە "مرعش". ئەمزانی "عەلی کوندوکتور"ی هاوڕێی منالێم لەوێیە، عەلی کوڕی "حەسەن ئەفەندی" برای "حسێن نازم" بو، من و ئەو لە کەرکوك لە مەکتەبی ئیبتیدائی پێکەوە ئەمانخوێند، حەسەن ئەفەندی باوکی ئەو وەختە لەوێ کاتبی بانق بو، پێیان ئەوت حەسەن ئەفەندیی بانق، زۆرم ئەویست بچمە مرعش و عەلی ببینم، بەلام کاروانەکەمان بەوێدا نەڕۆیشت، لەبەرئەوە منیش نامەیەکم نارد بۆ ئەم هاوڕێی منالییەم، بە کابرای هاوڕێمانا عەبدوڵلا بەگی باوکی فایەق بێکەسی بوێژی کوردی بەناوبانگیش لەو وەختەدا هەر لە "مرعش" بو.

٩١

ئورفە

ئورفە: نزیك نیوەڕۆ گەیشتینە ئورفە بڕیار وابو دوای ماندوحەسانەوەو نانخواردن، بکەوینە ڕێ. من ویستم تۆزێك بەناو شاری ئورفەو بازاڕەکەیا بگەڕێم، لامدایە دوکانێکی سەرتاش، دوکانەکە خۆش و پاك و تەمیز بو، ویستم سەر بتاشم لەو وەختەدا "مستەفا بەهجەت"ی یوزباشی سواری، هاتە ئەوێ لەگەڵ مستەفا بەهجەت لە مەکتەبی ئیعدادی عەسکەری بەغدا بە یەکەوە بوین، زۆر ڕەفیقم بو. کە چاوی بە من کەوت لە خۆشیا نەیئەزانی چی بکا. وتی قەت ناکرێ ئیمڕۆ بڕۆی، ناردی بە شوێن مەحمود سامی یوزباشیدا، ئەویش زابتی سواری بو

لەوێو ڕەفیقی صنفم بو لە بەغدا. بە منالّی پێمان ئەوت "پانسا سامی". برای عەزیز ئەفەندیی سەلیم ئاغای خەڵقی سلێمانی، واتا عەزیز ئەفەندی موعەلیم، کە پێی ئەڵێن "کوڕی قۆز" کابرای ئوتومبێلچی پەیا بو، وتی ئوتومبیلەکەمان تۆزێ پێویستی هەیە بە چاکردنو هاوڕێکانیش ئیمشەو ئەیانەوێ لە "ئورفە" بمێننەوە، ئنجا تۆ ئەڵێی چی؟ وتم با خاتری تۆ بێ منیش ئەمێنمەوە. زۆری پێ خۆش بو.

زابتێکی تریش هات ڕەفیقی مستەفاو مەحمود سامی بو، ئەمە لە عەرەبی "تەرابلس" بو، کوڕێکی بە شەوکەتو کەڵەگەتو خۆش خولّق بو، وتیان یاوەری "عجێمی"ی پاشای "سەعدون"ە، عجێمی لە دوای شەڕی گەورەی یەکەم، عێراقی بەجێهێشتبو، شوێن تورکەکان کەوتبو، لە بەرامبەر وەفاو خزمەتی بۆ تورکەکان لە دەوری ئورفە موقاتەعەیەکیان داوەتێو لەوێ ئەژی، زۆری قەدر ئەگرن، بڕیار وابو شەو ئێمەش بچینە لای، بەڵام ئێوارە چوینە چاخانە هاوینییەکانی سەر زەریاچە، کە ئەڵێن لەو ئاوە ماوەتەوە کە ئاگرەکەی حەزرەتی ئیبراهیمی کوژاندۆتەوە. ئەم چاخانانە جێگەیەکی باسەفایە لە ئورفە زەریاچە لەبەر داوێنی شاخێکایە، پڕە لە ماسی گەورە گەورە، کەس دەسیان بۆ نابا و نایانخۆن، بە هۆی حەزرەتی ئیبراهیمەوە بە پیرۆزیان دائەنێن. بەینێکی زۆر لەوێ وەختمان ڕابوارد، شەویش مانگەشەو بو، بڕیارمان دا کە بچینەوە ماڵی مستەفاو لەوێ ڕابوێرین. ژنو منالّەکەی مستەفا چوبونە ماڵێ باوکیان، شەو لە ماڵی ئەوان نوستینو بەیانی بە ئوتومبیل ڕێگەی دیاربەکرمان گرتەبەر.

تا دیاربەکر شتێکی وا نیە باسی بکەم، تەنیا لە سیوەرەك لەبەر چاخانەیەکا تۆزێ وەستاین، دابەزیمە خوارەوە چا بخۆمەوە، توشی عەلی یاوەری کوڕی عەزیز ئەفەندی وەسمان ئاغای خوجە ئەفەندی بوم، لەوێ زابتی تۆپچی بو، یەك دو زابتی تریشمان لێ کۆبۆوە، عەلی یاوەر بە زۆر نانو کەبابو ماستاوی ساردی دەرخوارد دامو چام خواردەوە، ئنجا کەوتینەوە ڕێ، ئەم ڕێگەیە زۆر بەردەلانی وشكو ناڕێكو هەوای ئەو ڕۆژەش زۆر گەرمو ناخۆش بو، نزیك ئێوارە گەیشتینە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

شـاری دیاربــەکر (١٨ی حــوزەیرانی ٣٣٩ی ڕۆمــی ڕێکــەوتی ١٩٢٣ن). هــاوڕێ کوردەکان زۆریان لێ کردم ببم بە میوانیان، بەڵام بە ئۆتۆمبیلچیەکەم وت ڕاست بردمیـە نـادی عەسـکەری، چـونکە بیسـتبوم کـە ژوری نوسـتن‌و خـواردنی بـاش‌و ئیسراحەتی تیا دەس ئەکەوێ.

٩٢

دیار بەکر

یەکێکە لە شارە گەورەکانی کوردستان‌و ناوچەیەکی مێژویینی کوردە. ئاوی "دیجلە" لە خۆرهەڵاتەوە بە تەنیشت دیاربەکرا تێئەپەڕێ. شارەکە بە شورەیەك دەورە دراوەو بەینێکی زۆر نزیکەی ١٦٨ ساڵ ئەم شارە ناوچەی حکومەتەکانی "دۆستەك"و "مـەروانی" کورد بوە. ئەمیر ئەبو عەبدوڵلا حسێن ئەلباز "باز ابو شـجاع"ی بـەناوبانگ کـە دوەم حـوکمڕانی دۆسـتەکە لـە لایـەن "القـادر باللـه"ی خەلیفــەی بیســت‌و پێنجــەمینی عەباســیەوە عینــوانی دراوەتــێ لــە کــوردانی "حەمیدیە" بوەو لە دیاربەکر هاتۆتە دونیاوە ٣٢٤ هـ-٩٣٤ زایـن. نـاوی "شاە ابو شـجاع" لـە خوتبـەدا لەگـەڵ خەلیفـەی عەباسـی بـە یەکـەوە خـوێنراوەو سـکەی تایبەتی بە ناوی خۆیەوە داڕشتوە. بەینێك موسڵیشی گرت (٣٧٣هـ-٩٨٣زایـن)، خەریك بو بچێتە سەر بەغداو دلێمەکانی لێ بکاتـە دەرەوە. "ئەبو عـەلی حەسـەن" دوای مردنـی خـاڵی "شـا ابـو شـجاع"، ئـەم مەملەکەتـەی لـە چنگ حەمدانییـەکان پاراست‌و لەشکری بڵاوە لێ کردو حکومەتی "دۆستەك"ی سەرلەنوێ کۆکردەوەو یەك خستەوە. ئەم قائیدە قارەمانەی کورد بەوەندە نەوەستا بەڵکو وڵاتەکەی خاڵی گرت لە "وان"ەوە تا "موسڵ"و لـە موسڵدا بە نـاوی خۆیـەوە حـاکمی دانـا. دوای ئەو "ئەحمەد" خوشکەزایەکی تری "ابو شجاع"و برای "ابو علـی" کـوڕی دوەمـی "مروان" هاتـە ناوەوەو لـە جێی حکومـەتی "دۆسـتەك"، حکومـەتی "مەروانیـە"ی دامەزراند ٤٠٢هـ-١٠١١ زاین‌و نزیکەی ٥٢ ساڵ لـەژێر نـاوی "الملك العـادل ناصـر الدولە احمد بن مروان" لە ناوچەی "دیاربەکر"و "جزیرە"دا حوکمڕانی کرد.

دوای ئەوە ئەم وڵاتە ئامەد (دیاربەکر) لە کاتی هەراکەی "تورك"و "عەجەم" واتا لە هەراکەی بەینی سوڵتان سەلیمی عوسمانیو شاە ئسیماعیلی سەفەوی، لەگەڵ وڵاتەکانی تری کوردا بەبێ شەڕ کەوتە ژێر حوکمی تورك (٩٢٠هـ-١٥١٤ زاین). بەڵام شاری دیاربەکر هەر بە شارێکی کورد مایەوە تا ئیمڕۆو گەلێ ناوداری تری لێ هەڵکەوتوە. هەر یەکە لە لایەنێکەوە، لە ئیدارە، لە عیلمو زانستی یا لە نیشتمانپەروەری، بلیمەتێکی کورد بون.

لە نادی لە ژورێکا دایان نام کە "زابت"ێکیشی تیا ئەنوست، بەیانی ڕۆژی دوەم زانیم کە ئەویش لە کوردەکانی "بەتلیس"ە، کوڕێکی بە ئەدەبو هێمن، بەڵام بێدەخڵ بو. جارجار لەبەر خۆیەوەو بە لەهجەی خۆیان گۆرانی کوردیشی ئەوت. من بە دڵ گوێم ئەدایە، بەڵام قسەم نەئەکردو هیچم دەرنەئەبڕی، هەر بەیانیو بەیانی وەختی چاخواردنەوەیش یەکتریمان ئەدی، ئیتر ئەچو بۆ سەر ئیشی خۆی. ئەو ئێوارەیەی گەیشتمە دیاربەکر زۆر ماندو بوم. شەو لە نادی ڕامبواردو نەچومە دەرەوە.

سبەینێ بەیانی مودیری ئیستخبارات ناردی بە شوێنما، چومە لای، ناوی "سالم بەگ" بو و ڕوتبەی بینباشی -موقەدەم بو، زۆر هەوڵی ئەدا کە وەکو "جەنتلمان"ێك لەگەڵما بجوڵێتەوە، وتی: *زۆرم پێ خۆش بو کە بێ ئەوەی پێت بڵێم لە خۆتەوە لە نادی عەسکەری بوی بە میوان، چونکە لە هەمو جێگەیەك باشترەو بە دڵی خۆت تیا ئەحەسێیتەوە*، نامەکەی حسێن ڕەئوف بەگی خوێندەوەو لە ژێرەوە لە سەری نوسی کە چاوی پێکەوتوە. بۆ مەسەلەی گەڕانەوەم بۆ عێراق (سلێمانی) پێم وت: *ڕێگەی بتلیس- وان- شەمدینان، خراپ نیە؟* وتی *جارێ با ماندوت بحەسێتەوە، منیش بیرێکی لێ ئەکەمەوە*. دیاربەکر لەو وەختەدا ناوچەی "جەبهەی الجزیرە"و "جواد پاشا"ی بەناوبانگ کوماندانی ئەم جەبهەیە بو. دوای گەیشتنم بە دو ڕۆژ لە سەر ئیقتراحی "سالم بەگ" زیارەتی جەواد پاشام کرد. بەڵام لە چونم پەشیمان بومەوە. زۆر وشك بە فیزو لوتبەرزم هاتە بەرچاو. ئەم زاتە ئەو جەواد پاشایە بو، کە لە ١٩٢٤ زایندا بە بۆنەی

مەسەلەی موسڵەوە لەگەڵ هەئیەتەکەی ئیستفتا هاتە عێراق، جارجار یا لە خۆمەوە سەرم لە سالم بەگ ئەدا یا ئەو ئەینارد بە شوێنما باس و هەواڵی عێراق و سلێمانی و شێخ مەحمودم لەو ئەبیست.

لە سلێمانی لە دەوری حکومەتی عوسمانیدا، زانست لە چاو هەندێ لیواکانی تراو بۆ ئەو ڕۆژە بە پێشکەوتوتر ئەژمێررا. جگە لە قوتابخانەو حوجرەکانی تایبەتی چەند مەکتەبێکی باشی حکومەتیشی تیا هەبو، لە ئیعدادی عەسکەری سلێمانی گەلێ قوتابیانی پێگەیشتبون، چوبونە بەغداو لەوێ دوای یەك ساڵ خوێندن چوبونە مەکتەبی حەربیە لە ئەستەموڵ و ببون بە زابت. گەلێکیشیان لە مەکتەبی ئەرکانی حەرب ڕاستەوڕاست ئەبون بە یوزباشی ئەرکان. لە ساڵی ٣٢٥ی ڕۆمی من لە ڕشدییەی موڵکیەی کفری ئیبتیدائی شەهادەم وەرگرتبو، لەسەر ئارەزوی باوکم کە لەو وەختەدا تابوری -فەوجی گوێزرایەوە "پەسوی" کە لە بەینی ڕەواندزو سابلاخ لەسەر سنوری عێراق ئێران بو، چومە سلێمانی لەوێ بە ئیمتیحان خرامە سنفی دوەمی ئیعدادی عەسکەری کە پێنج سنفی هەبو.

موعلیمەکانی ئەو دەورە زۆریان لە کوردەکانی سلێمانی بون. لە ناو ئەمانەدا لە عەسکەریەکان ئەحمەد بەگی ڕەشید پاشا یوزباشی سواری، عەلی یاوەری حاجی حەماغا ملازمی تۆپچی، نوری وەیس و فەتحی و ڕەشید زەکی کابان و لەناو مەدەنییەکانا. مەلا محەمەد ئەفەندی موعەلیمی فارسی و شێخ محەمەد ئەفەندی موعەلیمی عەرەبی و عەزیز ئەفەندی وەسمان ئاغا موعەلیمی خەت، کە پێیان ئەوت خواجە ئەفەندی و مەلا ڕەشید بەگ و عەبدوڵلا ئەفەندی پاوەییم دێتەوە بیر. حاجی قەلەندەری بەناوبانگیش لەوێ موبەسر بو و ساڵح چاوەش بۆری زەن. ساڵی دوایی کە ئێمە چوینە سنفی سێهەمەوە سنفەکانی چوارەم و پێنجەم گوێزرانەوە بەغدا. مەکتەبی ئێمەش بە ناوی ڕشدیەی عەسکەریەوە کرا بە مەکتەبێکی سێ سنفی سەربەخۆ. کە لە ڕشدیەی سلێمانی شەهادەم وەرگرت، چومە بەغداو ئەو سنفانەی ئیعدادیم لەوێ تەواو کرد، لە پێش حەربی گەورەیشا بە یەك دو ساڵ مەکتەبێکی ئیعدادی موڵکی کرایەوە.

من لە وەختی ڕۆیشتنما بۆ ئەستەموڵ، لەگەڵ یەکێك لە موعەلیمەکانی ئیعدادی بەغدا، تۆزێ دەمەقاڵێم بو لەسەر ئەمە خۆم کرد بە نەخۆش و ناردمیانە خەستەخانەی مەجیدیە، لەوێ لەگەڵ دوکتۆر سەفوەت، دوکتوری چاویش چوین بە گژ یەکا، دو جەبهە، مەکتەب و خەستەخانە لێم بون بە دوژمن. بە تەقریری هەیئەتی توبیە، وتیان نەخۆشی دڵم هەیە و بۆ زابتی دەس نادەم و کردمیانە دەرەوە (٣٢٩ی ڕۆمی). لە مەکتەبی ئیعدادی بەغدا نە لە ڕوی خوێندن، نە لە ڕوی ڕەوشت تا ئەو ڕۆژە هیچ شتێکم نەکردبو، کە کەس لێم بە گلەیی بێ. لەبەرئەمە کە بەم ڕەنگە لە بەری خوێندنی ئەو چەند ساڵە بێبەش کرام و هاوڕێکانم کەوتنە مشوری سەفەری ئەستەموڵ، وەکو شتێکیان لێ ون بوبێ زۆر موتەئەسیر بون، عەبدوللەتیف بەگی کوڕی ئاگایاشی مودیری مەکتەبەکەمان و گەلێك لە موعەلیمەکانیش و بە تایبەتی دوکتۆری مەکتەبەکەمان، سامی سلێمانی قول ئاغاسی و عەبدولمەجید بەگی خۆجە موعەلیمی ڕیازیات، کە بەتەما بون بچمە مەکتەبی ئەرکان، زۆریان پێ ناخۆش بو، ویستیان هەوڵێ بدەن کە تەقریرەکە بگۆڕێ. منیش هەرچەند لە دڵا ئەم ئەنجامە زۆر کاری تێکردبوم و ئەمزانی تەقریرەکە ڕاست نیە و بە ئاشکرا ئەیانەوێ ملم بشکێنن، بەڵام دەسبەجێ بڕیارم دا کە ڕێگەیەکی تازە بۆ خۆم دابنێم و لە سەری بڕۆم. لە ڕیازیاتا باش بوم، کەوتمە سەر هەوەسی مەکتەبی "هەندەسەی عالی" لە ئەستەموڵ. بەڵام ئەیانوت لەوێ دەرچوانی ئیعدادی مولکی وەرئەگرن، لەبەرئەمە گەڕامەوە سلێمانی و هاوینم بە ئیسراحەت ڕابوارد، ئنجا چومە ئاخر سنفی ئیعدادی مولکی و هەر ئەو ساڵە شەهادەی ئەم مەکتەبەیشم وەرگرت و چومە ئەستەموڵ لە ٣٣٠ی ڕۆمی.

من تازە گەیشتبومە ئەستەموڵ و چوبومە هەندەسەوە، تورکەکانیش لایەنی ئەڵمانیان گرت و چونە شەڕەوە. باوکیشم زابت قیدەملی یوزباشی بو لە سلێمانیەوە نێررابو بۆ بانە لە ئێران و "شەفیق"ی برام، کە گەیشتبوە سنفی پێنجەمی ئیعدادی بوبو بە گەورەی ماڵ. مودیری مەکتەبی ئەعدادی مولکی سلێمانی لە دەورەی ئێمەدا "فائیق وەیسەڵ" بو. لەناو موعەلیمەکانیشمانا

"عوسمان نوری" تیا هەبو، کە دەرسی عەرەبی پیێ ئەوتین لە کوردەکانی "دیاربەکر" بو، ئەم کابرایە لە مەلایەتیەوە پێگەیشتبو، دوایی لە مەکتەبیش خوێندبوی، مێزەری سپی ئەبەست بە سەرەوەو جوبەیەکی کورتی ڕەشی لەبەر ئەکرد، وشەی "گبی"ی تورکی کە بە مانای "وەکو" دیت بە "کپی"ی تەلەفوز ئەکرد، لەبەرئەوە ناومان نابو "کپی". کە هاتمە دیاربەکر ماموستای خۆشەویستمان عوسمان نوری لەوێ بو. "خلوصی تبلیسی" کە لە دواین ساڵی شەڕی گەورەدا لە سلێمانی مودەعی عمومی بو، ئەویش لەو ڕۆژەدا لە دیاربەکر بو "خلوص" ڕەفیقم بو، بە یەکەوە شیعرمان ئەنوسی و ئەمان نارد بۆ غەزەتەی "حەوادث"و گۆڤاری "کەوکەبی مەعاریف" لە کەرکوك، ئەمانە هەردوکیان ئەهاتن بۆ لام و زیافەتیان بۆ ئەکردم، بە تایبەتی ماموستا "عوسمان نوری" تا ئەو ڕۆژەی دیاربەکرم بەجێ هێشت، لێم جیا نەئەبۆوەو زۆری دڵنەوایی و خزمەت ئەکردم، "عورفی بەگ"ی کوردیش کە بەینێ مودیری تەحریراتی سلێمانی و بە ڕاستی ئەدیب و شاعیرێکی گەورەو بەنرخ بو، تەنیا "عەونی" کوڕی لە پاش بەجێ مابو، لە مەحکەمەی دیاربەکر کاتب بو.

من بە هۆی "خلوصی بەگ"ەوە دوکتۆر "فوئاد"م ناسی. لاوێکی باڵا نزیك کورتی پێست مەیلەو سپی لاواز. بەڵام چوست و چالاك و زرنگ و بێ ترس و نەبەزو نیشتمانپەروەری بەڕاست بو. "خلوصی" پیاوێکی زۆر باش و کوردێکی ئاشناپەروەرو شاعیرێکی قەلەندەرو مەشرەب بو. میللەتی خۆی بێ موجازەفە خۆش ئەویست و لە کارێك نزیك نەئەکەوتەوە کە "تالوکە"ی تیا بێت، لەبەرئەوە دوراودور دوکتۆر فوئادی پیشان دام و لێشم پاڕایەوە کە نزیکی نەکەومەوە چونکە لە ژێر چاودێریدایە. دوکتۆر فوئادی لە دورەوە بەم جوملەیە پێ ناسیم "اشتە شو مجنون" واتا ئەوەتا شێتەکە! ئێمەش من و دوکتۆر فوئاد ئەو ڕۆژە لە دورەوە بەسەر سەلاممان لە یەك کردبو، یەکتریمان ناسیبو. لەو ڕۆژانەدا لە پڕ توشی لەرزوتا هاتمەوە، زۆر بە توندی گرتبومی شەو دوکتۆری عەسکەرییان بۆ هێنام، دەرزی مەلاریای لێدام و ڕەچەتەیەکی بۆ نوسیم. بەیانی زو مەحمود

تایبەت ترین بنکەی کتیبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

چوبوه ئەجزاخانەی بەلەدیە دەرمانەکەم بۆ بێنی دوکتۆر فوئاد لەوێ ئەبێ، مەحمود کە دەرمانەکەی بۆ هێنام تەزکەرەیەکی ئەویشی لەگەڵ بو. دوای سەعاتێکیش خۆی هات تەنیا مەحمودم لابو. دەرزی لێدامو بەینێکی کەم لە لام دانیشتو نەبزەیەکی لە باسو هەواڵی خۆی بۆ گێڕامەوە. بە تەواوی بۆم دەرکەوت کە حکومەت هەناسەکانی لەسەر ئەژمێری. زۆری تەنگوچەڵەمە دیبو، گەلێ کارەساتی بەسەر هاتبو، لەگەڵ ئەمەیشیا لەو ڕۆژەدا "طبیب"ی بەلەدیەی دیاربەکر بو.

من مەلاریام پێ فێر ببو. بەڵام کە بەری ئەدام ئەچومە دەرەوە، ڕۆژێکیان توشی "مستەفا شەوقی" هاتم ئەیوت لە "ئزمیر"ەوە هاتوەو ئەچێتەوە عێراق. بە قسەی خۆی هەندێ نامەو وێنەی "نورەدین پاشا"ی پێ بو بۆ ئاشناکانی لە "عێراق". بە تەمای ئەوە بو کە لەوێ بۆ خاتری چاوی ڕەشی نورەدین پاشا ئاشوبێك بگێڕێ. "مستەفا شەوقی" زۆری کوردەکان ئەیناسن. لە تورکیا وا ئەزانم زابتی ڕەدیف یا شوعبە بو، تۆزێك حەزی لە موغامەرات، زۆریش حەزی لە خۆهەڵکێشانو فیشاڵ ئەکرد. ئەیویست منیش لە ڕێگەی موسڵەوە لە گەڵی بگەڕێمەوە، لە ئەوەڵەوە هاتمە سەر قسەی، بەڵام کە لە فیشاڵو قسە زلەکانی گەیشتم، بیرم گۆڕی. ئەو لە پێش منا لە ڕێیەکەوە، کەوا دەرئەکەوت تورکەکان بۆیان دانابو گەڕایەوە. منیش دوای ئەو بە چەند ڕۆژێ لە ڕێگەی کاروانەوە ڕوم کردە باکوری خۆرهەڵاتو لە دوای پێنج ڕۆژ گەیشتمە بەتلیس. ئەوڕەحمان بەگی ڕەشید پاشا لە بەتلیس زابت بو، خۆیو زابتێکی تر خانویەکی بچوکیان گرتبو، لە لای ئەوان دابەزیم.

٩٣

بەتلیس

شارێکی بچوکی شاخاویە لە کوردستانی تورکیا، کەوتۆتە بەینی دو شاخەوە، شارەکە خۆشە، بەسەر تەپۆڵکەیەکەوەیە، دیمەنێکی تەبیعیو جوانو

ئاو و هەوایەکی سازگاری هەیە. ئیمڕۆ ناوچەی ولایەتێکە بە ناوی خۆیەوە، بەینێك ئەم شارەیش ناوچەی ئەمارەتێکی بەناوبانگی کورد بوە، ئەمیر "شەرەفخان"ی کوڕی ئەمیر شەمسەدینی "ڕۆژکی" کە لە ١٠٠٥ی هـ، ڕێکەوتی ١٥٦٩ زاین، کتێبی شەرەفنامەی مێژوی ئەمارەتەکان و حکومەتەکانی کوردی بە فارسی نوسیوە. خۆشی لە دەوری سوڵتان موڕادی سێهەمی عوسمانیدا بوە بە ئەمیری وڵاتی بەتلیس و پێش ئەویش بەینێك لە بەلاتی "شاه تەهماسب"ی سەفەویدا بوە. بە پێی "شەرەفنامە" ئەمیرو حاکمەکانی بەتلیس لە سولالەی "نەوشیروان"و یا لە نەسلی پادشاکانی "ساسان"ی کوردن. هەر لە شەرەفنامەدا لە لایەکی ترەوە ئەڵێ ڕاستییەکەی ئەوەیە کە حوکمدارەکانی بەتلیس ئەچنەوە سەر بەهرام ی کوڕی جاماسب ی کوڕی فیروز ی کوڕی یزدجرد ی ساسانی کورد کە لە زەمانی "قوباد"ی کیسرا، حوکمڕانی ئەرمەنستان و شیروان بوە. هەر لەم سەرچاوەیەوە (شەرەفنامە لاپەڕە ٣٩١ی تەرجەمەی عەرەبی)، وا دەرئەکەوێ کە ئەم خانەدانە لە مێژوی ١٠٠٥ هـ– ١٥٩٦ زایندا کە مێژوی نوسینی شەرەفنامەیە، ماوەی حوکمیان بە هەمویەوە گەیشتۆتە ٧٦٠ ساڵ.

بەڵام ئەو ئەمیرانەی کە لەم وڵاتەدا یەکلەوای‌یەك و بەبێ ماوەیەك یا وچانێك حوکمڕانییان کردوەو ئەمیر "شەرەفخان" بۆی کۆکراوەتەوە ژمارەیان گەیشتۆتە هەژدە ئەمیر کە لە سەر یەك ٤٥٠ ساڵ لە هەرێمی "بەتلیس"دا بە سەربەخۆیی حوکمڕانییان کردوە. عەلامەی بەناوبانگ "ئیدریسی بەتلیس" کە ئەمیرەکانی کوردی لەگەڵ سوڵتان سەلیمی عوسمانی ڕێکخست و بە شەرتی سەربەخۆیی ئەمارەتەکانی کوردستان لە مێژوی (٩٢٠ هـ– ١٥١٤ زاین) لەگەڵ وڵاتی عوسمانی کرد بە یەك و ئەمە بو بە هۆی سەرکەوتنی سوڵتان سەلیم لە شەڕی چاڵدێران و دوای ئەوە لە "مرج دابق"دا ڕۆڵەیەکی پێگەیشتوی شاری بەتلیس بو. تەیموری گورگانی (تەیمور لەنگ) کە دونیای زەمانی خۆی سەرو ژێر کردو حوکمداران و سەلاتین و ئەمیرانی ئەو دەورەی هەمو بەدیل گرت و پاشای عوسمانی "یلدیرم بایزید" کە لەگەڵ "تەیمور" لە یەك تیرە بون –بە دیلی لە ژێر دەسیا مرد. لەگەڵ

ئـەمیرانی بـەتلیس (ئـەمیر حـاجی شـەرەفخان) زۆر ڕێـك بـوەو لـە خـۆی نزیـك خستۆتەوەو گەلێ شاران و قەلاّیانی تری پێ بەخشیوەو خستویەتە سەر ولاّتی بەتلیس.

"مـەلا سـەلیم"ی نـاودار کـە لـە پـێش شـەڕی گـەورەی یەکـەما لـە "دەرسـیم" شۆڕشێکی گەورەی کوردی گێڕابو، بە گژ تورکا چوبو، دوای شکستی کوردەکان خۆی کوتابوە شابەندەرخانەی "ڕوسیە" لە شاری بەتلیس و هەتا ئەوە ڕۆژەی تورکەکان تێکەڵ بە شەڕ بون، لەوێ مایەوە، ئنجا کە تورك و ڕوس بەرامبەر بە یەك چونە شەڕەوەو شابەندەری ڕوسیە بەتلیسی بەجێهێشت، تورکەکان مەلا سەلیمیان گرت و لە شەقامەکەی بەتلیسدا کردیان بە سێدارەدا.

من و مەحمود هەر یەك شەو لە بەتلیس ماینەوە، بەیانی بە هۆی نەفەرەکەی ئەوڕەحمان بەگەوە بۆ بارگە هێسترێکم کڕی و کەوتینە ڕێ، هەر لە ئەوەڵەوە بۆم دەرکەوت ئەو پارەیەی (٨٠ مەجیدی تورك) کە دابوم بە هێسترەکە لە کیسم چو. داخەکەم نەفەرەکە، کە بە قسەی ئەوڕەحمان بەگ لە بەیتەریی ئەزانی، منی هەڵخەڵەتاندبو، هێسترێکی پیری لاوازی بێکارەو پەککەوتەی بۆ کڕیبوم یا پێ فرۆشتبوم. مەنزڵی یەکەممان "تەتوان" بو، ڕۆژی دوەمیش گەشتینە "ئەخلات"، ئیبراهیم ئەفەندی یوزباشی ئیبراهیم گودرونی خەڵقی سلێمانی برای عەونی ئەفەندی لەوێ ڕەئیس شوعبە بو، واتا ڕەئیس تەجنید، جگە لە خۆی ژنەکەشی کە کچی مەلا ئەمینی دەلاڵ بو، لە منالّییەوە ئەمناسی و لە کەرکوك لەگەڵ دایکی زۆر جار ئەهاتنە ماڵمان و ئێمەش ئەچوینەوە لایان، زۆر کچێکی قەشمەرو عەنتیکەو قسەخۆش بو، لە "ئەخلات" چومە ماڵی ئەوان و لەوێ قاوەڵتیم کرد، خورشیدخان بە تەعبیری منالّی خورشەی مەلامین، وێنەیەکی خۆش دامێ بە شەبقەو بەرگی فەرەنگی "سفوری"یەوە گرتبوی لەگەڵ خۆم هێنامەوە بۆ خزمەکانی لە سلێمانی.

٩٤
ئەخلات

لە مێژودا جێگەیەکی هەیە. لە دەوری ئەمیر شەرەفخانی کوردی ئەمیری بەتلیس هاوعەسری تەیموری لەنگو مەلك ئەشرەفی حاکمی ئورفەو حەڕانو کوڕی سەلاحەدین ئەمیر ئەیوبی، مەجدەدینی برای شەرەفخان حاکمی ئەخلات ئەبێ کە سوڵتان جەلالەدینی کوڕی سوڵتان "محەمەدی خوارزمشا" لە ترسی لەشکری جەنگیزخان سەڵتەنەتی ئێران بەجێ دێڵێو ڕائەکاتە هندستان، دوایی ئەگەڕێتەوە ئێرانو جارێکی تریش خۆی بۆ ناگیرێو ڕائەکاتە "قەفقاسیا"و "ئەریوان"و "تفلیس" ئەگرێ، ئنجا ڕو ئەکاتە ئەمارەتی بەتلیسو لە ئەخلات دەورەی مەجدەدینی برای شەرەفخان ئەداو ماوەیەکی درێژ لە بەینی لەشکری سوڵتان "جەلالەدین"و کوردەکان شەڕو شۆڕ دەوام ئەکا، جەلالەدین ئەخلات ئەگرێو "مەجدەدین"و "عیزەدین" ئەخاتە بەندیخانەوە، بەڵام شەرەفخان لەشکری لێ ئەکاو دێتە سەرێو لە دەشتی "موش"دا دو لەشکر بەرامبەر بە یەك ئەوەستنو دوای شەڕێکی قورسی سێ ڕۆژی، جەلالەدین ئەشکێو ئەگەڕێتەوە ئەخلات. لەم عانەدا لەشکرێکی "مەغۆل"یش ئەگاتە ئەریوان، جەلالەدین لەمە ئەکەوێتە ترسەوەو عیزەدینو مەجدەدین لە بەندیخانە بەرئەداو لەگەڵ شەرەفخان پەیمانی ئاشتی ئەبەستێو کچێکی خۆشی لێ مارە ئەکا.

ڕۆژی سێهەم گەیشتینە ئارجیس. لێرەشا "باز ابو شجاع"ی کوردم هاتەوە بە بیرا کە چۆن بە هۆی ئازایی و قارەمانی و بەخشندەیی حاتەمانەیەوە لە شوانییەوە دەوڵەتێکی دامەزراند (حکومەتی دۆستەکی)و گەیشتە پایەی "شاهی". بیرم کردەوە کە دوای ئەوەی چەند کەسێکی لە خۆی کۆکردبوّوەو دەسی کردبو بە جەردەیی و هەرچی دەس ئەکەوت بەسەر هاوڕێکانیا دابەشی ئەکردو بەم ڕەنگە بو بە خاوەن لەشکر، ئەوساکە کەوتە سەودای گەورەیی و ڕوی کردە "ئارجیش". ئەم شارە کەوا ئێستە منی تیامو لێرەدا دەسی کرد بە لەشکر پێکەوەنان بۆ

گرتنی ولاّتی ئامەد (دیاربەکر)و ئەوەندەی پێ نەچو ئامەدو میافارقین و نسیبینی گرت و لەگەڵ لەشکری "صمام الدولە" لە جنوبی وان کەوتە شەڕێکی قورسەوەو شکاندی لە مەوقعی "باجالایا"و تا "موسل" بەرەو دوای ناو "موسل"یشی داگیر کرد (٣٧٣ هـ-٩٨٣ زاین). ئنجا کەوتە سەودای داگیرکردنی بەغداو لە ئەنجامی گەلێ شەڕو شۆڕ لە بەینی دیلەمیەکان و "باز"و هەندێ جاریش لە بەینی باز و حەمدانیەکان. لە شەڕێکا باز لە ولاّخەکەی کەوتە خوارێ و ئەستۆی شکا. ئەبو عەلی خوشکەزای باز کە ناوی باوکی مەروان بو جێی باز ی خاڵی گرتەوەو لە جێی حکومەتی دۆستکی حکومەتی "مەروان"ی کوردی دامەزراند.

٩٥

شاری وان

ئێمە مەنزڵی دوای "ئارجیش"مان "کۆی" بو، دوای "کۆی" لە ڕۆژی ٦ی تەموزی ٣٣٩ ڕۆمی گەیشتینە وان. نزیك ئێوارە بو گەیشتبوینە ئەم شارە. بە تەمای ئەوە بوین کە بچمە ئوتێلێك، گەڕاین، پرسیمان، نەك ئوتێل (خان)ێك یا هیچ نەبێ ژورێکمان دەس نەکەوت کە بیگرین، لە لایەکەوە شەڕو شۆڕی بەینی کوردو ئەرمەنی، کە هەموی بە هاندان و دەسیسەی حکومەت بو، ڕوی ئەدا، لە لایەکی ترەوە هۆی شەڕی گەورەو داگیرکرانی ئەم ولاّتە لە لایەن لەشکری ڕوسەوە ئەم ناوەو بە تایبەتی ناوچەکانی بەتلیس و وان تا "گەوەر"و "شەمدینان"و ڕەواندز هەموی تەخت و تاراج کرابو، و بەردی بەسەر بەردەوە نەمابو.

شاری وان، ناوچەی ولایەتێکی گەورەیەو بە هۆی "ئەرمەنی"یە زیرەك و دەوڵەمەندو دەسڕەنگینە سەنعەتکارانەوە بە تایبەتی لە ئیشی "زێڕ"و "زیو"و "مینا" کاری ناوی ڕۆیشتبو، لەو ڕۆژەدا لە دێیەکی وێران و تالاّنکراو ئەچو و بە هەمویەوە دوسەد ماڵی ئاوای تیا نەبو. دیمەنی تەبیعی "وان" بە زەریاچە جوانەکەیەوە بەو شاخ و کێوانەی دەوروپشتییەوە بە شەقامە ڕاست و پانە

تایبەت ترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

درەختاوییەکان و بە ئاوی وەك بلوری ساردەوە بە هەوای سازگاریەوە لە دیمەنی گەلێ شارانی بەناوبانگ جوانترەو شیرینترە. بەڵام داخەکەم لەو شەقامە ڕاستو ڕێكو پانو سێبەراوییەدا کە ئاوەکانی بە ژێر "شۆڕەبی"یە بەرزو سەوزەکانی ئەمبەرو ئەوبەریانا ئەڕوا، گەلێ لە ئاوی بۆری ڕونتریو پاکترو ساردترە، بەڵی لەو شەقامانەدا لەبەر چۆڵیو تەنیاییو بێدەنگی ئینسان بەڕێوە خەو ئەیبردەوە، زۆر درێژی نەکەینەوە، لەبەر دوکانێکا هەواڵی خانێك، ژورێك، جێگەیەکم ئەپرسی، کە پاڵێکی ڕەحەتی تیا بدەمەوەو ماندوم بحەسێتەوە، بەڵام وا دیاربو کە جێگەیەکم دەسناکەویو لە کوڵانا بمێنمەوە خاوەن ولاخەکانیش ڕۆیشتبونو بەجێیانم هێشتبوین بۆ ئوتێل یا نادی ئەویشم لە کیس چوبو، کە لەگەڵی بچمە ماڵەکەیو یا هەر جێگەیەکی لێی ئەحەسێتەوە. بەڵام ئایا ئەویش جێگەیەکی وای هەبو کە منی تیا بحەسێمەوە؟

ئەو مەلاریایە کە لە دیاربەکر توشم بو لێم نەگەڕابو، تا گەیشتوینە بەتلیس بێوچان هەمو ڕۆژێ ئەیگرتمو زیفی لێ سەندبوم، لەبەرئەوە تا بەتلیس ئەو جێگانەی پیا ڕۆیشتبوین، وەکو نەمدیبێ وایە، ئەوەندە ئەزانم بە لای سعرددا ئەڕۆیشتین، بەڵام سعرد چۆن شارێکە؟ چوینە شارەکە یا نەء لە چە لایەکی لامان داوە، هیچم لێ نەنوسیوەو لە بیریشم نەماوە لەو پێنج ڕۆژەی کە بە ڕێی دیاربەکر– بەتلیسەوە بوین تەنها بەسەرهاتی ڕۆژێکیانم نوسیوەتەوەو زۆرباش لە بیریشمەو دێتەوە بەرچاوم. بە ڕێی "وەیس ئەلقەرەنی"یەوە بوین. لە کاروانەکەمانا کەژاوەیەك هەبو، سەری ولاخی کەژاوەکە بە دەس کوڕێکی چوستی مناڵکارەوە بو. ئەیانوت، کەژاوەکە ژنێکی نەخۆشی تیایە، کە مێردەکەی لە دیاربەکر مەئمورەو ئەینێرێتەوە بەتلیس بۆ ماڵی باوکی ژنەکە، کوڕە مناڵکارەکەش برای ژنەکە بو.

چەند جارێك بەڕێکەوت ژنەکەم بەرچاو کەوت، کە لە کەژاوەکەدا ڕاکشابو، هەرچەندە نەخۆشو لاواز بو، بەڵام دیار بو کە تازە کچێکی یەکجار جوانو شیرین بو، وا ئەهاتە بەرچاوم کە دەمی بە زەرخەنەوە بێت. قەت باوەڕم نەئەکرد وا زو

بمرێ. کەچی کە گەیشتینە وەیس ئەلقەرەنی[2] برای ژنەکە دەسی کرد بە هاوارکردنو گریانو شیوەن، تێگەیشتین کە ژنە بەسەزمانەکە مردوە. بڕیار درا کە هەر لە سەر قەبرانەکەی وەیس بینێژن، من لە دڵی خۆما وتم خۆزگە ئیمڕۆ لەرزوتاکە نەیئەگرتم تا ئەو ژنە کەساسە ئەخرێتە قەبرەوە. دیار بو ئاواتەکەم هاتە دی. ژنە کەساسەکەمان گەیاندە جێی خۆی. ئەو ڕۆژە نزیکەی سێ سەعات بە پێوەو بە بەر هەتاوەوە هاتوچۆم کرد، ئەوەندە بە خۆم نەزانی کە پێی ناڕەحەت بم، دوایی کە گەڕامەوە دالانی مەرقەدەکەی وەیس جێگەکەم لەسەر سەکۆی دالانەکە داخستو لێی ڕاکشام.

بە مەحمودم وت لە دێکە شیرو ماستم بۆ بکڕێ، خۆشی چێشتێکی برنجم بۆ لێبنێو تا لە خەو هەستام دەستم لەسەر دڵم بو، هیوای ئەوەم بو کە ئەو ڕۆژە تاسەر لەرزوتاکە نەمگرێ. لەو دالانە فێنکە نزیکەی سەعاتێك نوستم کە خەبەرم بۆوە لەشم زۆر سوكو ڕەحەت بو، بەلام داخەکەم مەحمود چێشتەکەی سەقەت کردبو و بە تەنیا بە شیرو ماستەکە ڕامبوارد. بە ڕاستی وام هات بە خەیالا کە ئیتر لەرزوتاکەم لەکۆڵ کەوتبێ، کەچی ڕۆژی دوایی لە میعادی خۆیا یەخەی گرتم، دامیەوە بە عەرزا لە پاڵەوە چاوم بە یەك دو کابرای چاکەتو پانتۆڵ لەبەر کەوت کە لەگەڵ کوڕە منالکارەکەو کاروانییەکان دانیشتونو باسی ژنە مردوەکەیان ئەکرد. ئەمانەیش برای ژنە کەساسەکە بونو لە بەتلیسەوە هاتبون بە پیریەوەو منیش هەر لە پاڵەوە چەند دلۆپێك فرمێسکی گەرم بە چاوما هاتە خوارەوە.

تا بە هەرێمی وان نزیك گەیشتبوینەوە، زۆرم کەم کردبو، لەرزوتا یەکجار زەردو لاوازی کردبوم. پێیان ئەوتم هەوای وان زۆر سازگارەو لەوێ چا ئەبمەوە. بە قسەی ئەوان ئەبو لە زەریاچەکەی وان مەلە بکەم. بەلام ئەوا من لەوێ نزیك خۆرئاوا لە بەردەمی دوکانێکا عەوالی جێگەیەکم کە تیا بگونجێمو ماندوم بحەسێتەوە، واتا لە

[2] مەرقەدو زیارەتگایە لە بەینی "دیاربەکر"و "بەتلیس"و ئەڵێن مەقامی "وەیس ئەلقەرەنی"یە دێیەکیش لە تەنیشتییەوەیە هەر بەو ناوەوە.

زەریای لێكدانەوەدا كەوتومەتە مەلە. بەڵام خوا ناردی، ئەوا مەجید ئەمین كەركوكی م لێ پەیدا بو، زۆر باش ئەیناسم و لە كەركوكەوە ئاشنایەتیمان هەیە. كەوتینە خۆش و چلۆنییەكی گەرم و گوڕ، پێی ناوێ سەرتان بیەشێنم، مەجید وتی هیچ جێگە دەس ناكەوێ، منیش لە دائیرەی ژاندرمە ئەنوم. چونكە كوماندانەكەی ژاندرمە خەڵقی كەركوكەو پیاوێكی زۆر باشەو هاوشەری پەروەرە، لەوانەیە كە منیش ئەو شەوە لەوێ بنوم، پێی ناخۆش نەبێ تا سبەینێ هەوڵی جێگەیەكی تر ئەدەین، یا ڕەبی سەد شوكور! لەو حاڵە ڕزگارمان بو، چومە دائیرەی ژاندرمە، ئەو شەوە مەجید بە هەمو مانایەك خزمەتی كردین و حەساینەوە.

مەجید یا مەجید ئەفەندی كوڕی ئەمین ئەفەندییە كە لە وەختی عوسمانیدا مودیری ئەملاكی سەنییە بو لە كفری. خۆی (واتا مەجید) لەو ڕۆژانەدا كە من لە كەركوك موعەلیم بوم، مەغازەی كردبۆوەو كاسبی ئەكرد. دوایی لە كەركوك ڕایكردبو و چوبوە لای ئوزدەمیر. كە من لە ئەنقەرە بوم و ئینگلیزەكان ئوزدەمیریان لە ڕەواندز دەرپەڕاندبو. عەسكەرەكانی ئوزدەمیر بە هەرێمی "شەمدینان" و "باش قەڵا"دا بڵاو بونەوەو هەندێكیشیان هاتبونە وان، ئەسعەد بەگ (ئەسعەد نیازی)ی كوماندانی ژاندرمە لە وان زۆری لەمانە لە "ئالا"كەی خۆی دامەزراندبو و كردبونی بە ژاندرمە. مەجید لەناو ئەوانەدا بو لە دائیرەی ژاندرمەدا كرابو بە كاتب. بەیانیی ئەو شەوە كە لە لای مەجید ڕامبوارد، چومە ناوچەی فرقەی وان، عەلی ڕەزا بەگی بینباشی ئەركانی حەربی فرقە بو، زۆر بە جوانی بەرەو پیری كردم و لە لایەن ڕێگەی گەڕانەوە وتی: ئێمە بۆ كوماندانی قول ئوردوی خۆرهەڵات ئەنوسین و بە پێی ئەمری ئەو چی پێویست بێ ئەیكەن. فیعلەن لە ڕۆژی ٧ی تەموزا بۆ ئوردویان نوسی و لە ١٤ تەموزدا دوبارە نوسیانەوە.

لەو ڕۆژانەدا عەلی سەعید پاشا كوماندانی ئەم جەبهەیە بو، خۆی لە "ساڕی قامیش" دائەنیشت. ئەحمەد تەقی كە لە قەفقاسەوە بۆ مەسەلەی سمكۆ چوبوە لای، هێشتا لەوێ بو. خەسرەو (كوڕەكەی سمكۆ)یش كە بەدیل گیرابو لە لایەن عەلی سەعید پاشاوە لەوێ خرابوە مەكتەبی عەسكەری. لەم حەلەدا كە من لای عەلی ڕەزا

بـەگ دانیشـتبوم ژەندرمەیـەك تەزکەرەیـەکی ئەسـعەد نیـازی بـۆ هێنـام. دوای بەخێرهاتن، ئەنوسێ کە بۆ قاوەڵتی چاوەڕێم ئەکا، و ئەیوت نابێ لە هیچ جێگەیەك لا بدەم، لـە دائیرەکـەی چـاوم پێکـەوت، دەسـبەجێ زانـیم کـە لـە پیـاوە کۆنەکانـەو لەوانەیـە کـە لـە ڕێـی هاوشـەرییەکی سـەری خـۆی دابنـێ. بڕیاری دا کـە تـا لـە وان بمێنمەوە دائیرەکەی لەژێر ئەمری منایەو لەبەر ئیسراحەتی خۆم نەبوایە ئەیبردمە ماڵەوە، بە ڕاستی ئینسانێکی تەواو بو.

مـن هـەر لـە بـەتلیس بـەولاوە ڕوم کردبـوە چـاکی و لەرزوتاکـە کـەمترو سـوکتر ئـەیگرتم، دوای گەیشـتنم بە وان بـە جارێ لـە کـۆڵم کـەوت. ئـیتر نەیگرتمـەوە. لـە زەریاچـەی وان مەلەیشـم نـەکردو مـەلاریاش بـەری نەدامایـە، مـن لەوانـە نـەبوم لـەو زەریاچـەیەدا مەلـە بکـەم. چـونکە فێـری مەلـە نـەبوبومو ئـاوێ لـە ئـەژنۆم سـەرکەوێ خۆمی تیا ناگرم.

لـە وان بـاسو هـەواڵی ئـوزدەمیرو سمکـۆ بـە تـەواوی تێگەیشـتم، سمکـۆ دوای گەڕانەوەی لە سلێمانی لە نزیك سـەرای (کـە ناوچـەیەکە لـە ولایـەتی وانو لـە بـەینی سنوری تورکو ئێرانـە)، بە خـۆیو سـەد کەسێکەوە کە لـە دۆڵێکـا دامـەزرابو ئـەو و "ڕەشـید جـەودەت"و "فایـەق ئیسـماعیل"شـی لـەلا بـو. ئـەم دو زابتـە کـوردە لـە سلێمانییەوە لەگەڵی هـاتبون، ڕەشـید لـەوێوە لەگـەڵ مـن کەوتـە موخابـەرە. ئـەیوت سمکۆ تا ئێستە چاوەڕوانی ئەنجامی تەقەلای ئەحمەد تـەقی ئـەکا لـە لای "سـەعید پاشا". گلـەیی ئـەوەی ئـەکرد کـە نـە "عـەلی سـەعید پاشـا"و نـە فرقـەی وان وەڵامـی نوسینەکانی سمکۆ بە ڕاستو ڕەوانی نادەنەوەو ئەنجامی دەس ناکەوێ، چە عـەلی سەعیدو چە فیرقە ئەیانویست سمکۆ بە بێ چەندو چون هەڵسێو بێتە وان. واتا خـۆی بخاتـە ژێـر ڕەحمـەتی تورکـەوە. سمکـۆ نەیئـەوێرا کـە بێتـە ژێـر چـنگیان، مەسەلەی شێخ مەحمودو ئۆزدەمیریش سەری نەگرتبو، ئۆزدەمیر بە خۆیو لەشکرە چەتەکەیەوە لە ڕەوانـدز دور خرابۆوەو تـەفروتونا کرابو، لەبەرئەوە سمکۆ ئـەیزانی کە بچێتە وان ئەبێ بە تەڵەوە.

لە بەینی فرقەو سمکۆ، پێش ئەوەی من بگەمە وان موخابەرەیەکی زۆر دورو درێژ کرابو. بەڵام بێ سودو بێ ئەنجام! من هەرچەند لە عەلی ڕەزا بەگو لە "کەنعان بەگی" کوماندانی فیرقە زۆر نەوزاشم ئەبینی. بەڵام نەمئەویست خۆم لە مەسەلەی سمکۆ بگەیەنم. لەوە ئەترسام کە ببم بە هۆی کردەوەیەکەوە کە پەشیمانی لە دوا بێ. جەژنی قوربانی بە سەرا هات. جەودەت و سمکۆو عەلی سەعید پاشا، تەلەگرافی جەژنە پیرۆزەیان بۆ ناردم، سمکۆ داوای ئەکردمە لای خۆی. لە پێش ئەمەدا لە فیرقەوە یەك دو جار بە گوێیانا هەڵدام، کە بچمە لای سمکۆو هێمنی بکەمەوە کە متمانە بکاو بێتەوە بۆ وان، بەڵام عوزرم بۆ هێنابونەوە، کە نامەکەی سمکۆ هات و داوای کردم بۆ لای خۆی، فیرقە ئەمەی بە هەل زانی و ناردیان بە شوێنماو هەمو موخابەراتی بەینی فیرقەو قوڵ ئوردویان نایە بەردەمم کە لە لایەن سمکۆوە نوسرابو. بە ڕواڵەت فیرقە لەگەڵ سمکۆ بو.

منیش لە وان نزیکەی مانگێك بو چاوەڕوانی ئەوە بوم کە یارمەتیم بدەن و بە ڕێگەیەکی ئەمینا بمنێرنەوە، خۆم بۆ عەلی پاشام نوسی، وتی سەر لە فیرقە بدە، کەچی فیرقە هیچی بۆ نەهاتبو، ئنجا موراجەعەتم بە والی کرد، ئەو موخابەرەی لەگەڵ کرد، وەڵامی بۆ هاتەوە کە لە ڕێگەی "شەمدینان"ەوە بڕۆم باشترە، فەوزی بەگی ئاشناشم لەوێیە یارمەتیم ئەدا. بەڵام هەر ئیمڕۆ بە سبەیان ئەکردو هیچیان دیار نەبو. ئیتر لە گیانی خۆم وەڕز بوبوم. لەم وەختەدا کە فیرقە باسی سمکۆی کردەوە، دەسبەجێ بڕیارم دا کە بچمە لای سمکۆ. ئەمزانی کە سمکۆ لەناو عەشایەری عێراق و عەجەما، نفوزێکی گەورەی هەیەو ئەتوانێ بمگەیەنێتەوە سنوری ڕەواندز. لە وان شاڵ و شەپکی کوردیم دروست کردو ڕیشێکی بچوکم هێشتەوە، جەژنم لە ماڵی شێخێکی کورد ڕابوارد. ئەم شێخە خەڵقی کوردستانی لای خۆمان بو، لەهجەی سلێمانی قسەی ئەکرد. لە وان بەعزێ دەروێش و موریدی هەبو شکیشم لێ ئەکرد، بەڵام زۆری خزمەت کردم و لە ماڵەکەیا سەبوریم هاتبو. ئەو جەژنە وەکو لە ناو کەسوکاری خۆما بم بە خۆشی ڕامبوارد. دوای جەژن لە فیرقەوە سێ سواری تورکیان لەگەڵ ناردم و چومە لای سمکۆ.

نایابترین بنکەی کتێبی کوردی
کوردیکا
@kurdica

من کە لە سلێمانی بوم، سمکۆ لە هەولێرەوە هات بۆ لای شێخ مەحمودو ئەو شەوەی کە شێخ مەحمود منی داواکرد بۆ ماڵەوە لەگەڵ سمکۆ پێکەوە تەگبیری سەفەری ئەنقەرەمان کردبو، دوای ئەوە هەرچەند لە ڕەواندز نامەی شێخ مەحمودمان بۆ هاتبو و بۆی نوسیبوین بەرامبەر بە هەڕەشەی ئینگلیزەکان ئێمە تەرتیباتی خۆمان کردبو، بەڵام دوای سەفەری ئێمە بۆ ئەنقەرە، سمکۆ چۆنو کەی هاتبۆوە ئەم ناوەو ڕەشید جەودەت لەوێ لای سمکۆ چی ئەکرد؟ بۆ تێگەیشتنی ئەمە پێش ئەوەی بگەینە لای سمکۆ، باسی یەکێ لەو نامانەتان بۆ ئەکەم کە ڕشید بۆی ناردبومە وان. ئەم نامەیە بە تورکیو زۆر وردو بە قەڵەمی قۆپیە نوسراوە. جگە لە وردیشی هەندێ جێشی چۆتەوەو سواوە ئێستەش لەناو ئەوراقەکانما ماوە، وا ئێستە بە زەڕەبین ئەیخوێنمەوەو ئەم قسانەی خوارەوەتان لەو نامەیە بۆ ئەگۆڕمە سەر کوردی[٣].

برای زۆر خۆشەویستم

زۆر بەخێر بێیتەوە. ئینشائەڵڵا بە خۆشی ئەگەڕێتەوە وڵاتی خۆشەویست. وەکو لە جەنابتانەوە مەعلومە، ئێمە دوای جیابونەوەتان لە سلێمانی بە پێنج ڕۆژ لە سلێمانیەوە چوینە پشدەر. بە قەبری باوکمو بە شەرەفم خۆیشم ئاگام لە وەختی حەرەکەتمان نەبوە. ئەو شەوەی کە بۆ بەیانی حەرەکەتمان تیا کرد، لە سەعات دوی نیوەشەو ئاگادار کرام، لەبەرئەوە ئەو شتانەی کە پێویست بو بۆ سەفەرێکی وا زۆریم بۆ ئامادە نەکرا. لەبەرئەوە نابێ لێم بگری کە ئەوەی لە ڕەواندزەوە بۆت نوسیبوم لە پەشۆکاویا لە بیرم چو. ئەوەتا بەیانی هەوڵی ئەوەم دا کە ئەسپێکی باش پەیا بکەم. بەیانی زو لە لایەکەوە بۆ سمایل ئاغا (سمکۆ)و لە لایەکەوە بۆ خۆم بە کۆکردنەوەی هەندێ شتەوە خەریك بوم. لەبەرئەوە لەو جلانەی کە ئیستەش لە بەرمایەو لە دەستێك کراسو دەرپێ بەولاوە شتێکم بۆ هەڵنەگیرا. هەتا

---

[3] ئەم نامەیە لە مەوقعی کەپرەوە، لە ١٥/٧/ ٣٣٩ی ڕۆمیدا نوسراوە

نەمتوانی بچمو بزانم منداڵەکانی تۆ لە چییان. بە ڕاستی ئەبێ لێم ببوری (لێرەدا چەند دیریك بە سپیەتی بە جێ دێڵی لە نامەکە ئنجا ئەچێتەوە سەری).

واقعا ئینگلیزەکان یەك دو جار سلێمانیان بۆمباباران کرد. بەڵام زەرەرو زیانێکی زۆری نەدا،ماڵی ئێوە شوکر سەلامەتن، لە وەختی بومبابارانەکە هەندێ لە ئەهالی کشانە دێهاتەکان، بەڵام ئینگلیزەکان بە مەنشور بڵاویان کردەوە، کە زەرەر بە ئەهالیو گوناهەکان ناگەیەنن. لەبەرئەوە زۆریان گەڕانەوە. لە بومبابارانەکەدا لە فەقیرەکان بە ژنو پیاو و منالْ نزیکەی دە کەسێك شەهید کران، ئەو خانوانەی کە وێرانیش کران، لە خانوە دیارەکانن خانوی حاجی ئەمینی کاکە حەمەو خانوی کەریم بەگی خانزادە جوانیو بەشێکی تەویلەکەی. ماڵێ حاجی مەلا سەعید. دڵنیا بن کە لە لایەن ماڵی ئێوەوە شتێکی وا نیە کە جێگەی غائلەو مەراق بێ. لە لایەن شێخ مەحمودەوە مەعلوماتێکی.."[٤].

---

[4]**تێبینی:**
لێرەدا بەبێ تەواوکردنی نامەکە یادداشت تەواو ئەبێ. ئیتر هیچ دەسنوسێکی تر بەدەست منەوە نیە، کۆتایی بهێنێ بەم یادداشتە.
لەم ڕستەیەدا کە نیوەی لێرەدایەو لە وشەی "مەعلوماتێکی"دا ئەبچڕێ، دیارە دەفتەرێکی تری دەس پێکردبێ. ئەم دەفتەرە دەسنوسەی لای منە لێرەدا تەواو ئەبێ! وەك دیارە.. دوای ئەمە دەفتەرێکی تری دەس پێکردوە یادداشتی وا بە ناتەواوی واز لێ نەهێناوە. چونکە ئەم دەفتەرەی لە ١٩٥٥ زاینیدا دەس پێکردوە، واتا پێنج ساڵی تەواو پێش ماڵئاوایی خۆی، لەبەرئەوە ناچێتە ئەقڵەوە پێنج ساڵ ئەو ڕستەیەی وا بە پچڕاوی بەجێ هێشتبێ. ئەگەر ڕستەیەکیشی نوسیبێ. هەر دیارە ئەو ڕستە ناتەواوە بچڕاوەی تەواو کردوە. بەڵام داخی گرانم ئەو نوسراوە دەس من نەکەوتوەو نەمدیوە، هەرچەند زۆرم هەوڵو تەقەلا داوە. بەڵام هەموی بێسودە، چونکە نامەخانەکەی باوکم لای من نییە. ئەوی دەسی پیاگرتوەو نایەڵێ کەس توخنی بکەوێ، لەژێر تینی هەستێکی ئەهریمەنیدایەو کەسێکی نزیکی باوکم خۆیەتی. لەبەرئەوە من لەمە زیاتر ناتوانم بڵێم. تەنها ئەوە نەبێ کە من تاوانباری تەواونەکردنی یادداشت نیمو زۆر بە پەرۆش بوم تا ماوم ئەم یادگارە بەنرخە پێشکەش بەو ڕۆڵە کوردە خۆشەویستانەی ڕەفیق حیلمی بکەم کە هەمو ژیانی خۆی تەرخان کرد بۆ ڕونکردنەوەی ئاسۆی ژیانیانو ڕاستکردنەوەی بیروباوەڕیانو ساغکردنەوەی مافیان.

پێڕست

دیارییە	٥
سەرەتا	٧
شەڕی گەورەی یەکەم و موتارەکە	٩
لە دوای موتارەکە، وەزع و هەواڵی دەوڵەتی عوسمانی	١٠
مستەفا کەمال لە ئەنادۆڵ	١٣
وەزارەتی "فەرید پاشای زاوا" و مستەفا کەمال	١٧
کوردستانی جنوب لە دواڕۆژەکانی شەڕی گێتیی یەکەمدا	٢٦
نەتەوەی شێخ مەحمود و چەشنی ژیانی	٢٩
فیتنەی موسڵ	٣٢
گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی	٣٦
دوای گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی	٣٨
شەڕی گەورەی گێتیی یەکەم و شێخ مەحمود	٣٩
هاتنەوەی ئینگلیزەکان بۆ کەرکوك	٤٢
هاتنی میجەر نۆئیل بۆ سلێمانی	٤٥
حوکمداری کوردستان	٤٦
شێخ مەحمود و کۆنفرانسی ئاشتی	٤٩
لە دەوری یەکەمی حوکمداریی شێخ مەحمودا، هەواڵی سلێمانی	٥٠
گەشتی مێجەرنۆئیل و فایەقی تاپۆ لە تورکیا	٥٤
سلێمانی دوای ڕۆیشتنی نۆئیل	٥٧
شێخ مەحمود و دەستە و دائیرەی، چییان ئەکرد	٦١
سەفەری من بۆ کۆیە لەگەڵ کەپتەن بیل	٦٤
بیل غەزەبێکی خوا بو لە کەس نەئەچو	٦٧

شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود لەناو عەشایردا ٦٨
شێخ ئەمینی سندۆڵان ٦٩
وێنەیەکی تر لە کردەوەکانی ئینگلیز بۆ شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود ٧٣
دەرکەوتنی سەرەتای شۆڕشی شێخ مەحمود ٧٥
چونی من بۆ ڕەواندز بیل ٧٨
شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمود و ئەنجامی ٨٠
لە کاتی شەڕی دەربەندا، هەواڵی ڕەواندز ٨٨
لەم شۆڕشەدا بەهەڵەچونی شێخ مەحمود ٩٤
دوای ڕۆیشتنی بیل بۆ هەولێر من و ڕەواندز ٩٥
گیرانم لە ڕەواندز و ڕەوانەکرانم بۆ بەندیخانەی کۆیە ٩٧
عەبدوڵلا ئاغای حاجی تایەر ئاغای حەوێزی ١٠٨
بەربونم لە بەندیخانە ١١٠
موحاکەمەی شێخ مەحمود لە بەغدا ١١١
لەشکری یۆنان تاو ئەداتە سەر خاکی تورك ١١٧
کەوتنی وەزارەتی وەنیزە لۆس لە یۆنان ١٢٠
ئەنجامی تەقەلای بەکر سامی ١٢٦
باسی مەسەلەی کورد لە ئەستەموڵ ١٢٨
مستەفا کەمال و کوردەکان ١٣٢
هەندێ هۆی تایبەتی سەرکەوتنی مستەفا کەمال ١٣٦
دوایین شەڕی تورك و یۆنان و سەرکەوتنی تورکەکان ١٤٠
دوای ڕەوانەکرانی شێخ مەحمود بۆ هیندستان ١٤٤
شۆڕشی کوردەکانی عێراق لە عەمادیە و عەقرە ١٤٦
هاتنی ئوزدەمیر پاشا بۆ ڕەواندز ١٥١
سەید تەهای شەمدینان و مەسەلەی کورد ١٦٣
لە سەرنەگرتنی مەسەلەی کوردا، کوردەکان خۆیان بەشدارن ١٦٥
گەڕانەوەی مستەفا پاشای یامولکی لە ئەستەمولەوە بۆ سلێمانی ١٦
٧
عێراق لەژێر ئینتیدابدا ١٦

٨
بە کورتی باسی شۆڕشەکانی کورد و عەرەب لە عێراق ١٩١٩–١٩٢٢ ١٧٢
شۆڕشی گەورەی عەرەبەکانی عێراق ١٧
٨
حەمدی بەگی بابان ١٨٩
کوردستان و عێراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحمود ٢٠٠
هاتنی حەمدی بەگ بۆ سلێمانی ٢٠٤
شەڕی کورد و ئینگلیز لە دەربەندی ڕانیە ٢٠٩
موئتەمەری ئینگلیزەکان لە قاهیرە ٢١٠
ئەنجامی کۆمەڵەی سەربەخۆیی ٢١٣
ئەوەندەی نەمابو ببم بە وەکیلی ئەحمەد ئاغا ٢١٧
ویستمان خوێندنخانە بکەینەوە ٢١٨
لە کەرکوك کرام بە مامۆستای قوتابخانەی زەفەر ٢٢٠
ڕۆژنامەی نەجمە ٢٢٢
لاپەڕەیەکی تر لە شۆڕشی عەرەبەکانی عێراق ٢٣٢
دەزگاکانی سیاسیی ئینگلیز لە عێراقا ٢٣
٨
ئەنجامی شۆڕشی عێراق ٢٤٧
فەیسەڵ لە سوریە ٢٥١
ئەمیر فەیسەڵ کرا بە مەلیکی سوریە ٢٥٥
تورکەکان لە موئتەمەرەکانا چۆن سەرکەوتن ٢٦١
موئتەمەری لەندەن و باسی کورد ٢٦٢
مەسەلەی کورد و ئەرمەنی ٢٦
٣
وەزارەتی یەکەمی سەید ئەورەحمانی نەقیب و مەسەلەی کورد ٢٦
٧
لە بەینی حکومەتی عێراق و مەندوبی سامیا ئاڵوگۆڕی نامە ٢٧
٦

@kurdica

پەیمانی عێراق و بەریتانیا ٢٨٩
مەجلیسی دامەزرێنەر چۆن کۆکرایەوە ٢٩١
موئتەمەری ئاشتی و مەسەلەی کورد ٢٩٣
ئینگلیز و عەرەب ٢٩٦
جەمعیەتی کوردستان ٣٠٤
مستەفا پاشا و سمکۆی شکاك ٣٠٩
مەسەلەی موسڵ ٣١٢
هەواڵی سلێمانی لە پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود ٣١٦
هەڵکردنی ئاڵای کوردستان ٣٢٠
گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی ٣٢٢
ماوەی خەڵوەتی شێخ مەحمود، دامەزراندنی هەیئەتی ڕەئیسەکان ٣٢
٧
شێخ مەحمود لە بەغدا چۆن خۆی پیشانی مەلیك فەیسەڵ و مەندوبی ٣٣
سامی دابو ٠
هاتنی سمکۆ بۆ سلێمانی ٣٤١
چونی من بۆ ئەنقەرە ٣٥٩
شاری ورمێ ٣٧
٠
لە ورمێ–وە بۆ شەرەفخانە ٣٧
٤
لە شەرەفخانەوە بۆ شیستەر ٣٧
٥
تەورێز ٣٨١
ئەستەموڵ ٣٨
٩
جولفا ٣٩٢
تەفلیس ٣٩٤
لاپەڕەیەك لە مێژوی قەفقاسیا کۆن ٤٠١

باتوم ٤٠٢
ئزمید ٤١٠
ئەنقەرە ٤١١
گەڕانەوەم لە ئەنقەرەوە بۆ سلێمانی ٤٢٤
ئەدەنە ٤٢٨
عینتاب ٤٣٥
ئورفە ٤٣
٧
دیاربەکر ٤٣٩
بەتلیس ٤٤٤
ئەخلات ٤٤٧
وان ٤٤٨